LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS BIOLOGIJOS INSTITUTAS

T. IVANAUSKAS

LIETUVOS PAUKŠČIAI

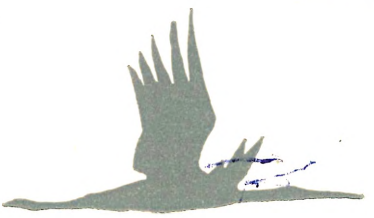

II

NARŪNPAUKŠČIAI / KRAGAI / AUDRAPAUKŠČIAI
PLOKŠTĖTASNAPIAI / IRKLAKOJAI / GANDRINIAI
PAUKŠČIAI / PLĖŠRIEJI PAUKŠČIAI / PELĖDOS

Antrasis papildytas ir pataisytas leidimas

VALSTYBINĖ POLITINĖS IR MOKSLINĖS LITERATŪROS LEIDYKLA
VILNIUS * 1959

Иванаускас Тадас, Леонардо

ПТИЦЫ ЛИТВЫ т. II

На литовском языке

Госполитнаучиздат Литовской ССР
1959 г.

Redaktorė A. Pabrėžienė
Dailininkas A. Vitkauskas
Techn. redaktorius A. Perevičius
Korektorė A. Šulgaitė

Leidinys Nr. 5290 Tiražas 4 000 egz.
Duota rinkti 1959.IV.9.
Pasirašyta spausdinti 1959.IX.28. LV 02395.
Popier. 70×108/16 = 8,875 popier. lapo — 24,32 sp. l., + 32 giliaspaudės ir 10 spalvotų įklijų — 7,88 sp. l., 30,05 autor. l., 30,64 apsk. leid. lanko, 38,062 ženklai 1 sp. lanke.
Kaina Rb 22,40

Spaudė Valst. K. Poželos v. sp. Kaune, Puškino g. 11.
Užsakymo Nr. 1580

BIRDS OF LITHUANIA

BY T. IVANAUSKAS

vol. II

with English summary at the end of volume III.

Vilnius (Lithuania)
1959

TURINYS

SPECIALIOJI DALIS (tęsinys) 7
Būrys. Narūnpaukščiai. *Colymbi* 7
Šeima. Narai. *Colymbidae* 7
Juodakaklis naras. *Colymbus arcticus* 8
Ledinis naras. *Colymbus immer* 11
Rudakaklis naras. *Colymbus stellatus* 12
Būrys. Kragai. *Podicipedes* 15
Šeima. Kragai. *Podicipedidae* 15
Ausuotasis kragas. *Podiceps cristatus* 18
Rudakaklis kragas. *Podiceps griseigena* 22
Raguotasis kragas. *Podiceps auritus* 23
Juodakaklis kragas. *Podiceps nigricollis* 24
Mažasis kragas. *Podiceps ruficollis* 25
Būrys. Audrapaukščiai. *Tubinares* 28
Kregždinis audrapaukštis. *Oceanodroma leucorrhoa* . . . 28
Būrys. Plokštėtasnapiai. *Anseres (Lamellirostres)* 30
Šeima. Antiniai paukščiai. *Anatidae* 33
Pošeimis. Žąsys. *Anserinae* 33
Gulbė nebylė. *Cygnus olor* 33
Gulbė giesmininkė. *Cygnus cygnus* 41
Mažoji gulbė. *Cygnus bewickii* 42
Pilkoji žąsis. *Anser anser* 42
Baltakaktė žąsis. *Anser albifrons* 52
Trumpasnapė žąsis. *Anser erythropus* 53
Želmeninė žąsis. *Anser fabalis* 53
Paprastoji berniklė. *Branta bernicla* 58
Baltaskruostė berniklė. *Branta leucopsis* 59
Rudakaklė berniklė. *Branta ruficollis* 60
Pošeimis. Antys. *Anatinae* 61
Urvinė žąsis. *Tadorna tadorna* 61
Plaukiojančiosios antys 66
Didžioji antis. *Anas platyrhynchos* 66
Rudagalvė kryklė. *Anas crecca* 78
Dryžgalvė kryklė. *Anas querquedula* 79
Pilkoji antis. *Anas strepera* 81
Cyplė. *Anas penelope* 81
Smailiauodegė antis. *Anas acuta* 83
Šaukštasnapė antis. *Spatula clypeata* 85
Nardančiosios antys 86
Šalminė antis. *Netta rufina* 86
Rudagalvė antis. *Aythya ferina* 87
Rudė. *Aythya nyroca* 90
Kuoduotoji antis. *Aythya fuligula* 91
Žiloji antis. *Aythya marila* 94
Klykuolė. *Bucephala clangula* 96
Ledinė antis. *Clangula hyemalis* 99
Nuodėgulė. *Melanitta fusca* 100
Juodoji antis. *Melanitta nigra* 101
Gaga. *Somateria mollissima* 102
Didysis dančiasnapis. *Mergus merganser* 104
Vidutinis dančiasnapis. *Mergus serrator* 106
Mažasis dančiasnapis. *Mergus albellus* 107
Būrys. Irklakojai. *Steganopodes* 109
Šeima: Kormoranai. *Phalacrocoracidae* 110
Didysis kormoranas, *Phalacrocorax carbo* 110

Kuoduotasis kormoranas. *Phalacrocorax aristotelis* . . . 115
Mažasis kormoranas. *Phalacrocorax pygmaeus* 116
Šeima. Pelikanai. *Pelecanidae* 116
Paprastasis pelikanas. *Pelecanus onocrotalus* 117
Būrys. Gandriniai paukščiai. *Gressores* 120
Šeima. Gandrai. *Ciconiidae* 121
Baltasis gandras. *Ciconia ciconia* 122
Juodasis gandras. *Ciconia nigra* 131
Šeima. Ibisai. *Ibididae* 137
Raudonasis ibisas. *Plegadis falcinellus* 137
Girnovė. *Platalea leucorodia* 138
Šeima. Garniai. *Ardeidae* 139
Pilkasis garnys. *Ardea cinerea* 141
Purpurinis garnys. *Ardea purpurea* 147
Didysis baltasis garnys. *Egretta alba* 148
Mažasis baltasis garnys. *Egretta garzetta* 149
Didysis baublys. *Botaurus stellaris* 150
Mažasis baublys. *Ixobrychus minutus* 154
Naktikovas. *Nycticorax nycticorax* 157
Būrys. Plėšrieji. *Accipitres* 159
Šeima. Sakalai. *Falconidae* 171
Sakalas keleivis. *Falco peregrinus* 171
Medžioklinis sakalas. *Falco rusticolus* 177
Sketsakalis. *Falco subbuteo* 178
Startsakalis. *Falco columbarius* 181
Pelėsakalis. *Falco tinnunculus* 183
Raudonkojis sakalas. *Falco vespertinus* 185
Šeima. Vanagai. *Accipitridae* 187
Vištvanagis. *Accipiter gentilis* 187
Paukštvanagis. *Accipiter nisus* 193
Nendrinė lingė. *Circus aeruginosus* 196
Javinė lingė. *Circus cyaneus* 200
Stepinė lingė. *Circus macrourus* 202
Pievinė lingė. *Circus pygargus* 203
Juodasis peslys. *Milvus migrans* 205
Rudasis peslys. *Milvus milvus* 208
Jūrinis erelis. *Haliaëtus albicilla* 209
Palšasis grifas. *Gyps fulvus* 213
Tamsusis grifas. *Aegypius monachus* 215
Kilnusis erelis. *Aquila chrysaëtos* 216
Karališkasis erelis. *Aquila heliaca* 221
Didysis erelis rėksnys. *Aquila clanga* 222
Mažasis erelis rėksnys. *Aquila pomarina* 224
Vakarinis suopis. *Buteo buteo* 226
Tūbuotasis suopis. *Buteo lagopus* 232
Vapsvaėdis. *Pernis apivorus* 234
Gyvatėdis. *Circaëtus gallicus* 237
Šeima. Žuvininkai. *Pandionidae* 240
Žuvininkas. *Pandion heliaëtus* 240
Būrys. Pelėdos. *Striges* 244
Šeima. Tikrosios pelėdos. *Strigidae* 249
Baltoji pelėda. *Nyctea scandiaca* 249
Didysis apuokas. *Bubo bubo* 252
Mažasis apuokas. *Asio otus* 256
Balinė pelėda. *Asio flammeus* 260
Apuokėlis. *Otus scops* 262
Lututė. *Aegolius funereus* 263
Pelėdikė. *Athene noctua* 265
Žvirblinė pelėda. *Glaucidium passerinum* 267
Raiboji pelėda. *Surnia ulula* 268
Laplandinė pelėda. *Strix nebulosa* 271
Uralinė pelėda. *Strix uralensis* 273
Naminė pelėda. *Strix aluco* 275
Šeima. Liepsnotosios pelėdos. *Tytonidae* 280
Liepsnotoji pelėda. *Tyto alba* 280

SPECIALIOJI DALIS

(tęsinys)

BŪRYS. NARŪNPAUKŠČIAI. *Colymbi (Colymbiformes, Gaviae)*

Šeima. NARAI. *Colymbidae*

Kaip ir daugumas plėšriųjų paukščių, nesuprantančio akimis žiūrint, yra vanagai, taip pat ir koks dvidešimt vandens paukščių rūšių vadinama narais, arba narūnais, vien dėl to, kad jie gerai nardo. Iš tikrųjų šis medžiotojų taip dažnai kartojamas paukščių vardas gamtininkui yra vien miglota sąvoka. Taip manoma apie narus ir kragus. Neseniai jie buvo jungiami į vieną būrį su alkomis. Tačiau pagal naujos sistematikos reikalavimus, šios trys paukščių grupės sudaro tris atskirus būrius.

Narūnpaukščių būrio paukščiai turi tiesų, beveik kaip yla snapą, kurio ilgis lygus galvai, lygiais, truputį įlenktais kraštais. Trys priekiniai pirštai ilgi, sukabinti bendra plėvele, išorinis pirštas ilgiausias. Užpakalinis pirštas labai mažas, nežymi plėvelė jungia jį su artimiausiu priekiniu pirštu. Pastaibis nepaprastai suplotais šonais ir yra ilgos, laibos plokštelės išvaizdos. Uodega labai trumpa, bet vis dėlto ji susideda iš 18 ar 20 standžių vairuojamųjų plunksnų; tuo narai skiriasi nuo kragų, nes pastarųjų uodegoje nėra standžių vairuojamųjų plunksnų, o tik minkštos, purios plunksnelės.

Plunksnos tankios, prigludusios prie kūno taip, jog paskiras sunku įžiūrėti. Narai pasižymi palyginti didele galva ir storu kaklu; šiais dviem požymiais jie aiškiai skiriasi nuo kragų.

Visas šis būrys susideda tik iš vienos šeimos ir genties, o pastaroji skaidoma į tris rūšis. Jos gyvena šiaurės kraštų vandenyse ir tik žiemą pasitraukia į pietus. Narų gyvenimas labai susijęs su vandeniu; jie puikiai plaukioja ir nardo taip vikriai, jog tikrai gali lenktyniauti su žuvimis. Savo šiaurės tėvynėje apsipratę su ledais, narai

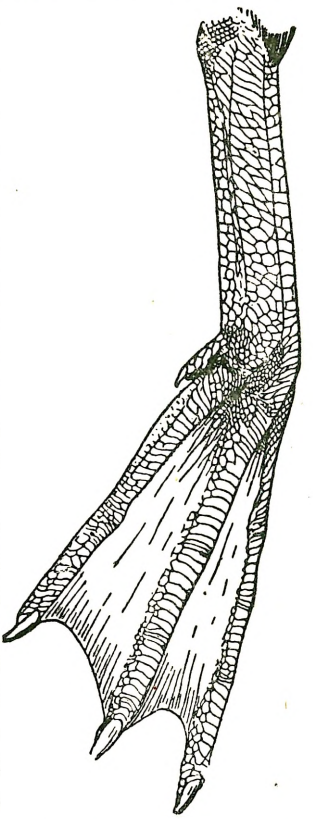

1 pav. Juodakaklio naro koja

nebijo pasinerti net į mažą praperšą, nes sugeba tiksliai pataikyti į ją, kai reikia išnerti, o esant kelioms praperšoms, kartais pasineria vienoje, o išneria kitoje, net už keliasdešimt metrų. Užtat sausumoje narai esti visiškai bejėgiai: labai besistengdami, besirangydami ir atsiremdami sparnais, jie vargingai stumiasi į priekį; net ir kojos nieko nebepadeda, nes paukštis gali atlikti jomis tik horizontalius judesius ir negali atsistoti. Naras, paguldytas aukštielninkas, negali net apsiversti ant pilvo.

Per rudens ir pavasario keliones šie paukščiai vėjo ar šiaip įvairių kliūčių neretai yra priversti nusileisti ant žemės ir tada, nebegalėdami pakilti, žūva. Drąsiai galima pasakyti, kad tuo būdu mūsų krašte daugiausia jų patenka į žmogaus rankas, nes kitaip sumedžioti narą dėl jo baikštumo labai sunku.

Visi narai minta tik žuvimis, ir dėl to jų mėsa yra nemalonaus skonio ir kvapo; ypač negyvų, pagulėjusių narų kvapas pasidaro nepakenčiamas, todėl jie valgiui nevartojami. Iš kailiukų gaminamos įvairios šiltų drabužių dalys.

Lizdus naras krauna kupstuose prie pat vandens, kad perįs paukštis iš lizdo galėtų nusiristi tiesiog į vandenį. Deda du didelius, margus kiaušinius ir tuo skiriasi nuo kragų, kurių kiaušiniai balti. Jaunikliai, vos tik išsiritę, palieka lizdą ir plaukioja su tėvais. Patelės šiek tiek mažesnės už patinus, bet spalvomis nuo jų nesiskiria.

Juodakaklis naras. *Colymbus arcticus* L.

II pav.

Est. *järvekaur.* Latv. *jūras garlaka.* Lenk. *nur czarnoszyi.* Rus. *gagara černozobaja.* Vok. *Polartaucher.*

Šios rūšies nustatyti 3 porūšiai, iš kurių Europoje gyvena porūšis *C. a. arcticus* L. Tačiau retai pasitaiko ir *C. a. viridigularis* Dwight. Kiti gyvena Azijos ir Amerikos šiaurėje.

Vienas puikiausių narų šeimos paukščių yra juodakaklis naras. Jis lygus didelei naminei ančiai, jei nekreipsime dėmesio į jo trumpus sparnus. Sveria apie 2 *kg.* Kūno ilgis apie 700 *mm*, sparnas 280—335 *mm* (Niethammer'is) arba 268—358 *mm* (Kozlova), keturių Lietuvos paukščių 310, 310, 315, 323 *mm.*

Didžiausi yra seni patinai, nors ir jų tarpe pasitaiko vidutinio dydžio. Trumpa, tik 54—59 *mm* ilgio, uodega turi 16—18 vairuojamųjų plunksnų. Kojos labai stiprios, jų pastaibiai labai suploti; jie esti 82—100 *mm* ilgio ir 23—26 *mm* pločio. Pastaibio spalva iš lauko pusės ir išoriniai pirštai juodi, vidinė pastaibio pusė ir vidiniai pirštai melsvi arba balzgani, plaukiojamosios plėvelės tamsios, viduryje šviesesnės.

Senų paukščių viršugalvis ir sprandas pilkas, gerklė ir kaklo priekinė dalis juoda, su švelniu violetiniu blizgesiu, sudaro lyg platų skydą; skersai gerklę eina siaura apikaklė, iš keliolikos baltų dėmelių sudaryta, o išilgai šonų, juodojo skydo kraštuose, keli balti dryželiai. Viso kūno viršutinė dalis juoda, išmarginta baltomis skersinėmis dėmėmis; šios dėmės užima du didokus plotus; du panašūs, bet mažesni plotai yra aukščiau, pečių srityje. Kita viršutinė kūno dalis juoda, nedėmėta. Krūtinė ir pil-

I. Zuvinto ežeras 1957 (nuotr. V. *Skuodžio*)

II. JUODAKAKLIS NARAS — *COLYMBUS ARCTICUS* L.

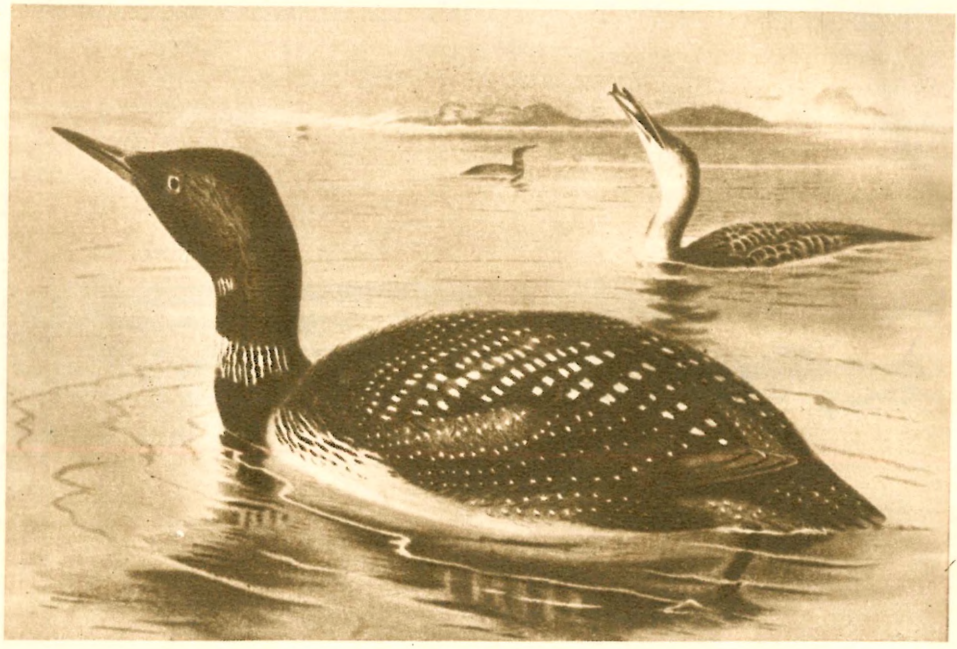

III. LEDINIS NARAS — *COLYMBUS IMMER* Brünn

IV. RUDAKAKLIS NARAS — *COLYMBUS STELLATUS* Pontopp.

vas balti, pagurklis su baltais ir juodais išilginiais dryželiais. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juodos. Snapas ir išorinė kojų dalis juoda, vidinė jų dalis ir pirštai pilki. Akys ne grynai raudonos.

Apie rugpiūčio mėnesį seni paukščiai ima šertis ir netrukus įgyja poilsio rūbus. Tuomet viršutinė kūno dalis juosva, su plačiais, šviesiais plunksnų kraštais; šviesūs kraštai labai žymūs pečių srityje; visa apačia balta, tik skruostai ir kaklas pilkai išmarginti. Šiuos rūbus seni paukščiai dėvi labai trumpą laiką, kaip ir didžiųjų ančių gaigalai. Jau spalio mėnesį jie vėl praranda šių rūbų plunksnas ir įgyja aukščiau aprašytus vestuvių rūbus. Neišsišėrę jaunikliai panašūs į senius poilsio rūbais. Tarp jauniklių ir senių rūbų yra pereinamieji rūbai, kuriuose pradeda atsirasti juodas skydas kakle ir nugaros margumas.

Juodakaklis naras peri Islandijoje, Grenlandijoje, Špicbergene, Švedijoje, rečiau Norvegijoje, gausiai Suomijoje. Šiaurės Rusijoje, be to, Naujojoje Žemėje, Sibire iki Kamčiatkos, Kurilų ir Japonijos salose. Jis aptinkamas ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, bet gana retai. Perinčių juodakaklių narų neretai aptinkame Latvijoje ir labai retai Rytprūsių ežeruose. Turime keletą davinių, kad šis paukštis, nors ir retai, peri Lietuvoje. Tyzenhauz'as pasitenkina trumpai pasakęs, esą juodakaklis naras peri kartais Lietuvoje. Taczanowski's rašo, kad Tyzenhauz'o preparatorius Skinder'is radęs šį paukštį perintį Vilniaus krašte, Vileikos apskr., Blėdės ežere. Lizdas buvęs sukrautas iš sausų nendrių ir žalių žolių. 1922 m. aš gavau iš miškų urėdo R. Meyer'io porą juodakaklio naro kiaušinių su užrašu, kad jie rasti Platelių ežere, kur šie paukščiai, pasak jo, kasmet perį. Jų dydis 85×52 *mm* ir 82×52,6 *mm*. Be to, 1920 m. gegužės 26 d. Obelijos ežere esu matęs du senus paukščius, o mano tėviškėje, Lydos apskr., netoli Vosiliškių bažnytkaimio, 1915 m. liepos mėn. šienpioviai pagavo Lebiodkos upėje gražų senį (jo iškamša yra Kauno Zoologijos muziejuje). Taip pat vieną seną egzempliorių turi muziejus padovanotą Prielgausko. Pasak jo, šis paukštis buvęs pagautas gegužės mėnesio viduryje Notygalos ežero pakraščiuose. Ar tie paukščiai buvo užsilikę perėti, sunku pasakyti, gal būt, jie buvo sužaloti ir negalėjo tęsti kelionės į šiaurę. Šiaip neveisimosi metu juodakaklių narų užtinkame Lietuvoje dažnai, ypač pavasario traukimo metu. Kelis kartus man teko jų matyti Kaune. Būriai iš keliolikos, daugiausia dvidešimties galvų traukė gana aukštai, pakrikusiai, rėkdami karkiančiais balsais.

A. Vaitkevičiaus duomenimis, juodakaklis naras rudenį ir pavasarį per Kuršių marias praskrenda retai; kai kada čia jie apsistoja. Jie skrenda pakrikais būriais po 5—10—20, kartais daugiau paukščių, maždaug 150—200 *m* aukštyje. Mariose pasimaitinti nutupia tik pavieniai individai. 1955 m. pavasarį, jų daugiausia traukė balandžio mėn. 20—30 d., bet skrendantieji pavieniui buvo pastebėti ir gegužės mėn. pradžioje. Laikotarpiu nuo balandžio mėn. 20 d. iki gegužės mėn. 10 d. praskrido 43 paukščiai šiaurės ir šiaurės vakarų kryptimi.

Rudenį jie pradeda traukti trečioje rugsėjo mėn. dekadoje ir intensyviausiai skrenda spalio mėn. Tada jie traukia išimtinai pietryčių ir pie-

tų pietryčių kryptimis. Jų Kuršių mariose buvo pastebėta: 1954 m. — 78, 1955 m. — 42 ir 1956 m. — 113. Ties Rasyte, stebint Baltijos jūros pakraštyje, 1956 m. jų praskrido 364. Tai rodo, kad Baltijos jūros pakraščiu jų traukia 2—3 kartus daugiau.

Pasak Niethammer'io, juodakakliai narai skrenda į Juodąją jūrą, bet tam tikra jų dalis žiemoja truputį į pietus nuo jų perėjimo vietų (atrodo, ir Lietuvos pakraščiuose). Pasak Schütz'o, net Sibiro narai, praleidę žiemą Juodojoje jūroje, pavasarį grįžta į Sibirą padarę didelį vingį per Baltiją, kad išvengtų didelių šalčių rytų kraštuose.

Narų nušaunama mažai, daugiausia jų pagaunama gyvų, mat, jie keliaudami nežinia dėl kokios priežasties nusileidžia ant žemės ir, daugiau negalėdami pakilti, žūva. Ar nuovargis, ar nepalankus vėjas verčia juos nusileisti, sunku pasakyti, bet kartais jie randami po radijo antenomis, ir galima spėti, kad, užskridę ant vielos, jie turėjo kristi žemėn. Į mano rankas pateko daugiau kaip dešimt šiuo būdu pagautų narų. Ant jų kūno nė karto nepastebėjau jokių žaizdų ar sužalojimų, taip pat ir plunksnos buvo tvarkoje, o tai geriausias paukščio sveikatos įrodymas. Tokius paukščius aš dažniausiai paleisdavau į laisvę. Pavyzdžiui, 1934 m. gegužės mėn. atgabenti į Zoologijos muziejų dar gyvi narai buvo paleisti į Nemuną, bet po kelių dienų jie buvo žmonių pagauti ir vėl man pristatyti. Iš to sprendžiu, kad jie buvo nesveiki; gal būt, buvo susitrenkę, krisdami iš oro į žemę.

Atsidūrę žemėje, narai, ypač lygioje vietoje, patenka į sunkią padėtį: jie guli išsitiesę ant žemės ir bando kojomis atsiremti, bet kadangi kojos gali atlikti tik šoninius judesius, tai jiems atsiremti nepavyksta. Žmogaus užklupti, jie bando gintis, taikydami įdurti ilgu snapu ir ne pro šalį tada pasisaugoti, kad neišdurtų akies. Užtat vandenyje naras yra nepaprastai vikrus. Plaukioja dažniausiai pasinėręs tiek, jog matyti siaura nugaros juostelė ir kaklas. Iš toli jį nesunku atskirti nuo kitų vandens paukščių iš storo kaklo ir pakelto aukštyn snapo. Nardydamas jis padaro grakštų judesį ištiesta galva priekin, ir tatai vyksta taip greit, be triukšmo, jog vandens paviršius sujudinamas ne daugiau, kaip nuo kritusio lapelio. Esant pavojui, jie tuoj pasineria ir plaukia po vandeniu apie pusantro šimto metrų; tik trumpam laikui iškilę, vėl pasineria. Kad pakiltų į orą, naras turi gerokai įsibėgėti vandens paviršiumi, bet po to jau gerai skrenda, atlikdamas sparnais savotiškus, labai greitus judesius. Skrisdamas laiko kaklą truputį žemiau horizontalios linijos, bet pati galva yra užriesta aukštyn. Dėl to naro siluetas ore yra labai savotiškas ir lengvai atskiriamas nuo kitų vandens paukščių. Balsas yra garsus karkimas, kažkas panašu į „kroa".

Svarbiausias naro maistas — įvairios žuvys, rečiau varlės ir vabzdžiai. Taip pat lesa jis vėžius, o jūroje suryja daugybę smulkių vėžiukų — krevečių (*Palaemon* ir kt.).

Juodakaklis naras peri gėluose vandenyse, daugiausia ežeruose. Lizdą pasidaro žolių kupstuose prie pat vandens pakraščio, kad, nusiritęs iš lizdo, galėtų stačiai patekti į vandenį. Labai retai lizdas esti per kelis

metrus nuo vandens. Lizdo patiesalas labai menkas, vos tik iš saujelės sausų žolių ar vandens augalų padarytas. Kiaušinių esti vienas, du, retai trys. Jų forma pailga, pagrindinė spalva gelsvai ruda iki durpinės, išmarginta juosvomis dėmėmis ir taškais. Vidutinis kiaušinių dydis 84,5 *mm* ilgio, 51,7 *mm* pločio; ilgiausias kiaušinis rastas 95 *mm*, trumpiausias — 75,7 *mm*. Kiaušinius peri abu seniai. Kuriuo laiku pradeda perėti mūsų krašte, žinių neturime, bet Suomijoje ir Norvegijoje jų pirmieji kiaušiniai randami nuo gegužės pradžios iki birželio.

Sumedžioti narą nelengva, — viena, jis vargiai prisileidžia laivelį šūvio atstumu, antra, plaukdamas didesnę kūno dalį laiko po vandeniu. Kai kada Lietuvoje narai nušaunami žiemos pradžioje Nemuno ir Neries praperšose. Lengviau jį nušauti ore. Skrendąs naras laikosi tiesios linijos, nes jam, tur būt, sunku vairuoti ore, todėl jis neretai užskrenda per šūvio atstumą. Be patekusių į sausumą narų, apie kuriuos jau minėjau, nemaža patenka į tinklus ir prigeria. Zoologijos muziejus narą, patekusį į tinklą Anykščių ežere, netoli Kietaviškės, yra gavęs 1933 m. lapkričio 16 dieną. Jis ant kojos turėjo Rasytės stebyklos žiedą, o pastarosios pranešimu buvo žieduotas tų pačių metų gegužės 20 dieną apie Naujakurius (Neukuhren), Sambijos pakraštyje. Pavėlavę išskristi rudenį, paukščiai kai kada žūva, prišaldami prie ledo, ištikus staigiam šalčiui. Šiuo būdu pagautų paukščių Zoologijos muziejus yra gavęs du. Pasak Niethammer'io, 1936 m. naktį iš antros į trečiąją gegužės mėnesio dieną prie Neringos buvo rasti 13 juodakaklių narų, prigėrusių lašišų tinkluose. Tarp jų buvo 3 paukščiai, iš kurių vieną Stresemann'as ir Stegmann'as apibūdino kaip tikrąjį „*viridigularis*", o kitus du kaip pereinamąją formą tarp „*arcticus*" ir „*viridigularis*", būtent, tokią, kaip pasitaiko Sibiro pakraštyje, ties Chatanga. 1937 m. Laven'as apie Pilkopę iš 150 egzempliorių *C. a. arcticus* nustatė vieną „*viridigularis*". Be to, 1940 m. apie Rasytę Schütz'as gavo keletą egzempliorių pereinamosios formos į *C. a. viridigularis*.

Narų mėsa valgiui netinka, bet iš jų kailiukų šiaurės kraštuose dirba šiltus drabužius. Ypač gražūs įvairūs dariniai iš jų kaklo ir galvos kailiukų.

Ledinis naras. *Colymbus immer* Brünn.

III pav.

Est. *jääkaur.* Latv. *melngalvas garlaka.* Lenk. *nur lodowiec.* Rus. *gagara poliarnaja.* Vok. *Eistaucher.*

Ši rūšis skirstoma į tris porūšius. Iš jų du, būtent, *C. i. immer* Brünn. ir *C. i. adamsi* Gray, randami Europos ir Azijos šiauriniame pakraštyje. Pirmojo porūšio paukščiai yra mažesni ir turi juodą arba pilką snapą, kuris, be to, yra mažesnis. Antras porūšis didesnis, jo snapas balsvas arba gelsvas, žymiai didesnis. Šiuos du porūšius kai kurie autoriai laiko skirtingomis rūšimis.

Baltijos pakraščius žiemos metu retkarčiais aplanko dar puikesnis už juodakaklį narą ledinis naras (*Colymbus immer* Brünn). Jis didesnis už juodakaklį ir yra naminės žąsies dydžio, nors retkarčiais pasitaiko ir ma-

žesnių, sulig juodakakliu naru. Kūno ilgis svyruoja tarp 750—920 *mm*; suglausto sparno ilgis 340—412 *mm*. Snapas 74—90 *mm* ilgio, labai stiprus, pamate jis yra daugiau kaip 20 *mm* aukščio ir tuo žymiai skiriasi nuo kitų rūšių. Sveria iki 4250 *g*.

Paukščių vestuvių rūbais galva ir kaklas juodi, su puikiu žalios, raudonos ir mėlynos spalvos atspindžiu; viduryje kaklo skersinė juostelė iš baltų dėmių, o kiek aukščiau šios juostelės yra antra, tokios pat spalvos, bet mažesnė, apimanti tik priekinę kaklo dalį. Likusi viršutinė kūno dalis ryškiai juoda, išmarginta baltomis dėmėmis. Apačia balta.

Žiemos rūbais paukščių viršutinė kūno dalis juoda, su tamsiai pilkais plunksnų kraštais, viršutinė galvos ir kaklo dalis juosva. Apačia balta. Jaunikliai panašūs į senius žiemos rūbais. Šis puikus paukštis gyvena Islandijoje, Grenlandijoje (maždaug iki 70°) ir Šiaurės Amerikos šiaurinėje dalyje. Žiemoja Šiaurės jūroje, rečiau Baltijoje, Viduržemio ir Juodojoje jūrose.

Ledinis naras užklysta į Pabaltijo kraštus ir, galimas daiktas, į Lietuvą (Eichwald'as, 1830 ir Plater'is, 1852 m.). Pasak Grosse ir Transehe, Rygos Gamtos muziejuje yra vienas egzempliorius, nušautas Saarema saloje 1884.X.19 (porūšis *C. i. immer*).

Rudakaklis naras. *Colymbus stellatus* Pontopp.

IV pav.

Est. *punapugu-kaur.* Latv. *brūnkakla garlaka.* Lenk. *nur rdzawoszyi.* Rus. *gagara krasnozobaja.* Vok. *Rothalsseetaucher.*

Yra žinomi vienas, gal būt, du porūšiai.

Rudakaklis naras yra mažiausias iš visų čia aprašytųjų narų; jis maždaug vidutinės naminės anties dydžio, bet jo dydis, kaip ir kitų narų, gerokai svyruoja. Kūno ilgis yra 560—680 *mm*; sparnų tarpugalis 980—1110 *mm*; suglausto sparno ilgis 280—310 *mm*, šešių Lietuvos paukščių 251—282 *mm*; snapo 51—62 *mm*.

Senų paukščių vestuvių rūbais visas viršugalvis, kaklo šonai, smakras ir gerklė yra gražios, pilkos pelenų spalvos. Kaklo priekinėje dalyje didelė, pailga kaip skydas, ryškiai ruda dėmė. Sprandas ir kaklo užpakalinė dalis žalsvai juodi, su baltais dryželiais; viršutinė kūno dalis juosva, su riebiu, žalsvu atspindžiu; kiekviena šios kūno dalies plunksna su tamsiu viduriu ir šviesesniais kraštais. Be to, dauguma viršutinės kūno dalies plunksnų išmarginta kaip kruopos dėmėmis, kurių yra po vieną kiekvienam plunksnos šone. Kūno šonai po sparnais tamsiai pilki, su keliais baltais dryželiais, pilvas ir krūtinė ryškiai balti, pauodegio plunksnos juosvos, su baltais kraštais. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos, ir tik didžiųjų plasnojamųjų plunksnų pamatai, būtent, vidinės vėtyklės, balzgani. Snapas rago spalvos, kojos išorinėje pusėje žalsvai juosvos, o vidinėje gelsvos arba rausvai balzganos; plaukiojamosios

plėvelės mėsinės spalvos. Žiemos rūbais paukščių viršugalvis ir sprandas pilki, viduryje tamsesnėmis plunksnomis, kaklo užpakalinė dalis juosva, su baltais dryželiais, likusi viršutinė kūno dalis juosva, su silpnu, žalsvu žvilgėjimu, išmarginta kruopų formos dėmėmis, po dvi dėmes kiekvienoje plunksnoje. Apatinė kūno dalis balta, kūno šonai po sparnais juosvi. Šiais rūbais paukščiai neturi rudo skydo kaklo priekinėje dalyje. Jaunikliai panašūs į senius žiemos rūbais.

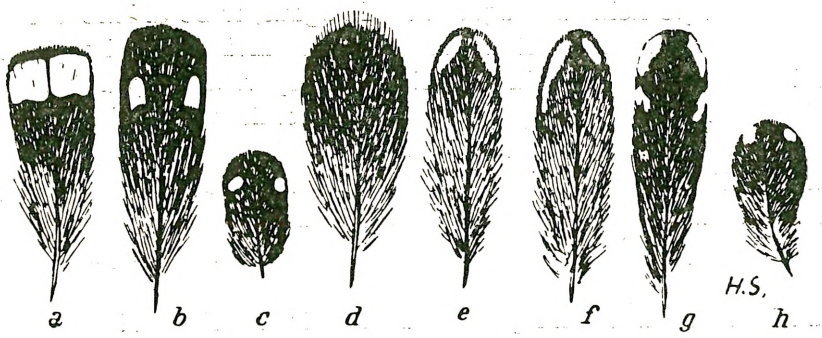

2 pav. Juodakaklio ir rudakaklio naro plunksnos iš nugaros: *a—c* — juodakaklio vestuvių rūbų plunksnos; *d* — jauniklio ir poilsio rūbų plunksnos; *e—f* — rudakaklio naro vestuvių rūbų plunksnos; *g* — jauniklių plunksnos; *h* — poilsio rūbų plunksnos

Atskirti rudakaklį narą nuo juodakaklio vestuvių rūbais nesunku, bet žiemos rūbais arba jauniklius galima kartais supainioti. Tokių paukščių geras požymis yra snapo forma: rudakaklio naro antsnapis yra visai tiesus, net truputį užriestas aukštyn, o juodakaklio šiek tiek nulenktas žemyn.

Rudakaklio naro tėvynė yra Islandija, Farerai, Škotija, Airija, Špicbergenas, Skandinavija iki pietinės Švedijos, Kalgujevas, Naujoji Žemė, Suomija, Rusijos šiaurė, Azija į rytus nuo Kamčiatkos ir Komandoro salų. Šiaurės Amerika nuo Aliaskos iki Labradoro. Žiemos metu jis pasitraukia iki D. Britanijos salų, Baltijos pakraščių, į Juodąją jūrą ir Kaspiją; Amerikoje iki Kalifornijos ir Floridos. Mūsų krašte žiemos metu labai dažnas visame Baltijos pakraštyje, pvz., Palangoje galima šį narą dažnai užtikti ir nesunku jį sumedžioti. Palangoje prie tilto dažnai laikosi narai, žvejodami čia esančioje seklumoje. Visi mano nušauti ir kiti Zoologijos muziejui atsiųsti rudakakliai narai buvo žiemos rūbais, t. y. be rudo skydo; šiuos rūbus jie turėjo net iki kovo mėn. pabaigos. Tik vienas, nušautas 1930 m. spalio 15 d. turėjo rudąjį skydą, bet jau jame ėmė atsirasti žiemos rūbų baltos plunksnelės.

Lietuvos vidaus vandenyse šio paukščio nesu užtikęs, bet Taczanowski's savo veikale apie Lenkijos paukščius rašo, esą jis gavęs senį paukštį, nušautą 1861 m. gegužės mėnesį Kauno apylinkėse. Tad atrodo, kad jis čia galėjo perėti. Tur būt, šie paukščiai Lietuvos sausumą praskrenda rečiau, negu juodakakliai narai, ir todėl jie ne taip dažnai nutupia ant žemės. Žinau tik vieną tokį atsitikimą. Zoologijos muziejuje yra vienas

jauniklis, kurį mano tėvas užtiko apie 1861 m. mišriam būrelyje, nusileidusiame Lydos apskr., Lebiodkos ūkio arime.

Rudakaklis naras nuo juodakaklio savo papročiais nesiskiria. Kelionių į Ledinuotojo vandenyno pakraščius metu Norvegijoje ir Murmane užtikdavau jų visur; Varanger Fiorde ir Petsamo įlankoje jie tada buvo labai gausūs. Šviesiomis šiaurės naktimis jie net buvo labai veiklūs, dažnai buvo girdėti jų skardūs balsai, keistai skambą tarp aukštų fiordų sienų. Skrisdami jie nelabai saugodavosi žmogaus, ir be didelio vargo man pavyko keletą nušauti. Heina Saaret saloje, mažo ežeriuko pakraštyje radau lizdą su dviem kiaušiniais tokios pat spalvos, kaip ir juodakaklio naro. Lizdas buvo kupste, apaugusiame viksvomis, vos tik išklotas sumintomis žolėmis. Man užėjus lizdą, iš jo į vandenį nusirito perėjęs ten naras.

Rudakakliai narai traukia kartu su juodakakliais ir ta pačia kryptimi. Jie traukia tik pavieniui. Lietuvoje 1955 m. pavasarį jų nepastebėta, o 1954 m. rudenį matyta 16 paukščių. 1956 m. ties Rasyte pastebėta praskrendant 32 paukščiai (A. Vaitkevičiaus duomenys).

Rudakakliai narai žiemoja ten pat, kur ir juodakakliai.

BŪRYS. **KRAGAI.** *Podicipedes (Podicipitiformes)*

Šeima. **KRAGAI.** *Podicipedidae*

Iš kragų būrio daugiausia žinomi mūsų krašto kragai, arba skambai. Svarbiausias jų požymis tai kojos, kurių pirštai turi plačias plaukiojamąsias skiauteles. Plaukdami jie dirba iš karto abiem kojom, kurios juda ne vertikalioje plokštumoje, kaip kitų plaukiojančiųjų paukščių, bet horizontalioje. Tuo būdu, kragui plaukiant, užpakalyje jo susidaro lyg ir suspausto vandens stulpas, kuris dėl inercijos, negalėdamas pats pasislinkti atgal, stumia paukščio kūną į priekį. Būdami puikūs plaukikai, kragai sausumoje jaučiasi nekaip, nes kojos gali laisvai judėti beveik tik horizontalioje plokštumoje. Todėl kragas sunkiai tegali stovėti, o tuo labiau vaikščioti. Vos padaręs keletą žingsnių, jis krinta ant pilvo, o verčiamas judėti, jis šliaužia, padėdamas sau sparnais. Kadangi kojos iki pat blauzdų galo paslėptos po oda, tai kragas, anot vaizdaus Heinroth'o išsireiškimo, yra panašus į moterį, kurios sijonas ties keliais būtų stipriai suveržtas. Tik mažos kragų rūšys palyginti gerai bėgioja.

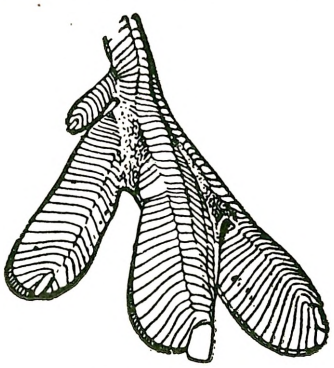

3 pav. Juodakaklio krago koja

Visa krago apatinė kūno dalis apaugusi nepaprastai tankiomis plunksnomis, gražaus šilko žvilgesio. Dėl to kragų kailiukai vartojami kepurėms, apikaklėms ir t. t.; ne taip seniai užėjusi mada dėvėti šiuos kailiukus pareikalavo ne vieno milijono kragų gyvybių. Kūno šonuose plunksnos esti didesnės negu apačioje, ir staiga pasibaigia; tuo būdu susidaro lyg guolis, arba sterblė, kur sparnas ne tik ramiai ilsisi, bet yra beveik ištisai paslėptas. Tiesa, tai turi ir kiti paukščiai, bet kragų jis ypač ryškus. Tas sparno guolis toks tobulas, jog į jį gali tilpti keturi jaunikliai, kuriuos pridengia sparnas. Be to, pakilęs skristi kragas neretai nusineša su savim vaikus, ir yra žinoma atsitikimų, kada, nušovus skrendantį kragą, kartu iš oro nukrinta ir jo maži vaikai.

Visiems yra žinomas reiškinys, kad kragai, reikalui esant, gali giliai pasinerti vandenyje. Pasinerti jie gali keliais būdais, pavyzdžiui, plunksnos glaudžiai prisispaudžia prie kūno; tuo būdu iš jų tarpo, ypač aukščiau minėtų sterblių, pašalinamas oras ir, nuo to padidėjus kūno svoriui, paukštis pasineria giliau. Dar labiau pasinerti kragas gali atlikdamas kojomis judesius iš apačios į viršų; šiuo atveju kūną giliau įtraukia raumenų jėga. Pagaliau dėl nepaprasto visų plaukiojančiųjų paukščių sugebėjimo išplėsti ir suspausti krūtinės tuštumą ir kūne esančius oro maišus. Pasak anglų tyrinėtojo John M. Dewar'o, kragai nardo geriausiai iš visų šiaurės pusrutulio paukščių, geriau net už narus. Paprastai kragas išbūna po vandeniu apie 20 sekundžių, bet gali išbūti $^3/_4$ minutės, pasiekdamas 7 *m* gilumo.

Į sausumą kragai savo noru niekuomet neišeina, o atsidūrę joje, negali pakilti, todėl neretai, nuleidžiant tvenkinius, jie pagaunami gyvi. Tačiau ir iš vandens kragas sunkiai pakyla: greitį jis įgyja bėgdamas gana ilgą ruožą vandens paviršiumi. Pakilęs iki tam tikro aukštumo, skrenda greit, nors jo sparnai ir maži. Skrisdamas laiko ištiestą kaklą ir kojas, todėl pastarosios iš toli atrodo tarytum ilga dvišaka uodega. Kai kada kragų, traukiančių aukštai, sparnai ypatingai skamba ir tai girdėti nepaprastai toli, dėl to, tur būt, ir yra kilęs antras krago vardas — skambas. Įdomu, kad to garso negirdėti, kai kragai perskrenda žemai ir nedidelius atstumus. Kadangi kragai į sausumą beveik neišeina, tai plunksnas valo bei tepa vandenyje. Tam tikslui, atsigulę vandenyje ant vieno šono, sutvarko visas plunksnas vienos pusės, paskui, atsigulę ant kito šono, imasi tvarkyti kitą; aplamai šis darbas atima kragams daug laiko. Norėdami pasišildyti kojas, jie taip pat gula čia ant vieno, čia ant kito šono, įkiša koją į sparno sterblę, pirma nupurtę nuo jos vandenį.

Kragai šeriasi du kartus per metus (vasarą pakeičia visas plunksnas, o žiemą dalį jų), todėl jų pavasario ir rudens rūbai gana žymiai skiriasi. Pažymėtina, kad kragai sulesa daug plunksnų, kurios, gal būt, turi tokią pat reikšmę, kaip vištinių paukščių ryjami akmenukai, t. y. palengvina maisto malimą skilvyje. Plunksnas jie renka vandens paviršiuje arba peša nuo savo pilvo bei krūtinės. Šiaip kragų maistą sudaro žuvys ir įvairūs vandens gyvūnai. Perėti pradeda tik tada, kada pakankamai paauga nendrės, meldai, švendrai ir kiti vandens augalai. Apsivaisinimo aktas vyksta (pasak Hesse, iš Heinroth'o) ne ant vandens, kaip paprastai manoma, bet lizde arba tam tikslui į lizdą panašiame pastate, padarytame vandens lygyje. Tačiau prieš tai kragai daro daug paruošiamų veiksmų, pozų ir garsų, panašių į karvelių burkavimą arba tetervino burbuliavimą. Charakteringa poza yra, kai patinas ir patelė atsistoja vienas prieš kitą beveik prisiliesdami savo gurkliais (žr. I t., 33 pav.). Be to, dažnai jie, plasnodami sparnais, atsistoja vandenyje, prisiglausdami savo krūtinėmis. Pastaroji poza klaidingai yra laikoma padengimo aktu. Veisimosi metu jie dažnai kelia balsą, apskritai yra triukšmingi ir mažai besislapsto; tada tikrai juos galima pastebėti ten, kur jie apsigyvena. Tuomet porelės nariai neatsiskiria vienas nuo kito, drauge plaukioja, kartu nardo

ir kiekviena proga reiškia vienas kitam meilumą. Jie yra taip labai prisirišę, jog, nušovus vieną porelės narį, kitas, nepaisydamas įprasto šiems paukščiams baikštumo, pakyla į vandens paviršių ir neatsitraukia nuo savo draugo lavono. Toks prisirišimo įrodymas ne sykį sujaudindavo net surambėjusią medžiotojo širdį. Dėl tos kragų ypatybės, nors šiaip šiuos paukščius medžioti ne taip lengva, medžiotojas dažniausiai nušauna jų porą, žinoma, veisimosi metu.

Kragų lizdai yra labai savotiškas pastatas. Tai didelė supuvusių vandens augalų krūva, plūduriuojanti vandenyje. Didesnė šios krūvos dalis yra pasinėrusi, kaip ledo gabalas, ir tik iš vandens kyšo maža dalelė, kiaurai permirkusi vandeniu ir šlapia, kaip kempinė. Paukštis, įlipęs į savo lizdą, jį dar daugiau nugramzdina, ir dėl to kiaušiniai guli pusiau vandenyje. Seniau buvo paplitusi nuomonė, esą perįs kragas išskiria tiek šilumos, jog sušiląs ne tik lizdas, bet ir aplinkinis vanduo. Šis teiginys yra ne kas kita, kaip viena iš daugybės medžiotojų pasakų.

Kragai deda dažniausiai 4 visai baltus kiaušinius; mažos rūšys daugiau. Perįs paukštis turi paprotį prieš palikdamas lizdą uždengti kiaušinius lizdo medžiaga. Net staiga kilus pavojui, jis spėja tą darbą atlikti. Nuo šios medžiagos iš pradžių buvę balti kiaušiniai pasidaro gelsvi ar šiaip negrynų spalvų, ir iš šios spalvos galima pažinti, ar kiaušiniai dar švieži, ar jau perimi. Tuo atžvilgiu jie skiriasi nuo ančių, kurios pridengia kiaušinius tik tada, kai savo noru pasitraukia nuo lizdo. Šis kragų paprotys yra be abejonės naudingas prisitaikymas rūšiai išlaikyti, nes kitaip varnos ir lingės lengvai galėtų pastebėti ir sulesti jų baltus, iš toli matomus kiaušinius. Kragų kiaušiniai yra palyginti maži, ir jau iš to galima daryti išvadą, kad išsiritę iš jų paukščiukai nėra tokie tobuli, kaip, pvz., tilvikai arba ančiukai, ir nors jie netrukus palieka lizdą ir gali plaukioti, vis dėlto jie kai kuriais atžvilgiais daugiau panašūs į tokius paukščiukus, kurie ilgesnį laiką išbūna lizde. Jie toli gražu neturi to vikrumo ir savarankiškumo, kaip jauni ančiukai (kurie iš pradžių plaukioja, nardo ir net nuo pat jaunų dienų gali savarankiškai gyventi), tuo labiau, kad jų menki pūkai vargiai apsaugo nuo šalčio. Vis dėlto lizde jie likti negali, nes lizdas nelabai tam tinka, ir jauni kragiukai jį palikę sugeba savotiškai išspręsti savo gyvavimo klausimą. Kai jiems reikia šilumos, jie sulenda į tėvų sterbles, o iš ten išlipa ant jų nugarų. Vadinasi, sparnų sterblės turi panašią reikšmę, kaip sterblinių žvėrių maišai. Pasak Heinroth'o, išperėti nelaisvėje jauni kragiukai dažnai mėgina sulįsti tarp žmogaus rankos pirštų ar šiaip į kokį šiltesnį kampelį. Pasislėpę tarp motinos plunksnų, jie dažniausiai tik iškiša galvutes, kai tėvas atneša jiems maisto. Visi kragų vaikai savo galvos priekinėje dalyje turi plikų, dažniausiai spalvotų vietų. Spėjama, kad ta plikoji oda pasižymi ypatingu šilumos jautrumu ir sudaro lyg prietaisą, kuriuo paukščiukas atranda šilumos šaltinį. Iš to matyti, kad kragai turi daug naudingų prisitaikymų, kuriais jie sėkmingai gali kovoti dėl būvio. Kragams, turintiems tokius naudingus organus, užtenka ir keturių kiaušinių (antys deda keliolika), kad palaikytų savo padermę. Dvi dienas prieš išsirisdami iš kiaušinių

jaunikliai ima cypsėti. Pažymėtina, kad jie neprasikala, kaip kad daro kiti paukščiai, o iš karto, atvožę kiaušinio bukąjį galą, išeina iš kevalo, todėl ritimosi procesas yra labai trumpas. Čia taip pat galima įžiūrėti naudingą prisitaikymą prie aplinkos, nes jei prakalęs lukštą jauniklis ilgesnį laiką ten užtruktų, tai, turint galvoje, kad kiaušinis guli pusiau vandenyje, jis lengvai galėtų prigerti. Ankstyvą paukščiukų cypsėjimą kiaušinyje galima išaiškinti taip. Kragai deda kiaušinius ne kasdien, bet pradieniui, ir dėl to paukščiukai ritasi taip pat pradieniui. Paukščiukų cypsėjimas paskutiniuose kiaušiniuose verčia motiną perėti iki galo, nepaisant to, kad pirmieji išsiritę paukščiukai jau yra keletos dienų amžiaus. Patinas vedžioja pirmiausia išsiritusius jauniklius, o patelė baigia perėti. Tačiau žinoma atsitikimų, kad, išsiritus pirmiems jaunikliams, seniai ima juos vedžioti, apleidę likusius kiaušinius. Gal būt, tai būna tada, kai paukščiai dažnai trukdomi lizde.

Kragų būrys sudaro tik vieną šeimą, o pastaroji skirstoma į 4 gentis. Gentys turi 18 rūšių.

Lietuvoje gyvena 5 kragų rūšys, iš kurių daugiausia žinomas ausuotasis kragas.

Ausuotasis kragas. *Podiceps cristatus* (L.)

V, VI, VII pav.

Est. *tuttpütt.* Latv. *cekuldūkuris.* Lenk. *perkoz dwuczubny.* Rus. *poganka bolšaja.* Vok. *Haubensteissfuss.*

Be porūšio *P. c. cristatus,* gyvenančio Europoje, Afrikoje ir Azijoje, yra žinomi dar 3 porūšiai, užtinkami Australijoje, Tasmanijoje ir N. Zelandijoje.

Bene geriausiai iš visos kragų šeimos žinomas paukštis yra ausuotasis kragas. Jis yra ir didžiausias, nes patinas turi iki 610 *mm* ilgio ir sveria $1^1/_4$ *kg;* patelė keliais centimetrais trumpesnė, jos svoris — 1 *kg.* Patino suglausto sparno ilgis 180—200 *mm,* Lietuvos paukščių 6 patinų 177—200 *mm,* 3 patelių 179—183 *mm.* Seni paukščiai vestuvių rūbais nepaprastai puošnūs. Svarbiausi papuošalai yra ilgi, juosvi, kaip ir visos viršugalvio plunksnos, kuodukai ir, be to, plati rudos spalvos apikaklė, gaubianti skruostus. Paukštis šiuos papuošalus gali pakelti ir nuleisti, priglausti prie galvos. Užpakalinė kaklo dalis juosvai pilka; visa kūno apačia balta, su puikiu šilko žvilgesiu, šonai pilkai rudi. Mažos plasnojamosios plunksnos, sparnų apatinės dengiamosios plunksnos ir dilbio sritis baltos. Snapo šonai rausvi, iš viršaus jis pilkas, su šviesiu galu. Kojos iš lauko pusės pilkos, iš vidaus gelsvos, padai švino spalvos, nagai šviesesni. Akys raudonos, su siaura aukso spalvos juostele apie vyzdžius. Patelė skiriasi nuo patino vien mažesniu dydžiu, trumpesniais kuodukais ir mažesne apikakle.

Pūkuoti jaunikliai su ryškiais išilginiais tamsiais dryžiais, kurie, prasidėję nuo galvos, prieina iki nugaros galo. Galvos priekinėje dalyje jie

turi plikos odos spalvotas vietas. Paūgėjusių jauniklių dryžiai darosi neberyškūs, o vėliau ir plikos galvos vietos išnyksta. Iki rudens jaunikliai neturi dar nei kuodukų, nei apikaklių. Jų galva balta, išilgai dryžuota, taip pat išilgai sprando eina penki tamsūs ir keturi balti dryžiai. Šiaip visa viršutinė kūno dalis pilkai juosva, šonai pilki, kitos kūno dalys kaip senių. Rudenį jaunikliai nusišėrę praranda ant galvos ir kaklo išilginius dryžius ir įsigyja trumpus kuodukus ir nežymią apikaklę. Pavasarį jie vėl šeriasi ir, grįžę į savo gimtinę, jau turi visus papuošalus, bet panašūs į senius pasidaro tik metais vėliau.

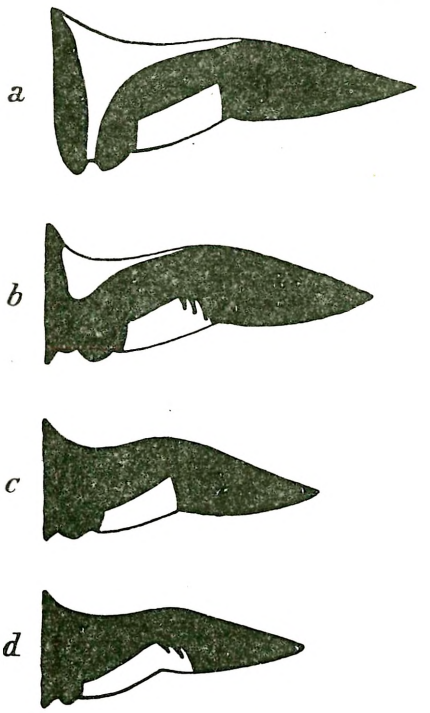

4 pav. Kragų sparnai iš viršaus: *a* — ausuotojo; *b* — rudakaklio; *c* — raguotojo; *d* — juodakaklio. Mažojo krago sparne visai nėra baltojo lauko

Ausuotasis kragas gyvena visoje Europoje, didelėje Azijos dalyje ir Afrikos šiaurėje. Mūsų krašte vasaros metu užtinkamas visuose ežeruose, o traukimo metu aptiksi jų ir upėse, ir net patvinusiose pievose. Niekur jų tiek nemačiau, kaip Nemuno žiotyse ir Kuršių mariose. Kai tik ežeruose pradeda tirpti ledas, kragai tuoj pasirodo; jau kovo mėnesio pabaigoje jų galima pas mus užtikti, ir tada dažnai jiems tenka nardyti po ledu. Vieną sykį pavasarį Sartų ežere mačiau kragą, kuris, bėgdamas nuo manęs, palindo po plonu, nakties metu susidariusiu, ledu ir paplaukęs pralaužė jį, kad galėtų pakvėpuoti. Rudenį kragai išskrenda, tik kai ledas juos priverčia, bet dalis jų ilgai delsia ir dažnai žūva dėl staiga užėjusio šalčio, prišaldami prie ledo. Paskutiniais metais paukščių žiedavimo duomenimis įrodyta, kad ausuotieji kragai iš Šiaurės Vokietijos išskrenda žiemoti pietų rytų linkme, o tai sudaro išimtį, nes dauguma paukščių rudenį traukia į pietų vakarus. Jie žiemoja Juodosios ir Azovo jūrų pakraščiuose. Apsilankęs Kryme 1917 m. sausio mėn. pabaigoje mačiau netoli Aluštos daug žiemojančių kragų. Galima manyti, kad ir Lietuvos kragai ten žiemoja. Bet taip pat mačiau žiemojančių kragų Baltijoje, Lietuvos pakraščiuose (Palangoje 1934 m. vasario mėn. 14 ir 15 d.). Sunku pasakyti, kokios kilmės buvo tie paukščiai, bet veikiausiai iš Suomijos ar Skandinavijos atvykę žiemoti į mūsų pakraštį.

Kartais kragas žiemoja ir vidaus vandenyse. Tischler'is mini vieną egzempliorių gautą nuo Ragainės (1904.XII.6), o kitą — nuo Klaipėdos (1910.II.15). Vienas Lietuvoje žieduotas kragas tinklu buvo pagautas Kryme. Jis nuskrido apie 1400 *km* kelio.

A. Vaitkevičiaus duomenimis, ausuotųjų kragų Lietuvos pajūriu traukia nedaug. Jie skrenda įvairiomis kryptimis, apsistoja mariose ar tęsia kelionę plaukdami ir nardydami. Jie skrenda po 2, 4 ar 6, vienas paskui kitą, visai žemai, dažniausiai pagal vandenį. Aukščiausiai skrendantys jie buvo pastebėti penkiasdešimtyje metrų. Pavasarį jie traukia intensyviau. 1955 m. jie pradėjo skristi balandžio mėn. 9 d., o gausiausiai jų pastebėta antroje balandžio mėn. pusėje. Tada užregistruoti 129 paukščiai. Rudenį kragai traukia rugsėjo mėn. trečioje dekadoje ir spalio mėn. pirmoje dekadoje. Jų užregistruota: 1954 m. — 17; 1955 m. — 11; 1956 m. — 10. 1956 m. ties Rasyte užregistruota 229 paukščiai.

Kai tik paauga nendrės, švendrai ir meldai, ausuotieji kragai ima krauti savo lizdus; jie dažniausiai pasirenka nendrynus, kartais ir nelabai tankius, ir, atrodo, laukia to momento, kad galėtų paslėpti savo lizdus. Todėl perėti jie pradeda vėlai. Pasak Tischler'io, jeigu vanduo yra pakilęs ir pernykščių nendrių bei švendrų stambai vandens apsemti, kragai nelaukia naujos augalijos išaugimo ir tada jie peri pakraščių karklynuose, prie kurių dėl pakilusio vandens gali priplaukti.

Vieną kartą (1920.V.23—31) Dusios, Metelio ir Obelijos ežeruose aptikau 4 lizdus, iš kurių trys buvo tušti, o viename 1 kiaušinis. Kitą kartą (1922.VI.25—26) rasti 3 lizdai, kuriuose buvo pilnos šviežių kiaušinių dėtys.

Kiaušinių būna 3—4, dažniausiai 5. Juos deda kas 48 valandos (Witherby). (Pasak T. Zubavičiaus, kas 24—30 val.) Peri abu tėvai, bet daugiausia patelė. Perėti dažniausiai pradeda nuo pirmo kiaušinio ir todėl paukščiukai išsirita ne vienu laiku. Peri 25 dienas (Heinroth'as), kartais ilgiau. Prasikalusius jauniklius vedžioja vienas tėvų, o antras peri toliau.

Kiaušinių dydis (9 kiaušiniai iš Lietuvos vandenų): ilgis 51,1—57 *mm*, plotis 33,6—39,9 *m*. Pasak T. Zubavičiaus, vidutinis jų svoris 43 *g*. Niethammer'is nurodo, kad kragų kiaušiniai sveria apie 38 *g*.

Kragų lizdo aukštis, kartu su povandenine dalimi, yra apie 32 *cm*. Jie daromi iš augalinės medžiagos, būtent, daugiausia iš maurabragių, švendrų, nendrių, skendenių *(Utricularia)* žaliųjų dalių. Apie kragų gyvenimą Žuvinto ežere T. Zubavičius rašo: „Ausuotasis kragas Žuvinte vienas paprasčiausių šios šeimos paukščių. Jis mėgsta švendrynus, ypač vietas, kur peri laukiai, bet būna ir su kirais, pasinaudodamas šių paukščių budrumu. Tačiau esu radęs jų lizdų pavieniui, toli nuo kitų paukščių, švendrynų užkampiuose. Jų atskridimas pavasarį sutampa su pavasariniais potvyniais, o tai dažniausiai būna kovo mėn. pabaigoje ar balandžio mėn. pradžioje. Laikotarpyje nuo 1938—1953 metų ankstyviausia atskridimo data kovo mėn. 23 d., o vėlyviausia — balandžio mėn. 13 d. Vidurkis — balandžio mėn. 6 d. Rudenį jų matome iki ežeras užšąla, bet skridimas prasideda rugsėjo—spalio mėn. Kaip ir laukiai, jie daugiausia keliauja naktį, tačiau teko matyti jų skrendant gana aukštai ir dienos metu, ypač pavasarį, staiga sušilus orui.

V. AUSUOTASIS KRAGAS — *PODICEPS CRISTATUS* (L.)

VI. Ausuotojo krago jauniklis

VII. Ausuotojo krago lizdas su kiaušiniais Bauderiškės ežerėlyje

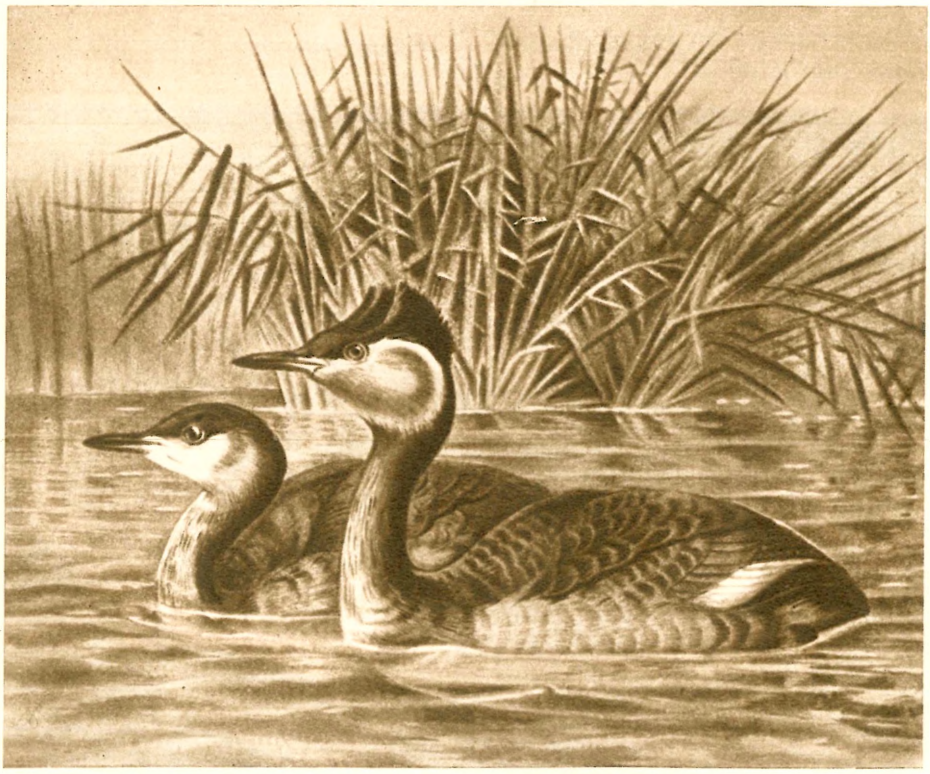

VIII. RUDAKAKLIS KRAGAS — *PODICEPS GRISEIGENA* (Bodd.)

Lizdus krauna balandžio mėn. pabaigoje ir gegužės mėn. pradžioje. 1939.V.3 buvo rastas lizdas su vienu kiaušiniu, o 1953.V.5 — su stipriai užperėtais 5 kiaušiniais; 1938.V.23 buvo rastas lizdas (prie gulbių lizdo) su ką tik prasikalusiais jaunikliais. Kiaušinius intensyviausiai deda gegužės viduryje iki pusės birželio, bet 1953 m. dar liepos mėn. 16 d. rastas lizdas su 2 kiaušiniais, iš kurių vienas buvo ką tik padėtas.

Pavasarį kragai būna labai triukšmingi ir žiauriai pešasi dėl lizdaviečių. Seniai iš pradžių uoliai saugo jauniklius, nešioja juos ir neretai nardo kartu su jais. Jauni paukščiai pradeda skraidyti tik rugpiūčio mėnesį. Kragai Žuvinto ežere turi nemaža priešų. Nekartą teko pagauti didelių lydekų, kurių skilviuose buvo prarytų kragiukų; juos grobsto ūdros ir atsitiktinai nendrinės lingės. Perėjimo metu nukenčia jie nuo erelių rėksnių, kranklių ir varnų. Varnos pagrobia padėtus kiaušinius, o krankliai puola perintį lizde kragą. Žuvinte ausuotieji kragai apsisaugo prisidėdami prie kitų paukščių, pvz., prie kirų, laukių, gulbių ir taip naudojasi bendru saugumu".

Žuvivaisos vadovėliuose ausuotojo krago vardą dažnai galima rasti kenkėjų sąrašuose. Aš manau, kad jis to nenusipelnė jau vien dėl to, kad, vengdamas seklių vandenų, jis retai apsigyvena karpių bei kitų kultūrinių žuvų tvenkiniuose, kuriuose seklus vanduo yra būtina ūkio sąlyga. Tačiau ir nekultūriniuose žuvų ūkiuose jo daroma žala nėra labai didelė. Heinroth'as, augindamas ausuotuosius kragus Berlyno zoologijos sode, sako, jog jo auklėtiniai nenorėję lesti nei karosų, nei lynų, o mekšrus ir raudes (žiežulas) lesdavę tik išbadėję. Daugiausia mėgdavę aukšles, kurios yra pailgos formos ir smulkių žvynų, todėl šie paukščiai lengviausiai jas praryja. Pasak minėtojo autoriaus, vienam ausuotajam kragui per dieną reikia apie 200 *g* žuvų; tai sudaro vieną penktadalį jo svorio. Kadangi jie neliečia nei karosų, nei lynų, tur būt, dėl jų formos, tai greičiausiai dėl to nelesa ir karpių. Tuo būdu atkrinta svarbiausias priekaištas, kurį galėtų šiems paukščiams padaryti žuvų augintojas. Aukšlės, kuriomis kragai daugiausia minta, beveik neturi jokios ekonominės reikšmės.

Nors ausuotasis kragas yra budrus ir baikštus paukštis, vis dėlto jų nušaunama daug, ir, atrodo, mūsų krašte kasmet mažėja, kaip ir kitų vandens paukščių. Iš daugelio Lietuvos medžiotojų yra tik mažas procentas tokių, kurie sąmoningai nešaudo kragų. Dauguma juos šaudo, nors paklausti vargu ar galėtų atsakyti, kuriam tikslui tai padarę. Iš tikrųjų, tenka gailėtis, kad taip yra, nes kragai sudaro tikrą mūsų vandenų papuošalą, o jų balsai „karr-karr", toli girdimi, kartu su nendrių šlamėjimu, žuvėdrų giksėjimu ir baublių baubimu, sukelia savotišką ežero nuotaiką.

Nelaisvę kragas sunkiai tepakenčia. Sunkiausia jį laikyti nelaisvėje yra dėl to, kad jam reikia gyvų žuvų ir tai tik jam tinkamų rūšių. Dėl šios priežasties ir zoologijos soduose retai jų pamatysi.

Rudakaklis kragas. *Podiceps griseigena* (Bodd.)

VIII pav.

Est. *panapugu-pütt.* Latv. *sarkankakla dūkuris.* Lenk. *perkoz rdzawoszyjny.* Rus. *poganka sieroščiokaja.* Vok. *Rothalssteissfuss.*

Lietuvos paukščiai priklauso *P. g. griseigena* (Bodd.) porūšiui. Tas pats porūšis gyvena visoje Europoje ir Azijos vakaruose. Azijos rytuose gyvena skirtingas porūšis.

Rudakaklis kragas mažesnis už ausuotąjį; kūno ilgis apie 448 *mm;* sparnų tarpugalis 770 *mm;* suglausto sparno ilgis 166—183 *mm,* vieno Lietuvos paukščio 169 *mm;* sveria 600—800 *g.* Senų paukščių viršugalvyje yra du trumpi kuodukai. Visas viršugalvis ir sprandas juodas; viršutinė kūno dalis juosva, su pilkais plunksnų kraštais; skruostai ir gerklė pilka. Šis pilkumas balta juostele atrėžtas nuo juodo viršugalvio ir sprando. Kaklas ir pagurklis rudi, likusioji apatinė kūno dalis pilka, su baltais plunksnų kraštais, ryškiu žvilgėjimu. Kūno šonai tamsesni. Mažos plasnojamosios plunksnos baltos, su juodais galais; apatinės dengiamosios sparno plunksnos baltos. Snapas juodas, geltonu pamatu; kojos gelsvos ar žalsvos, juosvomis dėmėmis; akys rausvos. Abi lytys mažai tesiskiria. Jaunų paukščių kuodukai vos žymūs. Ten, kur senių esti juodos plunksnos, jaunikliai turi juosvą spalvą. Be to, nugaros plunksnose yra platūs, pilki kraštai; skruostai ir gerklė balti, su dviem išilginėm tiesiom juostom. Kaklo šonai rudi; tuo jie skiriasi nuo jaunų ausuotųjų kragų, kurių atitinkamos vietos pilkos arba baltos. Kūno apačia balta, šonai juosvi. Snapas juosvas, su gelsvu pamatu; akys balzganos.

Rudakaklis kragas gyvena Europos šiaurės ir rytų kraštuose, taip pat ir Azijos vakaruose. Mūsų krašte dažniausiai pasitaiko traukimo metu, bet retkarčiais ir peri. Vieną jų porą aptikau 1929.V.3 Raseinių apskr., Šilo Pavėžupio ūkyje, karpių tvenkinyje. Tą dieną ir keletą dienų anksčiau dažnai buvo girdimi jų „žvengiantieji" balsai, kaip paprastai veisimosi metu. Ten ir buvo nušautas vienas senas egzempliorius, kuris dabar yra Kauno Zoologijos muziejuje.

Pasak Tischler'io (1914), šis paukštis Rytprūsiuose labai paplitęs kaip perintis, tačiau jo nėra Klaipėdos krašte, bet Tischler'is rado jų netoli Gumbinės, Vilpišių ežere.

Rudakaklis kragas nemėgsta plačių, atvirų vandenų, kaip aukščiau minėtoji rūšis. Atvirkščiai, jam tinka maži ežerėliai, kūdros, ypač seklūs tvenkiniai, tirštai prižėlę vandens augalų, kaip kad esti karpių ūkiuose. Šią rūšį nesunku pažinti iš juodo viršugalvio ir ryškiai išsiskiriančių pilkų skruostų. Dar lengviau ją pažinti iš savotiško balso, kurį galima palyginti su eržilo žvengimu. Tas balsas toks keistas, jog, pirmą sykį jį išgirdęs, vargiai kas pamano, kad tai paukščio balsas. Jis girdimas tik veisimosi metu. Rudakaklis kragas deda 3—4 kiaušinius, 25—32 *g* svorio. 50,5×33 *mm* dydžio. Šie paukščiai, prieš dėdami kiaušinius, atlieka panašius kaip ausuotieji kragai vestuvių žaidimus. Aplamai jie savo biologija yra panašūs į juos. T. Zubavičiaus duomenimis, rudakaklis kragas

pirmą kartą aptiktas Žuvinto ežere 1939.V.17. Paukštis snape nešė meldo gabalą, ir pranešėjas spėja, kad tai būta tuoktuvių žaidimo. Birželio mėn. 30 d. buvo girdėti šių paukščių „žvengimas", o rugpiūčio mėn. 1 d. aptiktas senis su jaunikliais; 1940.V.7 rudakakliai kragai ežere vėl buvo aptikti; 1941 m. pirmą kartą aptikti balandžio mėn. 29 d. ir vėliau — iki gegužės mėn. 17 d., buvo girdimi jų balsai. Tų pačių metų rugpiūčio mėn. 5 d. aptikti seni paukščiai su vaikais ir rugpiūčio mėn. 6 d. kitoje vietoje senas paukštis su vaikais, o rugpiūčio mėn. 20 d. senis su 1 vaiku. Atrodo, kad tais metais išsiperėjo 3 vados. 1942.VI.25 aptiktas vienas senis su 2 vaikais, iš kurių vienas plaukė iš paskos, o kitas buvo nešamas ant nugaros. Vėliau rudakaklių kragų buvo aptikta 1943.IV.4, 1944.IV.11, 1946.V.15, 1953.IV.25 ir 1955.IV.23 aptikta tuoktuviškai žaidžianti pora. 1959 m. birželio paskutinėmis dienomis iš Žuvinto gavau jauną paukštį. Vis dėlto lizdo rasti nepavyko ir atrodo, kad ši rūšis labiau mėgsta juos krauti tankiuose švendrynuose ir meldynuose.

Raguotasis kragas. *Podiceps auritus* (L.)

IX pav.

Est. *sarvikpütt.* Latv. *ragainais dūkurīts.* Lenk. *perkoz rogaty.* Rus. *poganka rogataja.* Vok. *Ohrensteissfuss.*

Šis kragas, dar mažesnis už rudakaklį; jo kūno ilgis apie 340 *mm;* sparnų tarpugalis apie 565 *mm;* patino suglausto sparno ilgis 134—150 *mm,* patelės 129—145 *mm.* Senų paukščių viršugalvis ir plati atsilošianti apikaklė juodi; nuo snapo pamato per akį iki pakaušio eina rudos spalvos juostelė; abiejų galvos pusių juostelių užpakaliniai galai sudaro lyg porą ragučių pakaušyje. Sprandas juodas; kaklas, krūtinės priekinė

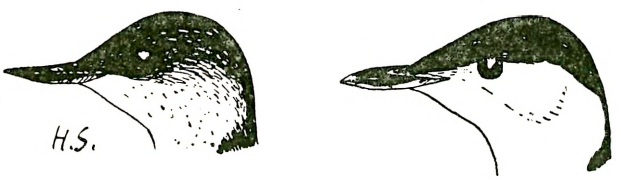

5 pav. Juodakaklis kragas (kairėje) ir raguotasis kragas (dešinėje), abudu poilsio rūbais

dalis ir kūno šonai — rudi. Viršutinė kūno dalis juosva, su pilkais plunksnų krašteliais; krūtinės užpakalinė dalis ir pilvas balti. Mažos plasnojamosios plunksnos ir apatinės sparnų dengiamosios baltos. Snapas juosvas, su pilkos spalvos antsnapio pamatu ir balsvu galu; posnapio pamatas rausvas. Akys raudonos, su siauru, balsvu žiedu apie vyzdžius. Jaunas paukštis savo spalva panašus į kitų rūšių kragų jauniklius. Ragučių jis paprastai dar neturi, bet šiek tiek ilgesnės plunksnos sudaro jų užuomazgą. Viršugalvis ir sprandas pilkai durpinės spalvos, viršutinė kūno dalis juosva, sparnai kaip senio, gerklė ir skruostai balti, aptraukti pilka ir rusva spalva. Kaklas pilkas, krūtinė ir pilvas balti. Snapas žalsvai pilkas, gale ir pamate gelsvas. Akys kaip senio.

Raguotasis kragas yra šiauriausia šios genties rūšis. Vasarą daugiausia laikosi Islandijoje ir Grenlandijoje; Skandinavijoje, Suomijoje iki Estijos, Rusijos šiaurėje, Sibire, Kanadoje ir Aliaskoje, mūsų kraštą aplanko traukimo metu. Tai rečiausiai aptinkama Lietuvoje kragų rūšis. Tačiau Neringoje buvo pastebėtas net birželio mėnesį.

Pasak šiaurės kraštų tyrinėtojų, raguotasis kragas veisimosi atžvilgiu yra panašus į juodakaklį kragą.

Juodakaklis kragas. *Podiceps nigricollis* Brehm.

X pav.

Est. *väike pütt.* Latv. *melnkakla dūkurīts.* Lenk. *perkoz zausznik.* Rus. *poganka ušastaja.* Vok. *Schwarzhalssteissfuss.*

Europos ir Azijos juodakakliai kragai sudaro porūšį *P. n. nigricollis.* Be to, žinomi dar du porūšiai, randami Š. Amerikos vakaruose ir Afrikoje.

Juodakaklis kragas maždaug to paties dydžio, kaip ir aukščiau aprašytoji rūšis, kūno ilgis 305—330 *mm;* sparnų tarpugalis 510—564 *mm;* suglausto sparno ilgis 127—136 *mm;* snapas 20—24 *mm;* sveria apie 300 *g;* tuo būdu jis yra pusantro ar net du kartus didesnis už mažąjį kragą. Nuo raguotojo krago skiriasi laibesniu ir truputį aukštyn užriestu snapu. Galva, ypač viršugalvyje, gausiai apaugusi plunksnomis, ir susidaro lyg nežymus kuodukas. Skruostuose, užpakalyje akies, didokas plotas apžėlęs šviesiai geltonomis šilko žvilgesio plunksnomis. Pradedant nuo akies, jos išsiskirsto kaip vėduoklė. Galva, kaklas ir visa viršutinė kūno dalis juoda. Sparnai juosvi, su baltomis mažosiomis plasnojamosiomis plunksnomis; didžiosios plasnojamosios plunksnos baltos savo pamatuose; apatinės dengiamosios plunksnos baltos. Krūtinė ir pilvas balti, su kaštaninės spalvos šonais. Snapas juodas. Akys raudonos, su siauru, geltonu žiedeliu aplink vyzdžius. Patelė nedaug mažesnė, galva ne taip gausiai apaugusi plunksnomis, ir ne tokios ryškios spalvos galvos šonuose.

Nenusišėrę jaunikliai neturi jokių galvos pagražinimų; jų viršugalvis, sprandas, viršutinė kūno dalis ir sparnai kaip senių, o skruostai, gerklė ir apatinė kūno dalis balta. Šiais rūbais jie yra labai panašūs į raguotąjį kragą, tačiau skiriasi laibesniu ir užriestu snapu.

Juodakaklis kragas gyvena beveik visoje Europoje, bet peri daugiausia jos rytinėje dalyje, Azijoje iki Amūro ir, atrodo, visoje Afrikoje. Šiaurės Amerikoje gyvena labai artima jam forma.

Lietuvoje jis yra mažiau žinomas, negu ausuotasis kragas. Viena, pasitaiko rečiau, antra, vengia tokių atvirų vandenų, kaip anas. Esu tikras, jog jis yra daugiau paplitęs, negu manoma. Atskridę pavasarį, juodakakliai kragai dažnai nusileidžia mažuose ežerėliuose ir tvenkiniuose. Man porą kartų pasitaikė matyti juos gegužės mėn. plaukiančius viename tvenkinyje, Lebiodkos ūkyje (Lydos apskr., netoli Vosiliškių); Žuvinto ežere jie nėra reti. Kauno Zoologijos muziejus turi keletą ten nušautų

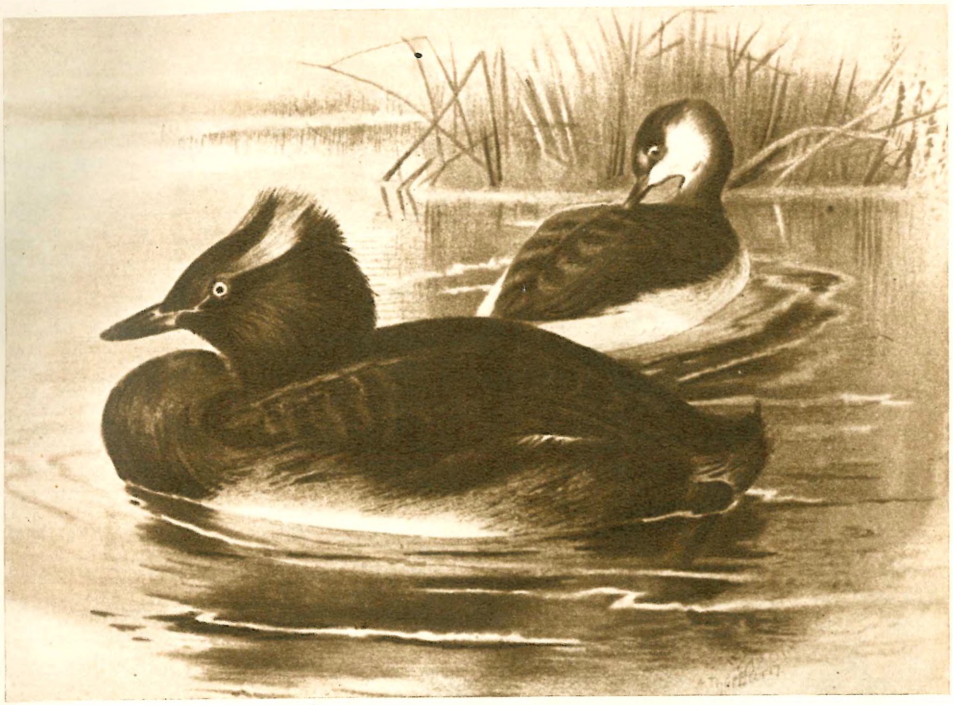

IX. RAGUOTASIS KRAGAS — *PODICEPS AURITUS* (L.)

X. JUODAKAKLIS KRAGAS — *PODICEPS NIGRICOLLIS* Brehm.

XI. MAŽASIS KRAGAS — *PODICEPS RUFICOLLIS* (Pall.)

kragų ir netgi vieną pagautą kilpomis, kurias vietiniai brakonieriai stato antims gaudyti.

Juodakaklis kragas krauna lizdus vandenyje, panašiai kaip ir kitos kragų rūšys, bet peri kolonijomis. Rytprūsiuose, pasak Heinroth'o, yra ežeras, kuriame peri kelių šimtų porų kolonija.

Žuvinto ežere pirmą kartą aptikau šiuos kragus 1921 m. birželio mėn. 11—13 d. Ten radau keturis lizdus, iš kurių trijuose buvo po vieną kiaušinį. Jie buvo dar visai balti, matyt ką tik padėti. Tais pačiais metais vienas lizdas su trim kiaušiniais buvo rastas Gaižiūnų karpių tvenkiniuose. 1948 m. VI mėn. 7 d. Žuvinte rasti du lizdai su 2 ir 3 kiaušiniais. Jie buvo jau pageltę, t. y. gana seniai perimi.

Žuvinto ežere peri nedidelėmis kolonijomis. Čia perinčių porų skaičius svyruoja iš metų į metus. Perėdavo jų iki keliolikos porų. Pasak T. Zubavičiaus, gausiausia jų čia buvo 1942—1943 m. Tada aptikta kolonija net iš 46 lizdų. Nuo to laiko, kai Žuvinte apsigyveno rudagalvių kirų kolonija, prie jos prisidėjo kragai ir tuo būdu susidarė mišri kolonija.

Lizdus krauna panašiai, kaip ir kitos kragų rūšys: iš samanų, nendrių lapų ir kitų augalų su dumblo priemaiša. Tuoktuvių žaidimai ne tokie ryškūs, kaip ausuotojo krago. Lizdą stato abu porelės nariai, bet patinai daugiau suneša medžiagos, o patelės ją tvarko. Peri pakaitomis abu tėvai. Kiaušinių būna 3—4, retai 8 (Kozlova, 1951). Žuvinto ežero lizduose dažniausiai būdavo 5—6 kiaušiniai. Jų vidutinis dydis 43,4×29,7 *mm* (Niethammer'is, 1942). Dvylikos Žuvinte rastų (1943.V.20) kiaušinių dydis: ilgis 39,7—45 *mm*, plotis 29,5—31,6 *mm*. Peri 20 dienų (Kozlova) arba 19—23 dienas (Noll'is). Prasikalę jaunikliai sveria 13—14 *g*. Jie tuoj pasislepia motinos plunksnose ir yra tėvo lesinami. Iš pradžių lesa vandens vabzdžius (*Chironomus* ir kt.).

Šis kragas nėra baikštus, ir sumedžioti jį lengviau, negu bet kurią kitą rūšį. Traukimo metu, gal būt, juos ištinka tokios pat nelaimės, kaip ir kitus narūnus. Kauno priemiestyje, Aleksote, 1923 m. lapkričio mėn. 29 d. buvo rastas nutūpęs ir iš nuovargio miręs kragas, kuris tebėra Zoologijos muziejuje.

Mažasis kragas. *Podiceps ruficollis* (Pall.)

XI pav.

Latv. *mazais dūkurīts.* Lenk. *perkozek.* Rus. *poganka malaja.* Vok. *Zwergsteissfuss.*

Europos, Azijos vakarų ir Afrikos šiaurės mažieji kragai sudaro porūšį *P. r. ruficollis*. Be to, yra žinomi porūšiai, randami Kinijoje, Japonijoje, Zondo salose, Australijoje ir kitur.

Tai mažiausia kragų rūšis. Kūno ilgis apie 264 *mm*; sparnų tarpugalis apie 435 *mm*; sparno ilgis 97—105 *mm*; snapas 18—21 *mm*. Nusipenėję paukščiai sveria 150—200 *g*.

Nuo kitų kragų jie skiriasi ne tik dydžiu: jų kūnas trumpas, kaklas ir snapas trumpesni, palyginti ir stiprūs, o galva be jokių papuošalų. Senų paukščių viršugalvis, sprandas ir smakras juodi, su žaliu žvilgesiu;

skruostai, gerklė ir kaklo priekinė dalis ryškios rudos spalvos, toliau kaklas juosvas. Krūtinė ir pilvas tamsiai pilki, su baltomis prošvaistėmis; kūno šonai žymiai tamsesni negu pilvas. Visa viršutinė kūno dalis juosva, su nežymiu žalsvu atspalviu; sparnai šiek tiek šviesesni. Mažųjų plasnojamųjų plunksnų vidinės vėtyklės baltos, sparnų apatinės dengiamosios plunksnos irgi baltos. Snapas juosvas, su gelsvu pamatu ir šviesesniu galu. Pastaibis išorinėje pusėje juosvas, vidinėje žalsvas. Akys rusvai pilkos. Patelė nuo patino nesiskiria.

Ką tik išsiritę paukščiukai yra juosvi, su penkiomis rusvomis juostelėmis išilgai nugaros ir septyniomis balzganomis juostelėmis ant kaklo; apačia balta. Snapas oranžinės spalvos, su tamsia skersine juosta ir balta viršūne. Užaugusių, bet dar neišsišėrusių jauniklių sprandas, viršugalvis ir visa viršutinė kūno dalis yra tamsiai pilkos spalvos. Skruostai balzgani, su juosvomis išilginėmis juostelėmis, prasidedančioms nuo snapo pamato. Kaklo priekinė dalis, pagurklis ir kūno šonai rusvai pilki. Snapas pilkas, gelsvu pamatu. Prieš žiemą jie iš dalies šeriasi, būtent, pakeičia kai kurias mažąsias plunksnas. Po šio šėrimosi išnyksta skruostų rainuotumas, o vietoj jo atsiranda pilkai ruda spalva, smakras pasidaro baltas.

Antrųjų savo gyvenimo metų rudenį paukščiai pameta visas plasnojamąsias plunksnas. Šis šėrimasis yra toks staigus, jog paukštis per vieną dieną praranda jas visas ir, suprantama, nebegali skristi. Po kelių dienų tokiu pat būdu praranda sparnų dengiamąsias plunksnas. Po keturių dienų pasirodo pirmieji plasnojamųjų plunksnų spaigliai, o po 3 ar 3,5 savaitės visos sparno plunksnos jau yra ataugusios, ir paukštis vėl gali skristi.

Mažasis kragas gyvena pietinėje Europos dalyje, Afrikoje, pietinėje Azijoje, Zondo salose ir Australijoje. Lietuvoje ši rūšis labai paplitusi.

Mūsų krašte mažasis kragas apsigyvena visuose vandenyse, kur gausi augmenija. Užtinkame jį dideliuose ežeruose, kurių kraštai apaugę nendrėmis, švendrais ir ajerais. Taip pat tvenkiniuose, kūdrose ir net gilesnėse pelkėse. Rasdavau jų lizdų Zervinų ežerėlyje (Gudų Girioje, netoli Musteikos kaimo; tikriau tai gili pelkė). Aptikau jų perint senoje apžėlusioje durpynėje, netoli Liudvinavo. Aplamai galima sakyti, kad mažasis kragas nemėgsta gilių vandenų ir, atrodo, jam daugiausia patinka seklūs tvenkiniai karpių ūkiuose.

T. Zubavičiaus duomenimis, Žuvinto ežere šie kragai kasmet peri šiauriniame jo kampe, ten 1952.VII.24 jis aptiko tėvus su vaikais. Taip pat matė jų Simno ežero durpynėje. To paties stebėtojo duomenimis, mažieji kragai gyvena Panevėžio apylinkėse, Pyvesos, Lėvens ir Nevėžio upių pakraščiuose.

Mažojo krago lizdas gana aukštas, sekliame vandenyje išsikiša iš vandens maždaug per 30 centimetrų ir yra panašus į nupiautą kūgį. Lizdų užtikdavau Gaižiūnų (netoli Kauno) tvenkiniuose. Jie nebūdavo atvirose vietose, o paslėpti gana tankiose žolėse. Deda 4—6 kiaušinius. Veisimosi metu mažieji kragai būna labai triukšmingi. Jų balsas tai tankiai

kartojamas pi-pi-pi, trelės pobūdžio ir labai garsus. Ištikus nelaimei, pavyzdžiui, plėšriam paukščiui pagrobus vieną porelės narį, kitas kelia neapsakomą triukšmą, šaukdamas įvairiais keistais balsais.

Pasak Vakarų autorių (Zimmermann'as, Steenhuizen'as, 1934), šie kragai išveda dvi vaikų vadas. Tuo laiku, kai patinas vedžioja pirmos vados vaikus, patelė padariusi antrą lizdą vėl peri. Ar mūsų krašte taip yra, negaliu pasakyti.

Kiaušiniai labai panašūs į juodakaklio krago kiaušinius. Jų vidutinis dydis 37,6×26,1 *mm* (Bau). Perėti pradeda nuo pirmo arba antro kiaušinio, kartais dar vėliau. Peri abudu tėvai pakaitomis.

Mažasis kragas minta daugiausia vabzdžiais, smulkiais minkštakūniais, mažomis varlėmis ir buožgalviais. Daug rečiau jo skilvyje galima užtikti mažų žuvelių. Kartu su gyvūniniu maistu jis praryja daug augalų dalių ir savo plunksnų (lygiai kaip ir kiti kragai).

Mažasis kragas moka slapstytis geriau, negu kiti jo giminės. Dėl tos priežasties atrodo, kad jis retesnis, negu iš tikrųjų yra. Nardo taip pat gerai, nors po vandeniu negali išbūti taip ilgai, kaip jo didesni giminaičiai. Nuo kitų kragų jis skiriasi tuo, kad gali vaikščioti sausumoje. Yra žinoma atsitikimų, kai jauni mažieji kragai buvo pagaunami bėgantys skersai kelią; be to, jie, laikomi kambaryje, irgi ne iš karto duodasi pagaunami. Atrodo, kad jie iš sausumos, kaip ir iš vandens, gali pakilti į orą. Tuo būdu iš visos šeimos ši rūšis vikriausia. Nors jie žiemai išskrenda iš mūsų krašto, bet dalis jų lieka žiemoti neužšalusiose upių vietose. Kauno Zoologijos muziejus turi vieną paukštį, nušautą 1920 m. sausio 20 d. Panevėžyje, neužšalusiame vandenyje prie malūno. Sumedžioti mažąjį kragą nelengva; dažniau jis pagaunamas įvairiais tinklais, į kuriuos įlenda nardydamas, arba nuleidžiant tvenkinį.

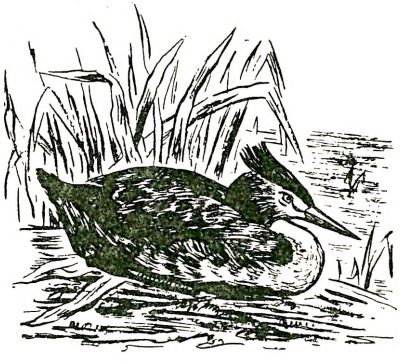

BŪRYS. **AUDRAPAUKŠČIAI.** *Tubinares (Procellariiformes)*

Audrapaukščiai savo išvaizda panašūs į kirus, bet dažniausiai nuo jų skiriasi savotiška šnervių forma ir jų padėtimi: jos atrodo lyg du vamzdeliai, iš viršaus prie snapo prilipdyti; be to, snapo raginis apvalkalas nevieningas ir atrodo, lyg būtų sudėtas iš atskirų gabalėlių. Šiai šeimai priklauso visiems žinomi milžiniški albatrosai, taip pat mažyčiai audrapaukščiai. Visi jie yra tikri plačiųjų jūrų paukščiai, kurie atskrenda į sausumą tik vaikų perėti. Dieną ir naktį jie yra veiklūs ir tik trumpam laikui nusileidžia ant vandens, kad paimtų maistą. Atrodo net, kad jie retai miega. Pavyzdžiui, pagautas ir derva pažymėtas albatrosas per šešias dienas beveik be pertraukos buvo stebimas iš laivo ir per tą laiką jis tik keturis kartus buvo pranykęs iš stebėtojų akių, bet kiekvieną kartą ne ilgiau kaip vienai valandai. Taip pat jis sekė laivą ir nakties metu, nes buvo matomas vakare temstant ir iš ryto brėkštant, laivui plaukiant 4,5 mazgo greičiu (apie 8,3 *km* per valandą) (Reichenow'as).

Jie minta minkštakūniais, ypač galvakojais ir smulkiais vėžiais, o didesnės audrapaukščių rūšys puola ruonių, banginių ir kitų jūrų gyvūnų dvėseną. Kai kurie net puola kitus gyvus paukščius, pvz., milžinas *Macronectes* aplanko pingvinų kolonijas ir sulesa jų jauniklius. Šis baisus plėšikas yra net žmogui pavojingas. Vieną sykį įkritusio į vandenį jūreivio negalima buvo išgelbėti ir žuvo dėl to, kad šis baisus paukštis keliais smūgiais snapu į galvą privertė jį nugrimzti. Kitas jūreivis bandė rankomis apginti savo galvą, ir jos buvo smarkiai išmėsinėtos (Reichenow'as).

Iš šios šeimos, apimančios apie 125 rūšis, Baltijoje aptikta tik viena, žemiau aprašytoji rūšis.

Kregždinis audrapaukštis, petrelis. *Oceanodroma leucorrhoa* (Vieill.)

XII pav.

Latv. *vētras putns.* Lenk. *petrel.* Rus. *kačurka.* Vok. *gabelschwanzige Sturmschwalbe, gabelschwanziger Petrell.*

Trys porūšiai. Europos, Afrikos ir Š. Amerikos audrapaukščiai priklauso porūšiui *O. l. leucorrhoa* (Vieill.).

Didžiai nustemba transatlantinis keliautojas, kai beribiame vandenyne už tūkstančių kilometrų nuo kranto pamato mažą paukštelį, skrendantį

virš bangų. Pirmas įspūdis, kad tai vieversys, bet įsižiūrėjus geriau, ypač pastebėjus jo tamsias spalvas, atrodo, jog tai čiurlys. Iš kur čia atsirado šis silpnas, mažas paukštelis, kuriuo būdu atliko jis šią tolimą kelionę kartu su milžinišku garlaiviu? Štai jis, lyg drugelis žydinčioje pievoje, plasnodamas sparnais, čia pakyla aukštyn, čia nusileidžia iki pat vandens paviršiaus taip arti, jog rodos tuoj jį užgrius atbėganti banga. Bet kur tau! Ties pat bangos putojančia viršūne jis išslysta, kaip gyvsidabrio rutuliukas iš po pirštų. Kartais atrodo, kad šis mažas padarėlis žaidžia savo gyvybe, tai nusileisdamas į duobę tarp dviejų putojančių bangų, tai iškildamas į vandens kalno viršūnę. Čia jis jaučiasi savo gaivale, — audra tai jo rugiapiūtė. Vandens sūkuriai kaskart iškelia į paviršių visokius smulkius gyvūnėlius, kuriuos jis čia žvejoja. Įdomu, kad jis iš karto laikosi lygiagrečiai su vandens paviršiumi, tiek vandens duobėje, tiek ir vandens kalne. Kad išlaikytų atstumą, jis, ištiesęs savo laibas ilgokas kojytes, liečia jomis vandenį, ir tada atrodo, kad jis bėga juo. Šį savotišką elgesį jau seniai pastebėjo jūrininkai ir davė jam petrelio vardą.

Petrelis yra maždaug vieversio didumo, beveik juodas, su pilku atspalviu, uodegos dengiamosios plunksnos baltos. Snapas gale užlenktas kabliuku, antsnapyje būdingas visiems audrapaukščiams vamzdelis, kurio gale atsidaro šnervės. Uodega giliai įpiauta, kaip langinės kregždės. Gyvena Atlanto ir Ramiojo vandenyno šiaurinėje dalyje. Ne sykį pastebėtas Anglijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos ir Vokietijos pakraščiuose. Rytinėje Baltijos dalyje, būtent, Latvijos pakraščiuose, matyti du egzemplioriai; iš jų vienas nušautas apie Friedrichshof 1828.XII.2 ir tebėra Jelgavos muziejuje, kitas, audros nublokštas į Rygą 1902.XII.26, yra vietos muziejuje (A. Grosse ir N. Transehe). Trylika kartų jis stebėtas tarp Liubeko ir Neringos (Niethammer'is, 1942).

Ši audrapaukščių rūšis peri Hebridų, ypač St. Kilda saloje ir Airijos pakraščiuose, uolų plyšiuose. Deda vieną visai baltą kiaušinį.

Minta smulkiais vėžiagyviais ir moliuskais, ypač banginių, ruonių ir kt. jūros gyvūnų dvėsenos taukais.

Į čia aprašytąjį petrelį, kuris dėl jo išpiautos uodegos vadinamas kregždiniu audrapaukščiu, labai panašus, bet kiek mažesnis, paprastasis petrelis, *Hydrobates pelagicus* (L.), su lygiai nupiauta uodega. Gyvena Atlanto vandenyno šiaurinėje dalyje tarp Europos ir Amerikos. Kai kada užklysta į Baltijos jūrą.

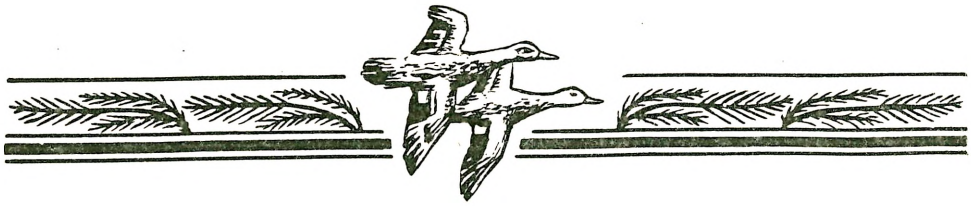

BŪRYS. **PLOKŠTĖTASNAPIAI.** *Anseres, Lamellirostres*

Šio būrio paukščiams būdinga tai, kad snapas, išilgai viso krašto apaugęs raginėmis plokštelėmis ar dantukais, atrodo lyg šukos. Pats snapas aptrauktas minkšta odele, ir tik antsnapio gale yra tvirtas raginis darinys, kartais su nukabusiu galu, panašus į žmogaus nagą. Liežuvis platus, minkštas, kaip snapas, su plokštelėmis abiejuose kraštuose. Posnapio pamatas aptrauktas plikos odelės. Pastaibis trumpas, dažniausiai trumpesnis už vidurinį pirštą, priekiniai pirštai sukabinti plaukiojamąja plėvele. Uodega pleišto pavidalo, apvali arba lygiai nupiauta, dažniausiai trumpa, tik kai kurių rūšių dvi vidurinės plunksnos yra ilgos. Ryklė nesudaro gurklio, nors gali būti šiek tiek išplėsta, maistas gali joje užsistovėti. Patinų kvėpuojamoji gerklė apatinėje dalyje dažnai išsiplėtusi, sudaro kaulinę pūslę — garsintuvą. Dėl to patinų balsas yra kitoks. Kartais kvėpuojamoji gerklė sudaro kilpą. Plunksnos neturi atžalos. Pasturgalinė liauka labai didelė ir apaugusi plunksnomis. Ji šiems paukščiams turi didelę reikšmę, nes apsaugo plunksnas nuo sušlapimo. Paukščiai daug laiko skiria savo tualetui: jie tvarko plunksnas ir tepa jas minėtosios liaukos sekretu.

Plunksnos labai tankios, bet neturi ataugos, tačiau jų tarpai priaugę tankių pūkų. Dauguma ančių šeriasi du kartus per metus, ir patinai dėvi skirtingus rūbus: vienus vasarinius, neryškių spalvų ir panašius į patelės rūbus; kitus, dėvimus rudenį, žiemą ir pavasarį, margų ryškių spalvų. Žąsys ir gulbės šeriasi tik vieną kartą per metus. Gulbė nebylė rudenį antrą kartą iš dalies maino mažąsias plunksnas. Ančių patinai pirmą kartą šeriasi vasaros pradžioje tuo laiku, kai patelės vedžioja dar neužaugusius vaikus. Šį kartą jiems iš pradžių iškrinta tik mažosios plunksnos; patinai praranda visas savo puošnias plunksnas ir įgyja naujus neryškių spalvų rūbus. Ir tik paskui jiems labai staiga iškrinta sparnų didžiosios plunksnos. Tuomet jie 4—8 savaičių laikotarpyje visai negali skristi ir tokia būklė būdinga visiems šio būrio paukščiams. Tuo metu ančių patinai turi neryškų pilkšvą apdarą ir todėl jiems pavojaus nėra. Skirtingi gaigalų rūbai metų laikais yra sezoninio dimorfizmo reiškinys. Gulbėse ir žąsyse dimorfizmas nepasireiškia.

Ančių patelės taip pat šeriasi du kartus, bet kadangi jose sezoninio dimorfizmo nėra, tai jos šeriasi ne taip staigiai kaip patinai. Prieš pirmąjį

šėrimąsi ančių patinai pasislepia tankiausiuose brūzgynuose, o kai kada, ieškodami tinkamų vietų, nukeliauja gana toli. Kai kuriuose Lietuvos ežeruose apie birželio mėnesį galima matyti didžiausius pulkus didžiųjų ančių patinų. Tokia vieta Tarybų Sąjungoje yra Volgos delta; ten susirenka gaigalai iš gana toli.

Žąsyse ir gulbėse lytinio dimorfizmo nėra, ir todėl kartais sunku atskirti patinus nuo patelių. Tačiau atogrąžų kraštuose ančių patelės irgi mažai skiriasi nuo gaigalų.

Daugumos rūšių jaunikliai jau pirmaisiais metais keičia rūbus, kurie jiems išsišėrus būna panašūs į patelės. Tuomet jauną paukštį, maždaug iki 7—8 mėnesių, galima pažinti tik iš vairuojamųjų plunksnų viršūnių (jaunų paukščių šių plunksnų stiebai baigiasi išsiplėtimu kaip buožė). Kai kurios antys, pvz., gagos patinai pakeičia keletą skirtingų rūbų, kol jiems išauga galutiniai. Didesnė dalis to būrio paukščių monogamai, bet monogamija pasireiškia įvairiu laipsniu. Ryškiausia ji yra tarp gulbių ir žąsų. Porelės neišsiskiria ne tik veisimosi metu, bet ir žiemą. Reikia manyti, gyvena jos kartu keletą metų, o, gal būt, per visą gyvenimą. Dauguma ančių poreles sudaro jau rudenį ir glaudūs santykiai trunka iki to laiko, kol patelė padeda kiaušinius. Tuomet patinas atsiskiria nuo patelės ir nei peri, nei vaikus globoja. Vis dėlto atrodo, kad rudenį jis susitinka su ta pačia patele. Įrodyta, kad tokia monogamija (pasak Kožlovos, 1951) būdinga tik rudagalvei kryklei.

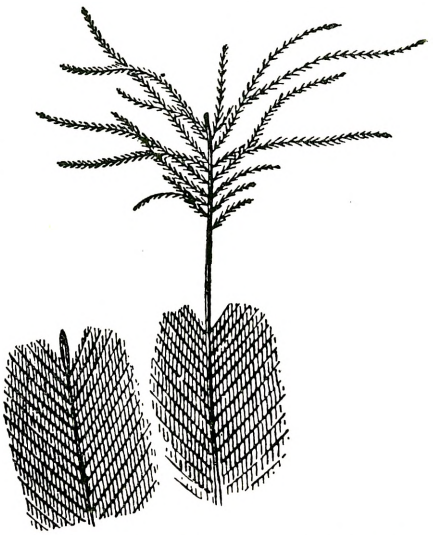

6 pav. Jaunų (pirmamečių) plokštėtasnapių paukščių vairuojamosios plunksnos viršūnėje embrynalinė plunksnelė (dešinėje), o, jai nukritus, palieka gumbelis (kairėje)

Jaunikliai, prasikalę iš kiaušinių, yra apaugę tankiais pūkais, kurie kaip kamštis palaiko jų kūną vandens paviršiuje. Jie iš pradžių gali vikriai bėgioti, plaukyti, nardyti ir imti maistą, bet abu seniai ar viena motina ilgai juos globoja ir net gina nuo priešų (ypač žąsys, gulbės).

Visų šių paukščių gyvenimas susijęs su vandeniu. Dauguma jų gerai nardo ir taip randa sau maisto. Kiti, kaip žąsys ir gulbės, nardo retai, daugiausia tik vengdami pavojaus. Nardydami jie iriasi kojomis, o kai kurios rūšys ir sparnais. Antys, dančiasnapiai ir gulbės daugiau prisitaikę gyventi vandenyje, jų kojos trumpos, ir jomis mažai gali vaikščioti sausumoje. Žąsų kojos ilgesnės, stipresnės; žąsys net gana greit bėgioja, žmogus vos gali jas pavyti.

Antys skrenda labai greitai. Jos skrisdamos sparnais sukelia savotišką garsą, būdingą tai ar kitai rūšiai. Kartais tamsoje iš šio garso galima pažinti rūšį. Gulbių ir žąsų polėkis lėtesnis, sparnų judesiai retesni. Antys

minta mišriu maistu — tiek augaliniu, tiek gyvūniniu. Plaukiojančiosios antys daugiausia minta augaliniu maistu, būtent, visokiomis sėklomis, lapais ir t. t. Nardančiosios antys — visokiais gyvūnais: vabzdžiais, kirmėlėmis, žuvų ikrais, smulkiomis žuvelėmis ir kt. Dančiasnapiai minta daugiausia žuvimis; žąsys ir gulbės beveik tik augalais. Visi plokštėtasnapiai praryja nemaža smulkių akmenukų ir tuščių moliuskų kriauklių.

Plokštėtasnapiai gyvena ežerų, upių, jūrų pakraščiuose, labai dažnai salose, pelkėse ir kitur. Lizdus dažniausiai daro ant žemės, bet kai kada (didžioji antis) ir medžiuose, senuose kitų paukščių lizduose. Kitos rūšys (dančiasnapiai, klykuolė) peri uoksuose, net dirbtiniuose inkiluose. Lizdas būna išklotas pūkais, kuriuos patelė išpeša sau nuo krūtinės ir pilvo. Pažymėtina, kad perėjimo metu patelei užauga savotiški ilgi pūkai, kuriuos ji panaudoja minėtam tikslui. Be to, patelė palikdama lizdą šiais pūkais pridengia kiaušinius. Kiaušinių būna nuo 2 iki 14. Jie vienos, pvz., balsvos, gelsvos, žalsvos spalvos.

Šio būrio paukščiai gyvena visuose žemynuose, išskyrus Antarktidą. Labiausiai jie įvairūs yra P. Amerikoje, Etiopijos ir Australijos regione. Daugumos jų gyvenimo arealas labai didelis (didžioji antis, berniklė). Jų yra žinoma 40 genčių, suskirstytų į 161 rūšį.

Plokštėtasnapių paukščių reikšmė žmogui yra labai didelė. Jie teikia jam puikios mėsos, kurios vertė dar padidėja, jei yra naudojama tinkamu laiku, pvz., rudenį, kada jie labai nutunka ir žymiai daugiau sveria. Kitas svarbus jų produktas yra plunksnos, ypač pūkai.

Tarybų Sąjungoje plokštėtasnapių paukščių ypač gausu Ledinuotojo vandenyno pakraščiais, Sibiro vakarų tundroje, stepėse ir miškastepėse. Kai kuriuose Sibiro rajonuose plunksnų ir pūkų pagaminama šimtai kilogramų. Pūkų daugiausia gaunama iš Naujosios Žemės. Seniau Rusijoje plačiai buvo žinomi nupešti, bet su pūkais, gulbių kailiukai. Dabar, sumažėjus gulbėms, šita prekė beveik nežinoma.

Plokštėtasnapiai paukščiai Tarybų Sąjungoje smarkiai medžiojami, ypač Sibire bei Užkaukazėje ir europinėje Rusijos dalyje. Žąsinių paukščių medžioklės centras yra Volgos delta. Užkaukazėje, ypač Lenkorano apylinkėse, medžiojami daugiausia paukščiai, atskridę čia žiemoti iš Sibiro vakarų, o Volgos delta yra klasiška paukščių perskridimo vieta pavasarį ir rudenį.

Dėl besaikės medžioklės, silpnai vykdomos jos kontrolės, ypač dėl neleistinų medžioklės būdų, šio būrio paukščiai Tarybų Sąjungoje pastaraisiais metais katastrofiškai sumažėjo. Pragaištingas yra kiaušinių rinkimas. Pasak Tugarinov'o (1941), vien tik Barabos stepėse per metus surenkama iki 9 milijonų žąsinių paukščių kiaušinių.

Pastaraisiais laikais Lietuvoje plokštėtasnapių paukščių taip pat žymiai sumažėjo.

Šių paukščių reikšmė didėja dar ir dėl to, kad žmogus iš jų išvedė keletą naminių veislių[1]. Iš didžiosios laukinės anties išvesta paprastoji namine

[1] Žr. *T. Ivanauskas.* Apie žvėris ir paukščius. Vilnius, 1956.

XII. KREGŽDINIS AUDRAPAUKŠTIS — *OCEANODROMA LEUCORRHOA* (Vieill.)

XIII. GULBĖ NEBYLĖ — *CYGNUS OLOR* (Gm.)

antis, turinti daugybę veislių. Iš Amerikos muskusinės anties *(Cairina moschata)* kilusi atitinkama naminė veislė. Iš pilkosios laukinės žąsies atsirado paprasta naminė žąsis, o iš Tolimuose Rytuose gyvenančios gulbinės žąsies *(Cygnopsis cygnoides)* — atitinkama naminė veislė. Naminiu paukščiu yra virtusi gulbė nebylė. Beveik naminiu paukščiu virto grakšti, mažytė karoliniškoji antis ir tokia pat grakšti Tolimųjų Rytų mandarininė antis.

Aplamai dauguma šio būrio paukščių lengvai apsipranta su nelaisve, greit prijunksta bei veisiasi, net ir tada, kai jiems, kad nepaspruktų, tyčia būna sužaloti sparnai. Galima spėti, kad iš šio būrio galėtų atsirasti naujų naminių veislių. Dėl šio plokštėtasnapių paukščių bruožo žmogus be didelio vargo gali laikyti juos zoologijos soduose, kur jos yra vienas įdomiausių stebėjimo objektų.

Šį būrį dėl didelio rūšių skaičiaus padalyti į smulkesnius sistematinius vienetus yra sunkiau. Naujosios sistematikos duomenimis, jis sudaro tik vieną antinių paukščių, *Anatidae*, šeimą. Dėl jo padalijimo pošeimiais autorių nuomonės nevieningos. Savo knygoje prisilaikysiu nuomonės prancūzų ornitologų (Delacour ir Mayr'o), kurie šį būrį dalija į du pošeimius: žąsų *(Ansèrinae)* ir ančių *(Anatinae)*.

Šeima. **ANTINIAI PAUKŠČIAI.** *Anatidae*

Pošeimis: **ŽĄSYS.** *Anserinae*

Gulbė nebylė. *Cygnus olor* (Gm.)

XIII, XIV, XV pav.

Est. *punanokk-luik.* Latv. *paugurknabja gulbis.* Lenk. *łabędź głuchy.* Rus. *lebeď šipun.* Vok. *Höckerschwan.*

Gulbės — dideli paukščiai, ilgu, susidedančiu net iš 23—24 slankstelių, kaklu, kurį dažnai sulenkia kaip raidė S, plikomis spalvotomis vietomis tarp akies ir snapo pamato ir pagaliau trumpomis kojomis. Dėl trumpų kojų gulbių eisena labai nevikri, ir tuo jos panašios į nardančiąsias antis. Tačiau jų pirštai ilgi, sukabinti plačia plaukiojamąja plėvele. Taigi koja yra galingas plaukimo įrankis ir iš tikrųjų gulbės yra iš geresnių plaukikų. Jos plaukdamos pavėjui pakelia aukštyn alkūnes, lyg bures ir tuo palengvina sau. Plaukimo atžvilgiu jos labai skiriasi nuo žąsų, kurias vėjas dažnai nuneša ten, kur nereikia. Tačiau kai kuriomis ypatybėmis, pvz., maisto ir veisimosi atžvilgiu, gulbės turi daug bendra su žąsimis. Pagrindinė jų maisto dalis yra augalai; jos, kaip žąsys, gyvena monogamiškai, patinas net kartais padeda perėti kiaušinius, o svarbiausia — jis yra budrus lizdo ir vaikų sargas bei gynėjas. Nepaprastas gulbių narsumas ir fizinė jėga apsaugo jas ne tik nuo plėšriųjų paukščių, bet ir nuo keturkojų grobuonių.

Savotiška gulbių ypatybė yra ta, kad jos džiovina ir šildo savo kojas. Plaukdama gulbė iškiša toli į užpakalį koją išplėstais pirštais, papurto ją, palaiko ore, o paskui, suglaudusi pirštus, sukiša tarp pilvo plunksnų. Įkišusi vieną koją, gulbė iriasi kita ir taip toliau, pakaitomis.

Lesinėdamos gulbės po vandeniu visiškai nepasineria, o tik nardo kaip ir žąsys, t. y. apsivertusios galva žemyn, stengiasi snapu pasiekti dugną arba vandens augalus, kuriais daugiausia ir minta.

Gulbių lizdai — dideli, aukšti pastatai, kraunami prie pat vandens arba, dar dažniau, atvirame vandenyje sekliose vietose tarp aukštų žolių.

Gulbės gyvena visuose pasaulio kraštuose, tiek Šiaurės, tiek Pietų pusrutulyje. Yra žinomos 6 rūšys, sudarančios gentį *Cygnus*. Australijos juodoji gulbė priskiriama kitai genčiai.

* *
*

Suaugusi gulbė nebylė yra apie pusantro metro ilgio; suglausto sparno ilgis patinų 548—622 *cm*, patelių 540—570 *cm* (Niethammer'is); Rytprūsiuose sumedžiotos gulbės svėrė nuo 10 iki 22,5 *kg* (Sanden'as, 1935).

Senas paukštis yra visiškai baltas; snapas raudonas su juodu gumbu pamate, juodu snapo nagu ir plika oda ties akimi ir tos pačios spalvos žandų kraštais. Kojos juodos, su raudonu atspalviu. Vasaros metu galvos plunksnos žymiai paruduoja.

Jauni, dar neišsišėrę paukščiai yra pilkos spalvos rūbais; jų snapai yra juosvi, be gumbelio; kojos pilkšvos. Prieš žiemą atsiranda paskiros baltos plunksnos; per žiemą jų pasirodo vis daugiau, o pavasarį rūbai yra jau pusiau balti. Iki kito rudens visos pilkos plunksnos iškrinta, ir paukštis pasidaro visiškai baltas. Jaunikliai nuo senų paukščių dar skiriasi juosvu snapu, kuris tik kitą pavasarį įgauna galutinę spalvą.

Gulbė nebylė gyvena didesnėje Europos ir Azijos dalyje iki Mongolijos. Peri net Rytprūsių ežeringoje dalyje ir toliau į Rytų Europą, Rusijoje, Kaspijos pakraščiuose, Volgos žemupyje, Orenburgo, Ufos, Permės gubernijose ir Sibire, bet nėra jos Vidurio Sibire (Kozlova, 1951). Rasta Daūrijoje ir Usuri krašte. Iš artimų mums kraštų gulbė nebylė veisiasi Lenkijos šiaurinėje dalyje, dažniausiai Mozūrų ežeruose. Daugiausia jų yra Luknėnų ežere (apie 70 *km* į pietų vakarus nuo Lietuvos sienos). Čia, 1957 m. duomenimis, peri 250—300 porų gulbių (Szczepski's, 1957). Kadangi Žuvintas priklauso tai pačiai ežerų grupei, tai neabejotinai mūsų gulbės yra tos pačios populiacijos. Nedaug peri jų Latvijoje.

Šios gulbės traukia panašiai, kaip ir gulbės giesmininkės. Kuršių marių rajone jų žymiai rečiau pasitaiko. Daugiau jų pasitaiko pavasarinio skridimo metu. 1955 m. pavasarį praskrido 36, o rudenį matytos tik 4. 1956 m. Neringos vakarinėje dalyje, ties Rasyte, jų visai nepastebėta. Gulbės nebylės su gulbėm giesmininkėm bendrų būrių nesudaro, o skrenda atskirai. Jos ilgesniam laikui apsistoja Kuršių marių rajone ir kas pavasarį ten viena kita pora peri. Tačiau perėjimas visada baigiasi ne-

laimingai, nes arba lizdas būna išdraskomas, arba kaip 1955 m. medžiotojai iššaudė jau skraidančius jauniklius. Gulbės peri taip pat ir pietinėje Švedijoje. Mūsų krašte, Tyzenhauz'o ir Plater'io duomenimis, perėdavusios. Maždaug 1907 metais jos perėdavo ar bent mėgino perėti Žuvinto ežere, bet jų lizdai būdavo vietinių žmonių išplėšiami. Taip pat 1927 m. pora gulbių sukrovė lizdą Vilkaviškio apskrityje, Vilkupio raiste. Vietinis gyventojas išplėšė kiaušinius ir padėjo juos perėti žąsiai. Išsiritę du gulbiukai užaugo ir vėliau buvo perduoti Kauno Botanikos sodui. Metelio ežere pora gulbių išgyveno visą 1934 metų vasarą. 1935 m. pavasarį jos vėl grįžo, sukrovė lizdą ir išperėjo 5 jauniklius, kurių trys užaugo. Niekieno nekliudomos, jos išsilaikė visą vasarą; o kadangi ruduo ir žiema buvo šilta, jos laikėsi iki vasario 14 dienos, nors ežeras užšalo jau vasario mėn. 12 d. Taip pat jos perėjo ir išvedė vaikus 1936 metais, o 1937 m. pavasarį 2 senos gulbės vietinio brakonieriaus buvo nušautos, todėl tais metais Metelio ežere gulbės neperėjo. Užtat 1938 metais Metelio ir Obelijos ežeruose gulbių pasirodė apsčiau ir jų 10 buvo matyti visą vasarą. Buvo sukrauti keli lizdai, bet tik viename (Metelio ežere) buvo padėti 4 kiaušiniai. Panašiai buvo ir Žuvinto ežere. Ten buvo pastebėta iki 11 gulbių, kurios sukrovė keletą lizdų, bet tik viena pora sudėjo kiaušinius.

Nuo 1938 m. Žuvinto ežere gulbės peri kasmet, išskyrus 1945 ir 1946 m. (tais metais Žuvinto ežere visi paukščiai buvo naikinami), ir perinčių porų vis daugėja iš metų į metus. 1956 metais perėjo 26 poros. 1959 m. Žuvinto ežere perėjo apytikriai 50 gulbių porų. Be to, 1—3 poros peri arti esančiame Žaltyčio ežere. Šiame ežere 1959 m. perėjo 19 porų. 1955 m. viena pora perėjo Nemuno deltoje netoli Ventės Rago. 1956 m. viena pora perėjo Žemaitijoje, Biržulio ežere; išsirito 4 gulbiukai, kurių 2 buvo nušauti. 1959 m. pavieni gulbių lizdai pastebėti ir kituose Lietuvos ežeruose.

Pasak Dementjev'o, Spangenberg'o ir kitų Tarybų Sąjungos ornitologų, gulbės žiemoja Juodosios jūros vakarinėje dalyje, Vidužemio jūros rytuose, Kaspijos vakariniame krante, Raudonosios jūros šiaurinėje dalyje ir Irano pietuose. Šie autoriai nieko nemini apie Pabaltijo gulbių žiemos buveines. Pagal mūsų duomenis, Lietuvos gulbės, kaip ir dauguma mūsų vandens paukščių, rudenį skrenda vakarų bei pietvakarių kryptimi. Nuo 1954 metų Žuvinto ežere buvo apžieduota 104 gulbės. Gauta 17 pranešimų: 11 iš šiaurinio Vokietijos pajūrio, 2 iš Danijos, 2 iš Belgijos ir 1 iš Prancūzijos, 1 iš Anglijos (žr. 7 pav.). Vokietijos gulbės skrenda ta pačia kryptimi, retkarčiais jos nuskrenda iki Vidužemio jūros.

Aplamai gulbė nebylė nėra labai linkusi keliauti ir rudenį užtraukia kelionės pradžią tiek, kiek tik gali. Kol tik yra neužšalusio vandens, gulbės jame laikosi iki paskutinės dienos, todėl ir mūsų krašte neretai pamatysi jų žiemą. Tuo nenoru keliauti jos kartais užsitraukia pavojų,

nes, staiga užėjus dideliems šalčiams, jos neberanda maisto ir miršta badu.

Atviros jūros mūsų gulbė nemėgsta, užtat ramios įlankos arba upių žiotys jai labai patinka; todėl ir Kuršių mariose jos dažnai sustoja. Taip pat mėgsta jos nesraunias plačias dumblėtu dugnu upes, plačius, negilius tokiu pat dugnu ir apaugusiais krantais ežerus; net ir dirbtiniuose

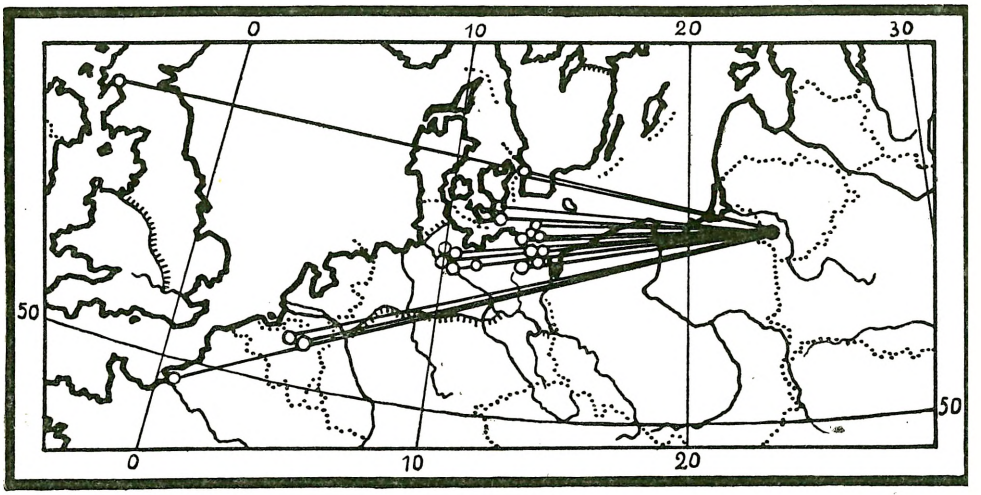

7 pav. Žuvinto ežere žieduotų gulbių kelionės

tvenkiniuose jos jaučiasi gerai. Kaip tik tokiomis savybėmis pasižymi Papio ežeras netoli Vilniaus, Žuvinto ir Žaltyčio ežerai Alytaus ir Kapsuko rajonuose.

Jos vengia tankių nendrynų bei švendrynų, lyg suprasdamos, kad šių augalų tankumynas vis tiek nepaslėps jų puikių baltų rūbų. Pavasarį, kol nendrynai ir kitos vandens žolės vos tik išlindusios iš vandens, jos mielai ten lankosi, nes tada augalai dar neužstoja plataus akiračio, ir jos kiekvienu momentu gali pastebėti pavojų. Gulbėms nepatinka ir tokie augalai, kurie toli driekiasi po vandeniu ir tuo kliudo joms plaukti, pavyzdžiui, plūdės, plunksnalapis ir kt. Taip pat jos nemėgsta bangų; mėgstamiausios jų vietos yra ramių vandenų plotai tarp plovų arba įlankose. Nuo vandens jos retai atitolsta; nors ir išeina pasilsėti į sausumą, bet ilsisi prie pat vandens, dažniausiai salose ar plovuose. Jei sausumoje patogios poilsiui vietos nėra, jos, užguldamos ir prilenkdamos nendres ar švendrus, pasidaro sausą statinį. Tokiose vietose jos dažnai nakvoja. Tačiau vis dėlto dažniau gulbės ilsisi vandenyje, iškėlusios kojas ir pasidėjusios jas ant savo plačios uodegos; sulenkusios kaklą gražia kilpa, jos įkiša snapą iki pat akių tarp peties plunksnų.

Sausumoje gulbė nevikrus paukštis. Ištiestu, kaip pagalys, aukštyn iškeltu kaklu, priglaustomis plunksnomis, sunkia eisena, linguodama iš šono į šoną kiekvienu žingsniu, ji atrodo labai negrakšti, net negrakš-

tesnė už žąsį. Kas kita vandenyje. Ji mažai pasineria ir todėl aukštai, kaip kempinė, laikosi vandens paviršiuje, puikiai išlenkdama kaklą raidės S pavidalu. Ji taip pat turi paprotį kelti aukštyn pečius, nuo ko mažosios plasnojamosios plunksnos atsistoja. Kiti paukščiai nemėgsta, kad vėjas jiems pūstų po sparnais, o gulbė, pakeldama šitaip pečius, padaro lyg bures ir tuo išnaudoja vėją.

Puikiausia gulbės laikysena atrodo pavasarį, veisimosi metu. Tuomet, ypač patinai, kai jie stengiasi savo grožiu paveikti pateles, o dar labiau, kai pasirodo svetimas patinas. Tada abu priešininkai ima reikšti vienas kitam visą savo neapykantą, o kartu ir puikybę, ir paprastai gulbinas, užvaldęs tam tikrą vandens plotą, veja šalin atėjūną. Tada pasitaiko, kad susitikę patinai atsistoja piestu vienas prieš kitą taip, jog net glaudžiasi savo krūtinėmis, bet pažymėtina, kad tuoj po to jie persiskiria ir net tam tikrą laiką taikiai plaukioja netoli vienas kito. Autoriai aprašo žiaurias gulbių muštynes, per kurias leidžiami į darbą stiprūs sparnų smūgiai, snapai ir net abu priešininkai susiraizgo savo ilgais kaklais. Dažnai kova baigiasi tuo, kad silpnesnis kovotojas pasiduoda, o stipresnis, laikydamas ilgą laiką jo galvą paniurkdęs į vandenį, prigirdo jį. Kur tik gulbės gyvena, ir mūsų krašte, Žuvinto ežere, tokių žuvusių gulbių pasitaiko neretai, o dažnai nuo to žūva jų kiaušiniai bei jauni gulbiukai.

Gulbė skrenda gerai, nors jai pakilti į orą nelengva. Dėl to ji turi įsibėgėti vandens paviršiumi. Ji tuomet kelia didelį triukšmą, pliauškėdama į vandenį savo plačiom kojom. Bet pakilusi skrenda gerai, laikydama kūną lygiagrečiai su žeme, ištiesusi savo kaklą. Jos sparnų judesiai negreiti, bet labai smarkūs, ir nuo jų kyla savotiškas ritmiškas garsas, girdimas net už kilometro.

Gulbė yra labai gudrus ir baikštus paukštis; tuo ji panaši į laukinę žąsį. Apsigyvenusi kokiame ežere ar tvenkinyje, ji, kaip ir kiti gudresni paukščiai, moka atskirti žvejį ar piemenį nuo žmonių, kurie turi piktų sumanymų jos atžvilgiu. Antra vertus, ji greit moka įvertinti ramią aplinką ir nepavojingus jai žmones.

Gulbė ne visai teisingai vadinama nebyle. Tiesa, jos balsas girdėti retai; pvz., ji niekuomet skrisdama nešaukia ir tuo skiriasi nuo gulbės giesmininkės. Prijaukintų gulbių balso beveik niekuomet negirdėti, nebent tik išgirsi tylų knarkimą. Dėl tos priežasties ir ši gulbių rūšis gavo savo vardą. Atvirkščiai, laukinių gulbių balsą galima neretai girdėti; tai garsus, panašus į trimito ar į gervės balsą. Dažniausiai tas balsas girdėti tada, kai gulbės peri, ypač kai, kam nors sutrukdžius, porelės nariai persiskiria. Tuomet jie pakaitomis šaukia. Tačiau gulbės šaukia dar kitais, tylesniais balsais.

Gulbės lesa visokias vandens ir balų žoles, taip pat jų šaknis ir sėklas. Nelaisvėje laikomos, jos mielai lesa ir visokių sausumoje augančių augalų lapus, ypač mėgsta kiaulpienes, gerai lesa ir įvairių javų grūdus. Neatsisako ir nuo gyvūninio maisto, pvz., renka visokius vandens vabzdžius, smulkias varlytes. Kai kurie stebėtojai teigia, kad gulbės ryja žuvų ikrus ir net mažas žuvytes, bet teigimas labai abejotinas, nes gulbė

nėra toks vikrus paukštis, kad galėtų pagauti žuvį. Lesinėdamos jos įkiša galvą giliai į vandenį, lygiai kaip antys, pasvirdamos visu savo kūnu. Iš dumblo jos iškelia didelius kamuolius vandens augalų ir nuskina jų jaunas viršūnėles ar šiaip gardesnius kąsnius. Pavasarį, kai tik pasirodo nendrių diegai, jos mėgsta ten lankytis ir skinti juos; bet kai nendrės užauga iki tam tikro aukščio, jos liaujasi jas lankiusios. Jų gardumynas tai plūdenos *(Lemna)*, kurias taip pat mėgsta ir antys. Gulbės, sulesdamos nepaprastai daug žolių, labai sulaiko jų plitimą, todėl jos yra pageidaujamos žuvų ūkiuose. Pastebėta, kad tuose vandenyse, kur seniau būta gulbių, o vėliau jos išnaikintos arba išbaidytos, visiškai pasikeitė vandens augalai, būtent, atviri gryni vandens plotai apaugo nendrėmis ir kitais augalais.

Gulbės lizdą rasti nesunku. Lizdas pradedamas krauti dar tuo laiku, kai vandens žolės nėra užaugusios. Gulbės lizdą krauna iš pernykščių meldų ir nendrių, nugnaibydamos jas aplink lizdą. Iš šios medžiagos susidaro didelė, be jokios tvarkos sukrauta krūva, kurią patelė mindžioja, o patinas paduoda vis naujos medžiagos. Medžiaga gabenama į lizdą ne snape, bet taip: paukštis, rinkdamas ją, padeda užpakalyje savęs arčiau prie lizdo, paskui ją perkelia dar arčiau prie jo ir t. t.

Lizdai, palyginus su praėjusiais metais, daugiausia esti randami naujose vietose, bet labai arti nuo senųjų. Pasak Niethammer'io, gulbės tais pačiais lizdais kartais naudojasi keletą metų ir tuomet jie būna labai dideli, nes paukščiai kasmet juos padidina.

Žuvinto ežere kai kurie gulbių lizdai turėjo iki 2 *m* skersmens, bet dažniausiai jie buvo pailgos formos su nuolaidžiu taku į vandenį. Aukštis apie 40 *cm*, pats įdubimas apie 45 *cm* pločio ir 11—13 *cm* gylio. Jie kraunami nendrynuose ar švendrynuose, kai kada karklo krūme. Du lizdai rasti judančiuose plovuose, kuriuos vėliau vėjas nunešė — vieną per 200 metrų, kitą per vieną kilometrą, bet tai nesutrukdė paukščiams išvesti vaikų. Pažymėtina, kad pirmas kiaušinis (gal būt, ne visuomet) padedamas į ne visai užbaigtą lizdą. Vieną kartą buvo rastas kiaušinis padėtas į nesutvarkytą medžiagos krūvą, maždaug balos lygyje. Tačiau jau kitą dieną buvo surinkta daugiau medžiagos ir truputis jos pakišta po kiaušiniu.

Nors įsikūrusi pora nepakenčia kitų gulbių kaimynystės ir pešasi, vis dėlto Žuvinte buvo rasti du lizdai per 20 metrų vienas nuo kito, o trečias — per 100 metrų. Taigi susidarė lyg nedidelė kolonija.

Prieš veisdamiesi paukščiai poruojasi, t. y. atlieka švelnius judesius, patinas kartais apsuka savo kaklą aplink patelės kaklą ir kt.

Kiaušinius pradeda dėti maždaug balandžio mėnesio antroje dekadoje. 1954 metų balandžio mėnesio 10 dieną rasti trys lizdai, viename iš jų buvo vienas kiaušinis, bet tų pačių metų balandžio mėn. 25 dieną rasti dar 7 lizdai, iš kurių viename buvo 10 kiaušinių, kitame — 9. Pirmieji kiaušiniai turėjo būti padėti prieš balandžio 10 dieną. Be tokių ankstyvų kiaušinių būna ir labai pavėluotų, tuomet jaunikliai vos spėja visiškai

apsiplunksnuoti prieš ežerui užšąlant. Vieną kartą keturiolikoje lizdų buvo rasta: 3, 4, 5, 5, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 8, 9, 9, 10 kiaušinių. Vienu atveju — 11. Devyniasdešimt vieno kiaušinio kraštiniai dydžiai buvo šie: ilgis 101,2—120 *mm*, plotis 69,8—77,3 *mm*. Dvidešimties šviežių kiaušinių kraštinis svoris 293—383 *g*. Spalva iš pradžių balta matinė, paskui nuo perėjimo atsiranda žvilgesys ir nežymios, tamsesnės už dugną dėmės. Kiaušinius deda pradieniui. Perėti pradeda padėję priešpaskutinį kiaušinį, bet jei jų būna nedaug, tai anksčiau.

Dešimtyje lizdų perėjo: 36,5, 37, 37, 37, 37, 37, 39, 39, 40, 41 parą.

Ne visos patelės vienodai „stropiai" peri. Kai kurios ilgai stovinėja lizdo krašte ir dažnai nuo jo nutolsta. Taip pat ne visuomet jos palikdamos lizdą pridengia kiaušinius. Gal būt, nuo to ir priklauso nevienodas perėjimo laikas. Aplamai kiaušinius retai pridengia, net ir tais atvejais, kai perintis paukštis savo noru apleidžia lizdą.

Patinas (pasak Niethammer'io) kartais pavaduoja atsitraukusią nuo lizdo patelę, bet dažnai palieka jį anksčiau, negu ji grįžta.

Mūsų stebėjimų duomenimis (T. Zubavičiaus ir mano), prasikalę jaunikliai palieka lizdą antrą gyvenimo parą, nebent kieno nors pabaidyti anksčiau pasprunka iš lizdo. Jie tuomet sveria 205—215 *g*. Lizde dažniausiai lieka 1—2 kiaušiniai „kalatunai". Spėju, kad daugiau neapvaisintų kiaušinių deda jaunos patelės. Vienu atveju jauna, pirmą kartą perinti patelė, naminėje būsenoje (zoofermoje) padėjo 4 kiaušinius, bet neišperėjo nė vieno, nors buvo patino padengiama ir stropiai perėjo.

Palikę lizdą paukščiai netoliese įsitaiso kažką panašaus į primityvų lizdą ar, tiksliau sakant, išmintą aikštelę, kurioje šeima praleidžia naktį. Kartais nakvoti grįžta į tikrąjį lizdą.

Patinai perėjimo metu elgiasi nevienodai. Jauni patinai laikosi netoli perinčios patelės, o seni atsitolina nuo pusės iki vieno kilometro. Labai įdomus patinų elgesys vaikų prasikalimo metu. Nuo jų pasirodymo momento, jis atsiranda prie lizdo, gula ant jo krašto, žvelgia į vidų ir neužilgo kartu su motina ima rūpintis vaikais.

Porelės, vedžiojančios savo vaikus, yra priešiškai nusistačiusios kitų porų atžvilgiu. Susitikusios poros ima muštis ir tuomet dažnai nukenčia vaikai, nes jie pakrinka ir paskui negali rasti savo tėvų. Geriausiu atveju nugalėtosios poros vaikai prisideda prie nugalėtojų. Vieną kartą teko stebėti taip susidariusią šeimyną, kurioje buvo net 11 vaikų. Visi jie gerai užaugo. Tačiau svetimus vaikus gulbės priima tik jaunus, kai jie esti dar pūkuoti. Paaugusių, pvz., pusiau plunksnuotų jauniklių jie nepriima ir juos muša. Vieną kartą T. Zubavičius matė, kai užpulta jauna gulbė pasinėrė, bet išplaukė keletą metrų toliau ir vėl buvo užpulta. Sena gulbė griebė ją už kaklo ir stengėsi panardinti jos galvą. Stebėtojui teko įsikišti ir išvaduoti jaunąjį paukštį. Nuostabu, kad gulbės visai gerai pakenčia kitų vandens paukščių kaimynystę. Šalia gulbių lizdų būdavo laukių, rudagalvių ančių ir kragų lizdai, bet jos nekreipė į šiuos paukščius jokio dėmesio. Čia susidaro tokie santykiai, kaip tarp gandrų ir perinčių jų lizdo rezginyje žvirblių ir kitų smulkių paukštelių.

Mūsų gulbių pagrindinis maistas — jauni švendrų ūgliai. Tai svarbiausias jaunų paukščių lesalas; seniai juos skina po vandeniu, susmulkina ir patiekia vaikams. Mielai jie lesa nendrių ūglius, plūdenas, maurabragius, šiurpius, plūdes, aštrius ir kt. Vieną kartą jaunos gulbės stemplė buvo prikimšta jaunų, dar minkštų skečių.

Senos gulbės mūsų krašte pradeda šertis birželio mėnesio pabaigoje arba liepos mėnesio pradžioje. Kartą vietoje, kur laikėsi viena gulbių šeima jau liepos mėn. pradžioje buvo rastos išmestos didžiosios plasnojamosios plunksnos, apatinės sparnų dengiamosios plunksnos ir daug kitų. Šertis baigia rugpiūčio mėnesio antroje pusėje. Jauni paukščiai pradeda mesti plunksnas lapkričio mėnesį, ir gruodžio mėnesį jauniklių aprėdas yra jau margas. Šis margumas stebimas iki balandžio mėnesio.

Rudenį mūsų gulbės išskrenda vėlai, net tada, kai ežeras apsidengia ledu. Buvo atsitikimų, kai ežeras užšaldavo antroje žiemos pusėje, ir gulbės jame laikėsi iki to meto.

Išskyrus žmogų, kuris dabartiniu laiku yra bene svarbiausias visų paukščių naikintojas, atrodytų, kad gulbė natūralių priešų nedaug teturi. Kiaušinius kartais sukapoja krankliai bei varnos, gal būt, ir lingės. Jaunus, ypač pūkuotus, gulbiukus puola erelis rėksnys ir lydeka. Vieną kartą Žuvinto ežere buvo rastas nemažas gulbės odos gabalas ir spėjama, kad tai buvo ūdros, puolusios gulbę, darbas. Yra pagrindo manyti, kad daug žalos gulbėms padaro lapės, kurių apsčiai gyvena Žuvinto pakraščių tankumynuose. Anksti pavasarį du kartus teko stebėti lapę, sėlinančią prie tupėjusių ant ledo gulbių ir du kartus rasta suėstų gulbių liekanos. Aplamai nustatyta, kad vėlai rudenį ir ankstyvą pavasarį, kai ežeras apsitraukęs ledu, labai daug vandens paukščių patenka į lapių nasrus. Tačiau atrodo, kad didžiausius nuostolius gulbės patiria žiemos metu nuo bado. Tai įrodo mūsų žiedavimo praktika. Iš 16 gulbių, apie kurias gavome pranešimus, 9 rastos negyvos, 3 — vos gyvos, apie 4 žinių neturime, bet veikiausiai jos irgi yra negyvos. Tai yra labai didelis procentas, ypač (iš viso žieduotų paukščių buvo 104), turint galvoje, kad vargiai apie visas žuvusias gulbes yra pranešama. Taigi galima tarti, kad jų žuvo daugiau. Tuo galima paaiškinti, kodėl gulbių bendruomenė Žuvinto ežere taip negreit auga. Pavyzdžiui, 1938 m. perėjo 1 pora, išperėjo 4 jauniklius; 1939 m. 3 poros — 8 jaunikliai; 1940 m. 2 poros — 3 jaunikliai; 1941 m. 2 poros — 3 jaunikliai; 1942 m. 2 poros — 4 jaunikliai; 1943 m. 5 poros — 22 jaunikliai; 1944 m. 6 poros — 14 jauniklių; 1945 m. neperėjo; 1946 m. neperėjo; 1947 m. 2 poros — 5 jaunikliai; 1948 m. 3 poros — 16 jauniklių; 1949 m. 3 poros — 16 jauniklių; 1950 m. 3 poros — 13 jauniklių; 1951 m. 3 poros — 15 jauniklių; 1952 m. 9 poros — 38 jaunikliai; 1953 m. 14 porų — 63 jaunikliai; 1954 m. 23 poros — 76 jaunikliai; 1955 m. 24 poros — 80 jauniklių; 1956 m. 26 poros — 110 jauniklių; 1957 m. 47 poros — 167 jaunikliai (skaičiuota lapkričio mėn.). Aplamai nuo 1938 iki 1957 metų Žuvinto ežere gulbės perėjo 178 kartus ir išvedė 649 vaikus. Tačiau ežere kasmet neperėjo daugiau kaip 47 poros.

Gulbė giesmininkė. *Cygnus cygnus* (L.)

XVI pav.

Est. *laululuik.* Latv. *ziemeļu gulbis.* Lenk. *łabędź krzykliwy, ł. gędziec.* Rus. *lebed' klikun.* Vok. *Singschwan.*

Du porūšiai. Mūsų krašte nominalus porūšis.

Gulbė giesmininkė to paties didumo, kaip ir gulbė nebylė, bet atrodo kiek aukštesnė, nes kojos daugiau išsikiša iš po plunksnų. Kiti skirtumai yra šie: snapo pamate prie kaktos nėra gumbo, kaip gulbės nebylės (žinoma, palyginus senus paukščius, nes jaunos gulbės nebylės šio gumbo dar neturi).

Snapo pamatas bei plika vieta tarp akies ir snapo pamato geltonos spalvos, ir šis geltonas plotas siekia šnerves (gulbių nebylių ši plika vieta esti juoda); snapo galas juodas.

Jaunikliai, kaip ir gulbės nebylės, pirmais gyvenimo metais esti pilki, bet šviesesni už anos rūšies jauniklius. Snapo pamatas mėsinės spalvos, o galas juosvas. Jau pirmą žiemą pradeda atsirasti baltos plunksnos, o į pavasarį snapo pamatas pasidaro geltonas. Antros žiemos pabaigoje jaunikliai savo spalvomis visai prilygsta seniams. Peri Europos ir Azijos šiaurėje, pavyzdžiui, Islandijoje, Skandinavijoje, Suomijoje, Š. Rusijoje, Naujojoje Žemėje, Sibire, o išskrenda žiemoti į Japoniją, Kiniją, Turkestaną, Pietų Europą. Lietuvoje neretai užtinkama per rudens ir pavasario traukimą, bet neperi.

Mūsų krašte dažniausiai galima užtikti jų pajūryje ir pamaryje (kur pavasarį jų praskrenda gausiau, negu rudenį). Kovo mėnesio pabaigoje ir balandžio pradžioje neretai patvinusios pamario pievos esti jų apgultos taip, jog atrodo, lyg būtų prisnigta. Taip pat jų dažnai užtiksi Palangos ir Šventosios apylinkėse. Būdamas Palangoje, 1934 m. kovo mėn. 28 d. tris kartus mačiau praskrendančius būrius, o iš vieno pasieniečio girdėjau, kad jis tą pačią dieną irgi matęs keletą pulkų. Jau iš toli, dar nematant pačių paukščių, galima suprasti, kad artinasi gulbių pulkas, nes labai toli girdėti jų balsai. Netoli Kunigiškių kaimo, išgirdęs besiartinantį gulbių pulką, atsiguliau kniūpsčias pievoje, laukdamas, kada jos užskris. Iš tikrųjų, balsai darėsi vis ryškesni, ir pagaliau išgirdau jų galingų sparnų šlamėjimą; tada pašokau ir pamačiau apie 15 gulbių, skrendančių vos tik 50 metrų aukštyje virš mano galvos.

Šiaurės kraštuose prieš išskrisdamos gulbės susirenka dideliais būriais jūrų įlankose, ir tuomet jų balsai, girdimi už kelių kilometrų, sudaro savotišką liūdnai skambančią muziką. Atskiras balsas panašus į dviejų tonų klarneto pūtimą; dėl šio balso visose kalbose gulbė giesmininkė gavo atitinkamą vardą. Kadangi ši rūšis turi aukštesnes kojas, ji vaikščioja geriau; be to, nuo gulbės nebylės skiriasi tiesiu kaklu, taip pat ji nemoka pakelti pečių, kad sudarytų bures, todėl jos laikysena nėra tokia didinga. Nelaisvę pakelia blogai, retai veisiasi, todėl rečiau galima matyti ją prijaukintą.

Mažoji gulbė. *Cygnus bewickii* Yarr

XVII pav.

Est. *väike luik.* Latv. *mazais gulbis.* Lenk. *łabędź Bewicka, ł. czarnodzioby.* Rus. *lebed' malyj.* Vok. *Zwergschwan.*

Du porūšiai. Mūsų krašte nominalus porūšis.

Mažoji gulbė panaši į gulbę giesmininkę, bet daug mažesnė: sparnų tarpugalis apie 1900 *mm*; kūno ilgis apie 1150 *mm*; suglausto sparno ilgis 480—540 *mm*. Sveria apie 5 *kg*. Snapas juodas, su geltonu pamatu, bet šis geltonas plotas nesiekia šnervių krašto (tuo skiriasi nuo gulbės giesmininkės). Kojos juodos. Šiaip visas paukštis baltas. Jaunikliai pilki.

Peri Naujojoje Žemėje ir Sibiro salose į rytus iki Lenos upės. Žiemos metu aplanko Europos pajūrį. Pasak J. Thienemann'o, 1907 m. balandžio mėn. 13 d. vienas paukštis buvo nušautas Neringoje, netoli Nidos.

A. Vaitkevičiaus duomenimis, viena gulbė 1955.IV.13 buvo pastebėta traukianti šiaurės linkme. Dr. E. Schüz'o duomenimis, ši rūšis labai retai pasitaiko Kuršių marių rajone.

Pilkoji žąsis. *Anser anser* (L.), *(ferus, cinereus)*

XVIII pav.

Est. *hall hani.* Latv. *meža zoss.* Lenk. *gęś gęgawa.* Rus. *gús sieryj.* Vok. *Graugans.*

Pilkąja žąsimi pradedu žąsų aprašymą todėl, kad ši rūšis yra geriausiai išstudijuota. Čia pateikiame bendrą žąsų charakteristiką.

Žąsys nuo ančių skiriasi ilgesniais sparnais, siekiančiais uodegos galą ar net toliau, o dar ir tuo, kad uodega yra apvali arba lygiai nukirsta (ne pleišto pavidalo, kaip ančių). Kojos yra ilgesnės, ir nors pirštai sukabinti plaukiojamąja plėvele, jos daugiau pritaikytos vaikščioti sausumoje. Snapo galas laibesnis, ginkluotas tvirtu „nagu", kuriuo žąsys lengvai nužnaibo žoles, lapus ir net apkramto žievę. Jos turi veidrodėlius sparnuose, bet dažniausiai nežymius, ir tik kai kurių rūšių tie veidrodėliai turi metalo žvilgėjimą, kaip ančių. Ant kaklo auga savotiškos plunksnelės užlenktais kraštais, dėl to išilgai kaklo susidaro būdingos žąsims vagelės. Patelės yra mažesnės, bet šiaip savo spalvomis nesiskiria nuo patinų. Gyvenimo būdu žąsys labai skiriasi nuo ančių. Jos vaikščioja geriau ir vikriau, plaukioja blogiau, o dar blogiau nardo; jos tik apsiverčia galva žemyn ir, besilaikydamos vandens paviršiuje, stengiasi pasiekti snapu dugną. Jos minta beveik tik augalais; geria rečiau, negu antys, bet iš karto daug.

Šeriasi vieną kartą per metus; joms, kaip ir antims, vienu metu iškrinta plasnojamosios plunksnos ir kurį laiką jos negali skristi. Jaunikliai pirmais metais nors ir šeriasi prieš rudens kelionę, bet nepameta savo plasnojamųjų plunksnų, — jos išslenka tik antrą gyvenimo vasarą.

Daugumas žąsų rūšių pradeda veistis tik trečiaisiais gyvenimo metais (naminė jau antrais).

Žąsys yra labai paplitusios pasaulyje, ypač šaltuose kraštuose; nedaug jų rūšių gyvena atogrąžose. Išskrisdamos rudenį iš savo tėviškės, jos kartais susirenka į milžiniškus pulkus. Skrenda, išsirikiavusios dviem eilėm, kampu. Nors jų pulkai esti labai dideli, bet jie susiskirsto mažais būreliais; tai galima pastebėti, nutūpus žąsims pasiganyti; šie maži būreliai — tai viena šeima, susidedanti iš motinos, tėvo ir vaikų. Tokio būrelio ryšiai esti labai glaudūs, ir jo nariai gina vienas kitą nuo priešo arba nuo kito pulko narių užpuolimo.

Žąsys nuo ančių skiriasi dar tuo, kad žąsų ir motina, ir tėvas globoja vaikus. Tiesa, patinas neperi, bet jis stropiai eina sargybos pareigas ir, ištikus pavojui, narsiai gina šeimą. Bet ryšiai su vaikais trunka tik iki kito pavasario, t. y. iki to laiko, kada tėvai pradeda kurti naują šeimą. Žąsys gyvena monogamiškai, ir vieną kartą susidariusi porelė nepersiskiria visą gyvenimą. Retai kuris paukštis yra toks baikštus ir budrus, kaip žąsys, todėl prieiti prie jų šūvio atstumu nelengva. Jos naktį miega ir tik kartais, esant mėnesienai, lesinėja. Nakvoja dažniausiai sausumoje.

Žąsys priklauso prie ilgai gyvenančių paukščių, ir kelių dešimčių metų seniai nėra retenybė.

* *
*

Kas matė paprastą naminę žąsį, tas gali turėti supratimą apie laukinę pilkąją žąsį. Joje vyrauja tasai būdingas žąsų pilkumas su šviesiais plunksnų kraštais. Taip pat kaklas yra apaugęs savotiškomis plunksnomis, nuo kurių susidaro, kaip ir visų žąsų, vagutės. Tačiau laukinės žąsies (tiesa, tik senų paukščių) apatinė kūno dalis yra išmarginta retomis juodomis dėmėmis. Pilvas, pauodegys ir kraštinės vairuojamosios plunksnos baltos spalvos; taip pat antuodegio šonai balti. Bet ryškiausias šios žąsies požymis — tai didelis snapas tokios sandaros kaip naminių žąsų, ir tokios pat spalvos, t. y. šviesiai rusvas, su baltu nagu gale. Jei norime tikrai atskirti pilkąją žąsį nuo dažniausiai pas mus pasitaikančios želmeninės žąsies, kaip tik geriausia palyginti jų snapus: želmeninės žąsies snapelis trumpesnis, laibesnis, juodos spalvos, su geltona skersine juosta. Pilkąją žąsį nesunku pažinti ir iš toli. Tiek iš apačios, tiek iš viršaus krinta į akis šviesios sparnų apatinės ir viršutinės dengiamosios plunksnos, ir sparnas savo priekinėje dalyje atrodo sidabriškai pilkšvas. Atvirkščiai, kai matome skrendančias želmenines žąsis, ypač iš apačios, sparnai atrodo beveik juodi.

Pilkoji žąsis yra didžiausia iš mūsų žąsų; suglaustas sparnas patino yra 430—480 *mm* ilgio, patelės 412—465 *mm*; bendras kūno ilgis iki 889 *mm*; bet jos didumas labai svyruoja; tai ypač pasireiškia svoriu. Ji sveria paprastai 3—4 *kg*. Žinomas žąsų specialistas Alpheraky rašo, kad, esą, nereti egzemplioriai, sverią 12 rusų svarų, t. y. beveik 5 *kg*, o Nau-

mann'as nurodo dar didesnį svorį. Žinoma, žąsinai yra didesni už žąseles.

Pilkoji žąsis kadaise buvo labai paplitusi dideliame plote, pradedant Atlanto vandenynu ir baigiant Ramiuoju. Šiandien ją labai paplitusiu paukščiu galima būtų laikyti tik už Uralo, vidurinio Sibiro stepėse. Čia ji gyvena iki 60° šiaurės pl. (tuoj už Uralo) ir iki 55° Rytų Sibire. Europoje ji pasitaiko paskirose vietose, pvz., išilgai Neringos kranto, pietinėje Švedijoje, Škotijoje; nedaug tokių vietų yra šiaurinėje Vokietijoje, ypač ežeringoje Maklenburgo srityje, be to, kai kur Juodosios jūros šiauriniame pakraštyje.

Iš artimesnių kraštų nedidelė šių žąsų grupė (atrodo apie 30 porų) peri Estijoje, toje vietoje, kur upė Kasari įteka į jūrą, bet atrodo, kad ši kolonija kasmet mažėja.

Ar pilkoji žąsis peri kur nors Lietuvoje, nėra tikrų davinių. Taip pat nėra tikrų žinių, ar šis paukštis kada nors mūsų krašte perėdavo, nors Naumann'as įsakmiai tai pabrėžia. K. Tyzenhauz'as savo ornitologijoje rašo, esą „Kuršo ir Poliesės krašto didesniuose ežeruose turi perėti, bet ar tikrai ši ar kuri kita žąsų rūšis ten peri, teigti negalime". Iš mūsų medžiotojų dažnai tenka girdėti, kad šen ar ten vasaros metu buvo pastebėta žąsų. Gal būt, kad tai būta žąsų, likusių perėti, bet taip pat galima manyti, kad tai būta pavasarį sužeistų paukščių, likusių čia vasaroti. Pavyzdžiui, 1951 m. Nemuno deltoje mano akivaizdoje viena pilkoji žąsis buvo nušauta rugpiūčio mėnesį. Aplamai galima pasakyti, kad vietų, kur peri pilkoji žąsis, kaskart darosi vis mažiau, nes nuolat sausinamos balos, atliekami kiti melioracijos darbai, o svarbiausia — daugėja gyventojų.

Dabartiniu metu pilkųjų žąsų Lietuvoje užtinkama vien traukimo metu ir daug rečiau, negu želmeninių žąsų. Sumedžiojama jų taip pat rečiau dar ir dėl to, kad jos pavasarį pradeda traukti žymiai anksčiau, negu kitos žąsų rūšys. Jos ir sudaro tuos pirmuosius būrius, kurie pasirodo jau kovo mėnesio pradžioje. Be minėtų spalvos skirtumų, šios rūšies pulkelius galima pažinti iš balso, kuriuo jos nesiskiria nuo naminių žąsų.

Pasak Niethammer'io (1938), Škotijoje pilkoji žąsis yra sėslus paukštis, iš kitų kraštų ji žiemai išskrenda. Šiaurės ir vidurinės Europos pilkosios žąsys žiemoja Vidužemio jūros vakarinėje dalyje, pavieniai paukščiai praleidžia žiemą Baltijos pakraščiuose ir Š. Vokietijoje. Reguliariai jos pasirodo traukimo metu vakarinėje ir pietinėje Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje ir Šveicarijoje. Žąsys, kurias Bengt Berg'as pažymėjo žiedais Švedijos pakraščiuose, buvo sumedžiotos žiemą — viena Prancūzijoje, netoli Bordo, kita Vokietijoje, netoli Kylio.

Šios žąsys Kuršių marių rajone tiek rudenį, tiek pavasarį skrenda gana intensyviai. Pavasarį čia jų koncentruojasi daugiau, nes apsistoja ilgesniam laikui, o rudenį praskrenda beveik nesustodamos. Pavasarį buriasi Nemuno deltoje, Minijos pievose ir artimuose laukuose. 1955 metų pavasarį buvo užregistruota 443 traukiančios pilkosios žąsys. Pirmosios pasirodė kovo mėn. 26 d., kada dar buvo ledo ir sniego. Intensy-

viai jos traukė nuo balandžio mėn. 8 d. iki 21 d. šiaurryčių kryptimi. Rudenį žąsys traukė spalio mėn. pietų ir pietvakarių kryptimi. Jų užregistruota: 1954 m. — 268; 1955 m. — 67; 1956 m. — 82. Rasytėje 1956 m. nepastebėta (pasak A. Vaitkevičiaus).

Rytų Europos ir Sibiro žąsys žiemai traukia pietų ir pietryčių kryptimis. Jos praleidžia žiemą Kaspijos pietinėje dalyje, Irane, Afganistane, Indijoje, Indokinijoje, Pietų Kinijoje.

Pilkosios žąsies biotopas, tai dideli vandenų plotai su tankiais nendrių, švendrų bei meldų brūzgynais ir atviro vandens sklypais. Jos mėgsta netoli esančias ganyklines pievas ir javais apsėtus laukus. Tačiau ši sąlyga joms nebūtinai reikalinga. Mažai apgyventuose kraštuose, pavyzdžiui, Azijoje, Tian-Šanės papėdėje, pasak Alpheraky, šių žąsų užtinkama mažuose upeliuose, už kurio augalų paukštis gali pasislėpti. Tokiose vietose jos ir peri, kraudamos lizdą iš visokios arti pasipainiojusios medžiagos, t. y. daugiausia iš visokių augalų dalių. Viena žymiausių lizdaviečių yra Volgos delta. Šiame milžiniškame apie 16 000 km^2 plote yra daug žąsims tinkamų vietų, bet atrodo, kad jos ten peri pačiame pajūryje, vadinamoje avandeltoje. Apsilankęs ten 1947 m., įpusėjus balandžio mėnesiui, apžiūrėjau iš arti 40 lizdų. Toji vietovė labai panaši į Nemuno deltą. Joje auga beveik tokie pat augalai.

Suaugusios pilkosios žąsys minta tik augaliniu maistu. Tai yra daugiausia švelnesnėmis, ypač viršutinėmis, visokių žolių dalimis, lapais, kaip dobilų, pienių ir žiemkenčių javų želmenimis. Pastebėjau, kad jos Kaspijos jūroje (ties Volgos delta) ypač mėgsta įvairius kryžmažiedžius augalus (*Sisymbrium, Nasturtium* ir kt.), taip pat nulesdavo jaunus karklų lapus. Jos, kaip ir kiti šio būrio paukščiai, mielai lesa žolę *Zostera* ir sėklas įvairių plūdžių (*Potamogeton*), taip pat plūdenas *(Lemna)*. Volgos deltos medžiotojai teigia, kad jos mielai lesa agaro *(Trapa caspica)* riešutus, o šis augalas gausiai auga visoje deltoje. Jos lesa visokius javus, pvz., kviečius, avižas, grikius. Būdamas Kazachstane 1952 m., mačiau žąsis renkant ant kelių kviečių grūdus, kuriuos vežė sunkvežimiais ir daug jų pribarstė.

Iš žinomų man autorių nė vienas nemini, kad žąsys maitintųsi gyvūniniu maistu. Stebėdamas Žuvinto ežere žąsis (iš Astrachanės rezervato), mačiau, kad jauni, dar pūkuoti jaunikliai godžiai puldavo visokius vabzdžius, pvz., muses, žiogus, sketes, kartais net pašokdami, norėdami pastverti aukštai nutūpusią musę. Šiuo atžvilgiu jie buvo labai panašūs į jaunus ančiukus, kurie gainioja ir tykoja vabzdžius. Paaugusiuose paukščiuose aš to polinkio nepastebėjau. Lytiškai žąsys subręsta, pasak Dementjev'o, trečiais ar ketvirtais gyvenimo metais; pasak Kozlovos — antraisiais. Mūsų eksperimentiniais darbais, atliktais Žuvinto rezervate, nustatyta, kad patinai lytiškai subręsta jau antrais gyvenimo metais. Šio amžiaus žąsinai padengia seną patelę, ir ji išperi vaikus. Jaunos patelės subręsta tik trečiais metais.

Pirmaisiais gyvenimo metais jaunos žąselės sudaro poras, kuriose svarbiausias vaidmuo priklauso patinui. Tai pasireiškia savotišku gage-

nimu ir įvairiais „šauniais" judesiais. Patinas puola savo konkurentus, nugindamas juos šalin, o paskui savotišku triumfo gagenimu ir savotiška eisena grįžta prie patelės. Toks puolimas dažnai yra simbolinis, nes žąsinai puola ir tada, kai konkurento nėra. Jei, patinui grįžtant, patelė prisideda prie jo triumfo šūkių, porelę reikia laikyti susidariusia. Tą patį galima stebėti ir naminėse žąsyse.

Lizdai, kuriuos man teko stebėti Kaspijos jūroje, ties Volgos delta, (1947 m. balandžio mėn. antroje dekadoje) buvo sukrauti ant kupstų, sekliose vietose (apie 30—40 *cm* gylio) vieni tarp nendrių, kiti tarp švendrų. Kai kurios perinčios žąselės buvo iš toli matomos, nes augalai dar nebuvo užaugę. Dauguma lizdų buvo per kelis šimtus metrų vienas nuo kito, taigi tikros kolonijos nesudarė. Lizdai buvo sukrauti iš įvairiausių vandens augalų, kartais beveik tik iš nendrių, be to, iškloti pūkais. Jų skersmuo apie 75 *cm*, aukštis — 30—40 *cm*. Lizduose buvo nuo vieno iki šešių kiaušinių; bet kartais būna jų iki 9, o išimtiniais atvejais iki 12 (Grossmann'as, 1913). Kiaušinių vidutinis dydis 85,7×57,4 *mm* (Niethammer'is).

Peri tik patelė, o patinas laikosi netoliese, bet pasirodyti vengia ir todėl neišduoda lizdo. Peri 28—29 dienas.

Vos žąsiukams išsiritus, tėvas atsiranda prie jų. Abu seniai pasidalija pareigomis. Motina veda paskui save vaikus, o paskiausia eina tėvas. Senoji žąselė skina jaunas žoleles, iš vandenų dugno iškelia švelnius vandens augalų lapelius ir pumpurus. Jei nebūtų tėvo, jaunikliai, ypač tirštai paukščių gyvenamuose vandenyse, kaip šiaurės kraštuose, nuolat būtų skriaudžiami kitų žąsų; bet tėvas, labai stropiai eidamas savo pareigas, to neleidžia. Pastebėta, kad tėvų pasiaukojimas yra tuo didesnis, kuo jaunesni yra vaikai. Zoologijos soduose, kur viename tvenkinyje gyvena įvairūs vandens paukščiai, nustatyta, kad žąselė be žąsino pagalbos nepajėgia išauginti savo vaikų, ir jie vienas po kito žūva. Net kai vaikai užauga iki trijų ketvirtadalių tėvo ūgio, tėvai nesiliauja juos gynę. Jei tuo laiku nušaunamas vienas jauniklis, seniai šnypšdami, išplėstais sparnais lieka prie jo ginama poza. Bet vis dėlto, jei žąsiuką ištinka kokia nelaimė, pvz., jei įkrinta jis į duobę ir cypdamas stengiasi išlipti, seniai rodo didelį susirūpinimą, tačiau jie nesupranta, kad lengvai gali snapu iškelti savo vaiką. Jei jaunas žąsiukas duobėje nustoja cypęs, seniai nustoja reagavę, ima ganytis ir pamažu atsitraukia nuo pagalbos reikalingo vaiko. Tai yra bendras psichinis bruožas, būdingas taip pat antims. Dėl to laukinės antys, dančiasnapiai ir kiti vandens paukščiai, kurie neretai krauna lizdus gana toli nuo vandens, visuomet netenka dalies vaikų, kai veda juos iš lizdo į vandenį: įkritę į visokius įdubimus, ančiukai taip ir lieka juose, nes paukščiai neturi skaičiaus sąvokos ir nepastebi trūkstančių vaikų.

Vis dėlto, jei šeimai, susidedančiai iš senių ir jų vaikų, pridedamas svetimas vaikas, seniai bematant tai pastebi ir ima skriausti atvykėlį, nepaisant to, kad žmogaus akimis, svetimas žąsiukas nė kiek nesiskiria nuo savųjų. Šis gryno kraujo laukinių žąsų pastabumas yra labai ryškus.

Atvirkščiai, laukinių ir naminių žąsų mišiniai palaipsniui jį praranda, pvz., jei porą sudaro mišri patelė ir laukinis patinas, tai tik patinas tepuola svetimą vaiką. Šis pavyzdys rodo, kad naminių paukščių jutimai, palyginus su laukiniais, yra žymiai atbukę.

Paaugę žąsiukai besiganydami, o paskui ir skrisdami, išsirikiuoja įstriža linija, t. y. taip, kad vienas seka paskui kitą, bet ne visai užpakalyje, o šiek tiek iš šono. Dažniausiai susidaro dvi tokios virtinės, susijungusios pleišto forma (44 pav.). Tokią skridimo tvarką mėgstama aiškinti tuo, kad tuomet lengviau nugalimas oro pasipriešinimas. Kažin ar taip yra, nes tam reikalui geriausia būtų tokia tvarka, kai vienas paukštelis tiksliai laikosi užpakalyje kito. Įstriža tvarka greičiausiai išvengiama susidūrimo su gretimais paukščiais, kai priekinis sulėtina greitį.

Žąsų šeima gyvena bendruomenėje iki ateinančio pavasario, kol seniai ima ruoštis sukurti naują šeimą. Tada pernykščiai vaikai turi nuo jų atsiskirti. Tačiau atrodo, kad rudenį jie vėl su jais susitinka ir galima būtų manyti, kad net didelis žąsų būrys yra sudarytas iš senesnės ir jaunesnės kartos brolių ir seserų, drauge su tėvais. Jaunos žąsys jau pirmą vasarą pradeda iš dalies šertis (t. y. neiškrinta plasnojamosios plunksnos) rugpiūčio—rugsėjo mėnesį. Seni paukščiai visiškai šeriasi nuo liepos iki sausio mėnesio. Vidurvasarį seni paukščiai išmeta visas sparnų plunksnas ir tam tikrą laiką negali skraidyti.

Kadaise pilkoji žąsis žmogui turėjo didelę reikšmę, bet dabar šis paukštis visoje Europoje yra beveik išnaikintas ir virtęs retenybe. Daugiau jų yra dar Sibire ir Vidurinėje Azijoje. Pasak Isakov'o ir Ptušenko, Sibiro ir Vidurinės Azijos vietose, kur šios žąsys dar dažnokai randamos, jas aktyviai ir labai primityviais būdais naikina vietiniai gyventojai. Pavasarį renka jų kiaušinius, šėrimosi laiku užvaro į tinklus ir visokiais kitokiais būdais masiškai naikina. Atrodo, kad tie pasakiški Sibiro paukščių turtai sparčiai mažėja iš metų į metus ir greit išsisems, jei nebus imtasi griežtų priemonių šiai blogybei užkirsti.

Pilkąją žąsį sumedžioti nelengva. Ji pasižymi dideliu gudrumu ir baikštumu. Ši žąsis moka atskirti nepavojingą jai moterį arba lauko darbininką nuo tikrojo priešo — medžiotojo. Net privažiuojant arba vedant arklį, paprastai nepavyksta apgauti žąsies. Kiek man žinoma, Lietuvoje pilkųjų žąsų nušaunama labai retai, nes jos aplamai pas mus rečiau pasirodo, antra, jos traukia pavasarį labai anksti, ir daugumas medžiotojų laukia, kol vėliau pasirodys dideli želmeninių žąsų pulkai. Vokietijoje dar neseniai tose vietose, kur žąsys perėjo didesniuose medžioklės ūkiuose, pavyzdžiui, Holšteine, Pliono ežere, buvo rengiamos medžioklės su varymu. Tokios medžioklės vykdavo apie Jonines. Sukviesti svečiai suvalgydavo tradicinius pusryčius, apsiavę ilgais batais, įbrisdavo į nendrynus, o iš kitos pusės varovai plaukdami laiveliais užvarydavo žąsis. Per tokią medžioklę („Ornitologische Monatschrift", 1886 m.) sumedžiodavo 60—70 žąsų. Po vieną žąsį gaudavo kiekvienas varovas.

Pilkoji žąsis yra tas paukštis, iš kurio kilusi naminė žąsis su daugybe savo veislių. Pagauta, o dar labiau pašauta pilkoji žąsis lengvai pripranta

prie namų ir naminių žąsų. Nereta atsitikimų, kai prie naminių žąsų prisišlieja laukinė ir ne tik su jomis ganosi, bet pareina į kiemą. Čia dažniausiai ji pasibaido žmonių ir nuskrenda. Neretai pasitaiko, kad vieniša naminė žąselė sudaro porą su laukiniu žąsinu ir išperi mišrius vaikus.

Naujausių laikų zoologijos sodų patyrimas nušviečia klausimą, kodėl kaip tik šita, o ne kita laukinių žąsų rūšis virto naminiu paukščiu. Pasirodo, kad retai kuris paukštis yra linkęs taip prijunkti ir susigyventi su žmogumi kaip ji.

Išperėtos namie pilkosios laukinės žąsys prisiriša prie augintojo ir būna jaukesnės, negu naminės; jos seka jį kaip šuo, pažįsta jo balsą ir moka atskirti minioje nuo kitų žmonių. Man teko matyti Astrachanės rezervate jaukią žąselę, kuri visą dieną sekiodavo paskui globojusią ją rezervato valgyklos vedėją.

Auginant laukines pilkąsias žąsis patirta, kad jos sudaro poreles visam gyvenimui ir tikrai galėtų būti imamos ištikimybės pavyzdžiu labiau, negu visų priimtas karvelių pavyzdys. Net ir tuo atveju, kai vienas porelės narys žūva, o greta yra jaunų patinų ir patelių, likusi gyva našlė ar našlys dieną ir naktį šaukia žuvusį draugą, bet nesituokia su kitu. Aišku, kad ši savybė nėra naudinga rūšiai ir sudaro tam tikrą gamtos netikslingumą.

Dėl lengvo laukinių žąsų auginimo nelaisvėje kai kas mėgino įkurdinti jas ten, kur praeityje gyveno, ir kur vėliau jos buvo išnaikintos. Savo knygoje „Laukinės žąsies meilės istorija", nepalyginamasis paukščių stebėtojas ir fotografas švedas Bengt Berg'as vaizdžiai aprašo ir pailiustruoja daugybe fotografijų savo eksperimentus su laukinėmis antimis ir žąsimis. Švedijoje laukinės žąsys yra beveik išnaikintos ir beperi tik retai žmogaus gyvenamose vietose. 1926 m. Berg'ui pasisekė, gavus šešis kiaušinius, išperinti ir išauginti gražias pilkąsias žąsis. Jos laikėsi visą vasarą aptvertoje jūros įlankoje ir tiek prijunko, jog ėmė maistą iš žmogaus rankų. Ypač buvo prijunkusi viena patelė, pažymėta aliuminio žiedu Nr. 5. Atėjo ruduo, o su juo smarkios audros; žąsys dažnai nuskrisdavo toli į jūrą pietvakarių linkme, bet vis grįždavo į aptvertą įlanką; pagaliau atėjo žiema, žąsys liko, besilaikydamos nedidelėje praperšoje, kuriai nedavė užšalti kiti susispietę ten dideli paukščiai. Kitą vasarą, t. y. 1927 m., Berg'as gavo iš Danijos dar 13 jaunų laukinių žąsiukų, kurie buvo išauginti tuo pačiu būdu, kaip ir anie šeši, su tuo vien skirtumu, kad jie buvo laikomi ne aptvertoje įlankoje, o šiaip jūros pakraštyje; žąsiukai taip pat buvo pažymėti aliuminio žiedais nuo Nr. 7 iki Nr. 19. Pramokę skristi, jie tuoj ėmė lankytis įlankoje ir prisijungė prie šešių užsilikusių nuo pernai. Gražu buvo matyti, kaip 19 žąsų būrys nuskrisdavo į jūrą ir vėl grįždavo į savo stovyklą. Buvo manoma, kad šios žąsys taip pat neišskris, kaip ir pernykštės, bet štai įvyko nelauktas dalykas. Rugpiūčio mėn. 1 dieną anksti rytą trylika šiųmečių žąsų staiga išnyko. Kodėl jos išskrido, dargi tokiu neįprastu laiku? Taip pat neaišku, kodėl šešios pernykštės žąsys liko neprisidėjusios prie savo jaunesniųjų draugių. Kadangi nuo rugpiūčio mėn. 1 d. Švedijoje prasideda ančių medžioklė, Berg'as labai susi-

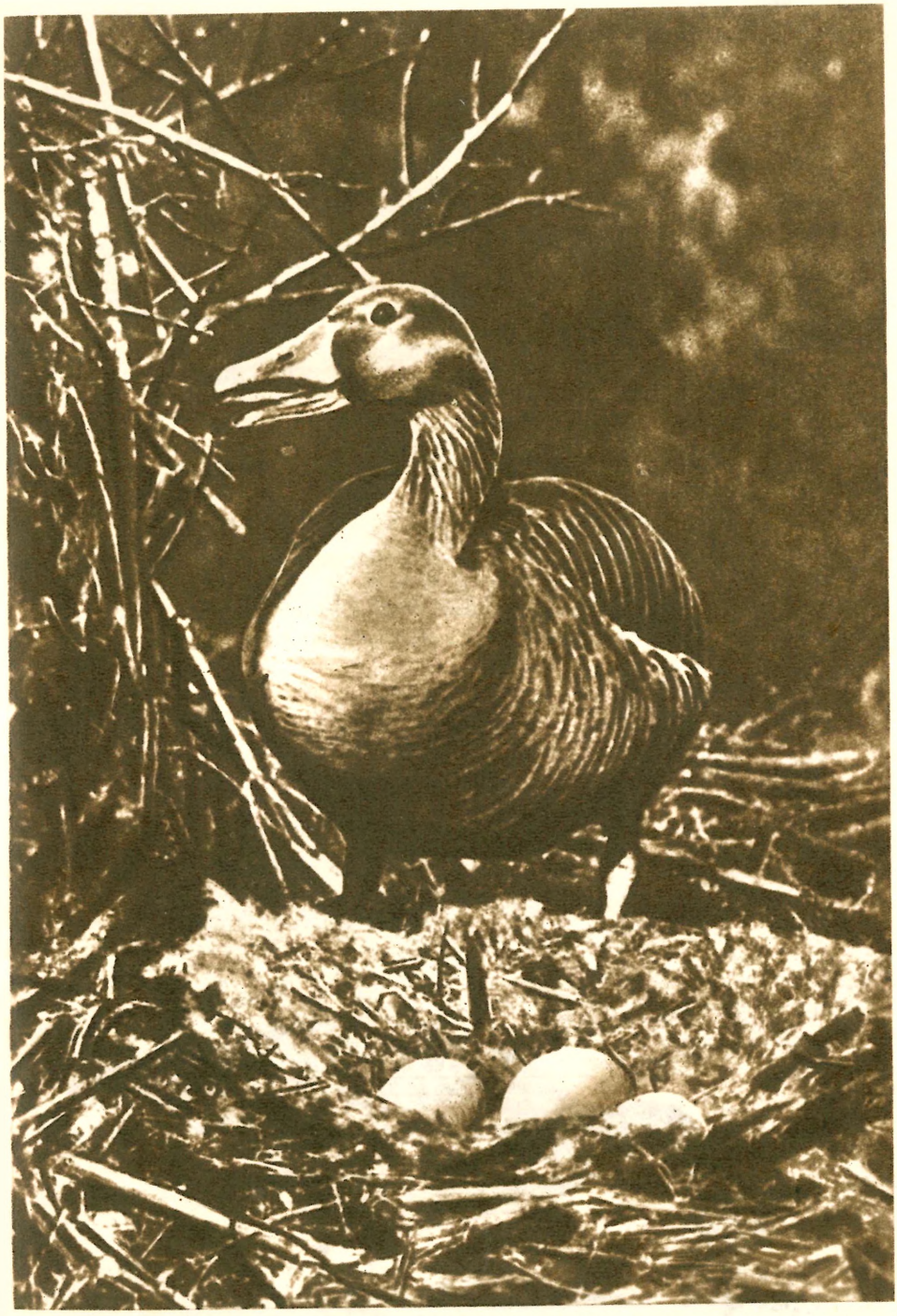

XVIII. PILKOJI ŽĄSIS — *ANSER ANSER* (L.), ties savo lizdu

XIX. BALTAKAKTĖ ŽĄSIS — *ANSER ALBIFRONS* (Scop.)

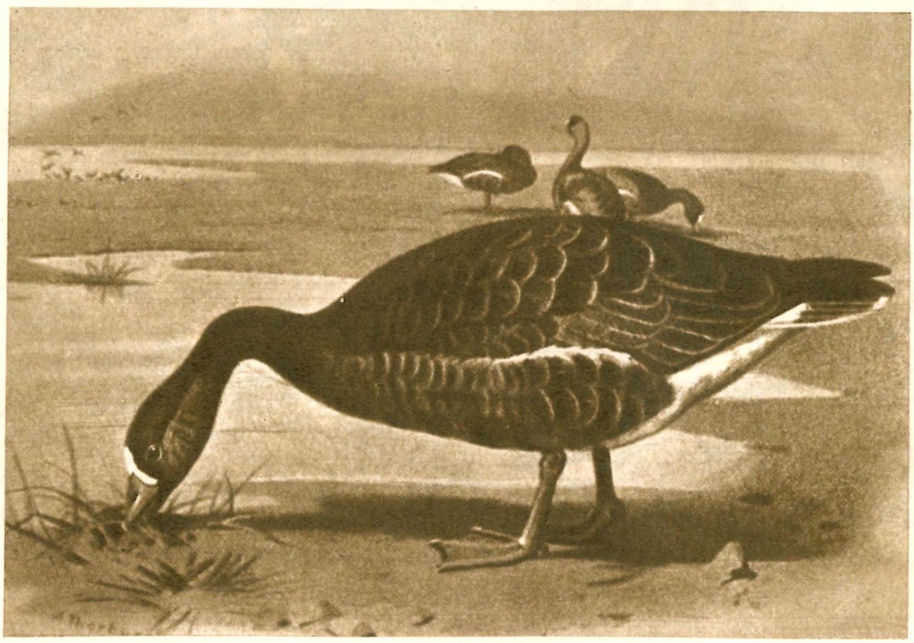

XX. TRUMPASNAPĖ ŽĄSIS — *ANSER ERYTHROPUS* (L.)

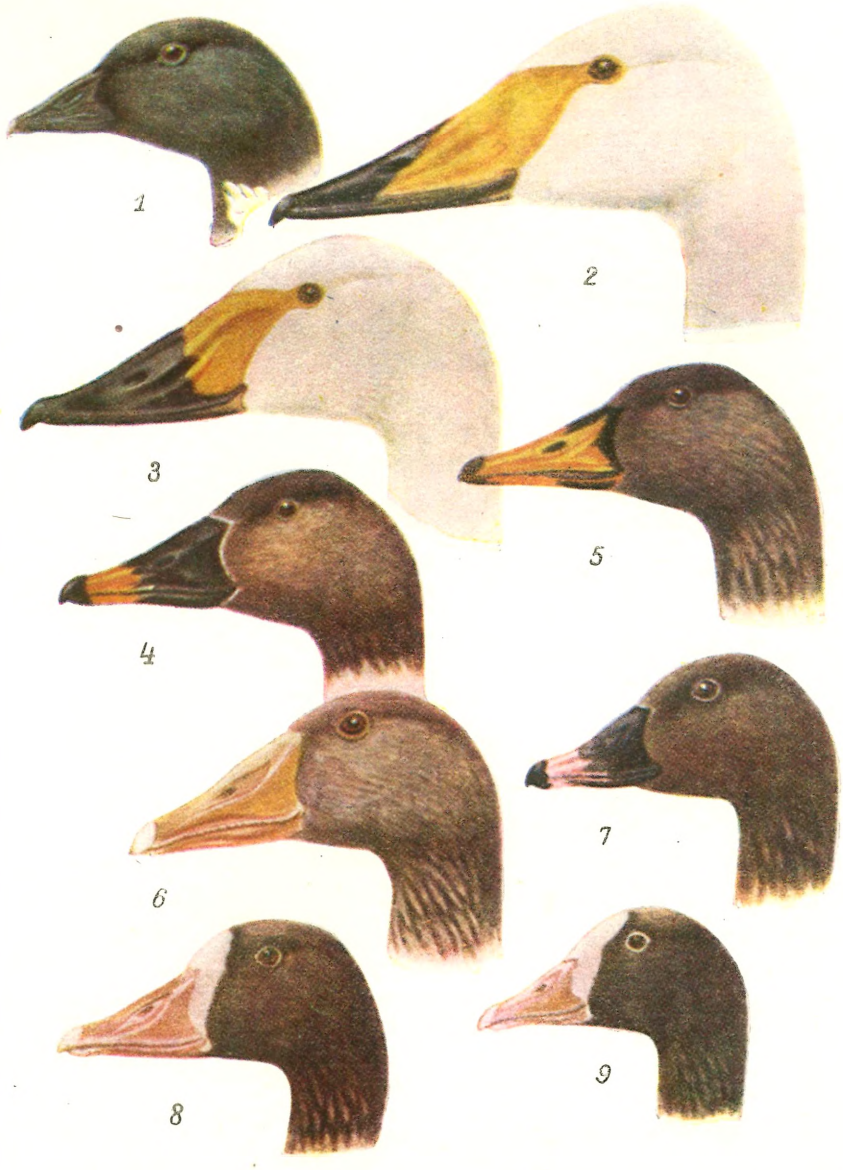

ŽĄSŲ GALVOS:

1 — paprastosios berniklės; 2 — gulbės giesmininkės; 3 — mažosios gulbės; 4 — želmeninės žąsies *„fabalis"* rasės; 5 — želmeninės žąsies *„arvensis"* rasės; 6 — pilkosios žąsies; 7 — želmeninės žąsies *„brachyrhynchus"* rasės; 8 — baltakaktės žąsies; 9 — trumpasnapės žąsies. Visos galvos senų paukščių atvaizdai

rūpino, kad kas jo žąsų nenušautų, ir įdėjo skelbimą laikraščiuose, prašydamas nešauti jų, ar bent nušovus pranešti jam apie tai. Bet žinių jokių negauta. Tik štai žiemą gautas pranešimas iš Prancūzijos, kad viena tų žąsų nušauta netoli Bordo. Iš susirašinėjimo su nušovusiu ją medžiotoju paaiškėjo, kad ši žąsis gruodžio mėn. 20 d. buvo užtikta 10—12 žąsų būryje pelkėje apie St. Augustiną. Jaunas žmogus, kuris ją nušovė, pranešė, kad būrys, matyti, buvo išvargęs, nes po šūvio žąsys greit nusileido ant vandens. Nušautoji žąsis buvo riebi ir svėrė 2,5 *kg*.

Netrukus atėjo kitas laiškas, kur buvo pranešama, kad kita žąsis iš to paties būrio, pažymėta žiedu Nr. 12, nušauta irgi Prancūzijoje, Senos žiotyse, gruodžio mėn. pabaigoje. Senesnės, t. y. pernykščių metų žąsys vis dėlto liko žiemoti, bet staiga sulaukta netikėto įvykio. Iš Olandijos buvo atsiųstos Berg'ui kelios gulbės giesmininkės. Dėžės su jomis buvo nuneštos ant ledo įlankoje, ir paukščiai paleisti toje vietoje, kur buvo išlikusi neužšalusi praperša. Visi kiti paukščiai ramiai į juos žiūrėjo, bet šešios pilkosios žąselės išsigando taip, jog su riksmu staiga pakilo į orą ir nuskrido pietvakarių linkme. Ir įvyko keistas dalykas: dviem dienom vėliau viena iš tų žąsų buvo nušauta Vokietijoje netoli Kylio, o vėliau, antra, būtent, Nr. 1, nuskridusi į Gotlando salą, prisijungė prie naminių žąsų ir buvo pagauta. Vėliau Berg'as atgavo ją gyvą ir sveiką. Viena gi iš šešių žąsų netrukus grįžo tą pačią naktį, kada buvo išskridusios. Kuri gi tai buvo? Pasirodė, kad tai jau minėtoji švelni žąselė Nr. 5.

Atėjo 1928 m. pavasaris, ir štai balandžio mėn. antrą naktį žąsys grįžo. Berg'as pats sakosi verkęs iš džiaugsmo. Įvyko tatai taip. Buvo vėlyvas vakaras. Staiga išgirdo jis nepaprastą triukšmą tarp įlankoje plaukiojančių paukščių. Supratęs, kad atsitiko kažkas nepaprasto, nubėgo greit ten ir vėjo bei bangų ūžesyje pažino laukinių žąsų balsą. Jos suko ratą ant įlankos, matydamos ten savo pernykščias pažįstamas antis ir gulbes, bet, pamokytos patyrimo svetimame krašte, bijojo nusileisti. „Goose, goose", šaukė Berg'as, ir jos, rodos suprasdamos, atsiliepdavo iš aukštumos. Kitos dienos rytą jos jau buvo įlankoje tarp kitų paukščių. Berg'as pažymi šį faktą kaip nepaprastą paukščių prisirišimą prie savo gimtinės ir sugebėjimą net tamsią naktį už kelių tūkstančių kilometrų surasti mažą, prieš pusę metų paliktą kampelį.

Pro žiūroną buvo nustatyta, kad dvi grįžusios žąsys buvo Nr. 4 ir 6, būtent, užpernykščių metų paukščiai. Po kelių dienų pasirodė jų daugiau: Nr. 9, 10, 13, 14, 15, 16 ir 18; tarp jų buvo ir Nr. 3, tai yra senesnė žąsis. Taigi iš šešių senesniųjų grįžo 5, o iš 13 jaunesniųjų 7. Netrukus jos išsiskirstė poromis. Viena žąselė ėmė net kasdien lankytis gėlynuose prie pat namų, nepaisydama žmonių ir šunų. Maža to, ji šnypštė, kai prie jos artindavosi šeimininko šuo. Buvo aišku, kad ji ieško patogios vietos lizdui sukrauti. Tačiau vieną dieną atvyko svečias su dideliu San Bernardu, ir žąselė, išsigandusi jo, persikėlė į vištyno kiemą, kur ir padėjo kiaušinius. Bet įdomiausia yra švelniosios, jau minėtos žąselės Nr. 5 istorija. Ji susiėjo su jaunu žąsinu, ir buvo aišku, kad jie sudarė porą. Įlankoje tarp kitų svetimų kraštų paukščių buvo milžiniškas baltaskruostis kanadiškas

žąsinas, kuris dėl sužaloto sparno negalėjo skristi. Jis irgi reiškė simpatijų mūsų žąselei ir neapykantą jos jaunikiui. Tačiau jis daug negalėjo nuveikti, nes jaunoji pora dažnai išskrisdavo toli į jūrą, ir tuomet tekdavo jam vien klaikiais balsais reikšti savo nusiminimą. Bet laikas bėgo, švelnioji žąselė Nr. 5 pradėjo slapstytis ir padėjo kiaušinius mažytėje salelėje, įlankos viduryje. Kanadiškas žąsinas nuolat būdavo sargyboje ir uoliai puldavo Berg'ą, kai šis mėgindavo perbristi salą. Pilkasis žąsinas buvo taip pat pavarytas. „O, tu, kvailas seni, nejaugi manai, kad ten tavo vaikai", manė Berg'as. Štai žąselė išperėjo vaikus, jie buvo gelsvai pilki, kaip ir kitų žąsų. Rudeniop jiems užaugo plunksnos, ir jie pasidarė kaip seniai, ir štai kas pasirodė: visi žąsiukai buvo baltaskruosčiai, kaip senis kanadiškasis žąsinas! Pasirodė, jis geriau žinojo, ką daraș.

1928 m. visos žąsys išskrido, lyg žinodamos, kad bus ta, atmintina visai Europai, žiaurioji žiema. Žinoma, kanadiškasis žąsinas su sužalotu sparnu turėjo likti. Žiemos metu, būtent, 1929 m. sausio mėn. 20 d., jaunoji žąselė Nr. 31 buvo nušauta Danijoje. Švelnioji žąselė Nr. 5, kuri tais metais buvo išskridusi, laimingai grįžo ir pavasarį vėl išperėjo penkis žąsiukus. Vėl ta pati istorija — žąsiukai baltaskruosčiai, vadinas, panašūs į kanadiškąjį žąsiną. Bet, nepaisant to, jaunas pilkas žąsinas, kuris ir pernai reiškė pretenzijų šiai žąselei, kartu su kanadiškuoju žąsinu ėjo tėvo pareigas.

Dabar pas Berg'ą priviso daug laukinių žąsų; jos išskrenda rudenį ir grįžta pavasarį. Jis tikisi, kad jam pavyks iš naujo įveisti laukinių žąsų Švedijos pakraščiuose, kaip kad buvo seniau. Berg'o bandymai mokslui labai vertingi; jie duoda naujos medžiagos paukščių psichologijai tirti ir paukščių kelionių dėsniams nustatyti. Medžiotojams šie bandymai ne mažiau svarbūs. Jie pirmiausia parodo, kaip laukinis paukštis dėkingas savo globėjui. Šiuo atveju vienas bailiausių paukščių visiškai susibičiuliavo su žmogumi, bet drauge nenustojo bijoti kitų žmonių. Štai laukinės žąsys, ėmusios maistą iš žmogaus rankų, praleisdavo žiemą už kelių tūkstančių kilometrų ir mokėdavo ten apsisaugoti nuo baisiausio priešo — žmogaus. Grįžusios į svetingą Švedijos kampelį, jos vėl pasitikėjo šio kampelio savininku. Iš to turime padaryti išvadą, kad, globodami medžiojamuosius paukščius, patys sau atnešime naudos, nes jie prisiriš prie saugojamojo ploto. Antra vertus, matome, kiek klaidinga yra nuomonė tų, kurie mano, kad paukščių keleivių neverta globoti, nes jie „vis tiek išskris". Tokia nuomonė yra labai paplitusi net tarp inteligentų medžiotojų.

Tarybų Sąjungoje bandymus įveisti pilkąją žąsį pastaruoju metu atliko Isakov'as. Jis šiam reikalui gavo kiaušinių iš Astrachanės rezervato ir išperintus žąsiukus apgyvendino Maskvos vandens saugyklos šiaurinėje dalyje. Šis autorius teigia, kad nedaug žąsų porų jau pradėjo ten perėti, bet tolesnį pasisekimą trukdo tai, jog tame krašte labai smarkiai medžiojama.

Lietuvoje nuo 1947 m. daroma žygių įveisti pilkąją laukinę žąsį. Šiuo reikalu tais metais iš Astrachanės rezervato buvo atvežta kiaušinių, ir

išperinti žąsiukai apgyvendinti Žuvinto ežero šiauriniame pakraštyje, prie Daukšių kaimo. Dalis šių žąsų nukentėjo nuo ūdrų, dalis pakriko ir apie jų likimą nėra žinių. Taigi šį pirmą bandymą reikia laikyti nepavykusiu. 1950 ir sekančiais metais buvo pakartotinai gauta kiaušinių, iš kurių išsirito 20 jaunų žąsų. Kadangi šie paukščiai buvo nepaprastai jaukūs, net jaukesni už namines žąsis, buvo lengva juos stebėti. Nors literatūroje nurodoma, kad pilkosios žąsys lytiškai subręsta tik trečiaisiais ar ketvirtaisiais gyvenimo metais, Žuvinto ežere antramečiai žąsinai padengė naminę žąsį, kuri buvo juos išperėjusi. Ši žąsis 1951 metais padėjo kiaušinius ir išperėjo du žąsiukus, kurie, kaip vėliau pasirodė, buvę patinas ir patelė. Užaugęs patinas buvo baltas kaip ir jo motina, o patelė pilka, labai panaši į laukinę. Abu šie jauni paukščiai į laukinius buvo panašūs dar ir tuo, kad visai gerai skraidė. 1952 metais šios žąsys pirmą kartą sukrovė lizdus (tris) ir padėjo kiaušinius, gaila tik, kad visi jie buvo sunaikinti nežinomų plėšrūnų. 1953 metais iš Kauno zoofermos buvo papildomai atvežta žąsų, iš dalies tai buvo grynakraujai paukščiai, iš dalies mišrūnai su naminėmis žąsimis. Iš šių žąsų susidarė 5 grynakraujės poros ir 4 mišrios, t. y. grynakraujų laukinių paukščių su mišrūnais. Grynakraujės poros išvedė 9 vaikus.

Lizdai buvo sukrauti plovuose, iš jų du — vienas ant salos, kitas ant nendrinių išlaužų. Lizdai buvo apie 80—85 *cm* pločio, apie 22 *cm* aukščio ir apie 13 *cm* gylio. Per visą perėjimo laiką patinas laikėsi netoliese, net ir tuo atveju, kai lizde buvo tik vienas kiaušinis. Jis keldavo triukšmą žmogui artinantis prie lizdo ir net jį puldavo. Patelė labai stropiai perėdavo. Ji tupėdavo būdingoje pozoje, atsirėmusi snapo galu į lizdo kraštą. Išsiritus vaikams, abu tėvai kartu su jais ėmė lankytis prie sargo namo ir buvo tokie pat jaukūs kaip ir jų tėvai — įrodymas, kad jaunų paukščių santykius su jų aplinka žymia dalimi sąlygoja jų tėvų elgsena.

Mūsų žąsų šeimynos jaunikliai, praėjus dviem mėnesiams nuo išsiritimo, būtent, iki jie pradėjo skraidyti, lankėsi pievoje pagal sargo namus. Pradėjus skraidyti, žąsys nustojo čia lankytis, nes ėmė lėkti į laukus, kur šiuo metu jau buvo subrendusių javų. Iš visų žąsų susidarė būrelis, kurio vadovu tapo vienas patinas (pažymėtas žiedu Nr. 315), kuris ir anksčiau pasižymėjo kaip geras tėvas ir narsus lizdo gynėjas.

Rudeniop visas rezervato personalas laukė, ar šios žąsys išskris į dausas kartu su laukinėmis žąsimis, ar grįš į tvartą kartu su naminėmis. Buvo viltasi, kad jos prisidės prie praskrendančių žąsų, kurios neretai nutupia pasilsėti ežere. Tačiau taip neįvyko. Tiesa, prie mūsiškių žąsų laikinai prisiplakė pora baltakakčių, o vėliau dešimties želmeninių žąsų būrelis, bet paskui jos atsiskyrė.

Lapkričio mėnesio trečioje dekadoje prasidėjo šalčiai. Temperatūra buvo iki —12°. Ežeras apsitraukė ledu, liko tik kelios praperšos, į kurias susirinko gulbės, žąsys, ančių būreliai ir keletas laukių. Praperšos pradėjo mažėti ir paukščių masė grūdosi į krūvą. Pagaliau lapkričio 24 dieną pakilo skristi gulbės ir su jomis buvusios 27 žąsys. Kartu su grynakraujėmis laukinėmis žąsimis išskrido ir mišrūnai; tarp jų keletas baltųjų patinų.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad bandomosios žąsys išskrido labai pavėluotai, nes tai sutapo su gulbių išskridimu, o, kaip žinoma, gulbės rudenį pradeda traukti tik tuomet, kai vandenys visiškai užšąla.

Dar prieš išskrendant žąsims, kildavo abejonių ar jos dėl nepaprasto jaukumo iš karto nepateks į priešo rankas ar nasrus, nes bent pusė šių žąsų buvo mišrūnai, kurie iš naminių paukščių galėjo paveldėti blogų savybių. Šio bandymo metu buvo padaryta didelė klaida: laukinės žąsys kryžminosi su naminėmis ir vietoj pilnaverčio, visiškai prisitaikiusio laisvai gyventi paukščio, gauti mišrūnai su naminių paukščių polinkiais. Būkštavimai dėl išskridusių paukščių likimo greitai pasiteisino. Neužilgo buvo gautas pranešimas, kad 7 šio būrio žąsys buvo nušautos į pietus nuo Vienos, maždaug ties 46 paralele, 1953.XII.4 ir 1954.I.22 d. laikotarpiu.

Pavasarį Žuvinte buvo pastebėta tik viena žieduota žąsis. Tačiau ir ji greitai dingo. Yra pagrindo manyti, kad visos jos žūvo; būtent, jos buvo Vengrijoje išmedžiotos. Tai galima paaiškinti tuo. Viena — jos išskrido žymiai vėliau ir todėl negalėjo prisidėti prie kitų laukinių žąsų. Jei jos būtų skridusios kartu, tai būtų pasinaudojusios laukinių žąsų patyrimu, ypač baikštumu, ir išvengusios pavojaus. Antra — jos skrido neįprasta joms kryptimi. Paprastai ši žąsų rūšis žiemoja Šiaurės jūros arba vakariniuose Vidužemio jūros pakraščiuose.

Baltakaktė žąsis. *Anser albifrons* (Scop.)

XIX pav.

Est. *laukhani.* Latv. *baltgalvju zoss.* Lenk. *gęś białoczelna.* Rus. *kazarka bielolobaja.* Vok. *Blässgans.*

Be gyvenančio Europoje ir Azijoje porūšio *A. a. albifrons* (Scop.), Azijos rytuose ir Amerikoje gyvena porūšis *A. a. gambelli* Hartl.

Baltakaktė žąsis yra stambios naminės anties didumo; jos kūno ilgis 700—860 *mm*; sparnų tarpugalis 1500—1800 *mm*; suglausto sparno ilgis 380—440 *mm*. Sveria 2—2,5 *kg*. Seniams paukščiams būdinga balta dėmė kaktoje. Taip pat krinta į akis juodi skersiniai dryžiai apatinėje kūno pusėje. Šiaip kita kūno dalis yra pilkos „žąsinės" spalvos. Snapas balzganas, su nežymiu geltonumu arba rausvumo priemaišomis, su baltu nagu; kojos oranžinės spalvos. Jauni paukščiai neturi nei baltos kaktos nei juodo margumo apatinėje kūno dalyje; jų krūtinė vienodai pilka, o snapas gelsvai pilkas. Gyvena Islandijoje, Š. Europos ir Sibiro pajūryje bei Grenlandijoje. Grenlandijos paukščiai yra kiek didesni. Pas mus, nors ir retai, baltakakčių žąsų pasirodo traukimo metu. Jų balsas skamba maždaug „klikliklik", o nuo kitų žąsų galima jas atskirti iš to, kad jų apatinė dalis, ypač sparnai, atrodo, lyg būtų visai juodi.

Baltakaktės žąsys iš dalies žiemoja Vakarų Europos šiaurinėje dalyje, iš dalies Juodosios bei Kaspijos jūrų pakraščiuose. Azerbaidžano pietinėje dalyje, Irano pasienyje baltakaktė žąsis yra vienas svarbiausių medžioklės objektų žiemos metu. Sibiro paukščiai nuskrenda žiemoti į Persiją, Indiją, Kiniją ir Japoniją.

Trumpasnapė žąsis. *Anser erythropus* (L.)

XX pav.

Est. *väike hani.* Latv. *mazā zoss.* Lenk. *gęś krótkodzioba, gęś Hekela.* Rus. *guś malyj.* Vok. *Zwerggans.*

Trumpasnapė žąsis yra daug mažesnė, vos vidutinės naminės anties dydžio. Ji taip pat turi baltą dėmę, prasidedančią nuo snapo pamato ir užimančią visą kaktą. Šios rūšies dėmė užeina toliau, negu linija, jungianti akių priekinius kraštus; tuo tarpu baltakaktės žąsies ji dažniausiai šios linijos nesiekia arba vos tik ilgesnė už ją. Labai būdingas trumpasnapės žąsies požymis yra ryškiai geltona vokų kraštų spalva. Patys šie kraštai yra kiek sutinę, dėl to dar aiškiau išsiskiria. Pagaliau geras šios rūšies požymis yra sparnų ilgis. Suglausti sparnai gerokai ilgesni už uodegą, o baltakaktės žąsies, jei jie ir ilgesni už uodegą, tai labai nežymiai.

Kūno ilgis 595—615 *mm*; sparnų tarpugalis 1215—1340 *mm*; suglausto sparno ilgis 350—412 *mm*. Sveria 1,6—2,5 *kg*.

Jauni paukščiai, kaip ir aukščiau aprašytosios rūšies, neturi baltos kaktos ir juodo margumo kūno apatinėje dalyje.

Trumpasnapės žąsies tėvynė yra Laplandija, visas Europos ir Azijos Ledinuotojo vandenyno pakraštys. Tie paukščiai, kurie peri Europos šiaurėje, rudenį traukia iki Anglijos, Prancūzijos, Graikijos, Juodosios ir Kaspijos jūros pietinių pakraščių. Azerbaidžano pietinėje dalyje, kur žiemoja nesuskaitomos daugybės baltakakčių žąsų, trumpasnapės žąsies neaptikau. Jos stebimos įvairiuose Vidurio ir Vakarų Europos kraštuose, be to, Lenkijoje, Rytprūsiuose ir Lietuvoje. Vis dėlto šis paukštis mūsų krašte yra didelė retenybė. Vieną kartą keturios šios rūšies žąselės keletą dienų iš eilės ganėsi Kauno zoofermos laukuose. Iš šio būrelio yra kilęs ir Kauno Zoologijos muziejaus egzempliorius (jaunas paukštis).

Želmeninė žąsis. *Anser fabalis* (Lath.)

XXI pav.

Est. *rabahani.* Latv. *sējas zoss.* Lenk. *gęś polna, gęś zbożowa, gęś posiewnica.* Rus. *gumiennik.* Vok. *Saatgans.*

Trys porūšiai. Mūsų krašto paukščiai priklauso porūšiui *A. f. fabalis* (Lath.).

Želmeninės žąsies visa viršūtinė kūno dalis tamsiai pilka, su šviesiais plunksnų kraštais. Sparno priekinis kraštas, tiek iš viršaus, tiek iš apačios, daug tamsesnis už pilkosios žąsies ir, paukščiui skrendant, iš toli atrodo juodas. Ji mažesnė už pilkąją žąsį. Kūno ilgis 730—900 *mm*; sparnų tarpugalis 1524—1651 *mm*; suglausto sparno ilgis 404—482 *mm* (patinų) ir 402—460 *mm* (patelių). Trijų Lietuvoje nušautų patelių suglausto sparno ilgis — 437, 438, 470 *mm*. Sveria 3200—4250 *g*. Snapas mažesnis, juodas, su skersine ryškiai geltona juostele; kojos geltonos, galva ir kaklas pilkai durpinės spalvos; pilvas, pauodegys ir antuodegis balti. Seniau šias žąsis skirdavo į dvi rūšis pagal tai, ar minėtoji geltona snapo juostelė

buvo siaura, ar užimdavo didesnę snapo dalį; žąsį su siaura, geltona snapo juostele vadindavo „rugine žąsimi" *(Anser segetum)*, o su plačia juostele — „dirvine žąsimi" *(Anser arvensis)*. Paskui įsitikinta, kad šis skirtumas yra individualinio pobūdžio ir nesudaro pagrindo dviem rūšims sudaryti.

Želmeninė žąsis yra gyventojas tų kraštų, kurie Europoje yra į šiaurę nuo 60 paralelės, o Azijoje — kiek toliau į pietus. Ne visai tikrais duomenimis, jos peri dar Estijoje, Saarema saloje.

Želmeninės žąsys į savo tėviškę atskrenda anksti, nes, esant temperatūrai žemiau nulio, jos statosi lizdą tundroje, aukštesnėje vietoje, retuose karklynuose, upių slėniuose. Deda 3—6, bet dažniausiai 3—4 kiaušinius, švelnios gelsvai pilkos spalvos, 74,5—87 *mm* ilgio ir 42—59 *mm* pločio. Pirmuosius kiaušinius padeda praėjus 15—20 dienų nuo paukščių pasirodymo (Isakov'as, Ptušenko, 1952). Peri tik patelė, 25 dienas. Žiemos praleisti skrenda į pietinę Skandinaviją, Didžiąją Britaniją, Olandiją, Prancūziją, Ispaniją, Portugaliją, Vidužemio ir Juodosios jūros pakraščius. Sibiro paukščiai nuskrenda į Azijos pietus.

A. Vaitkevičiaus duomenimis (Ventės Ragas ir Rasytė), želmeninių žąsų traukimo pobūdis Lietuvoje toks pat kaip ir pilkųjų žąsų, tik želmeninės žąsys skristi pradeda kiek vėliau. Pavasarį jos ganytis apsistoja kartu, sudarydamos mišrius būrius. Tačiau jos traukia atskirai. 1955 m. skrido balandžio mėn. 6—20 d. Tuomet buvo užregistruota jų 1498. 1954 m. rudenį užregistruotos 328, 1955 m. — 387, 1956 m. — 157. Aplamai rudenį traukia mažiau, negu pavasarį.

Priklausomai nuo pavasario eigos, šios žąsys mūsų krašte pasirodo anksčiau ar vėliau, bet paprastai kovo mėn. viduryje jau jų būna apsčiai. Balandžio mėnesiui įpusėjus, jos pradeda iš mūsų krašto skristi, ir paskutinės dar matomos iki gegužės mėnesio. Gal būt, šios vėlyvos žąsys yra jauni paukščiai, kurie dar tais metais neperi ir dėl to nesiskubina į savo šiaurės tėvynę.

Ne visur Lietuvoje traukiančių žąsų vienodai gausu. Yra vietų, kur pamatyti tupinčią laukinę žąsį yra didelė retenybė. Kitas vietas jos labai mėgsta; skrenda pro jas ir sustoja ilgesniam laikui pailsėti ir pasiganyti. Klasiškos žąsų traukimo ir poilsio vietos Lietuvoje pirmiausia yra mūsų pajūris. Pavasarį žąsų būrį visuomet galima užtikti apie Palangą, Šventąją ir Nemuno deltoje. Šiaulių apskrities šiaurinėje dalyje irgi daug yra vietų, kurias nuo senų laikų pamėgo žąsys, ir kasmet pavasarį ten ilgesniam laikui sustoja jų tūkstančiai. Tai daugiausia balos, apsuptos plačių laukų. Ypač daug jų galima užtikti apie Meškuičius, Joniškį, Gruzdžius, Rekyvos ežero pakraščiuose, apie Šiaulėnus, Užpelkę ir kt. Neseniai žąsys pavasarį mėgdavo sustoti apie Radviliškį, bet, nusausinus pelkes ir atsiradus naujakuriams, jos nustojo domėtis šiuo kraštu. Pietinėje Lietuvoje didžiausi jų būriai sustoja tarp Metelio ir Obelijos ežerų.

Štai žąsų nusėta pelkė ar laukas, kaskart atvyksta nauji būriai ir jų gagenimas daro tikrai savotišką įspūdį. Šaltokas kovo mėnesio ūkanotas rytas. Plati, rūkais aptraukta pelkė atrodo lyg beribė jūra. Jos pakraščiu

ariami laukai pilnomis vandens vagomis subėga į ją. Jie taip pat apsiautę rūkais, ir negali pasakyti, kur jų riba, nes ji nyksta, skęsta pilkoje jūroje. Tik kur-ne-kur neaiškiais ruožais išsineria vienas kitas kalnelis arba papelkėje sukrautas kūgis. Atrodo, kad už dešimties kilometrų aplinkui nėra nė vieno kaimo, nė vienos sodybos, nes rūkai pridengia realybę, apgyventą kraštą paversdami beribiu tyrlaukiu, ir tuomet negali atsispirti fantazijai, kuri tave perkelia į tolimą, tolimą praeitį, kai Lietuva buvo miškingas, pelkėtas, nepraeinamas kraštas. Tylu ir ramu, tik toli kažkur rūkuose burbuliuoja vienišas tetervinas, ir jo duslus balsas dar padidina fantastišką nuotaiką. Tik štai garsas pasigirdo iš plačiosios pelkės. Tai aštrus, greit kartojamas giksėjimas. Štai jis vėl girdimas — „kej-ka-kak... kej-ka-kak..." Tai želmeninių žąsų balsas. Iš karto atskirsi jį nuo pilkųjų žąsų gagenimo. Pastarasis turi minkštų, žemų tonų, o čia aštrus, veriąs, tikrai laukinio paukščio tonas. Sprendžiant iš linkmės, būrys ilsisi pelkėje, gal per kilometrą nuo krašto. Jos nutūpė ten vakare, pargrįžusios iš rugiais apsėto lauko, kur iki soties prilesė želmenų. Nakvynei jos parinko nedidelę salelę patvinusioje pievoje. Ten joms saugu, ir jos žino, kad vargiai koks priešas galėtų be triukšmo prie jų prišliaužti. Giksėjimas vėl girdėti, prie jo prisideda dar kitoks balsas, paskui balsai susilieja, ir kyla savotiškas skardus, net kiek graudus mišrių balsų choras... būrys pakilo, pasileidęs skristi. Balsai artėja, jau ryškiai girdėti atskirų žąsų giksėjimas, bet už rūkų nieko nematyti. Jos jau visai arti, ir štai pasigirsta ritmiškas sparnų plasnojimas... iš rūkų išsineria vienas, du, trys, visa virtinė didelių, tamsių paukščių. Jos traukia į artimus rugius, ten, kur vakar ganėsi iki vakaro. Jos neskrenda tiesia linkme, bet aplinkui suka ratą; viena, kita bando nusileisti; štai, rodos, jau nutūps, bet ne, vėl kyla, vėl suka ratą. Tik gerai apsidairiusios visoje apylinkėje ir įsižiūrėjusios gerą vietelę, jos nutupia. Nutūpusios keletą minučių stovi ištiestais kaklais ir akylai žiūri aplinkui. Tik įsitikinusios, kad jokio pavojaus nėra, jos išsivaikščioja, pakrinka po dvi, po tris, skindamos gardžius želmenis. Netrukus pasirodo kitas pulkas. Jis taip pat padaro kelis ratus ir, išvydęs besiganančias drauges, prisideda prie jų. Tą pat padaro vėliau atvykę kiti pulkai. Jei sąlygos skristi palankios, kartais viename lauke susirenka šimtai ir tūkstančiai žąsų. Tai dažniausiai esti tuomet, kai ilgai užtrukęs blogas oras sulaiko žąsų skridimą, o paskui staiga ateina tinkamos skristi dienos. Tuomet iš karto vienas po kito atvyksta tiršti žąsų pulkai, kaskart nutūpdami įprastose, iš anksto numatytose vietose. Tikrai tos vietos yra numatytos. Patirta, kad joks kitas paukštis taip tiksliai nesilaiko savo kelionės gairių, kaip žąsys. Be kitų, tai pastebėjo Sven Hedin'as Tibete. Jis sako, kad, pamatęs beartėjantį žąsų pulką, jis žino, ties kuriuo kalnu jos skris, ties kuriuo medžiu jos ims leistis, ir kur pagaliau nutūps. Tatai yra suprantama, turint galvoje nepaprastai gerą žąsų atmintį. Tokių vaizdų mes dar galime pamatyti Lietuvoje, bet kažin, ar dar ilgai juos matysime. Kita karta vargiai galės pasidžiaugti panašiu reginiu, nes plačiai vykdomi melioracijos darbai sunaikins žąsų poilsio stotis.

Lietuvoje žąsys dažniausiai ir medžiojamos jų sustojimo vietose. Daugiausia žąsų nušaunama pavasarį, nes rudenį jų traukimas mažiau ryškus. Medžioklė būva daugiau atsitiktinio pobūdžio: medžiotojas, pataikęs gerą dieną, kartais be vargo nušauna keletą žąsų, bet kiek esti tokių dienų, kada bergždžias stovėjimas atima paskutinę viltį kada nors nušauti bent vieną žąsį. Posakis, kad kantrybė yra svarbiausia medžiotojo dorovė, čia gali būti taikomas daugiau, negu kitur.

Kai mūsų medžiotojai kalba apie laukinę žąsį, visuomet pabrėžiamas šio paukščio budrumas ir baikštumas. Kas kita jos tėvynėje — šiaurės krašte, kur ji peri. Jaunos žąsys yra baikščios ne labiau, kaip mūsų antys, medžioklės sezonui prasidėjus. Štai ištrauka iš žinomo rusų ornitologo Buturlin'o dienoraščio, kurį rašė 1902 m. vasarą Kalgujevo saloje:

„Rugpiūčio mėn. 4 d., puikią saulėtą dieną, mes išbuvome prie Vaskinos upės; vakar vėlai atsigulėm, ir aš, atsikėlęs dvyliktą valandą, išlipau iš palapinės nusiprausti upėje; palapinė stovėjo aukštėliau, dešiniajame krante, apie 12 pėdų nuo vandens paviršiaus. Vos spėjau atitolti per 15 žingsnių nuo palapinės, pamačiau lygioje vietoje prie vandens žąsų būrelį, kaip tik toje vietoje, kur ketinau praustis. Atsargiai pasitraukęs atgal už skardžio ir įbėgęs į palapinę, stvėriau savo Winčesterį ir grįžau atgal. Žąsys buvo ten pat, gėrė vandenį, skynė žolę. Šauti buvo per arti, iš viso apie 25 žingsniai nuo kriaušio, nuo kurio aš žiūrėjau, todėl nutariau eiti prie jų ir šauti tada, kai jos pakils, be to, pačias didžiausias. Didelis buvo mano nustebimas, kai žąsys, man pasirodžius, ne tik nepakilo, bet ir neatkreipė į mane dėmesio. Priėjęs arčiau, aš suskaičiavau jas — buvo 18, trejopo dydžio; pačios mažosios buvo $^3/_4$ suaugusių didumo su pūkų likučiais; pačios didžiosios jau visai suaugusios. Tik kai aš, eidamas į jas, prisiartinau per sieksnį, jaunuomenė, tyliai pagagenusi, be noro pasileido eiti upės pakraščiu. Nuėjęs paskui apie 70 žingsnių iki tos vietos, kur upė išsiplečia, aš nutariau nuvaryti jas nuo upės į šalį. Tai man ir pavyko, bet būrelis, nepatenkintas mano įkyrumu, paskubino žingsnius, pasisukdamos į mažą ežerėlį, apie 100 žingsnių nuo upės; čia aš, šaukdamas ir svaidydamas žemes, pakrikdžiau būrelį ir nušoviau pačią didžiąją žąsį. Po šūvio dalis žąsų, didesnės pusiau skrisdamos, puolė į ežerą, dalis į upę arba į aukštesnę tundrą. Viena iš didžiųjų žąsų po šūvio nenubėgo, bet prigulė prie žemės, prisiglaudusi ir ištiesusi kaklą. Atsitiktinai ji buvo atsidūrusi ne žolėse, bet sausose samanose; kad ir kiek stengėsi, vistiek buvo matoma. Nepaisant to, ji prisileido mane per 2—3 pėdas, gulėdama lyg negyva, bet visą laiką akyliai žiūrėdama į mane tamsiom akim.

Pagaliau aš, padėjęs šautuvą ant žemės ir norėdamas pagauti žąsį, puoliau ant jos kniūpsčias. Vis dėlto ji vikriai išsisuko iš po manęs ir ėmė bėgti, susikuprinusi ir ištiesusi kaklą. Tuo laiku atvykę abu mano draugai — Jablia ir Mikalojus Ledkovas (jaunas samojiedas iš Naujosios Žemės) pagavo ją ir dar vieną želmeninę žąsį. Jų snapai buvo tamsūs, bet skersinė juostelė jau buvo šviesesnės spalvos. Man buvo gaila jas

XXI. ŽELMENINĖ ŽĄSIS — *ANSER FABALIS* (Lath.)

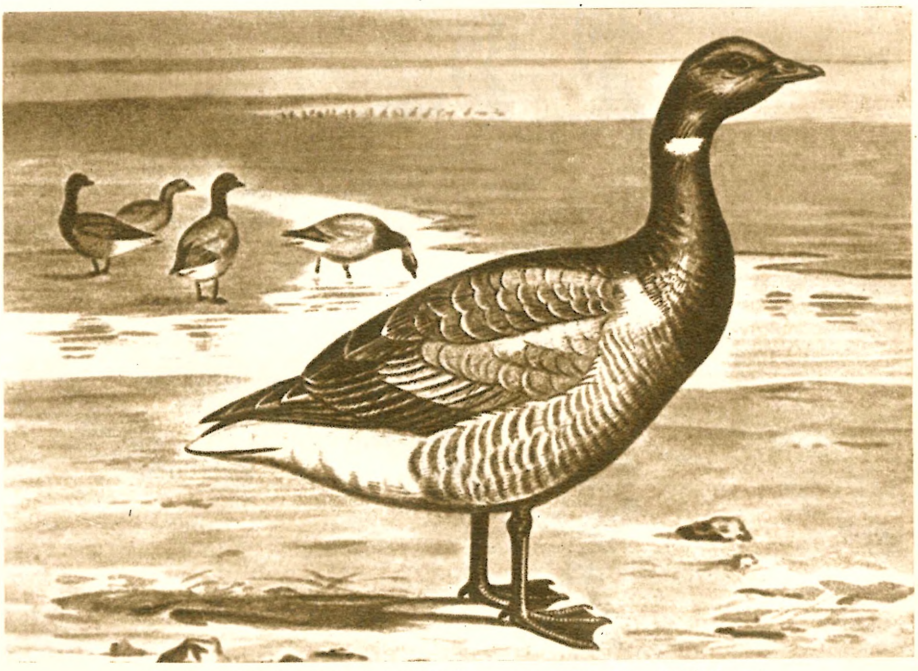

XXII. PAPRASTOJI BERNIKLĖ — *BRANTA BERNICLA* (L.)

XXIII. BALTASKRUOSTĖ BERNIKLĖ — *BRANTA LEUCOPSIS* (Bechst.)

XXIV. RUDAKAKLĖ BERNIKLĖ — *BRANTA RUFICOLLIS* (Pall.)

užmušti, todėl paleidau į upę. Jos ilgai plaukiojo ir nardė ties mūsų palapine".

Tolimos šiaurės kraštuose, ypač Ledinuotojo vandenyno salose, laukinės žąsys žmogui turi didelę reikšmę. Sunku įsivaizduoti, kokia žąsų gausybė peri tuose kraštuose, ir be jų žmogus vargiai galėtų tenai išmisti. Daugumą vandens paukščių vasaros metu šeriasi labai ūmai ir, staiga pametę visas savo plunksnas, negali skristi, kol užauga naujos. Tas pat ir su žąsimis. Sibiro ir Europos šiaurės pajūrio gyventojai naudojasi šiuo laiku, prisimedžiodami žąsų žiemos atsargai. Tuo laiku, pvz., Kalgujevo saloje pagaunama nuo 7 iki 10 tūkstančių įvairių rūšių žąsų, daugiausia mažų juodųjų berniklių, želmeninių žąsų, taip pat ir gagų. Medžioklė prasideda apie liepos mėnesio 15 dieną, kai žąsys visiškai nebegali skristi. Besišeriančios žąsys nakties metu laikosi mažuose ežeruose, o dieną eina maitintis į didelius ežerus. Pastebėję, kur laikosi žąsys, samojiedai tarp dviejų ežerų stato tinklus. Šie tinklai panašūs į venterius, plačiais sparnais, išskleistais į tą pusę, kur turi eiti žąsys. Auštant žmonės, irdamiesi mažais laiveliais, ima varyti jas iš mažo ežerėlio į didelį. Uždavinys ne visuomet lengvas, nes žąsys, pastebėjusios pavojų, iš pradžių susiburia viduryje ežerėlio ir nenori eiti, kur jas varo. Be noro jos artinasi prie kranto ir, pasvyravusios kurį laiką pagaliau pasiryžta į jį išlipti. Dabar pasisekimas priklauso nuo žąsų vadovų. Jei vadovas pasileidžia bėgti, aplenkdamas tinklą, tuomet medžioklę reikia laikyti nevykusia — visos žąsys, sekdamos paskui jį praeina pro šalį. Tačiau medžioklės rengėjai visuomet esti gerai prityrę žmonės, nuo mažų dienų besiverčiantieji tuo darbu; todėl jie ir moka įvaryti žąsis ten, kur reikia. Įėję į tinklą, paukščiai patenka į jo laibgalį, o ten pasiruošę žmonės juos sučiumpa ir pribaigia. Tuo būdu dažnai į tinklą įvaromas tūkstantinis būrys, ir retai kada iš jo pasprunka bent viena žąselė.

Dar carinės Rusijos medžioklinėje literatūroje neretai buvo keliami balsai prieš tokį barbarišką žąsų žudymą; vis dėlto tokių straipsnių autoriai, žąsų gynėjai, tur būt, nesuprato, kad apsaugojus Kalgujevo žąsis, tuo pačiu būtų pasmerktas mirti tos salos gyventojas, vargšas samojiedas. Jei samojiedai panašiai medžiodavo, tai tik todėl, kad jiems reikėjo valgyti. Šiaip samojiedai yra labai geraširdžiai, švelnaus būdo žmonės, nepakenčią bet kokio žiaurumo gyvūnų atžvilgiu, o kartu ir tinginiai, kaip ir dauguma mažai kultūringų Azijos tautelių. Jie, lygiai kaip ir daugelis medžiokle besiverčiančių Sibiro tautų, labai žiūri medžioklės laiko, saugoja paukščius tuo metu, kai augina vaikus, — principas, kurio ne visuomet laikosi kultūringų kraštų medžiotojai.

Visai kitokie buvo rusų verteivos, „promyšlenniki". Prieš pirmąjį pasaulinį karą tokie verteivos irgi medžiodavo žąsis panašiu būdu. Sumedžioti paukščiai būdavo nupešami, sūdomi ir kraunami į statines. Kam teko būti Murmane, Pečioros krašte ir net Archangelske, tas žino, kaip ten blogai buvo konservuojamos įvairios šiaip vertingos žuvys: menkės, silkės ir kt. Paprastai žmogus ne tik kad negalėtų tokių konservų valgyti, bet turėtų bėgti nuo jų nepakenčiamo dvokimo. Taip buvo konser-

vuojami paukščiai Kalgujeve ir kituose Rusijos šiaurės kraštuose. Tik neišlepintas samojiedas ir pomoras (Baltosios jūros pakraščių gyventojai) galėjo juos valgyti. Prieš karą Archangelske sūdyta Kalgujevo žąsis buvo parduodama už 6—8 kapeikas, bet ir tai jas tevalgė vargingiausi gyventojai (Alpheraky).

Paprastoji berniklė. *Branta bernicla* (L.)

XXII pav.

Est. *must lagle.* Latv. *melngalvju zoss.* Lenk. *gęś bernikla.* Rus. *kazarka čiornaja.* Vok. *Ringelgans. Rottgans.*

Rūšis skirstoma į keturis porūšius: *B. b. hrota* Müller — Atlanto pakraštys ir jo salos; *B. b. bernicla* L. — Ledinuotojo vandenyno pakraščiai bei salos iki Taimyro ir Chatangos; *B. b. orientalis* Tugarinow — Rytų Sibiras ir *B. b. nigricans* Lawrence — Š. Amerika ir Anadyrė. Lietuvoje pasitaiko nominalinis porūšis.

Nors ir nedažnai, bet Lietuvoje pasitaiko paprastoji berniklė. Tai grakšti, maža žąselė, kurios kūno ilgis, apie 550 *mm*; suglausto sparno ilgis 325—352 *mm*, vienos Lietuvoje nušautos patelės, 310 *mm*. Kitaip sakant, ji vidutinio naminio gaigalo dydžio. Sveria apie 1,75 *kg*. Jos galva, kaklas ir uodega juodos spalvos; uodegos viršutinės ir apatinės dengiamosios plunksnos baltos; šiaip visas kūnas pilkas, nugara tamsesnė. Senų paukščių kaklo šonuose dvi baltos dėmės. Kojos ir snapas juodos spalvos.

Ši graži žąselė gyvena šiaurės kraštuose, būtent, nuo Š. Sibiro iki Špicbergeno ir nuo Grenlandijos vakarų iki Parry salų. Žiemos metu ji aplanko Šiaurės jūros pakraščius, rečiau Baltiją, bet kartais nuskrenda dar toliau į pietus. Ji ten laikosi seklumose, nes tokiose vietose auga ištisos povandeninės jūrų žolių, vadinamų *Zostera* ir *Enteromorpha*, pievos. Apgulusios tokius vandenis, berniklės nuolat nardo, iškeldamos iš dugno šias žoles, ir iš toli rodydamos savo baltas, kaip sniegas, pauodegio ir antuodegio plunksnas. Jų ten žiemoja milijonai. Prancūzijos, Anglijos, Olandijos ir Danijos pakraščiuose žiemą jų pasirodo tokie milžiniški pulkai, apie kokius mes neturime supratimo. Dėl jų balsų, pasak Naumann'o, negirdėti jūros ošimo, o jų nesuskaitomi pulkai, lyg dūmai, užstoja saulę.

Ten šios žąselės medžiojamos iš pritaikytų laivų, didelio kalibro šautuvais bei patrankomis. Tai yra tos medžioklės, apie kurių panaikinimą pastaraisiais laikais dažnai kalbama.

Nepaisant to, kad berniklė savo tėvynėje yra vienas gausiausių paukščių, vis dėlto apie jos veisimąsi žinoma labai mažai. Pažymėtina, kad šiaurės kraštų gyventojai sąmoningai nenori duoti europiečiams žinių apie tai, kur ir kaip šis paukštis peri. Trevor-Battye savo veikale „Ice bound on Kalguev, 1895" sako: „Aš nė sykio nemačiau Kalgujevo berniklės nei lizdo, nei kiaušinių. Jokia pagunda negalėjo priversti samojiedų suteikti man bet kurių žinių apie vietas, kur šie paukščiai peri,

kol pagaliau rūgpiūčio mėnesį į salą atvažiavo rusai. Jiems tarpininkaujant, vienas iš samojiedų, vardu Uano, nors ir labai nenoromis, pasakė, kad berniklės peri pietiniame ir šiaurės vakariniame salos kampe. Samojiedai žiūri į šiuos paukščius su prietaringa pagarba dėl nepaprastai svarbios šio paukščio reikšmės. Iš tikrųjų, šis paukštis — svarbiausias jų maistas. Man atrodo, kad patys samojiedai niekad nesiartina prie šių paukščių lizdų. Jie sako, kad šuo ir šautuvas „pagadintų žąsis". Samojiedų šunys yra žinomi kaip paukščių smaugikai, o pačiam samojiedui net į galvą neateina mintis, kad galima būtų nueiti kur nors be šuns".

Pasak Menzbier'o, iš Vakarų Europos jūrų berniklės traukia į Kalgujevą, Naująją Žemę ir Taimyrą dviem keliais: vienas eina išilgai Norvegijos pakraščio per Varanger Fiordą tiesiai į rytus. Kitas, prasidėjęs Baltijos pietinėje dalyje, duoda dvi šakas, iš kurių viena eina Estijos pakraščiu, o antra per Lyvų žemę, Peipusą, skersai Suomijos įlankos. Tur būt, tos berniklės, kurios skrenda Baltijos keliu, aplanko ir Lietuvą. Tiesa, šių mažų žąselių užtinkama Lietuvoje ne labai dažnai. Taczanowski's, kalbėdamas apie Lenkijos paukščius, sako, kad „jos Suvalkijoje, ypač ant Nemuno, pasirodo dažniau, negu kitose krašto dalyse". Man teko keletą kartų matyti jų Lietuvoje. Vieną sykį gegužės mėnesį mačiau apie 40 paukščių būrį, traukiant išilgai Nemuno netoli Kauno. Skrisdamos jos visą laiką šaukia. Šį balsą sunku būtų pamėgdžioti, jis neturi nieko bendra su kitų žąsų balsais.

Atrodo, kad mūsų pajūryje šios žąselės pavasarį ir rudenį pasirodo dažniau. 1931 m. spalio mėn. 30 d. Zoologijos muziejus gavo vieną berniklę, nušautą Rokiškio apskrityje. Kitą pašautą, bet dar gyvą paukštį buvome gavę iš Ukmergės apskrities. A. Vaitkevičiaus duomenimis, ši žąselė Kuršių marių rajone retai pasitaiko. Taip pat jis jų nepastebėjo ir 1956 metais Rasytėje. Tischler'is rašo, kad jis savo rinkinyje turįs vieną paukštį, nušautą 1910.X.13 d. Pervalkoje ir žino kitą egzempliorių, nušautą apie Priekulę.

Pasak Žitkov'o (1912) ir Tugarinov'o (1941), berniklė tundroje aukštesnėje vietoje išmina duobutę, kurią iškloja sausomis žolėmis bei plunksnomis ir padeda 3—6 kiaušinius baltos grietinės atspalvio spalvos. Pavasarį, praėjus 10 dienų nuo paukščių pasirodymo, jau galima rasti kiaušinių. Jų dydis 51—81,1×36,5—66 *mm*. Peri tik patelė 24—26 dienas. Kartais randamos nedidelės lizdų kolonijos.

Baltaskruostė berniklė. *Branta leucopsis* (Bechst.)

XXIII pav.

Est. *valgepõsine lagle*. Latv. *baltvaigu zoss*. Lenk. *gęś białolica*. Rus. *kazarka bieloščiokaja*. Vok. *Weisswangengans*.

Baltaskruostė berniklė už paprastą berniklę mūsų krašte aptinkama rečiau. Už ją nedaug didesnė, apytikriai vidutinio naminio gaigalo dydžio. Jos bendras ilgis apie 620 *mm*; suglausto sparno ilgis 390—420 *mm*; snapas 27—32 *mm* (Witherby); sveria 1,1—2,25 *kg*. Nugara ir sparnų

dengiamosios plunksnos pilkos, su tamsesniais ir šviesesniais skersiniais dryžiais; kaklas ir uodega juodi, o kakta ir skruostai baltos spalvos. Apačia balta. Peri Špicbergene ir Grenlandijos rytinėje dalyje, Naujojoje Žemėje (tik pietinėje saloje), Lofotenų salose. Žiemos metu randama Irlandijos, D. Britanijos, Prancūzijos, Olandijos ir Danijos pakraščiuose, iš dalies Šlezvigo seklumose. Iš artimų Lietuvai kraštų randama Estijoje (Kauno Zoologijos muziejaus vienas paukštis yra iš tenai). Retai pasitaiko Lenkijoje (Taczanowski's). Pasak Tyzenhauz'o, neretai buvo nušaunama jų ant Dauguvos, apie Rygą ir Kraslovą. Žinoma, kad Lietuvoje yra nušautas paukštis apie Ragainę (1826.X.16) ir kitas Neringoje ties Pilkope 1908.V.2 (Hartert'as).

Šių žąsų veisimosi vietos — uolėti šiaurės kraštų, ypač salų, pakraščiai, kartu su žaliomis pievelėmis, kur gali rasti tinkamų maistui žolių. Lizdai būna nedidelėmis kolonijomis, dažnai neprieinamuose uolų kyšuliuose. Jie būna atvirose vietose, neužmaskuoti, sukrauti iš kerpių, dumblių su pūkų priemaiša, kurių kartais būna tiek daug, kad lizdas matyti iš toli.

Deda 3—6 kiaušinius, visiškai baltos spalvos, bet vėliau jie pagelsta. Jų matmenys: 68,7—82,7×46,4—53,6 *mm* (Tugarinov'as, 1941). Jaunikliai išsiritę iš kiaušinių tiesiog nusirita nuo stačių uolų žemyn, o ten juos surenka tėvai.

Žiemą jos praleidžia jūrų seklumose, kartais būryje su paprastąja bernikle, kartais apsilanko želmenyse. Jų svarbiausias maistas — jūrų augalas *Zostera marina* ir žolė *Festuca holossina*. Lesa taip pat daug dumblių.

Ši žąsis Tarybų Sąjungoje gerokai išnaikinta, kai kur, pvz., Naujojoje Žemėje jos padėtis katastrofiška (Kuziakin'as, 1952).

Rudakaklė berniklė. *Branta ruficollis* (Pall.)

XXIV pav.

Est. *punakael-lagle.* Latv. *sarkankakla zoss.* Lenk. *gęś rdzawoszyja.* Rus. *kazarka krasnozobaja.* Vok. *Rothalsgans.*

Pagaliau turime paminėti rudakaklę berniklę, nepaprastai gražią, beveik to paties didumo, kaip ir paprastoji berniklė. Tai margų spalvų paukštis, juodom kojom ir mažu, juodu snapeliu. Jos viršutinė kūno dalis juosva, kaklas ir pagurklis iš priekio ryškiai rudos spalvos. Viršugalvis ir kaklo užpakalinė dalis juodos spalvos; skruostai balti, perskirti skersine juoda juosta, su didele ruda dėme. Kūno šonai juodi, pilvas baltas. Kūno ilgis 540—560 *mm*; suglausto sparno ilgis 350—390 *mm*; snapo ilgis 24—25,7 *mm*. Sveria apie 1 *kg*.

Ši puošniausia visų žąselių gyvena palyginti mažame areale. Būtent, tundroje nuo rytinio Jamalo pusiasalio krašto iki Pesina, Dudypta, Boganida ir Novaja upių Taimyro pusiasalyje. Pietuose siekia 66—68°. Žiemoti skrenda daugiausia į Kaspijos jūros pietinę dalį (Tarybų Sąjungoje

ir Irane) iš dalies į Mezopotamiją, bet ir šiaip plačiai pakrinka. Žiemos metu jos aptinkamos vidurinėje Europoje ir kitur. Vienas egzempliorius buvo nušautas netoli Molodečno (tebėra Kauno Zoologijos muziejaus rinkinyje). Kitą egzempliorių, nušautą apie Nemersetą (netoli Palangos) rugių želmenyse 1908.X.22 d., mini Tischler'is. Neapsakomai dideli šių žąselių būriai atskrenda žiemoti į pietinės Kaspijos pakraščius, ypač jos koncentruojasi prie Kyzyl Agačio įlankos. Jos pasirodo ten gruodžio mėnesio pradžioje ir užtrunka iki kovo mėnesio. Anksti rytą dideli šių žąsų būriai, beveik visuomet susimaišę su baltakaktėmis, traukia iš savo nakvynių į želmenis. Kaskart čia atskrenda nauji būriai ir prisideda prie nutūpusiųjų. Jų būna tiek daug, kad kartais net laukas, ypač kai yra sniego, iš toli atrodo kaip juoda masė. Skrendantis pulkas gagena, giksi, klega — susidaro keistas balsų mišinys, nes jame dalyvauja net dviejų rūšių paukščiai[1].

Žiemos buveinėse šios žąsys dažnai kenčia dėl staiga užėjusių šalčių ir sniego. Jos tuomet smarkiai sulysta ir nusilpsta. Tada jos lengvai patenka į šakalų, lapių, nendrinių kačių nasrus arba į plėšriųjų paukščių nagus. Tačiau daugiausia nukenčia nuo nelabųjų medžiotojų, kurie jas masiškai naikina. Pastebėta, kad jų kasmet žymiai sumažėja.

Rudakaklė berniklė, būdama nepaprastai dailus paukštis, yra mėgstamas zoologijos sodų objektas. Ji labai greit pripranta prie žmogaus ir pasidaro visai jauki.

Pošeimis. **ANTYS.** *Anatinae*

Sekdami prancūzų ornitologu J. Berliozu, šį pošeimį dalysime į kelis „tipus", t. y. į grupes, turinčias tam tikrą panašumą, kurio tačiau nepakanka, kad būtų galima skaldyti pošeimį. Mūsų ančių pošeimyje galime skirti keturis tokius „tipus": urvinių žąsų, arba urvinių ančių, plaukiojančiųjų bei nardančiųjų ančių ir dančiasnapių.

Pirmoje vietoje yra urvinės antys.

Ypatingą vietą šiame pošeimyje užima urvinė žąsis, kitaip urvinė antis, kuri, pasak Heinroth'o, nėra nei žąsis, nei antis. Ji turi tipingą kaip ančių snapą ir aiškius veidrodėlius sparnuose, aukštas kaip žąsų kojas ir kaip žąsys daugiau būna sausumoje.

Urvinė žąsis, arba urvinė antis. *Tadorna tadorna* (L.)

XXV pav.

Est. *kivipart.* Latv. *samsalas pīle, branta ross.* Lenk. *ohar.* Rus. *pieganka.* Vok. *Brandgans.*

Šis savotiškas paukštis panašus ir į žąsį, ir į antį. Vieni autoriai priskiria jį žąsų, kiti ančių šeimai; taip pat įvairiomis kalbomis jis vadinamas tai urvine žąsimi, tai urvine antimi. Nuo žąsų jis skiriasi savo sna-

[1] Žr. *T. Ivanauskas,* Gamtininko užrašai, 1956.

pu, kuris yra vienodo pločio, ir šiek tiek užriestas aukštyn; kitaip sakant, tai yra tikras anties snapas. Bet užtat kojos aukštos, stiprios, kaip žąsų; sparnai ilgi ir platūs, bet su spindinčiu veidrodėliu[1]; uodega ilgoka, apvalaina. Spalvų atžvilgiu yra beveik margiausia iš žąsų. Didumu prilygsta vidutinei naminei ančiai, bet grakštesnė. Patino kūno ilgis apie 660 *mm;* sparnų tarpugalis 1080—1130 *mm;* suglausto sparno ilgis 325—330 *mm.* Patelė žymiai mažesnė.

Subrendusio patino galva ir didesnė kaklo dalis juodos spalvos, su žaliu atspindžiu; pagurklis, nugaros vidurys, antuodegis ir pilvas baltos spalvos, bet pilvo viduriu eina juoda juosta; plati rudos spalvos skersinė juosta apima krūtinę ir pečius; pečių šonai juodi. Sparnų dengiamosios plunksnos baltos; platus veidrodėlis tamsiai žalias, su siauru, baltu kraštteliu, bet pirmųjų mažųjų plasnojamųjų plunksnų kraštutinės vėtyklės rudos, didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos. Uodegos kraštinės plunksnos baltos, vidurinės juosvos; pauodegys rusvas. Snapas tamsiai raudonas. Kojos mėsos spalvos.

Patelė tokių pat spalvų, bet ne taip ryškių; be to, jos kakta ir kaklas išmarginti balsvomis plunksnelėmis. Neišsišėrę jaunikliai labai skiriasi nuo senių: jų visa apačia, kartu su kaklo priekine dalimi ir skruostais, negrynai baltos spalvos; visa viršutinė kūno dalis, su galva ir kaklu, pilkai rusva; plasnojamosios plunksnos juodos, su veidrodėliu; kojos pilkos; snapas taip pat pilkas, bet su rusvu atspalviu.

Urvinė žąsis gyvena beveik visoje Europoje iki 70° š. pl. ir Azijoje — iki 53° š. pl. Ji labai dažna Prancūzijos, Anglijos, Danijos jūrų pakraščiuose, toliau Vidužemio, Juodosios ir Kaspijos jūrų artimuose kraštuose. Gyvena ir žemynų viduryje, apie sūrius ežerus. Iš mūsų kaimyninių šalių ji apsčiau gyvena Estijoje, būtent, jūros salose, ypač Filslandi paukščių rezervate. Retai pasitaiko Latvijoje ir kelis kartus buvo nušauta Rytprūsiuose ir Neringoje. Nėra abejonės, kad pasitaiko ir Lietuvoje, bet ligi šiol neturime apie tai duomenų.

Urvinės žąsies gyvenimo būdas labai savotiškas. Ji nekrauna atvirų lizdų, bet deda kiaušinius į gilius urvus, kuriuos arba pati iškasa, arba naudojasi lapių bei kitų žvėrių olomis. Ten ji deda keliolika kiaušinių. Iki antrojo pasaulinio karo šių žąsų dėl stropios apsaugos daug priviso minėtame Estijos rezervate. Tarp kitko, jos ten perėjo dirbtinėse olose padarytose iš kanalizacijos vamzdžių. Deda 7—12 kiaušinių. Jie yra grietinės spalvos. Vidutinis jų dydis 65,8×47,3 *mm.* Peri tik patelė, bet kai kurių autorių duomenimis, retkarčiais ją pavaduoja patinas. Peri 23—28 dienas. Jaunikliams išsiritus prie šeimos prisideda patinas.

* *
*

Ančių grupei būdinga platus snapas, o jų antsnapis yra platesnis ir apkabina posnapį. Antsnapio gale yra kietas raginis nagas, daug siaures-

[1] Veidrodėliu vadinamas sparnų metalinio atspindžio plotas, dažniausiai ryškiai spalvotas.

nis už patį snapą (tuo antys skiriasi nuo žąsų, kurių šis nagas užima beveik visą snapo plotį). Sparnai trumpi, suglausti nesiekia uodegos galo. Pastaibis trumpas, dažniausiai trumpesnis už vidurinį pirštą.

Ančių eisena yra nevikri; jos vaikšto linguodamos iš šono į šoną. Nepaisant trumpų sparnų, ančių polėkis yra spartus; skrisdamos jos greit plasnoja sparnais ir sukelia savotišką garsą, kuris įvairių rūšių yra skirtingas. Šis garsas kai kurioms rūšims yra taip būdingas, jog, net išgirdus jį nakties metu, galima pažinti, kokia rūšis skrenda.

Visos antys puikiai plaukioja ir dauguma gerai nardo; tačiau šis jų menas nėra toks tobulas kaip dančiasnapių, nes antys daugiausia tik pasineria iki dugno, kad ten pasiknaisytų dumble, ir iškyla beveik toje pačioje vietoje, kur pasinėrė. Jos nesugeba persekioti savo grobio po vandeniu, kaip dančiasnapiai. Tik besislapstydama nuo priešo, ypač pašauta, antis perplaukia po vandeniu didesnį atstumą.

Žiemai antys išskrenda į šiltesnius kraštus ir per šias keliones apsistoja patogiose buveinėse, praleisdamos ten po keletą savaičių. Tokių keliaujančių ančių Lietuvoje yra daugiausia; jos kartais šimtiniais būriais apgula ežerus.

Antys yra pusiau naktiniai paukščiai — jos ne tik keliauja naktimis, bet ir šiaip esti veiklios, net tamsoje ieško maisto; čia joms daug padeda minkštas, jautrus snapas, turintis juntamuosius kūnelius. Ypač jos esti veiklios vakare ir anksti rytą, prieš brėkštant. Skrisdamos į ilgesnę kelionę, jos tvarkosi kampu, panašiai kaip žąsys ar gervės, arba sudaro ilgą grandinę.

Ančių balsai daugiausia stiprūs, skardūs, bet dažniausiai juos turi tik patinai. Jų kvėpuojamojoje gerklėje dažnai yra savotiškas kaulinės pūslelės pavidalo išplėtimas, tai yra garsintuvas. Kai kurios ančių rūšys turi du tokius garsintuvus.

Antys gyvena poromis, ir poros susidaro jau rudenį, tačiau šie ryšiai trunka tik iki to laiko, kada patelė padeda kiaušinius, kuriuos ji viena ir peri, taip pat ji viena vedžioja vaikus. Tuo antys skiriasi nuo gulbių ir žąsų, kurių abu tėvai rūpinasi vaikais. Visų ančių lizdai panašūs: tai yra stambus, gana aukštas pastatas, iš rupių žolių bei lapų padarytas, o visas vidurys, ypač kraštai, iškloti minkštais pūkais, kuriuos patelė nupeša nuo krūtinės ir pilvo. Iš šių pūkų pasidaro didokas volas, siekiąs perinčiai patelei aukščiau pečių. Palikdama lizdą, antis rūpestingai apkloja pūkais kiaušinius, kad palaikytų šilumą, ypač kad apsaugotų juos nuo plėšriųjų paukščių. Tik staiga pabaidyta antis nespėja to padaryti ir sparnais išsklaido pūkus; į tokį lizdą ji dažniausiai nebegrįžta. Deda gana daug kiaušinių; jų įvairių rūšių antys deda nuo 5 iki 14. Antis, praradusi vieną dėtį, deda antrą, ir todėl kai kada išperi vaikus labai vėlai. Antys yra labai prisirišusios prie savo gimtinės vietos ir kasmet į ją grįžta, todėl nepagrįstas yra kai kurių medžiotojų teigimas, kad anties, kaip keliaujančio paukščio, nesą ko gailėtis, nes vis tiek ji išskrisianti.

Patinai labai skiriasi nuo patelių ne tik didumu, bet ir savo margomis, ryškiomis, o kai kada ir tam tikromis plunksnomis, pvz., uodegoje, spar-

nuose arba kuodukais. Patelės esti pilkų, nežymių spalvų, kai kada įvairios rūšys labai panašių, ir todėl sunku jas atskirti. Tai yra bendras požymis visų tų paukščių, kurių peri ir rūpinasi vaikais tik patelės. Jaunikliai panašūs į pateles.

Šeriasi dukart per metus: vieną kartą visiškai, t. y. pakeičia visas plunksnas, antrą kartą — iš dalies, vadinasi, pakeičia visas mažąsias plunksnas, o lieka nepakeistos uodegos ir sparnų plunksnos. Gaigalai įvairiais metų laikais esti labai skirtingos išvaizdos: nusišėrę vidurvasarį, jie gauna rūbus, labai panašius į patelių (poilsio rūbai). Šertis pradeda nuo mažųjų plunksnų, ir tik joms pasikeitus, iškrinta didžiosios sparnų plunksnos. Sparnai šeriasi taip staigiai, jog tuo metu gaigalai visiškai negali paskristi. Šis laikas būtų labai pavojingas, jeigu jiems liktų jų gražios, ryškios spalvos; bet kaip tik šios spalvos tuo metu jau yra pakeistos pilkų, nežymių spalvų, ir gaigalas gali gerai slapstytis žolių tankumyne, kaip ir patelė. Šioje šėrimosi tvarkoje galima įžiūrėti naudingą antims prisitaikymą jų kovoje dėl būvio. Antrą kartą patinai šeriasi rudeniop: pakeitę visas savo smulkias plunksnas (iš dalies ir uodegos), jie įgauna puikias spalvas, būdingas kiekvienai jų rūšiai (vestuvių rūbai). Patelės šeriasi, kai paauga vaikai. Jų išvaizda ištisus metus maždaug vienoda.

Antis galima dalyti į dvi grupes: į n a r d a n č i ą s i a s ir p l a u k i o j a n č i ą s i a s.

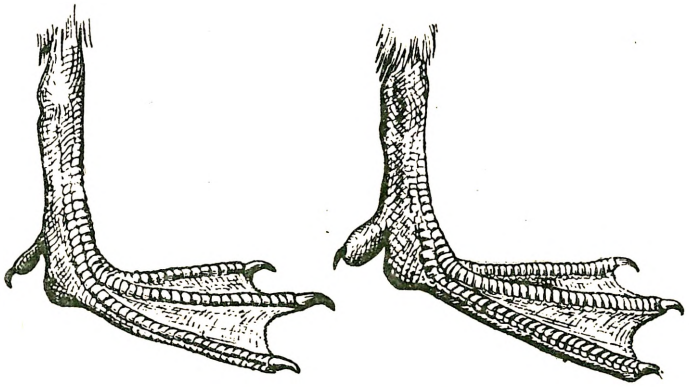

8 pav. kairėje — plaukiojančiosios anties ir dešinėje — nardančiosios anties kojos (atkreipti dėmesį į užpakalinį pirštą)

Pirmoji grupė geriau prisitaikiusi gyventi vandenyje. Šių ančių kūnas ir kaklas trumpesni, kojos išskėstos plačiau, ypač žymu, palyginus vienos ir kitos grupės paukščius, žiūrint iš priekio. Ypač būdinga pati koja: jos pirštai labai ilgi, — išorinis pirštas ilgiausias, — sukabinti švelnia odele, užpakalinis pirštas turi plačią odos skiautelę; dėl ilgų pirštų ir jų ilgio santykių nardančiųjų ančių koją iš pirmo žvilgsnio nesunku atskirti nuo plaukiojančiųjų ančių kojos. Snapas tvirtesnis, pritaikytas ne tiek krapštytis dumble, kiek vandens augalams skinti arba smulkiems gyvūniukams, ypač moliuskams, pačiupti. Jų sparnai palyginti trumpi ir esti

XXV. URVINĖ ŽĄSIS — *TADORNA TADORNA* (L.)

XXVI. DIDŽIOJI ANTIS — *ANAS PLATYRHYNCHOS* L.

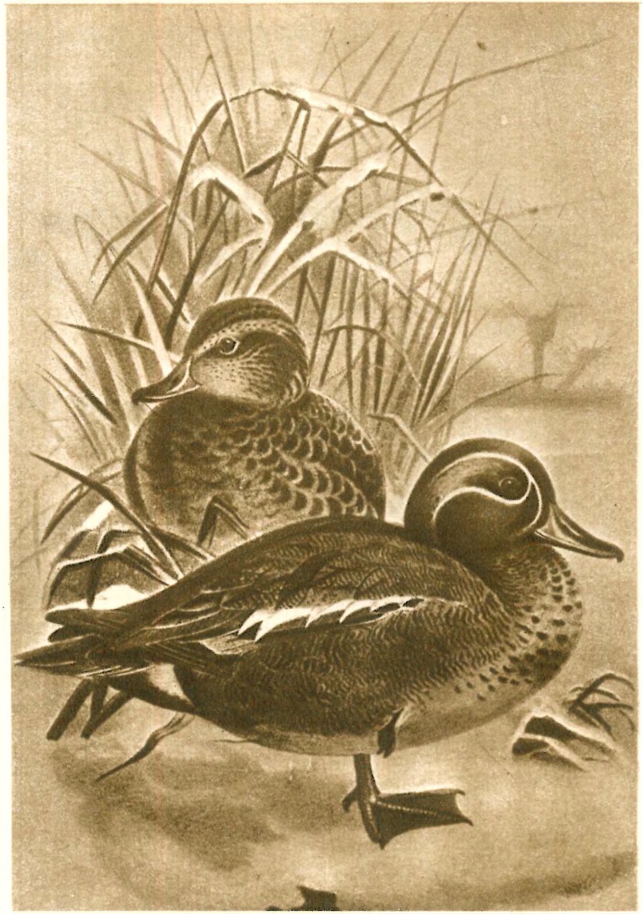

XXVII. RUDAGALVĖ KRYKLĖ — *ANAS CRECCA* L.

paslėpti šono plunksnose. Pastarosios yra labai išlavėjusios ir sudaro lyg sterbles, kuriose sparnai patogiai ilsisi. Tose sterblėse sparnai lieka net ir paukščiui nardant, todėl jie nesušlampa, ir nardančiosios antys, išnėrusios iš vandens, nenupurto jų. Nuo plaukiojančiųjų ančių žymiai skiriasi sparnų veidrodėliais, nes jie yra balti ar juodi, o plaukiojančiųjų ančių pasižymi ryškiomis spalvomis ir puikiu metaliniu žvilgėjimu. Manoma, kad tai priklauso nuo to, jog nardančiosios antys trumpais sparnais daro ore tankius judesius, kurių metu visokių atspalvių metalinius žvilgėjimus sunku būtų atskirti, o balta ir juoda spalva vis vien pastebima. Manoma, kad ančių sparnų įvairios spalvos veidrodėliai yra požymiai, kuriais antys vadovaujasi skridimo metu savo rūšiai atskirti nuo kitų.

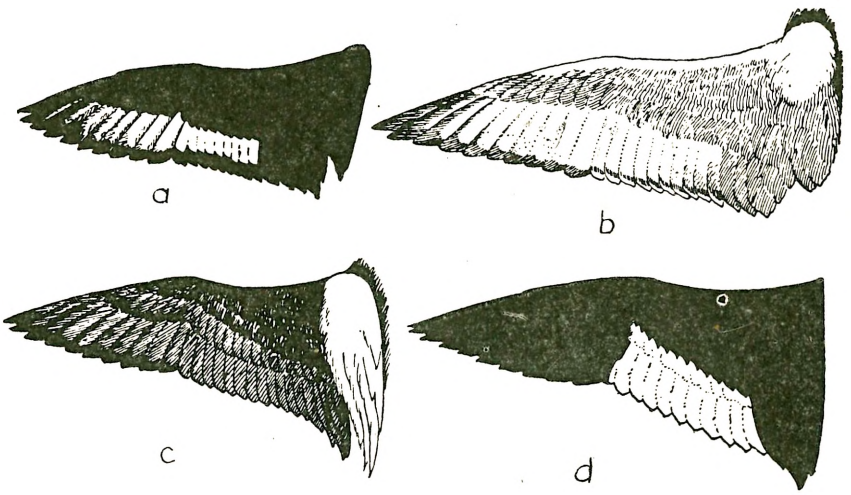

9 pav. Ančių patinų sparnai: *a* — kuoduotosios; *b* — šalminės; *c* — *ledinės;* *d* — nuodėgulės

Nardančiosios antys plaukdamos pasineria taip giliai, jog jų matyti tik galva ir nugara. Besilsėdamos jos dažnai mėgsta gulėti vandenyje ant vieno šono, aiškiai rodydamos kito šono ir net krūtinės spalvas. Skiriasi nuo plaukiojančiųjų ančių dar ir tuo, kad jos velka paskui save uodegą vandenyje, o plaukiojančiųjų ančių tatai galima pastebėti tik tarp sužeistų ar ligūstų paukščių. Tokia uodegos padėtis priklauso nuo gilesnės kūno padėties vandenyje.

Nardančiųjų ančių maistas yra daugiau gyvūninis, pavyzdžiui, smulkios žuvelės, kirmėlės, vandens vabzdžių vikšrai, ypač moliuskai, kuriuos jos ryja drauge su kiauteliais. Be to, jos lesa jaunus augalų daigelius ir pumpurus. Maistą jos renka dugne, nardydamos gilyn iki 4 metrų, o, gal būt, ir giliau, kur gali išbūti iki vienos minutės. Pasak Naumann'o, jos niekuomet negaudo grobio tarp vandens paviršiaus ir dugno. Pažymėtina, kad jos nardo statmenai galva žemyn ir taip pat iškyla statmenai galva aukštyn. Todėl jos išneria toje pačioje vietoje, kur pasineria. Tam

joms labai padeda palyginti ilga, iš tvirtų, tamprių plunksnų sudaryta uodega. Grįždamos atgal iš dugno, antys stipriu uodegos judesiu, lyg spyruokle, atsimuša nuo jo ir kaip kamštis iškyla į vandens paviršių. Dėl to nardančiųjų ančių vairuojamosios plunksnos būva dažniausiai sudėvėtos.

Pašautos nardančiosios antys iš pradžių bėga vandens paviršiumi, plasnodamos sparnais, o paskui pasineria ir daugiau nepasirodo. Jos moka palįsti po vandens augalais ir, ten besilaikydamos, dažnai galą gauna.

Veisimosi būdu ši ančių grupė mažai tesiskiria nuo plaukiojančiųjų ančių. Jaunikliai taip pat yra pūkuoti, ir jų raida panaši.

Nardančiųjų ančių mėsa daug blogesnė, nes smarkiai atsiduoda žuvų taukais; todėl šios antys nėra medžiotojui toks laimikis, kaip kad didžioji antis ar kryklė; bet vis dėlto jų kepsnys, pagamintas tam tikru būdu, sudaro gerą valgį. Teko girdėti, kad Frizijos salų gyventojai, kurie sumedžioja labai daug šių ančių, pašalina nemalonų kepsnio kvapą tuo būdu, kad prikemša į antį morkų.

PLAUKIOJANČIOSIOS ANTYS

Didžioji antis. *Anas platyrhynchos* L. (*boschas* L.)

XXVI pav.

Est. *sinikael-part.* Latv. *mercpīle.* Lenk. *kaczka krakwa, krzyżówka.* Rus. *kriakva.* Vok. *Stockente, Märzente.*

Skiriami 3 porūšiai; iš jų vienas, vadinamas *A. p. platyrhynchos* L., gyvena Europoje, Azijoje, Afrikoje ir Š. Amerikoje; kiti du — vienas Islandijoje, kitas Grenlandijoje.

Iš visų Lietuvos ančių bene geriausiai žinoma ir vertinama, kaip medžiojamas paukštis, yra didžioji antis. Gaigalo kūno ilgis 575—630 *mm;* sparnų tarpugalis apie 910 *mm;* suglausto sparno ilgis 9 Lietuvos gaigalų 266—284 *mm,* 2 antelių 220—277 *mm;* patelės kūno ilgis 490—575 *mm;* Patinai sveria 1100—1400 *g,* patelės — apie 1000 *g.*

Gaigalo vestuvių rūbais galva, kartu su kaklo dalimi, puikios, žalios spalvos, su metalo atspindžiu; apatinė kaklo dalis rusva, atskirta nuo žaliosios dalies balta apikakle; pečių plunksnos, dengiančios ir žymią nugaros dalį, šviesiai pilkos, su švelniu skersiniu raštu; nugara juosva, antuodegis ir pauodegys juodos spalvos, su metaliniu atspindžiu; apačia balsva, smulkaus skersinio rašto; sparnų veidrodėliai mėlyni, ryškaus atspalvio; snapas žalsvas, su juodu nagu gale; kojos oranžinės; akys tamsios. Keturios vidurinės uodegos plunksnos susuktos riestainiu.

Patelės visas kūnas beveik vienodai margas, būtent, kiekviena plunksna tamsiai durpinės spalvos, o jos kraštai rusvi. Viršutinė kūno dalis tamsesnė, su didesnėmis tamsiomis dėmėmis; apačia šviesesnė, smulkesnio margumo. Veidrodėlis kaip patino. Jaunikliai panašūs į patelę, bet tamsesnės spalvos. Neretai pasitaiko spalvos nukrypimų, pvz., baltų dė-

mių, ypač kakle. Labai savotiškas nukrypimas pasireiškia tuo, kad visos šviesesniosios kūno dalys aptrauktos šviesiai rausva spalva.

Šeriasi du kartus per metus. Pirmą kartą patinai birželio mėnesį šeriasi taip sparčiai, jog vienu laiku paukščiai netenka visų savo plasnojamųjų plunksnų ir nebegali skristi. Paskui jie įgyja rūbus, kurie vos skiriasi nuo patelių ir jauniklių; tačiau, gerai įsižiūrėjus, galima pastebėti, kad, be tam tikrų rūbų skirtumų, patinai yra didesni, turi žalsvą snapą ir ryškios raudonai oranžinės spalvos kojas. Liepos mėnesio antroje pusėje galima užtikti senų patinų, kurie jau visai išsišėrę, bet dar neturi plasnojamųjų plunksnų ir dėl to negali skristi. Šie nauji patinų rūbai dėvimi neilgai. Jau rugsėjo mėnesį jie vėl keičia visas savo plunksnas, išskyrus sparnus ir uodegą. Tik dvi poros vidurinių uodegos plunksnų iškrinta ir jų vietoje užauga kitos, riestos. Tie rūbai vadinami vestuvių rūbais ir dėvimi iki kitos vasaros. Tuo pačiu laiku vestuvių rūbus įgauna ir jaunikliai. Šie rūbai, pavasariui artėjant, darosi dar ryškesni ir gražesni. Kauno Zoologijos muziejuje yra du gaigalai poilsio rūbais, vienas, nušautas 1932.VII.22, visiškai išsišėręs, bet plasnojamosios plunksnos vos 8 *cm* ilgio, vadinasi, dar negalėjo skristi; kitas, nušautas 1928.VII.23, visiškai išsišėręs ir sparnų plunksnos užaugusios. Didžioji antis gyvena visose pasaulio dalyse, be Australijos ir P. Amerikos, kitaip sakant, ji yra beveik kosmopolitinė rūšis.

Didžioji antis Lietuvoje yra labiausiai paplitusi rūšis, nes biotopo atžvilgiu nėra taip išranki, kaip kitos rūšys, ir laikosi tiek dideliuose, tiek mažuose vandenyse. Vis dėlto pastaraisiais metais didžiųjų ančių Lietuvoje katastrofiškai sumažėjo.

Jei vasara sausa, antys, išsiperėjusios mažose balelėse, susiburia didesniuose vandens baseinuose, pvz. ežeruose. Tuomet jų ten pagausėja. Rudenį, maždaug rugsėjo mėn. antroje pusėje, jų daug atskrenda iš šiaurės kraštų. Atrodo, daugiausia jų mūsų krašte būna spalio mėn. pradžioje. Paskui vėl sumažėja, nes dalis išskrenda. Vis dėlto, pvz., Žuvinte, galima aptikti ančių iki tol, kol ežere yra neužšalusių vietų ir net vėliau jos laikosi Dovinėje, kuri retai užšąla. Vėlyvą rudenį ir žiemą, kol Nemunas ir Neris nėra sustoję, juose galima matyti didelius ančių pulkus, net ir tuomet, kai vanduo neša sunkias lytis, antys vikriai plaukioja tarp jų. Kai kurios neužšąlančios Lietuvos upės yra labai mėgstamos ančių. Didelės jų masės žiemą praleidžia Merkyje ir jo intakuose[1], Šventojoje, ypač apie Sartų ežerą, Ventoje, Virvytėje ir kitur. Tačiau tikrai nėra žinoma, ar tai yra Lietuvos antys, ar paukščiai, atskridę iš šiaurės kraštų. Atrodo, kad paskutinė nuomonė yra tikresnė.

Vakarų Europos kraštuose, kur gamtos apsaugos idėja yra labiau prigijusi ir žmogus reiškia paukščiams meilės daugiau, negu pas mus, laukinės antys žiemos metu dideliais būriais susirenka miestuose. Didelius ančių telkinius man teko matyti Prahoje ant Vltavos, Amsterdamo kanaluose, Londono bei Paryžiaus parkuose ir Berlyne. Jos ten ne tik nevengia žmonių, bet dargi laikosi arčiau tiltų, kur dažnai lesinamos.

[1] Pastaraisiais laikais dėl Merkio reguliavimo žiemojančių ančių labai sumažėjo.

Lietuvoje didžiosios antys žieduojamos nuo 1929 metų. Ligi šiol apie antis yra gauta 17 pranešimų; 4 iš Vokietijos, 4 iš Prancūzijos, 1 iš Olandijos, 1 iš Austrijos, 2 iš Lenkijos, kiti iš Lietuvos. Toliausią kelią, apie 1900 kilometrų, padarė viena antis, nuskridusi iki Ronos žiočių. Devy-

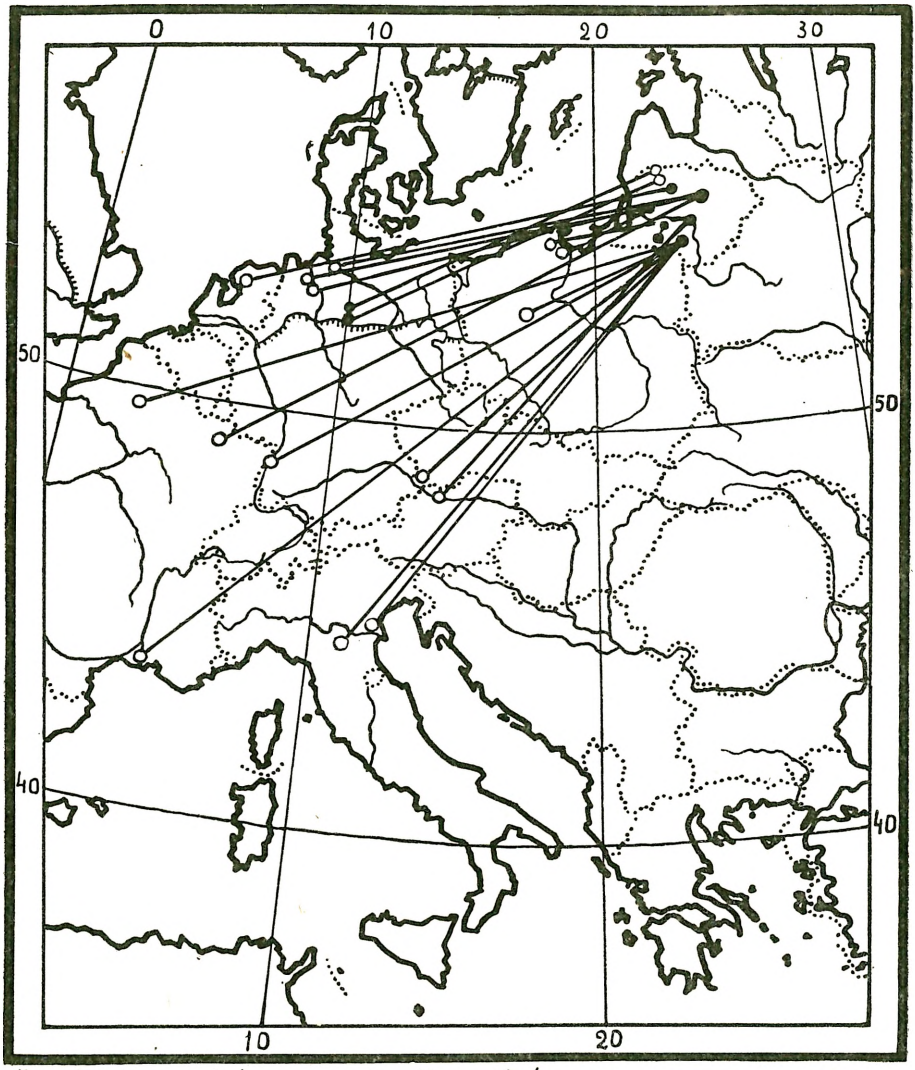

10 pav. Lietuvoje žieduotų didžiųjų ančių, *Anas platyrhynchos*, grafikas

nios keleivės buvo sumedžiotos žiedavimo metais tarp XI.25 d. ir II.15 d. Dvi jaunos žieduotos antys buvo nušautos tais pačiais metais: viena X.13 d., kita XI.1 d. Tarp atskridusių ančių pažymėtinos dvi, žieduotos rudenį (viena X.19, kita XI.26) Vokietijoje, apie Hannoverį. Jos buvo nušautos Lietuvoje — viena IV.29, kita IV.13 d. Be abejo, tai mūsų antys, nuskridusios praleisti žiemos į Vokietiją ir pavasarį grįžusios į

savo gimtinę. Dementjev'o duomenys, kad mūsų antys žiemoja D. Britanijoje, ligi šiol nepasitvirtino.

Apie ančių prisirišimą prie savo gimtinės byloja dvi antys, žieduotos vidurvasaryje Šilo Pavėžupio karpių tvenkinyje (Raseinių apskr.). Viena jų po metų, o kita po 4 buvo nušautos žiedavimo vietoje. Apie ančių amžių apytikriai galime sužinoti iš to, kad iš nušautų seniausia žieduota antis turėjo 11 metų.

Vakarų Europos kraštuose, pvz., Prancūzijoje, D. Britanijoje, didžiosios antys daugiausia sėslūs paukščiai. Suomių ornitologas Välikangas (1933) padarė įdomų bandymą. Gavęs šių ančių kiaušinių iš D. Britanijos, jis išaugino iš jų antis ir pažymėjęs žiedais paleido į laisvę. Šios antys pasielgė kaip suomiškosios, t. y. išskrido žiemoti į Vakarų Europą. Iš to eksperimento galima būtų padaryti išvadą, kad traukimo polinkis nėra įgimtas.

Didžioji antis labai panaši į naminę, bet tik į paprastąją veislę, kuri dažnai Lietuvoje pasitaiko. Iš kultūrinių veislių daugiausia į ją panaši ruaniškoji antis, tik pastaroji žymiai didesnė. Tačiau, kaip ir visi laukiniai paukščiai, mūsų laukinė antis daug grakštesnė ir vikresnė, o, be to, savo ryškiomis spalvomis, ypač patinas, priklauso prie dailiausių paukščių. Jos gerai išlavėję juntamieji organai — gerai mato, girdi ir dėl to retai priešo pagaunama; net galima sakyti, kad ji yra budriausia iš visų laukinių ančių rūšių. Tačiau tamsoje ji žymiai praranda budrumą, nes tuomet blogai mato. Tatai galima pastebėti per medžioklę, kai antys užskrenda ant medžiotojo arba nusileidžia į vandenį visai arti laivelio net tuomet, kai dar ne visai sutemę. Medžiotojų dažnai pasakojama apie ančių uoslę, esą, prie ančių reikia artintis prieš vėją ir t. t. Jau bendrojoje dalyje minėjau, kad paukščių uoslė yra labai menka, ir tą pat galime pasakyti apie antis. Gera yra jų klausa ir jautrus lytėjimas, nes snapo pakraščiuose yra juntamųjų kūnelių. Minkštas, jautrus snapas įgalina jas surasti maisto drumstame vandenyje, dumble, net ir tamsoje. Antys yra nekvailos ir moka prisitaikyti prie įvairių aplinkybių; pvz., jos esti baikščios ten, kur jas persekioja žmogus, bet greit apsipranta ten, kur žmogus nekreipia į jas dėmesio arba jas globoja. Yra daug aprašymų apie laukines antis, tiek susigyvenusias su žmogumi, jog iš elgesio jos sunkiai teatskiriamos nuo naminių.

Laukines antis, nuolat lesinant, galima pripratinti prie tam tikros, žinoma, tinkamos vietos. Pastebėta, kad dėl to antys rudenį neišskrisdavo į šiltesnius kraštus, ypač tais atvejais, kai per žiemą likdavo neužšalusių vandens plotų arba kai jie buvo palaikomi dirbtiniu būdu.

Didžioji antis yra nepaprastai ėdri; ji lesa viską, ką tik galima lesti, ir tuo atžvilgiu tarp paukščių užima tokią vietą, kaip kiaulė tarp žinduolių. Ji lesa jaunus vandens ir pelkių augalų diegus, ypač mėgsta aštrį *(Stratiotes)*, kurio lapus dažnai nulesa iki stiebo. Mėgstamas augalas yra plūdena *(Lemna)*, tuo labiau, kad prie jos šaknelių yra prikibusių smulkių vandens gyvūnų, mažiau mėgsta elodėjas, nors sulesa jų nemaža. Rudeniop visokių vandens augalų sėklos, ypač plūdės *(Potamogeton)*,

sudaro jų svarbiausią maistą. Kai kuriuose mūsų ežeruose, ypač Žuvinte, šiuo augalu antys daugiausia ir minta. Derlinguose ežerų ir upių pakraščiuose kartais gausiai auga monažolė *(Glyceria)*; jos sėklas labai mėgsta antys, kurios šių žolių tankumynus nuolat lanko. Nuo šių grūdų jos labai nutunka; jais nusipenėjusios antys, pasak žinovų, sudaro gardžiausią kepsnį. Įdomu pažymėti, kad antys neretai lanko netolimus ąžuolynus ir ten lesa giles; dažnai nušaunami paukščiai, kimšte prisikimšę gilių. Jos mėgsta visokius javus, ypač miežius, avižas ir, atrodo, dar labiau grikius, todėl jos kartais nulekia toli į laukus. Nužiūrėjusios tinkamą lauką, jos ima nuolat ten lankytis, išmina javus ir sulesa daugybę grūdų, tuo pridarydamos nuostolių valstiečiui. Tie atsilankymai dažniausiai vyksta vakarais, jau gerokai sutemus, ir tuomet kartais galima matyti šimtinius ančių pulkus, nusileidžiančius pasirinktame lauke. Dzūkijoje, kur sėjama nemaža grikių, dažnai tenka girdėti nusiskundimų antimis. Vieną kartą dienos metu (apie Žirmunus, Lydos apskr.) mačiau didelį ančių pulką, nusileidusį rugių lauke. 1956 m. vasarą buvo nušauta antis, kurios skilvis buvo pilnas mėlynių uogų.

Be augalų, ančių maistą sudaro beveik visi smulkūs gyvūnėliai, kaip antai, visi vandens vabzdžiai, nuo didelių dusių *(Dytiscus)* iki smulkių uodų vikšrų, toliau visi smulkūs minkštakūniai, smulkios žuvelės, nors jos dėl vikrumo rečiau patenka į ančių snapą, varlių buožgalviai ir pačios varlės, nuo mažiausių iki tokio dydžio, jog antis vos gali jas praryti. Yra duomenų, rodančių, kad antys prarydavo smulkius, jaunus paukščius ir kiaušinius. Drauge su maistu, o kartais ir be maisto antys suryja daugybę smulkių akmenukų; kartais jų skilvis būva vien akmenukų pripildytas. Jos geria daug vandens, todėl javų laukuose niekuomet ilgai neužtrunka, bet maždaug po valandos skuba į artimiausią vandenį atsigerti.

Didžiosios antys gyvena poromis, bet tos poros toli gražu nėra tokios griežtos, kaip žąsų ar gulbių. Poras sudaryti pradeda jau rudenį, kai tik gaigalai įsigyja vestuvių rūbus. Tai geriausiai galima pastebėti mažuose ančių būreliuose vandenyje. Staiga viena iš patelių, ištiesusi kaklą, ima plaukti į šalį, darydama savotiškus skubius judesius. Tuomet patinai, surikę aukštu tonu, išsitiesia beveik stati, liesdami snapo galu krūtinės vidurį; kiti gaigalai, pakeldami uodegas, išplečia jas, kad būtų matyti gražios, užsuktos plunksnos, priglaudžia savo galvas prie nugaros kuo toliausia į užpakalį, ir šaukia charakteringais gaigalų balsais. Paskui visų dalyvių pozos būna paprastos, o po keliolikos minučių jie vėl pradeda tą patį žaidimą. Tame žaidime dalyvauja tik jauni gaigalai; tai galima lengvai pastebėti, laikant prijaukintas laukines antis zoologijos soduose. Pažymėtina, kad tų žaidimų metu niekuomet neprieinama prie padengimo. Tai yra vien žaidimas, kurį Heinroth'as lygina su rautais ir baliais, kur jauni žmonės, ketindami susirasti porą, nori tinkamai pasirodyti.

Žiemos pradžioje poros jau būna susidariusios. Rugsėjo mėnesį seni gaigalai ima vaikyti pateles ir pradeda padengti. Vis dėlto, tuo metu

neapsivaisina, nes tuo laiku ir patelių kiaušidės, ir patinų sėklidės būva visiškai sunykusios, sudarydamos mažiau kaip šimtąją dalį tų pačių organų veisimosi metu. Porelė gyvena santaikoje visą rudenį ir žiemą; bet pavasarį, kada ši santaika turėtų būti glaudesnė, porelėje kyla nesusipratimų. Kaltininkas visuomet yra gaigalas. Išvydęs kitą porelę, jis meta savo patelę ir ima vaikyti svetimą. Pavasarį dažnai galima matyti tokių lenktynių, kur dalyvauja du gaigalai ir viena antytė. Paprastai žmonės mano, kad tai du gaigalai vaiko vieną patelę, o iš tikrųjų tai svetimas gaigalas stengiasi atmušti kitos poros antytę. Visai kas kita patelės: jos nepaprastai atsidavusios savo patinėliams ir visokiais būdais stengiasi pasislėpti, pabėgti ar šiaip išvengti svetimų patinų. Jei patelės negali to padaryti, pvz., laikomos zooparkuose su pakirptais sparnais, kartais jos svetimų patinų nukankinamos iki mirties.

Gaigalas esti toks aistringas, jog antytė, pradėjusi dėti kiaušinius, turi slapstytis nuo jo, nes kitaip jis neduoda jai ramybės. Tenka girdėti sakant, kad gaigalas, radęs savo patelės lizdą, tyčia sukuliąs kiaušinius, kad atitrauktų ją nuo perėjimo ir ilgiau jąja naudotųsi. Kol tai nėra tikrai įrodyta, sunku tuo tikėti.

Patelei pradėjus perėti, anksčiau ar vėliau porelės persiskiria iki to laiko, kol suaugs vaikai. Tuomet porelė vėl susitinka ir nepersiskiria iki kitos vasaros. Mums atrodo nesuprantama, kokiu būdu tos pačios poros nariai gali pažinti vienas kitą. O vis dėlto taip yra, ir tai įrodyta faktais. Heinroth'as net mano, kad vienos porelės nariai pažįsta vienas kito balsą.

Didžioji antis lizdą krauna labai įvairiose vietose, pievų kupstuose, karklų krūmuose, kartais sausuose miškuose, net už kelių kilometrų nuo artimiausios pelkės ar ežero. Neretai lizdai kraunami medžiuose, ypač senuose gluosniuose, kurių viršūnės buvo nupiautos, kūgiuose arba daržinių šiaudiniuose stoguose. Kartais deda kiaušinius į senus plėšriųjų paukščių ir varnų lizdus; aš pats esu radęs Korliškėje, netoli Varėnos, anties dėtį varnos lizde, juodalksnyje, apie 5 *m* nuo žemės. Jos mielu noru pasinaudoja inkilais, sukaltais iš lentų ir pastatytais ant baslių vandenyje. B. Berg'as turi nuotrauką antytės, sukrovusios lizdą vidury nendryno jo paliktame laivelyje. Kiaušiniai balsvai gelsvi, pilkšvi ar žalsvi, vidutiniškai 56,5×41 *mm*. Jų skaičius, pasak Taczanowski'o, 12—16 pirmoje dėtyje, antroje — apie 10. Lietuvoje rasta dviejuose lizduose (vienų metų patelių) po 9 kiaušinius. Dažniausiai būna 10 kiaušinių, kurie sveria apie 55 *g*.

Mūsų krašte jau kovo mėnesio pabaigoje, jei tik pavasaris yra ankstyvas, galima rasti kiaušinių, bet paprastai antys pradeda dėti balandžio mėnesio pradžioje. Peri 24—26 dienas.

Seni autoriai teigia, kad jei lizdas būva sukrautas aukštame medyje, patelė nuneša ant žemės vaikus, suėmusi juos į snapą. Naujesni stebėjimai paneigia šiuos teiginius ir įrodo, kad patys vaikai iš aukštumos nušoka ant žemės. Tačiau jiems tai negali pakenkti, nes ančiukas tuo metu yra apaugęs tankiais, glaudžiais pūkais, kurių masė, palyginus su pačiu

kūnu, yra labai didelė, o, be to, tuo laiku kaulai esti minkšti ir lankstūs, tad ančiukas net iš didelio aukščio nusirita lyg vilnų kamuoliukas, nepadarydamas sau žalos.

Bemedžiojant antis, dažnai užtinkama jų įvairaus dydžio ir amžiaus. Žinojimas, kokio amžiaus yra ta ar kita jauna antytė, sąmoningam medžiotojui turi praktiškos reikšmės, todėl tariu būsiant naudinga pateikti čia skaitmenų, rodančių augimo eigą. Kiaušinis sveria 50—57 gramus. Jauniklis, išsiritęs iš 57 gramų kiaušinio, sveria 37 gramus. Štai lentelė, kurioje nurodoma jauniklio svorio didėjimas.

Jauniklis, turįs dienų . . .	0	5	6	7	8	9	10	11	12	14
sveria (gramais) . . .	35	43	53	61	75	83	101	115	133	168
Jauniklis, turįs dienų . . .	18	21	23	27	29	34	39	56		
sveria (gramais) . . .	250	350	415	485	550	700	765	780	(labai alkanas)	

Plunksnos auga tokia tvarka (iš Heinroth'o): dvidešimt trečią dieną jos pasirodo apatinėje kūno dalyje, o kartu ir plasnojamosios plunksnos sparnuose. Keturių savaičių antytės jau apsiplunksnavusi krūtinė ir pilvas. Trisdešimt aštuonių dienų antis pūkų dar turi nugarinėje kaklo dalyje ir po sparnais. 29 dienų anties pirmoji didžioji plasnojamoji plunksna yra 2,5 *cm* ilgio, 34 dienų — 4,5 *cm*, 39 dienų — 7,4 *cm*, 56 dienų — 13,5 *cm*. Tuo būdu plasnojamoji plunksna kasdien priauga maždaug 6 *mm*. Penkiasdešimt trijų dienų antis mėgina skristi, o 56-ių dienų jau skrenda, nors plasnojamosios plunksnos dar ne visai sukietėjusios. Suaugęs gaigalas sveria vidutiniškai 1,4 *kg*, o rudenį, būdamas riebus, — daugiau; patelė — apie 1 *kg*.

Didžiosios laukinės antys lengvai pripranta prie žmogaus, bet tik tuo atveju, jei jos išperintos namie ir su žmogumi susiduria nuo pat pirmųjų gyvenimo dienų. Atvirkščiai, gimę laisvėje ir parnešti namo, ančiukai yra nepaprastai baikštūs: jie, kaip pašėlę, bėga nuo žmogaus, įlįsdami į visokius plyšius ir tamsius užkampius. Dažnai iš baimės jie visai nepaiso maisto ir stimpa badu.

Jei ančiukus išperėjo vištа, leisti į vandenį juos reikia atsargiai, ypač jei oras ir vanduo šalti. Tai liečia ir tuos ančiukus, kurie būna išperėti inkubatoriuje, ir štai kodėl: dauguma paukščių, ypač vandens paukščiai, turi tam tikrą riebalinę liauką uodegos pamate. Iš tos liaukos sunkiasi panašus į sviestą skystis, kuriuo paukščiai ištepa savo plunksnas. Šis skystis turi fizinių panašumų į žibalą, t. y. jis savaime plinta plunksnomis.

Nuo šio skysčio plunksnos nesumirksta vandenyje. Jaunų ančiukų ši liauka būna dar neišlavėjusi, bet jie riebalų savo pūkams gauna iš motinos kūno. Kas kita, jei ančiukus išperi vištа arba inkubatoriuje, — tuomet jų pūkai praleidžia vandenį. Dėl to dažnai pasitaiko, kad ančiukai, išperėti vištos, nuėję į vandenį, iš karto visi žūva.

Auginant jaunus ančiukus, nereikia užmiršti, kad antis yra pusiaunaktinis paukštis — laisvėje ji lesinėja ir naktį. Mat, antis, ieškodama

GAIGALŲ SPARNAI:

1 — didžiosios anties; 2 — pilkosios; 3 — smailiauodegės; 4 — cyplės; 5 — rudagalvės kryklės; 6 — dryžgalvės kryklės; 7 — šaukštasnapės; 8 — urvinės anties

maisto, mažiau vadovaujasi savo akimis, kaip lytėjimo jutimu. Anties snape yra gausiai smulkių nervų, ir ji tamsoje arba drumstame vandenyje puikiausiai sučiumpa maisto daleles. Dėl to, norint, kad ančiukai gerai augtų, reikia jiems statyti maisto ir nakčiai.

Iš visų mūsų medžiojamųjų paukščių didžioji antis turi daugiausia reikšmės ne tik dėl savo gausumo, bet ir dėl to, kad yra labai neopi ir prisitaiko prie bet kokių sąlygų. Ji su kaupu atsilygina žmogui už apsaugą ir globą, todėl turėtume daugiau kreipti dėmesio į šį naudingą paukštį. Deja, mūsų krašte dar yra tokių medžiotojų, kurie skelbia, kad ančių ypatingai tausoti neverta, nes vis tiek jos išskrisiančios į kitą kraštą ir daugiau nebegrįšiančios. Tai yra didelė klaida. Antys ir kiti paukščiai, kurie rudenį palieka mūsų kraštą, kitą pavasarį grįžta tiksliai į tą pačią vietą. Maža to, jie puikiai atsimena savo tėviškę ir teikiamą jiems globą. Dėl to jie ten pasitiki žmogumi daugiau, negu svetimame krašte. Tai yra įrodyta bandymais. Mūsų krašte būtų daug daugiau ančių, jei joms būtų teikiama globa. Mūsų antys daugiausia nukenčia perėjimo metu. Mat, dar neišnykęs paprotys rinkti kiaušinius, ir nors šioje srityje nėra statistinių davinių, vis dėlto, galima spėti, kad kiaušinių yra surenkama labai daug. Čia nusikalsta daugiausia piemenys ir šiaip vaikai, nors ir suaugę žmonės nuo šios pramogos neatsisako.

Nuo kiaušinių rinkimo priklauso medžiotojams žinomas faktas, kad, medžioklei prasidėjus, kartu su suaugusiomis antimis pasitaiko ir visai mažų, dargi pūkuotų ančiukų. Jie yra išsiritę iš antros arba trečios dėties, žuvus pirmiems kiaušiniams. Bet reikia pripažinti, kad ančių didumas medžioklės sezono pradžioje pareina dar nuo to, kaip gausus buvo maistas tą pavasarį. Juk jaunos antys minta visokiais vabzdžiais ir smulkiais vandens gyvūnėliais, o pastarųjų gausumas priklauso nuo daugybės veiksnių, pasireiškusių tais metais, pvz., nuo temperatūros, nuo kritulių kiekio ir t. t. Specialistai žino, kaip labai svyruoja, pvz., vabzdžių skaičius įvairiais metais, o paukščių augintojai žino, kiek atsilieka augimas, jei maistas yra blogas arba nepakankamas. Ypač tai galima pasakyti apie antis.

Antys labai nukenčia sausais metais. Nusekus upėms, tvenkiniams, išdžiūvus baloms, jos priverstos spiestis mažesniuose plotuose, ir tuomet išmedžioti jas nesunku. Todėl ir pastebėta (Menzbier'as), kad kitais po sausros metais ančių esti daug mažiau, nes prieš tai nedidelėse pelkėse ar šiaip vandenyse ištisi būreliai ančių, drauge senių ir jauniklių, iššaudomi iki paskutinio. Į tai turėtų atkreipti dėmesį organai, kurie tvarko medžioklės vykdymą; sausais metais reikėtų bent atidėti medžioklės sezono pradžią.

Prieš prasidedant medžioklės sezonui, daug ančių žūva mėgstamiausios brakonierių medžioklės su šunimis ir lazdomis metu. Nemaža jų pagaunama, statant ežeruose tarp plovų kilpas arba kabliukus, užtaisytus mėsos gabaliukais. Be to, plačiu mastu įvykdžius melioracijos darbus Lietuvoje, ančių skaičius katastrofiškai sumažėjo, ir todėl šiam paukščiui reikia sustiprintos apsaugos. Natūralūs ančių priešai yra vištvanagis ir

nendrinė lingė, taip pat lapė ir šeškas. Jaunos antytės ir kiaušiniai dažnai nukenčia nuo varnų ir šarkų. Ypač šie pastarieji paukščiai padaro antims daug žalos. Varnos ir šarkos moka pavogti kiaušinius ne tik tuomet, kai anties nėra lizde, bet ir perinčią antį priverčia pasitraukti iš lizdo ir sulesa kiaušinius. Atrodo, kad šarkų mūsų krašte daugėja, o ne mažėja ir gali būti, kad šis daugėjimas yra viena priežasčių, dėl kurios nyksta antys. Tikrai, kai kurių ežerų pakraščiuose pavasarį galima pastebėti daugybę išgertų ančių kiaušinių lukštų — tai varnų ir šarkų darbas.

Iš visų paukščių antis mūsų krašte, tur būt, daugiausia medžiojama. Ją mielai medžioja ir medžiotojas sportininkas savo malonumui, ir medžiotojas, kuriam sporto sąvoka yra tolima, užtat apčiuopiamos naudos troškimai artimi ir suprantami. Daugiausia medžiojamos jaunos antys, prasidėjus medžioklės sezonui. Ši medžioklė yra pelningiausia. Užtenka pratusio prie vandens medžioklinio šuns, nebūtinai geros veislės ir nebūtinai mokančio nutilkti. Bet šaunesni medžiotojai šią medžioklę mažai vertina, nes tuomet pasitaiko įvairaus amžiaus, daug neskraidančių ančių ir jų šaudymas nepatenkina tikro sportininko. Per tokias medžiokles kartais šunys ančių pagauna daugiau, negu nušauna medžiotojai. Dar šių medžioklių negerovė yra ta, kad nušaunamos senos antys, t. y. jauniklių motinos, nes jos ne tik nesisaugo, bet, atvirkščiai, gelbėdamos vaikus, stengiasi visaip atkreipti į save šunų ir žmogaus dėmesį, todėl jos dažniausiai ir krinta nuo pirmųjų šūvių. Medžioklės ūkio atžvilgiu senos antys yra vertingesnės, nes jos kitais metais visuomet grįžta perėti, o, antra vertus, ančiukai be jų dažnai žūva. Ankstyvos ančių medžioklės vyksta klampiose pelkėse, tvenkiniuose, pelkėtuose upių bei ežerų pakraščiuose, visur ten, kur auga gausi balų augmenija. Seniau Lietuvoje, kai į medžioklę buvo žiūrima ne tiek sporto, kiek naudos atžvilgiu, per ankstyvas medžiokles buvo nušaunama galybė ančių. Tam tikslui tinkamuose medžioklei plotuose iš anksto buvo iššienaujamos ilgos juostos, dviejų pradalgių platumo. Gale šių juostų sustodavo medžiotojai su šautuvais, tuo tarpu varovai su ilgomis kartimis ir šunimis atvarydavo antis; kai tik jų virtinė pasirodydavo pradalgiuose, medžiotojas vienu šūviu nudėdavo dvi, tris arba ir daugiau.

Kuo vėliau, tuo medžioklė darosi sunkesnė, o rudeniop nušauti antį jau nelengvas dalykas, nes jos darosi baikščios ir pakyla iš toli be šuns pagalbos. Užtat kaip tik dėl to jos pasidaro labiau pageidaujamas medžiotojo laimikis. Jau spalio mėnesį medžiotojas, ketinąs prieiti antį šūvio atstumu, turi pavartoti visokių gudrybių. Nendrynais bei švendrynais apaugusiuose ežeruose geriausiai naudotis mažu laiveliu, kuriame patogiai gali atsisėsti du žmonės — medžiotojas priekyje ir irkluotojas užpakalyje. Prityręs irkluotojas tyliai, kaip šešėlis, slenka vandens takais, tarp aukštų nendrynų, apsuka jų kyšulius, staiga išsinerdamas iš tankumynų ramiuose, iš visų pusių apsuptuose vandens plotuose. Tokiose vietose, ypač ten, kur gausiai auga ančių mėgstami aštrys *(Stratiotes)* ar plūdė *(Potamogeton)*, daugiau galima užklupti ančių, o tarp jų — gražių žaliagalvių gaigalų. Tiesa, šios medžioklės nėra labai pelningos, bet

jos teikia nepalyginamų emocijų, savotiškos rudens nuotaikos, o vienas kitas nušautas gaigalas, pasipuošęs puikiomis ryškių spalvų plunksnomis, duoda daugiau pasitenkinimo, negu dešimtis nesuaugusių ančiukų, nušautų sezono pradžioje.

Per parą antys, net nepabaidytos, kelis kartus keičia savo buveines; ypač jos esti veiklios ir judrios vakare ir ankstį rytą, prieš brėkštant. Tada jos perskrenda iš vieno ežero į kitą, aplanko dirbtinius tvenkinius arba mažas pelkes, dažnai nusileisdamos ten, kur dienos metu bijotų būti. Žinant perlėkimo vietas ir sustojus jose vakare, net be priedangos galima iššauti keletą ar keliolika gerų šūvių. Bet, gal būt, dar stipresnių įspūdžių teikia ančių šaudymas ten, kur jos atskrenda nakčiai baigiantis. Tai yra paprastai kokia nors rami ežero įlanka, su tankiais vandens augalais: plūdenomis, aštriais ir kitomis žolėmis. Atsiyręs mažu laiveliu prieš auštant ir pasislėpęs nendryne ar meldyne, medžiotojas tokiose vietose gali iššauti keletą malonių šūvių, kai antys, atskridusios iš toli ir neįtardamos jokio pavojaus, nusileidžia į vandenį. Kai kurie net nedideli ežeriukai, ypač šiaurinėje Lietuvoje, labai pagarsėję šios rūšies medžiokle, ir ne vienas medžiotojas gyrėsi nušovęs juose kelias dešimtis ančių per kelias valandas.

Žiemą Lietuvoje lieka nemaža ančių. Kol nėra didelių šalčių, jos laikosi neužšalusiuose ežeruose; vėliau, kai užšąla ežerai, nusikrausto į Nemuną ir kitas dideles upes, o pagaliau, užėjus tikrai žiemai, laikosi neužšąlančiuose srauniuose upeliuose arba didelių upių praperšose bei šaltiniuose. Vargingas esti šių ančių likimas, nes jų gyvybė glaudžiai susijusi su vandeniu, ir tuo pačiu jų gyvenimas apribojamas mažu plotu. Jos noromis nenoromis, turi grįžti į praperšą, šaltinį arba neužšalusį upelį. Pabaidytos vienoje vietoje, jos turi nusileisti į tą patį upelį arba šaltinį, kur yra neužšalęs vanduo. Todėl išmedžioti žiemojančias antis nesunku — užtenka tik žinoti jų buveines. Nesunku jų nušauti, padarius palapinę netoli šaltinio, kur jos nusileidžia; dar lengviau prie jų prieiti artimo šūvio atstumu iš už aukšto upelio kranto ir t. t. Todėl žiemojančių ančių didelė dalis žūva.

Pavasarį, kai tik išeina upės, ančių iš karto pasirodo daug, bet kai patvinsta upės ir plačiai apsemia slėnius, sumedžioti jų nelengva. Atskridę pulkeliai jau esti susiskirstę poromis, ir šios poros netrukus pakrinka. Vėliau, kai pasidaro šilčiau, vanduo ima atslūgti ir kur-ne-kur pelkių pakraščiuose pradeda rodytis jaunos žolelės, ančių poros galutinai pasirenka tinkamas perėti vietas, — tuomet ir sumedžioti gražųjį gaigalą lengviau. Dar viena kita savaitė ir jau daugelis patelių deda kiaušinius, ima perėti, — tuomet gaigalai, netekę savo patelių, nerimauja, ieško jų arba stengiasi atmušti pateles nuo kitų gaigalų. Tuo laiku gaigalus lengviausia medžioti. Patelės apleistas gaigalas atidžiai stebi, klausosi, ar nepamatys, ar neišgirs kur antytės. Kiek jų klausa tuomet esti įtempta, gali įrodyti šis mano pergyventas nuotykis. Pavasarį vieną ankstų rytą medžiojau gerokai patvinusiame alksnyne; iš pradžių ėjau sausuma, bet paskui prasidėjo didesnis vandens apsemtas plotas. Vos supliuškeno

vanduo po mano kojomis, girdžiu — netoli pakilo gaigalas ir po kelių sekundžių krito į vandenį vos per kelis žingsnius nuo manęs. Matyti, jis apsiriko, pamanęs, kad vandenyje supliuškeno pasislėpusi nuo jo patelė; patyręs savo klaidą, pakilo ir tuoj buvo nušautas.

Tuo nepaprastu gaigalų aistringumu ir naudojamasi pavasario medžioklėse, kai tik patelės sutupia lizduose, o gaigalai, kiek įmanydami, ieško jų. Vakare ir anksti rytą jie esti labai judrūs, perskrenda iš kūdros į kūdrą, ypač lanko patvinusius lapuotus miškus, kur dažniausiai peri patelės ir kur paskutinį kartą gaigalams teko su jomis matytis. Ypač mėgsta lankyti nedideles kūdras juodalksnyno viduryje. Kaip tik tokiose vietose dažnai traukia slankos, ir tuomet neretai nušaunamas vienas kitas gaigalas. Turint nors truputį kantrybės, tokioje vietoje nesunku sumedžioti gaigalą, atėjus naktį, gerokai prieš auštant, ir atsistojus artimuose krūmuose.

Tačiau ypač gražių pergyvenimų kaip tik tuo metu teikia medžioklė su „krykšte", tai yra prijaukinta antis patelė, naudojama patinui privilioti. Parinkus tinkamą vietą, „krykštė" už vienos kojos pririšama ilga, plona, bet stipria virve taip, kad ji galėtų laisvai plaukioti, o, reikalui esant, ir užsilipti ant medinio ratuko, pritvirtinto prie įsmeigto į dugną kuolo. Gera krykštė turi kuo daugiausia šaukti, ir nuo jos gabumų labai priklauso medžioklės pasisekimas. Dar visai tamsu, o medžiotojas jau tūno artimame kupste tam tyčia pastatytoje būdelėje arba su maža valtele pasislėpęs tankiame nendryne ir kiek galima ją užmaskavęs. Tenka kiek palaukti, bet ir tas laukimas nėra bergždžias; anaiptol, jis yra toks turiningas, kaip turininga, žavėtina yra pavasario naktis. Dar visai tamsu, dar mirksi žvaigždės, tik rytuose dangus šviesesnis, iš pradžių melsvas, paskui gelsvas, rausvas... Buvęs šiltas vakaras pasikeitė šalta naktimi ir dar šaltesniu rytu; ima šalti. Valtelė, kupstai ir geltonos pernykštės viksvos apsitraukia baltu šarmu. Tikrieji dienos paukščiai dar miega, bet daugumos balų paukščių, gyvenančių pusiaunaktinį gyvenimą, girdimi balsai, ypač pempių ir perkūno oželių. Antys irgi nemiega — kur tai toli ritmiškai kvaksi didžioji antis; savotišku, lyg mediniu balsu tarška dryžgalvės kryklės gaigaliukas, o virš galvos nuolat praskrenda mažesni ir didesni įvairių ančių rūšių pulkai. Jų nematyti, bet girdėti savotiškas sparnų švilpimas, būdingas kiekvienai rūšiai: štai tankus sparnų plasnojimas sukelia garsą, panašų į „fi-fi-fi-fi...", tai didžiųjų ančių būrelis; štai skardus, lyg zvimbimas, lyg kažkokio metalinio įrankio garsas ilgai girdimas, nors paukščiai jau praskrido, — tai pro šalį pralėkė gražios margos klykuolės. Kartais, praskrendant antims, kažkas smarkiai suplasnoja aukštumoje, — tai ančių būryje tamsoje du gretimi paukščiai paliečia kits kitą savo sparnais ir sukelia ši savotišką garsą. Vandens paviršius darosi vis šviesesnis, jame atsispindi ryto žara, ir tik tankiuose nendrių plovuose viešpatauja naktis... Štai mūsų krykštė suriko vieną, antrą kartą... dar pora minučių, ir į jos balsą atsiliepė aistringas gaigalo šauksmas. Tai lėtai kartojamas „bžy-bžy" — čia toliau, čia arčiau. Mat, gaigalas, išgirdęs antytę, pakilo į orą ir vis suka ratą, ieškodamas,

kur ji tupi. Pagaliau, pamatęs ją, o gal tik iš girdėto balso tiksliai nusta tęs vietą, smarkiai suplasnoja sparnais, stabdydamas savo polėkį, ir triukšmingai krinta į vandenį. Ir vėl girdėti jo tylus, bet aistringas balsas, tamsoje matyti jo šviesūs šonai, bet neilgam... nuaidėjo šūvis, ir štai dailus gaigaliukas mirties agonijoj daužosi netoli antytės.

Kur yra daug ančių, šios rūšies medžioklė labai sėkminga; ypač ji yra mėgstama Poliesėje, kur dar tebėra daug ančių, nors toli gražu ne tiek, kiek būta seniau. Geros krykštės tebėra ten dar labai vertinamos. Įdomu pažymėti, kad šiuo būdu galima privilioti ne tik gaigalą vienišių, bet ir tokį, kuris su patele dar nepersiskyrė. Štai vieną sykį, man bemedžiojant su krykšte Gaižūnų tvenkiniuose, atskridusi ančių porelė nutūpė apie pusantro šimto metrų nuo vietos, kur aš sėdėjau, pasislėpęs jaunų pušelių tankumyne. Gaigalas tuoj pastebėjo mano antytę ir ėmė skubiai prie jos plaukti, o per keletą metrų už jo plaukė neatsilikdama antis. Kai jis prisiartino šūvio atstumu, buvo nudėtas.

Laukinės anties mėsa gana gardi, vis dėlto ne tokia, kaip naminės. Labai nutukę paukščiai ne tokie skanūs, taip pat ne tokios gardžios dar neskrendančios jaunos antys, nes jų mėsa puri ir dvokia žuvimi.

Iš didžiosios laukinės anties yra kilusi naminė, kuri nedaug tepasikeitė

Kaip lengvai didžioji antis virsta naminiu paukščiu, turėjau progos įsitikinti 1938 metų pavasarį. 1937 metais išauginau tris antis — dvi pateles ir vieną patinuką, laikydamas jas Geluko ežero nedideliame aptvertame plote, o stojus žiemai ir užšalus ežerui — pastogėje. Kovo mėnesį, vos tik ištirpus ledui, mano antys kartu su kitais vandens paukščiais buvo vėl nugabentos į Geluką. Kad jos turėtų kur perėti, iš storų juodalksnių stuobrių padirbdinau keletą inkilų ir pritvirtinau juos prie tvoros stulpų taip, kad jų lakos būtų apie 15 *cm* virš vandens. Inkilo dugnas buvo išklotas velėnomis ir skiedryno puvėsiais, kad būtų panašus į tą patiesalą, kuriuo antis naudojasi gamtoje. Netrukus mano antys pradėjo domėtis pastatytais joms inkilais ir dažnai pašokdavo iš vandens ant lentelės prie lakos. Kartu prasidėjo ir jų poravimasis. Balandžio mėn. pradžioje jos pradėjo dėti kiaušinius ir, padėjusios jų po devynis, ėmė perėti balandžio mėn. 24 dieną. Gegužės mėnesį tos antys išperėjo 15 ančiukų. Šių ančių patalpa buvo ties pat namų langais, todėl turėjau progos stebėti perėjimo eigą. Pasirodė, kad antytės perėjo labai stropiai, palikdamos kiaušinius vieną kartą per dieną, ir skubiai prisilesusios, gerai pasimaudžiusios ir pamankštinusios sparnus, vėl grįždavo į lizdą. Įdomus buvo gaigalo laikymasis šiuo metu. Jis visai nurimo, o kai jos perėdamos trumpam palikdavo lizdą, laikėsi greta jų, lyg džiaugdamasis ta draugyste, o paskui, palydėjęs iki pat inkilo, vis dėlto nebandė į jį įlipti.

Abiejų mano ančių paukščiukai išsirito vieną dieną ir, netrukus išlipę iš inkilų, drauge su motinomis pasileido plaukioti. Įdomu, kad abi motinos tuoj suėjo krūvon, o jų vaikai sudarė vieną būrį; be to, prie jų dar prisidėjo gaigalas. Visi gerai sugyveno, o vaikų būrelis šildėsi tai po viena, tai po kita motina, nors pastebėjau, kad viena motina šią prievolę

atlikdavo stropiau už kitą. Žinoma, iš čia aprašyto vaizdo nereikėtų daryti išvados, kad ir gamtoje viskas vyksta panašiai, nes pusiau laisvėje, kaip kad buvo pas mane, sąlygos buvo dirbtinės. Pvz., laukiniai gaigalai nesideda prie patelių su vaikais; taip pat abejotina, ar jie palaiko ryšius su perinčiomis patelėmis, nes tuo laiku jie dažniausiai pastebimi tolesniuose nuo lizdaviečių vandenyse, sudarę atskirus „vyriškus" būrelius.

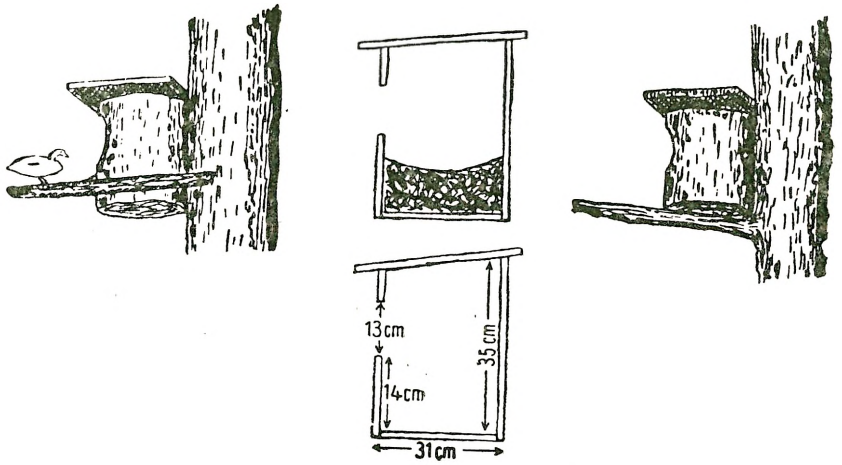

11 pav. Inkilai laukinėms antims

Rudagalvė kryklė, krykliukė. *Anas crecca* L.

XXVII pav.

Est. *piilpart.* Latv. *kriklis.* Lenk. *cyraneczka.* Rus. *čirok svistunok.* Vok. *Krickente.*

Mažesnė už dryžgalvę kryklę. Patinas yra apie 370 *mm* ilgio; sparnų tarpugalis apie 610 *mm*; šešių Lietuvos paukščių patinų suglausto sparno ilgis 177—187 *mm*, septynių patelių 162—180 *mm*. Patinas sveria apie 330 *g*, patelė apie 300 *g*.

Patino vestuvių rūbais galva ir didesnė kaklo dalis yra rudos spalvos; aplink akį prasideda puikios, žalios spalvos juosta, užeinanti į pakaušį ir ten pereinanti į violetinę spalvą. Ši juosta spindi ryškiu metaliniu atspalviu. Viršugalvyje ir pakaušyje plunksnos kiek ilgesnės, nuo to susidaro lyg karčiai, ir galva atrodo didesnė už dryžgalvės kryklės, kuri šių karčių neturi. Tarp esančių ant galvos rudų ir žalių spalvų eina plonas, baltas dryželis. Tarpupetis, pečiai ir kūno šonai su švelniais skersiniais dryželiais; užpakalinė nugaros dalis juosva; antuodegio plunksnos juodos, su šviesiais kraštais. Peties plunksnos turi juodas išorines vėtykles ir baltas vidines, todėl susidaro dvi išilginės baltos ir dvi juodos dėmės; pusė veidrodėlio yra žalios, pusė juodos spalvos. Žalia dalis puikiu metaliniu atspindžiu; iš priekio ir iš užpakalio veidrodėlis aprėžtas baltomis juostelėmis, iš kurių priekinė šiek tiek apsitraukusi rudai; sparnų dengiamosios plunksnos pilkos spalvos; didžiosios plas-

nojamosios plunksnos pilkai durpinės spalvos. Krūtinė balta, su juodomis, apvaliomis dėmelėmis, pilvo vidurys grynai baltas; jo šonai švelnaus skersinio rašto; uodegos apatinės dengiamosios plunksnos šviesiai rusvos, su juoda skersine juosta pamate ir juoda dėme gale. Snapas juodas; kojos tamsiai pilkos; akys tamsiai durpinės. Artėjant vasarai, baltosios pilvo ir krūtinės plunksnos apsitraukia ruda spalva.

Patelė panaši į dryžgalvę antytę, bet žymiai skiriasi veidrodėliu, kuris yra beveik toks pat, kaip ir patino; be to, ji tamsesnių spalvų. Patinai vasaros rūbais ir jaunikliai panašūs į pateles. Daugelis mūsų medžiotojų neskiria abiejų kryklių rūšių, ypač vasaros rūbais. Tačiau atskirti jas visai nesunku, pirma, iš skirtingų veidrodėlių, antra, iš to, kad dryžgalvės kryklės didžiųjų plasnojamųjų plunksnų stiebai, iš viršaus žiūrint, yra balti, o rudagalvės kryklės — tamsūs.

Rudagalvė kryklė gyvena didesnėje Europos dalyje, šiaurinėje ir vidurinėje Azijoje; žiemai išskrenda labai toli į pietus. Lietuvoje visur dažnas paukštis; atskrisdama pavasarį anksčiau už dryžgalvę kryklę, lieka ilgiau ir rudenį. Pavyzdžiui, 1937 m. Geluko ežere esu nušovęs šios rūšies gaigaliuką dar lapkričio mėn. 3 dieną, jis jau baigė šertis ir turėjo beveik vestuvių rūbus, tik pečių plunksnos buvo dar nepakeistos, o paprastai esančios baltos, su juodais taškais, krūtinės plunksnos buvo ryškaus rudo atspalvio. Šis atspalvis, pasirodo rudenį ir iki pavasario išnyksta. Tenkinasi dažnai mažomis balelėmis, ypač mėgsta miškų raistus, mažus ežerėlius ir tvenkinius. Plačiose atvirose pelkėse apsigyvena rečiau. Lizdą krauna balų kupstuose, bet taip pat ir toli nuo vandens, net visai sausuose miškuose. Deda 8—14 kiaušinių, 44—45 *mm* ilgio, 32—35 *mm* pločio, šviesiai gelsvos spalvos, 20—26 *g* svorio; peri 23 dienas. Užaugus vaikams, rudagalvės kryklės persikelia į didesnius vandenis ir maišosi su kitomis antimis. Patino balsas pavasarį labai charakteringas. Tai trumpas kartojamas švilpimas, skambąs maždaug „kryk kryk kryk...“ Patelė kvaksi panašiai į dryžgalvę kryklę.

Ši rūšis dar mažiau baikšti, negu aukščiau minėtoji, dažniausiai be jokių gudrybių galima prie šių paukščių prieiti per gerą šūvį. Mėsa tokia pat gardi, kaip ir dryžgalvės kryklės.

Dryžgalvė kryklė. *Anas querquedula* L.

XXVIII pav.

Est. *rägapart.* Latv. *prikške.* Lenk. *cyranka.* Rus. *čirok treskunok.* Vok. *Knäckente.*

Ši rūšis savo gausumu yra antroje vietoje po didžiosios anties, ir dauguma medžiotojų gerai ją pažįsta. Ji yra nedaug didesnė už rudagalvę kryklę. Patinas turi 400—410 *mm* ilgio, o patelė mažesnė. Patino sparnų tarpugalis apie 670 *mm*; suglausto sparno ilgis penkių Lietuvos patinų 183—207 *mm*, trijų patelių 177—185 *mm*. Patinas sveria apie 380 *g*, patelė 300—350 *g*; taigi ši antytė yra maždaug kurapkos dydžio. Patinas

vestuvių rūbais atrodo taip. Viršugalvis tamsiai durpinės spalvos; kakta šviesesnė, skruostai ir kaklas šviesiai durpinės spalvos, smulkiai išilgai dryžuoti. Išilgai galvos šonų eina grynai balti antakiai, užeiną net ant kaklo. Nugara durpinės spalvos, su šviesiais plunksnų kraštais. Sparnų smulkios dengiamosios plunksnos melsvai pilkos, veidrodėlis neryškiai žalias, lyg miltuotas. Krūtinė rusva, su skersiniais juodais dryželiais. Pilvo vidurys grynai baltas; jo šonai balti, su ryškiais skersiniais dryželiais. Pauodegys baltas, su aiškiais juodais taškeliais. Svarbiausią gaigaliuko pagražinimą sudaro peties plunksnos — ilgos, laibos, nusvirusios kūno šonais; jų kraštai melsvai pilki, toliau eina juodi dryželiai, o viduryje grynai balta juostelė. Snapas juosvas; kojos tamsiai pilkos; akys šviesiai durpinės spalvos. Patelė savo spalva panaši į didžiąją antį, bet jos viršutinė kūno dalis tamsesnė, o apačia šviesesnė. Krūtinės ir pilvo vidurys beveik baltos spalvos; sparnų dengiamosios plunksnos pilkos; veidrodėlis kaip patino. Ir patinų, ir patelių, ir jauniklių didžiųjų plasnojamųjų plunksnų stiebai, žiūrint iš viršaus, yra balti; iš to šią rūšį nesunku atskirti nuo žemiau aprašomos, kur tie stiebai yra tamsūs.

Patinas, išsišėręs vasaros pradžioje, turi rūbus, panašius į patelės, bet skiriasi nuo jos pilkai melsvomis sparnų dengiamosiomis plunksnomis.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet tamsesni; jų krūtinė ir pilvas negrynai baltos spalvos. Pūkuoti jaunikliai panašūs į didžiosios anties jauniklius, bet mažesni. Kiaušiniai 44—47 *mm* ilgio ir 30—35 *mm* pločio, šviesaus gelsvo ar žalsvo atspalvio. Vidutiniškai sveria 27 *g*.

Dryžgalvė kryklė yra paplitusi visoje Europoje ir Azijos šiaurėje. Žiemai išskrenda labai toli į pietus. Pavyzdžiui, Azijos dryžgalvės kryklės nuskrenda net į Malajų sritį, perskrisdamos Himalajų kalnus. Atskrenda pas mus kovo mėnesį arba, esant šaltam pavasariui, balandžio mėnesio pradžioje. Išskrenda spalio mėn. pabaigoje arba lapkričio pradžioje. Laikosi tose pačiose vietose, kaip ir didžioji antis.

A. Vaitkevičiaus duomenimis, pavasarį Ventės Rage jų traukia nedaug. Rudenį jų matyti daugiau, ypač Kniaupėje, Krokų Lankoje ir aplamai Nemuno deltoje.

Mūsų kryklės žiemą praleidžia D. Britanijoje, Prancūzijoje, Bavarijoje ir Vidužemio jūros kraštuose, bet daugiausia atogrąžų Afrikoje.

Gaigaliukai turi savotišką tarškiamą balsą (panašų į trrr. . .); iš to galima juos lengvai pažinti. Tas balsas dažniausiai girdimas sutemus. Patelė kvaksi, bet švelnesniu balsu, negu didžioji antis. Kryklės nelabai bailios ir net atviroje vietoje kartais prisileidžia per gerą šūvį.

Peri vėliau už didžiąją antį. Kryklė lizdą krauna visuomet ant žemės, gražiai išklodama jį savo pūkais. Deda 8—13 kiaušinių ir peri 23 dienas. Dryžgalvės kryklės mėsa labai švelnaus skonio, geresnė už didžiosios anties.

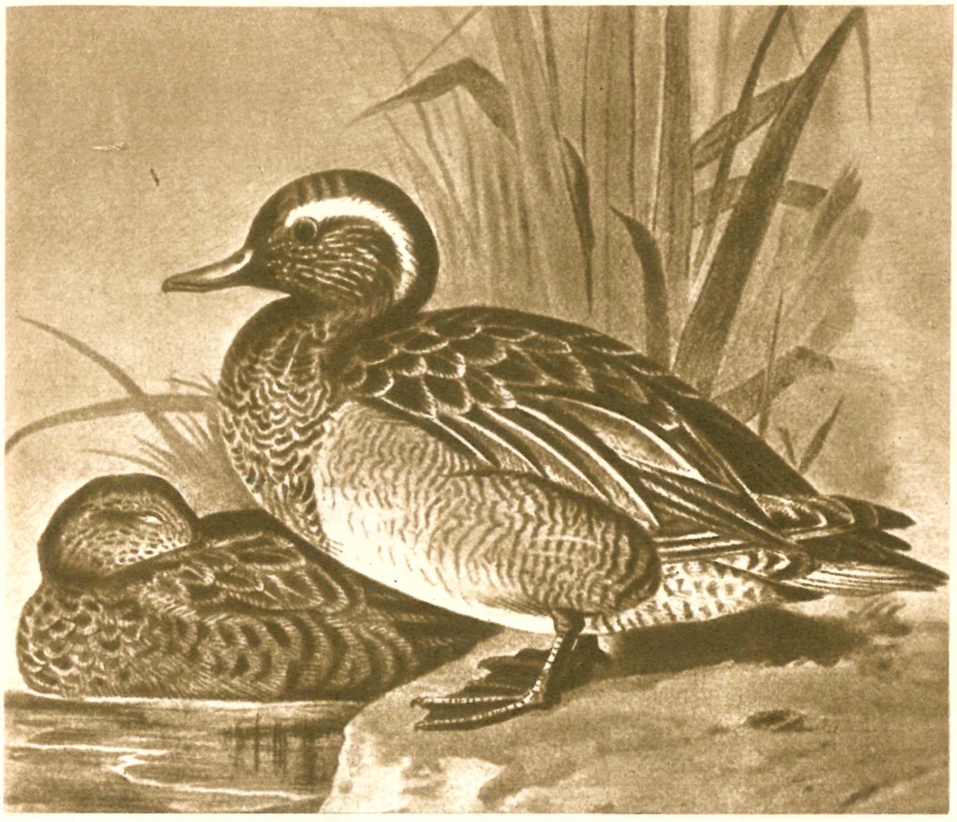

XXVIII. DRYŽGALVĖ KRYKLĖ — *ANAS QUERQUEDULA* L.

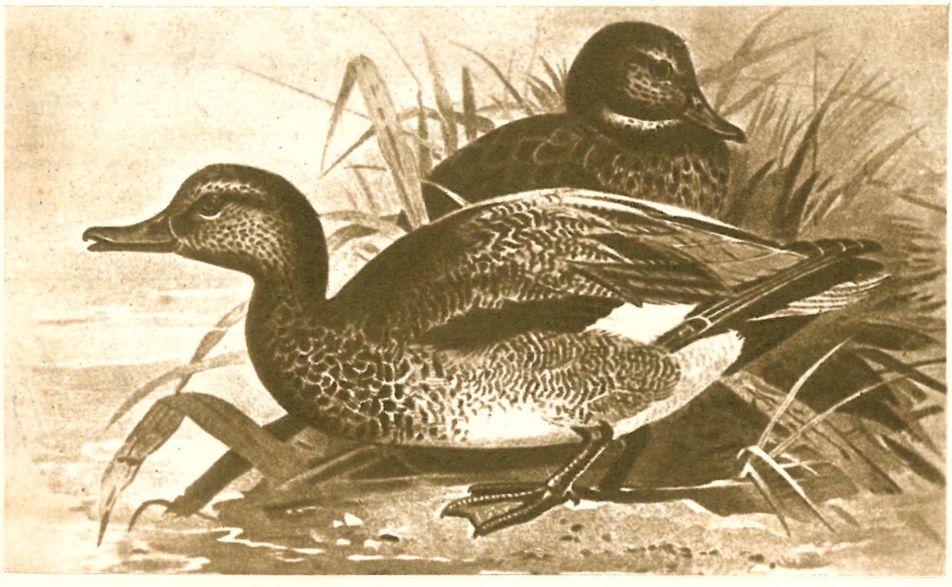

XXIX. PILKOJI ANTIS — *ANAS STREPERA* L.

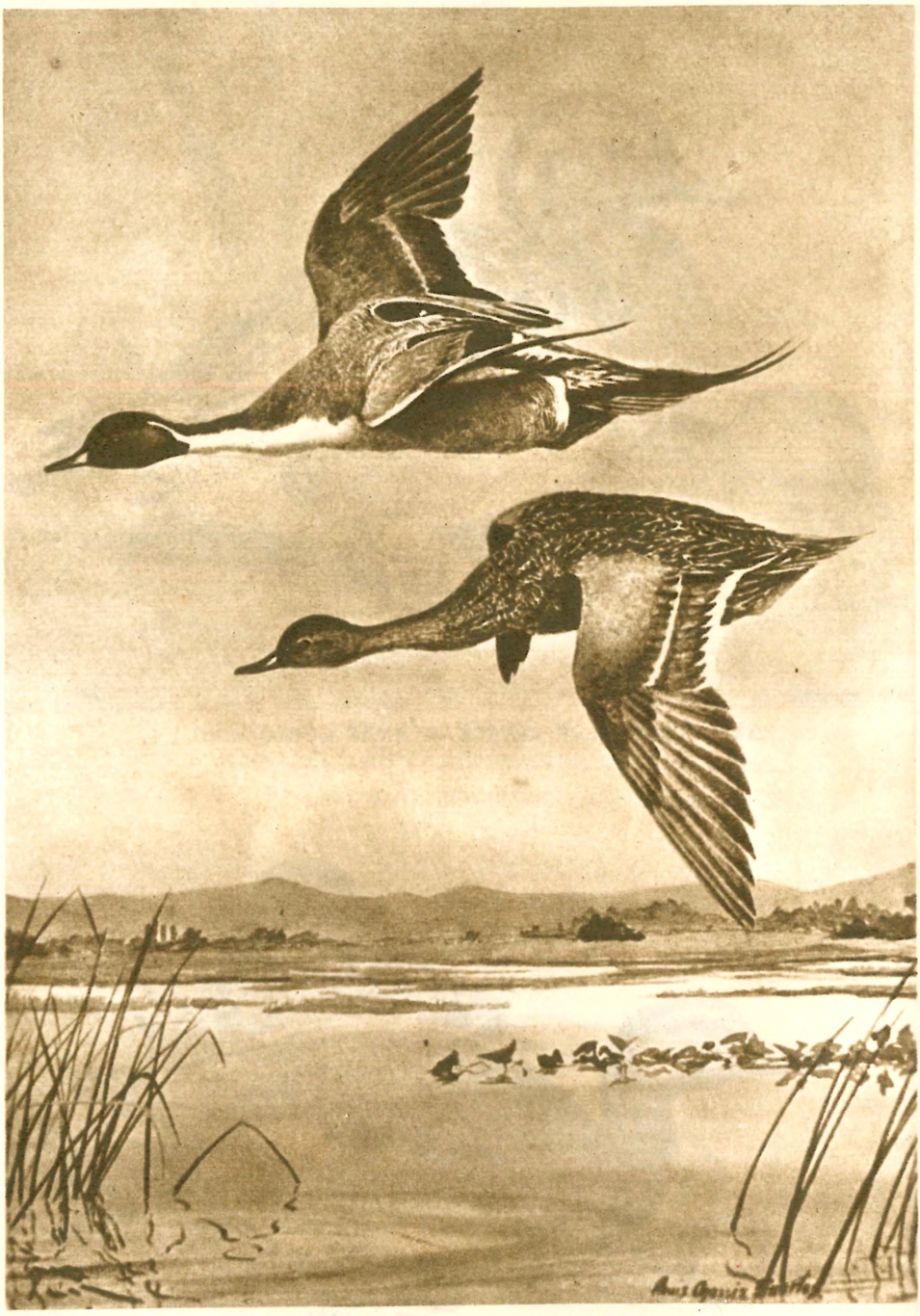

XXX. SMAILIAUODEGĖ ANTIS — *ANAS ACUTA* L.

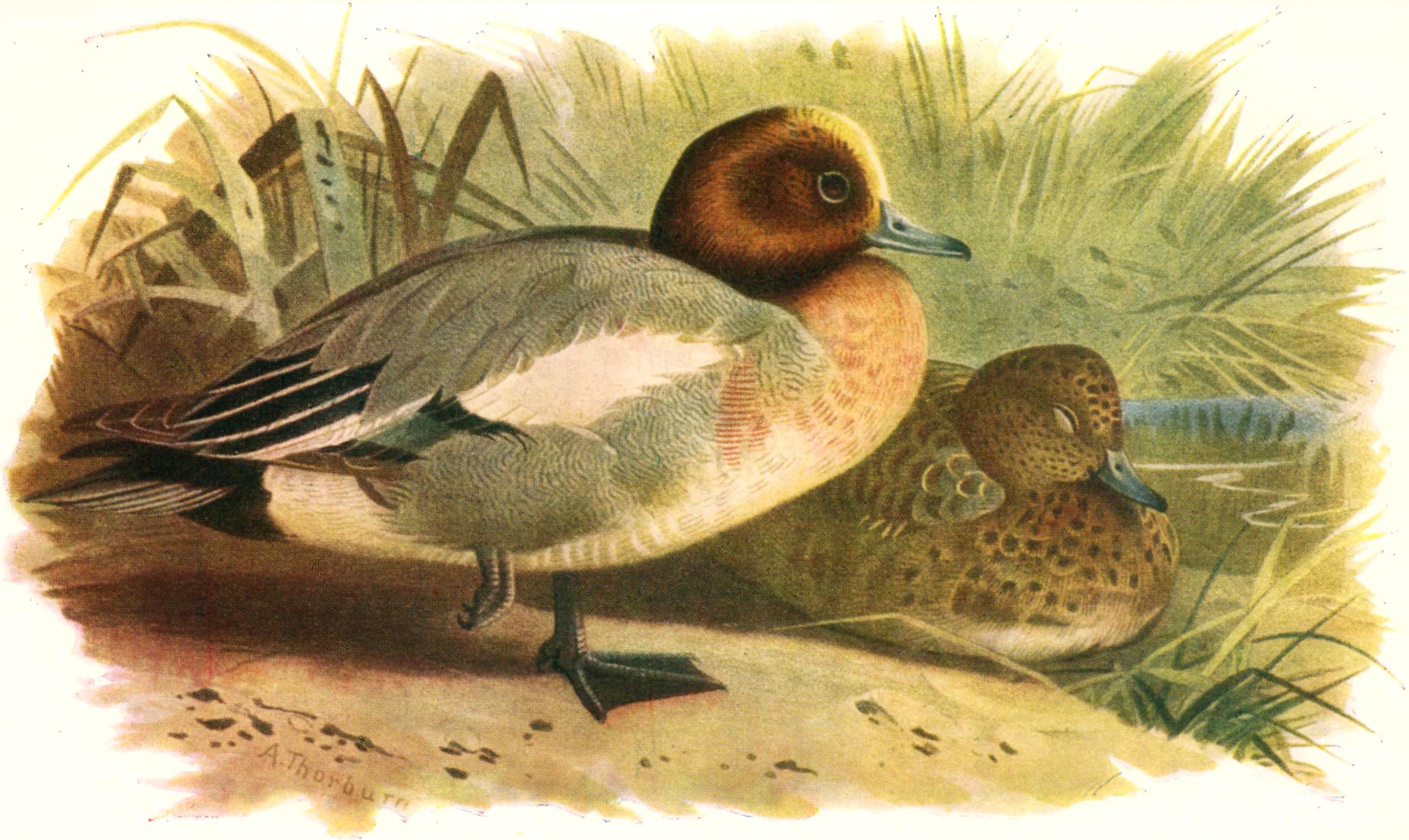

CYPLĖ

Pilkoji antis. *Anas strepera* L.

XXIX pav.

Est. *rääkspart.* Latv. *pēleka pīle.* Lenk. *kaczka grzechotka.* Rus. *utka sieraja.* Vok. *Schnatterente.*

Ši reta rūšis vasaros rūbais labai panaši į didžiąją antį, ir dėl to medžiotojai skirtumo tarp jų neįžiūri. Užtat pavasario rūbais patinas labai skiriasi nuo anos rūšies. Jo viršugalvis tamsiai durpinis, kita galvos dalis ir kaklo galinė dalis palša, smulkiais, tamsiais taškeliais išmarginta; kaklo pamatinė dalis su juodais ir baltais skersiniais bruoželiais, nugara durpinės spalvos, labai švelni, palšos spalvos, skersinio banguoto rašto; antuodegis ir pauodegys juodos spalvos; žemutinė krūtinės dalis ir pilvo vidurys balti, su tamsiomis dėmelėmis; kūno šonai tamsaus skersinio banguoto rašto. Sparnų dengiamosios plunksnos rudai pilkos, su nežymiais rusvais žvyneliais; veidrodėlis juodas, labai silpnai žvilgąs, iš priekio atskirtas rudu plotu, o iš užpakalio baltu; plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos. Snapas viršuje juosvas, geltonais šonais; kojos geltonos.

Patelė savo spalva labai panaši į didžiąją antį, bet skiriasi pirmiausia veidrodėliu, kuris esti beveik toks pat, kaip patino, antra, tuo, kad pilvo margumas sudarytas iš smulkių, apvalių dėmelių. Jaunikliai panašūs į patelę.

Ši rūšis, už didžiąją antį vos tik mažesnė, peri Islandijoje, D. Britanijoje, Pietų Švedijoje, Danijoje, Olandijoje, rečiau Vokietijoje ir Lenkijoje, toliau Rusijoje per Vidurinę Aziją iki Kamčiatkos. Be to, dar pietų Ispanijoje ir Šiaurės Alžyre. Pavasarį gana apsčiai jų aptikdavau Volgos deltoje ir Kazachstane, o sausio mėnesį Užkaukazėje, netoli Lenkorano.

Gal būt, peri Lietuvoje, bet ligi šiol neturima apie tai nė vieno tikro duomens. Pasak T. Zubavičiaus, matyta Žuvinto ežere.

Pilkoji antis laikosi balose ir plačiuose stovinčiuose vandenyse. Hartert'o duomenimis, jos įprastas šaukiamasis balsas, tai aukštas švilpiamas „kuek", betgi dažniau girdimas greitas kvaksėjimas „rėk, rėk, rėk, rėk, pip, pip, rėk, rėk, rėk". Maistą sudaro visoki balų augalai, kirmėlės ir t. t. Lizdą krauna apžėlusiose salelėse arba krantuose, žolėse ar nendrėse, dažniausiai po krūmu. Gegužės mėnesį patelė deda 8—12 kiaušinių.

Cyplė, capas. *Anas penelope* L.

Spalvotas pav.

Est. *viupart.* Latv. *švukšķis, baltvederpīle.* Lenk. *świstunka.* Rus. *svijaž.* Vok. *Pfeifente.*

Cyplė savo dydžiu yra vidurys tarp didžiosios anties ir dryžgalvės kryklės. Kūno ilgis apie 500 *mm*; suglausto sparno ilgis 240—270 *mm*, dviejų Lietuvos patinų 255—265 *mm*, dviejų patelių 247—248 *mm*. Patinas sveria 800—850 *g*, patelė 650—700 *g*.

Patinas vestuvių rūbais labai puošnus. Jo kakta šviesiai geltona, kartais bemaž balta, ir ši spalva nežymiai pereina į ryškiai rudą pakaušyje,

skruostuose ir gale kaklo. Galvos užpakalinėje dalyje, ypač akių srityje, žalias metalo žvilgėjimas ne visų paukščių vienodai ryškus. Kaklo priekinė dalis ir pagurklis rudos spalvos; tas rudumas nežymiai pereina į baltą krūtinę ir pilvą. Tarpupetis, pečiai ir pilvo šonai turi labai švelnų skersinį baltą ir juodą banguotą raštą. Uodegos apatinės ir viršutinės dengiamosios plunksnos juodos, su žaliu žvilgėjimu. Veidrodėlis žalias, su viena balta plunksna, aprėžtas iš priekio juoda juostele. Sparno viršutinės dengiamosios plunksnos baltos, dėl to, susiglaudus sparnams, kūno šonuose susidaro platus, baltas laukas, iš toli matomas. Plasnojamosios plunksnos durpiškai pilkos; vairuojamosios plunksnos tamsiai pilkos, šviesiais kraštais. Snapas melsvas, su juodu nagu viršūnėje. Akys šviesiai durpinės.

Patino vasaros rūbais visa galva ir kaklas negrynai rudos spalvos, išmarginti smulkiais juodais, žaliai žvilgančiais taškeliais. Krūtinė, kūno šonai ir uodegos dengiamosios plunksnos pilkai rudos spalvos, su plačiomis skersinėmis juosvomis dėmėmis. Sparnai kaip vestuvių rūbų.

Patelės vestuvių rūbais galva ir kaklo galas palšas, išmargintas smulkiais tamsesniais taškeliais. Kaklo pamatinė dalis ir kūno šonai rusvai pilki; pilvas ir krūtinės apatinė dalis baltos spalvos. Sparnų dengiamosios ir pečių plunksnos pilkai durpinės spalvos, šviesiais kraštais. Veidrodėlis juosvas, be žvilgėjimo. Patelė vasaros rūbais šiek tiek panaši į patiną tais pačiais rūbais, bet jos spalvos ne tokios ryškios.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet tamsesni.

Cyplė peri Europos ir Azijos šiaurėje. Aplamai mūsų krašte perėti ji nelieka, nors kelis kartus teko man matyti egzempliorių, nušautų vasaros medžioklės sezono pradžioje (pvz., Šilo Pavėžupyje, Raseinių apskr.). Ar šie paukščiai perėjo, negaliu pasakyti. Tačiau jų beperinčių aptikta buvusioje Lenkijos teritorijoje, rytinėje dalyje (Dunajewski's), o Rytprūsiuose jos vietomis nuolatos peri (Tischler'is).

Šiaip cyplė krauna lizdą kupstuose, plovuose ir klampiuose didesnių vandenų pakraščiuose. Deda 8—9 kiaušinius blizgančius, baltus, aptrauktus gelsvai rausva spalva. Jų vidutinis dydis 54,8×38,7 *mm* (Hartert'as, 1938). Peri 22—23 dienas. Ką tik išsiritę jaunikliai sveria 20—21 *g*.

Mūsų krašte cyplės pasirodo dideliais pulkais pavasarį ir rudenį. Pavasarį jos daugiausia mėgsta laikytis plačiose patvinusiose pievose. Rudenį daugiau laikosi gilesniuose vandenyse. Jau rugsėjo mėnesį galima jų užtikti, iš pradžių mažais pulkeliais, o vėliau rudenį — dideliais pulkais. Dažnai užtikdavau jų Nemuno salose būreliais, kartu su kryklėmis. Žuvinto ežero pakraščių pievose kartais matydavau milžiniškus jų būrius.

Šios antys turi savotišką švilpiamą ar cypiamą balsą, nuo ko ir kilo jų vardas. Šis balsas skamba maždaug „pi-u, pi-u". Skrisdamos jos nuolat šaukia, dėl to ir tamsoje galima jas pažinti. Šis balsas yra toks būdingas, jog vieną sykį išgirstas, pasilieka atmintyje visą gyvenimą. Šios antys daug laksto ir nakties metu, apie tai galima spręsti iš girdimų padebesyse balsų. Pačiame Kaune, ypač pavasario traukimo metu, dažnai esu šias antis girdėjęs.

Pasak A. Vaitkevičiaus, 1955 m. Ventės Rage cyplės pradėjo traukti balandžio mėn. 15 d. ir baigė balandžio mėn. 21. Traukimo metu užregistruota jų 694. Rudenį traukia spalio mėnesį; jų 1954 m. užregistruota 697, 1955 m. — 19, 1956 m. — 89. Europos šiaurės, jų tarpe ir Pabaltijo, paukščiai praleidžia žiemą Olandijoje ir Prancūzijoje. Viena mūsų antis žieduota Žuvinte buvo sumedžiota Olandijoje (XII.15 d.).

Cyplė nėra tokia baikšti, kaip didžioji antis, ir dėl to lengviau prie jos iš pasalų prieiti per gerą šūvį. Mažiausiai baikščios pavienės antys arba maži jų pulkeliai, nusileidę tvenkinyje ar šiaip nedideliame vandens plote. Geriausia jų galima nušauti per vakarinį arba rytinį traukimą, kai praskrenda jų nepaprastai tiršti pulkai. Jau iš toli galima pasirengti šūviui, nors dar visai tamsu, nes cyplės skrisdamos visą laiką atsiliepia savo švilpiamu balsu. Savotišką įspūdį patiria medžiotojas šaltą pavasario arba rudens naktį, išplaukęs mažu laiveliu ir sustojęs tarp nendrių ar švendrų tankumyne. Toli pasigirsta iš pradžių neaiškus, paskui vis aiškesnis švilpimas, ir pagaliau, lyg audra, užlekia viršum laivelio tirštas cyplių būrys. Dažnai tuomet girdėti, kaip tamsoje čia viena, čia kita antis sparnais užkabina savo kaimynės sparnus arba viena kita staiga pasuka savuosius, norėdama sumažinti greitį, ir tuo sukelia ypatingą ūžesį. Nusileidžiant antims ant vandens, būrys dar tirštėja, ir neretai, pataikius tinkamą akimirksnį, vienu šūviu galima nušauti kelis paukščius. Taip cyplės perskrenda ankstyvą rytą ir vėlyvą vakarą iš patvinusių pievų į ežerus arba upes ir atgal. Net ir visą naktį jos dažnai laksto, gal būt, dažniau negu dieną.

Cyplė gerai laikosi nelaisvėje, ir dėl to visuose zoologijos soduose dažnai galima jų pamatyti.

Smailiauodegė antis. *Anas acuta* L.

XXX pav.

Est. *soopart.* Latv. *garkaklis.* Lenk. *rożeniec.* Rus. *šilochvost'.* Vok. *Spiessente.*

Ši antis pasižymi laibu kūnu, ilgu ir plonu kaklu ir smailia uodega; ji mažesnė už didžiąja antį arba bent daug laibesnė. Kūno ilgis: patino apie 690 *mm* (kartu su labai ilga uodega), patelės apie 540 *mm* (jos uodega daug trumpesnė); patino sparno ilgis 262—280 *mm,* patelės 242—266 *mm* (Witherby), Lietuvos paukščių patino 263, 3 patelių 240, 245, 252 *mm.* Patinas sveria 710—1250 *g,* patelės 601—912 *g* (Schiöler).

Patinas vestuvių rūbais yra labai puošnus. Jo galva ir kaklo galas švelnios kavinės spalvos, išmarginti tankiais tamsesniais taškeliais, ausų srityje su silpnu metaliniu atspindžiu. Kaklo pamatinėje dalyje eina dvi baltos juostelės, perskirtos tamsiu ruožu kaklo nugarinėje dalyje. Kaklo priekis, krūtinės ir pilvo vidurys grynai baltos spalvos, tarpupetis ir šonai švelnaus, balto ir juodo skersinio rašto; pečių plunksnos ilgos, smailios, viduryje juodos, su balsvais kraštais; jos sudaro pailgą dėmę. Sparno dengiamosios plunksnos pilkos; veidrodėlis žalsvas, su nelabai ryškiu

violetiniu spindėjimu: iš priekio jis atskirtas rusva juostele, užpakalyje šiek tiek rusvai balta; plasnojamosios plunksnos negrynai pilkos; antuodegis pilkas, balsvu skersiniu raštu; pauodegys juodas, baltais šonais. Snapas viduryje juodas, su melsvais kraštais; kojos pilkos; akys durpinės spalvos. Patelės spalva, ypač iš viršaus, kaip ir didžiosios anties, bet daug šviesesnė; apačia balsvai palša, kartais neaiškiai dėmėta; veidrodėlis neryškus, pilkas, mažai tespindįs. Snapas, kojos ir akys kaip patino.

Patino poilsio rūbų spalva panaši į rudagalvės kryklės patino tuo pačiu metu, bet turi aiškius skersinius ruoželius tarpupetyje. Jaunikliai panašūs į patelę, bet tamsesni.

Smailiauodegė antis gyvena visoje Europoje ir Azijoje tarp 45 ir 70° šiaurės pločio. Rusijos šiaurėje gana dažna; aš dažnai užtikdavau jų Š. Dvinos intakuose, Archangelsko krašte. Pavasarį, traukimo metu daug jų mačiau Volgos deltoje ir Kazachstane (Išimo stepėse).

Lietuvoje vasaros metu retai jų užtiksi, tačiau yra davinių, kad jos retkarčiais čia peri. Tai rodo ir keli jauni paukščiai, kuriuos 1928 metais, prasidėjus vasaros medžioklei, nušovė F. Janušauskas; jų vieną padovanojo Kauno Zoologijos muziejui. Man žinomas tik vienas atvejis, kai ši ančių rūšis perėjo Lietuvoje (T. Zubavičius). 1903.V.3 netoli Žuvinto, plyname lauke, vikienoje pranešėjas matė smailiauodegės anties patelę, o kitą dieną, patikrinęs vietą, rado lizdą su 9 kiaušiniais. Kiaušiniai buvo užperėti ir pridengti. Iš to pranešėjas daro išvadą, kad antytė buvo išėjusi pasiganyti. Vėliau lizdas kažkieno buvo išdraskytas.

Smailiauodegių ančių kiaušiniai 51,6—55,1 *mm* ilgio, ir 36,1—37,2 *mm* pločio. Sveria apie 40 *g*. Peri 22—23 dienas.

Pavasarį ir rudenį traukimo metu smailiauodegių ančių Lietuvoje pasirodo apsčiai, ypač kai po ilgų šalčių staiga prasideda šiltas oras. Jos tuomet daugiausia mėgsta laikytis prie patvinusių upių, sudarydamos kartais milžiniškus mišrius būrius su kitų ančių rūšimis, nuo kurių nesunku jas atskirti iš jų ilgų kaklų ir ilgos, smailios uodegos. Net ir vasaros metu, kai jos savo spalva mažai skiriasi nuo didžiųjų ančių, iš kūno formos gerai galima jas pažinti net iš toli. Ypač didelius šių ančių pulkus užtikdavau kovo mėnesio pabaigoje ir balandžio pradžioje patvinusioje Dovinėje ir Merkyje. Nedideli pulkeliai ir atskiros poros pavasarį dažnai pastebimos Nemuno salose ir Nevėžio pakraščiuose. Rudens metu jos dar ilgesniam laikui mūsų krašte sustoja. Nesunku tuomet jų aptikti Žuvinto ežere.

Pasak A. Vaitkevičiaus, Ventės Rage smailiauodegių ančių pavasarį daugiau negu rudenį. 1955 metais jos pasirodė balandžio mėn. 5 d. ir išskrido balandžio mėn. 21 d. Rudenį jų pasirodo negausiai, pvz., 1954 m.— 121, 1955 m. — nė vienos, 1956 m. — 15. 1956 m. Rasytėje jų taip pat nepastebėta.

Žiemai išskrenda labai toli, net į atogrąžų kraštus. Viena Indijoje žiemojimo metu žiedu pažymėta smailiauodegė antis buvo užtikta beperint Šiaurės Sibire, apie 6000 kilometrų nuo žiemojimo vietos. Spėjama,

kad per šią kelionę smailiauodegės antys perskrenda Himalajų kalnus (yra įrodyta, kad tatai padaro ir dryžgalvė kryklė).

Tai yra neprastai gražus ir grakštus paukštis, puikus lakūnas. Dėl to ir mūsų kaimo medžiotojai kai kur vadina ją kregždine antimi (gal būt, ir dėl to, kad uodegoje yra dvi ilgos, laibos vairuojamosios plunksnos). Neabejojamai dėl tos ypatybės senuose Egipto ieroglifuose šios anties atvaizdas reiškė sąvoką „skristi". Galima spėti, kad senais laikais nesuskaitomi šių ančių būriai žiemodavę prie Nilo.

Savo papročiais smailiauodegė antis labai panaši į didžiąją antį ir taip pat, kaip ir anoji, jau rudens metu pradeda porų pasirinkimo žaidimus. Nelaisvę pakelia lengvai ir gerai prie žmogaus pripranta. Dėl to zoologijos soduose ši rūšis dažniausiai ir laikoma, nes yra tikras tvenkinio papuošalas. Pažymėtina, kad ji lengvai tuokiasi su didžiąja antimi. Mišrūnai sugeba ir toliau tarp savęs veistis. Tas faktas įrodo artimus tų dviejų rūšių giminystės santykius.

Laisvėje smailiauodegė antis yra ne tokia baikšti, kaip didžioji antis, bet baikštesnė už kryklę. Iš pasalų prie jos prisiartinti per gerą šūvį ne labai sunku. T. Zubavičiaus duomenimis, ji kartu su didžiosiomis antimis vakarais išskrenda pasiganyti į javų laukus.

Šaukštasnapė antis. *Spatula clypeata* (L.)

XXXI pav.

Est. *Luitsnokk-part.* Latv. *platknabis.* Lenk. *płaskonos.* Rus. *širokonoska.* Vok. *Löffelente.*

Šaukštasnapė antis yra gražiausia iš mūsų laukinių ančių. Ji už dryžgalvę kryklę nedaug didesnė. Jos ilgis apie 480 *mm*; sparno ilgis 240—250 *mm*. Patinas sveria 600—650 *g*, patelė apie 550 *g*. Šios rūšies svarbiausias požymis tai nepaprastai didelis snapas, išplėstas gale, dėl to ir skrendančią šaukštasnapę antį atskirti nuo kitų rūšių nesunku. Snapo kraštai apsagstyti labai ilgomis raginėmis plokštelėmis. Patinas vestuvių rūbais turi galvą juosvą, su puikiu metaliniu žvilgėjimu, pagurklį baltą, krūtinę ir pilvą rudą; sparnų dengiamosios plunksnos pilkai mėlynos spalvos; ant pečių dvi baltos išilginės juostos; sparno veidrodėlis žalias, su baltu krašteliu iš priekio; sparno dengiamosios plunksnos puikios melsvos spalvos; uodegos viršutinės ir apatinės dengiamosios plunksnos juodos, su žaliu žvilgėjimu; snapas juodas, kojos ryškios raudonos spalvos.

Patelė savo spalva panaši į didžiąją antį, bet sparnų dengiamosios plunksnos melsvos, nors ir ne tokios ryškios, kaip patino. Patinas vasaros rūbais panašus į patelę, bet vis dėlto išsiskiria puikiomis, mėlynomis sparnų dengiamosiomis plunksnomis. Jaunikliai panašūs į pateles, bet tamsesni. Pūkuoti jaunikliai panašūs į didžiosios anties jauniklius, bet jų spalvos mažiau ryškios. Šaukštasnapė antis yra paplitusi visoje vidurinėje Šiaurės pusrutulio zonoje, priskiriant ir Š. Ameriką. Žiemos metu ji nukeliauja toli į pietus, pasiekdama pusiaują. Pas mus jų pasitaiko visur, bet niekur apsčiai nėra randama. Dažniausiai jų galima pastebėti pava-

sarį, nes tuomet patinai labiausiai krinta į akis savo gražiomis spalvomis. Jos daugiausia mėgsta patvinusias pievas ežerų ar didesnių upių pakraščiuose. Dažnai užtikdavau jų ramiose Nemuno įlankose ir senupėse.

Šaukštasnapė antis turi tokių pat papročių, kaip kryklės, ir neretai susiburia su jomis į bendrus būrius. Kaip ir kryklės, jos nėra labai bailios. Plaukiodamos jos turi paprotį rikiuotis viena paskui kitą taip, kad vienos snapas siekia kitos uodegą. Jos kvaksi, kaip ir kitos antys, o, be to, pavasarį patinai leidžia dar kitą savotišką tylų balsą, kurį sunku išreikšti raidėmis. Jis kiek panašus į trumpo spiaudymo garsą. Aš girdėdavau šį balsą sutemus, porelėms leidžiantis į vandenį. Heinroth'as pažymi jį kaip aistros balsą.

Lizdus krauna sausose pievose tarp žolių. Deda 7—9 kiaušinius, kurie vidutiniškai sveria po 40 *g*. Perėjimo laikas 22—23 dienos.

Didelės reikšmės, kaip medžiojamasis paukštis, šaukštasnapė antis mūsų krašte neturi, nes pasitaiko atsitiktinai, ir iš viso jų nušaunama gana retai.

Dauguma autorių teigia, kad ši ančių rūšis blogai pakenčia nelaisvę ir, kaip spėjama, būtent, dėl to, kad jos negauna įprasto maisto. Jau tik iš savotiškos snapo sudėties galima spręsti, kad jų maistas skiriasi nuo kitų ančių. Heinroth'as teigia, kad svarbiausią jų maisto dalį sudaro labai smulkūs vėžiagyviai, pvz., dafnijos, ir uodų vikšrai. Jiems gaudyti ir yra pritaikytos ilgos ir laibos snapo plokštelės. Šį maistą gaudo gana savotišku būdu. Kelios antys susibūrusios plaukia maždaug vieno metro skersmens ratu, tam tikru pastoviu atstumu viena nuo kitos. Besiirdamos jos savo kojomis iškelia į viršų dumblo drumzles, o kartu su jais ir smulkius gyvūnėlius. Ištisomis valandomis galima stebėti jas dirbant šį darbą. Aišku, kad nelaisvėje sunku patiekti joms šios rūšies maisto.

Pasak Ptušenko ir Isakov'o (1952), pavasarį, kai trūksta gyvūninio maisto, šaukštasnapės antys sulesa gana daug augalų (iki 70% bendros maisto masės), ypač plūdenų, elodėjų ir kt. Vasaros pabaigoje iki 89,5% jų maisto sudaro moliuskai. Mano rugpiūčio mėnesį Lietuvoje nušautų dviejų paukščių ne tik skilviai, bet ir visa stemplė buvo pilna moliuskų *Limnea palustris*.

NARDANČIOSIOS ANTYS

Šalminė antis. *Netta rufina* (Pall.)

XXXII pav.

Latv. *lielgalvpīle.* Lenk. *kaczka hełmiasta.* Rus. *nyrok krasnonosyj.* Vok. *Kolbenente.*

Ši dailioji antis išsiskiria iš kitų nardančiųjų ančių tarpo savo bendra išvaizda: jos kūnas laibesnis, galva pailga, ilgesni sparnai, trumpesni pirštai; snapas beveik galvos ilgio, su laibesniu galu, šiek tiek panašus į žąsies snapą. Ji dažniau būna sausumoje; tais visais atžvilgiais iš visų nardančiųjų ančių yra panašiausia į plaukiojančiąsias antis. Jos kūno

ilgis apie 550 *mm*; sparnų tarpugalis apie 900 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 250—278 *mm*, patelės 243—260 *mm* (Isakov'as, Ptušenko), vieno Lietuvos patino 263 *mm*. Snapo ilgis apie 5—5,2 *cm*. Patinas sveria apie 1 *kg*, riebesni paukščiai iki 1,2 *kg*, patelė apie 875 *g*. Kiaušinis sveria 60 *g*.

Patino vestuvių rūbais galva šviesiai ruda; viršugalvio plunksnos yra ilgesnės ir sudaro ant galvos lyg aukštą šalmą. Krūtinė, pilvas ir pauodegys juodos spalvos; pilvo šonai balti, nugara ir sparnai rudai pilki. Sparnų veidrodėliai dideli, balti. Snapas ryškiai raudonas; kojos raudonos, su juodomis plėvelėmis.

Patelės visa viršutinė kūno dalis ir galva pilkai rusva; skruostai, krūtinė ir pilvas balsvi; snapas ir kojos negrynai raudonos spalvos. Jaunikliai panašūs į patelę.

Šalminė antis gyvena Europos ir Azijos pietinėje dalyje, taip pat ir Afrikos šiaurėje. Jų apsčiai pasitaiko Kaspijos pakraščiuose ir Kirgizijos stepių sūriuose ežeruose, taip pat Irane ir Juodosios jūros kraštuose. Rečiau pasitaiko Ukrainoje, Podolėje, Vengrijoje, Vidužemio jūros pakraščiuose iki Pietų Prancūzijos. Pasak Heinroth'o, nedaug jų peri ir Vokietijoje. Ligi šiol šis paukštis Lietuvoje nebuvo aptiktas, ir tik vieną kartą mūsų Zoologijos muziejus gavo puikų patiną, nušautą ties Dumbline, netoli Sartų ežero, 1926 m. vasario mėn. 2 d. Apie šios anties traukimą dar nėra pakankamai duomenų. Žinoma, kad Azijos paukščiai žiemoja Kaspijos jūros pietinėje dalyje ir toliau į pietus iki Pakistano. 1949 m. sausio mėnesį radau jų gana daug apie Baku ir Lenkoraną.

Šalminė antis dėl savo nepaprasto puošnumo dažnai laikoma zoologijos soduose, tuo labiau, kad ten gerai veisiasi ir retai palieka savo vietą.

Rudagalvė antis. *Aythya (Nyroca) ferina* (L.)

XXXIII pav.

Est. *punapea vart.* Latv. *brūnkaklis, raudava.* Lenk. *kaczka podgorzałka.* Rus. *nyrok krasnogolovyj.* Vok. *Tafelente.*

Jau iš toli šią antį galima pažinti iš stambaus, storo kūno, trumpo kaklo ir palyginti didelės galvos. Dar geriau pažinti lekiančią rudagalvę antį iš to, kad ji smarkiai išlenkia galvą aukštyn, ir dėl to jos gerklė sudaro savotišką iškilimą. Už didžiąją antį ji kiek mažesnė: patino kūno ilgis apie 400 *mm*; sparnų tarpugalis apie 790 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 211—220 *mm*, patelės 201—212 *mm* (Witherby), Lietuvos paukščių keturių patinų: vieno — 209, trijų — 210 *mm*, vienos patelės 203 *mm*. Patinas sveria 750—1000 *g*, patelė 825 *g*, ką tik išsiritęs iš kiaušinio ančiukas sveria 37—45 *g*.

Seno patino vestuvių rūbais galva ir kaklas šviesiai ryškios rudos spalvos; pagurklis, krūtinė, antuodegis ir pauodegys juodi; visa viršutinė kūno dalis ir šonai šviesiai pilkos spalvos, smulkiu skersiniu juodu raštu; pilvas balzganas; sparnų veidrodėlis nežymios pilkos spalvos, bet labai platus; plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos. Snapas la-

bai platus, melsvas, su juodu galu ir juosvu pamatu; kojos melsvos, su juodomis plėvėmis; akys geltonos.

Senos patelės vestuvių rūbais galva, kaklas ir krūtinė rusvai durpinės spalvos, skruostai ir gerklė šviesesnės, viršutinė kūno dalis ir šonai aptraukti šviesiai pilka spalva; pilvo plunksnos turi šviesius galus; papilvė tamsesnė. Sparnai, uodega, kojos ir akys kaip patino, bet snapas nėra tokių ryškių spalvų.

Patino vasaros rūbais galva ir kaklas kaip pavasarį, bet iš viršaus tamsesnės spalvos, o apačioje — su plačiu atspalviu. Krūtinė juosva, su palšais ir balsvais plunksnų kraštais. Šiaip visos spalvos neryškios, lyg suterštos. Patelės vasaros rūbai nuo pavasarinių skiriasi juosvai durpine spalva viršutinėje kūno dalyje ir palšais plunksnų kraštais.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet spalvos tamsesnės, ypač ant galvos ir kaklo.

Rudagalvė antis gyvena Šiaurės Europoje ir Azijoje net už Baikalo. Mūsų ir kituose šaltesniuose kraštuose išbūva tik vasarą, bet kur žiemą nėra didesnių šalčių, pvz., Anglijoje, ji gyvena ištisus metus. Šiaip pasitraukia žiemoti į pietus iki Madeiros, Vidužemio jūros, Kaspijos krantų, Indijos ir Japonijos. Lietuvoje traukimo metu gana apsčiai užtinkama visuose didesniuose vandenyse, bet peri jų tik nedaug ir toli gražu ne visur. Žuvinto ežere pavasarį galima matyti jų labai daug mišriuose kitų ančių pulkuose; ypač jos mėgsta būti su rudėmis ir kuoduotomis antimis; bet vis dėlto jos nesimaišo su kitomis rūšimis, o visuomet dideliame ančių pulke sudaro atskirą būrelį. Kylant visam pulkui, jos paprastai lieka paskutinės, ir kartais net pavasarį, kai aplamai visos antys būva labai baikščios, jos prisileidžia šūvio atstumu. Ore jas nesunku atskirti dėl pilkų sparnų be balto veidrodėlio ir dėl iškilios gerklės. Kažkodėl dažniau pasitaiko jų patinų ir neretai būreliai, sudaryti tik iš patinų; žinoma, patinų padaugėja patelėms pradėjus perėti. Rudagalvės antys atskrenda pas mus balandžio mėnesio pradžioje, o išnyksta spalio mėnesį. Anksčiausiai pastebėjau jų 1923 m. balandžio mėn. 4 d. Tačiau T. Zubavičius matė jų jau kovo mėn. pabaigoje. Ventės Rage, A. Vaitkevičiaus stebėjimų duomenimis, 1955 m. pradėjo traukti balandžio mėn. 17 d. ir traukė iki balandžio mėn. 24 d., bet negausiai; jų praskrido tik 80. Rudenį jų traukia gausiau ir daugiausia spalio mėnesį. 1954 m. užregistruota 90; 1955 m. nė vienos ir 1956 m. — 149.

Rudagalvės anties balsas labai stiprus, skambąs kre-kre-kre. . ., dažniausiai girdimas, paukščiams kylant iš vandens, rečiau šiaip skrendant. Bet niekuomet nesu girdėjęs jo antims plaukiant. Be to, esu girdėjęs švelnų, gana tylų, dažną kvaksėjimą; šis balsas girdimas, kai antys nebaidomos lesinėja ar plaukioja kokiame nors ramiame ežero užkampyje.

Rudagalvės antys mūsų krašte peri labai ilgai, bet, gal būt, tatai pareina nuo to, kad daugelį lizdų išplėšia žmonės, o, be to, kiaušinius sulesa lingės ir varnos; dėl to antys ima perėti antrą kartą, o gal ir trečią kartą. Spėju, kad nendrinės lingės pajėgia nugalėti ir sulesti perinčias pateles. Apdraskytų rudagalvių ančių patelių dažnai tekdavo man rasti dar prieš

XXXI. ŠAUKŠTASNAPĖ ANTIS —*SPATULA CLYPEATA* (L.)

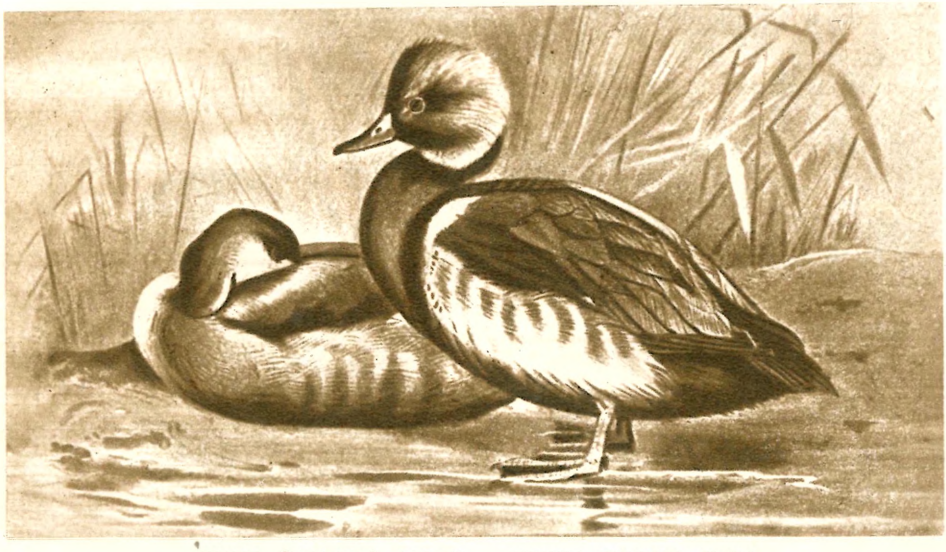

XXXII. ŠALMINĖ ANTIS — *NETTA RUFINA* (Pall.)

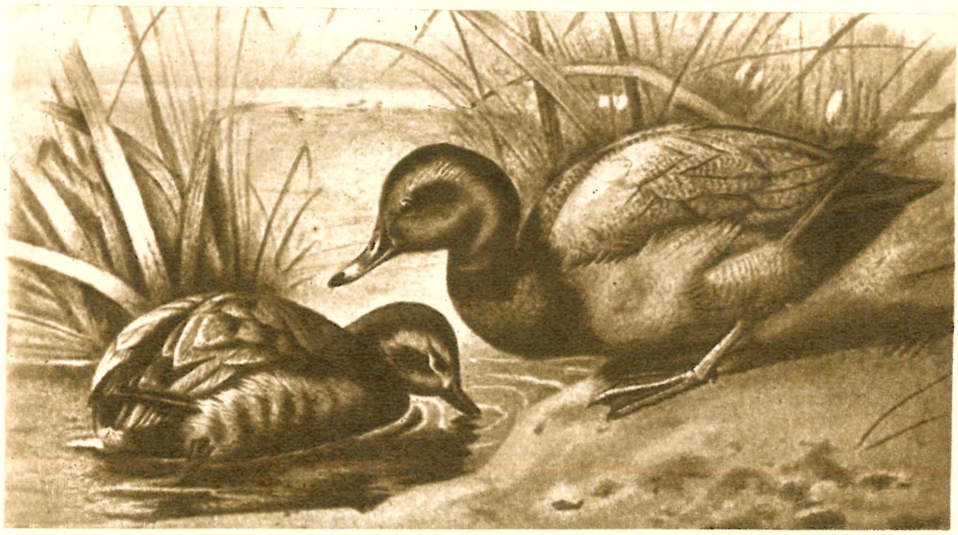

XXXIII. RUDAGALVĖ ANTIS — *AYTHYA (NYROCA) FERINA* (L.)

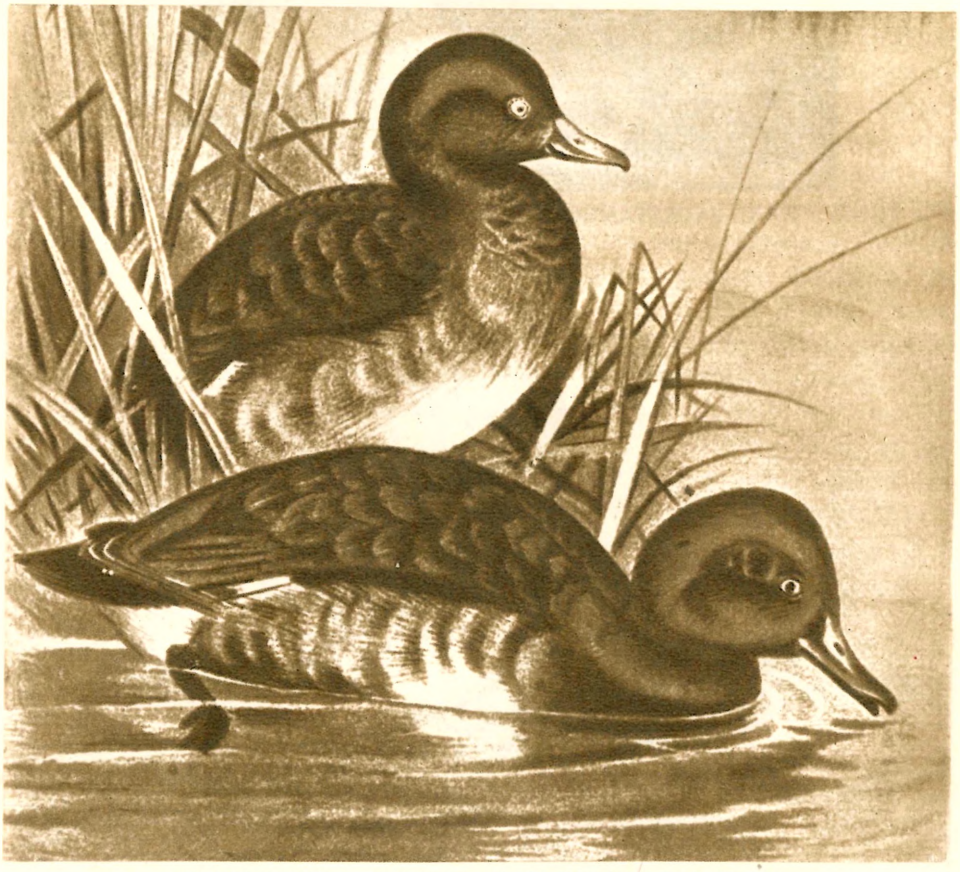

XXXIV. RUDĖ — *AYTHYA (NYROCA) NYROCA* (Güld.)

medžioklės sezoną, todėl vargu tai būtų buvę pašauti paukščiai; greičiausiai buvo tai antys, kurias lizduose pagavo nendrinės lingės. Tą mano spėliojimą patvirtina faktas, kad Žuvinto ežere 1921 metų gegužės mėnesio 15 d. pats pakėliau lingę nuo pusiau sulestos rudagalvės antytės. Lizdą su keturiais užperėtais kiaušiniais tame pačiame ežere 1921 metais radau dar birželio mėn. 11 d. Dėl to, kad mažai buvo kiaušinių, spėju, jog tai būta antros dėties. Tų pačių metų liepos 14 d. užtikau dar visai mažų pūkuotų ančiukų, o, be to, tą pačią dieną kelias pateles, kurios savo elgimusi aiškiai rodė, kad esama mažų jauniklių. Tie daviniai duoda progos manyti, kad, medžioklės sezonui prasidėjus, mūsų rudagalvių ančių jaunikliai toli gražu dar „negatavi" šaudymui. Rytprūsių ornitologas Tischler'is, pagal Reinberger'io duomenis, rašo, kad rudagalvės antys peri apie Piliakalnį (Pilkallen), o pasak Szielaski'o — Vištyčio ežere. Pasak W. Christoleit'o, peri Rusnės deltoje, o pasak Reinberger'io, apie Linkūnus (Niederungo apskr.). Keista, kad garsus Vilniaus krašto zoologas K. Tyzenhauz'as neužtiko šios rūšies beperint Lietuvoje.

Mano rasti rudagalvių ančių lizdai buvo švendrų kupstuose prie pat vandens, ir patelė, nusiritusi iš lizdo, patekdavo tiesiog į vandenį. Šiaip lizdas nesiskiria nuo didžiosios anties lizdo, bet visuomet yra geriau paslėptas.

Pasak įvairių autorių, dėtyje yra 7—11 kiaušinių, retais atvejais ir daugiau. Kiaušinio spalva tamsesnė už didžiosios anties, būtent, gelsvai pilka ar žalsvai pilka. Neužperėtas kiaušinis yra žalsvas, o perėjimo pabaigoje darosi pilkas. Kiaušinio svoris 66—70 *g*, kartais iki 80 *g*. Perėjimo laikas 23—24 dienos. Kiaušinių iš Žuvinto ežero ilgis 57,7—64,5 *mm*, plotis 42,9—47,2 *mm*.

Atrodo, kad, patelei perint, patinas ne visai nutraukia ryšius su ja, bet laikosi arti ir dažnai pakyla kartu, kai ji būna pabaidyta. Tačiau perėjimo metu tenka matyti būrelius tik iš 6—10 patinų ir iš to galima spėti, kad šie patinai su perinčiomis patelėmis jokių ryšių neturi. Intensyviausiai lizdus krauna gegužės mėnesį. 1947 m. T. Zubavičius rado negyvą patelę su visiškai išsivysčiusiu kiaušiniu, o 1948.V.6 d. jis sulaikė du brakonierius ir atėmė iš jų 120 šių ančių kiaušinių. Tačiau pasitaiko ir pavėlavusių porų, kurios peri dar liepos mėnesį. Veikiausiai tai bus antys, praradusios pirmąją dėtį ir padėjusios kiaušinius antrą kartą. Pasitaiko, kad dvi patelės deda kiaušinius į vieną lizdą. Tas pats stebėtojas 1948.VII.24 d. aptiko paskrendančius ankstyvųjų porų jauniklius, o tų pačių metų rugpiūčio mėn. 30 d. užtiko patelę su 7 padaiguotais jaunikliais.

Rugsėjo pabaigoje šios antys jau būriuojasi.

Zoologijos soduose ar šiaip parkuose dažniausiai galima užtikti rudagalvių ančių, nes jos ten laikosi gerai ir dažnai net peri. Vis dėlto išauginti jų nelaisvėje iš kiaušinių nėra lengva, viena, dėl to, kad vištos išperėtų ančiukų pūkai, negaudami taukų nuo motinos kūno, lengvai sumirksta, o nuo to jie peršąla ir miršta. Antra vertus, laikomi sausumoje, ančiukai suserga plaučių pelėsiais *(Aspergillosis)*.

Rudė, baltaakė antis. *Aythya (Nyroca) nyroca* (Güld.)

XXXIV pav.

Latv. *baltaču pīle.* Lenk. *kaczka białooka.* Rus. *nyrok bieloglazyj.* Vok. *Moorente, Weissaugenente.*

Rudė yra rudagalvės anties artima giminė, ir jos gyvena beveik tame pačiame plote. Iš pirmo žvilgsnio už dryžgalvę kryklę ji atrodo nedaug didesnė, bet, kaip ir visų nardančiųjų ančių, jos kūnas trumpas, suplotas, labai masyvus. Gaigaliukas sveria 600—700 *g* (dryžgalvė kryklė 380 *g*); kūno ilgis apie 380 *mm*; sparnų tarpugalis apie 680 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 174—192 *mm*, patelės 176—185 *mm* (Witherby), Lietuvos paukščių 2 patinų 182 *mm*, vienos patelės 163 *mm*. (Žuvinte nušauta patelė svėrė 515 *g*.)

Seno patino vestuvių rūbais galva, kaklas, krūtinė gražios, ryškiai rudos (kaštano) spalvos, su balta dėmele smakre; viršutinė kūno dalis juosvai durpinės spalvos, su silpnu metaliniu žvilgėjimu; šonai grynai rudos spalvos; pilvas ir pauodegys balti; papilvė pilka; sparnai juosvi, su baltu veidrodėliu ir juodu krašteliu. Snapas platus, melsvai juodas; kojos melsvos, su juodomis plėvelėmis; akys baltos.

Patelė panaši į patiną, bet visos spalvos mažiau ryškios, baltoji pilvo spalva pilko atspalvio. Patinas vasaros rūbais mažai tesiskiria nuo pavasarinio, tačiau spalvos mažiau ryškios, ir dėl to jis tuomet panašesnis į patelę.

Jaunikliai irgi panašūs į patelę, tik apatinė jų kūno dalis ne balta, bet palša; tos pačios spalvos yra ir pauodegys. Pūkuoti jaunikliai sunkiai atskiriami nuo to paties amžiaus rudagalvių ančių. Jų viršutinė kūno dalis žalsvai pilkos spalvos, skruostai ir krūtinė geltonos spalvos, papilvė pilkšva, ant nugaros ir prie uodegos pamato dvi poros geltonų dėmių.

Rudė gyvena Azijos pietvakariuose ir Europos pietuose. Rytuose — iki Tibeto. Toliau į vakarus randama Vidurinėje Azijoje, Sibiro pietvakariuose, pietinėje Rusijoje, Lenkijoje, Rytprūsiuose, Vokietijoje, retai Olandijoje ir Belgijoje. Pasak Dementjev'o, Pabaltijo respublikose peri taip retai, kad nėra pagrindo šią teritoriją priskirti prie jų normalaus perėjimo arealo. Tačiau su šiuo teigimu vargu galima sutikti, nes Lietuvoje tai nėra retas paukštis ir gana dažnai peri.

Rudžių apsčiai buvo randama Žuvinto ežere. Jos tenai peri, nes radau jauniklių įvairiose jų raidos stadijose. 1921 m. birželio mėn. 10 d. pas vietinį valstietį radau nušautą patelę ir penkis paimtus iš lizdo kiaušinius. 1937 m. Geluko ežere vaikus išperėjo net 3 lizduose. T. Zubavičiaus duomenimis, rudė kartais deda kiaušinius į vieną lizdą su rudagalve, pvz., 1953 m. gegužės mėn. 30 d. buvo rasta lizde 15 kiaušinių, iš jų trys buvo rudagalvės anties, o kiti — rudės. Perėjo rudė.

Kiaušinių iš Žuvinto ežero dydžiai tokie: ilgis 50—54,7 *mm*, plotis 36,5—39,5 *mm*. Vidutiniškai jie sveria 40 *g*. Jų būna 6—12.

Rudės mėgsta prisišlieti prie kitų paukščių kolonijų, pvz., kirų. Iš to jos turi naudos, nes jų lizdai mažiau nukenčia nuo plėšriųjų paukščių.

Pastaraisiais metais Žuvinto ežere rudžių sumažėjo. Jų čia peri ne daugiau kaip 6—10 porų. Pavasarį rudės atskrenda kovo mėn. pabaigoje, priklausomai nuo pavasario eigos. Išskrenda spalio—lapkričio mėnesiais.

Pasak A. Vaitkevičiaus, šis paukštis traukimo metu Ventės Rage yra negausus. Pavyzdžiui, 1955 m. balandžio mėn. jų pastebėta tik 6. Rudenį jos gausesnės ir traukia spalio mėnesį. Ventės Rage jų užregistruota: 1954 m. — 38; 1955 m. — 0; 1956 m. — 10.

Šios antys minta daugiausia augalais, bet nemaža sulesa vabzdžių ir atsitiktinai mažų žuvyčių.

Rudės kepsnys geresnis, negu kitų nardančiųjų ančių.

Kuoduotoji antis. *Aythya (Nyroca) fuligula* (L.)

XXXV, XXXVI pav.

Est. *tutiga vart.* Latv. *cekulpīle.* Lenk. *czernica.* Rus. *černieť chochlataja.* Vok. *Reiherente.*

Dydžiu ši antis užima vidurį tarp rudės ir rudagalvės, nes patinas sveria apie 800 *g*, o patelė 700 *g*. Patino kūno ilgis apie 440 *mm*, sparnų tarpugalis apie 750 *mm*, suglausto sparno ilgis patino 198—208 *mm*, patelės 189—202 *mm* (Witherby), dviejų Lietuvos patinų 185 ir 192, vienos patelės (perėjusios Lietuvoje) 196 *mm*. Sveria patinai 665—1028 *g*, patelės 656—948 *g* (Schiöler'is).

Patinas vestuvių rūbais juodas, išskyrus pilvo šonus. Jo sparnų veidrodėlis ir apatinės sparnų dengiamosios plunksnos baltos. Galva juoda puikaus melsvai raudono žvilgesio ir, be to, su ilgu, į užpakalį nusvirusiu kuoduku; nugara išmarginta smulkiausiais baltais taškeliais; papilvė išraižyta smulkiu, pilku skersiniu raštu. Veidrodėlis, užimantis didesnę dalį mažųjų ir didžiųjų plasnojamųjų plunksnų, yra baltas, juodu kraštu. Snapas už galvą trumpesnis, platus, melsvas, su juodu nagu; kojos melsvos, su juodomis plėvėmis; akys geltonos. Patelės spalvos susiskirsčiusios panašiai, kaip ir patino, tik vietoje juodosios spalvos vyrauja juosvai durpinė. Kūno šonai ne balti, bet palšvai rudi, aplink snapo pamatą balsva juostelė, kuodukas labai trumpas.

Patinas poilsio rūbais panašesnis į patelę, bet nuo jos skiriasi juodesnėmis spalvomis. Jo šonai tuomet, kaip ir patelės, palšai rudi ir, be to, kuodukas trumpesnis, negu pavasarį.

Jaunikliai turi vos kuoduko užuomazgą; jų kaklas ir šonai šviesesnių spalvų.

Kuoduotoji antis yra šiaurės kraštų gyventoja. Jos paplitimo riba šiaurėje, pasak Menzbier'o, sutampa maždaug su miško riba, siekdama Norvegijos—Rusijos pasienyje 70°. Rytų Europoje kuoduotosios antys peri iki 48° š. pl.; juo toliau į vakarus, juo ši riba kyla aukštyn. Tačiau jos dar peri Š. Vokietijos ežeringoje dalyje ir Lenkijoje, Mozūrų ežeruose. Rytuose jų gyvenamoji sritis siekia Kamčiatkos ir Kurilų salas.

Kuoduotosios antys kasmet per rudens ir pavasario traukimą aplanko Lietuvą. Ypač gausius jų pulkus galima pastebėti rudenį, iki vandenims

užšąlant. Šie pulkai laikosi ežeruose ir būna labai dideli; iš toli vanduo atrodo net juodas. Iš tikrųjų galima pasakyti, kad tokius pulkus sudaro keli tūkstančiai paukščių. Tuomet antys esti labai nutukusios, ir jų kūną dengia storas lašinių sluoksnis. Tačiau jas tuomet medžioti sunku, nes, apskritai, dideli paukščių pulkai būna baikštesni, antra vertus, plačiame atvirame vandens plote jos iš toli pastebi pavojų. Daug lengviau sumedžioti jas, kai nedidelis būrelis arba atskiri paukščiai nusileidžia upėje ar šiaip mažame vandens plote. Kuoduotųjų ančių užtikdavau Lietuvoje ant Nemuno, Nevėžio, Šventosios ir, be to, Daugo, Kabelių, Žuvinto, Simno, Sartų ir kt. ežeruose. Pasak Taczanowski'o, kuoduotoji antis Lenkijoje niekuomet nežiemoja. Vieną sykį, 1923 m. gruodžio mėn. 29 d., aš nušoviau vieną paukštį prie Šventosios, Kalbutiškių kaime, ties Sartų ežeru. Tai rodo, kad jie žiemoja net labiau į šiaurę, negu Lenkijoje. Jei ši ančių rūšis pas mus retai žiemoja, tai bent delsia tol, kol yra laisvo nuo ledo vandens. Pvz., 1937 m. neužšalusiame Daugo ežere gruodžio mėn. 19 d. mačiau 2 pulkus, maždaug po 20 paukščių.

Pasak A. Vaitkevičiaus, pavasarį į Kuršių marias šios antys atskrenda pirmoms praperšoms atsiradus. 1955 metų pavasarį pirmosios pastebėtos balandžio mėn. 7 d., o paskutiniosios balandžio mėn. 22 d. Vėliau jų neteko matyti. Pavasarinio traukimo metu jų buvo užregistruota 2265. Rudenį būna jų daug mažiau; 1954 m. užregistruota 153; 1955 m. — 0 ir 1956 m. — 26. T. Zubavičiaus duomenimis, Žuvinto ežere pasirodo kovo mėn. pabaigoje, priklausomai kaip tirpsta ledas, o išskrenda spalio—lapkričio mėnesiais.

Turime įrodymų, kad ši antis peri Lietuvoje, bet palyginti nuo neseniai (XIX šimtmečio pabaigoje).

Bemedžiodamas Gardino apskrityje, netoli Berštų kaimo, Žabinieco ežerėlyje, 1902 m. liepos mėn. 30 d. pakėliau seną kuoduotosios anties patelę. Ji, padariusi ratą, netrukus grįžo ir nusileido netoli manęs. Tai pasikartojo kelis sykius. Kiekvieną kartą tas paukštis pakildavo ypatingai plasnodamas sparnais, ir skrisdavo prie pat balos, panašiai kaip daro antys, norėdamos atitraukti priešą nuo savo vaikų. Aš neabejoju, kad jauniklių ten būta. Tai rodo ir tai, kad pagaliau nušovęs tą antį, radau ant jos pilvo plikų, vadinamųjų perimųjų dėmių. Šis egzempliorius, kaip ir aukščiau minėtasis, nušautas Kalbutiškyje, tebėra Kauno Zoologijos muziejaus rinkinyje.

Pasak Tischler'io, Geyr v. Schweppenburg'as 1911 m. liepos mėn. matė kelias pateles Vištyčio ežere, Sandermann'as gavo vieną patiną 1910 m. liepos mėn. 15 d. iš Norkaičių, Šilutės apskr. Galima manyti, kad tie paukščiai ten irgi perėjo.

Toliau, 1937 m. Daugo ežere nušoviau jauną, dar neskraidantį paukštį. Pasirodo, ten būta visos jų šeimos, kurią sudarė motina ir 4 jaunikliai. Tais metais toje pačioje apylinkėje, Geluko ežere, kita patelė išperėjo keturis jauniklius, kurie nuolat laikėsi prie pat mano namų, ir aš pro žiūroną iki smulkmenų galėjau stebėti jų augimo eigą. Pagaliau tais pačiais metais V. Lvov'as, vietinis gyventojas, gavo iš valstiečio S. Mačio-

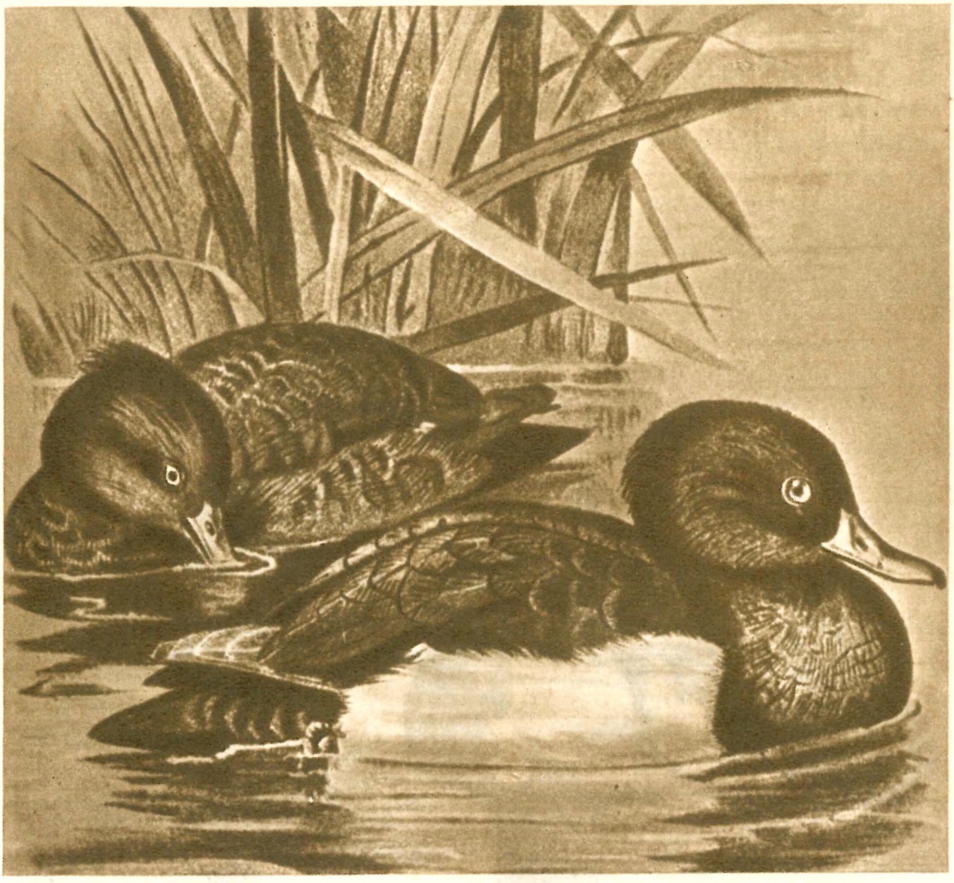

XXXV. KUODUOTOJI ANTIS — *AYTHYA (NYROCA) FULIGULA* (L.)

XXXVI. Kuoduotosios anties lizdas Žuvinto ežere 1956 m. (nuotr. V. *Skuodžio*)

XXXVII. ŽILOJI ANTIS — *AYTHYA (NYROCA) MARILA* (L.)

nio 5 jauniklius, kurie buvo įkurdinti Geluko ežere. Pasak S. Mačionio, šios antytės buvo vištos išperėtos iš kiaušinių, rastų Daugo ežere.

Maždaug tuo pačiu metu keletas kuoduotųjų ančių lizdų buvo Bauderiškių ežerelyje, netoli Daugų, ir vėliau kasmet iki pat 1939 m. rasdavau ten jų lizdų.

Žuvinto ežere iki 1930 metų jų neaptikdavau, bet dabar jos ten gyvena, o gausumu užima trečią vietą. (Pirmoji vieta priklauso didžiajai ančiai, antroji rudagalvei.) Tačiau jų kasmet daugėja.

Kuoduotosios antys lizdus mėgsta krauti viksvų ir paparčių salelėse. Jos linksta prisiplakti prie kirų kolonijų. Paprastai deda devynis kiaušinius. Jie mažesni už rudagalvės, žalsvai gelsvos spalvos. Didžiausias (iš Žuvinto ežero 3 lizdų) kiaušinis svėrė 66,5 *g*. Jų vidutinis dydis 57,6× ×40,6 *mm*, didžiausio kiaušinio — 62,5×43,6 *mm*. Lizdus pradeda krauti drauge su rudagalviais kirais, t. y. gegužės mėn. pabaigoje. Lizdą suka iš aplinkinės medžiagos, būtent, švendrų gabalėlių, paparčių ir kt. Patelė, baigdama dėti kiaušinius, ima krauti į lizdą pūkus taip, kad pradėjus perėti susidaro iškilas volas. Pažymėtina, kad kuoduotųjų ančių patinai ilgai būna greta perinčių patelių. Patelės, eidamos pasiganyti, kiaušinius uždengia pūkais. Neretai anties lizdas būna per kelis metrus nuo rudagalvio kiro lizdo. Žuvinte šios antys nukenčia nuo lingių, erelių, varnų ir ūdrų (T. Zubavičius).

Kuoduotoji antis lesa vandens augalų daigus ir pumpurus, bet vis dėlto svarbiausias jos maistas — tai įvairūs smulkūs vandens gyvūnai, pavyzdžiui, žuvelės, moliuskai (*Sphaerium* ir kt.), apsiuvos ir kiti vandens vabzdžių vikšrai. Dėl to jos mėsa daugiau atsiduoda žuvimis, negu kitų nardančiųjų ančių.

Iš visų ančių, gal būt, išskyrus tik didžiąją antį, kuoduotoji antis daugiausia linkusi artintis prie žmogaus. Pavyzdžiui, žiemos metu šių ančių galima matyti Berlyno Tiergartene, o garsiame Londono Hyde Parke jos sudaro didelius pulkus, ir keistai atrodo jų būriai, skrendantieji per namų tankynes. Ženevos uoste jos kasmet praleidžia žiemą ir ne tik nebijo žmonių, bet drauge su kitais paukščiais jos laukia, kada praeiviai ims lesinti duonos gabalėliais. Čia ir prasideda varžybos tarp jų ir kirų. Pastarieji vikriai pagauna duonos gabalėlius ore, o antytės pasirodo vikresnės vandenyje. Kitoje vietoje, tame pačiame Ženevos ežere, yra aptvertas vandens plotas, skiriamas gulbėms. Jame pilna ir kuoduotųjų ančių, nes jos nardydamos pralenda po tinklu, kad pasinaudotų gulbių lesalu.

Žinomas švedų rašytojas Bengt Berg'as aprašo kuoduotąją antytę, išperintą namuose ir laikomą jo parke jūros pakraštyje. Ši antytė, išskridusi rudenį, pavasarį grįžo į parką, išperėjo vaikus ir tebebuvo tokia jauki, kaip prieš išskrisdama rudenį. Mano laikomos kuoduotosios antys taip pat pasižymėjo nepaprastu jaukumu; jos net buvo jaukesnės už didžiąsias antis, su kuriomis drauge jas laikiau. Štai šio jaukumo pavyzdys: antytės 1937 m. rudenį, užšalus Geluko ežerui, buvo perkeltos į namus, kur praleido visą žiemą, o 1938 m. pavasarį buvo vėl paleistos į tinklu aptvertą vietą ežere. Kadangi jų sparnai buvo pakirpti, jos ne-

galėjo per tinklą perskristi. Ir štai gegužės mėn. 7 d. prie jų iš ežero pusės atplaukė laukinis gaigaliukas ir, norėdamas patekti į užtvarą, sukinėjosi aplinkui, kišdamas galvą pro tinklą. Pagaliau pakilęs į orą ir padaręs keletą ratų, jis nusileido į vidurį užtvaros ir nuo tos dienos neapleisdavo jaukių antelių. Maža to, jis sudarė porelę su viena jų, atkariavęs iš kito jaukaus gaigalo. Pažymėtina, kad šis atvykęs gaigalas nuo pat pirmųjų dienų pasitikėjo žmonėmis ne mažiau kaip ir kitos iš mažens čia išaugintos antys, prisileisdamas jį net per porą metrų. Keletą kartų jis buvo išskridęs iš užtvaros ir prisidėjęs prie kitų laukinių ančių, bet visuomet grįždavo. Toje pačioje užtvaroje buvo laikomos nutrijos, ta-

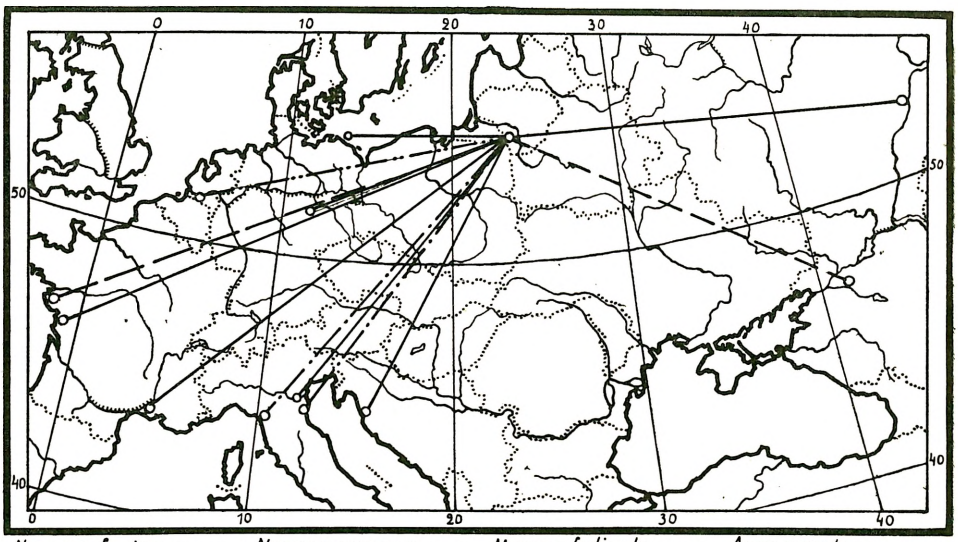

12 pav. Lietuvoje žieduotų ančių kelionių grafikas

čiau antys ne tik jų nebijojo, bet netgi kartais atimdavo iš jų maisto gabaliukus. Nutrijos išnešiodavo vandenyje daug duonos nuotrupų, kurios, krisdamos į dugną, pritraukia žuvis, tad užtvaroje susidarė patogios sąlygos mano antytėms, ir jos, nuolat nardydamos, pagaudavo nemaža žuvelių. Stoka gyvūninio maisto zoologijos soduose dažnai būna priežastis to, kad kai kurios antys jaučiasi blogai ir dėl to nesiveisia.

Aplamai atrodo, kad ši ančių rūšis daugiausia tinka kaip dekoratyvinis paukštis parkams bei kitoms viešoms vietoms.

Žiloji antis. *Aythya (Nyroca) marila* (L.)

XXXVII pav.

Est. *merivart.* Latv. *kerra.* Lenk. *kaczka ogorzałka.* Rus. *černiet' morskaja.* Vok. *Bergente.* Keturi porūšiai. Lietuvoje gyvena porūšis *N. m. marila* (L.).

Žilosios anties kūno ilgis patino 450 *mm,* patelės 400 *mm;* sparnų tarpugalis patino 710 *mm,* patelės 590 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 220—230 *mm,* patelės 210—220 *mm* (Witherby), Lietuvos paukščių trijų

patinų 213—228 *mm*. Sveria patinai 744—1372 *g*, patelės 750—1312 *g* (Schiöler'is).

Žiloji antis pasižymi labai plačiu švino spalvos snapu; jo plotis galiniame trečdalyje yra žymiai didesnis už pusę ilgio (matuojant nuo pirmųjų kaktos plunksnų iki jo viršūnės). Vestuvių rūbais patino galva, kaklas, krūtinė, uodega ir pauodegys esti juodos spalvos, be to, galva ir kaklas žalio ir raudono metalinio žvilgesio; nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos balsvos, su labai plonu raštu, sudarytu iš skersinių juodų bruoželių. Plasnojamosios plunksnos juosvos, sparnų veidrodėlis baltas, užsibaigiąs juodu kraštu. Kojos melsvos, su juodomis plėvelėmis; akys geltonos.

Patelės galva, kaklas, krūtinė tamsiai rudos spalvos; aplink snapo pamatą balsva juostelė; viršutinė kūno dalis durpinės spalvos smulkiais balsvais taškeliais; šonai kiek šviesesni; pilvas baltas; pauodegys balsvas, tamsesnio rašto.

Patinas vasarą panašus į patelę, bet tamsesnis. Jauniklių viršutinė kūno dalis yra durpinės spalvos, bet šviesesnė už senių, be to, balsvi taškeliai ne tokie žymūs; kaklo priekyje plunksnos su šviesiais krašteliais; skruostai palši, nežymiai pereiną į tamsesnę spalvą galvos užpakalinėje dalyje; papilvė plačiai banguotu raštu; plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos durpinės spalvos. Žiloji antis gyvena šiaurės ašigalio kraštuose Senajame ir Naujajame pasaulyje ir tik traukimo metu aplanko vidurinę Europą, iš kur ji keliauja žiemoti iki Egipto, šiaurės vakarų Indijos ir į kitus atogrąžų kraštus. Jų daug žiemoja jau Juodosios ir Kaspijos jūrose, o turima duomenų, kad atskiri paukščiai žiemoja net Lenkijoje. Savo vasaros buveinėse, pavyzdžiui, Islandijoje, Laplandijoje ir Grenlandijoje, ši antis peri ežeruose, o išvedusi vaikus, laikosi jūros pakraščių, kur daugiausia minta minkštakūniais. Lietuvoje pasitaiko tik pavasarį ir rudenį, t. y. traukimo metu, bet vis dėlto nelabai gausiai. Gražų, baigusį šertis patiną esu nušovęs 1905 m. rugsėjo mėn. 25 d. Trikampio ežere, netoli Marcinkonių; jis plaukiojo 6—8 paukščių būrelyje. Šis ezgempliorius tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Žuvinte šių ančių būna traukimo metu, daugiau rudenį, ypač spalio—lapkričio mėnesiais. Pavasarį jų tenai mačiau jau kovo mėnesio paskutinėmis dienomis. Mėgsta gilesnes ežero vietas, ten jos nardo, imdamos iš dugno maistą. Kai kada jos nebailios ir prisileidžia per šūvį.

Apie jų traukimą Kuršių mariose A. Vaitkevičius rašo: žilosios antys 1955 m. pavasarį ėmė traukti balandžio mėn. 21 d. Jų buvo labai gausu ir ilgiausiai laikėsi Kuršių mariose ne tik ties Nemuno delta, bet ir Klaipėdos link. Jos čia buvo iki gegužės mėnesio vidurio. Stebėjimo metu praskrendančių ančių buvo užregistruota 4835, o mariose — kelis kartus daugiau.

Rudenį jos skristi pradeda nevienodu laiku. 1954 m. traukti pradėjo rugsėjo mėnesio antros dekados pradžioje, o 1955 m. ir 1956 m. — spalio mėn. pradžioje. Kuršių mariose rudenį jų susikoncentruoja milžiniški, po 10 000—15 000 paukščių būriai. Būdinga, kad 1956 m. jų buvo labai

mažai, jos buvo stebimos prorečiai praskrendančios mažesniais ar didesniais būreliais, o mariose tokių milžiniškų būrių, kaip ankstesniais metais, nebuvo. Tai pastebėta ne tik Kuršių mariose, bet ir Estijoje. Kodėl jų tais metais taip mažai buvo, nežinoma. Pro Ventės Ragą praskrendančių žilųjų ančių buvo užregistruota: 1954 m. — 426, 1955 m. — 466, 1956 m. — 699 (nepriskaitomi mariose buvę būriai). Ties Rasyte, Baltijos jūros pakrantėje, žilųjų ančių nepastebėta.

Klykuolė. *Bucephala clangula* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *sotkas.* Latv. *gaigala, nira.* Lenk. *kaczka krzykliwa, gągoł.* Rus. *gogol.* Vok. *Schellente.*

Žinomi du porūšiai, iš kurių vienas gyvena Europoje ir Azijoje — *B. c. clangula* (L.), kitas Amerikoje.

Klykuolė viena gražiausių mūsų nardančiųjų ančių. Ji gerokai skiriasi nuo kitų savo papročiais, kuriais yra panašesnė į dančiasnapius, negu į antis. Svarbiausi jos požymiai — tai mažytis, gale smailesnis snapas, didelė, labai aukšta galva ir palyginti ilga uodega.

Patino vestuvių rūbais galva tamsiai žalios spalvos, su puikiu metaliniu žvilgėjimu ir balta dėme skruostuose. Kaklas ir visa apačia baltos spalvos; sparnai juodi, su dideliu, baltu veidrodėliu, sudaryti iš mažų plasnojamųjų ir jų dengiamųjų plunksnų; nugara juoda; uodegos plunksnos juosvos; snapas juodas; kojos juodos, su geltonomis plėvelėmis; akys geltonos.

Patelės galva šokolado spalvos; visa viršutinė kūno dalis juosva; sparnai juosvi, su baltu veidrodėliu; krūtinė ir pilvas balti, kaklas ir kūno šonai pilki. Seni paukščiai vasaros rūbais ir neišsišėrę jaunikliai panašūs į pateles. Vidutinis kūno ilgis yra apie 450 *mm;* sparnų tarpugalis 720 *mm;* patino suglausto sparno ilgis 207—227 *mm,* patelės 190—210 *mm,* Lietuvos paukščių 3 patinų 205, 216, 221 *mm,* 2 patelių 198, 201 *mm.* Patinas sveria apie 850 *g,* nutukęs iki 1 *kg,* patelė 600—700 *g.*

Klykuolė gyvena Europos ir Azijos šiaurinėje dalyje, taip pat ir Amerikoje. Tačiau Amerikos klykuolės šiek tiek skiriasi ir sudaro atskirą porūšį. Visą vasarą klykuolės gyvena savo šiaurės tėviškėje, bet atskiri paukščiai lieka perėti Kurše, Lyvų žemėje ir net Prūsijos ežeruose. Rudenį šių ančių pulkai, traukdami į pietų kraštus, aplanko didesnius mūsų vandenis. Jos mūsų krašte lieka iki vandenys užšąla; vėlyvą rudenį visuomet tenka matyti jų ant Nemuno, net pačiame Kaune. Nedidelė šių paukščių dalis žiemoja mūsų krašte neužšalusiose vietose; net šaltesnėje rytinėje Lietuvos dalyje teko jų matyti ir nušauti žiemą per didžiausius šalčius (Šventojoje, ties Južintais). Pavasarį, kai tik upėse ima eiti ledas, jos vėl užplūsta mūsų vandenis.

Klykuolės plaukioja ir nardo daug geriau už kitas antis. Plaukdamos jos giliai pasineria ir prilenkia galvą prie pečių, todėl atrodo vandenyje daug mažesnės, negu iš tikrųjų yra. Klykuolių patinai, kaip ir kitų nar-

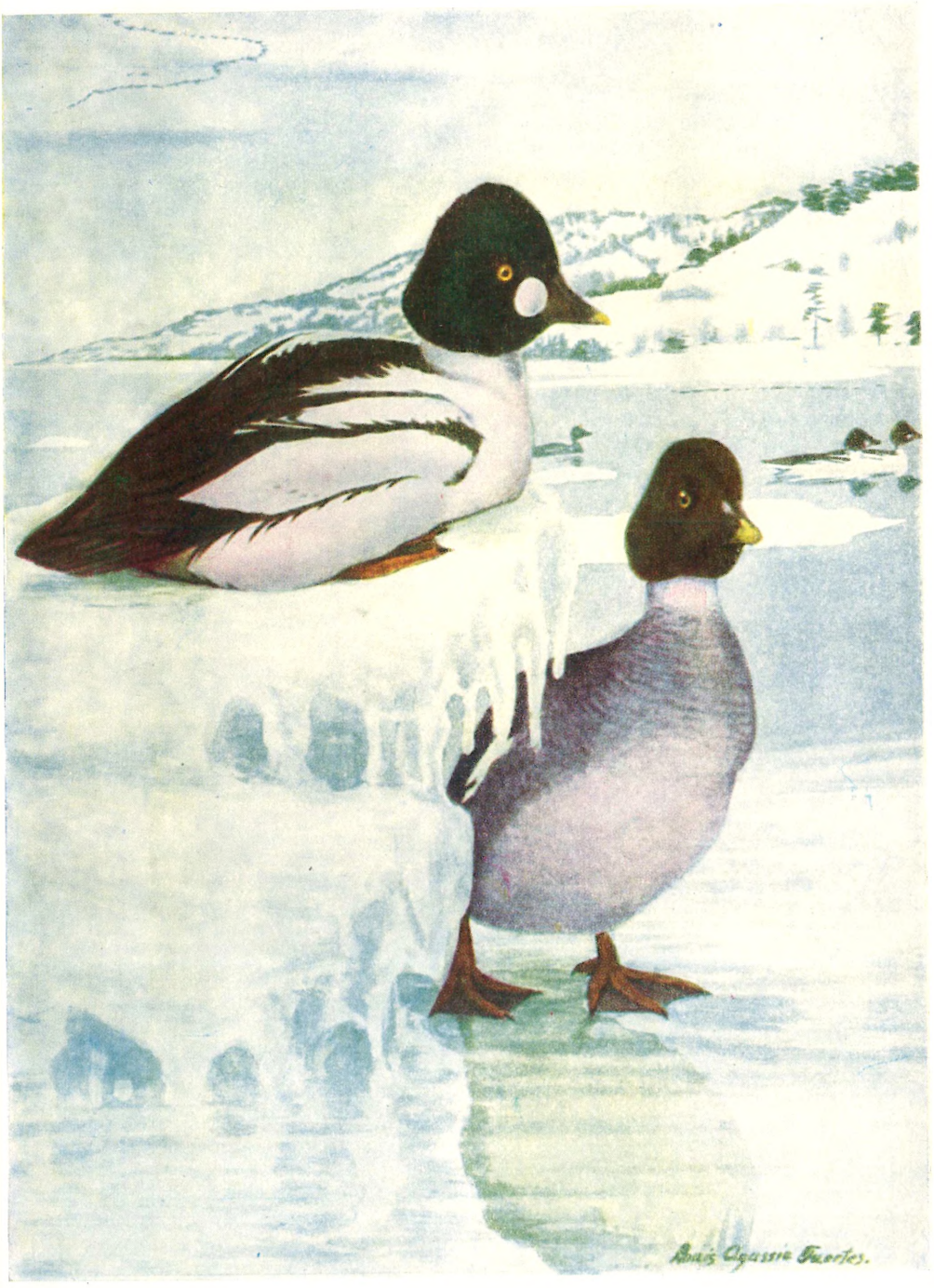

KLYKUOLĖ — PATINAS IR PATELĖ

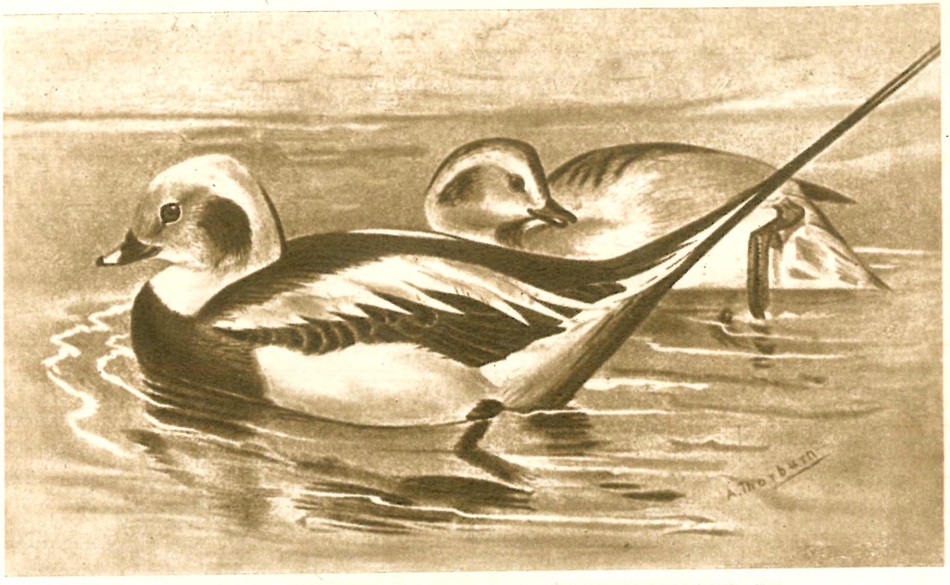

XXXVIII. LEDINĖ ANTIS — *CLANGULA HYEMALIS* (L.)

XXXIX. NUODĖGULĖ — *MELANITTA (OIDEMIA) FUSCA* (L.)

XL. JUODOJI ANTIS — *MELANITTA (OIDEMIA) NIGRA* (L.)

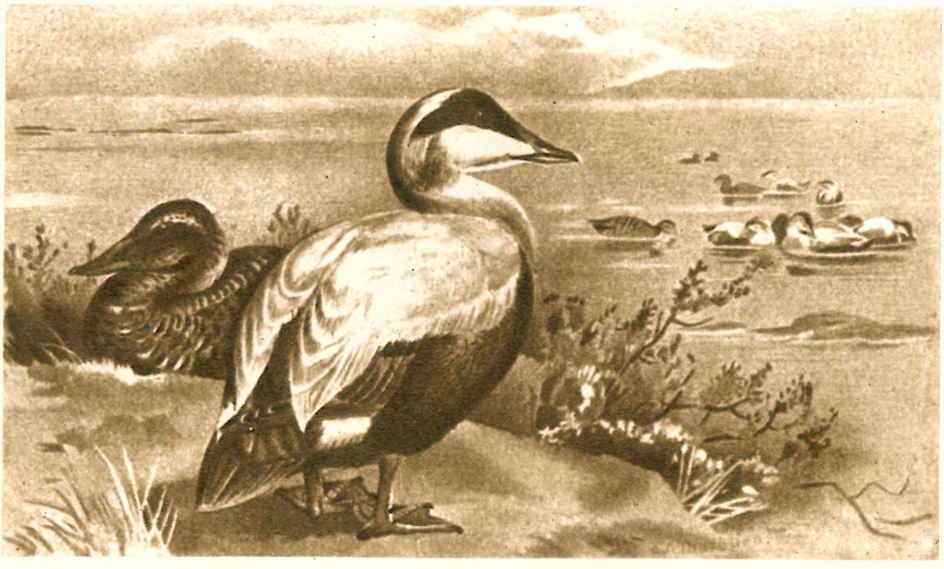

XLI. GAGA — *SOMATERIA MOLLISSIMA* (L.)

dančiųjų ančių, gali išbūti ilgiau po vandeniu negu patelės. Pagal naujausius davinius (Dewar'as), pastebėta, kad šios antys jūroje giliausiai pasineria iki 4 *m* ir, būtent, per 36 sekundes. Minta klykuolės beveik gyvūniniu maistu, ir dėl to jų mėsa negardi, nes atsiduoda žuvimis.

Klykuolė, panašiai kaip ir dančiasnapiai, peri medžių uoksuose; jauni ančiukai dėl to turi smailius, riestus nagus, kad galėtų iš gilių uoksų išlipti. Net įdėti į gilią medinę neobliuotą dėžutę jie lengvai iš jos išlipa ir gali kopinėti, prisikabinę prie horizontalaus dangtelio, nugara žemyn, kaip geniai.

Klykuoles vandenyje ir ore nesunku atskirti nuo kitų ančių. Skrisdamos jos ypatingai zvimbia savo sparnais. Tas garsas, girdimas labai toli, priklauso tik patinams; jiems po pirmojo šėrimosi sparnuose išauga smaili pirmoji plunksna, kuri ir sukelia šį garsą. Sumedžioti klykuoles nelengva, nes jos yra labai bailios, o, be to, šūvis, paleistas į jas plaukiojančias, retai tegali pataikyti, nes didesnė paukščio dalis yra pasinėrusi vandenyje. Net ore pašauta klykuolė, kritusi į vandenį, tuo pačiu akimirksniu pasineria ir retai antrą sykį pasirodo.

Pavasarį vos tik atskridusios antys pradeda tuoktuvių žaidimus, ir tada girdimas savotiškas karkiąs patinų balsas. Paskui susidaro porelės, kurių kiekviena pasirenka vietą lizdui. Dažniausiai tai būna natūralūs arba didelių genių iškalti uoksai. Patelės daugiausia pasirenka medžius, augančius arti vandens, bet kartais apsigyvena ir toliau, maždaug už vieno kilometro, esančiuose medžiuose. Uoksas gali būti nuo 2 iki 20 metrų aukštyje. Uokso gylis gali būti įvairus — nuo pusės iki 4 metrų. Jame, tiesiog ant trūnėsių, deda kiaušinius. Baigusi dėti, patelė pripeša daug pūkų. Dažniausiai būna 8—9 kiaušiniai, kartais daugiau ar mažiau.

Kiaušiniai melsvai žalsvos spalvos. Jų vidutinis dydis 60,1×42,6 *mm*. Sveria 51—58 *g*.

Klykuolių lizdavietės Lietuvoje žinomos apie Druskininkus, Lateženio krantuose ir ežeringoje Lietuvos dalyje tarp Molėtų ir Švenčionėlių. Pastarojoje vietovėje Medžioklės ūkio valdybos pastangomis buvo iškabinti inkilai ir kai kuriuose jų perėjo klykuolės. Pateiksime rezultatus.

1954 m. inkilai buvo iškelti tik Švenčionėlių rajone. Tų pačių metų balandžio mėn. 3 dieną buvo pastebėtos pirmosios klykuolės. Jos plaukiojo Lakajos upėje ir Aldikio ežere, kur buvo jau išėję ledai. Balandžio mėn. 8 d. buvo stebimos klykuolių tuoktuvės.

Tikrinant inkilus, gegužės 19 dieną viename inkile prie Lakaikos ežero rasti 6 kiaušiniai (šiame inkile birželio mėn. 5 dieną jauniklių jau nebebuvo). Antrame inkile gegužės mėn. 19 d. rasti devynių kiaušinių lukštai, vadinasi, jaunikliai jau buvo išvesti.

Prie Juodežerio gegužės mėn. 19 d. viename inkile rasti 9 kiaušiniai. Iš šio lizdo klykuolė jauniklius išvedė birželio mėn. 9 d.

1956 m. inkilai buvo pakabinti prie Lakajos upės. Pirmosios klykuolės atskrido kovo mėn. 27 d. Kiaušinius pradėjo dėti balandžio mėn. 26 d. Iš viso klykuolės perėjo 3 inkiluose. Pirmieji jaunikliai pastebėti birže-

lio mėn. 1 dieną. Jauniklių vienoje šeimoje buvo 8, antroje — 7 ir trečioje — 5 ančiukai.

Prie Lakaikos ežero klykuolės jauniklius išperėjo dviejuose inkiluose. Birželio 2 dieną ežere pastebėtos dvi šeimos; vienoje buvo 8, kitoje — 6 ančiukai.

Prie Aldikio ežero klykuolės užėmė 3 inkilus, bet jauniklius išperėjo tik dviejuose. Tikrinant inkilus gegužės mėn. 22 d., iš vieno jų išskrido žalvarnė. Inkile buvo 3 klykuolės kiaušiniai. Birželio mėn. 2 d. šiame inkile buvo 4 klykuolės kiaušiniai, bet iš jo ir šį kartą išskrido žalvarnė. Dar kartą patikrinus lizdą liepos 1 dieną tebebuvo 4 klykuolės kiaušiniai, bet užšalę. Matyti, žalvarnė išvijo klykuolę. Kituose dviejuose inkiluose klykuolės išperėjo 5—7 ančiukus.

Tikrinant inkilus balandžio mėn. 28 d. prie Juodežerio, klykuolės rastos trijuose inkiluose. Gegužės 26 dieną viename inkile buvo 5 kiaušiniai. Birželio mėn. 1 dieną ežere pastebėta viena klykuolių šeima iš 5 ančiukų. Kituose dviejuose inkiluose klykuolės taip pat perėjo, nes buvo pastebėti pūkai inkilų landose, bet ančiukų neišvedė. Stebėtojas eigulis V. Bankovskis spėja, kad šiuos lizdus sunaikino kiaunės, tačiau tai nepatikrinta.

Prie Baltagalės ežero klykuolės išvedė vaikus iš dviejų inkilų. Birželio mėn. 10 d. čia pastebėta viena šeima iš 7 ančiukų, o birželio 15 dieną — šeima iš 4 ančiukų.

Be klykuolių inkiluose perėjo ir kiti paukščiai: kuosos — 11 inkilų, varnėnai — 9 inkiluose, žalvarnės — 7 inkiluose, pelėda — 1 inkile. Kiti inkilai buvo tušti.

Apie tai, kad klykuolės peri Lietuvoje, pateikė duomenų ir aspirantas R. Kazlauskas: „1952 m. rugpiūčio mėn. 12—17 d. klykuolių radau Latežeryje, netoli Druskininkų. Ežere plaukiojo du pulkeliai. Viename buvo šešios, kitame — aštuonios antys. Iš jų esu nušovęs porą jauniklių, kurių vienas yra Kauno Zoologijos, kitas Vilniaus universiteto muziejuje. Vietiniai gyventojai man parodė pušį, kurioje kasmet peri klykuolės. Ši pušis storoka, joje maždaug 7 *m* aukštyje nuo žemės yra uoksas.

1953 m. medžiodamas Dingio ežere, netoli Ignalinos, pastebėjau klykuolę, kurią nušovė A. Mačionis. Tai buvo jauniklis. Vietinių žmonių duomenimis, apylinkėse yra ančių, perinčių uoksuose.

1954 m. birželio mėn. pastebėjau klykuolių Peršokšnos upėje, netoli Švenčionėlių. Čia jos plaukiojo srauniai tekančioje upės dalyje. Birželio mėnesį 2 dieną prie Peršokšnos kaimo priaugusioje asiūklių, lūgnių ir kitų vandens augalų upės dalyje pastebėjau pulkelį ančiukų (9) su motina. Ančiukai buvo maždaug dviejų dienų amžiaus ir dar visai silpnai nardė. Patelė buvo labai nebaikšti ir prisileido per 5—6 metrus. Birželio mėn. 3 d. radau tuščią uoksą sename alksnyje prie Antaviešės kaimo. Uoksas buvo apie 2 *m* nuo žemės; jame rasta plunksnų ir keli kiaušinių lukštai. Pasak vietinio eigulio, ten pernai gyveno klykuolės. Tą pat dieną prie Siliškių kaimo iš alksnio (maždaug 6 *m* aukščio) išskrido klykuolė patelė. Įlipęs radau 8 kiaušinius".

A. Vaitkevičiaus duomenimis, ši rūšis gausi Kuršių mariose traukimo metu. Pavasarį jos atskrenda vienos iš pirmųjų. 1955 m. buvo pastebėtos balandžio mėn. 3 d. ir jos traukė iki balandžio mėn. 21 d. Vėliau praskrisdavo tik pavieniai individai. Pavasario traukimo metu jų buvo užregistruota 4158.

Rudenį jos pradeda traukti rugsėjo mėnesio viduryje, o intensyviausiai traukia rugsėjo mėn. pabaigoje ir visą spalio mėnesį. Jų užregistruota: 1954 m. — 187; 1955 m. — 157; 1956 m. — 459. Ties Rasyte Baltijos jūros pakrantėje 1956 m. jų nepastebėta.

Ledinė antis. *Clangula hyemalis* (L.)

XXXVIII pav.

Est. *aul (-ik).* Latv. *kaupa, kakaulis.* Lenk. *lodówka.* Rus. *morianka.* Vok. *Eisente.*

Ši savotiška antytė, kaip ir klykuolė, pasižymi labai mažu, gale laibesniu snapu, be to, patinas nuo visų kitų ančių skiriasi ilga, iki 250 *mm,* kyliška uodega. Patino kūno ilgis apie 570 *mm,* patelės apie 380 *mm;* abiejų lyčių sparnų tarpugalis vidutiniškai 740 *mm;* patino suglausto sparno ilgis 219—236 *mm,* patelės 202—210 *mm* (Witherby), keturių Lietuvoje nušautų patinų 217—221 *mm,* trijų patelių 199—207 *mm.* Sveria patinai 553—910, patelės 503—810 *g* (Schiöler'is).

Spalva jų tokia marga, jog aprašyti ją nelengva. Patino vestuvių rūbais vyraujančios spalvos yra balta ir durpinė. Jo galva, kaklas, krūtinė, sparnai, nugara, antuodegis ir vidurinės uodegos plunksnos — durpinės spalvos; pečiai rudi; skruostai balsvi; krūtinės apatinė dalis, pilvas, pauodegys ir uodegos kraštinės plunksnos baltos; snapas juodas, su skersine geltona juostele; kojos pilkos. Žiemą patino galva ir kaklas gelsvai balti, pilko atspalvio, kaklo šonai durpinės spalvos; pečiai grynai balti. Būdingas šios rūšies požymis yra tas, kad ji neturi baltų veidrodėlių sparnuose ir tuo net iš toli ore skiriasi, pvz., nuo klykuolės.

Patelės galva ir kaklas balti, su pilkomis plunksnomis; apačia balta; nugara pilkai rusva. Jauniklių viršugalvis, nugara, sparnai ir uodega tamsiai pilki; jų kaklas ir krūtinė šviesiai pilkos spalvos; pilvas baltas. Jaunų patinų palaipsniui pabąla galva ir atsiranda balti pečiai; jų uodega iš pradžių trumpa, kaip patelių, bet ilgainiui atsiranda dvi ilgos vidurinės uodegos plunksnos.

Ledinė antis gyvena Šiaurės ašigalio kraštuose. Keliaudamas po Murmaną, užtikdavau jų perint Ledinuotojo vandenyno pakraštyje, dažniausiai ežerėliuose. Taip pat daug jų aptikau Heina Saaret salose, Varanger Fiorde, kur jų lizdus rasdavau viksvų kupstuose prie pat vandens.

Ledinių ančių lizdas menkai išklotas, bet baigiant dėti kiaušinius, jie gausiai apklojami tamsios spalvos pūkais. Kiaušinių dažniausiai būna 6—7, kartais daugiau. Gal būt, ledinės antys, panašiai kaip ir kitos, kiau-

šinius deda į svetimus lizdus. Kiaušiniai yra žalsvai pilkšvos spalvos. Jų dydis 48—60 *mm* × 35,5—40 *mm*.

Ši graži antytė sudaro tipišką ir neatskiriamą vaizdo dalį šiaurės tundros, kuri apaugusi samanom ir pasižymi nesuskaitomais ežerais. Ten visur užtinki nebailių jų porelių, o skardus balsas, tarytum klarneto garsas, keistai skamba niūrioje šiaurės gamtos aplinkoje, palikdamas neišdildomą įspūdį tam, kas pirmą sykį jį išgirdo.

Jos minta smulkiais vandens gyvūnėliais, ypač dvikiaučiais moliuskais; o kai užeina ruduo, traukiasi į pietus, vengdamos ledo. Jos užplūsta Suomijos įlanką, gausiai apsilanko Nevoje, net pačiame Leningrade. Lankydamas Leningrado universitetą ir kasdien praeidamas Rūmų tiltą, kasmet tuo pačiu laiku turėjau progos stebėti ledinių ančių būrelį. Jos laikėsi vis toje pačioje vietoje, prie pat krantinės, kur garlaiviai ir baidokai negalėjo joms trukdyti. Šios antytės buvo tokios jaukios, jos visai nepaisė susirinkusių krantinėje smalsuolių — vos tik per keliolika metrų. Žiemos metu ledinės antys aplanko mūsų pajūrį ir Palangoje priklauso prie dažniausiai užtinkamų tuo metu paukščių. Jos jūroje plaukioja būriais netoli kranto ir dažnai nuskrenda į Ronžės upę. Tačiau žiemos metu jų balsų, kaip vasaros buveinėse, girdėti neteko. Galima spėti, kad minėtasis klarnetinis balsas yra tik veisimosi ypatybė.

Ledinės antys nėra linkusios nutolti nuo jūros kranto, todėl Lietuvos vidaus vandenyse jų užtinkama labai retai. T. Zubavičiaus duomenimis, 1955.III.12 Dovinėje buvo nutūpęs 8 paukščių būrelis. O 1939.XI.18 aptikau ir nušoviau vieną paukštį Geluko ežere, netoli Daugų. Šis egzempliorius yra Kauno Zoologijos muziejuje.

Nuodėgulė. *Melanitta (Oidemia) fusca* (L.)

XXXIX pav.

Baltar. (Polesje) *halaunia.* Est. *tommu vareas.* Latv. *jūras teteris.* Lenk. *uhla.* Rus. *turpan.* Vok. *Samtente.*

Iš 4 nustatytų porūšių Lietuvoje gyvena *M. f. fusca* (L.).

Nuodėgulė yra vidutinės naminės anties didumo, pasižymi dideliu, plačiu snapu; patino snape tarp šnervių yra didokas gumbelis. Patino ilgis apie 560 *mm*, patelės apie 550 *mm*; sparnų tarpugalis patino apie 970 *mm*, patelės apie 950 *mm*. Suglausto sparno ilgis patino 269—293 *mm*, vieno Lietuvos patino 280 *mm*, patelės 251—260 *mm* (Witherby). Sveria patinas 1173—1980 *g*, patelė 1040—1857 *g*.

Patinas yra visai juodas, plačiu, baltu veidrodėliu sparnuose ir balta dėmele po akim. Snapas geltonas, su juodu gumbeliu, didesnė jo dalis oranžinė, kojos labai plačios, raudonos, su juodomis plėvelėmis. Akys oranžinės spalvos. Patelė juosva, su dviem didelėm baltom dėmėm skruostuose; pilvas šviesesnis už visą kūną; veidrodėlis kaip patino; snapas juosvas, kojos negrynai rausvos. Akys tamsios. Jaunikliai panašūs į patelę.

Nuodėgulė gyvena nuo Jenisiejaus į rytus iki Uralo, Pečioros krašte, Murmane, Skandinavijos ir Suomijos didesnėje dalyje, Pietuose siekia Estiją. Patelę su visai mažais vaikais mačiau jūroje, netoli Filsandi salos.

Žiemoja jūroje, Norvegijos, pietinės Švedijos, Š. Vokietijos, Danijos, Olandijos, Prancūzijos ir D. Britanijos pakraščiuose. Iš artimų mums kraštų traukimo metu dažnoka Latvijoje.

Pasak A. Vaitkevičiaus, mūsų pamaryje negausi. Rudens traukimo metu jų užregistruota: 1954 m. — 12, 1955 m. — 6, 1956 m. — 0. Jos pastebėtos spalio mėnesio pirmoje pusėje. Šios antys daugiausia traukia Baltijos jūros pakraščiu. Ties Rasyte, traukiančių nuodėgulių buvo užregistruota 216.

Lietuvos vidaus vandenyse jos užtinkamos labai retai. Vienintelis egzempliorius, kurį turi mūsų Kauno Zoologijos muziejus, buvo nušautas Panevėžio apylinkėse 1928.XI.11.

Juodoji antis. *Melanitta (Oidemia) nigra* (L.)

XL pav.

Est. *must vaeras.* Latv. *melna pīle.* Lenk. *kaczka czarna.* Rus. *singa.* Vok. *Trauerente.*

Aprašyti du porūšiai. Mūsų geografinėje srityje gyvena *M. n. nigra* (L.).

Juodoji antis panaši į nuodėgulę, bet mažesnė; patino ilgis apie 465 *mm*; sparnų tarpugalis apie 480 *mm;* suglausto sparno ilgis 230—240 *mm,* dviejų Lietuvos patinų 230, 237 *mm;* patinas sveria apie 1,25 *kg,* patelė apie 0,8 *kg.*

Patinas visas juodas, su metalo atspindžiu ant galvos ir kaklo, be balto veidrodėlio, tuo ir skiriasi nuo nuodėgulės. Antsnapio pamate yra dvigubas gumbas. Snapas juodas, su oranžinės spalvos dėme tarp šnervių; vokų kraštai geltoni; kojos tamsiai durpinės; akys tamsios. Patelės durpinės spalvos, su šviesesniais plunksnų kraštais nugaroje; skruostai ir gerklė pilkšvi; snapas juodas, su gelsva dėme ties šnervėmis. Jaunikliai panašūs į patelę. Juodoji antis peri tolimoje Europos ir Azijos šiaurėje, jūros pakraštyje ir ežeruose. Žiemai pasitraukia į pietus ir tuomet yra labai dažna Prancūzijos, Anglijos ir Olandijos pakraščiuose. Baltijoje retesnė, bet buvo nušaunama net Neringos pakraščiuose apie Rasytę ir Krancą (Tischler'is). Taczanowski's mini vieną paukštį, nušautą Suvalkų krašte ant Bobro upės.

Šios antys apsilanko Lietuvoje, bet kadangi laikosi dideliuose ežeruose toli nuo krantų, sunku jas pastebėti bei sumedžioti. Kauno Zoologijos muziejus turi du egzempliorius, sumedžiotus Lietuvoje. Vienas buvo pagautas 1955 m. IV mėn. 15 d. Neryje ties Kaunu, kitas tais pačiais metais balandžio mėn. pabaigoje. Tėviškėje peri tundros ir miškų tundros ežeruose.

Gaga. *Somateria mollissima* (L.)

XLI pav.

Est. *hahk.* Latv. *pūku pīle.* Lenk. *kaczka edredonowa.* Rus. *gaga.* Vok. *Eiderente.*

Aprašyti 5 porūšiai. Lietuvoje aptiktas *S. m. mollissima* porūšis.

Ši didžiausia Europos antis, kurios lietuviškas vardas yra kilęs iš suomiško jos pavadinimo h a h k a, yra šiek tiek panaši į žąsį.

Suaugę patinai sveria 2—2,5 *kg*, o patelė apie 2 *kg*. Patino kūno ilgis apie 600 *mm*; sparnų tarpugalis apie 1060 *mm*; patelės ilgis apie 510 *mm*; sparnų tarpugalis apie 950 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 272—312 *mm*, patelės 265—295 (Hartert'as, Witherby), Lietuvoje nušautų dviejų patinų 278, 297 *mm*. Patinas yra didelės naminės anties didumo, patelės nedaug mažesnės. Savotiškas šios anties požymis yra snapo forma. Snapas yra kaip ilgas kūgis, su dviem mėsingais kampais, užeinančiais toli ant kaktos. Tuose kampuose yra šnervių liaukos, kurios šių ančių labai išlavėjusios. Jos apsaugo šnervių tuštumą nuo jūros vandens. Pavasarį patino viršus, kartu su sparnų dengiamosiomis plunksnomis, baltas, kaklas ir pagurklis šviesiai rausvas, toliau apačia juoda; viršugalvis juodas, mėlynai žvilgąs ir su baltu dryželiu pakaušyje, toliau sprandas šviesiai žalias, pelėsių spalvos, plasnojamosios bei vairuojamosios plunksnos ir antuodegis juodos spalvos. Snapas gelsvai žalsvas, su šviesesniu nagu gale. Akys durpinės spalvos.

Patelė visa palšai ruda, juodais taškeliais ir skersiniais bruoželiais išmarginta; sparnuose gana aiškus veidrodėlis, iš priekio ir iš užpakalio baltais krašteliais pažymėtas.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet tamsesni. Jauni patinukai yra didesni ir, be to, nuo patelių skiriasi tuo, kad veidrodėliai sparnuose nėra apriboti baltų kraštų. Antrais metais patinai pradeda šertis, o baigia trečiųjų savo gyvenimo metų rudenį.

Patino poilsio rūbais galva ir kaklas durpinės spalvos, su vos žymiomis žaliomis prošvaistėmis sprande; pagurklis rudas, su neryškiais tamsesniais skersiniais dryželiais; pečiai juosvi, su baltomis prošvaistėmis; krūtinė, pilvas, antuodegis, pauodegys, plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos spalvos.

Gaga gyvena visose Šiaurės ašigalio jūrose, būtent, Islandijos, Murmano, Špicbergeno, Grenlandijos, Norvegijos, Švedijos, Naujosios Žemės ir viso Sibiro pakraščiuose. Iš artesnių mums kraštų ji siekia Estijos pajūrį ir net gana gausiai peri Filsandi salose, kur įsteigtas Tartu universitetui priklausąs rezervatas jūros paukščiams apsaugoti. Žiemai gagos pasitraukia į pietus ir tuomet, nors ir retai, pasitaiko Rygos įlankoje ir Klaipėdos pakraštyje. Mūsų Zoologijos muziejus turi jauną, pradėjusį šertis, egzempliorių, nušautą 1933 metų lapkričio mėn. 11 d. Kuršių mariose, ir patiną vestuvių rūbais, nušautą 1950. IV mėn. Papio ežere, netoli Vilniaus.

Gaga yra jūrų paukštis tikra to žodžio prasme. Ji puikiausiai plaukioja ir nardo; tai rodo ir jos stiprios kojos su plačiomis plėvėmis. Turėjau progos užtikti jų plačiojoje jūroje toli nuo krantų, pavyzdžiui, Suomijos įlankoje, pusiaukelėje tarp Talino ir Helsinkio bei Baltijos jūros viduryje. Bet daugiausia gagos mėgsta mažas akmenuotas saleles, kur iškarpyta kranto linija sudaro daugybę įlankų, kyšulių ir riogsančių iš vandens uolų. Ten gagos, net siaučiant stiprioms audroms, randa sau užkampių, kur galima pasilsėti ir pasnausti. Nesuskaitomą daugybę tokių salų galima užtikti Murmano pakraštyje ir Norvegijos fiorduose, todėl šiuose kraštuose ir yra gagų karalystė. Du kartus turėjau progos šiuos kraštus aplankyti: vieną sykį pavasarį, antrą sykį vidurvasarį, ir kiek susipažinti su gagų gyvenimo būdu. Jos krauna ten savo lizdus dažniausiai salose arti krašto tarp akmenų arba viržių. Rasdavau 4—5 kiaušinius, šiek tiek mažesnius už naminės žąsies. Lizdas gausiai išklotas pūkais, kuriuos patelė peša sau nuo krūtinės ir pilvo. Iš tų pūkų aplink kiaušinius padarytas aukštas volas. Patelė labai stropiai peri ir dažnai prisileidžia taip arti, jog galima ją paliesti ranka; bet tuomet, pakildama iš lizdo į visas puses išdraiko pūkus, o kai lizdą palieka savo noru — gražiai apkloja jais kiaušinius. Tai yra būtinai reikalinga, nes visoki plėšrieji paukščiai, ypač kirai, tik ir laukia, kad galėtų sulesti kieno nors kiaušinius. 1914 m. man teko aplankyti Murmano pakraštį ir čia esančias Varanger Fiorde ir Heina Saaret salas bei Norvegijos krantą. Čia tarp įvairių paukščių rūšių aptikau daug gagų lizdų, kurie man buvo įdomūs. Jie buvo sukrauti tolėliau nuo jūros kranto tarp skurdžios augmenijos kupstų. Gagos patelė yra tokios maždaug spalvos, kaip mūsų teterva, ir pastebėti ją perinčią nelengva. Nežinau, ar dėl jaukumo, ar pasitikėdamos savo apsaugine spalva, gagos, tupėdamos lizduose, prisileidžia žmogų labai arti. Pakildamos iš po užėjusio žmogaus panosės, jos turi paprotį ant kiaušinių paleisti savo skystą, biauriai dvokiantį mėšlą. Kai kur teko matyti patelių, su ką tik išsiritusiais ančiukais, keliaujančių iš lizdo į jūrą. Šis trumpas gyvenimo tarpas yra jiems kritiškas, nes tuomet daugiausia ir gresia pavojus iš plėšriųjų kirų. Bet, pasiekus jūrą, ančiukams tas pavojus mažėja, nes nardydami jie gali išvengti oro plėšikų užpuolimo. Norvegijoje jūros pakraščių savininkai, brangindami perinčias ten gagas, radę išsiperėjusių jauniklių, suima juos į pintinę ir nuneša į jūrą. Kadangi šiame krašte gagos apsipranta su žmogaus globa, tai neretai galima matyti savotišką vaizdą: žmogus neša pintinėje gagiukus, o paskui jį rimtai žygiuoja jauniklių motina, senė gaga.

Gagos pūkai labai vertinami: jie yra nepaprastai lengvi ir labai šilti, todėl sudaro puikią medžiagą drabužių pamušalams. Šiaurės kraštuose gagos pūkų rinkimas labai paplitęs. Norvegijoje gaga, besinaudodama žmogaus apsauga, pasidarė labai jauki, virtusi pusiau naminiu paukščiu; bet kai kuriuose kituose kraštuose, nepaisant didelės naudos, kurią gaga atneša gyventojams, ji beprasmiškai naikinama, ir jų kaskart mažėja.

Didysis dančiasnapis. *Mergus merganser* L.

Spalvotas pav.

Est. *jääkoskel.* Latv. *lielā gaura.* Lenk. *tracz nurogęś.* Rus. *krochal bolšoj.* Vok. *Gaensesaeger.*

Iš trijų ligi šiol nustatytų porūšių Lietuvoje gyvena vienas, vadinamas *M. m. merganser* L.

Kalbant apie didįjį dančiasnapį, norėtumėm pateikti šiek tiek žinių apie dančiasnapių gentį, kurią mūsų krašte sudaro trys rūšys.

Dančiasnapių išvaizda, kaip ančių, ypač nardančiųjų. Tačiau dančiasnapį galima pažinti iš jo laibo, ilgoko, smarkiai gale užlenkto snapo, o ypač iš to, kad snapo kraštuose vietoje plokštelių yra raginiai dantys, užlenkti atgal. Toks snapas sudaro gerą įrankį slidžiam žuvies kūnui sulaikyti. Nuo ančių jie taip pat skiriasi grakštesniu liemeniu, kuris, be to, yra daugiau suplotas pilvo ir nugaros pusėje. Kojos kaip ančių, ir užpakalinis pirštas turi plaukiojamąją skiautelę. Papročiais jie labai panašūs į nardančiąsias antis; retai išeina į sausumą ir menkai tevaikšto, užtat puikiai plaukioja ir nardo. Maisto ieško beveik tik vandens gilumoje ir gali pasinerti labai giliai. Pakildami nuo vandens, iš pradžių plaka jo paviršių kojomis ir gana ilgai skrenda prie pat jo, bet įsivarę kyla aukštyn ir tuomet skrenda labai greit.

Minta beveik tik gyvūniniu maistu, ypač žuvimis, be to, dar varlėmis ir vandens vabzdžiais. Žiotys labai plačios ir todėl gali praryti dideles žuvis. Jų balsas karkiamas, bet retai girdimas. Gyvena monogamiškai, patelė peri viena. Lizdus krauna ant žemės kupstuose, bet neretai medžiuose kitų paukščių lizduose arba kalnuose bei uolų urvuose. Kiaušinius gausiai apkloja savo minkštais ir nepaprastai šiltais pūkais, kuriuos patelė išpeša sau nuo krūtinės ir pilvo. Kur šių paukščių yra daug (pvz., Estijoje), jie gali padaryti žmogui daug žalos, išgaudydami žuvis.

Visų rūšių patinai žymiai skiriasi nuo patelių; jie yra labai puošnūs. Visi dančiasnapiai turi kuodukus, susidariusius iš ilgų plunksnų, pasvirusių ant pakaušio. Trys rūšys pasitaiko Lietuvoje, bet daug apsčiau galima jų rasti šiaurės kraštuose.

Iš visų dančiasnapių mūsų krašte dažniausiai užtinkame didįjį dančiasnapį. Jis yra vidutinės naminės anties dydžio. Jo kūno ilgis 600—800 *mm;* sparnų tarpugalis 850—1110 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 277—295 *mm,* patelės 250—267 *mm* (Hartert'as, Witherby), Lietuvos paukščių: dviejų patinų 281, 282 *mm,* dviejų patelių 247, 257 *mm.* Sveria patinas 1306—1870 *g,* patelė 1052—1368 *g* (Schiöler).

Senas patinas vestuvių rūbais yra puikus paukštis: jo galva papuošta kuodu, tamsiai žalia, žvilganti; nugara juoda; antuodegis ir uodega pilkos spalvos; didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, mažosios plasnojamosios ir sparnų dengiamosios plunksnos baltos; krūtinė ir pilvas geltonos spalvos, su rusvu atspalviu (ši spalva iškamšose nyksta); pilvo šonai išmarginti plonais skersiniais juodais dryželiais. Snapas ir kojos raudoni.

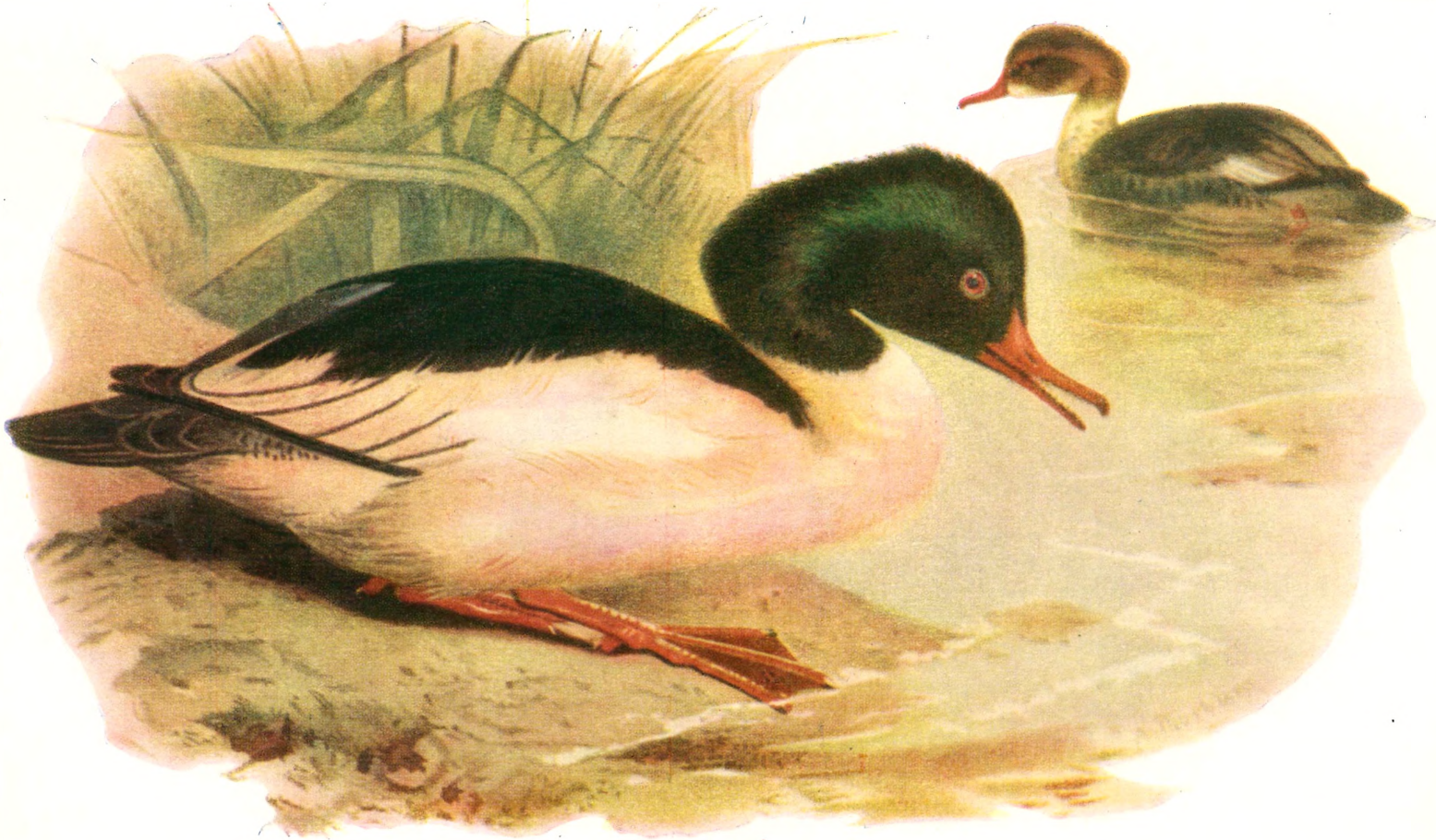

DIDYSIS DANČIASNAPIS

XLII. Skrendančių ančių patinų ir patelių bendras vaizdas:

1 — klykuolė; 2 — žilioji antis; 3 — ledinė antis; 4 — gaga; 5 — nuodegulė; 6 — juodoji antis; 7 — didysis dančiasnapis; 8 — mažasis dančiasnapis; 9 — vidutinis dančiasnapis (viršuje patinas, apačioje patelė)

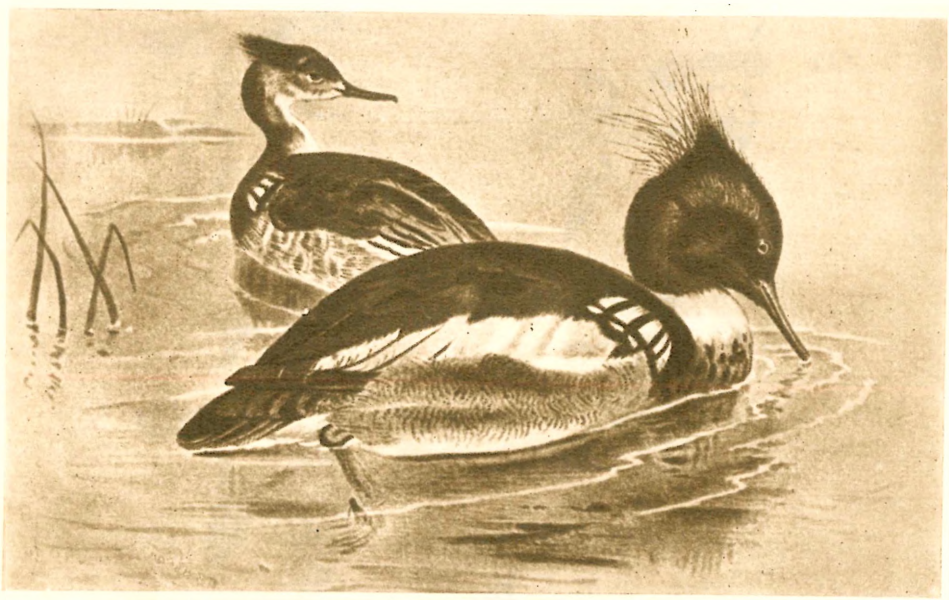

XLIII. VIDUTINIS DANČIASNAPIS — *MERGUS SERRATOR* L.

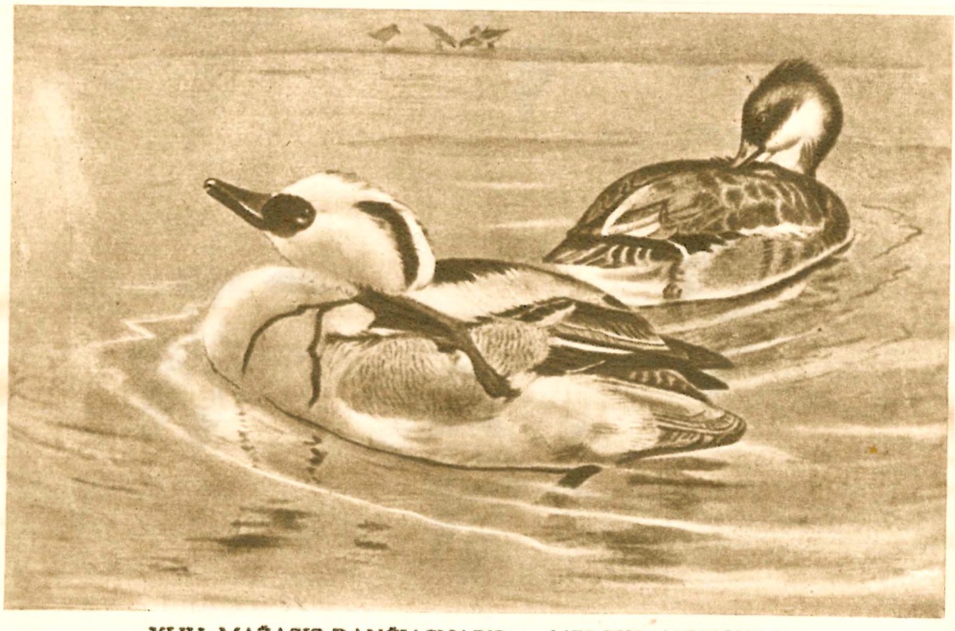

XLIV. MAŽASIS DANČIASNAPIS — *MERGUS ALBELLUS* L.

Patelė kiek mažesnė. Jos galva ruda, su tamsesniu kuoduku; viršutinė kūno dalis pilka; apačia balta. Jaunikliai panašūs į patelę. Jauni patinai iki antrų savo gyvenimo metų ir poilsio rūbais panašūs į pateles.

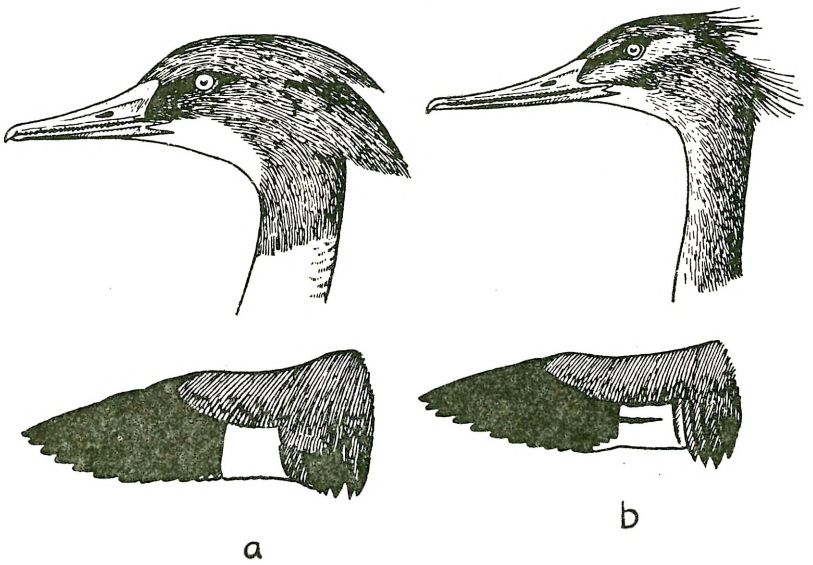

13 pav. Dančiasnapių patelių galvos ir sparnai: *a* — didžiojo dančiasnapio; *b* — vidutinio dančiasnapio

Ši rūšis gyvena viso pasaulio šiaurės kraštuose. Ji veisiasi labiau į šiaurę nuo Lietuvos, bet nedaug porelių čia aptinkama. Pasak Taczanowski'o, dančiasnapiai seniau perėję Dusios ežero pakraštyje, bet neteko patikrinti, ar dabar jie ten tebeperi. Šiaip Lietuvoje pasirodo jų nemažai rudenį, ir dalis lieka žiemoti Nemuno praperšose ir kituose neužšąlančiuose vandenyse. Kauno artimiausiose apylinkėse, net pačiame mieste, beveik kiekvieną žiemą galima matyti jų Nemune ir Neryje. Pavasarį, prasidėjus traukimui, iš pietų atskrenda jų daugiau; jie mūsų krašte išbūna ilgiausiai iki gegužės mėnesio pusės.

Apie dančiasnapių perėjimą Lietuvoje yra šie duomenys: 1939.VIII.5 man atnešė jauną, iš dalies pūkuotą didįjį dančiasnapį. Jis buvo pagautas Daugo ežere. Vėliau, būtent, 1953.V.26 Kauno Zoologijos muziejaus laborantas L. Jezerskas rado perintį dančiasnapį netoli Varėnos prie Perlojos kaimo. Lizdas buvo kairiajame Merkio krante, apie 150 *m* nuo upės. Maždaug už 100 *m* buvo gyvenami namai. Iš pietų pusės per 100—200 *m* pušynas. Uoksas buvo 50—60 *cm* storio gluosnyje, pasvirusiame į šiaurės pusę. Landa taip pat iš šiaurės pusės. Landos diametras 19—22 *cm*. Landa pereina į 20—30 *cm* skersmens kiaurymę. Lizdas nuo landos buvo 110 *cm*, o nuo žemės — 40 *cm*. Gluosnis augo pievoje.

Pro žemiau buvusią skylę lengvai pavyko išimti kiaušinius. Jų buvo 9, visiškai skaidrūs, neužperėti.

Vėliau iš vietinių gyventojų teko sužinoti, kad šioje vietoje beveik kasmet peri dančiasnapiai, ir paaugliai, jei tik randa neužperėtus kiaušinius, išima juos ir iškepa. Taip pat gyventojai papasakojo, kad buvo pagavę ir perintį paukštį.

Mano akivaizdoje 1952.VII.13 du jauni, dar neskraidą, dančiasnapiai buvo nušauti Merkyje, tarp Valkininkų ir Varėnos. Iš artesnių mums kraštų didysis dančiasnapis peri Latvijoje ir Estijoje, ypač salose. Gausiai perinčių radau jų buvusiame Estijos rezervate, Filsandi saloje. Čia daugiausia jų lizdų buvo dirbtiniuose inkiluose, kartais perėjo net skardinėse dėžutėse. Į vakarus nuo Lietuvos jis peri miškingose ir ežeringose Rytprūsių vietose.

Paprastai peri uoksuose, neretai užima senus juodųjų meletų uoksus, blogiausiu atveju lizdą suka tarp akmenų ar šiaip kranto urve. Atrodo, labai prisirišęs prie savo lizdavietės. Kiaušinių paprastai deda 7—9, bet kartais net 14 ir daugiau. Peri tik patelė, o patinas laikosi netoliese ir, norėdamas apsaugoti perinčią patelę, stengiasi nuvilioti pavojingą priešą. Peri 32 dienas. Toks ilgas perėjimas būdingas uoksuose perintiems paukščiams. Kitą, o, gal būt, tik trečią po prasikalimo dieną jauni paukščiukai iššoka iš uokso ant žemės.

Vidutinis dančiasnapis. *Mergus serrator* L.

XLIII pav.

Est. *rohukoskel.* Latv. *garknabja gaura.* Lenk. *tracz długodziób.* Rus. *krochal dlinnonosyj.* Vok. *mittlerer Saeger.*

Vidutinis dančiasnapis yra mažesnis už didįjį dančiasnapį. Patino kūno ilgis 570—620 *mm,* patelės 522—610 *mm;* patino sparnų tarpugalis 820—880 *mm,* patelės 660—828 *mm* (Dementjev'as); suglausto sparno ilgis patino 244—259 *mm,* patelės 217—230 *mm* (Witherby), vienos Lietuvoje nušautos patelės 235 *mm.* Sveria patinas 947—1350 *g,* patelė 700—1100 *g* (Schiöler).

Ne tik dydžiu vidutinis dančiasnapis skiriasi nuo didžiojo, bet taip pat ilgesniu ir laibesniu snapu. Jo snapas yra ilgesnis už vidurinį pirštą (didžiojo dančiasnapio ne ilgesnis). Seno patino galva ir jai artimesnė kaklo dalis juoda, žaliai žvilganti; toliau kaklas rusvas, juosvais taškeliais išmargintas; nugara juoda; pasturgalis pilkas, su plonais skersiniais dryželiais; šonai balti, su tokiais pat dryželiais; apačia balta; didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, o mažosios baltos, skersai jas eina du juodi bruoželiai. Pagal tuos bruoželius galima atskirti šią rūšį nuo aukščiau aprašytosios. Snapas ir kojos raudonos spalvos. Patelės galva ruda, pilkai juosva viršutinė dalis, apačia balta; sparnai kaip patino. Gyvena Europos bei Azijos šiaurėje ir Grenlandijoje; mūsų krašte retkarčiais pasirodo traukimo metu.

Taczanowski's rašo, kad nedaugelis šios rūšies paukščių peri Suvalkų krašto ežeruose, tačiau pats apie tai duomenų neturiu.

Pasak Tischler'io, vidutinis dančiasnapis žiemos metu labai gausus Rytprūsiuose, jūros pakraštyje, ir ten jų daugiau aptinkama, negu didžiųjų dančiasnapių.

Peri, kaip ir dauguma ančių, tankiuose nendrynuose, bet kartais negiliuose pakrančių urvuose arba visai lygiame krante. Gana daug jų perėjo buvusiame Estijos rezervate, Filsandi saloje, tarp akmenų arba dirbtiniuose urvuose.

Kiaušinių deda 7—10, kartais iki dvylikos, šviesios alyviškai pilkos spalvos; jų vidutinis dydis 64,9×44,9 *mm*. Peri 31—32 d.

Minta daugiausia žuvimis, kurių per dieną jam reikia apie 300 *g*, taip pat lesa vėžiagyvius, vabzdžius bei jų lervas, moliuskus ir varles.

Mažasis dančiasnapis. *Mergus albellus* L.

XLIV pav.

Est. *valge koskel.* Latv. *mazā gaura.* Lenk. *tracz bielaczek.* Rus. *krochal małyj.* Vok. *Zwergsaeger.*

Mažasis dančiasnapis yra mažiausias už visus dančiasnapius. Jis prilygsta dryžgalvės kryklės patinukui.

Kūno ilgis 390—500 *mm;* sparnų tarpugalis 630—750 *mm* (Dementjev'as); suglausto sparno ilgis patino 192—205 *mm,* patelės 180—190 *mm* (Witherby, Hartert'as), trijų Lietuvos patinų 196, 203, 208 *mm,* dviejų patelių 170, 188 *mm.* Sveria 492—750 *g.*

Patinukas pavasario rūbais labai dailus paukštis, nors jame vyrauja tik dvi spalvos: juoda ir balta. Galva, kaklas, krūtinė ir pilvas balti; skruostuose juoda juosta, apimanti akį ir susijungianti žemiau pakaušio su kita tokia pat, ateinančia iš kitos pusės. Tarp tų juostelių baltas kuodukas. Pečių vidurys juodas, kaip ir dvi lanko pavidalo juostelės, esančios kiekvienoje priekinės kūno dalies pusėje. Taip pat juodos didžiosios plasnojamosios plunksnos ir dvi išilginės juostos pečiuose; sparnų veidrodėlis juodas, su dviem baltom juostelėm priekyje ir užpakalyje; uodega ir jos dengiamosios plunksnos baltos. Kūno šonai turi švelnų raštą, iš ploniausių skersinių juodų vingiuotų dryželių. Snapas melsvai pilkas; kojos tos pačios spalvos, bet plėvelės juodos. Akys juosvos.

Patelės viršugalvis ir skruostai rudi, viršus juosvas, su pilkais plunksnų kraštais, gerklė balta. Kūno šonai pilki, apačia balta, sparnuose baltas veidrodėlis su pilkomis dėmėmis. Jaunikliai panašūs į patelę.

Mažasis dančiasnapis, kaip ir kiti du jo giminaičiai, gyvena Eurazijos šiaurės kraštuose ir, skrisdamas žiemai į pietus, kartu su kitais aplanko ir mūsų kraštą. Dažniausiai užtikdavau jų būriais, kartais net didokais. Nemune galima jų matyti kiekvieną rudenį ir pavasarį, gal būt, ne dažniau, kaip didžiųjų dančiasnapių, bet daugiau. Neretai jie įsimaišo į kitų ančių, ypač į klykuolių, pulkus. Patinus nuo kitų vandens paukš-

čių atskirti nesunku, nes juose vyrauja balta spalva, ir kartais iš toli jie atrodo visai balti. Tamsias pateles sunkiau pažinti. Kaip ir kiti dančiasnapiai, jie minta žuvimis, ir neretai atsitinka, kad jie, nardydami įkišę galvą į pastatytus tinklus, negali išsipainioti ir prigeria. Kauno Zoologijos muziejus turi taip pagautą patinėlį.

Mažasis dančiasnapis nėra toks baikštus, kaip dvi minėtosios rūšys, bet prisiplakęs prie kitų ančių, per šūvį neprisileidžia kaip ir jos.

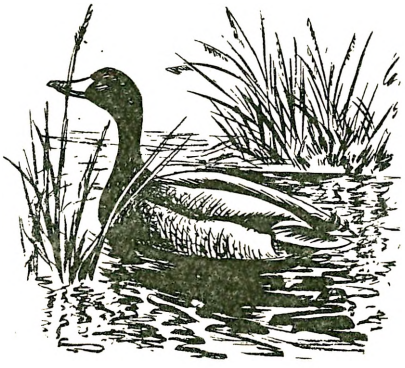

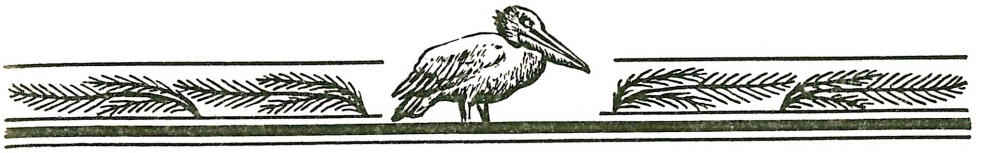

BŪRYS. **IRKLAKOJAI.** *Steganopodes (Pelecaniformes)*

Šiam būriui priklauso vidutiniai arba net labai dideli paukščiai. Didžiausi yra pelikanai — jie gali sverti 13 *kg*, o sparnų tarpugalis 3 *m*.

Svarbiausia šio būrio ypatybė yra ta, kad visi 4 pirštai, t. y. trys priekiniai ir užpakalinis, sukabinti plaukiojamąja plėvele; tuo jie ir skiriasi nuo ančių, narų ir kitų plaukiojančiųjų paukščių, kurių užpakalinis pirštas yra laisvas. Tačiau iš to negalima daryti išvados, kad šie paukščiai už anuos yra geresni plaukikai. Tiesa, jie plaukia gerai, ypač kormoranai ir pelikanai, bet vargiai jie tuo menu pralenkia narus. Antra vertus, kai kurie irklakojai paukščiai ne tik kad blogai plaukioja, bet dėl menkai išlavėjusių kojyčių vengia nusileisti į vandenį, o geriau mėgsta ilsėtis aukštuose, stačiuose kriaušiuose, iš kur nekliudomi gali pakilti skristi; pvz., taip elgiasi atogrąžose gyveną stebuklingi lakūnai fregata ir faetonas.

Irklakojai turi ilgą, kartais nepaprastai didelį snapą, pvz., pelikanai; oda tarp posnapio puselių esti plika, labai tampri, kartais gali sudaryti didelį plėvėtą maišą. Snapo gale (bent mūsų krašte gyvenančių rūšių) yra žymus kabliukas. Plunksnos standžios, prigludusios prie kūno. Pūkai tankūs, vienodai dengia visus tarpus tarp plunksnų. Uodegoje yra nuo 12 iki 24 vairuojamųjų plunksnų, jos gali būti įvairios formos. Irklakojų sparnai ilgi ir stiprūs, ir, nepaisant didelio ūgio, jie yra vikrūs lakūnai.

Šių, daugiausia didelių, paukščių gyvenimas glaudžiai susijęs su vandeniu: dažniausiai jie gyvena jūrose, bet kai kurie, ypač veisimosi metu, randami ir gėluose vandenyse. Jų mėgstamos vietos tai stačios, aukštos uolos pajūryje. Gyvendami ten amžiais, jie sukrovė didžiulius mėšlo sluoksnius, kurie, susigulėję ir beveik suakmenėję, sudaro vertingas trąšas, vadinamas g u a n o. Šie paukščiai gali gyventi ir pelkėtuose vandens baseinų pakraščiuose, pvz., Kaspijos jūros.

Irklakojų maistą sudaro žuvys, kurių jie sulesa labai daug. Savo grobį jie pagauna arba puldami iš viršaus į vandenį, arba beplaukdami. Kai kurios rūšys gerai nardo ir labai giliai persekioja auką. Jų lizdai yra dideli, nemeniškai sukrauti uolose ar medžiuose; kiaušiniai palyginti maži, labai ilgi, balti, apsitraukę savotišku puriu kreidos sluoksniu.

Dėl šio būrio giminystės ryšių turime pažymėti, kad, pasak Fürbringer'io, irklakojai iš vienos pusės giminingi su audrapaukščiais ir ping-

vinais, iš kitos pusės jie artimi gandrams ir dieniniams plėšriesiems paukščiams. Tuo būdu irklakojai galėtų būti apibūdinami lyg plėšrieji paukščiai, prisitaikę gyventi vandenyje, ypač žūklauti. Vis dėlto ir pats Fürbringer'is teigia, kad reikia naujų tyrimų šios giminystės ryšiams pagrįsti. Irklakojų būrys skaidomas į penkias šeimas: fregatos *(Fregatidae)*, kormoranai *(Phalacrocoracidae)*, pelikanai *(Pelecanidae)*, kvailiai *(Sulidae)* ir faetonai *(Phaëtontidae)*. Mūsų krašte tik kormoranai ir pelikanai aptinkami, o fregatos ir faetonai priklauso atogrąžų jūroms. Kvailių *(Sulidae)* šeima gyvena visose pasaulio dalyse.

Šeima. **KORMORANAI.** *Phalacrocoracidae*

Šios šeimos paukščiai yra didoki, maždaug naminės anties dydžio arba mažesni; jų rūbuose vyrauja juoda spalva, senių tamsesnė, jauniklių šviesesnė. Be to, seni paukščiai, pasižymi puikiu metaliniu žvilgesiu. Kojos trumpokos, bet stiprios, plaukiojamoji plėvelė apima visus keturis pirštus. Snapas gana ilgas, tiesus, tik pačiame gale užriestas kabliuku, žandų kraštai aštrūs, šnervės kaip siauros vagelės.

Sparnai labai dideli, ilgi ir dėl to visuomet šiek tiek nuo kūno atsilošę, tuo labiau, kad kormoranai neturi plunksninių sterblių, kuriose, pvz., antys, slepia savo sparnus. Jų uodega, sudaryta iš 12—16 siaurų vairuojamųjų plunksnų, yra keistokos išvaizdos ir daro įspūdį kažkokio svetimo darinio, dirbtinai prie paukščio kūno prikabinto. Ji yra panaši į genio uodegą ir turi tolygų paskyrimą; genys atsiremia ja į kelmą, kaldamas medį, o kormoranas, nardydamas ir norėdamas iškilti, staigiu uodegos judesiu atsimuša nuo dugno. Todėl kormoranų vairuojamosios plunksnos esti gerokai nudėvėtos.

Savo juoda spalva, ilgais sparnais ir stipriu snapu kormoranai truputį panašūs į kranklius; dėl to jie daugelyje kalbų vadinami jūrų krankliais. Žodis kormoranas yra darkytas lotyniškas vardas „*corvus marinus*" — jūrų kranklys. Įvairiuose pasaulio kraštuose jų yra žinoma 34 rūšys.

Didysis kormoranas, arba jūrų kranklys. *Phalacrocorax carbo* (L.)

XLV pav.

Est. *kormoran.* Latv. *jūras krauklis.* Lenk. *kormoran, kruk morski.* Rus. *baklan bolšoj.* Vok. *Kormoranscharbe.*

Gyvenantis vidurinėje ir pietinėje Europoje, taip pat ir mūsų krašte, kormorano porūšis, vadinamas *Ph. c. sinensis* (Shaw ir Noddel) yra šiek tiek mažesnis už šiaurės porūšį, vadinamą *Ph. c. carbo* L.

Šios genties didžiausia rūšis, didelės naminės anties didumo, uodegoje turi 14 vairuojamųjų plunksnų. Kūno ilgis (keturių paukščių) svyruoja tarp 800 ir 875 *mm*; suglausto sparno ilgis 330—356 *mm*, dviejų Lietuvos paukščių patelių 295, 301 *mm*; snapas 65—70 *mm*. Patinai sveria apie 2,5 *kg*, patelės apie 2 *kg*.

Seni paukščiai vestuvių rūbais yra šių spalvų: viršugalvis, sprandas, nugara, antuodegis ir visa apatinė kūno dalis juoda, su stipriu, žaliu žvilgėjimu; skruostai palši, viršugalvis ir kaklo šonai viršutinėje dalyje papuošti garbanotomis baltomis plunksnelėmis; tokios pat baltos plunksnos sudaro dėmę blauzdose; plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juosvos; sparnų dengiamosios plunksnos bronzinės, juodais krašteliais ir dėl to sparnas atrodo lyg žvynuotas. Skruostų priekinė dalis snapo pamate plika, jos oda geltona; snapas ir kojos juodos. Akys žalios.

Poilsio rūbais beveik visos baltos, puošnios plunksnelės būna iškritusios, lieka tik jų truputis blauzdose, o skruostai — palšos spalvos.

Jauniklių viršutinė kūno dalis, sparnai ir uodega tokios pat spalvos, kaip senių, bet juodumas ne toks ryškus ir neturi stipraus žvilgesio; viršugalvis ir sprandas juosvi, skruostai palši, smakras balsvas; kaklas palšas, nežymiais tamsiais išilginiais dryželiais išmargintas; krūtinė ir pilvas balzgani, bet užtamsinti tamsesniais dryželiais ir debesėliais, šonai juosvi, ir nežymiai metališkai žvilgą. Antrais gyvenimo metais jie darosi tamsesni ir panašesni į senius.

Kormoranai peri Š. Amerikos rytiniuose pakraščiuose, pietinėje Grenlandijoje, Islandijoje, Irlandijoje, Anglijoje ir visos Vakarų Europos pakraščiuose iki Kolos pusiasalio imtinai, Vidužemio jūros šiaurės pakraščiuose, Alžyre, Juodojoje ir Kaspijos jūrose, Turkestane, pietiniame Sibire, Kamčiatkoje, Š. Indijoje ir Birmoje, Malajų archipelage, Australijoje, Tasmanijoje ir Naujojoje Zelandijoje. Centrinėje Europoje jie peri daugelio, pvz., Šiaurės Vokietijos upių žemupiuose ir Dunojaus deltoje. Iš šiaurės žiemai jie pasitraukia į pietus, pvz., iš Šiaurės Europos kraštų į pietinę Prancūziją, Portugaliją, Ispaniją, į Vidužemio jūros pakraščius, net iki pietinės Afrikos.

Iš mūsų kaimyninių kraštų pasitaiko jis, nors ir retai, Estijoje ir Latvijoje. Lenkijoje, pasak Taczanowski'o, paskutiniai kormoranai perėjo 1837 metais ir tuo pačiu metu viena pora perėjo prie pat Varšuvos pavislyje, vadinamoje Saska Kępa vietovėje; šį lizdą matė profesorius W a g a, kuris mano, kad ten paukščiai liovėsi perėti dėl persekiojimo.

Pastaruoju metu Lenkijos teritorijoje perinčių kormoranų aptinkama Mozūrų ežeruose, pvz., Duobos ežere, iš kurio išteka Ungurupė (maždaug 70 *km* į pietvakarius nuo Lietuvos sienos). Čia jų peri apie 80 porų. Bet didžiausia Lenkijoje kormoranų kolonija (400 porų kormoranų ir 200 porų pilkųjų garnių) yra Brdos upės pakraštyje, Vakarų Pamaryje. Čia įsteigtas rezervatas (Szczepski's, 1957). Pasak Tyzenhauz'o, kormoranai perėjo Pinsko pelkėse.

Kormoranai gausiai perėjo Nemuno žemupyje, iš kur palyginti neseniai išnyko. Devynioliktojo amžiaus pradžioje nemaža jų kolonija buvo Juodkrantėje. Pasak 1823 m. dokumento, buvusio Karaliaučiaus muziejuje, kormoranai prieš dvidešimt metų Juodkrantėje būvoję dažnai, bet vėliau išbaidyti. Tačiau 1819 metais vėl atskridę; paskui jie buvę vėl išvaryti, bet apie 1857 metus jie vėl ten atkeliavę (Lindner'is). Ši kolonija gyvavo iki 1880 metų. Pasak Brandstätter'io, ši kolonija buvo dar iki

1887 m., o Meier'is sako, kad didelė šių paukščių bendruomenė gyveno pamaryje. 1885 metais. Pasak Szielask'o, apie 70-tus metus dar buvo kolonija netoli Pagėgių. Taip pat buvo kolonija Jūros miškuose (apie Ragainę).

Atrodo, kad Lietuvos ribose kormoranai niekur nebeperi, bet paskiri paukščiai šen ar ten pasirodo kasmet, ypač rudenį. Po pirmojo pasaulinio karo į mano rankas pateko trys jų egzemplioriai, visi jauniklių rūbais. Iš jų vienas buvo nušautas Vilkijos bažnyčios bokšte po to, kai jis ten keletą naktų nakvojo. Antras — Dvarčėnų kaime prie Daugo ežero, o trečią nušovė preparatorius A. Vaitkevičius Kuršių mariose, netoli Ventės Rago. Aš 1937.XII.19 Daugo ežere mačiau tris kormoranus, tupinčius ant didelio iš vandens išsikišusio akmens.

Daugeliu atžvilgių kormoranas yra labai savotiškas paukštis. Sausumoje jis labai nevikrus. Retai vaikšto ir beveik tik tada, kai, išlipęs iš vandens, ketina pasiekti kokį nors aukštesnį akmenį ar uolos kyšulį, kad pasilsėtų ir padžiovintų sparnus. Tupėdamas jis laikosi visai statmenai, kaklą išlenkęs kaip S raidė, panašiai kaip garniai. Kormoranai stipriai įsikabina nagais į daiktą, ant kurio stovi; tai pasakoja asmenys, prijaukinę šiuos paukščius ir leidę jiems atsitūpti ant savo peties. Jie mėgsta tupėti storose atsikišusiose medžio šakose ir ilgai ten užtrunka.

Užtat vandenyje kormoranai yra be galo vikrūs; jie puikiausiai plaukioja, iškildami aukštai į vandens paviršių arba, reikalui esant, pasinerdami iki nugaros. Persekiojamas kormoranas plaukia taip, kad iš vandens kyšo tik jo kaklas; tuomet jis kartkartėmis nardo užtrukdamas ilgai po vandeniu ir vis nutoldamas nuo priešo, kol pagaliau pakyla skristi. Apskritai vandenyje jis labai panašus į kragą, tuo labiau, kad jo ilga uodega, kuri labai skiria jį nuo šių paukščių, velkasi vandeniu ir todėl iš tolo nematoma. Plaukdamas kormoranas kojomis iriasi pakaitomis, bet nardydamas — abiem kojom vienu metu, kaip žmogus, besiiriąs dviem irklais. Uodega tuomet veikia kaip aukštumos vairas; tuomet sparnai laikomi šiek tiek atlošti nuo kūno, bet jais paukštis po vandeniu niekuomet nesiiria. Tai buvo nustatyta, stebint jaukius kormoranus dideliuose akvariumuose. Įdomu, kad alkanas kormoranas, plaukiodamas ir ieškodamas maisto, visą galvą paneria į vandenį, kad nekliudomas vandens paviršiaus atspindžių galėtų geriau matyti, kas dedasi po vandeniu. Pasinėręs perplaukia 30—50 *m* ir vėl iškyla. Pasak Naumann'o, jis gali pasiekti 28 *m* gylio, bet stebėtojas Dewar'as, nustatė didžiausią kormorano pasiektą gilumą 9,5 *m* ir 71 sekundę — ilgiausią laiką. Dažniausiai kormoranai ganosi 1—3 *m* gylio vandenyse, gaudydami dugne gyvenančias žuvis.

Kormorano kūno sudėtis turi keletą savybių, apsunkinančių jų nardymą. Tai pirmiausia dideli sparnai. Geras skridimas ir geras nardymas, tai dvi funkcijos, prieštaraujančios viena kitai. Visi geri narūnai, pvz., kragai, narai, alkos, turi mažus sparnus; kai kurių šios grupės paukščių sparnai taip sunykę, jog jie jau nebegali skristi, pvz., didžioji alka, pingvinas ir kt. Nardydami šie paukščiai visiškai priglaudžia savo sparnus, paslėpdami juos į sterblę (sudarytą iš tam tikrų plunksnų kūno šonuose)

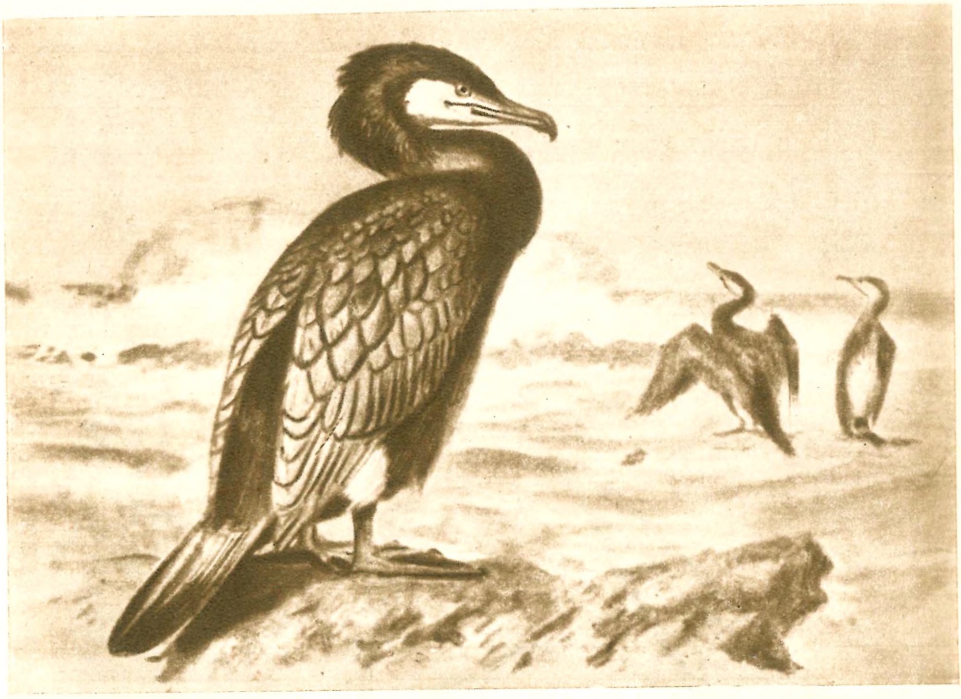

XLV. DIDYSIS KORMORANAS — *PHALACROCORAX CARBO* L.

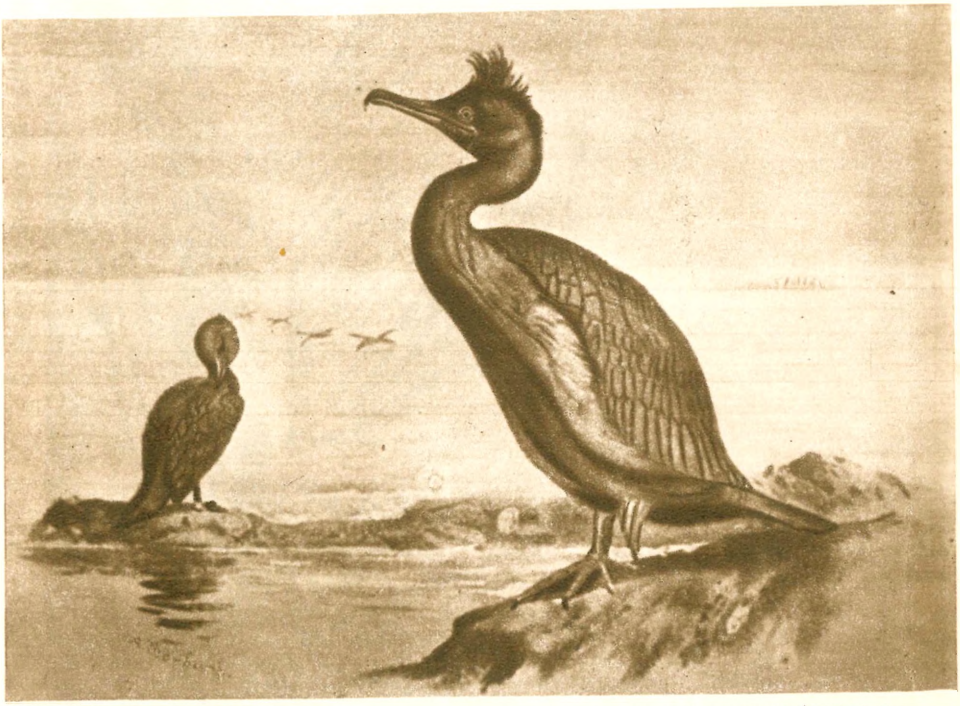

XLVI. KUODUOTASIS KORMORANAS — *PHALACROCORAX ARISTOTELIS* (L.)

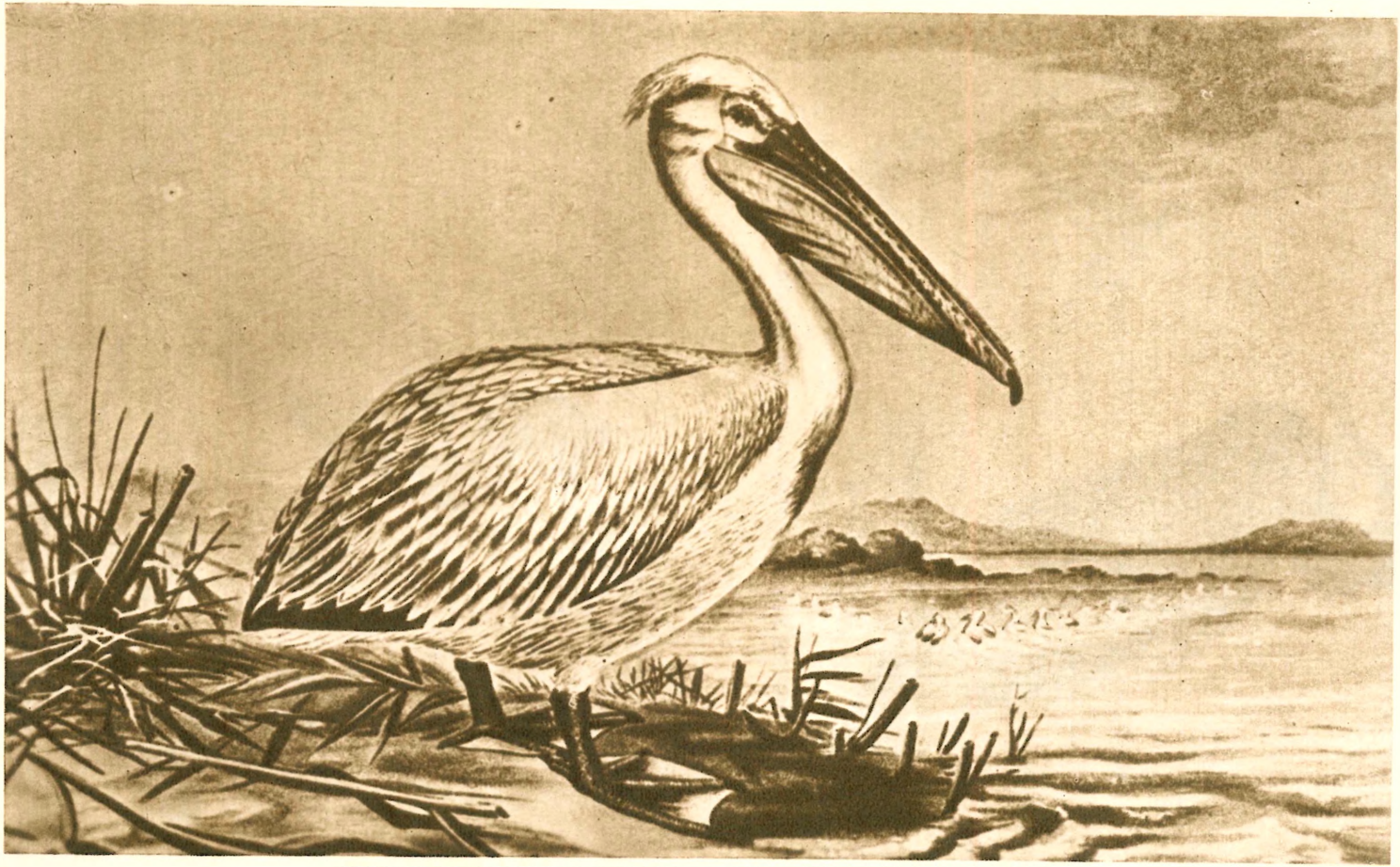

XLVII. PAPRASTASIS PELIKANAS — *PELECANUS ONOCROTALUS* L.

ir, pasidarę lygūs, kaip žuvys, vikriai juda gilumose. Tuomet vandens slėgimas išspaudžia iš po plunksnų oro burbulus ir tuo padidina jų lyginamąjį svorį. Bet sugebėjimą skristi galėjo prarasti vien tik tie paukščiai, kurie nekliudomi gali gyventi vietoje ištisus metus. Tie, kurie žiemą negali gyventi krašte, ypač tie, kurie peri aukštuose medžiuose bei salose, negalėjo mažinti savo sparnų vaidmens. Tokie ir yra kormoranai, kuriuose pasireiškia įdomus nardymo ir skridimo kompromisas. Jų galingi sparnai, be abejo, kliudo nardyti: jie galėtų priglausti juos, kaip kad daro antys bei kragai, bet jie neturi sterblės; antra vertus, po tokiais dideliais sparnais jie suimtų per daug oro, kuris vis keltų juos į paviršių. Tad nardydami jie kiek atkiša sparnus, įleisdami po jais vandens, ir sparnai sumirksta. Kormoranas, lygiai kaip ir kiti irklakojai paukščiai, baigęs nardymą, skiria nemaža laiko savo sparnams džiovinti. Tuo kormoranai skiriasi nuo ančių, kurios iškilusios tik pasipurto ir jau esti sausos. Kormoranai gi, išskėtę sparnus, neretai sutūpę ištisomis virtinėmis, pusvalandžiais džiovina juos, lėtai plasnodami. Todėl jie, baigę žuvauti, nelieka vandenyje, kaip kiti nardantieji paukščiai, bet skuba į sausas aukštų medžių šakas arba uolų kyšulius, kur patogiausia išsidžiovinti.

Kormoranai turi ir kitų keistų įpročių, pvz., staiga išgąsdinti, jie galvotrūkčiais iš savo tupėjimo vietų krinta į vandenį. Po šūvio kartais atrodo, kad daug jų tarsi negyvi nukrito į vandenį; bet tuoj medžiotojas įsitikina, kad taip nėra, nes nė vieno paukščio vandenyje nematyti; tik po minutės jie visi išneria, bet jau per kelias dešimtis metrų toliau; netrukus jie vėl pasineria, kad dar toliau atitoltų nuo priešo.

Kitaip elgiasi kormoranas, užklydęs į nežinomą kraštą ir neįprastą aplinką: po nevykusio šūvio jis dažnai nė nepasijudina iš vietos, ir tas pat pasikartoja šovus antrą, trečią kartą. Taip buvo su kormoranu, nakvojusiu 1923 m. spalio mėn. Vilkijos bažnyčios bokšte. Vietinis medžiotojas Beleckis šovė į jį penkis kartus, bet paukštis nesijudino iš vietos, kol pagaliau iš gretimo bokšto buvo nušautas. Šis egzempliorius, padovanotas Jasenskio, tebėra Zoologijos muziejuje.

Kormoranas yra geras lakūnas, skraido daug ir, sukdamas ratus sraigės linija, pakyla labai aukštai, ypač šūvio pabaidytas. Savo gimtosiose sąlygose jis bijosi žmogaus, bet kitų paukščių atžvilgiu — dažnai akiplėša ir skriaudėjas. Jo laiba, nedidelė galva su žalios spalvos akimis, yra panaši į gyvatės. Stiprus, kableliu užbaigtas snapas yra geras ginklas, ir dėl to pašauto kormorano reikia saugotis, nes jis snapu gali kruvinai sužeisti, tuo labiau, kad dažniausiai taiko į veidą ar į akį. O vis dėlto kormoranai ieško kitų paukščių draugystės ir apsigyvena dažnai garnių ar kovų kolonijose, bet ten amžinai su jais pešasi. Ilgainiui kormoranai užima visas patogiausias vietas ir priverčia savo kaimynus pasitraukti.

Minta jie visokiomis žuvimis, bet daugiausia plekšnėmis, unguriais ir builiais *(Cottus scorpius)*. Senesnieji autoriai, kaip Naumann'as ir Brehm'as, pažymi nepaprastą šio paukščio ėdrumą, o kartu ir didelį jo žalingumą žuvų ūkiui. Naujesniais laikais (1928) Heinroth'as įrodė, kad suaugęs kormoranas per dieną sulesa vidutiniškai apie 0,75 *kg* žuvų.

Kur šių paukščių yra daug, pvz., Kaspijos jūroje, dideli jų būriai, susidedą iš kelių tūkstančių, išsirikiavę pusračiu, varo žuvis į įlankas, kad lengviau būtų jas žvejoti; paskui jie vėl skrenda į jūrą ir vėl pakartoja tą patį.

Šiaurės Europos fiorduose kormoranai peri aukštuose, neprieinamuose uolų kriaušiuose, sudarydami atskiras, nors greta kitų paukščių, kolonijas. Tokių kolonijų esu matęs vakariniame Murmane, fiorde, vadinamame Bazarnaja Guba. Kur nėra uolų, pavyzdžiui, centrinės Europos kraštuose, kormoranų kolonijos yra medžiuose, nežiūrint, ar jie aukšti, ar žemi, pvz., gluosniuose. Jau minėjome, kad jie užvaldo garnių ir kovų peryklas, atima iš jų lizdus, kuriais pasinaudoja kaip pamatais savo lizdams krauti. Ten nepaliaujamai pešasi teisėti šeimininkai bei atėjūnai ir viešpatauja triukšmas, nuo kurio galima apkursti. Prūsijoje pirmoje praėjusio amžiaus pusėje buvo žinomos 7000 perinčių kormoranų kolonijos. Ten visi medžiai buvo balti nuo jų mėšlo, ir neapsakomai dvokė nuo pamestų žuvų bei iškritusių iš lizdų ir supuvusių jauniklių. Beveik visos šios kolonijos vėliau buvo išnaikintos, atsižvelgiant į žuvininkystę. Panašų vaizdą man teko matyti Volgos deltoje, Astrachanės rezervate. Ten kormoranai globojami kartu su kitais paukščiais, iš kurių dažniausiai baltieji ir purpuriniai garniai, naktikovai ir kt. Bet, kadangi kormoranai padaro daug žalos žuvų ūkiui, jų skaičius ribojamas ir tuo tikslu Astrachanės rezervate jų nušaunama kasmet apie dešimtį tūkstančių ir parduodama Astrachanės turguje, kur žmonės mielai perka, nors jų mėsa turi nemalonų kvapą ir ne visai tinka valgyti.

Kormoranai deda 3—4 kiaušinius, maždaug tokio pat dydžio, kaip vištos kiaušinis, bet ilgesnius. Jie paprastai esti 51—53 *mm* ilgio ir 37—39 *mm* pločio, jų spalva balta, su vos žymiu melsvumu ar žalumu, kuris vėliau, susiteršus kiaušiniui, nyksta. Jų kiaušiniams būdinga purus kreidos sluoksnis kevalo paviršiuje. Abudu seniai stropiai peri 23—24 dienas. Išsiritę vaikai yra pliki ir juodi; trečią dieną labai mažai prasiveria akys, o po aštuonių dienų išauga pūkai. Dviejų mėnesių jaunikliai gali skristi, bet jie anksčiau išlipa iš lizdų ir tupi artimose šakose. Pažymėtina, kad jauniklių galva ir aplamai priekinė jų kūno dalis apauga plunksnomis labai vėlai, kas, be abejo, pareina nuo to, kad seniai lesina vaikus savotišku būdu: prižvejojęs žuvų, senas paukštis suryja jas ir, atskridęs į lizdą, plačiai prasižioja; tuomet jauniklis kiša savo snapą drauge su galva giliai į senio gerklę, tarytum į gilų maišą, ir lesa ten esantį maistą. Senių žiotys yra labai plačios ir atrodo, kad vaikas galėtų ten visas sulįsti, o senis be vargo galėtų jį praryti. Jaunikliai labai ėdrūs, ir tėvai nuolat neša jiems žuvų; prisiryja jų tiek, jog nebegali susičiaupti, ir neretai iš jų plačių žiočių riogso ne tik žuvies uodega, bet ir geroka pusė, netelpanti stemplėje. Daug žuvų pametama, bet paukščiai jų nerenka, todėl kormoranų kolonijose visas plotas po lizdais esti pribarstytas žuvų, ir dėl to neapsakomai dvokia.

Nušauti kormoraną nelengva, nes jis yra gudrus ir vargiai teprisileidžia per šūvį; bet kadangi jis nakvoja vis toje pačioje vietoje, pvz.,

aukšto medžio viršūnėje, kartais net bažnyčios bokšte, tai galima jį ten pasaugoti ir nušauti.

Jauni iš lizdų išimti ir prijaukinti kormoranai vartojami žvejybai. Iki neseniai šis sportas buvo mėgstamas įvairiuose Europos kraštuose, ypač Olandijoje. Šių paukščių dresūra dažniausiai buvo įpareigoti didžponių sakalininkai. Jie šiuos paukščius mokėdavo prijaukinti taip, jog jie sekiodavo paskui juos ir nutūpdavo su jais į laivą. Kad kormoranas neprarytų pagautos žuvies, jam ant kaklo būdavo uždedamas iš šikšnos padarytas žiedas. Tačiau kai kormoranas pavargdavo benešiodamas žuvis, žiedas jam būdavo nuimamas, kad jis galėtų pasistiprinti savo laimikiu.

Atrodo, kad nuo žilos senovės Kinijoje ir Japonijoje kormoranai buvo dresuojami žuvims gaudyti tokiu pat būdu, kaip aukščiau aprašyta, bet paukščiui prie kojos buvo pririšama lengva, stipri virvutė. Dažnai imami du paukščiai, ir jie žuvauja pakaitomis; išlipti iš vandens jiems padedama, pakišus ilgą kartį. Kinų žvejai šiam sportui dažniausiai vartoja sielius, surištus iš bambuko karčių. Atrodo, šis žūklavimo būdas yra persimetęs į Europą XVI amžiaus pradžioje; jį išplatino olandai. Liudvikas XIII ir Jokūbas I, Anglijos karalius, labai šį sportą pamėgo, o pastarasis net aistringai jam atsiduodavo. Senuose dokumentuose yra likę duomenų, kad jaukūs kormoranai perėdavo vaikus nelaisvėje, o dabar tai neretai pasitaiko gerai įrengtuose zoologijos soduose.

Kuoduotasis kormoranas. *Phalacrocorax aristotelis* (L.)

XLVI pav.

Lenk. *kormoran czubaty.* Rus. *baklan chochlatyj.* Vok. *Krähenscharbe.*

Žinomi trys porūšiai; iš jų šiaurinis porūšis, pasitaikantis ir mūsų platumose, yra *P. a. aristotelis* (L.).

Kuoduotasis kormoranas nuo didžiojo lengvai skiriasi mažesniu ūgiu, silpnesne sudėtimi ir palyginti ilgesniu snapu; pastarasis esti ilgesnis už galvą. Plikos odos plotas snapo pamate yra mažesnis; uodegoje 12 vairuojamųjų plunksnų (vietoj 14 didžiojo kormorano). Didumas sulig didžiąja antimi *(Anas platyrhyncha);* kūno ilgis 690—720 *mm,* suglausto sparno ilgis 265—295 *mm.*

Seni paukščiai vestuvių rūbais yra vienodai juodi, su puikiu žaliu žvilgėjimu; nugaroje ir sparnuose visos plunksnos yra nežvilgančiais kraštais, ir todėl susidaro ryškus žvynuotumas. Kaktoje kuodukas iš kelių riestų, į priekį išlenktų, plunksnelių. Kojos ir snapas juodi, žandų kraštai gelsvi. Paukščiai poilsio rūbais ir apskritai patelės tokios pat spalvos, bet neturi kuoduko.

Jaunų paukščių viršutinė kūno dalis juosva, su palšais plunksnų kraštais; apačia šviesiai palša, su tamsesniais šonais; smakras ir gerklė balsva.

Ši mažesnė kormorano rūšis gyvena šiauriniame Europos ir Azijos pajūryje, nuo Islandijos iki Kamčiatkos, taip pat Grenlandijoje. Europoje

randama Portugalijos, Ispanijos, Prancūzijos, Anglijos, Norvegijos ir Rusijos pakraščiuose. Kauno Zoologijos muziejus turi vieną egzempliorių, nušautą Bretanijoje, netoli Roscoff Biologijos stoties, 1906 m. liepos mėnesį. Lietuvoje ši rūšis ligi šiol nenustatyta, bet, pasak Tyzenhauz'o, traukimo metu buvo randama Pinsko balose.

Mažasis kormoranas. *Phalacrocorax pygmaeus* (Pall.)

Lenk. *kormoran mały*. Rus. *baklan malyj*. Vok. *Zwergscharbe*.

Šis, mažiausias iš visų kormoranų, yra vos didesnis už dryžgalvę kryklę. Kūno ilgis 470—540 *mm*; suglausto sparno ilgis 190— 210 *mm*. Senų paukščių vestuvių rūbais galva ir kaklas degintos kavos spalvos; pečiai, nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos juosvos, žvilgančios, su šviesesniais plunksnų kraštais; krūtinė, pilvas ir antuodegis juodi, nestipriu žaliu metaliniu žvilgėjimu, su ryškiais, baltais šereliais. Snapas ir kojos juosvos spalvos.

Jaunikliai tokių pat spalvų, kaip atitinkamo amžiaus kuoduotieji kormoranai.

Šio paukščio tėvynė — Europos pietų rytai ir Vidurinė Azija, Šiaurės Afrika, Indija, Java, Borneo. Peri jau Vengrijoje. Iš artimų mums kraštų du kartus buvo sumedžiota Lenkijoje (Taczanowski's), vieną sykį apie Leningradą (J. von Fischer'is). Lietuvoje ligi šiol nerastas.

Šeima. **PELIKANAI.** *Pelecanidae*

Labai dideli paukščiai (gulbės ar žąsies dydžio), tiesiu, labai ilgu kaklu, suplotu snapu, riestu kabliu antsnapio gale. Tarp abiejų apatinio žando pusių kabo maišas, galįs labai susitraukti ir nepaprastai išsiplėsti. Šį maišą pelikanas pripildo žuvų, prisiriję jų iki soties; jame gali tilpti iki dviejų *kg* žuvų.

Kojos trumpos, ir jų visi keturi pirštai, panašiai kaip ir kitų irklakojų paukščių, sukabinti plaukiojamąja plėvele. Sparnai labai dideli, ypač ilgais dilbiais. Uodega trumpa, iš 20—24 vairuojamųjų plunksnų. Nepaisant didumo, pelikanai yra labai lengvi, nes jų kūnas turi tobulą oro maišų sistemą; ne tik kaulai ir ertmė tarp vidaus organų yra pripildyti oro, bet ir po oda telpa oro sluoksnis; todėl, braukiant ranka per pelikano odą, jaučiasi ypatingas garsas, lyg po oda būtų kažkokia putota masė, pavyzdžiui, plakta grietinė.

Šie milžiniški paukščiai yra vikrūs lakūnai; skrisdami jie pritraukia galvą, panašiai, kaip garniai. Taip pat lengvai ir vikriai jie plaukioja, mažai pasinerdami, lygiai kaip ir kirai, bet niekuomet nenardo. Užtat sausumoje nevikrūs, jų eisena sunki; kartais nutupia medžiuose. Minta tik žuvimis ir pasižymi dideliu ėdrumu.

Peri plačiose pelkėse, nendrynuose bei meldynuose. Deda 2—5 baltus kiaušinius, aptrauktus puraus kreidinio sluoksnio.

Yra žinomos 8 pelikanų rūšys, gyvenančios atogrąžų kraštuose ir šalia jų.

Paprastasis pelikanas. *Pelecanus onocrotalus* L.

XLVII pav.

Latv. *pelekans.* Lenk. *pelikan baba.* Rus. *pelikan rozovyj.* Vok. *gemeiner Pelikan.*

Yra du porūšiai: mūsiškis *P. o. onocrotalus.* Kitas, mažesnis ir rausvesnis, gyvena Azijos rytuose.

Paprastasis pelikanas yra didelis, net gulbės dydžio arba už ją didesnis, paukštis; kūno ilgis nuo kaktos iki uodegos galo svyruoja nuo 1400 iki 1800 *mm*; sparnų tarpugalis net 2700 *mm*; suglausto sparno ilgis 700—720 *mm*; snapo ilgis nuo žiočių kampo iki galo apie 450 *mm*; sveria apie 10 *kg*.

Išvaizda pelikanas kiek panašus į žąsį, bet skiriasi milžinišku snapu su plačiu odiniu maišu, kuoduku pakaušyje (tik senų paukščių), pirštų plėvelėmis ir ilgais, galingais sparnais. Senų paukščių spalva balta, su ryškiu rausvu atspalviu (erškėtrožės spalva), ypač sparnuose ir krūtinėje; pagurklyje didelė dėmė geltonos spalvos; plasnojamosios plunksnos juodos arba juosvos; uodega balta; snapas šviesiai geltonas, bet antsnapyje nuo jo pamato eina melsvos juostos, plačios pamate, siauros gale; odinis maišas ir plikos skruostų vietos geltonos; kojos šviesios, mėsinės spalvos; akys raudonos.

Gyvų paukščių puiki rausva spalva iškamšose pamažu blunka ir pagaliau visai išnyksta.

Jaunų paukščių pirmais gyvenimo metais galva ir kaklas pilkos spalvos, pagurklis balsvas, nugara negrynai balzgana, peties ir sparnų dengiamosios ir didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, su juodais plunksnų stiebais; mažosios plasnojamosios plunksnos šviesesnės.

Šio paukščio tėvynė yra Europos pietryčiai, Vidurinė Azija ir Afrikos rytinė dalis. Jų apsčiai randama Kaspijos ir Juodosios jūrų pakraščiuose. Kartais paskiri paukščiai, kartais ištisi jų pulkai nuskrenda toli į šiaurę ir tuomet užklysta į mūsų platumų kraštus. Pasak Taczanowski'o, 1860 metais daugybė pelikanų buvo pastebėta ir sumedžiota įvairiuose Lenkijos ir Lietuvos kraštuose.

Tyzenhauz'as mini vieną paukštį, nušautą Vilniaus krašte, buvusioje Dysnos apskrityje. Ne sykį jie buvo nušaunami Rytprūsiuose. Latvijoje buvo sumedžiotas 1865 m. apie Bredebfeldą (Pasak Grosse ir Transehe).

Pelikanai peri plačiose pelkėse, ypač upių žiotyse tarp nendrių ir meldų. Krauna didelius lizdus, apie 1,8 *m* pločio, iš nendrių, švendrų ir meldų. Deda 2—4 kiaušinius.

Šie paukščiai milžinai savo keista išvaizda, ypač didžiuliu snapu ir odos maišu, yra labai savotiški padarai. Ilsėdamiesi jie laiko kaklą su-

lenktą maždaug kaip raidė S, ir tuomet jų ilgas snapas guli atsirėmęs į kaklą. Šitaip laikydamiesi, pelikanai dažnai susitepa prarytų žuvų krauju pagurklio plunksnas, ir iš to yra kilusi pasaka, esą šie paukščiai, stigdami maisto, savo vaikus maitiną krauju, perplėšę sau krūtinę. Dėl to nesusipratimo pelikanas dažnai vaizduojamas kaip tėvų meilės simbolis.

Nepaisant savo milžiniško didumo, pelikanas yra nepaprastai lengvas, nes, kaip jau buvo sakyta, jo kūnas yra pilnas oro. Todėl pelikanai labai gerai skraido; jie be ypatingų pastangų, tiesiog nuo žemės, tiksliai užskrenda ant medžio šakų (tai galima stebėti zoologijos soduose), o pakilę į orą ir vikriai sukdami ratus, atsiduria padebesiuose taip aukštai, jog atrodo kaip kregždės. Nors pelikanai nenardo, vis dėlto moka puikiausiai žuvauti. Šį darbą jie atlieka sutartinai: išsirikiavę pusračiu jūros įlankoje arba upės žiotyse, ypač sėkliuose vandenyse, jie pavaro žuvis į kraštą. Jiems padeda kormoranai ir dančiasnapiai: nardydami jie neleidžia žuvims pasprukti pro savo eilę; ir pagaliau, užvarytos į seklią vietą, žuvys lengvai šių paukščių iššvejojamos. Jie prisprogsta žuvų tiek, jog jos nebetelpa jų skilvyje, ir didelė atsarga lieka posnapio maiše. Tuomet jie pasitraukia į ramias smiltingas salas ar pusiasalius, kad, nutūpę ilgomis virtinėmis, niekieno nekliudomi galėtų suviršinti skilvio turinį. Jų skilvis viršina greit, paruošdamas vietą naujoms, iš maišo slenkančioms žuvims. Turint galvoje neapsakomą pelikanų ėdrumą (vienas pelikanas per dieną suryja apie pusantro kilogramo žuvų), nesunku suprasti, kokį vaidmenį šie paukščiai atlieka gamtos ekonomijoje. Jie sugeba trumpu laiku ištuštinti gana žuvingą ežerą, bet dėka savo puikaus polėkio susiieško kitą maisto šaltinį, kartais, net už kelių šimtų kilometrų. Gal būt, tuo ir galima išaiškinti faktą, kodėl šie paukščiai kartais užklysta į tolimus kraštus, pavyzdžiui, į Lietuvą. Tik tuose kraštuose, kur vandenyse knibždėte knibžda žuvų, pvz., Vengrijos pietuose arba Kaspijoje, jų reikšmė yra nežymi. O juk ten pelikanų būriai, iš 500 ir daugiau paukščių, nėra retenybė, ir galima lengvai apskaičiuoti, kad tokiam būriui išmisti reikia nuo 500 iki 750 kilogramų žuvų per dieną. Pelikanas yra baikštus ir gudrus paukštis, prie kurio vargiai galima prisiartinti per šūvį. Bet ten, kur nepersekiojamas, jis labai pasitiki žmogumi. A. Brehm'o teigimu Egipte ir Raudonosios jūros uostuose, kur žmonės jiems nieko bloga nedaro, jie be baimės sukinėjasi tarp laivų laivelių ir vikriai pagauna ore mėtomas jiems žuvis ar kitą maistą. Egipto pajūrio kaimuose dažnai galima matyti jaukių pelikanų, kas rytas išskrendančių iš kiemo į jūrą, o vakare grįžtančių atgal. Net turguose, žmonių minioje, galima jų matyti prie palapinių, kuriose parduodamos žuvys; jie laukia, kad kas pasigailėjęs mestų jiems kokią žuvelę. Kiti gudriai moka vogti žuvis, išdėstytas pardavimui.

Pagauti pelikanai iš pradžių mėgina gintis nuo savo šeimininko, smogdami jam milžinišku snapu; tačiau tų smūgių nė pajusti nepajunti; nes jų snapas minkštas ir lankstus; greit jie liaunasi taip darę ir geruoju sutinka su tuo, ką žmogus daro.

Dar jaukesni būva jauni pagauti pelikanai. Dėl to, ypač dėl jų didumo ir keistos išvaizdos, jų dažnai galima matyti keliaujančiuose žvėrynuose, kuriems jie tikrai esti patogūs paukščiai. Tokiuose žvėrynuose, ypač zoologijos soduose, jie ūmai pramoksta atskirti savo prižiūrėtojus nuo kitų žmonių, o tarp pastarųjų aiškiai rodo vieniems palankumą, kitiems neapykantą. Žvėrynų savininkai spekuliantai, kuriems ne tiek rūpi žmoniškas elgimasis su gyvuliais, kiek sensacingi numeriai jų įmonėse ir laukiamas pelnas, dažnai prasimano daryti nebūtus dalykus su pelikanais, kad nustebintų žiopsančių žmonių minią. Pavyzdžiui, atėjus eilei demonstruoti pelikaną, žvėryno „direktorius" pirmiausia išverčia jo maišą taip, kad juo, lyg kepure, uždengia visą paukščio galvą; toliau, kitu numeriu, pražiodinamas snapas, ir, išlenkęs lanksčius posnapio šonus, žmogus visą savo galvą įkiša į paukščio žiotis; dar toliau visa koja, kartu su batu, įkišama į pelikano ryklę arba, užraičius rankovę ir įkišus giliai į paukščio gerklę ranką, išimamos iš jo skilvio neseniai prarytos žuvys. Visus tuos numerius pelikanas pakenčia filosofiškai ramiai.

Pelikano mėsa valgyti netinka. Daugiau vertės turi jo kailis; išdirbus jį su plunksnomis, galima suvartoti šiltiems drabužiams. Snapo maišo oda išdirbta yra labai minkšta ir stipri, ji vartojama tabakui skiriamiems kapšiukams, ir sakoma, kad į vieną tokį kapšiuką esą galima sukimšti apie kilogramą tabako. Iš ilgų, tuščių sparno kaulų rytų kraštuose gaminamos pypkės, o iš snapo peiliakočiai.

BŪRYS. **GANDRINIAI PAUKŠČIAI.** *Gressores (Ciconiiformes)*

Šiam būriui priklauso daugiausia vidutinio didumo paukščiai, bet jam priklauso ir tikri milžinai, pavyzdžiui, kai kurie atogrąžų kraštų gandrai, klumpiasnapiai, marabutai. Pažymėtina jų ilgos, plikos aukščiau kulnų kojos, gana gerai išlavėjusiu užpakaliniu pirštu, esančiu tame pačiame aukštyje, kaip ir priekiniai pirštai; pastarieji, bent pamate, yra sukabinti plėvele. Kaklas ilgas, ilgas ir snapas, dažniausiai laibo kūgelio formos (gandrai, garniai), arba lenktas (ibisai), arba gali būti suplotas, išplėstu galu (girnovės) ir t. t. Neretai ant galvos esti plikų vietų, pvz., skruostai, snapo pamatas, visa galva, kartais ir kaklas; šių plikų vietų oda esti spalvota — juoda, raudona. Neretai pasitaiko puošnių plunksnų, pvz.. pakaušis esti pasipuošęs savotišku kuoduku, susidariusiu iš ilgų, smailių plunksnų, arba tokių pat plunksnų esti pagurklyje. Jos sudaro lyg barzdą. Kartais ant nugaros auga skirtingos skystos, bet nepaprastai puošnios plunksnos, labai vertinamos prekyboje. Gandriniams paukščiams yra būdinga pudrinės plunksnos, augančios plotais ant krūtinės, pilvo šonuose, pasturgalyje (I knyga, 17 psl.).

Jų sparnai yra gerai išlavėję, platūs ir apvalūs, prisitaikę, kad ir negreitam, bet patvariam polėkiui. Gyvena lygumose, pelkėse, vandens pakraščiuose, pajūryje, upių žiotyse, bet dažniau žemynų viduryje, negu jūrų pakrantėse. Nuo stibynuočių skiriasi tuo, kad nebėgioja, o vien lėtai žingsniuoja; neretai braidžioja, ir reikalui esant, gali plaukti. Daugumas šių paukščių nusileidžia ant žemės susirasti maisto, o šiaip tupia į medžius, ypač nakvynei. Tam svarbią reikšmę turi palyginti didelis ir žemai prikabintas užpakalinis pirštas.

Gandriniai paukščiai minta visokiais minkštakūniais, vėžiagyviais, vabzdžiais, žuvimis, varliagyviais, ropliais, rečiau paukščiais ir smulkiais žinduoliais. Maistą jie renka pievose, pelkėse negiliame vandenyje. Savo laimikį ryja nesmulkindami. Kadangi jų žiotys yra labai plačios, tai jie gali ryti dideliais kąsniais. Tik marabutai, mintą dvėseliena, savo stipriais snapais gali susmulkinti mėsą.

Kai kurios rūšys gali būti žalingos žuvų ūkiuose, pvz., pilkasis garnys karpių tvenkiniuose. Aplamai šių paukščių daroma žala yra nežymi, ir jie išsiperka naikindami visokius kenkėjus. Kai kurioms šių paukščių rū-

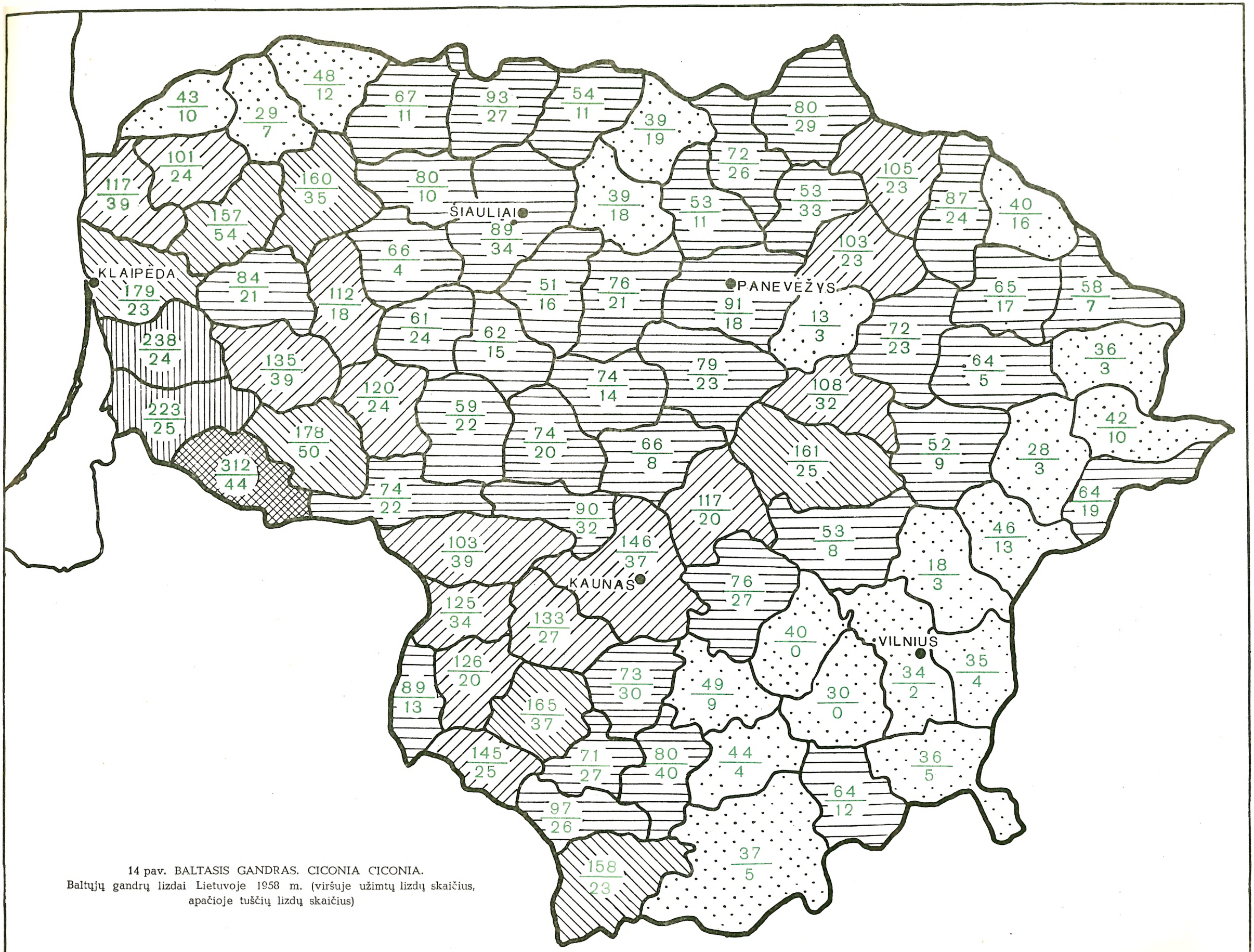

14 pav. BALTASIS GANDRAS. CICONIA CICONIA.
Baltųjų gandrų lizdai Lietuvoje 1958 m. (viršuje užimtų lizdų skaičius, apačioje tuščių lizdų skaičius)

šims, pvz., pilkajam garniui, daromas priekaištas, kad jie platina žuvų ligas. Bet tai dar nėra moksliškai įrodyta.

Gandriniai paukščiai turi palinkimą gyventi bendruomenėmis. Bendruomenėse jie gyvena ne tik su savo rūšies paukščiais, bet ir su kitomis giminingomis rūšimis. Taip pat jie (nors ir ne visos rūšys) linkę perėti kolonijomis, susidedančiomis iš keliasdešimt, net ir kelių šimtų lizdų. Lizdai būna gana griozdiški, nes prie jų kasmet pridedama naujos medžiagos, arba jie esti gana reti ir palyginti nedideli. Lizdai dažniausiai kraunami medžiuose, rečiau ant žemės, tarp tankios pelkių augalijos. Kiaušinių deda 3—5, jie esti vienspalviai, balti ar melsvi (retai baltas dugnas būna tamsiai dėmėtas). Išsiritę jaunikliai, apaugę pūkais, yra nevikrūs ir skiriasi nuo stibynuočių tuo, kad, kol nesuauga, nepalieka lizdo ir yra tėvų lesinami.

Gandrinių paukščių balsai nėra įvairūs, jie žvarbūs ir nemelodingi, o kai kurios jų rūšys visai neturi balso, bet kalena snapu. Šių paukščių randama visame pasaulyje, tik tolimuose ašigalių kraštuose jų nėra.

Gandriniai paukščiai yra monogamai. Patinai ir patelės labai mažai skiriasi; iš mūsų krašto gandrinių labiausiai skiriasi mažojo baublio patinas nuo patelės. Kai kurios jų rūšys atlieka tuoktuvių žaidimus, ypač savotiška baltojo gandro tuoktuvių poza ir kalenimas snapu. Kiaušinius peri abi lytys, bet dažniausiai patelė.

Išsiritę jaunikliai labai nevikrūs ir iš pradžių apaugę tankiais pūkais, kuriuos vėliau pakeičia tokiais pat, tik ilgesniais. Jie yra nepaprastai ėdrūs ir auga labai greit, pvz., pilkasis garnys per tris savaites užauga nuo 39 *g* iki 1875 *g*, o baltasis gandras tik prasikalęs sveria 67 *g*, o per 40 dienų užauga iki 3 *kg*. Apie gandrinių paukščių amžių galima sužinoti remiantis žiedavimu. Pavyzdžiui, žieduotas pilkasis garnys buvo rastas po 16 metų, o juodasis gandras — po 8 metų, bet šie paukščiai, laikomi nelaisvėje, išgyvena ilgiau, pvz., žinoma, kad juodasis gandras gyveno 30 metų, o pilkasis garnys — 20—22 m.

Gandrinių paukščių būriui priklauso 5 šeimos, kurias sudaro viso 114 rūšių, daugiausia gyvenančių tropikų ir subtropikų kraštuose.

Šeima. **GANDRAI.** *Ciconiidae*

Gandrai, net labai dideli paukščiai, ilgu stipriu kaip kūgelis snapu, ilgomis kojomis ir galingais sparnais. Išvaizda panašūs į gerves, o papročiais — į garnius. Apie akis esti mažesnės ar didesnės plikos vietos, o kartais ne tik galva, bet ir kaklas esti plikas ir spalvotas, būtent, juodos, raudonos spalvos.

Šią šeimą sudaro nedaugelis rūšių paukščių, gyvenančių daugiausia visuose atogrąžų kraštuose; tik dvi rūšys gyvena Europoje ir abi priklauso mūsų faunai.

Vaikščiodami, ir ypač ilsėdamiesi, gandrai kaklą išriečia kaip S raidė, ir tada galva beveik slepiasi tarp pečių. Jie daug vaikšto lėta, rimta eise-

na ir tik retai, pvz., kai reikia pavyti grobį, pagreitina žingsnius, nors ir trumpam. Jie nepajėgia greitai pakilti nuo žemės, nes turi įsibėgėti, todėl, iš pasalų priėjus prie gandro, kartais galima jį pagauti. Pakilęs gandras gali skristi ilgai, lėtai, ritmingai plasnodamas ir ilgai sklandyti ore, nė kiek nejudindamas sparnų. Aptikę kylančio oro srovę, gandrai naudojasi ja — sraigtiškai judėdami neplasnodami sparnais, pasiekia dideles aukštumas, o iš ten sklandydami nulekia labai toli. Tokį gandrų polėkį, kai jie „suka ratą", pas mus dažnai galima matyti vasarai baigiantis. Skrisdami gandrai ištiesia kaklus, kaip ir gervės, ir tuo jie skiriasi nuo garnių, kurie giliai įtraukia galvas tarp pečių. Taigi jau vien iš to šias dvi šeimas nesunku atskirti.

Nors gandrų užpakalinis kojų pirštas mažai teišlavėjęs, jie gali tupėti medžiuose, bet tik storose šakose ir dažniausiai ten ilsisi stovėdami ant vienos kojos.

Šios šeimos maistas yra perdėm gyvūninis. Jis susideda iš visokiausių smulkių gyvūnų, ypač nariuotakojų, ir iš dalies stuburinių — žuvų, varliagyvių, roplių, paukščių, net ir smulkių žinduolių. Kai kurios atogrąžų gandrų rūšys, pvz., marabutai, minta dvėseliena ir todėl apsilanko kaimuose bei miestuose, kur apsčiai randa šio maisto. Taigi jie atlieka lyg sanitarų pareigą, nes apvalo žmogaus gyvenamas vietas nuo nešvarumų. Kai kurios gandrų rūšys yra linkusios gyventi arti žmonių ir virtusios pusiau naminiais paukščiais.

Baltasis gandras, gužutis[1]. *Ciconia ciconia* (L.)

XLVIII, XLIX, L pav.

Baltar. *busiel.* Est. *valge toonekurg.* Latv. *starks.* Lenk. *bocian biały* Rus. *aist. biełyj.* Vok. *weisser Storch.*

Be aptinkamo Europoje ir Azijos vakaruose porūšio *C. c. ciconia* (L.), yra nustatyti dar du porūšiai, kurių vienas gyvena vakarinėje (*C. c. asiatica* Sew.), kitas rytinėje Azijoje (*C. c. boyciana* Swinh.).

Retai kuris paukštis yra taip gerai mūsų krašte žinomas, kaip baltasis gandras. Ji pažįsta ne tik kaimiečiai, bet ir miestiečiai, ir ne tik tie, kurie jį matė, bet ir daug tokių, kuriems neteko jo matyti. Įvairiose tautose gandro populiarumas, vienur didelis, kitur mažesnis, priklauso nuo nuostabaus jo palinkimo artintis prie žmogaus ir juo pasitikėti.

Balta, juoda, raudona — trys gandro spalvos. Visos plunksnos, išskyrus juodas plasnojamąsias, yra baltos, kojos ir snapas raudoni, štai ir visas gandro spalvų aprašymas. Nebent reiktų pridėti, kad plasnojamosios plunksnos yra balsvo atspalvio, lyg miltais apibertos, o, be to, baltosios plunksnos retai esti švarios ir todėl yra pilko ar rusvo atspalvio.

Švariausiai pasipuošusių mūsų krašte gandrų galima užtikti prieš pat jų traukimą, t. y. rugpiūčio mėnesio pabaigoje, kai jie jau nusišėrę, bet

[1] Sąmoningai praleidžiame sinonimus „starkas" ir „busilas" kaip nelietuviškus žodžius.

dar nespėjo suteršti plunksnų. Jaunikliai nuo senių skiriasi savo balzganomis kojomis ir juosvu snapu, bet tie skirtumai jau tais pačiais metais išnyksta, ir tėvai nuo vaikų nebesiskiria, tik senesnių paukščių pagurklyje yra gausesnis plunksnų kuokštas.

Žiūrint į gandrą laisvėje, paprastai susidaro įspūdis, kad jis yra daug mažesnis, negu iš tikrųjų. Reikia pasakyti, kad tokį pat įspūdį daro dauguma kitų paukščių, nes visur juos matome iš nelabai arti. Užaugusio gandro ilgis apie 1050 *mm*; sparnų tarpugalis apie 2000 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 600—620 *mm*, patelės 560—580 *mm*, dviejų Lietuvos paukščių patinų 585—590 *mm*, vienos patelės 567 *mm*. Sveria nuo 3 iki 4 *kg*. Pūkuotų jauniklių snapas juosvos spalvos su gelsvu galu, kojos balzganos, o visas kūnas apaugęs tankiais pūkais, iš pradžių melsvai baltos arba pilkai balsvos spalvos, vėliau grynai baltos.

Mūsų krašte gyvenąs gandras paplitęs Europoje, iki 60° š. pl., o pietuose iki Viduržemio jūros, bet jo nėra D. Britanijos salose ir didesnėje Prancūzijos dalyje. Jis peri taip pat Afrikoje, būtent, Maroke, Alžyre ir Tunise. Kaip toli į rytus paplitęs gandras, nustatyti sunku, nes jau Vidurinėje Azijoje šį porūšį pakeičia kitas nors ir labai artimas *(C. c. asiatica)*. Galima teigti, kad europinio porūšio rytinė riba yra Kaukazas, nes Užkaspijyje jo nebėra. Gandrai žiemoja Vidurio ir Pietų Afrikoje, pasak Hartert'o, net Kaspijos pakraštyje (apie Lenkoraną) ir Indijoje, kur taip pat žiemą praleidžia ir sibirinis porūšis (apie gandrų traukimą žr. I knygos 65 psl.).

Iš kaimyninių mums kraštų gandras dar labai dažnas Latvijoje, Kurše, bet daug retesnis Vidžemėje, o Estijoje yra retas, tačiau dar peri Tartu apylinkėse. Pasak Buturlin'o, pasitaiko jų Suomijos įlankos pakraščiuose ir Pskovo krašte, o kartais užklysta net iki Leningrado.

Europos kraštuose gandras labai nevienodai paplitęs ir atrodo, kad jo gausumas priklauso nuo to, kaip į jį žiūri krašto gyventojai. Ten, kur jį globoja žmogus, gana gausus, o kur persekioja — beveik išnykęs. Jis apsčiai aptinkamas Rumunijoje, Bulgarijoje, Ukrainoje, apie Juodąją ir Kaspijos jūras. Bene dar gausesnis yra Turkijoje, kur vietiniai gyventojai jį gerbia už tai, kad naikina skėrius. Tame krašte visi kaimų stogai yra jų lizdais papuošti. Bet Graikijoje jis yra nemėgstamas, gal būt, todėl, kad jį gerbia nedraugiška turkų tauta, ir čia kai kur visiškai išnaikintas. Jis yra gerokai apnaikintas Čekoslovakijoje ir Vokietijoje. Čia jų dar gausiausiai randama rytinėje dalyje, ypač Rytprūsiuose. Pasak Tischler'io, daugiausia jų yra Pilkalnio, Šilutės, Tilžės ir Klaipėdos apylinkėse, nes šitame krašte, „su vyraujančiais lietuvių tautybės gyventojais, gandrų gausybė priklauso nuo žmogaus globos". Jis yra retas Danijoje, Šveicarijoje, o Prancūzijoje užtinkamas tik apie Strasburgą, sudarydamas šio miesto įžymybę, kuria mėgsta didžiuotis vietiniai gyventojai. Taip pat jis retas Ispanijoje, Portugalijoje ir Italijoje, o Anglijoje jo visai nėra, nors seniau ten jo būta. Lenkijoje gandrų nemaža, bet tai liečia rytinį Vislos krantą, o Baltarusijoje jų nepaprastai daug, ypač Poliesėje. Man čia teko matyti kaimų su gandrų lizdais beveik ant kiekvieno stogo (pvz., Luni-

niec). Lietuvoje gandras, kol kas, paprastas paukštis, bet atrodo, kad šių paukščių kasmet mažėja. Daugiausia jų yra pelkėtose vietose, bet ir ten, kur pelkės jau seniai nusausintos, o vietoj jų yra tik sausos pievos ir kultūriniai laukai, gandras jaučiasi gerai. Net ir miškinguose kraštuose, kad tik miške būtų didesni pievų plotai, rasi gandrų, pvz., jis nėra retas Rūdininkų ir Gudų giriose.

Nors gandras neturi gervės grožio ir negali su šiuo paukščiu lygintis, vis dėlto, savo kontrastinėmis spalvomis, savo rimtais judesiais, o dar labiau savo puikiu polėkiu traukia žmogaus akį. Todėl daugelyje kraštų žmogus atleidžia jam jo smulkias nuodėmes ir visaip reiškia savo palankumą, kurį gandras moka tinkamai įvertinti. Tiktai nedraugiškuose kraštuose gandras nepasitiki žmogumi ir vengia jo iš toli. Atvirkščiai ten, kur žmogus jį globoja, jis atsilygina pasitikėjimu. Čia tarp žmogaus ir gandro yra sudaryta lyg sutartis, o šios sutarties ženklu eina senas vežimo ratas ar akėčios, įkeltos į medį ar ant stogo. Tad mūsų paukštis, pamatęs tą ženklą, tikrai žino, kad čia jam nieko blogo neatsitiks, ir, nutūpęs į lizdavietę, ramiai žiūri į triūsiančius po juo žmones. Jis žino taip pat, kad jam nepavojingi lauko darbininkai, ypač moterys, artojas, ariąs dirvą, piovėjai, šienaują pievą, todėl vos tepasitraukia jiems iš kelio.

Atrodo, kad gandras ir žmogus sugyventi pradėjo labai seniai; to priežastis, gal būt, ta, kad artima žmogaus kaimynystė užtikrina paukščiui saugumą. Žmogaus gyvenamoji vieta turi tokį pat vaidmenį, kaip erelio ar kito didelio plėšraus paukščio lizdas, kurio rezginyje apsigyvena smulkūs paukščiukai, nes jie čia jaučiasi gerai apsaugoti nuo įvairių priešų. Net ir paties gandro lizde neretai vaikus išveda žvirbliai, kielės ir kiti paukščiai.

Kokios kilmės žmogaus draugystė su gandru, sunku pasakyti. Tačiau gandras šiuo atžvilgiu nėra jokia išimtis, nes daugelis paukščių kai kuriuose kraštuose laikomi net šventais padarais. Beveik šventu paukščiu gandras laikomas, gal būt, dėl to, kad jis sulesa kenksmingus žmogui vabzdžius, gyvates ir kt. Jį gerbia turkai, bulgarai, arabai, ukrainiečiai, baltarusiai, lietuviai, kai kur pagarba gandrui yra net prietaringo pobūdžio, ir vargas tam žmogui, kuris išdrįstų šį paukštį užmušti ar nuskriausti — jis būtų smarkiai nubaustas, net ir jo gyvybė būtų pavojuje. Taip yra Lietuvoje, ypač Vilniaus krašte, ir artimoje mums Baltarusijoje. Prieš keliasdešimt metų, kai per medžioklinę literatūrą ėmė skleisti žinias apie gandro žalingumą ir vienas kitas medžiotojas ėmė juos šaudyti, neretai susiremdavo medžiotojai ir kaimiečiai. Dažnai dėl to būdavo teismuose bylų. Mat, mūsų liaudis gandrą laiko laimės reiškėju ir todėl laiko piktadariu kiekvieną, kas į jį kėsintųsi. Ne tik mūsų, bet ir kitos tautos apie gandrą yra sukūrusios daugybę prietarų, patarlių, dainų ir pasakų, kuriose šis paukštis neretai iškeliamas kaip nepaprasta būtybė, apdovanota antgamtine išmintimi. Gandras numatąs sausą vasarą bei badą ir tuomet išmetąs vieną vaiką iš lizdo; gandras numatąs perkūną, turėsiantį trenkti į namus, ir prieš tai nuskrendąs nuo stogo; gandras keršijąs savo skriaudėjui, atnešdamas snape žarijų ir padegdamas stogą — štai keletas iš dau-

gybės pasakų apie gandro išmintį. Kasdieninė spauda, ieškanti ne tiek teisybės, kiek pigios sensacijos, dažnai teikia skaitytojams šias pasakas, papuošdama jas tariamai tikrųjų faktų padažu, ir tuo dar labiau platina prietarus. Iš tikrųjų, nors šio paukščio gyvenime nieko antgamtiško nėra, vis dėlto nuostabaus yra daug.

Pažymėtina, kad gandras beveik neturi balso. Tik jauni, dar pūkuoti gandriukai turi nežymų, panašų į kačiukų kniaukimą balsą, kuris vėliau palaipsniui išnyksta, ir suaugęs paukštis vien tik šnypščia, kaip žąsis. Gandras balso stoką išlygina kalenimu. Kalenant garsas gaunasi suduodant viena snapo pusę į kitą, ir to garso tonas, stiprumas ir dažnumas gali būti įvairus, pagal paukščio nuotaiką. Pavyzdžiui, staiga išgąsdintas gandras pakyla skristi trumpai tarkštelėjęs ir nepakeisdamas savo galvos padėties. Kas kita, jei vienos poros narys, atskridęs į lizdą, sutinka ten savo sutuoktinį ir pareiškia jam savo gerus jausmus: tuomet abu paukščiai pirma sušnypščia, paskui pakelia aukštyn galvas taip, kad antsnapis atsiduria po posnapiu ir beveik liečia nugarą. Klegenimas šiuo atveju yra skardus ir trunka ilgai, o skardumas priklauso nuo to, kad tokioje galvos padėtyje liežuvis įtraukiamas giliai į gerklę ir dėl to žiotyse susidaro plati ertmė, kuri atlieka rezonatoriaus vaidmenį. Klaidinga yra nuomonė, kad jauni gandriukai klegenti pramoksta iš senių, taip pat klysta tie, kurie mano, kad seni paukščiai savo vaikus ko nors moko, pavyzdžiui, skraidyti, plaukyti ir kt. Visi tie veiksmai yra įgimti ir pasireiškia nepriklausomai nuo to, ar jie mato tėvus, ar ne. Tikrai, vos tik iš kiaušinio išsiritęs gandriukas jau anksčiau minėtu būdu verčia savo galvytę ir daro tokius judesius, kaip kad senas gandras klegendamas snapu, bet jo snapas yra dar minkštas ir švelnus, tad jokio garso negirdėti. Tik po kelių dienų, sukietėjus snapui, jau girdėti tylus dažnas kalenimas, kuris nuolat stiprėja.

Gandras yra labai ėdrus, todėl visą dieną su mažomis pertraukomis ieško maisto. Jo maistas yra grynai gyvūninis, ir tik atsitiktinai gandras praryja augalinių dalių. Koks yra pagrindinis gandro maistas, pasakyti sunku tik dėl to, kad įvairiose vietose jis skirtingas, taip pat skirtingas ir įvairiu metų laiku. Šia proga reikia pasakyti, kad daugelis žmonių apie gandro mitybą susidaro nuomonę tik iš atsitiktinai pastebėto fakto, kai šis paukštis jų akivaizdoje suryja paukščiuką, pelę, gyvatę ir kt. Tikrąjį paukščio mitybos režimą galima nustatyti sistemingai tyrinėjant jo skilvio turinį, arba išvamas. Gandras, kaip ir plėšrieji paukščiai, nesuvirškintas maisto dalis išmeta atgal pro snapą, ir šios išvamos, atrodo kaip didokas, net 5—6 *cm* ilgio ir kiek siauresnis, suplotas kamuolys. Jame galima rasti atsitiktinai prarytų žolių, vabzdžių sparnų, kojų ir šarvo dalių, šerių, plunksnų ir kt., bet kaulų nėra, nes jie suvirškinami. Kur gyvena gandras, tokių išvamų galima apsčiai rasti, ir todėl, neužmušant paukščio, galima susidaryti vaizdą apie tai, kuo jis minta. Pats esu ištyręs nemaža gandrų skilvių ir išvamų ir, remdamasis tuo, susidariau nuomonę, kad svarbiausią šių paukščių maistą sudaro visokie vabzdžiai, tarp kurių bene pirmą vietą užima žiogai ir mėšlavabaliai, karkvabaliai, įvairių

drugių vikšrai, tarp jų daug *Noctuidae*, ypač *Agrotis*. Braidžiodamas vandenyje, gandras sulesa daug ne tik subrendusių dusių *(Dytiscidae)*, bet ir jų vikšrų. Masinio karkvabalių pasirodymo metais gandras, bent tam tikrą laikotarpį, beveik tik jais ir minta; tuo įsitikinau keletą kartų: vieną kartą 1929 metais, kai nesuskaitoma daugybė šių vabalų pasirodė Vievio apylinkėse, Anykščių ežero saloje, kur perėjo keletas gandrų porų, ir pievoje radau labai daug išvamų, sudarytų iš karkvabalių sparnų bei kitų kietų kūno dalių; antrą kartą 1939 metais Alytaus apskrityje, Daugų valsčiuje ir Bauderiškės ežerėlio pakraščiuose karkvabalių antplūdžio metu gulėjo daugybė išvamų, vien iš šių vabalų likučių sudarytų.

1940 m. birželio mėn. 30—40 gandrų būrys ilgiau laikėsi Žuvinto ežero pakraštyje, prie pat vandens, rinkdamas kažkokius gyvūnus iš aukštų žolių. Tuo susidomėjęs nušoviau vieną jų skilvio turiniui ištirti. Pasirodė, kad visas skilvis ir stemplės dalis buvo kimšte prikimšta skečių *(Libellula* ir kt.) vikšrų, išsliaužusių ant žolių virsti lakia stadija arba jaunomis dar minkštomis sparnuotomis stadijomis. Šia proga tenka pažymėti, kad skečių Žuvinto ežere nepaprastai daug, ir birželio mėn. visi pakraščio augalai esti tiesiog aplipę jų jaunomis stadijomis, todėl čia visą šį laikotarpį gandrai daugiausia jomis ir minta.

Kai kas kaltina gandrą tuo, kad jis ryja bites. Kauno Botanikos sode auginamas gandras ne vieną kartą buvo pastebėtas vaikščiojant palei žydinčias lysves ir lesant smulkius vabzdžius, gal ir bites. Gandras sulesa daugybę labai smulkių vabzdžių, iš dalies rinkdamas juos nuo augalų, iš dalies pagaudamas ore. Tai galima stebėti pusiau laisvėje auginant gandrus. Jis, apeidamas mažą, jam paskirtą vejos ar pievelės plotą, nuolat pačiumpa smulkutėles museles, uodus, vabalus, tupinčius žolėse, nors skirtas plotas yra jo šimtą kartų išvaikščiotas skersai ir išilgai. Be vabzdžių, gandrai sulesa labai daug sliekų ir kitokių kirmėlių, pavyzdžiui, kumeldėlių, kurių ne kartą esu radęs jų skilviuose.

Iš stuburinių gyvūnų gandrai sulesa nemaža žuvų, bet šis maistas yra daugiau atsitiktinio pobūdžio, nes ne visur jie lengvai gali jų pagauti. Gandrui geriausia žvejoti sekliuose vandenyse, kaip karpių ūkių tvenkiniuose, ir čia šie paukščiai kartais padaro nuostolių. Todėl gandrai ir mėgsta lankytis nuleistuose tvenkiniuose arba baigiančiose džiūti kūdrose, kur paskutinio klano vandenyje knibždėte knibžda smulkių žuvelių, varlių, buožgalvių, vėžiagyvių (ypač *Apus* ir kt.); ten gandras, kartu su varnomis ir tilvikais, pagreitina smulkių vandens gyvūnų paskutinį gyvybės aktą. Varlių gandras taip pat daug suryja, bet ne visas jų rūšis jis mėgsta; mažiau temėgsta žaliąsias varles *(Rana esculenta* ir *R. ridibunda)*, bet mielai lesa abiejų rūšių rudąsias varles *(Rana temporaia* ir *Rana arvalis)*. Manoma, kad žaliosios varlės odos liaukų sekretas yra jam nemalonus (panašiai kaip žmogui), o dar labiau nemalonios rupūžės, kurių oda gamina gailų, smarkiai veikiantį gleivinę, baltą skystį. Tur būt, dėl to gandrai, kaip ir daugelis kitų paukščių bei žvėrių, rupūžių visai nelesa, nors, pasak Naumann'o, jie dažnai jas užmuša, bet kodėl, tai maža tesuprantama. Taip pat gandras nepraleidžia progos pagauti driežą, žaltį, gy-

vatę. Jis smarkiu snapo smūgiu į galvą ar į stuburą juos apsvaigina, o paskui suryja; jo stemplėje jie dar raitosi.

Šia proga turime paminėti, kad mūsų krašte kai kas gandrą kaltina tuo, kad jis, nešiodamas gyvates, dažnai jas pameta ir taip išplatina šiuos žmogui pavojingus padarus. Šis tvirtinimas neturi pagrindo jau tik dėl to, kad gandrai apsvaigintą gyvatę praryja, ir ji jokiu būdu iš jų gūžio paspukti negalėtų; atskridęs į lizdą, jis visą prarytą porciją išvemia ties vaikais, bet abejotina, ar gyvatė ir tuomet galėtų būti dar gyva, o dar labiau abejotina, ar godi gandrų šeima leistų tuomet gyvatei paspukti. Gal būt, mažai kas težino, kad gandrai sumedžioja ir sulesa labai daug pelių. Labai dažnai gandrų išvamose rasdavau pelių plaukų. Pelių antplūdžio metais šie žvėriukai sudaro svarbiausią gandrų maistą; apie tai liudija išvamos, beveik iš pelių plaukų sudarytos. Tačiau gandrai nepraleidžia progos praryti mažą paukščiuką, o auginant juos kiemuose nereikia leisti prie jaunų ančiukų ir viščiukų, nes bematant gali juos sulesti. Tokie prijaukinti gandrai, susipažinę su kiemo tvarka, moka pagauti žvirblį, kuris, pasitikėdamas naminiais paukščiais, be baimės įlenda į lovelį su lesalu. Prijaukinti gandrai gali paeiliui praryti net dešimtį jiems paduotų nušautų žvirblių.

Gandrai mūsų krašte pasirodo pavasarį, maždaug balandžio mėnesio 1 dieną, kartais anksčiau, kartais vėliau. Anksčiausiai esu pastebėjęs gandrą kovo mėnesio 24 dieną. Jų atskridimo datą nesunku nustatyti, nes, vos atskridę, jie tuoj susiranda savo pernykščius lizdus. Niekuomet nesu matęs, kad abu porelės nariai drauge pasirodytų lizde: visuomet atskrenda vienas paukštis, tur būt, patinas, o po kelių dienų antras. Atvykęs teisėtas lizdo savininkas ryžtingai ginasi nuo svetimųjų gandrų kėsinimosi jį užvaldyti, kol pagaliau atvyksta jo patelė, ir tuomet abu paukščiai bendromis jėgomis gina savo teises. Bet ir tada byla nesti visiškai išspręsta, ir jie žiauriai kovoja su svetimomis poromis. Tiesa, šios kovos nesiliauja ir vėliau, net tuomet, kai lizde esti jau kiaušinių ar jauniklių. Į užimtą lizdą kėsinasi ne tik kitos poros, bet ir vieniši gandrai, kurie norėtų čia įsitaisyti poilsio vietą. Įsibrovėliai kartais parodo didelį atkaklumą, ir, jei teisėtieji lizdo savininkai yra tokie pat ryžtingi, kova esti ilga ir kruvina. Viskas dažniausiai prasideda šitaip. Kur nors padebesiais pasirodo vienas arba pora gandrų, apsukę keletą ratų virš užimto lizdo, mėgina jame nutūpti. Tupėjusi ant kiaušinių patelė kartais atsistoja ir ima kapoti atvykėlį, o kartais susigūžusi pasiduoda užpuoliko malonei. Tačiau visuomet tokiu atveju tuoj pasirodo patinas, teisėtas lizdo savininkas, kuris, atsistojęs, neleidžia svetimam gandrui lizde nutūpti. Dažnai stebėjausi, kokiu būdu apie užpuolimą taip greit sužino nesantis čia pat antras poros narys, nes, iš tikrųjų jis bematant atvyksta, dažnai net tuo metu, kai svetimi gandrai dar nėra pradėję pulti, o tik ruošiasi, sukdami ore ratą. Manau, kad tie aukštai sukami ratai yra gandrų iš tolo pastebimi, o, gal būt, puolimo ženklą duoda garsus užpuolėjų ir puolamųjų kalenimas. Lizde puolamieji paukščiai atsistoja savotiškomis pozomis, užvertę aukštyn galvas, nuleidę sparnus ir garsiai kalendami, o jei,

priešui pavyksta nutūpti lizde, tuoj smarkiai smogiama. Tačiau vargas perinčiai patelei, jei patinas nepastebi užpuolimo ir nesuskumba laiku atskristi. Ji kruvinai sukapojama ir neretai, smarkiai sužalota, išmetama iš lizdo, o krisdama žemėn, nusilaužia sparną ar kojį. Bet jei kova nesibaigia taip tragiškai, tai pasitaiko, kad bendroje maišatyje išmėtomi kiaušiniai ar jaunikliai. Net ir tada, kai užpuolikus pavyksta išvyti, teisėtoji pora tą vasarą praranda savo prieauglį. Žinodamas, kuo baigiasi panašūs užpuolimai, porą kartų buvau priverstas griebtis šautuvo ir nušauti užpuoliką, kad apginčiau savųjų gandrų šeimą. Įdomu buvo žiūrėti, su kokiu džiaugsmu, užvertusi galvas ir garsiai kalendama, reiškė pasitenkinimą teisėtoji gandrų porelė, išvydusi ant žemės nušautąjį priešą. Man atrodo, kad panašios gandrų kovos yra viena iš priežasčių, dėl kurių kasmet lieka gana daug bergždžių porų.

15 pav. Gandro lizdas (netoli Saldutiškio)

Mūsų krašte gandrai peri beveik tik žmogaus paruoštuose jam pastatuose — sename ant medžio ar stogo įkeltame rate ar akėčiose. Tačiau, reikia manyti, kad tolimoje praeityje gandrai savarankiškai kraudavo lizdus medžiuose. Tokių be žmogaus pagalbos sukrautų lizdų dabar retai užtiksi. Panašių lizdų esu matęs Rūdininkų girioje, Merkio pakraštyje tarp Žagarynės ir Senųjų Macelių. Jie buvo pačioje milžiniškų juodalksnių viršūnėje. Egzotiški gandrai kaip Pietinės Amerikos *(Tantalus)* kartais linkę perėti kolonijomis. Atrodo, kad ir mūsiškis gandras šiek tiek prie to linkęs. Dar 1937 metais Anykščių ežero (netoli Vievio) saloje viename ąžuole mačiau net penkis lizdus, nors ne visi buvo užimti, o medžių su dviem ar trim lizdais neretai pasitaiko (pvz., Žagarynės kaime). Kolonijomis galima laikyti ir tai, kai beveik kiekvienas kaimo namas yra perinčių gandrų užimtas, kaip galima matyti Poliesėje, o iš keliautojų aprašymų sužinome, kad panašius vaizdus galima matyti Turkijos ir Irano miestuose.

Gandras savo lizdui papildyti kasmet suneša naujos medžiagos. Pažymėtina, kad jis tai daro ne tik pavasarį, prieš padėdamas kiaušinius, bet ir vėliau, net tuomet, kai jau esti paaugusių vaikų. Sunku čia įžiūrėti tikslą ir galima manyti, kad tuo gandras vien patenkina savo įgimtą palinkimą lizdui krauti, kaip tie paukščiai, kurie krauna po keletą lizdų, bet pagaliau apsigyvena viename iš jų. Tik nuostabu, kad čia tai trunka visą vasarą. Nuolat papildomi seni gandrų lizdai, virsta didžiausiais grioz-

XLVIII. BALTASIS GANDRAS – *CICONIA CICONIA* (L.); lizde su vaikais

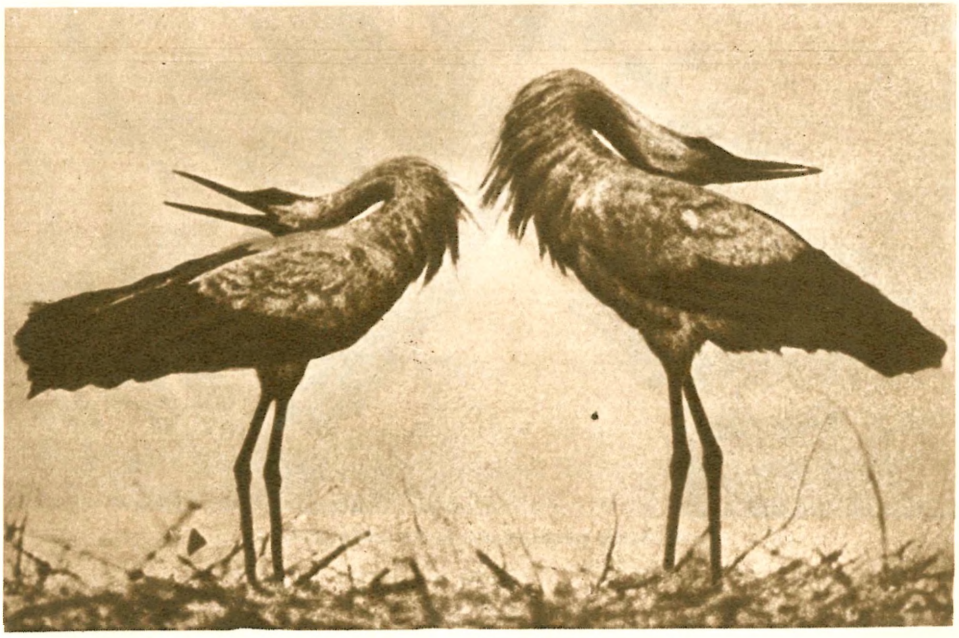

XLIX. Gandrų pora lizde kalena snapais

L. Senis gandras atryja vaikams lesalą

diškais pastatais, kasmet aukštesniais. Jie ilgainiui pakrypsta ant šono ir griūva. Senas gandro lizdas sudaro tikrą archyvą, o iš eilės sukrauti medžiagos sluoksniai — lyg metraštį. Iš išgriuvusio didelio gandro lizdo galima prikrauti gerą vežimą.

Medžiagą lizdui nešioja paeiliui patinas ir patelė. Kai vienas renka ją, kitas stovi ar tupi, sergėdamas lizdą. Lizdas retai esti tuščias. Vienam paukščiui grįžus į lizdą ir abiem džiaugsmingai pakalenus snapais, tuoj kitas išskrenda medžiagos rinkti. O ta medžiaga — tai nepaprastas rinkinys, būtent, sausos visokio didumo šakos, nendrių ir meldų gabalai, karnos, samanos, šienas, sudžiūvęs karvių ir arklių mėšlas, žemės grumstai ir kt. Mūsų sode kasmet matau gandrą, nešantį sausą mėšlą, kuriuo dar iš rudens buvo pridengtos braškių lysvės. Vidury lizdo padaroma nedidelė duobutė, kaip tik tokio didumo, kad joje būtų galima padėti kiaušinius ir pačiam atsitūpti. Vėliau, kai paauga jaunikliai ir lizde daug vaikščiojama ir šiukšlinama, jis virsta visai plokščia, suplakta aikštele.

Gandrai paprastai deda 4—5 kiaušinius, visai baltus, mažai teblizgančius, vidutinio dydžio — 73,2×51,8 *mm*, o vienas kiaušinis sveria 120 *g*; išsiritęs iš jo jauniklis sveria 70—77 *g*. Peri abu seniai pakaitomis, bet patelė daugiau negu patinas, visuomet naktimis, ir tik dienos metu patinas ją pavaduoja. Patinas maisto patelei neneša, kaip kad daro kai kurie kiti paukščiai.

Jaunikliai iš kiaušinių išsirita po 30 dienų, ir iš pat pradžių yra apaugę tankiais baltais pūkais, o jų kojos esti šviesiai rausvos ir, palyginus su kūnu, nepaprastai mažos. Tik po penkiolikos dienų paukščiukas pirmą kartą, ir tai trumpam, pajėgia atsistoti stačias, o šiaip jis guli ar stovi bent remdamasis visu pastaibiu; po 25 dienų jauni gandrai beveik visą laiką stovi, po 36 dienų bando jau stovėti viena koja, o apytikriai po 70 dienų palieka lizdą.

Kaip ir kirų, gervių, stibynuočių, gandrų vaikai nuo pirmųjų dienų maistą ima patys, nors iš pradžių tai jiems sunkiai einasi. Todėl jie neturi tokio, kaip kiti paukščiai, reflekso kelti snapą aukštyn ir žiotis. Atvirkščiai, į senių atvykimą jie reaguoja labai savotišku būdu. Jau aukščiau esame minėję, kad vos prasikalęs gandriukas mėgina kalenti snapu, aukštai užversdamas galvą ant nugaros. Žinoma, iš pradžių nieko negirdėti, nes snapas esti labai minkštas, tad šis judesys galėtų būti nesuprantamas, bet po kelių dienų jis aiškėja ir pradeda girdėtis tylus kalenimas. Galvos užvertimas ir kalenimas virsta neišvengiama ceremonija, kuria vaikai sutinka tėvus, net ir tada, kai jie esti labai alkani. Žinoma, gandras turi daug laiko ir gali palaukti, kol vaikas baigs šią ceremoniją, bet žmogus, pasiryžęs išauginti iš mažens gandriuką, kartais nekantrauja, kol jo augintinis atlieka šį lyg etiketo nustatytą formalumą.

Kokios gi reikšmės gali turėti šis veiksmas? Šitam reiškiniui suprasti reikia žinoti, kad daugumos paukščių jaunikliai turi tam tikrus, tik jaunikliams būdingus balsus, taip pat ir seniai, ypač patelės, augindami vaikus turi specialius, tik tuo metu girdimus balsus. Jauniklių balsai suke-

lia tėviškus refleksus, o jaunikliai atitinkamu būdu taip pat reaguoja į jų balsus. Tokius tėviškus refleksus sukelia jauniklių spalva, jų būdingi judesiai ir kt. Tai yra tarytum ženklas, kad maži paukščiukai yra tikrai jų (bent jų giminės), ir pagal tą ženklą tėvai atlieka veiksmus, kurių reikalauja vaikai. Jauniklių tėvai, nepatirdami ženklų iš vaikų pusės, laiko juos pašaliniu daiktu, o vaikai, negirdėdami iš tėvų ženklų, ypač įgimto balso, irgi nereaguoja į juos. Šie natūralūs santykiai naminių paukščių yra jau iškraipyti, ir, pvz., višta, išperėjusi ančiukus, žąsiukus, rūpinasi jais, kaip savo vaikais, bet pasitaiko vištų, kurių įgimti instinktai yra išlikę visiškai ir kurios tuoj sukapoja išperėtus svetimos rūšies vaikus. Gandro balso stoką išlygina tam tikri vaikų judesiai, kai jie užverčia galvas ir kalena, ar bent mėgina kalenti. Šie judesiai ir sukelia tėviškuosius refleksus.

Seni gandrai taip pat, kaip ir kirai, maistą atneša savo gūžiuose ir, kalenimu atsakę į vaikų sveikinimą, atryja ties jais viską, ką tik turi prariję. Iš pradžių seniai atneša įvairių smulkių gyvūnų, žiogų ir kitų vabzdžių. Visa kas praryta, gandro gūžyje virsta skystoka tyre, kurią jis išvemia lizde ties savo vaikais. Kol jie yra visai maži, gandras šią tyrę išvemia mažomis porcijomis, vis prilaikydamas snapu, kad vaikas galėtų patogiau paimti, bet, neturėdamas dar patyrimo, šis mažas baltas padarėlis turi daug vargo, kol pramoksta patogiau suimti maisto grumstelį. Pirmiausia jis daro tai visu snapo šonu, ir tuomet senas gandras kantriai laiko snapą prikišęs prie lizdo dugno, teikdamas mažas porcijas, gal ir padėdamas vaikui jas suimti. Paskui vaikai pramoksta vikriai pagrobti snapo galu didelius atnešto maisto gabalus. Jauniems gandriukams reikia taip pat nemaža vandens, kurį jie gauna kartu su pusiau skystu maistu, iš senių gūžių išmetamu.

Saulėtomis dienomis jaunikliai daug kenčia nuo kaitros, tuomet galima juos matyti sunkiai alsuojančius ir plačiai išsižiojusius. Seniai pakaitomis atsistoja nuo saulės pusės, sudarydami jiems pavėsį. Prieš apleisdami lizdą, jauni gandrai ilgai mankština sparnus, mosuodami jais ir vis dažniau trumpam pakildami virš lizdo. Pastebėjau, jog pirmą kartą nuo lizdo jaunas gandras nutolsta tada, kai jį, mosuojantį sparnais ir šiek tiek pakilusį virš lizdo, vėjas nupučia į šalį. Tuomet jis priverstas skristi, nors pirmas bandymas jam sunkiai sekasi, ir jo polėkis esti svyruojantis ir labai skirtingas nuo senių polėkio. Kartais įvyksta nelaimingų atsitikimų, kai dar nemokantis gerai skristi paukštis nesugeba aplenkti pakeliui stovinčio medžio, įsivelia į jo šakas ir nukrinta žemėn.

Jaunikliams išskridus iš lizdo, visa šeima ganosi artimose apylinkėse, ir jauniklius ilgą laiką galima pažinti iš balsvų ir juosvų snapų. Kiekvieną kartą visa draugė grįžta į lizdą ir visuomet jame nakvoja. Rugpiūčio pabaigoje pirmiausia išskrenda jaunikliai, o seniai, atlikę sunkią tėvų pareigą, dar kelias dienas be rūpesčio pastovinėja lizde, kuris per kelis mėnesius atnešė jiems tiek vargo, tiek triūso. Dabar, kai jie ramiai jame ilsisi, kedendami savo plunksnas, jie daro įspūdį žmonių, kurie jaučia moralinį pasitenkinimą, atlikus prievolę. Paskui, po kelių dienų, išnyksta

vienas, po jo kitas. Katras poros narys pirmas pasileidžia į tolimą dausų kelionę, man nepavyko nustatyti.

Apie gandrus yra daug pasakų, prie kurių priklauso ir ta, kad jie išmeta vieną savo vaiką. Iš tikrųjų tai būna tada, kai per peštynes su svetimais gandrais bendroje maišatyje nukenčia ne vienas, bet keletas vaikų, nukrisdami žemėn. Kartais, sausomis vasaromis, kai jaučiasi maisto trūkumas, silpniausias vaikas dažnai esti neprimaitinamas, labiau atsilieka, suvargsta ir kartais jį kiti išstumia iš lizdo. Neseniai L. Szidat'as šiam reiškiniui aiškinti davė naujos medžiagos. Nepaprastai sausą 1934 metų vasarą Rasytėje buvo išmesti iš lizdų keli pusiau suaugę gandriukai. Ištyręs jų žarnas, Szidat'as rado, kad jos buvo nepaprastai apniktos dviejų parazitinių kirmėlių, trematodų — *Tylodelphys excavata* ir *Chaunocephalus ferox*. Laikinas antrasis pirmojo parazito šeimininkas yra žalioji varlė, atrodo, taip pat ir antrojo; taigi gandrai, nešiodami vaikams į lizdus žaliąsias varles, apkrečia juos šiais parazitais. Apkrėsti gandriukai nustoja imti maistą, nebesveikina tėvų būdingais snapo kalenimais ir galvos judesiais. Kaip susirgusios vištos bei kurkės esti savo draugių kapojamos, net ir užmušamos, taip ir šie susirgę gandriukai nesukelia tėvams tėviškų refleksų, esti laikomi pašaliniais ir išmetami iš lizdo. Tai, sako Szidat'as, atsitinka dažniausiai sausomis vasaromis dėl to, kad tada minėtieji parazitai ypač koncentruojasi nedideliuose vandens plotuose ir susidaro palankios sąlygos varlėms apsikrėsti.

Kuo yra gandras naudingas ar žalingas, matyti iš to, kas buvo pasakyta apie jo mitybą. Vietomis, pvz., dirbtiniuose žuvų ūkiuose, jis gali pridaryti nemaža žalos ir tą žalą vargiai išlygina kitokiu būdu. Kitur, naikindamas peles ir kenksmingus vabzdžius, jis gali būti žmogui labai naudingas. Norint nustatyti gandro reikšmę žmogaus ūkiui, Rytprūsiuose 1933 ir 1934 metais buvo leista nušauti 300 gandrų, nors gandras Vokietijoje yra įstatymu globojamas. Ištyrus skilvius, pasirodė, kad jų maisto didesnę dalį sudaro vabzdžiai, varlės ir pelės.

Nelaisvę gandras pakelia gerai ir būna visai jaukus.

Juodasis gandras. *Ciconia nigra* L.

LI, LII pav.

Est. *must toonekurg.* Latv. *melnais starks.* Lenk. *bocian czarny, hajstra.* Rus. *čiornyj aist.* Vok. *schwarzer Storch.*

Juodasis gandras yra truputį mažesnis, ypač laibesnis už baltąjį, o jo snapas silpnesnis ir nežymiai užriestas aukštyn. Šiaip iš išvaizdos galima tuoj pasakyti, kad tai artima baltojo gandro giminė.

Kūno matai yra šie: kūno ilgis apie 1000 *mm;* sparnų tarpugalis apie 1850 *mm;* suglausto sparno ilgis 530—570 *mm,* dviejų Lietuvos paukščių 515—518 *mm;* snapas 180—195 *mm;* patinai yra didesni už pateles, jų snapas labiau užriestas. Sveria apie 3 *kg.*

Seno paukščio spalva juosva, išskyrus baltą krūtinę ir pilvą. Visos tamsios kūno dalys puikiai žaliai ir raudonai žvilga, ryškiausiai ant galvos, skruostų ir kaklo, čia jis yra aukso atspalvio. Snapas, plika oda aplink akis ir smakre, taip pat kojos yra raudonos, vyšnių spalvos, akys durpinės spalvos. Patelė tų pačių spalvų, tik rusvesnė ir mažiau žvilga.

Jauniklių spalvos pasiskirsčiusios taip pat, kaip ir senių, bet juosvoji spalva būna daug blankesnė, be to, kiekviena plunksna baigiasi palšos spalvos kraštu, ir dėl to susidaro tankus margumas. Jų snapai ir kojos yra pilkšvai žalios spalvos.

Šis gražus paukštis yra paplitęs didesnėje Europos dalyje šiaurėje iki pietinės Švedijos ir Leningrado (kartais dar labiau į šiaurę), pietvakariuose iki Ispanijos, Portugalijos, kur yra labai retas, pietuose iki Rumunijos, Jugoslavijos, Bosnijos ir Turkijos, rytuose gyvena iki Kinijos, būtent, iki Pekino srities. Žiemoja Vidurinėje ir Pietų Afrikoje, Šiaurės Indijoje, Asame ir Dekane.

Juodasis gandras Lietuvoje nėra retas, nebent ten, kur neliko didesnių miškų, pvz., Marijampolės ir Vilkaviškio apskrityse. Bet mūsų krašte, kaip ir Vakarų Europoje, jie darosi vis retesni, tur būt, dėl taisyklingo miškų ūkio, kuris reikalauja šalinti pasenusius medžius, o tokie medžiai kaip tik ir reikalingi gandrams lizdui krauti. Gal jie nyksta ir dėl to, kad jiems neteikiama tokia globa, kaip baltiesiems gandrams.

Juodieji gandrai mėgsta didelius tamsius miškus, ypač drėgnas vietas, kur yra aukštų alksnių, ąžuolų, netoli balų ar upelių. Sutikdavau jų Kaišiadorių miškuose; 1926 metų birželio mėn. 17 d. mačiau net lizdą, sukrautą labai aukštame berže (Būdų girininkijos 8-me kvartale). Negalėjau ištirti, kas buvo lizde, bet man artinantis prie jo, atlėkė vienas senių paukščių ir ilgai suko ratą. Eigulio Bagdanavičiaus žodžiais, prieš metus tame pačiame lizde perėjo kažkoks didelis plėšrusis paukštis. Pasak kito eigulio, tos pačios girininkijos 58-tame kvartale 1926 m. perėjo dar kita juodųjų gandrų pora. Atrodo, kad šių paukščių Kaišiadorių miškuose peri daugiau, nes jie ten dažnai matomi ir dažnai apsilanko Gaidžiūnų ir Rūklių žuvų ūkiuose, kur jų keletas buvo nušauta. Neretai matomi apie Ežerėlį, tur būt, ir peri tenykščiuose miškuose. Alytaus apskrityje mačiau jų 1919 metų birželio mėnesio pabaigoje apie Ilgių ežerą, gražiame aukštame ąžuolyne, ir spėju ten juos perint. Daug juodųjų gandrų peri Rūdininkų Girioje, kur aukšti alksnynai, uosynai eina pakaitomis su ąžuolais Merkio pakraščiuose, o tarp jų šlapios, krūmais apaugusios pievos sudaro labai tinkamas jiems buveines. Ypač daug jų ten užtikdavau apie Senųjų Macelių kaimą ir Notečių raiste, netoli Pakrampio kaimo. Gudų Girioje juodieji gandrai yra paprastas reiškinys ir, rodos, apsčiausiai ten peri Katros, Musteikos, Černios ir Grūdos paupiuose, apie Zubravą, Zasodus, Pegerendą ir Musteiką. Esu jų taip pat užtikęs Kazlaukos ir Zubraukos paupiuose. Prie Musteikos kaimo 1904 m. liepos mėn. 7 d. miške, vadinamame Šnaroū Vuhoū, esu užėjęs lizdą su 4 bemaž suaugusiais jaunikliais. Kėdainių apskrityje juodieji gandrai peri Šėtos ir Josvainių miškuose, Šiaulių apskrityje,

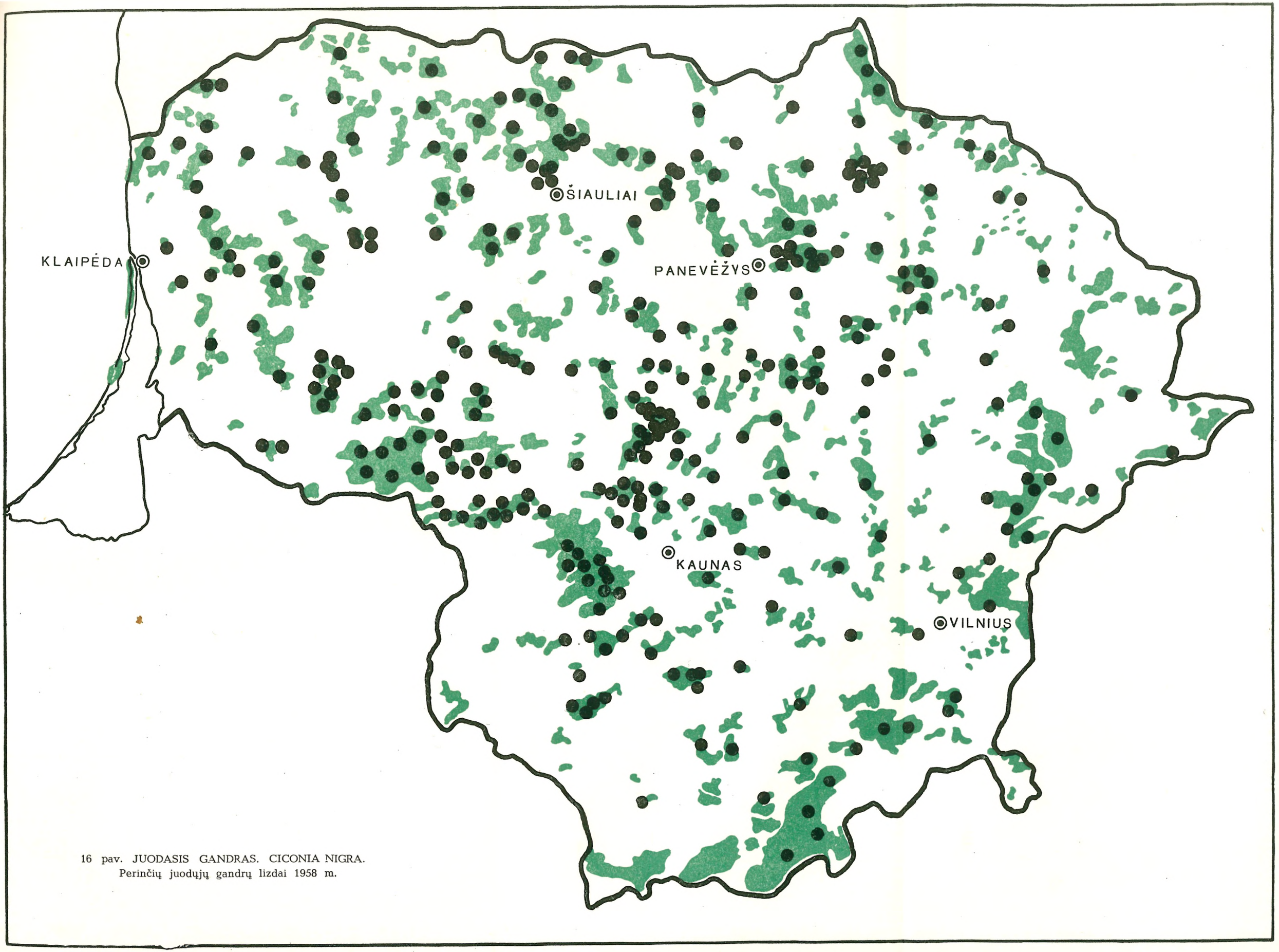

16 pav. JUODASIS GANDRAS. CICONIA NIGRA.
Perinčių juodųjų gandrų lizdai 1958 m.

1927 metais surinktomis žiniomis, šie paukščiai perėjo dar Gruzdžių valsčiuje, apie Ražų kaimą. „Pamūšyje" ir „Giedraitėse", o S. Plater-Zyberko pranešimu, peri Kurtuvėnų miškuose ir padaro žalos esamam ten karpių ūkiui. Tauragės miškuose juodieji gandrai, rodos, nėra reti tarp Jurbarko ir Eržvilko.

Remiantis J. Elisono duomenimis, Panevėžio apskrityje paukščiai perėjo: Subačiaus valsčiuje — Bigailių girininkijoje, arti Taruškų kaimo, Selipės liekne, Velžio valsčiuje — arti Venslaviškių kaimo, Mikulskio miške, Piniavos valsčiuje — Žaliojoje Girioje, Raguvos valsčiuje — Rekstino miške, Smilgių valsčiuje — Eremiškio kaimo miške, Naujamiesčio valsčiuje — Dieblano apylinkėje, Karbačiznos miške 1924 metais buvo apsigyvenusi viena pora. Biržų—Pasvalio apskrityje, pasak J. Elisono, juodieji gandrai peri Pumpėnų valsčiuje, apie Maleimų dvarą, ir apie Kareiviškius Brazdžio miške. Tos pačios apskrities tuometinis miškų urėdas A. Rukuiža pranešė, kad 1920 metais perėjo Pasvalio girininkijoje, Betygalos valsčiuje, Elgalaičių miške, palei kelią į Žaiginį. Utenos apskrityje, Labanorų miškų urėdijoje, 1937 metais užtikau vieną perinčią porą netoli Kiauneliškių.

Klaipėdos krašte, pasak Tischler'io, šiaurinėje Nemuno dalyje ir jo žiotyse, būtent, Klaipėdos, Šilutės ir Tilžės apskrityje, juodieji gandrai visai neperi, o pietinėje Nemuno dalyje, Ragainės apskrityje, jų peri labai mažai. Kiek dažniau peri pietinėje Nemuno deltos dalyje, Labguvos apskrityje, iš kur buvo pranešta, kad ten yra apie 10—12 lizdų; čia lizdų paskutiniais laikais, atrodo, labai sumažėjo.

Apskaitos, padarytos 1958 metais, duomenimis, visoje Lietuvoje buvo 322 lizdai, užimti juodųjų gandrų (16 pav.). Skaičiuojant vidurkį po 3 jauniklius, prieauglis būtų 966 paukščiai, o kartu su seniais — 1610 paukščių.

Įvairiose medžių rūšyse lizdų buvo: juodalksniuose 27, beržuose 11, eglėse 13, pušyse 10, kituose medžiuose mažiau. Taigi apie 85% lizdų buvo lapuočiuose ir apie 15% spygliuočiuose.

Antroje vasaros pusėje jų dažnai galima matyti ten, kur paprastai neperi, kartais net baltųjų gandrų draugėje. Lydos apskrities pievose dažniausiai matydavau jų jauniklių.

Juodasis gandras yra visur daug retesnis, negu jo baltasis giminaitis, daug už jį baikštesnis ir vengiąs žmogaus paukštis, todėl plačiajai visuomenei, net ir medžiotojams, maža težinomas. Tai ne plačiųjų lygumų paukštis, kaip baltasis gandras, o, priešingai, didžiųjų tamsių miškų gyventojas. Savo nejaukumu ir nepaprasta išvaizda jis dažnai sukelia medžiotojų aistras, ir todėl užuot globojamas, kaip gamtos papuošalas, be gailesčio medžiojamas vien dėl noro pavartyti rankose ir išmesti į sąšlavų duobę. Tikrai, juodasis gandras, kaip ir slanka, baublys, aukoja medžiotojams didžiausią duoklę, ir todėl jie sparčiai nyksta. Kiek šių paukščių nušaunama, įrodo, kad ir šis pavyzdys: danų ornitologas Skovgaard'as savo veikale „Danske Fugle" 1926 m. skelbia, kad per 9 metus šiaurės

Jutlandijoje sužiedavęs 112 juodųjų gandrų ir gavęs apie juos 27 pranešimus, kitaip sakant, 27 jo žieduoti paukščiai buvo nušauti; tai sudaro 24%. Bet reikia turėti galvoje, kad tik maža žiedų radėjų dalis tepranešė žiedavimo įstaigai. Tai galima manyti, kad šių paukščių žuvo daug didesnis nuošimtis.

Jau minėjome (I knyga, 69 psl.), kad Biržų apskrityje žieduotas juodasis gandras, išskridęs iš savo tėviškės ir padaręs vos 340 *km* kelio, po trijų dienų pašautas apie Minską. Kai kuriose Lietuvos vietose ir Baltarusijoje jauni juodieji gandrai yra ar bent buvo valgomi ir tam tikslui išimami iš lizdo. Užkirsti jo nykimo keliui kai kurių kraštų gamtos apsaugos įstatymai draudžia juodąjį gandrą medžioti, taip pat ir mūsų medžioklės įstatymai draudžia jį naikinti.

Pavasarį juodieji gandrai mūsų krašte pasirodo keliom dienom vėliau negu baltieji, ir rodosi, kad rudenį išskrenda šiek tiek vėliau. Jų mėgstamos vietos — tamsūs, o visų labiausiai ramūs miškai, tiek pušynai, tiek mišrūs, kuriuose yra šlapių pievų ir raistų, o jei nėra jų, tai bent nedideli upeliai. Mat, juodasis gandras mažiau lesa vabzdžių, kaip jo baltasis brolis, o daugiau minta visokiais vandens gyvūnais, ypač žuvimis. Dažnai galima jų užtikti miškų upeliuose braidžiojant iki kulnų ir nuolat žvejojant ką nors iš dugno. Mūsų augintiniai Kauno Zoologijos sode ištisomis valandomis braidžiojo po Girstupį, kur tebuvo apsčiai tik dyglių ir karosų. Ypač jiems malonu ten, kur nusekęs vanduo, kur noromis nenoromis turi spiestis smulkios žuvelės. Jie taip pat pripranta lankyti tinkamas vietas ir, žinodamas jas, neabejotinai gali ten jų aptikti. Panašių vietų žinojau Gudų Girioje, netoli Zubravo, Černios ir Zubraukos upeliuose, ir „Ciomny Brod" brastoje, tarp Zubravo ir Jokūbavičių kaimo. Prisirijęs žuvų ar kitokio maisto, juodasis gandras turi paprotį nutūpti kurioje nors storoje, atsiskyrusioje šakoje ir ramiai virškinti maistą. Tačiau ilgai jis netupi, nes suviršikina labai greitai ir vėl žvejoja sau toliau. Aplamai juodasis gandras yra neapsakomai ėdrus. Nušautų gandrų skilvių tyrimai parodė, kad, be karosų ir dyglių, jie suryja mekšrų, žiežulų, lynų, lydžių, kūjagalvių, aukšlių ir kitokių žuvų, kartais iki 25 *cm* ilgio (lydžių). Varlės, ypač rudosios *(Rana temporaria* ir *R. arvalis)*, taip pat sudaro svarbią dalį jo maisto, užtat jis mažiau mėgsta žaliąsias varles ir visai neliečia rupūžių. Vieną kartą Gudų Girioje iš jauno juodojo gandro gerklės iškrėčiau didelį tritoną *(Triton cristatus)*. Naumann'o duomenimis, jie taip pat lesa peles, kirstukus, kurmius, jaunus paukščiukus, driežus, dėles, sliekus, vandenyje gyvenančius vabzdžių vikšrus, mėšlavabalius, karkvabalius, žiogus, biržes, kurklius. Iš to maisto sąrašo, išskyrus kirstukus ir atsitiktinai rastus paukščiukus, galima padaryti išvadą, kad juodieji gandrai mažai tegali pakenkti žmogaus ūkiui. Kas kita dirbtiniuose žuvų, ypač karpių, ūkiuose: radę tokią patogią vietą, kur gali prisižvejoti žuvų iki soties, gandrai pripranta kasdien tenai lankytis ir pridaro daug nuostolių.

Jau balandžio mėnesio pradžioje galima rasti juodųjų gandrų apgyventų lizdų. Dažniausiai jie esti sukrauti labai aukštai prie stuobrio arba

ant atsikišusios šakos, sunkiai pasiekiamoje vietoje, bet tai nebūtinai yra jų nuosavas pastatas, nes juodieji gandrai dažnai užima senąjį erelio, vištvanagio ar kito plėšraus paukščio lizdą ir kartais tame pačiame lizde vienais metais randi perint vištvanagį, kitais — gandrą, o dar kitais — kokį kitą plėšrųjį paukštį. Pastebėjau, kad šis paukštis pirmenybę atiduoda tiesiems aukštiems juodalksniams; tuose medžiuose sukrautų lizdų mačiau Gudų Girioje, Musteikos aukštupyje, o Rūdininkų Girioje — Merkio pakraščiuose, kur užtinkama nepaprastai gražių aukštų, tokių lygių alksnių, jog įlipti į juos negalima. Bet ir šiaip pasiekti lizdą yra sunku, nes jis esti labai platus, ypač platūs seni lizdai, ir žmogus, dažnai didelėmis pastangomis pasiekęs lizdą iš apačios, negali net patirti, kas jame yra.

Vieną kartą, pasak miškų inspektoriaus J. Vilčinskio, lizdas buvo rastas ant žemės: „1930 m. vasarą Joniškio urėdijoje, Draskų miške, iš eigulio J. Norkaus sužinojau, kad jo eiguvoje viename liekne, ant 60 *cm* aukščio kupsto, tarp dviejų juodalksnių, antrus metus iš eilės peri juodasis gandras. Pasak eigulio, 1930 metais Draskų miške gandras pavasarį pirmą kartą buvo pastebėtas skraidant balandžio mėn. 8 dieną. Gegužės mėn. 12 d. lizde buvo rasti 4 kiaušiniai, gegužės mėn. 28 dieną jau buvo 4 jaunikliai. 1929 metais lizdas buvo žmonių lankomas. Gandras žmonių nenusigando, 1930 metais vėl grįžo į savo lizdą".

Kiaušinių deda nuo trijų iki penkių. Jie panašūs į baltojo gandro kiaušinius, bet truputį mažesni (vidutiniškai 67,5×49 *mm*), sveria apie 83 *g*. Nežymaus žalsvo atspalvio.

Peri daugiausia patelė, ir patinas pavaduoja ją tik kelioms valandoms. Perįs paukštis kartais atsistoja lizde ir snapu apverčia kiaušinius, o, kai jau esti jauniklių, dažnai jiems kasinėja snapu ne tik galvas ir nugaras, bet ir krūtines bei pilvus. Kodėl jis taip daro, sunku suprasti. Gal tuo skatinamas plunksnų augimas? Bet taip pat galima matyti, kai seni paukščiai kaso vienas kitam galvą, kaklą; paprastai, atskridęs į lizdą porelės narys taiko šitą paslaugą tupinčiam lizde paukščiui.

Atrodo, kad peri tiek, kiek ir baltasis gandras, ir paskui išsirita jaunikliai, apaugę baltais, kaip sniegas, pūkais, geltonais, kaip citrina snapais ir rausvomis kojomis. Senis, tupįs lizde, ne visuomet prisileidžia, nebent tuomet, kai pradeda kaltis paukščiai. Tada jis tupi labai tvirtai ir prisileidžia po pat lizdu. Esant pavojui, abu tėvai aukštai suka ratus virš lizdo, bet ir tuomet per šūvį neprisiartina. Nuo baltojo gandro juodasis dar skiriasi tuo, kad nekalena snapu, neatlieka net ir vadinamosios įžangos į kalenimą, kaip kad kai kurie egzotiškieji gandrai. Aplamai iš senų gandrų negirdėti jokio balso, tik veisimosi metu jie kartais leidžia savotišką, panašų į švilpimą, garsą. Užtat jaunikliai yra labai šnekūs, ypač alkani, o kadangi jie yra nuolat alkani, tai beveik be paliovos girdimi jų balsai. Tai savotiški gagenami tonai, panašūs į tuos, kuriuos leidžia jaunieji pilkieji garniai, duslūs ir užkimę, kartais susilieja į ilgesnį bliovimą. Augindamas jaunus juoduosius gandrus, juos girdi be pertraukos, kad net įgrįsta. Šiais balsais vaikai sutinka atskrendančius tėvus,

atsistoję „maldaujančiomis" pozomis, t. y. nulenkę žemyn galvas taip, kad snapas beveik liečia lizdo dugną, ir mosuodami sparnais. Atskrendant seniui į lizdą, kyla nepaprastas sąmyšis — ketvertas vaikų gagendami, bliaudami, linguodami galvomis, mosuodami sparnais, primygtinai reikalauja sau duoklės. Kartais, ieškodamas gandro lizdo ir tik apytikriai žinodamas, kur jis yra, išgirsdavau tą triukšmą ir, juo vadovaudamasis, rasdavau jį.

Kaip ir baltieji gandrai, juodieji suviršKina kaulus, todėl jų išmatos esti baltos, visai skystos ir jomis apterštos arti lizdo esančios šakos ir žemė. Pažymėtina, kad jie su savo grobiu sulesa nemaža samanų ir kitokių augalinių dalių; tai atitinka jų organizmo reikalavimus; net auginami nelaisvėje jaunikliai mielai ryja salotų lapus ir kitokias žoles. Po 18 dienų jaunikliai jau mėgina atsistoti lizde, po 6 savaičių ima smarkiai slinkti jų pūkai, kibdami aplink lizdą visur, kur gali prikibti; po 8 savaičių jie palieka savo lizdus.

Kaip ir baltųjų gandrų, perėjimas ir vaikų auginimas ne visuomet baigiasi laimingai, nes kartais lizdą užpuola koks nors viengungis, būtinai norįs ten įsikurti, ir tuomet jie smarkiai kovoja. Kautynių metu sutrypiami ir išmetami kiaušiniai ar maži paukščiukai. Senuose lizduose, tarp sutrūnijusios lizdo medžiagos, galima rasti, gal prieš kelis metus sumuštų ir jau sudžiūvusių kiaušinių, šių kautynių dokumentų. Bet ir šiaip lizde dažnai žūva vaikų: dažnai iš keturių padėtų kiaušinių išauga tik pora vaikų, nors paukščiukai iš jų visų prasikalė. Neretai galima stebėti, kad vienas iš vaikų, užuot tupėjęs pačiame lizdo įdubime, kažkokiu būdu atsiduria lizdo pakraštyje, o tėvai, nekreipdami į jį dėmesio, šildo tik tuos vaikus, kurie guli prideramoje vietoje, lizdo duobutėje. Toks atsiskyrėlis sušąla, nebereaguoja tėvui ir motinai atskrendant, ir tuo pačiu nesukelia juose tėviškų refleksų. O juk, žmogiškai galvojant, mažiausia paslauga, nežymus vaiko pastūmimas į lizdo vidurį, išgelbėtų jį nuo pražūties. Bet paukštis nesugeba atlikti net ir tokio nesudėtingo veiksmo, ir nelaimingas vaikas pagaliau žūva nuo šalčio ir bado. Tokių atsitikimų esti daug, ir galima manyti, kad nūdien gandrai, kaip ir kai kurie didesnieji plėšrieji paukščiai, pereina nuo „daugvaikystės" į „mažavaikystę". Šis posūkis juodojo gandro evoliucijoje, gal būt, ir atneštų jam naudos, jei ne žmogaus intervencija, kelianti pavojų paukščiams.

Nelaisvę juodasis gandras pakelia gerai, ypač paėmus iš lizdo jauną paukščiuką. Jis bematant pripranta prie savo augintojo ir sutinka jį linguodamas galva ir plasnodamas sparnais. Bet šį reiškinį nereikia kitaip suprasti, kaip tik nepaliaujamu maisto reikalavimu, nes jie yra nepasotinami ir tiesiog nespėji jų lesinti. Kai nėra įprasto maisto, galima juos maitinti mėsa, pelėmis, smulkiais paukščiais, pvz., žvirbliais, kuriuos jie praryja kartu su plunksnomis. Padėjus ant žemės dešimtį nušautų žvirblių, pora juodųjų gandrų surenka juos ir suryja taip pat, kaip višta pabertų grūdų saują. Vieną sykį mano auginamas juodasis gandras, nors ir su vargu, prarijo visą nupeštą perkūno oželį. Savo gandrus laikiau visiškoje laisvėje, ir jie galėdavo išskristi į artimas pievas, bet,

LI. Juodasis gandras su vaikais lizde

LII. Juodojo gandro polėkis

LIII. RAUDONASIS IBISAS — *PLEGADIS FALCINELLUS* (L.)

išgirdę mano balsą, parlėkdavo į kiemą. Vasaros pabaigoje jie ėmė daryti vis tolimesnes ekskursijas, ir per tokią ekskursiją vienas jų buvo kažkokio medžiotojo pašautas: jis dar spėjo parlėkti namo, bet netrukus nusibaigė. Antras vasaros pabaigoje išnyko, ir spėju, kad jis išskrido į dausas.

Šeima. IBISAI. *Ibididae.*

Ibisų snapas ilgas, lankstus, išlenktas kaip dalgis. Tik girnovių snapas suplotas ir platus. Galva nedidelė, priekinėje dalyje pliki plotai, glaudžiai apaugę plunksnomis, dažnai metalo žvilgesio. Išvaizda, ypač lenktu snapu, jie panašūs į kuolingas, bet anatomijos atžvilgiu, papročiais, kiaušinių spalva artimesni gandrams ir garniams.

Ibisai būriais gyvena viso pasaulio šiltų kraštų pelkėse, ganyklose, misdami visokiais vandens gyvūnais, pavyzdžiui, vabzdžiais, minkštakūniais, kirmėlėmis. Lizdus krauna medžiuose, kartais didokomis kolonijomis. Kiaušinių pagrindinė spalva balta, išmarginta tamsiomis dėmėmis, arba būna vienspalviai — melsvi. Jauniklius ilgai lesina seniai. Jie suauga lizduose. Ibisų yra žinoma apie 30 rūšių, kurių tik viena retkarčiais pasitaiko mūsų krašte.

Raudonasis ibisas. *Plegadis falcinellus* (L.)

LIII pav.

Est. *tommu iibis.* Latv. *brūnais ibise.* Lenk. *ibis kasztanowaty.* Rus. *karavajka.* Vok. *brauner Ibiss.*

Du porūšiai, iš kurių vienas *P. f. falcinellus* L. priklauso senajam pasauliui, o kitas — *P. f. peregrinus* Bnp. — Š. Amerikai.

Raudonasis ibisas labai panašus į didžiąją kuolingą, tik šiek tiek didesnis, todėl nespecialistai priskiria jį prie tos pačios genties. Jo kūno ilgis 550—600 *mm;* sparnų tarpugalis 995—1000 *mm;* patino suglausto sparno ilgis 290—306 *mm,* patelės 264—277 *mm;* patino snapas 126—145 *mm,* patelės 100—120 *mm;* sveria apie 750 *g.*

Tai puikių spalvų paukštis, kokių pas mus retai rasi. Iš pirmo žvilgsnio jis daro egzotinio paukščio įspūdį. Senų paukščių nugara, sparnai, antuodegis ir uodega tamsiai žalia, ryškiu mėlynu ir raudonu metalo žvilgesiu; galva, kaklas ir kūno apačia bronzinės spalvos, pereinančios į raudoną, taip pat raudonai ir žaliai žvilga galva ir kaklas. Snapas ir plika oda aplink akis ir snapo pamatą juosvai žali, tokios pat spalvos ir kojos. Patelė savo plunksnomis nuo patino nesiskiria.

Jaunikliai pirmaisiais savo gyvenimo metais iš viršaus panašūs į senius, nors ne tokių ryškių spalvų, o jų apačia tamsiai pilka, vos žymiai žvilganti.

Seniai poilsio apdaru panašūs į jauniklius, bet tamsesni ir ryškiau žvilgą, be to, galva ir kaklas šviesiais išilginiais dryželiais.

Raudonasis ibisas yra pietinės Europos ir Azijos gyventojas. Jis gyvena Vidužemio jūros kraštuose, nuo Ispanijos iki žemutinės Amu-Darjos lygumos; taip pat Indijoje, Ceilone, Birmoje, aptinkamas net Australijoje. Į pietus pasitaiko iki Maroko, o į šiaurę iki Vengrijos, žemutinio Dunojaus, Dniestro, Volgos, Uralo. Žiemoja Afrikos atogrąžose. Kartais užklysta iki Skandinavijos ir Vidurio Rusijos. Taczanowsk'is mini keletą paukščių, nušautų Lenkijoje. Pasak Grosse ir Transehe, tris kartus buvo jų nušauta Kurše, būtent, 1823 m. rudenį, 1910 spalio mėn. 29 d. ir 1911 liepos mėn. Raudonąjį ibisą prie Lietuvos faunos priskiriu, remdamasis Tischler'io duomenimis. Karaliaučiaus Zoologijos muziejuje buvo sena patelė, kurią 1823 metų gegužės mėn. 22 d. nušovė Keudell netoli Gelgaudiškio, Nemuno pakrantėje. Raudonieji ibisai, kaip ir kiti šios šeimos paukščiai, gyvena plačiose balose, gėlųjų vandenų pakraščiuose, misdami vabzdžių vikšrais, ikrais, kirmėlėmis, vėžiagyviais, varlėmis ir minkštakūniais. Pasak Holub'o, Afrikoje jie daugiausia minta upiniais krabais, kuriuos labai vikriai savo ilgais snapais moka išimti iš urvų. Jų balsas ne labai garsus „rraa raa". Jie yra labai draugiški ir jų lizdavietės yra didelėmis kolonijomis kartu su garniais ir kormoranais.

Lizdą krauna arba ant žemės kupstuose, tarp nendrynų ir meldynų, ir tuomet padaro didoką krūvą žagarų, meldų, švendrų, arba medžių šakose, krūmuose, išgulusiose nendrėse ir kt. Neretai ibisai užima senus garnių lizdus. Volgos deltoje mačiau jų lizdų tuose pačiuose medžiuose su garniais ir kormoranais. Deda 3—4, rečiau daugiau kiaušinių, kurie vidutiniškai yra 52,1×36,9 *mm* dydžio, truputį ilgesni, negu gandro, tamsios žalsvai melsvos spalvos.

Raudonasis ibisas baikštus paukštis, todėl sumedžioti jį nelengva. Jaunikliai mažiau bijo žmogaus, ypač, jei paklydę atsiduria svetimame krašte. Nelaisvę jie pakelia gerai, pasidaro labai jaukūs, sugyvena su naminiais paukščiais; jų amžius ilgokas. Buvo net atsitikimų, kad nelaisvėje veisėsi.

Girnovė. *Platalea leucorodia* L.

LIV pav.

Est. *luitsnekk-iibis.* Latv. *platknabju kārnis.* Lenk. *warzęcha.* Rus. *kolpica.* Vok. *Löffler, Loffelreiher.*

Du mažai besiskirią porūšiai, iš kurių vienas *P. l. leucorodia* L. gyvena Europoje ir Azijos vakaruose, kitas *P. l. major* Temm. ir Schleg. Egipte ir likusioje Azijos dalyje.

Girnovė nepaprastai puošnus, keistos išvaizdos, tiek skirtingas nuo kitų paukštis, jog užtenka jį vieną kartą pamatyti, kad visuomet atsimintum. Jos visas kūnas beveik baltas, kaip sniegas, tik kaklo pamate yra skersinė ryškiai geltona dėmė, o nuo pakaušio kabo puikus, irgi geltonos spalvos, kuodukas, sudarytas iš smailių, bet ilgų plunksnelių. Taip pat geltonos spalvos yra plika oda pasmakrėje ir aplink snapo pamatą.

Tačiau visų nuostabiausias yra girnovės snapas: jis ilgas, 183—223 *mm*, labai plokščias ir išplėstas gale taip, jog pasidaro panašus į plataus šaukšto kotą. Pažymėtina, dar tai, kad jis yra juodas, tik jo galas geltonas. Juodos, lyg aliejiniais dažais dažytos, kojos. Tokios spalvos yra senų paukščių, o jaunikliai skiriasi juosvomis didžiosiomis plasnojamosiomis plunksnomis, kuoduko ir geltonų dėmių stoka. Girnovė ne didesnė už pilkąjį garnį, ji nėra tokia aukšta.

Gyvena Europos pietuose nuo Olandijos ir Ispanijos iki Kaukazo ir Pavolgio žemutinės dalies. Neveisimosi laikotarpiu užklysta kartais toli į šiaurę, pasak Buturlin'o, iki Suomijos ir Archangelsko. Grosse ir Transehe duomenimis, vienas paukštis buvo nušautas Estijoje, Saarema saloje, 1887.IX.24 ir trys Latvijoje, būtent, vienas apie Mintaują (nenurodoma data), antras Rygos apylinkėse 1825 m. ir trečias 1877 m. spalio mėn. pabaigoje Rygoje, apie Aleksandro vartus. Apie Lietuvą neturime duomenų, ir tik Tischler'is mini Karaliaučiaus muziejuje buvusį vieną egzempliorių, nušautą apie Šilutę 1861 m. gegužės mėn.

Pasak Tyzenhauz'o, girnovės peri kai kada Pinsko balose, o Taczanowski's 1868 metais matė vieną nušautą apie Lietuvos Brastą.

Pastaraisiais laikais visur persekiojamų girnovių daugelyje kraštų sumažėjo arba net visai išnyko (pvz., Anglijoje), tik pačiais naujaisiais laikais, kartu su pažanga, padaryta gamtos apsaugos srityje, vėl ėmė atsirasti, ir jų kolonijos kasmet didėja.

Šie gražūs paukščiai gyvena plačiose ir gana giliose pelkėse, kur jie, besikrapštydami vandenyje savo keistais snapais, žvejoja minkštakūnius, vabzdžius, ikrus, smulkias žuveles ir kt. Jų balsas gana tylus, duslus „hu hu hu", bet jie moka ir kalenti snapais, kaip gandrai. Lizdus krauna aukštuose kupstuose, arba nulenktuose švendruose netoli vienas nuo kito, kaip man pačiam teko matyti 1934 metais Olandijoje, Nardermeere sekliose mariose, švendrų tankumynuose. Deda jie 3—4 baltus kiaušinius gegužės mėnesio pirmoje pusėje. Kiaušinių vidutinis dydis 67×45,4 *mm*.

Zoologijos soduose, net ir keliaujančiuose žvėrynuose neretai galima matyti girnovių, nes jos greitai prie žmogaus prijunksta ir gerai pakelia nelaisvę. Olandijoje jos neretai laikomos prijaukintos kartu su naminiais paukščiais.

Šeima. **GARNIAI.** *Ardeidae.*

Garnių šeimą sudaro vidutinio didumo, rečiau maži (varnėno dydžio) paukščiai, labai smailia galva, ilgu kaip smailus kūgelis snapu, ilgu kaklu ir ilgomis kojomis. Kūnas yra šonuose labai suplotas, o plunksnos labai purios ir neprigludusios prie kūno. Todėl paukštis atrodo didesnis, negu yra iš tikrųjų. Kaklas paprastai išlenktas kaip raidė S, dargi taip smarkiai, jog pakaušis remiasi į nugarą, o snapas visu ilgiu guli ant šios raidės vidurinės dalies. Kaklą šioje padėtyje laiko tam tikri raumenys, kurie ypatingų santykių su kaklo slanksteliais dėka įgalina jį žaibo

greitumu išsitiesti. Dėl to jie gali gaudyti žuvis ir, tuo besinaudodami, garniai kartais be mažiausio judesio stovi vandenyje, norėdami staigiu judesiu pagauti pro šalį plaukiantį grobį. Užtat šoninius judesius garniui atlikti sunku, ir jie, net miegodami, kiša snapą ne į pečių plunksnas, kaip kad daro kiti paukščiai, bet tarp sparno ir krūtinės. Taip pat jie su dideliu vargu snapu gali pasiekti savo pasturgalinę liauką. Minėtieji staigūs kaklo judesiai daromi net ir tuomet, kai garniai geria arba čiumpa medžiagą lizdui krauti, o kadangi, be to, ir šių paukščių eisena yra labai rami ir tyli, tad susidaro įspūdis, lyg garnys atsargiai sėlintų paimti vandens gurkšnio ar medžiagos lizdui.

Nors garniai nuolat turi reikalo su vandeniu, tai atrodo, kad jų pasturgalinė liauka turėtų būti didelė, vis dėlto, taip nėra. Mat, ją pakeičia pudrinės plunksnos, augančios keturiuose plotuose, nelyginant keturiais pagalvėliais, iš kurių du yra ant krūtinės, du kūno šonuose. Jų iš paviršiaus nematyti, nes juos dengia didelės kontūrinės plunksnos. Nuo jų atsiskiria smulkutėliai balti krisleliai, lyg smulkiausi miltai ar pudra, kimbą prie kitų plunksnų. Todėl ir garnių plunksnos atrodo lyg miltinos. Nuo šio pudrinio apsiausto plunksnos darosi neperšlampamos, ir vanduo nuo jų nurieda, kaip ir nuo riebių plunksnų.

Garnių apdaras aplamai neryškių spalvų. Dažnai jų spalvos esti taip suderintos su apsupančia jį aplinka, jog paukštį sunku pastebėti. Bet dažnai pasitaiko grynai balta, nepaprasto švelnumo spalva, o kai kurios garnių rūšys turi ir labai puošnų kitokių spalvų apdarą. Juos puošniais daro savotiškas ilgas kuodukas pakaušyje, siekiantis net toli už pečių, taip pat skirtingos nuo kitų pagurklio plunksnos, sudarančios nelyginant barzdą, dažnai gana ryškios spalvos. Pečių plunksnos taip pat esti savotiškos, ilgos, skystos ir nepaprastai švelnios, todėl labai vertinamos kaip papuošalas („esprit").

Garnių yra žinoma apie 65 rūšis, ir dauguma jų gyvena atogrąžų kraštuose, o mažesnė dalis yra vidutinio klimato kraštų gyventojai. Jie gyvena pelkėse, upių ir ežerų pakraščiuose, apaugusiuose gausia augalija, kartais ir ramiose jūrų įlankose. Nevengia miškų, ypač jei ten esti balų ir ežerų, taip pat daugelis garnių peri miškuose, lizdams krauti pasirinkdami aukštų medžių viršūnes. Kitos rūšys peri ant žemės, krūmuose ir nendrynuose, žemose šakose arba prilenktose nendrėse. Deda 3—6 vienspalvius, šviesiai žalios arba melsvos spalvos kiaušinius. Išsiritę paukščiukai esti labai nevikrūs ir ilgą laiką turi būti savo tėvų maitinami ir globojami lizde.

Kadangi garnių pirštai ir nagai ilgi, jie gali vaikščioti klampiose vietose ir laikytis net skysto purvo paviršiuje. Savotiška garnių (taip pat ir lėlių) ypatybė yra vidutinio piršto nago iškirpimas vidiniame krašte — susidaro kažkas panašaus į šukas.

17 pav. Garnio vidinio piršto nagas

Garniai yra baikštūs ir atsargūs paukščiai, moką vengti žmogaus ar bent gerai nuo jo pasislėpti, bet, esant reikalui, narsiai ginasi, ir tuomet jų smailus, kaip yla, snapas virsta pavojingu ginklu, tuo labiau,

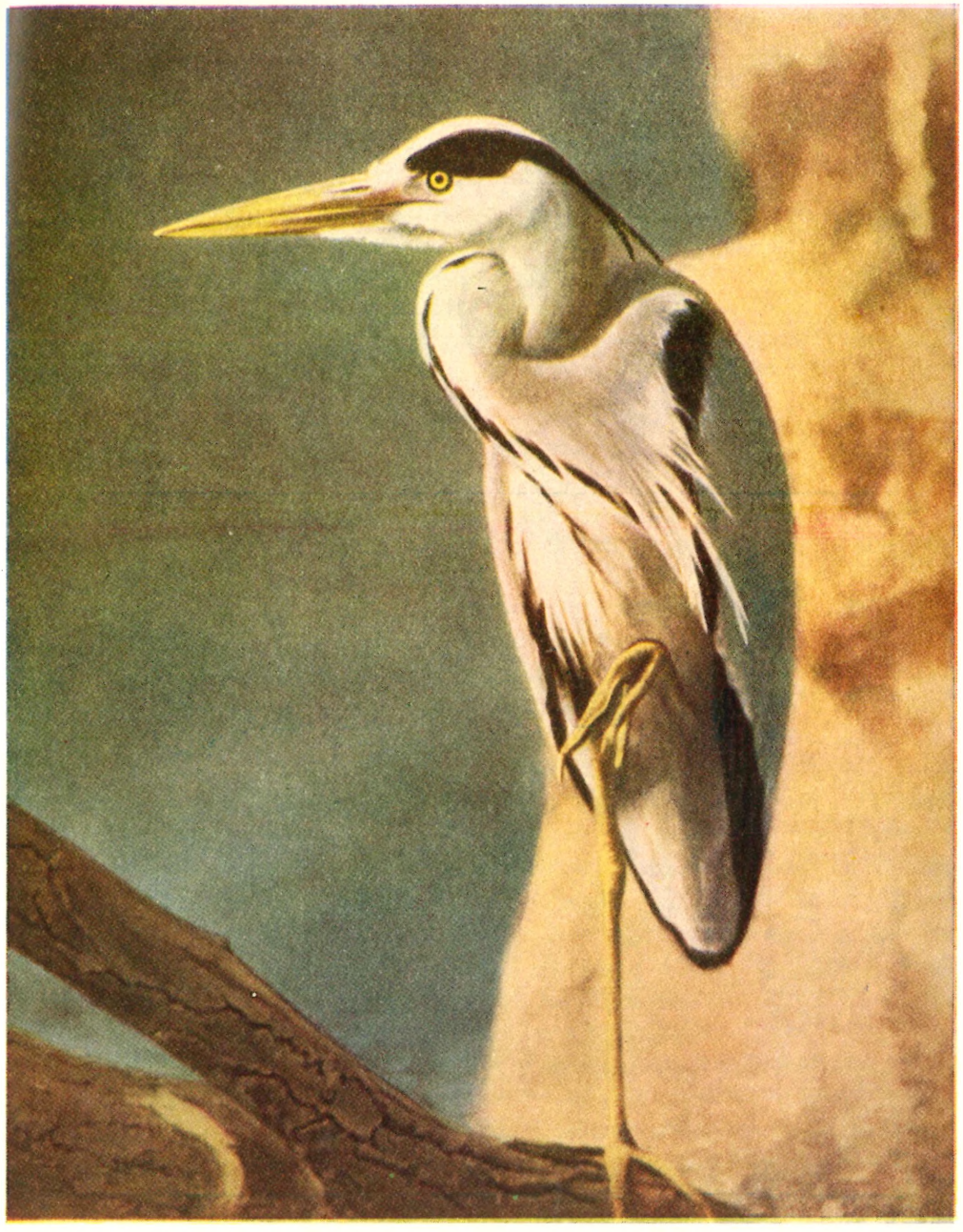

PILKASIS GARNYS

kad jie taiko priešui į akį, ir būdavo atsitikimų, kad nepritypęs šuo, puolęs pašautą garnį, ją prarasdavo.

Minta grynai gyvūniniu maistu, daugiausia žuvimis ir visokiais vandens gyvūnais, bet iš dalies vabzdžiais, smulkiais žinduoliais, kartais net mažais paukščiais. Jų balsas stiprus, veriamas, toli girdimas, bet negali būti pavadintas melodingu.

Pilkasis garnys, govaras, genšė. *Ardea cinerea* L.

Spalvotas pav.

Est. *hall kalakurg.* Latv. *zivju kārnis, dzēse.* Lenk. *czapla siwa.* Rus. *caplia sieraja.* Vok. *Fischreiher.*

Europoje, Afrikoje ir Azijos vakaruose gyvenantis porūšis vadinamas *A. c. cinerea* L. Be jo, yra dar du porūšiai, vienas — Azijos rytuose, kitas — Madagaskare.

Nuo baublių ir naktikovų tikrieji garniai skiriasi daugiausia tuo, kad jų kaklai nėra labai gausiai apaugę plunksnomis, todėl atrodo ilgi ir ploni. Pakaušyje dažnai gražus kuodukas, sudarytas iš kelių labai ilgų laibų plunksnų. Žinomiausias šios grupės paukštis yra pilkasis garnys, kurį žemaičiai vadina genše, o kai kur Vilniaus krašte žmonės vadina govaru.

Tai didelis paukštis, jo liemuo prilygsta vidutinio gaidžio liemeniui, bet, kaip ir visų šios šeimos paukščių, labai suplotais šonais. Jis turi tokią būdingą išvaizdą ir spalvas, jog kiekvienas žmogus, šiek tiek nusimanąs apie mūsų paukščius, pažįsta jį, ir tik visiški profanai dažnai painioja jį su gerve. Jo kūno matai šie: kūno ilgis iki 1000 *mm;* sparnų tarpugalis jaunų paukščių pirmais gyvenimo metais 1435—1460 *mm,* senų paukščių iki 1700 *mm;* suglausto sparno ilgis 445—478 *mm.* Lietuvos paukščių 3 patinų 461—469 *mm.* Senas paukštis sveria 1,5—2 *kg.* Abiejų lyčių visai suaugę paukščiai labai panašūs, ir beveik negalima jų atskirti. Jų spalvos tokios: viršugalvis baltas su plačiomis juodomis juostomis virš akių ir besijungiančiomis pakaušyje, kur auga gražus kuodukas, sudarytas iš kelių labai ilgų juodų plunksnų (iki 17 *cm* ilgio). Kaklas baltas gražaus perlinio atspalvio, o priekyje jo eina juodų dėmių grandinėlė. Kaklo pamate gausus ilgų smailių plunksnų kuokštas, nelyginant barzda. Viršutinė kūno dalis šviesiai pilka (maždaug pelenų arba pilkų karvelių spalvos), o nuo pečių auga skirtingos ilgos, suskilusiomis vėtyklėmis plunksnos. Jos labai puošnios, driekiasi ant nugaros ir sparnų. Kūno apačia grynai balta, šonai kiek pilkšvi, o krūtinės apačioje, priekinėje dalyje, po vieną didelę juodą dėmę kiekviename šone. Didelės plasnojamosios plunksnos juosvos, vairuojamosios pilkos. Snapas geltonas, pamate rausvas; plika oda ties akimis pilkšva; kojos rausvai pilkos; rainutė geltona. Patelė kiek mažesnė, jos kuodukas mažesnis, pečių puošniosios plunksnos netokios gausios ir puikios kaip patino.

Jauniklio pirmasis apdaras negrynos pilkos spalvos, rudu atspalviu, pilkas viršugalvis pereina į juodą pakaušį. Yra tik trumpas kuodukas;

kaklo šonai ir jo užpakalis pilki, jo priekyje, kaip ir senių, eina juodų dėmių grandinėlė, bet šios dėmės neryškios. Puošnių plunksnų ant pečių nėra, sparnai ir uodega, kaip senių. Snapas tamsus, raginės spalvos, iš dalies geltonas, tokios pat spalvos ir kojos, rainutės šviesiai geltonos. Tiek senų, tiek jaunų paukščių plunksnos yra lyg miltinos, o tai priklauso nuo pudros. Pilkieji garniai gyvena didesnėje Europos dalyje ir Azijoje iki Sachalino ir Formozos rytuose; peri Didžiojoje Britanijoje ir iki 64° Norvegijoje, iki 60° Rusijoje; pietuose peri Afrikoje, net ir Ceilone.

Garniai daugiausia žiemoja Vakarų Europoje, būtent, Vidužemio jūros kraštuose, t. y. pietinėje Prancūzijoje, Italijoje, Jugoslavijoje, Graikijoje ir Šiaurės Afrikoje. Dalis jų nuskrenda net į Pietų Afriką. Vienas 1929.X.18 Kaune žieduotas garnys po dvejų metų, 1931.X.5, buvo nušautas Ispanijoje, nuskridęs 2350 *km* kelio.

Pavasarį mūsų krašte garniai pasirodo kovo mėnesio trečioje dekadoje.

Garnys, būdamas labai baikštus ir gudrus paukštis, visuomet nutūpia ten, kur nemažas akiratis, kad iš tolo galėtų pastebėti pavojų. Jis niekuomet nenutūpia tankiame nendryne, kaip baublys, bet susiranda nors nedidelę nepriaugusią žolių aikštelę. Todėl prisėlinti prie garnio yra sunku, nebent galima prieiti prie jauno, dar neprityrusio paukščio. Dėl to garniai dažniau nušaunami atsitiktinai ore, kai netyčiomis užskrenda virš medžiotojo galvos. Plaukiant pavandeniui lengvu laiveliu kokia nors vingiuota upe, dažnai staigiame pasisukime galima užklupti ir nušauti garnį.

Retai kuris paukštis padaro tokių savotiškų pozų, kaip pilkasis garnys. Šiuo atžvilgiu jis yra būdingas savo šeimos atstovas. Žmogui atrodo jis tingus, nevikrus paukštis, bet reikia pažymėti, kad taip atrodo tik žmogui, nes šiame paukštyje ir pozos, ir judesiai nepaprastai tikslingi. Ilgą laiką garnys stovinėja, sulenkęs kaip raidė S savo ilgą kaklą, ir tada snapas ilsisi ant gerklės, o pagurklio plunksnos sudaro ilgą barzdą; visas liemuo laikomas beveik statmenai, ir virš pečių susidaro aiški kupra. Šitokioje pozoje kur nors smiltėtoje saloje arba išsikišusioje medžio šakoje užtinkami du trys ir daugiau garnių; atrodo, kad jie snaudžia ir aplamai niekuo nesirūpina. Tačiau pakanka už kelių šimtų metrų pasirodyti žmogui, kad jų pozos imtų keistis: smarkiai sulenktas kaklas pamažu ištįsta, galva kyla aukštyn, pagaliau visa draugė, padariusi vieną kitą nevikrų šuolį, pakyla į orą, žmogui dar toli gražu neprisiartinus per šūvį. Garnių eisena lėta, kaip ir gandro, bet jie neturi šio paukščio vikrumo, ir net pašautas garnys, turėdamas sveikas kojas, mažai naudojasi jomis, o puola į vandenį, jeigu yra arti, bet dažnai parvirsta ir baisiai rėkdamas, mėgina gintis snapu. Tuomet reikia jo saugotis, nes snapas — taiklus ginklas. Garnys visada taiko į rankas, veidą ir akis.

Pilkasis garnys, kaip baublys ir kiti jo giminaičiai, skrisdamas visiškai prilenkia kaklą, ir tuomet apačioje, t. y. pagurklyje, susidaro toli matomas kyšulys, nes kaklas sudaro kilpą; be to, čia auga ilgos, kaip

barzda plunksnos; kojos toli ištiesiamos lygiagrečiai su uodega. Skrendančiam garniui būdinga lanku išlenkti sparnai, kuriais jis atlieka lėtus ritmingus judesius, niekuomet nesklandydamas ore, kaip gandrai.

Garnio ausį veriąs balsas, giksėjimas, šiek tiek panašus į žąsies balsą, bet žvarbesnis; jį dažniausiai leidžia jauni, bet jau paaugę paukščiai, ypač skrisdami. Šį balsą gerai pažįsta žvejai ir aplamai žmonės, gyveną arti vandens, bet, gal būt, ne visi žino, kad jis priklauso garniui, nes paprastai tenka jį girdėti nakties tamsoje. Šį balsą galima palyginti su „chrek", tolygiai kartojamu, maždaug kas pusę minutės ar rečiau, bet jei skrenda keletas garnių, tai intervalai darosi mažesni, be to, kiekvienas individas turi savo intonaciją, ir iš to susidaro savotiškas balsų mišinys.

Mėgstamiausias garnio lesalas — įvairios žuvys, dažnai net silkės didumo. Bet labiausiai mėgsta tas, kurių kūnas laibas, nes praryti plačias žuvis jam sunku. Taigi daugiausia jis lesa mekšrus, žiežulas, net spygliuotus ešerius ir dygles, rydamas juos galva pirmyn. Jam patinka tik šviežios žuvys. Pagulėjusias lesa vargo verčiamas, o apipuvusių visai neliečia. Be žuvų, garniai lesa dar varles ir jų buožgalvius, bet tai jau antraeilis lesalas, kaip ir visokie vandens vabzdžiai. Neretai galima matyti garnius nusileidžiančius sausuose laukuose bei pievose, ir sunku būtų suprasti, ko jie ten ieško, pasirodo, kad jie mielai lesa smulkius žvėriukus. Pavyzdžiui, lauko peles, vandenines ar paprastas žiurkes ir kirstukus. Ne vieną sykį buvo nušautas garnys, kurio stemplė buvo prikimšta šių žvėriukų. Taip pat nuostabu, kad garniai kartais pagauna ir sulesa mažus paukščiukus, ypač jauniklius.

Auginami pusiau laisvėje kieme, kur statomi loveliai naminiams paukščiams lesinti, garniai kartais ištisus pusvalandžius stovi be mažiausio judesio, kol įsidrąsinę žvirbliai visai arti prieina, o tuomet, žaibo greitumu, ištiesę kaklą sugauna ir praryja vieną jų.

Žvejodamas garnys lėtais žingsniais braidžioja sekliame vandenyje, nekeldamas nė mažiausio triukšmo. Šiaip žmonės įsitikinę, kad garnys, suradęs tinkamą žvejybai vietą, atsistoja nejudėdamas ir gaudo tik tas žuvis, kurios prisiartina tiek, kad gali jas pasiekti. Nors taip ir gali būti, vis dėlto paprastai jis žvejoja, vaikščiodamas lėtais žingsniais. Apie garnį net yra paplitusi pasaka, esą, jo kojos turinčios stebuklingą jėgą žuvims pritraukti ir kad užtenką garniui nusileisti į vandenį, ir iš visų pusių prie jo imančios plaukti žuvys. Žinoma, pasaka lieka pasaka, bet reikia pripažinti, kad garnio gabumas susirasti tinkamas žūklavietes ir prisižvejoti žuvų kiek norint yra nuostabus. Jau skrisdamas iš padebesių jis įvertina tvenkinį, upės vingį ar ežero įlanką ir nusileidžia žuvingiausioje vietoje, o nusileidęs bematant ryja žuveles. Jam reikia tik rasti žuvingą vietą, o prisižvejoti — vienas menkniekis, nes niekas nepasislėps nuo jo geltonų žvalių akių, o pastebėjus žuvį, jo kaklas, nelyginant plieno spyruoklė, staiga sujuda, ir žuvis pagauta. Belieka tik padaryti keletą papildomų judesių, kad žuvis jo žiotyse atsidurtų tinkamoje padėtyje, t. y. galva pirmyn, ir viskas baigta, žuvis praryta, garnys žvejoja toliau.

Jie yra labai ėdrūs paukščiai; suvirškina greitai ir vėl yra alkani. Iš zoologijos sodų praktikos paaiškėjo, kad paukščio dieninė žuvų porcija sveria apie 330 *g*, t. y. maždaug vieną penktadalį jo svorio. Dėl to jie laikomi žalingais paukščiais ir be gailesčio šaudomi, kur tik galima. Tikrai, sekliuose vandenyse, ypač karpių ir upėtakių ūkiuose, jie gali padaryti žalos, ir jų persekiojimas yra pateisinamas. Bet paprastai garnio maistą sudaro mažos vertės žuvys, todėl dažnai garniui keliamas kaltinimas yra kiek perdėtas, ypač todėl, kad daugelis medžiotojų stengiasi visuomet pateisinti savo aistrą šaudyti kiekvieną pasitaikiusį paukštį.

Lizdą garnys suka aukštuose medžiuose, tiek spygliuočiuose, tiek lapuočiuose. Dažniausiai lizdų rasdavau pušynuose, rečiau alksnynuose, bet visuomet neprieinamose medžių viršūnėse, ar toli išsikišusiose šakose. Kai kurie stebėtojai jų lizdų retkarčiais rasdavo nendrių kupstuose ir krūmuose, ypač Europos pietryčių nemiškinguose kraštuose. Jau balandžio mėnesio pradžioje garniai pradeda domėtis savo pernykščiais liz-

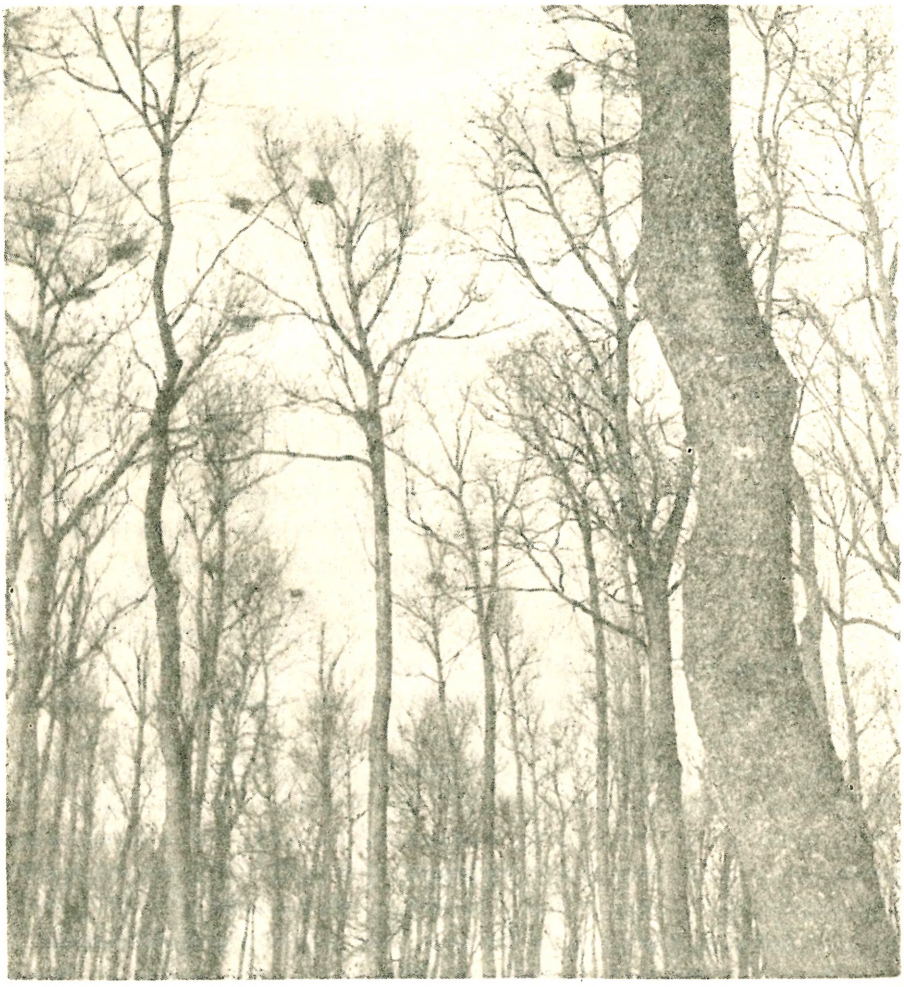

18 pav. Pilkųjų garnių kolonija

LIV. GIRNOVĖ — *PLATALEA LEUCORODIA* L.

LV. PURPURINIS GARNYS — *ARDEA PURPUREA* L.

LVI. DIDYSIS BALTASIS GARNYS — *EGRETTA ALBA* (L.)

LVII. MAŽASIS BALTASIS GARNYS — *EGRETTA GARZETTA* (L.)

dais, juos taiso ir stato naujus. Tam reikalui jie renka sausas šakeles, iš kurių krauna lizdo pamatą, o patį vidurį iškloja įvairia smulkesne ir minkštesne medžiaga. Pats lizdas, ypač žiūrint iš apačios, yra gana nemeniškas pastatas su daugybe iš visų pusių kyšančių sausų šakų ir pagalių.

Kolonijoms garniai dažniausiai pasirenka mišką arti vandens, ežero ar tvenkinio, o tokių vietų kaip tik netrūksta mūsų krašte, bet tai nėra būtina sąlyga, ir neretai kolonija randama už keleto kilometrų nuo artimiausios vietos, kur jie galėtų pažvejoti. Pažymėtina, kad iš prigimties baikščių garnių kolonijų galima rasti artimiausioje žmogaus kaimynystėje, kaip kad esu matęs Lydos apskr. Lebiodkos ūkyje, o dar daugiau Papiernioje, kur mažame alksnyne prie pat malūno buvo didelė kolonija. Kolonijoje lizdai kraunami ne tik artimuose medžiuose, bet dažnai ir viename medyje esti po 3—4 lizdus, panašiai kaip kovų kolonijoje. Kraštuose, kur peri kormoranai, pastarieji buriasi greta garnių, ir taip susidaro mišrios kolonijos: mat, kormoranai, kaip stipresni, yra linkę užvaldyti gatavus svetimus lizdus. Tokių mišrių kolonijų esu matęs Volgos deltoje. Pas mus tokių kolonijų nėra, bet dažnai artimoje kaimynystėje esti gandro lizdas, o prie Anykščių ežero visai arti garnių yra didoka kovų kolonija ir ten pat peslio lizdas. Gal būt, peslys, kuris minta visokiais smulkių gyvūnų lavonais, renka žuvis, kurias garniai, nešiodami į savo lizdus, dažnai pameta pakeliui iš ežero į mišką.

Be čia minėtosios kolonijos, garnių kolonija yra Neringoje, prie Juodkrantės (daugiau kaip 200 lizdų) ir Molėtų rajone, prie Stirnių ežero (nepatikrintos žinios). Tischler'io duomenimis, kolonijų yra apie Ragainę ir Geldupę. Gudų Girioje jų kolonija yra prie Hlušnievo ežero ir apie Dubičius. Pavienių garnių lizdų galima rasti įvairiose Lietuvos vietose.

Balandžio mėnesiui įpusėjus, garniai deda keturis penkis, kartais daugiau ar mažiau, kiaušinių, maždaug tokio didumo kaip vištos. Jie sveria apie 60 *g* (vidutinis didumas 60×43 *mm*). Jų forma gana įvairi, spalva melsvai žalia be žvilgėjimo, turi aiškias poras. Pagulėję, pvz., užperėti kiaušiniai darosi blankesni ir įgauna nešvarų atspalvį. Jaunikliai išsirita po 25—26 dienų ir apdžiūvę po kelių valandų apsidengia puikiais pilkais sidabruotais pūkais. Šie pūkai viršugalvyje yra daug ilgesni ir todėl susidaro aukštas kuodas. Prieš prasikalant jaunikliams, patinas savo stemplėje nuolat neša patelei maisto, o kartais ją pavaduoja ir peri kiaušinius. Tuomet kolonijoje nuolat judama; čia vieni paukščiai atskrenda, kiti išskrenda. Išsiritus vaikams, judėjimas smarkiai pagyvėja, nes abu tėvai vos spėja aprūpinti maistu amžinai alkanus vaikus. Tuo metu artindamasis prie garnių kolonijos, patiri savotišką įspūdį. Pirmi žmogų pastebėję kolonijos nariai, pakilę į orą, aukštai suka ratus, kiti, atsistoję pačiose medžių viršūnėse ir ištiesę kaklus, nejudėdami stebi prisiartinantį priešą, bet ir tada neužskrenda per gerą šūvį; tik, pasislėpus už medžio, galima nušauti netikėtai atskridusį garnį. Visame kolonijos plote nepaliaujamai girdėti jauniklių gagenimas, maždaug „ke-ke-ke-ke", — šiuo balsu vaikai sutinka parlekiančius tėvus, — be to, tokie ir senių balsai. Kad vaizdas būtų pilnesnis paminėkime dar, kad visa žemė esti apšvirkšta skystomis

baltomis garnių išmatomis, tarp kurių šen ir ten mėtosi žuvų kaulai, apipuvusios žuvys ir iškritusių iš lizdo paukščiukų lavonai; taip pat ir medžių šakos esti apterštos paukščių mėšlu, o nuo to kartais ima džiūti šakos, net ištisi medžiai. Nuo visų išmatų kolonijos plote jaučiamas nemalonus savotiškas kvapas.

Paūgėję vaikai vaikšto po visą lizdą, paskui užeina ant artimų šakų, pagaliau bando skristi. Tai būna po dviejų mėnesių nuo tos dienos, kai jie išsirita iš kiaušinių. Dar tam tikrą laiką visa jų šeima, t. y. tėvas, motina ir vaikai, laikosi krūvoje, kartu žvejoja, kartu nakvoja. Tačiau šis bendradarbiavimas trunka neilgai, ir pagaliau tėvai palieka vaikus jų likimui. Jauni garniai iš pradžių esti nelabai baikštūs, ir šiame gyvenimo laikotarpyje mūsų krašte daugiausia jų nušaunama. Garnius specialiai retai kas medžioja, nebent naikindami šį žuvų kenkėją ar šiaip dėl malonumo ką nors nušauti. Jų mėsa netinka valgyti, nes labai atsiduoda žuvimi, tačiau, pasak Taczanowski'o, Lenkijoje sodiečiai drasko garnių lizdus ir mielu noru valgo jaunus garniukus. Seniau, sakalininkystės laikais, garnys buvo mėgstamas medžioklės objektas. Juos medžiojant, bandydavo brangių mokytų sakalų bei vanagų miklumą ir drąsą. Pakėlus garnį, būdavo leidžiamas sakalas jam pagauti, bet tai ne visuomet iš karto pavykdavo, nes prityręs garnys stengdavosi sraigtiškai pakilti kaskart aukščiau, o sakalas bandydavo atsidurti virš jo ir įsikabinti jam į nugarą. Bet ir tuomet prityręs garnys, atstatęs, lyg ylą, savo smailą snapą, kartais žiauriai sužeisdavo sakalą. Jei viskas gerai vykdavo, įkibęs į garnį, sakalas kartu su laimikiu krisdavo žemėn. Iš sumedžioto garnio būdavo išpešamos visos puošniosios plunksnos, visų pirma, dvi trys ilgos plunksnelės iš pakaušio, toliau pečių švelnios skystos plunksnos ir pagaliau juodos šilkinės, esančios pagurklio šonuose. Seniau visos šios plunksnos būdavo labai vertinamos, kaip brangūs karių kepurių papuošalai ir moterų pašvitai.

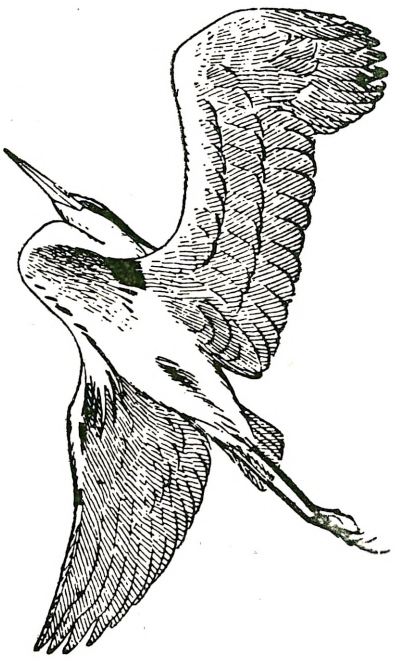

19 pav. Pilkojo garnio polėkis

Senas pagautas garnys yra atšakus, nesugyvenamas paukštis, sunkiai apsipranta nelaisvėje, ir, žinoma, augintojas neturi jokio malonumo. Jauni paukščiukai, paimti iš lizdo, greitai prijunksta ir nuostabiai pakelia nelaisvę, nors jų nepasotinamas ėdrumas nėra ypatingai malonus. Jie gali būti maitinami ne tik žuvimis ir kitu maistu, bet ir mėsa. Nėra reikalo juos uždarinėti, nes jie pripranta prie kiemo ir naminių paukščių. Tačiau juos reikia laikyti atokiau nuo mažų ančiukų ir višciukų, nes kartkartėmis mėgsta vieną kitą praryti.

Zoologijos soduose garnys yra malonus gyventojas, jis jaučiasi taip gerai, kad krauna lizdą, deda kiaušinius ir peri vaikus. Taigi visą veisimosi eigą galima stebėti iki smulkmenų.

Purpurinis garnys. *Ardea purpurea* L.

LV pav.

Lenk. *czapla purpurowa.* Rus. *caplia ryžaja.* Vok. *Purpurreiher.*

Iš trijų nustatytų porūšių vienas, būtent, *A. p. purpurea* L., gyvena Europoje, Afrikoje ir Vakarų Azijoje. Kiti du: vienas — Madagaskare, kitas — Azijos pietryčiuose.

Purpurinis garnys labai panašus į pilkąjį, bet žymiai mažesnis ir kitokių spalvų. Iš pirmo žvilgsnio galima pastebėti, kad jo apdare vyrauja graži raudonai ruda spalva, kuri yra labai ryški senų paukščių, mažiau — jaunų. Nuo šios spalvos ir yra kilęs gana nevykęs šio garnio pavadinimas, nes jo plunksnų rudumas su purpuru teturi maža bendro. Suaugusio paukščio ilgis 750 *mm*; sparnų tarpugalis 1390—1500 *mm*; suglausto sparno ilgis 340—380 *mm*; sveria apie 1250 *g*. Seno patino viršugalvis juodas, su nežymiu žaliu žvilgėjimu ir tokiu pat ilgu kuoduku pakaušyje, kaip pilkojo garnio; skruostai ir kaklo šonai ryškiai rudi, po akim juoda įstrižinė dėmė; kaklo šonuose grandinėlė iš juodų pailgų dėmių; kaklo priekis pilkas su tokių pat dėmių grandinėle; nugara viršuje juoda, labiau į užpakalį pilka, o pečiai ir sparnų dengiamosios plunksnos pilkos truputį rusvo atspalvio. Taip pat, kaip ir pilkasis garnys, turi gausių puošnių skystų, bet ilgų plunksnų, augančių nuo peties ir dengiančių iš dalies nugarą, iš dalies sparnus (jų spalva palša, rudai ir juodai išmarginta); ir pagurklyje yra gausi ilgų puošnių plunksnų barzda. Visa kūno apačia raudonai ruda, vietomis juodai dėmėta. Plasnojamosios plunksnos juosvos, vairuojamosios tamsiai pilkos. Snapas ir plika oda prie jo pamato geltona, rainutės geltonos, kojos pilkai žalsvos.

Patelė tų pačių, bet ne tokių ryškių spalvų, o kuodukas žymiai trumpesnis, be to, jos mažesnės. Jaunikliai neturi nei puošniųjų plunksnų ant pečių, nei barzdos, o kuodukas visai trumpas; jų visoje viršutinėje kūno dalyje vyrauja ruda tamsiai dėmėta spalva, apačia palša išilginėmis dėmėmis kakle ir krūtinėje. Vienų metų amžiaus paukščiams vietoj rudumo ant nugaros ar pečių atsiranda pilka spalva, o ant krūtinės ruda.

Purpuriniai garniai gyvena pietinėje Europoje ir Azijos vakaruose iki Irano ir visoje Afrikoje, bet dažnai užklysta jis iki Europos šiaurės, pvz., buvo nušautas pietinėje Švedijoje ir Didžiojoje Britanijoje; peri Prancūzijoje ir Olandijoje, kur pats juos stebėjau Nardermeero rezervate beperinčius kartu su girnovėmis. Pasak Taczanowski'o, 1844 ir 1851 m. pasirodė Lenkijoje, kur jų buvo taip pat gausu, kaip ir pilkųjų garnių. Nei Latvijoje, nei Rytprūsiuose dar nepastebėtas. 1935 m. birželio mėn. 10 d. apie Voložiną nušautas vienas senas paukštis tebėra Kauno Zoologijos muziejuje.

Gyvenimo būdu purpurinis garnys panašus į pilkąjį, bet daugiau laikosi tankiuose nendrynuose ir mažiau baikštus. Peri taip pat kolonijomis,

bet rečiau medžiuose, o dažniau nendrynų kupstuose bei nulaužytose nendrėse, krūmuose ir kt. Deda 3—4 kiaušinius (56,2×40,8 *mm*), panašius į pilkojo garnio.

Kaip šiltesnių kraštų gyventojas, purpurinis garnys opesnis šalčiui ir, tur būt, dėl to zoologijos soduose retai užtinkamas.

Didysis baltasis garnys. *Egretta alba* (L.)

LVI pav.

Latv. *sudraba kārnis.* Lenk. *czapla biała.* Rus. *čepura bielaja.* Vok. *Silberreiher.*

Iš penkių ligi šiol nustatytų porūšių Europoje ir Azijoje gyvenantis porūšis yra *E. alba alba* (L.).

Didysis baltasis garnys ir žemiau aprašytasis mažasis kartu su dešimtimi kitų rūšių, gyvenančių visose pasaulio dalyse, yra išskirti į atskirą gentį, daugiausia dėl jų grynai baltos spalvos ir savotiškų standžių puošnių plunksnų, augančių iš nugaros. Šios plunksnos yra kietos, turi retas vėtykles ir yra gražus paukščio papuošalas. Dėl šio papuošalo keletas baltųjų garnių rūšių vos neišnyko nuo žemės paviršiaus, nes užėjusi moterų mada nešioti šias plunksnas kaip galvos papuošalus pareikalavo milijonų šių gražių paukščių gyvybių. Iš tikrųjų joks žmogaus dirbinys negali prilygti šioms nepaprastai švelnioms plunksnoms. Jos, taip pat kuodukai ir pagurklio pailgėjusios plunksnos, atsiranda prieš pat veisimosi laikotarpį ir išslenka jam pasibaigus, todėl ir plėšrieji medžiotojai vertelgos medžioja baltuosius garnius perėjimo metu, pasmerkdami mirti badu jų vaikus.

Palyginus su pilkuoju garniu, baltasis yra aukštesnis, kaklas ir galva plonesnė. Kūno ilgis apie 1000 *mm*; sparnų tarpugalis 1390—1500 *mm*; suglausto sparno ilgis 410—510 *mm* (mažiausias dydis patelės). Kojos labai ilgos ir laibos. Visas kūnas yra grynai baltas, snapas juodas, išskyrus geltoną pamatą, kojos juodos. Minėtos puošnios plunksnos ant nugaros yra iki 50 *cm* ilgio, jų esti 30—40, kartais ir daugiau. Jos, maždaug dešimt centimetrų ar daugiau ilgesnės už uodegos galą. Tikro kuoduko pakaušyje nėra, bet viršugalvio plunksnos toje vietoje yra šiek tiek ilgesnės. Rainutės geltonos. Veisimosi laikotarpiui praėjus, paukščiai praranda savo puošnias nugaros plunksnas, ir snapas pasidaro geltonas.

Jaunikliai nuo senių skiriasi (rudenį) tik juodu snapu, palaipsniui pereinančiu į pilkšvą, ir šviesesnėmis rainutėmis.

Šis puikus paukštis gyvena (ar bent gyveno) Europos pietuose, pietinėje Rusijoje, Azijos vakaruose, Sibiro pietryčiuose, Kinijoje ir Japonijoje. Pastaraisiais laikais, ypač Europoje, geografinė jo išplitimo riba labai susiaurėjo, nes, žmogaus persekiojamas, jis daugelyje kraštų išnyko. Kadaise apsčiai perėjo Vengrijoje, o dabar ten yra nedidelė vietelė, kur jie dar krauna lizdus. Šiek tiek daugiau jų peri Volgos deltoje ir didelių, įtekančių į Kaspijos ir Juodąją jūrą upių žemupiuose. Iš artimų mums kraštų, kelis kartus aptiktas Lenkijoje, vieną sykį net apie Lomžą (Tacza-

nowski's), Baltarusijoje apie Minską (Buturlin'as), Latvijoje (Grosse ir Transehe) yra žinoma apie 6 paukščių nušovimą. Rytprūsiuose ligi šiol tikrai nėra nustatyta. Į Lietuvos faunos sąrašą įtraukiu šią rūšį, remdamasis tais duomenimis, 1903 m. birželio mėn. 27 d. Lydos apskrityje, Lebiodkos ūkio tvenkinyje, pakėliau visai baltą garnį, maždaug pilkojo garnio dydžio. Nuskridęs apie pusę kilometro, jis nusileido gryname dirvone ir buvo labai aiškiai matomas pro žiūroną. Kadangi sunku teigti ten buvus pilkojo garnio albinotinę formą, manau, jog tai buvo didysis baltasis garnys. Nepatikrintais duomenimis, vienas šių paukščių buvo pastebėtas Žuvinto ežere. Pagaliau 1959 m. IX mėn. trečioje dekadoje baltasis garnys buvo nušautas Matelių ežere.

Gyvenimo būdu jis panašus į kitus garnius, minta daugiausia žuvimis, kitais vandens gyvūnais ir jaunais paukščiukais. Peri taip pat kolonijomis, lizdus krauna iš nendrių lapų, jo pamatą padaro iš šakų, kupstuose, arba prilenktose nendrėse, kartais karklų šakose. Retai juos krauna aukštesniuose kaip 5 metrų medžiuose. Dėtis susideda iš 3—4 kiaušinių, retai net 5; kiaušiniai melsvai žalios spalvos. Jų didumas (vidurkis) 61,3× 42,7 *mm*.

Mažasis baltasis garnys. *Egretta garzetta* (L.)

LVII pav.

Latv. *zīda kārnis*. Lenk. *czapla nadobna*. Rus. *čepura-nužda*. Vok. *Seidenreiher*.

Du porūšiai: Europos ir Azijos paukščiai priklauso *E. g. garzetta* (L.) porūšiui.

Šis garnelis už didįjį baltąjį garnį daug mažesnis — savo liemeniu prilygsta dideliam karveliui, bet, žinoma, kaip ir kiti garniai, turi ilgą kaklą, ilgas kojas, todėl daro didesnio paukščio įspūdį. Jo ilgis 500—600 *mm*; sparnų tarpugalis 900—930 *mm*; suglausto sparno ilgis 265—300 *mm*. Sveria apie 500 *g*. Visas paukštis baltas, pakaušyje 2—3 iki 20 *cm* ilgio smailios plunksnelės, o ant nugaros keliasdešimt savotiškų puošnių, kaip didžiojo baltojo garnio, plunksnų iki 24 *cm* ilgio, jų galai yra užriesti aukštyn. Kaklo pamate barzdelė, iš ilgesnių plunksnų sudaryta. Snapas ir kojos juodos, plika oda prie snapo žalia. Rainutė geltona. Pasibaigus perėjimo laikotarpiui, paukščiai šeriasi ištisai ir tuomet praranda puošnias plunksnas, kurios vėl užauga kitą pavasarį. Tarp patino ir patelės nėra žymaus skirtumo. Jaunikliai neturi kuodukų ir puošnių plunksnų.

Peri pietinėje Europoje (Ispanija, Prancūzija, Italija, Jugoslavija, Vengrija, Pietų Rusija) ir Azijoje iki Japonijos. Užklysta į šiaurės kraštus, D. Britaniją, Belgiją, Vokietiją, Lenkiją. Iš artimų mums kraštų šis paukštis pastebėtas ir nušautas Latvijoje (pasak Grosse ir Transehe, sumedžioti du paukščiai); Rytprūsiuose, pasak Tischler'io, keletą kartų sumedžiotas. To paties autoriaus duomenimis, vienas paukštis 1898 m. rudenį buvo nušautas Rusnėje, Šilutės apskrityje. Taczanowski's teigia, esą, keletas jų buvę nušauta Lenkijoje, vienas Suvalkijoje, Bebros upės pakraštyje, iš penkių galvų būrelio.

Savo papročiais ši rūšis panaši į kitus garnius.

Didysis baublys, kaukutis. *Botaurus stellaris* (L.)

LVIII, LIX pav.

Baltg. *buhalo.* Est. *suur hüüp.* Latv. *dumpis.* Lenk. *bąk.* Rus. *vyp.* Vok. *Rohrdommel.*

Ši rūšis skaidoma į du porūšius, iš kurių vienas, *B. s. stellaris* (L.), gyvena Europoje ir Azijos vakaruose iki Irtyšiaus slėnio, kitas, *B. s. orientalis* But., toliau į rytus.

Keistiems ir nepaprastiems paukščiams priklauso baublys. Jame viskas keista, pradedant minkštomis, puriomis plunksnomis, labai gausiomis ir ilgomis kaklo priekinėje dalyje, bet retomis kaklo užpakalyje. Keistos jo labai didelės ilgais pirštais žalios kojos ir smailus kaip yla žalias snapas, be to, dar geltonos gyvatiškos išraiškos akys. Dėl purių gausių plunksnų jis atrodo labai didelis, nors, iš tikrųjų, nupeštas ar nuluptas yra maždaug kranklio didumo, tik, žinoma, daug ilgesniu kaklu ir stambesnėmis kojomis. O didelis paukštis jis atrodo visų pirma dėl kaklo plunksnų, būtent, iš priekio šios plunksnos labai ilgos ir tankios, sudaro lyg platų skydą, einantį vis platyn nuo galvos iki pagurklio ir pasibaigiantį ilgoka barzda, kurią turi visi šios šeimos paukščiai. Šios puikios plunksnos, reikalui esant, gali būti priglaustos prie kūno, tada jos uždengia ir kaklo užpakalį, kuris yra apaugęs tik pūkais ir mažomis plunksnelėmis. Tačiau kai baublys šias puošnias plunksnas pastato, jo kaklas atrodo labai storas, ir paukščio išvaizda darosi didinga. Pakaušyje auga skirtingos plačios plunksnos. Jas paukštis gali pakelti, ir dėl to pasidaro lyg plati apikaklė. Jų kūno ilgis 600—700 *mm*; sparnų tarpugalis 1060—1110 *mm*; patino suglausto sparno ilgis 320—350 *mm*, patelės 300—326 *mm*. Lietuvos paukščių: dviejų patinų 329—334 *mm*, penkių patelių 288—332 *mm*; vidutinio riebumo patinas sveria 1100—1400 *g*, patelė apie 900 *g*.

Dėl sudėtingo rašto baublio spalvą aprašyti labai sunku. Aplamai vyrauja gelsvai palšai molinė spalva, įvairiu juodu raštu išmarginta. Viršugalvis yra juodas, juoda ir išilginė juostelė, einanti nuo snapo pamato po akimis; nugaros ir pečių plunksnos išmargintos juosvais dryželiais ir juodomis dėmėmis, panašiomis į raidę V. Kaklo plunksnos, sudarančios žymiausią apdaro dalį, atrodo taip: per kaklo vidurį, pradedant smakru, eina juosvai rusva juosta iki pagurklio, o šios juostos šonais dvi eilės mažiau ryškių juosvų dėmių šviesiai palšame dugne. Krūtinėje pailgos juosvos dėmės; papilvė nedėmėta, šviesi. Plasnojamosios plunksnos juosvos rudais skersiniais dryžiais, vairuojamosios rusvos, juosvai dėmėtos ir taškuotos. Visos plunksnos esti apibarstytos pudra; tai ypač matyti juodose plunksnose. Šios pudros ypatybes ypač lengva patirti tamsiu audeklu, pvz., rankove pabraukus per krūtinėje esantį pudrinių plunksnų plotą, ant rankovės palieka baltas miltinas lopelis.

Baublys gyvena nuo Portugalijos, Didžiosios Britanijos ir Vakarų Afrikos, vakaruose, iki Usurio krašto ir Japonijos, rytuose. Šiaurėje jie veisiasi iki 60° Skandinavijoje, Suomijoje ir Karelijoje, o toliau į rytus ši riba eina žemyn iki 58,5° (Tiumenė, Tobolskas). Pasitaiko visur Europoje, bet

niekur nėra gausus ir kai kur dėl melioracijos ir kitų žemės kultūrinimo darbų ir neracionalios medžioklės nyksta. Pavyzdžiui, Anglijoje nustojo perėti apie 1868 metus, nors 1911 metais vėl ten pasirodė.

Žiemai dažniausiai išskrenda į Vidužemio jūros pakraščius, Afrikoje iki Abisinijos, į Indiją ir Birmą. Taip pat žiemoja Kryme, Kaspijos pakraščiuose, Vidurinėje Azijoje ir Užkaukazėje. Nedaug baublių lieka žiemoti ir Vidurinėje Europoje, kaip Reino pakraščiuose, Olandijoje ir Anglijoje. Tischler'is retkarčiais žiemojančių baublių aptikdavo Rytprūsiuose, o Taczanowski's — Lenkijoje. Mūsų krašte baubliai nėra reti paukščiai, nors pamatyti nelengva. Pavasarį jie pasirodo kovo mėnesiui įpusėjus, o išskrenda spalio mėnesio pabaigoje, bet daugiausia jų galima aptikti rugsėjo mėnesio pabaigoje, nes tuomet laikinai apsistoja šiaurės kraštų keliautojai. Atskiri paukščiai mūsų krašte delsia daug ilgiau ir, tur būt, neretai žiemoja: pavyzdžiu gali būti baublys, kurį 1939 m. sausio mėn. 1 d. T. Zubavičius matė Žuvinto ežero pakraštyje ir kurį dar vėliau matė vietiniai žmonės.

Nuo kitų garnių baubliai skiriasi savo paslaptingu gyvenimo būdu. Jie ištisas dienas praleidžia tankiuose nendrynuose bei švendrynuose, iš kur tik varu gali būti išvaryti arba retkarčiais per peštynes poravimosi laikotarpyje vienas patinas priverčia kitą pakilti ir trumpam laikui pasirodyti ore. Tačiau nakties metu baublys yra labai veiklus ir dažnai perskrenda iš vieno nendryno į kitą arba atlieka tolimesnes keliones į kitą ežerą. Pavasarį, stojus gražiam orui, patinai tuoj ima skardentis savo keistais balsais. Tas jų dviskiemenis balsas, maždaug panašus į „hu-pumb... hu-pumb... hu-pumb", girdimas net už kelių kilometrų, ima sklisti saulei nusileidus ir skardi, su mažomis pertraukomis, visą naktį, kiek rečiau ir dienos metu. Žmonės įsitikinę, kad susidarytų toks balsas, baublys turi įkišti snapą į vandenį, bet pastaruoju metu ornitologai griežtai tą nuomonę neigia. Gaila, iki šiol niekas nėra matęs baublio, leidžiančio šį balsą. Tačiau Heinroth'as yra stebėjęs baubiant artimą mūsų baublio Amerikos giminaitį *Botaurus lentiginosus*. Šis paukštis leido balsą, tupėdamas šakoje, įtrauktu kaklu ir pripūtęs pagurklį oro, sudarydamas nelyginant rezonatorių. Naujesnių laikų stebėtojų nuomonė yra ta, kad vien patelė tesirūpinanti kiaušiniais ir kad aplink vieną baubiantį patiną įsitaisančios kelios patelės, todėl ir patino baubimas nėra susijęs su vienos patelės perėjimu. Taigi šis balsas yra lyg patino ekspozitūra, arba iškaba, žinotina praskrendančioms patelėms. Nepaprastai stiprus patino balsas yra gera priemonė šiam tikslui pasiekti.

Lietuvoje baublių pasitaiko visur, kur tik yra tanki pelkių augalija, ajerai, nendrės, švendrai, asiūkliai, ir jų plotai nėra per maži. Mano patyrimu, baubliai gana apsčiai peri Žuvinto ežero plovuose bei klampiuose krantuose, o paskirų paukščių perėjimo metu užtikdavau Duselninkų, Gudelių, Ūdrijos ir kituose Alytaus apskrities ežeruose. Lydos apskrityje esu girdėjęs baubiant paukščius Vosyliškių valsčiuje, Lebiodkos ir Kostenevkos paupių balose, o vieną esu nušovęs Miakišų kaimo pelkėje. Kauno apskrityje esame radę jų Raudondvaryje, taip pat turime egzempliorių

iš Vilkaviškio ir Kėdainių apskričių. J. Elisono duomenimis, šie paukščiai buvo randami perint Utenos apskr., Alaušo ežere; Tauragnų valsč., Voikeso ežere; Ukmergės apskr., Gelvonių valsč., apie Stavarygos ežerą, ir Užulėnio karklynuose; Biržų apskrityje 1924 metais jie baubę pelkėse tarp Kilučių kaimo ir Šlyžių dvaro ir Pumpėnų valsčiuje, Kryklėnų ežere; Panevėžio apskrityje, Raguvos valsčiuje esą daug baublių liūnuose; Ramygalos valsčiuje, Juodosios upės liūnuose, prie Paberžių kaimo; Naujamiesčio valsčiuje, Miškių kaimo laukuose užaugusiame ežere baublių būdavo prieš pirmąjį pasaulinį karą; Smilgių valsčiuje, Perekšlių kaimo baloje, 1923 m. vakarais buvo girdimas vienas baublys; Velžio valsčiuje buvo pastebimi baubliai Juostos paupyje, ties Sodeliškių kaimu; Subačiaus valsčiuje buvo girdėti baubiant ir rastas lizdas su kiaušiniais Taškumedžio pievose; Šiaulių apskrityje buvo jų girdėti baubiant Šiaulių ežere; Raseinių apskrityje, Tyrulių pelkėse, tarp Tytuvėnų ir Šiaulių, nuolat peri baubliai. Esamais duomenimis, baublių tikrai daug randama Nemuno deltoje, bet taip pat netrūksta jų Rytprūsių ežeruose, apaugusiuose nendrėmis. V. Christoleit'as yra radęs jų visur, kur tik yra užtektinai nendrių.

Rudenį baublių randama visame krašte, ne tik ežeruose ir paupiuose, bet ir tvenkiniuose, ir mažose balose. Tuomet nesunku nustatyti jų buvimą, ypač vakare arba naktį, kai jie, traukdami iš vienos vietos į kitą, šaukia ypatingu, labai stipriu balsu, maždaug „kao".

Savo gausiomis puriomis plunksnomis, blankiomis spalvomis, lėta tylia eisena baublys turi kažką pelėdiško. Kaip ramiai tupinčią storame stavaryje pelėdą sunku atskirti nuo medžio stuobrio, taip pat sunku pastebėti ir baublį tankiame nendryne, nes jo spalvos, ypač mišinys juodų ir rudų dryželių gelsvame dugne, sudaro visišką panašumą su apdžiūvusių nendrių stiebais. Lyg žinodamas apie tą nepaprastą savo apdarą ir aplinkos spalvų darnumą, baublys elgiasi taip pat, kaip pelėdos pavojaus atveju — pavirsta tarytum negyvu daiktu. Užtiktas pelkių tankumyne baublys išsitiesia, kaip pagalys, pakėlęs snapą statmenai į viršų, priglaudęs visas plunksnas prie kūno, ir tuomet atrodo tikrai kaip pasmailintas baslys, įsmeigtas nendryne. Tokia poza jis neretai tupi ant krūmo šakos pelkės brūzgyne arba ant nendrių, suėmęs savo ilgais pirštais ištisą jų saują, nes viena nendrelė neišlaikytų jo svorio. Pažymėtina, kad baublys, atsistojęs šitokia poza, visuomet atkreipia į priešą savo krūtinę, o, jei priešas suka aplink jį ratą, paukštis labai nežymiais judesiais sukasi taip, kad krūtinė nuolat būtų atkreipta į priešą. Jeigu šita poza negelbsti, ir baublys jaučiasi priešo pastebėtas, jis pamažėli pereina į apsigynimo pozą, kuri atrodo taip. Kojos sulenkiamos, ir paukštis visa apačia remiasi į tą daiktą, ant kurio tupi, sparnai plačiai išskečiami, ir tada jie sudaro lyg platų skydą; plačiai pastatomos kaklo plunksnos ir kuodukas pakaušyje, kaklas įtraukiamas, o snapas atkišamas į priekį. Tuomet kaklas ir galva būna tokioje padėtyje, kaip susisukusi gyvatė, pasiruošusi suduoti priešui smūgį, tik baublio ginklas — jo smailus, lyg yla, snapas, kurį jis moka žaibo greitumu kyštelėti ir priešui padaryti dvi (nes snapas šiek tiek pra-

LVIII. DIDYSIS BAUBLYS — *BOTAURUS STELLARIS* (L.)

LIX. DIDYSIS BAUBLYS — *BOTAURUS STELLARIS* (L.); pūkuoti paukščiukai lizde

LX. MAŽASIS BAUBLYS — *IXOBRYCHUS MINUTUS* (L.)

LXI. NAKTIKOVAS — *NYCTICORAX NYCTICORAX* (L.)

veriamas) skaudžias žaizdeles. Ši pastaroji poza yra paskutinė priemonė apsiginti nuo priešo, bet dažniausiai užtenka pirmosios „baslinės", kad priešas baublio nepastebėtų. Net ir šuns išvengti pasiseka baubliui, nes šia poza jis neretai sustoja nendrių bei švendrų viršutinėse dalyse, kur šuo vis tiek jo nepasiektų. Iš šio aprašymo suprantama, kodėl baubliai prisileidžia žmogų visiškai arti, ir tuomet žmogus arba visai jo nepastebi, arba pastebi priėjęs taip arti, jog galima jį užmušti lazda, ir tai neretai atsitinka. Staiga pakilęs, toks didelis ir keistas paukštis, dargi iš taip netoli, visuomet medžiotojui padaro nepaprastą įspūdį ir, nors jis lekia iš lėto, dažnas medžiotojas, netekęs galvos iš didelio susijaudinimo, paleidžia šūvį pro šalį. Kartais iš siūbuojančių nendrių galima suprasti, kur jis yra, nes prieš pakildamas, jis kopia nendrėmis tol, kol jos tik išlaiko jį, ir iš ten nekliudomas pakyla skristi. Baublys, priglaudęs tarp pečių galvą, nuleidęs žalias dideles kojas, tyliai pelėdiškai kiek nuskrenda ir vėl nusileidžia į nendryno prieglobstį.

Šiaip niekieno netrukdomas baublys visą dieną mažai juda, kaip ir kiti naktiniai paukščiai, nors tamsiomis dienomis esti kiek veiklesnis. Užtat temstant, jo nuotaika pasikeičia — jis ima kopinėti nendrėmis, dažnai kyla skristi ir aplanko kitus nendrynus; tuomet ir girdimas jo „k a o".

Atrodo, kad dienos metu baublys maisto neieško, o medžioja tik naktį. Nors stebėti šį paukštį nakties metu neįmanoma, bet tik iš laikomų nelaisvėje nustatyta, kad jie lėtais, tyliais žingsniais, lyg sėlindami, vaikšto sekliuose vandenyse, o išvydę grobį, žaibo greitumu ištiesę kaklą, vikriai jį pagauna. Nušautų baublių skilviuose ir stemplėse dažniausiai rasdavau žuvų, ypač ešerių iki 15 *cm* ilgio, dažnai būdavo ir varlių. Kitų stebėtojų duomenimis, jie suryja daug karosų, lydžių, vijūnų, mekšrų, dyglių, t. y. tokių žuvų, kurios randamos dumblėtame dugne. Neatsisako jie ir nuo visokių vandens vabzdžių, kaip biržių, apsiuvų vikšrų, dusių ir kt. Rasdavau jų skilviuose ir kumeldėlių, ir varlių buožgalvių. Kai kurie autoriai teigia, esą, baubliai labai mėgstą švendrų stiebuose gyvenančius peteliškių vikšrus ir dėl to šių augalų stiebus skaldo pusiau. Rupūžių baubliai nelesa, bet jų skilviuose buvo randama pelių liekanų, o ir nuo jaunų paukščiukų jie, tur būt, neatsisako.

Sprendžiant iš laikomų nelaisvėje baublių, atrodo, kad ne visais metų laikotarpiais jie yra vienodai ėdrūs. Heinroth'as rašo, kad jo augintiniai daugiausia sulesdavo gruodžio mėnesį; viena jų porelė surydavo vakare 250 *g*, o sekantį vidudienį 100 *g* gružlių *(Gobio gobio)*. Iš to kiekio didesnis patinas surydavo du trečdalius, o mažesnė patelė vieną trečdalį.

Tik žmogaus nelankomuose ramiuose nendrynuose, švendrynuose bei asiūkliuose baublys pasiryžta perėti ir todėl laukia, kad šie tankumynai paaugtų tiek, kad juose būtų galima pasislėpti. Lizdą krauna kupstuose bei plovuose iš asiūklių, nendrių, meldų, tik jo vidurys išklojamas kiek švelnesne medžiaga ir yra nežymus įdubimas kiaušiniams padėti. Kiaušinių esti 3—6, ir jie labai panašūs į vištos kiaušinius, tik skirtumas tarp smailiojo ir bukojo galo ne toks žymus. Jų vidutinis dydis 57,2×40,5 *mm*, o spalva šviesi alyviškai rusva. Kol šviežį, turi žalią atspalvį, o vėliau

pasidaro tokios spalvos, kaip pienu baltyta kava. Peri tik patelė, ir šis jos darbas trunka 25—26 dienas. Iš kiaušinio išrieda labai keistos išvaizdos pūkuotas jaunas baubliukas; jo pūkai ilgi, rusvos spalvos ir tokie reti, jog vietomis matyti plika oda, ir negalima pasakyti, kad jis tuomet būtų gražus. Jei lizdo niekas nelanko, jaunikliai užtrunka jame ilgiau, o jei žmogus ima lankytis, dargi pačiupinėja paukščiukus, jie gana greit, maždaug po dviejų savaičių, iššliaužia iš lizdo ir, apkabindami savo ilgais pirštais po keletą nendrių, kopinėja jomis, pakrikdami aplink lizdą.

Palyginus su pilkaisiais garniais, jauni baubliai labai tylūs ir, sutikdami atskrendančią motiną, leidžia tylų virpantį balsą, panašų į žaliosios rupūžės kurkimą. Jau trijų savaičių baubliukai priešo akivaizdoje, pvz., užėjus žmogui ar šuniui, atsistoja ginamąja poza, prasižiodami ir šnypšdami; tuomet jie atrodo taip baisiai, jog dažnas šuo nedrįsta jų pulti. Aštuonių savaičių jaunikliai jau gerai skrenda.

Du Lietuvoje žieduoti baubliai, vienas Žuvinto ežere, kitas Kauno Zoologijos sode, buvo nušauti: vienas — Prancūzijoje, antras — Jugoslavijoje. Mūsų krašte baublių nušaunama taip pat nemaža, ypač per ančių medžiokles, nes šauti į šį didelį, lėtai lekiantį paukštį yra labai lengva. Bet reikia pripažinti, kad juos šaudyti nėra jokios prasmės, nes jų mėsa valgiui visiškai netinka, ir tenka gailėtis, kad šis nepaprastai įdomus paukštis be gailesčio mūsų krašte naikinamas.

Man teko kelis kartus laikyti baublius nelaisvėje. Su nauja aplinka jie apsipranta gana greitai, mielai ryja mėsos gabalus, sliekus ir kt., bet labiausiai mėgsta žuvis, tačiau neliečia pagulėjusių nešviežių žuvų. Rudens ir pavasario traukimo metu belaisviai darosi neramūs ir naktimis daužosi veržčiamiesi pasprukti. Jie mėgsta maudytis, ir todėl jiems reikia pastatyti didelį indą su vandeniu. Jiems išsimaudžius, vandens paviršiuje lieka daug pudros.

Mažasis baublys. *Ixobrychus minutus* (L.)

LX pav.

Est. *väike hüübike.* Latv. *mazais dumpis.* Lenk. *bączek.* Rus. *vyp malaja.* Vok. *Zwergrohrdommel.*

Mažasis baublys yra mažiausias iš visų garnių šeimos paukščių, gyvenančių mūsų krašte, o drauge savo švelniomis formomis ir savo kontrastinėmis spalvomis vienas gražiausių šios šeimos atstovų. Ūgiu jis nedaug didesnis už varnėną, tik jo kaklas daug ilgesnis ir sparnai platesni; aplamai jis turi visiems garniams būdingą šonuose suplotą kūną. Jo kūno ilgis 320—380 *mm*; sparnų tarpugalis 500—550 *mm*; suglausto sparno ilgis 145—159 *mm*, o dviejų Lietuvos paukščių 142—147 *mm*.

Seno patino viršugalvis, pečiai, nugara, uodega ir plasnojamosios plunksnos juodos, kai kur su metalo žvilgėjimu; likusios kūno dalys šviesiai pilkai rusvos įvairiais atspalviais, pvz., galvos šonuose vyrauja

švelnus violetinis atspalvis, o pagurklis šviesus, beveik baltas; pagurklio šonais juodos, palšais kraštais plunksnos sudaro gražią grandinėlę. Snapas šviesiai geltonas, kaip ir plikos odos plotas aplink akis, kojos gelsvai žalios; rainutė geltona.

Patelės viršutinėje kūno dalyje, ten, kur patino juoda, vyrauja durpinė spalva, tik plasnojamosios plunksnos ir uodega yra juosvos; skruostai ir kaklo šonai rudi, kaklo priekis, krūtinė ir pilvas šviesiai rusvi, neryškiais tamsesniais išilginiais dryžiais.

Jauniklių spalvos iš esmės, kaip ir patelės, bet nugaros spalva nuo sparnų dengiamųjų plunksnų spalvos nėra ryškiai atskirta, visos juodos spalvos turi rusvą priemaišą, o apatinėje dalyje išilginis dryžuotumas tankesnis ir ryškesnis.

Ką tik išsiritęs iš kiaušinio paukščiukas apžėlęs šviesiai rusvos spalvos pūkais, bet vėliau darosi šviesesnis. Viršugalvyje tie pūkai ilgesni ir statūs, todėl susidaro lyg kuodukas.

Mažasis baublys gyvena visoje pietinėje Europoje iki Prancūzijos, nedaug jų Olandijoje, Vokietijoje, Pabaltijo kraštuose, Rusijoje iki Permės, Š. Afrikoje, Palestinoje, Mažojoje Azijoje, Užkaspyjyje, Vakarų Sibire ir Indijos šiaurės vakaruose. Žiemoja Afrikoje iki Kapo ir mažiau Azijos pietuose. Mūsų krašte nėra retas paukštis, bet, gyvendamas tankiuose nendrynuose, retai kada žmogui pasirodo ir todėl mažai težinomas. Gyvenimo būdu jis labai panašus į savo didįjį giminaitį, bet gyvena mažesniuose plotuose, neretai pasitenkina net nedideliu tvenkiniu ar kūdra, kad tik ji būtų užtektinai nendrėmis apaugusi. Kai kada užtikdavau jų mažose sodų kūdrose, toli nuo ežerų ar balų. Rasdavau jų Nevėžio nendrynuose, ties Raudondvariu, kur mano akivaizdoje 1921 m. liepos mėn. 15 d. buvo nušautas patinas, o iš jo elgesio galima buvo suprasti, kad ten būta jo vaikų. Žuvinto ežero nendrynuose bei švendrynuose gana gausus; 1921.VII.14 gavau iš ten seną patelę, kuri buvo įlindusi į kilpą, pastatytą vietinių brakonierių antims gaudyti. Esama jų Daugo ežere, iš kur turiu seną patiną, nušautą 1939 m. liepos mėn. 5 d.; neabejotinai šie paukščiai ten peri aukštomis nendrėmis apaugusioje įlankoje, vadinamoje Bandurage. Klaipėdos krašte, pasak Tischler'io, mažųjų baublių paskirų porų pasitaiko Kuršių marių pakraštyje ir Nemuno senupiuose. Hartert'as mini jų esant Nemuno pakraščiuose, o Gude sako, kad jų esą apsčiai apie Tilžę, iš kur nuo gegužės iki rugpiūčio mėnesio yra gauta aštuoni paukščiai.

Mažasis baublys veiklus ir judrus tik nakties metu. Jis dažnai tada perskrenda šen ir ten, o dieną tūno pasislėpęs tankumynuose. Tačiau ir dienos metu Daugo ežere dažnai girdėjau jo balsą: tai keistas „vef, vef", greičiau panašus į šuniuko lojimą, negu į paukščio balsą, ir spėju, kad šis garsas atitinka didžiojo baublio baubimą. Išgirdus šį balsą ir turint šiek tiek pasiryžimo pabraidžioti po klampynes, pagaliau galima šį paukštį pakelti. Tokiu atveju jis, nuskridęs ne per toliausiai, vėl nutupia artimame nendryne.

Pasak Taczanowski'o, mažieji baubliai, skraidydami nakties metu, šaukia „ker-ker".

Lizdą suka iš nendrių, ajerų lapų ar meldų. Jis nėra meniškai padarytas, plokščias ir tik viduryje šiek tiek įdubęs. Lizdą krauna ant kupsto arba dažnai ant kelių, prie vandens prilenktų, nendrelių. Kartais lizdas sukraunamas krūmų šakose, gana stipriai pritvirtinamas lanksčiomis žolėmis. Kiaušinių esti dažniausiai 5—7, retai mažiau ar daugiau; jų didumas vidutiniškai 35×26,5 *mm*. Jie yra smailūs abiejuose galuose, balti be atspindžio, šviežiai padėti yra šviesiai žalio atspalvio. Patelė peri 16—17, kartais 19 dienų ir ilgą laiką tupi ant išsiritusių vaikų, kol jų rusvi pūkai pasikeičia plunksnomis. Abu seniai neša jiems lesalą savo ryklėse, kurios tuo metu išsiplečia kaip maišas, ir išmeta jį ant lizdo krašto. Nepaliaujamai mindžiojant lizdą, jis pasidaro visiškai plokščias. Jeigu jų niekas nebaido, jaunikliai ilgą laiką užtrunka lizde, priešingu atveju, jie, ilgai negalvodami, puola į vandenį ir tuoj, užtikę net stačias nendres, kabinasi į jas ir lipa aukštyn. Kai tik jie pajėgia skristi, senių prie jų daugiau nematyti, ir atrodo, kad šie, nustoję rūpintis vaikais, palieka gimtąjį kraštą.

Mažieji baubliai kiaušinius ir vaikus myli taip, jog net sunku varu išvaryti patelę iš krūmo, kur yra jos lizdas. Artinantis prie lizdo, patelė tuoj pasirodo, prieina arti; atsitikdavo, kad net snapu kirsdavo žmogui į ranką. Kabindamasi į nendrių ir kitų žolių stiebus, ji gailiai šaukia „gek gek gek", kilnoja uodegą, kaip vandens vištelė, ir rodo didžiausią susijaudinimą. Jei jaunikliai tupi dar lizde, ji prieina taip arti, jog beveik lazda galima ją užmušti, bet patinas laikosi atokiau, iš pasalų žiūri į trukdytoją, ir kartais girdėti jo balsas.

Mažasis baublys maisto ieško daugiausia nakties metu, todėl dieną nušautų paukščių skilviai yra tušti arba apytuščiai. Ieškodamas grobio, mažasis baublys elgiasi kaip ir jo didysis giminaitis, t. y. žingsniuoja lėtais atsargiais žingsniais vandens pakraštyje arba sekliame vandenyje, kad, išvydęs tinkamą gyvūną, žaibo greitumu ištieseęs kaklą jį pagautų. Jo paprasčiausias ir mėgstamiausias grobis — tai vijūnai, net iki 14 *cm* ilgio, ir kitos smulkios žuvelės: karosai, lynai, dyglės, mekšrai. Rečiau praryja jis smulkią varlytę, o dažniau varlių buožgalvius ir tritonus. Nemažai jis sulesa vandens vabzdžių, pvz., biržių ir apsiuvų vikšrų, o minkštakūnius, dėles ir sliekus ryja tik retkarčiais.

Šį gražų, malonų paukščiuką retai kas medžioja, nes iš jo vargiai galėtų būti kokia nauda. Tačiau kai kurie medžiotojai, ypač tie, kuriems gamtos apsaugos idėja yra svetima, neretai nušauna jų per ančių ar perkūno oželių medžiokles, ir kiek man teko patirti, šio paukščiuko nušovimas visuomet sukelia dėl jo nepaprastos išvaizdos didžiausią sensaciją. Medžiotojas net neįtaria, kad šis keistas gamtos padaras neretai gyvena artimiausioje žmogaus kaimynystėje, kaip antai, sodo kūdroje ar malūno tvenkinyje.

Naktikovas. *Nycticorax nycticorax* (L.)

LXI pav.

Est. *ëëhaigur.* Latv. *nakts kārnis.* Lenk. *ślepowron.* Rus. *kvakva.* Vok. *Nachtreiher.*

Europos paukščiai priklauso *N. n. nycticorax* (L.) porūšiui. Amerikoje, Japonijoje, Australijoje, Salamono salose, Filipinuose ir Borneo gyvena dar penki porūšiai.

Šios genties paukščiai savo gausiomis kaklo plunksnomis, iš vienos pusės, panašūs į baublius, iš kitos — ilgomis puošniomis plunksnomis pakaušyje — į garnius. Jų kūnas aplamai gana kresnas, kaklas apytrumpis, snapas trumpesnis, negu tikrųjų garnių, ir šiek tiek sulenktas. Spalvų pasiskirstyme yra tam tikro panašumo į mažąjį baublį, nors nėra tos pačios. Europos naktikovas yra maždaug lygus varnai arba kiek didesnis. Ilgis apie 500 *mm*; sparnų tarpugalis apie 1070 *mm*; patino suglausto sparno ilgis 281—305 *mm*, patelės 274—290 *mm*. Sveria apie 750 *g*.

Senas patinas tikrai puikus paukštis: jo viršugalvis ir pečiai juodi su metaliniu žaliu atspalviu, o, tam tikru kampu žiūrint, šis atspalvis darosi mėlynas ar violetinis. Pakaušyje trys baltos plunksnos, 20 *cm* ilgio, sudaro ilgą gražų kuoduką, gulantį net ant nugaros. Šios trys plunksnelės yra kaip loveliai ir, įeidamos viena į kitą, atrodo, lyg būtų tik viena, bet paukštis gali šį kuoduką pakelti ir šias tris plunksneles išskleisti. Sparnai ir uodega šviesiai pilkos, perlų spalvos, taip pat balsvai pilkos spalvos yra kaklo šonai, o kakta ir visa kūno apačia balta. Snapas juodas, plika oda aplink snapo pamatą tamsiai žalia, rainutės tamsiai raudonos, kojos žaliai geltonos.

Sena patelė už patiną truputį mažesnė, turi trumpesnį kuoduką, o šiaip mažai nuo patino tesiskiria.

Jauniklių pirmaisiais gyvenimo metais viršutinė kūno dalis yra pilkai rusva, išmarginta daugybe juosvų dėmių, pailgų ant galvos ir kaklo, platesnių ant pečių ir nugaros. Baltos dėmės yra visų sparno dengiamųjų ir plasnojamųjų plunksnų galuose. Kaklo apačia balsva su išilginiais tamsiais dryželiais, o kita kūno apačios dalis šviesiai rusva su tokiais pat, tik tamsesniais dryželiais. Jau pirmą sykį nusišėręs jaunas paukštis įgyja juodą kepuraitę, bet šis juodumas nėra dar toks ryškus ir toks žvilgantis, kaip senių, taip pat kūno viršutinė dalis, nors ir pilka, bet rusvai aptraukta, o pečiai, užuot buvę juodi, yra tik už sparnus šiek tiek tamsesni; visa kūno apačia ne grynai balta, nes turi rusvą atspalvį. Jauni paukščiai neturi kuoduko. Tik ketvirtais savo gyvenimo metais naktikovai įsigyja puikias spalvas ir ilgą kuoduką.

Naktikovo tėvynė — pietų Europa, išimtiniais atvejais peri dar Olandijoje ir Vakarų Prūsijoje. Pietuose randamas beperintis Afrikoje į rytus iki Indijos ir Zundo salų. Lenkijoje pasitaiko neretai. Latvijoje, pasak Grosse ir Transehe, nušautas apie Rygą 1901 m. liepos mėn. 24 d. ir 1862 m. gegužės mėn. 2 d.

Nors naktikovų Lietuvoje dar nėra rasta, vis dėlto galima tikėtis, kad anksčiau ar vėliau jie bus aptikti, kai labiau bus susidomėta mūsų krašto gyvūnija. Klaipėdos krašte, pasak Tischler'io, 1825 m. didelė naktikovų

kolonija buvo Šėtrikuose apie Nemunyną; miškų urėdas atsiuntė Karaliaučiaus Muziejui vieną nušautą paukštį, pranešdamas, kad tie paukščiai seniau nebuvę pastebėti, bet dabar labai apsčiai pasirodę. Toliau tas pats autorius teigia, kad šių paukščių buvo nušauta apie Tilžę, Gumbinę ir kitose Rytprūsių vietose.

Naktikovai, kaip ir baubliai, yra naktiniai paukščiai — dienos metu tūno pasislėpę tarp medžių bei krūmų šakų. Saulei nusileidus, išskrenda ieškoti maisto ir darbuojasi visą naktį. Keliauja ir nakties metu, ir tuomet šaukia „ko", kaip didieji baubliai. Jo balsas panašus į aiškiai tariamus skiemenis „kva-kva". Kaip garniai, o dažniausiai kartu su jais, peri didelėmis kolonijomis. Lizdus krauna vandens pakraščių krūmuose bei medžiuose ir kelia didelį triukšmą, jei kas prie jų kolonijos artinasi. Pats lizdas esti menkas ir toks skystas, jog kiaurai permatomas. Deda 4—5 ilgus laibus kiaušinius, blankios žalsvai melsvos spalvos, šviesesnės, negu pilkojo garnio kiaušiniai. Vidutiniai jų matai 49,5×35,2 *mm*.

Naktikovai turi tą patį paprotį, kaip ir baubliai, pajutus pavojų, atsistoti nejudamai kaip basliai, bet, jei pavojus praeina, jie palaipsniui ima lenkti kaklą, kol pagaliau tas susiriečia panašiai kaip raidė S. Šiek tiek sujaudintas naktikovas pašiaušia savo puikias kaklo plunksnas ir pastato kuoduką; tuomet trys kuoduko plunksnos, nelyginant ilgi pirštai, čia išsiskečia, čia susiglaudžia. Užtiktas naktikovas pasirodo esąs labai nebaikštus ir prisileidžia visai arti. Minta žuvimis, varlėmis, vabzdžiais ir minkštakūniais.

Zoologijos soduose naktikovų dažnai galima užtikti, nes jie ne tik gerai pakelia nelaisvę, bet dargi narvuose veisiasi taip sparčiai, jog neužilgo nežinia ką daryti su prieaugliu.

BŪRYS. **PLĖŠRIEJI.** *Accipitres (Falconiformes)*

Šio būrio paukščiai minta įvairiais gyvūnais, pavyzdžiui, žinduoliais, paukščiais ir visais kitais stuburiniais, o kai kurios jų rūšys ir vabzdžiais. Jie savo grobį daugiausia medžioja ir ryšium su tuo pasižymi didele fizine jėga, vikrumu ir drąsa. Kiti, ypač grifai, minta dvėseliena. Tačiau yra ir išimčių. Pavyzdžiui, grifams artimas paukštis *Gypohierax angolensis* iš esmės minta aliejinės palmės *(Elaeis quineensis)* vaisiais, ir todėl jo geografinis išplitimas sutampa su šios palmės paplitimu (Moreau, 1933). Kitas plėšrusis paukštis *Daptrius ater,* gyvenantis Gvajanoje, daugiausia minta augaliniu maistu, būtent, *Loranthus* ir *Clusia* augalų vaisiais. Plėšrieji paukščiai maistą ima labai įvairiai, pavyzdžiui, vienos rūšys grobį gaudo tik skrendantį ore (daugelis sakalų), kiti sugeba medžioti miško bei krūmų tankumynuose (vanagai), nemažai yra rūšių, kurios gaudo roplius (gyvatėdis) ir smulkius žvėriukus nuo žemės (smulkūs sakalai). Kiti, kaip erelis žuvininkas, sugeba gaudyti žuvis pasinerdamas po vandeniu, o vapsvaėdis minta vapsvomis ir kamanėmis, iškasdamas jų lizdus iš po žemės.

Plėšriųjų paukščių galva ir kaklas apaugę paprastomis plunksnomis. Tik tarp akies ir snapo pamato gali būti plikos odos nedideli plotai, dažniausiai stangriais šereliais apšepę. Grifų galva ir kaklas gali būti pliki arba apaugę švelniais pūkais ar šereliais.

Plunksnos turi atžalą (žr. I t., 13 psl.), jos neturi tik erelio žuvininko plunksnos. Nagai riesti ir labai stiprūs, ypač antrojo, t. y. vidinio ir pirmojo, t. y. užpakalinio piršto, o ketvirtas pirštas ir jo nagas visų silpniausias. Visuomet jie turi gūžį, kuris prilesus išsikiša į priekį, praskirdamas kaklo plunksnas. Jų snapas, nors trumpas, bet stiprus ir labai riestas su aiškia vaškine. Antsnapio kraštai yra aštrūs ir neretai išlenkti, o kartais čia randamas dantukas (sakalų siaurąja prasme), įeinąs į tam tikrą įdubimą posnapyje. Maistą jie smulkina snapu, primindami grobį kojomis, bet neša jį stipriai apkabinę pirštais ir giliai įleidę nagus. Aplamai nagai — svarbiausias jų ginklas. Įdomu, kad jau

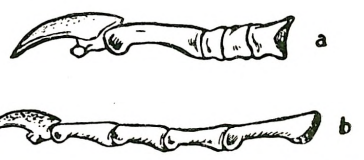

20 pav. Ketvirtojo piršto skeletas: *a* — plėšriojo ir *b* — vištinio paukščio

senais laikais sakalo bei vanago koja mūsų kalboje buvo vadinama „ėmėja" ir šis žodis, pasiskolintas iš mūsų, buvo vartojamas rusų sakalininkų (jemeja). Nagas lengvai sminga į auką, nes abudu jo kraštai yra aštrūs.

Šių paukščių plunksnos nežiba ryškiomis spalvomis, čia daugiausia vyrauja pilka, ruda, juoda, balta spalvos, bet jos labai tobulai suderintos. Jos pasiskirsčiusios dryželiais, skersinėmis ar išilginėmis dėmėmis, dėl to labai dažnai susidaro gražus raštas. Taigi plėšrieji paukščiai dažniausiai labai puošnūs. Jų plunksnų savotišką ypatybę sudaro vadinamosios „kelnės", t. y. ilgos nuo blauzdos nukabusios plunksnos, siekiančios kartais net iki pat pirštų. Šie paukščiai turi 10 didžiųjų plasnojamųjų plunksnų ir nuo 12 iki 16 mažųjų, o uodegoje daugiausia 12 vairuojamųjų; dažniausiai šios didelės stangrios plunksnos turi būdingą raštą, būtent, yra skersai dryžos arba didelėmis taisyklingomis dėmėmis išmargintos. Akys didokos, neretai geltonos spalvos, kartais ugnies atspalviu, o aukščiau jų — ryškus antakis; tai suteikia šiems paukščiams savotišką fizionomiją, pilną išraiškos ir grožio. Tarp juntamųjų organų, be abejo, jų akys užima pirmą vietą, ne blogiau jie ir girdi, bet menkai suuodžia. Skonio jutimas užima ne paskutinę vietą, tai matyti iš to, kad sakalai, vanagai savo medžioklėms pasirenka tam tikrą grobį, pvz., kurapkas, karvelius, antis, o varnas gaudo tik vargo verčiami. Apskritai šiuo atžvilgiu turi tokį pat skonį, kaip ir žmogus. Iš pagauto paukščio ar žvėriuko jie moka išrinkti geriausius kąsnius, kaip smegenis, kepenis, raumenis, bet žarnų nemėgsta. Kadangi jie ne visuomet lengvai randa maisto, tai yra prisitaikę badauti ilgesnį laiką, kartais net keletą savaičių. Gavę daugiau maisto, jie prisikemša ne tik skilvį, bet ir gūžį. Tuomet maisto užtenka ilgesniam laikui.

Plėšrieji auką dažniausiai užmuša suspausdami ją pirštais. Tuomet nagai giliai įsminga į jos kūną. Ypatingas vaidmuo tenka užpakaliniam ir vidiniam pirštui, kurių nagai yra žymiai stipresni negu kitų. Sakalai, ypač stambios jų rūšys, auką užmuša tuo būdu, kad puldami padaro didelę žaizdą užpakalinio piršto nagu ir kartais snapu sužaloja kaklo stuburą bei pakaušį. Maistas virškinamas labai energingai, suvirškinami net kaulai, todėl jų išmatos esti skystos ir paprastai baltos. Paukštis juos iššvirkščia labai toli. Nesuvirškintos maisto dalys, kaip plunksnos, plaukai, chitinas, yra išmetamos pro žiotis. Iš tų dalių susidaro gleivėmis apsitraukęs kamuolys, vadinamas išvama. Tyrinėjant išvamas, nesunku nustatyti paukščio mitybos režimą. Vienos paros maisto kiekis sudaro vidutiniškai apie 10% paukščio svorio, bet jie gali sulesti daug daugiau. Paprastai plėšrieji paukščiai medžioja ir lesa 1—2 kartus per dieną. Tačiau kai esti vaikai, abu tėvai, ypač patinas, turi medžioti visą dieną.

Plėšriųjų paukščių balsai garsūs ir žvarbūs, kartais tokie skardūs, kad arti stovinčiam žmogui tiesiog veria ausį, bet po atviru dangumi, miške ar kalnuose, jie nėra nemalonūs ir gerai harmonizuoja su aplinka.

Šie paukščiai gyvena visuose pasaulio kraštuose ir visokiomis sąlygomis: miške ir lygumoje, pievose ir balose, smėlio dykumose, kalnuose ir jūrų pakraščiuose. Kai kurios rūšys, pvz., pelėsakalis ir sakalas kelei-

LXII. Jauni plėšrieji paukščiai. Viršuje pirmasis pūkų rūbas, apačioje — antrasis: *a* — rudasis peslys, *b* — suopis, *c* — sakalas keleivis

LXIII. SAKALAS KELEIVIS — *FALCO PEREGRINUS* Tunstall.; lizdas

LXIV. SKETSAKALIS — *FALCO SUBBUTEO* L.

vis, yra linkusios apsigyventi miestuose, nepaisydamos žmonių minių. Daugumas jų atsparūs šalčiui ir gyvena tolimoje šiaurėje, bet daug yra tokių rūšių, kurios, žiemai stojus, pasitraukia į šiltesnius kraštus, pvz., žiemą mūsų krašte pasirodo tūbuotieji suopiai ir startsakaliai, kurie šiaip gyvena Europos šiaurės kraštuose, o sketsakaliai ir pelėsakaliai pasitraukia iš mūsų krašto labiau į pietus. Per savo keliones jie neretai susiburia, nors ir labai padrikais būriais, bet šiaip gyvena atskiromis poromis. Tai yra suprantama, nes plėšrusis paukštis ne visur randa maisto, ir daugumai jų reikia nemažo medžiojimo ploto. Tik mažos jų rūšys, kaip pelėsakaliai ir kt., kartais linksta sudaryti nedideles kolonijas. Kaip tik šios mažo ūgio rūšys daugiausia ir minta vabzdžiais, t. y. visur apsčiai randamu maistu.

Plėšrieji paukščiai aplamai yra monogamai ir sudaro pastovias poras. Neveisimosi periodu poros nariai atsiskiria ir medžioja kiekvienas sau, tačiau arti vienas kito. Paprastai yra gana daug neperinčių paukščių, pvz., pernykščių jauniklių. Jie sudaro rezervą tuo atveju, kai vienas poros narys žūva.

Veisimosi laikotarpio trukmė priklauso nuo to, kiek laiko perimi kiaušiniai ir auginami jaunikliai. Stambių paukščių rūšys, kaip grifai, ereliai, perėti pradeda jau ankstyvą pavasarį, nes išvesti vadai reikia daug laiko. Tačiau ir mažesnės rūšys pradeda veistis labai nevienodu laiku. Tai priklauso nuo maisto gausumo. Dauguma rūšių, ypač didelės, pradeda perėti anksti pavasarį (iš mūsų rūšių vapsvaėdis peri nepaprastai vėlai) ir išveda tik vieną jauniklių vadą. Lizdus krauna labai įvairiai. Dažniausiai lizdą krauna aukštuose medžiuose ir neprieinamų uolų kyšuliuose, plyšiuose, urvuose, rečiau krūmuose, balų kupstuose, nendrynuose, o kai kada uoksuose. Dažniausiai lizdo pamatas būna padarytas iš stambių šakų, paskui eina švelnesnė medžiaga, viršuje jis plokščias, yra tik nedidelis įdubimas, skiriamas kiaušiniams. Tokie lizdai kasmet taisomi ir didinami, t. y. pridedama naujos medžiagos, todėl seni lizdai, kaip ir gandrų, yra labai dideli ir griozdiški. Bet aplamai visi plėšrieji paukščiai maža linkę krauti lizdus, jie daugiau mėgsta užimti kokį jau gatavą, seniau pastatytą lizdą, nežiūrint ar lizdas yra jų rūšies paukščių, todėl dažnai tas pats lizdas per daugelį metų priklauso ereliui, vištvanagiui, suopiui ir t. t. Neretai jie apsigyvena juodojo gandro lizde. Mažesnės rūšys dažnai naudojasi apleistais varnų lizdais, o didesniems paukščiams pradžią dažnai padaro suopis. Šis reiškinys, tur būt, yra susijęs su tuo, kad plėšrieji paukščiai nėra prisitaikę lizdo medžiagai rinkti ir lizdui krauti. Tam netinka jų trumpas riestas snapas. Kai kurie dideli plėšrieji paukščiai, kaip ereliai, įsilėkę griebia nagais sausas šakas ir, nulaužę jas, nešasi į lizdą, o erelis žuvininkas, stveria vandenyje plūduriuojančias šakas bei šaknis.

Veisimosi laikotarpis prasideda savotiškais tuoktuvių žaidimais; tuomet dažniausiai ir galima girdėti balsus, net šiaip labai tylių plėšriųjų paukščių, pvz., vištvanagio, paukštvanagio ir kt. Ypač ankstyvą rytą balandžio mėnesio pradžioje, kai miškas skamba nuo strazdų giesmių ir ge-

nių tarškėjimo, neretai toli nuaidi sakalo keleivio ar vanago skardus balsas. Poravimosi įžangą sudaro gražus tuoktuvių polėkis, būtent, mažas patinukas ir daug didesnė patelė vartosi mėlyname pavasario danguje, lyg gainiodami vienas kitą, čia pakildami į padebesius, čia, suglaudę sparnus, nusileisdami iki miško medžių viršūnių. Tai tikrai žavus vaizdas, ir kiekvienas žmogus, kurs tik nėra per daug nutolęs nuo gamtos, pajunta simpatiją šiems šauniems grobuoniams. Porelė susiranda lizdą ir gina ne tik jį, bet ir visą aplinkinį plotą nuo kitų savo giminės porelių, lyg rezervuodama sau tam tikrą medžioklės rajoną. Kai kurios rūšys sudaro kolonijas, nors ir nelabai gausias. Pavyzdžiu gali būti smulkūs sakalai, mintą vabzdžiais (raudonkojis sakalas). Kai kurie statosi 2—3 lizdus ir pasirenka vieną jų; pasak Dementjev'o, kasmet peri kitame iš šių pastatytų lizdų. Šis autorius teigia, kad taip jie apsisaugo nuo parazitų, kurių privysta viename lizde, o, kaip žinoma, parazitai yra labai gajūs ir gali badauti iki sekančio sezono.

Visi plėšrieji paukščiai peri tik vieną kartą per metus. Stambios rūšys deda 1—2 kiaušinius, smulkios — 4—7 ir net daugiau. Ta pati rūšis, gyvenanti šiaurės kraštuose, deda daugiau kiaušinių, negu gyvenanti pietuose. Pažymėtina, kad nuo gausaus maisto padaugėja kiaušinių, o esant maisto nepritekliui jų sumažėja. Šis reiškinys ypač žymus tuose plėšriuosiuose paukščiuose, kurie minta peliniais graužikais, nes šių žvėriukų skaičius iš metų į metus svyruoja labai plačiose ribose. Blogais metais plėšrieji paukščiai kartais visai neperi.

Kiaušiniai daugiausia turi bukus galus ir tuo skiriasi nuo vištos kiaušinio, kurio abu galai yra nevienodi. Jie dažnai esti panašūs į rutulį. Kevalas gana šiurkštus, kartais vienspalvis baltas, melsvas, pilkšvas, bet dažniausiai išmargintas tamsiomis dėmėmis, taškais ir kitokiu raštu. Kartais šis raštas esti toks tankus, jog atskiros dėmės susilieja ir visai užstoja pagrindinį dugną, pvz., vapsvaėdžio. Peri daugiausia patelė, labai stropiai. Iš lizdo tepakyla, kai stipriai imi barškinti į medį arba prilipi prie pat lizdo. Tačiau baidomas paukštis darosi atsargus ir ilgainiui pradeda pakilti nuo lizdo, žmogui tebesant toliau, negu per šūvį. Kai kurios rūšys, esant pavojui, nuo vaikų laikosi atokiau nepasiekiamu šūviui atstumu, kitos yra labai narsios ir gina vaikus kiek įmanydamos.

Išsiritę iš kiaušinių vaikai esti apaugę tankiais baltais ar šiaip šviesiais pūkais ir atrodo kaip vatos kamuoliukai. Paskui šiuos pirmuosius pūkus pakeičia antrieji, o dar vėliau išauga plunksnos.

Jaunikliai labai anksti pradeda imti maistą iš tėvų snapų. Iš pradžių ima mažais gabaliukais, vėliau didesniais, o dar vėliau tėvai atneša jiems sudraskyto grobio bei pusgyvių paukščių, žvėriukų ir kt. Jie smarkiai puola atneštą grobį, įsikabindami į jį nagais. Auginant jaunus vanagus, maistą duoti jiems reikia atsargiai, nes jie kartais iš didelio godumo, vietoj mėsos, įkimba į ranką ir gali smarkiai sužeisti. Tur būt, dėl to seniai, atnešę maisto paaugusiems vaikams, meta jį į lizdą iš aukšto. Jaunikliai dėl maisto smarkiai pešasi: kiekvienas jį traukia sau, o atėmęs nuo kitų, nusisuka į priešingą pusę, išplėsdamas sparnus, ir uždengdamas jais sa-

vo kąsnį. Žinoma, silpniausias dažniausiai lieka nuskriaustas ir pagaliau nudvesia — reiškinys, labai dažnas plėšriųjų paukščių šeimoje. Paūgėję vaikai tam tikrą laiką tupinėja netoli lizdo, laukdami tėvų su maistu, vėliau visa šeima kartu medžioja, kol jaunikliai atsiskiria nuo tėvų. Tėvai gana anksti nustoja rūpintis vaikais ir kaskart mažiau atneša jiems maisto, todėl išskridę iš lizdo jaunikliai kartais būna labai sulysę. Embrioninė ir postembrioninė plėšriųjų paukščių raida vyksta lėčiau, negu kitų paukščių. Evoliucijos mokslo atžvilgiu šį reiškinį galima aiškinti tuo, kad toji paukščių grupė turi palyginti nedaug natūralių priešų, be to, tėvai sugeba aktyviai ginti vaikus. Dėl šių priežasčių nors ir ilgai užsitęsusi jauniklio raida nesudaro jam grėsmės. Šiuo atžvilgiu mes turime priešingybę su vištiniais paukščiais.

Perėti pradeda nuo pirmo kiaušinio, ir tuo galima aiškinti vienos vados jauniklių nevienodą ūgį, nes iš pirmo padėto kiaušinio išsiritęs paukščiukas yra vyresnis ir didesnis už kitus. Kadangi kiaušinius deda kas antrą, net kas trečią parą, tai tarp pirmojo ir paskutiniojo brolio susidaro didelis skirtumas. Nesant pakankamai maisto, paskutiniai, t. y. silpniausi, paukščiukai žūva. Taigi čia matome kaip šie paukščiai savotiškai patys reguliuoja populiaciją, priklausomai nuo maisto išteklių.

Peri abu tėvai, bet daugiausia patelė. Yra nustatyta, kad vapsvaėdžio patinas ir patelė peri lygiomis. Perinčiai patelei patinas nešioja maistą. Taip pat jis nešioja ir jaunikliams, kol jie yra labai maži. Tik vėliau abu tėvai šią pareigą pasidalija. Peri gana ilgai: sakalai peri apie 28 dienas, grifai — 50—55 dienas. Ką tik prasikalęs paukščiukas yra $^2/_3$ kiaušinio svorio. Plėšrieji paukščiai postembrionine raida užima vidurkį tarp paukščiukinių ir viščiukinių paukščių, nes yra apaugę tankiais pūkais ir atsimerkę, be to, jie ima maisto gabaliukus iš motinos snapo. Nežiūrint to, jie yra labai nevikrūs ir reikalingi tėvų globos. Jų smulkios rūšys lizdą palieka po mėnesio, o stambios — po trijų.

Smulkesnės rūšys ištisai šeriasi antrais gyvenimo metais ir tada jau nesiskiria nuo senių. Tačiau stambių rūšių — erelių, grifų — šėrimasis trunka kelerius metus, todėl jų rūbuose susidaro mišinys jauniklių ir senių plunksnų. Čia galima įžiūrėti naudingą prisitaikymą, nes palaipsniui besišerdamas paukštis nenustoja savo ypatybių, o tai plėšriesiems paukščiams yra labai reikšminga. Plėšrieji paukščiai gyvena gana ilgai. Jaukūs medžiokliniai sakalai gyvena daugiau kaip 25 metus, ereliai net 80, o, gal būt, ir daugiau metų.

Plėšriųjų paukščių reikšmė gamtos ekonomikoje yra labai didelė, nes jie, misdami kitais gyvūnais, daug jų sunaikina ir tuo būdu stabdo jų plitimą. Iš to išeina, kad jų reikšmė žmogaus ūkiui yra taip pat didelė. Iš vienos pusės, jie naikina žmogui naudingus gyvūnus, pvz., naminius arba medžiojamuosius ir tuo padaro žalos. Iš kitos pusės, medžiodami smulkius žvėriukus, ypač graužikus, peles, žiurkes, suslikus ir kt., atneša žmogui daug naudos. Per visą istorinį laikotarpį žmogaus pažiūros į plėšriuosius paukščius keitėsi. Žiloje senovėje kai kurie plėšrieji paukščiai buvo tikybinio kulto objektas. Vėliau, išsivysčius sakalininkystės sportui, jų vaid-

muo dar labiau padidėjo. Daugelyje kraštų įvairūs plėšrieji paukščiai buvo jaukinami ir su jais medžiojama. Kadangi šis sportas buvo labai vertinamas, be to, labai mėgstamas valdančiųjų klasių, tai plėšriesiems paukščiams buvo teikiama ypatinga globa, nustatytos griežtos bausmės už jų lizdų ardymą. Sakalininkystė įvairiuose kraštuose plito nevienodu metu. Išlikusiais duomenimis, Kinijoje sakalininkyste buvo verčiamasi jau du tūkstančius metų prieš mūsų erą. Europoje ji suklestėjo vėliau, gal būt, tik viduramžiuose. Plėšrieji paukščiai buvo globojami iki XVIII amžiaus, tai yra iki to laiko, kai buvo pradėta medžioti šaunamaisiais ginklais. Tuo metu Vakarų Europoje miškai jau buvo gerokai iškirsti ir aplamai medžiojami plotai žymiai sumažėję. Žmogus plėšriuose paukščiuose matė savo konkurentus medžioklėje ir paskelbė jiems griežtą kovą. Tokios pažiūros vyravo iki XIX šimtmečio pabaigos ir net dabar, ypač tarp neinteligentiškų medžiotojų, turi pasekėjų. XIX šimtmečio pabaigos medžioklinėje literatūroje yra pilna skatinimų ir patarimų, kaip naikinti plėšriuosius paukščius. Tokių pažiūrų dėka tankiau apgyventuose Europos kraštuose plėšrieji paukščiai buvo naikinami, ir kai kurių rūšių, pvz., erelių, didelių sakalų, gyvatėdžių išliko tik labai nedaug. Plėšrieji paukščiai buvo naikinami ne tik šautuvais, bet ir visokiais spąstais. Ypač buvo patariama vartoti lankinius geležinius spąstus, užkeltus ant aukštų baslių, kur plėšrieji paukščiai mėgsta ilsėtis. Šios rūšies spąstai sutriuškina nutūpusiam paukščiui kojas, ir jis ilgai kankinasi pamažu mirdamas. Žinoma, vartojant šį būdą, negalėjo būti kalbos apie kokią nors atranką, nes taip pagaunama ir naudingų paukščių. Kitas labai žiaurus būdas plėšriesiems paukščiams naikinti — tai šaudymas jų lizduose arba prie lizdų. Tam reikalui miškų ar medžioklės sargyba įpareigojama surasti lizdus ir iš pasalų nušauti senus paukščius, paliekant dvėsti badu jauniklius, o taip dažniausiai būna, nes nušauti seną paukštį, esant lizde jaunikliams, visuomet lengviau, negu esant kiaušiniams. Medžioklės draugijos dažnai skatindavo naikinti plėšriuosius paukščius, mokėdamos premijas už jų nušovimą, o įrodymui buvo reikalaujama pristatyti grobuonies kojas. Pažinti iš kojų, kuriai rūšiai jos priklauso, dalykas ne visai lengvas, bet medžioklės organizacijos dažniausiai šiuo nesirūpindavo ir pasitenkindavo tuo, kad nušautas plėšikas. Tačiau praktika parodė, kad tarp pristatytųjų premijavimui plėšriųjų paukščių kojų 95% buvo naudingųjų suopių.

Panašiai elgdavosi ir pašto karvelių augintojų rateliai, norėdami apsaugoti savo paukščius nuo „vanago" nagų.

Tankiai gyvenamuose kraštuose plėšrieji paukščiai labai baikštūs, nepasitiki žmogumi, ir tuo atžvilgiu jie labai skiriasi nuo savo giminaičių tuose kraštuose, kur žmogus nekreipia į juos dėmesio, pvz., tolimuose šiaurės ar atogrąžų kraštuose. Tačiau nepaisant didelio sakalų, vanagų, erelių baikštumo, jų labai daug nušaunama per medžiokles, nes, deja, reikia pripažinti, retai kuris medžiotojas moka jų rūšis pažinti ir kritiškai įvertinti. Taigi ir mūsų krašte kasmet žūva tūkstančiai naudingų suopių, pelėsakalių, sketsakalių ir kt., todėl yra būtina, ypač mokyklose, skleisti

žinias apie šią, visais atžvilgiais įdomią, paukščių grupę, ir kiekvienas mokytojas, miškininkas, valstietis turi mokėti juos atskirti ne tik paveiksluose, bet ir gamtoje, net iš tolo. Dalykas ne taip jau sunkus, nes kiekviena šių paukščių rūšis turi savotišką polėkį ir skrendant būdingą siluetą.

Naujosios pažiūros į plėšriuosius paukščius yra paremtos griežtu moksliniu pagrindu. Įrodyta, kad nuo plėšriųjų paukščių žūva tik nežymi dalis medžiojamųjų paukščių ir žvėrių.

„Plėšriųjų paukščių konkurencija su žmogumi, — rašo prof. G. Dementjev'as, — galėtų turėti reikšmės tiktai tankiausiai apgyventuose kraštuose. Tačiau plėšrieji paukščiai kaip tik vengia tokių kraštų, kurių gamta yra žmogaus labai pakeista. Tuose rajonuose, kur plėšriųjų paukščių daugiau, pvz., tolimoje šiaurėje, medžiojamųjų gyvūnų turtai aplamai yra dar neišnaudoti ir kalbėti apie plėšriųjų paukščių žalą yra nerimta".

Nagrinėjant plėšriųjų mitybą, tiriant skilvio, gurklio turinį ar išvamas, įsitikinta, kad žymi dalis jų minta pelėmis ir kitais graužikais, kiti vabzdžiais, ypač skėriais, žirgeliais, karkvabaliais, kiti gyvatėmis ir t. t., todėl jie atneša žmogui didelę naudą. Suopiai, kai kurie ereliai, smulkūs sakalai TSRS pietuose yra svarbiausi žalingų suslikų ir skėrių naikintojai, o Lietuvoje jie sulesa daugybę lauko pelių. Tiesa, dalis plėšriųjų paukščių, kaip didieji ereliai ir sakalai, gali pridaryti žmogui žalos, bet jų dabar yra taip sumažėję, jog turėtume saugoti juos, kaip gamtos paminklą (žr. I t., 84 psl.). Tačiau ir tie tariamai žalingi grobuonys turi ir nuopelnų. Medžiodami kitus gyvūnus, jie visų pirma išgaudo silpnesniuosius, liguistus, paliegėlius, mažiau budrius, ir tuo vykdo natūraliąją atranką, tobulindami paukščių bei žvėrių veislę, kaip ir žmogus, atrinkdamas netinkamus naminių gyvulių egzempliorius, tobulina jų rasę.

„Toliau, — rašo profesorius Dementjev'as, — plėšriųjų paukščių kultūrinė, estetinė ir mokslinė vertė yra labai didelė ir negalima spręsti klausimų, susijusių su jais tik iš utilitarinės ir primityvios pozicijos. Kova be atrankos prieš plėšriuosius paukščius yra piktybinio nemokšiškumo vaisius.

Tai, kas aukščiau pasakyta, dar nereiškia, kad gerai sutvarkytame medžioklės ūkyje negalima nušauti vištvanagio, išvaikančio tetervinų tuoktuves, arba paukštvanagio, gaudančio viščiukus paukščių zoofermoje ir t. t. Aplamai mokslinių ir praktinių premisų naikinti tą ar kitą plėšriųjų paukščių rūšį nėra. Tačiau gali kilti klausimas apie tam tikrą kai kurių rūšių kontrolę ypatingomis sąlygomis ir tankiai apgyventuose rajonuose. Prie tokių rūšių galima priskirti vištvanagį, paukštvanagį ir nendrių lingę".

Praeityje plėšrieji paukščiai buvo dresuojami medžioklės tikslams; tam ypač tiko ereliai, sakalai, vištvanagiai. Lietuvoje šiai medžioklei buvo skiriama garbinga vieta. Sakalų parūpinti buvo siunčiami specialūs gaudytojai į svetimus kraštus, ypač ten, kur rudenį praskrisdavo šie paukščiai, traukdami į žiemos buveines. Lietuvoje sakalų gausumu buvo garsi Neringos pietinė dalis, kur daugiausia ir buvo sugaunama šių ver-

tingų paukščių. Senovės įstatymai net draudė naikinti sakalus ir vištvanagius, taip pat ir ardyti jų lizdus, kitaip sakant, į juos buvo žiūrima, kaip į tam tikrą krašto turtą.

Sakalus dresavo specialistai sakalininkai. Jų uždavinys buvo taip prijaukinti sakalą ar vanagą, kad jis tupėtų ant kumščio, o, reikalui esant, pultų medžiojamą paukštį ir vėl grįžtų pas savo šeimininką. Gero sakalo kaina buvo pasakiškai aukšta. Medžioklės su sakalais būdavo labai prabangios — puikūs žirgai, turtinga apranga, puošnūs drabužiai, medžioklinial šunys, pagaliau ir patys sakalai su užmautais ant galvos kalpokais, neretai brangiais akmenimis papuoštais, visa tai giliai įstrigdavo į liaudies sąmonę. Tai ir nieko ypatingo, kad sakalo vardas tapo šaunumo, kilnumo simboliu, ir, nors sakalininkystė yra seniai atgyvenusi savo amžių, mūsų liaudies dainos ligi šiol sakalo neužmiršo.

Kiek reikšmės senais laikais buvo skiriama sakalininkystei įrodo faktas, jog Anglijos karalius Edvardas III paskyrė mirties bausmę už vanago pavogimą, o už vanago lizdo išdraskymą nusikaltėlis buvo kalinamas vienus metus ir vieną dieną. Kai Bajezidas mūšyje prie Nikopolio 1396 metais, sumušęs Nevero kunigaikštį, paėmė į nelaisvę jį patį ir daug prancūzų didikų, jam buvo pasiūlyti dideli vaduotpinigiai, tačiau jis tą pasiūlymą atmetė. Bet, kai jam vietoj aukso Burgundijos kunigaikštis atsiuntė dvylika baltų sakalų, jis tuoj paleido visus prancūzus.

Pamažėli sakalininkystė išėjo iš mados, tur būt, dėl to, kad atsirado daug patogesnių modernių medžioklės ginklų, bet XVIII šimtmetyje Europoje dar tebebuvo sakalininkystės mokykla Valkenswaarde, Flandrijoje.

Rytų kraštuose sakalininkystė gyvuoja iki šių dienų, pvz., Vid. Azijoje dresuojami ereliai ir su jais medžiojamos lapės, net vilkai ir antilopės. Persijoje, Afganistane ir kituose Azijos kraštuose, taip pat ir Š. Afrikoje ligi šiol aistringai medžiojama su sakalais. Prieš 1940 m. ir Europoje buvo daromos pastangos šį kilnų sportą atgaivinti, pirmiausia Anglijoje, Belgijoje, pagaliau ir Vokietijoje. Žinoma, modernios sakalininkystės uždaviniai ir metodai ne tie patys, kurie buvo senovėje. Profesorius Thienemann'as, kuris atgaivino ją Vokietijoje, laikė ne tik sportu, bet ir puikia priemone plėšriųjų paukščių papročiams, ypač jų sudėtingai psichikai pažinti. Pridursime dar, kad šie paukščiai savo tobulomis formomis, darniomis spalvomis, vikriu polėkiu, ypač savo išmintimi, yra tikrai verti, kad jais daugiau susidomėtume.

Iki mūsų dienų užsiliko daug dokumentų apie senų laikų sakalininkystę. Čia pateikiame medžioklės aprašymą iš E. von Kapherr'o veikalo: „Medžioklė su plėšriaisiais paukščiais pasidarė žinoma Europoje ketvirtajame šimtmetyje. Spėjama, kad ją čionai atnešė hunai, o arabai pasisavino iš Vidurinės Azijos ir Persijos. Didysis užkariautojas Atila, hunų karalius, aistringai mėgo šios rūšies medžioklę, ir net jo vėliavoje buvo vainikuoto sakalo atvaizdas. Taip pat ir Čingis-chano svitoje nuolat buvo įvairių rūšių erelių ir sakalų. Tačiau labiausiai sakalininkystė buvo paplitusi Kinijoje, kaip spėjama, du tūkstančiai metų prieš mūsų erą, nes seni kiniečių dokumentai byloja apie tai, kad anuomet karaliai ir didikai

21 pav. Baltas medžioklinis sakalas ant sakalininko kumščio

vienas kitam dovanodavo sakalus, kaip aukščiausios pagarbos ženklą. Marko Polo, aprašydamas sakalų medžioklę Kinijoje, mini su ja susijusią neapsakomą prabangą. Mandžuko karalius ir kinų didikai statydavo ištisus vasaros miestus ir milžiniškas medžioklės stovyklas, kur laikydavo tūkstančius dresuotų sakalų ir šimtus sakalininkų. Į Turkiją sakalininkystė atėjo tik keturioliktajame mūsų eros šimtmetyje, o tuometinėje feodalinėje Europoje ji jau buvo suklestėjusi, ypač Anglijoje ir Prancū-

22 pav. Mongolų falkonierius su sakalu

zijoje. Su sakalais medžiodavo Pietų Rusijos gyventojai, ypač Šiaurės Kaukazo ir stepių rajonų.

Viduramžių Europoje sakalų medžioklėje dalyvaudavo ne tik riteriai bei ginklanešiai, bet ir jų damos, o dažnai net ir dvasiškiai, raiti ant gerų žirgų. Geriausiais falkonieriais (sakalininkais) garsėjo Olandija, Anglija

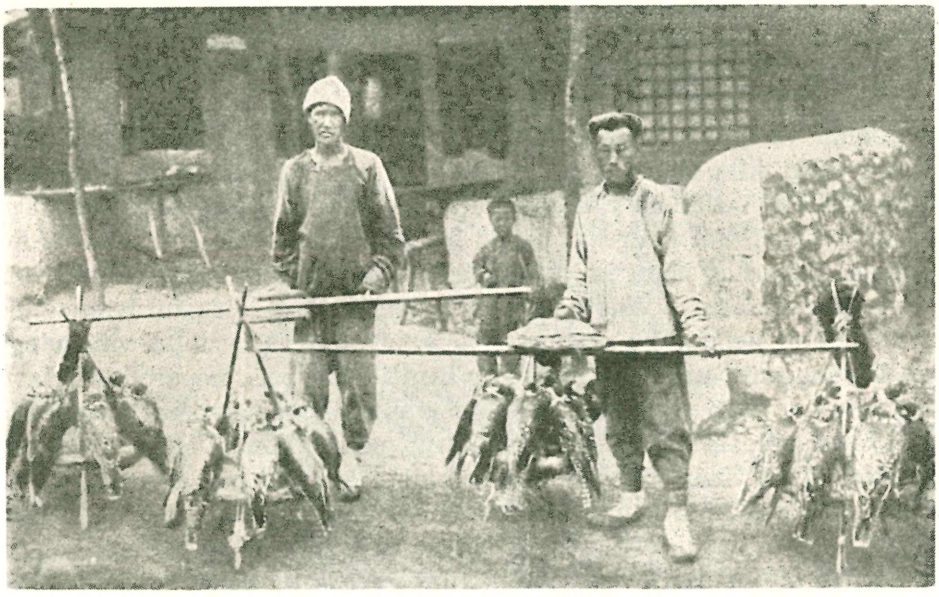

23 pav. Sakalų pardavėjai Kinijoje

ir Š. Prancūzija, bet ir Vokietijos sakalininkų cechas buvo labai gerbiamas ir kai kur net laikomas aukštesniu už medžiotojų cechą. Riterių ir kunigaikščių falkonieriai bei medžiotojai buvo laikomi ne tiek pavaldiniais ir tarnais, kiek medžioklės draugais ir atsidavusiais bičiuliais, o kartais net patikėtiniais, kurie tais laikais atlikdavo labai didelį vaidmenį. Jie naudodavosi įvairiomis privilegijomis ir užimdavo garbingas vietas".

Į medžioklę buvo imami baltieji ir tamsieji Islandijos bei kitų šiaurės kraštų sakalai, startsakaliai, sakalai keleiviai ir vištvanagiai. Kai tik šunys pakeldavo kurapkas arba kitus paukščius, tuoj lengviems medžioklíniams paukščiams buvo numaunami nuo galvų kalpokai ir jie patys išmetami į orą, kad pultų kurapkas. Pakilęs kiškis buvo piudomas stipriu vištvanagiu, o garnys — ypač įgudusia sakalų keleivių pora. Prityrę seni garniai moka pasipriešinti sakalui: jie sraigtišku polėkiu pakyla į dangaus aukštybes ir ginasi nuo sakalo, atstatydami savo laibus, aštrius snapus. Tačiau beveik visuomet garnys, kartu su užsisėdusiu ant jo sakalu, krinta žemėn, o tai yra ženklas raiteliams skubėti, kad išgelbėtų gyvybę vertingam garniui[1]. Jei garnys būdavo mažai nukentėjęs ir galėdavo dar gyventi, jį žieduodavo ir paleisdavo laisvėn. Neretai pasitaikydavo, kad pagautas garnys turėdavo jau keletą tokių žiedų. Jei šunys pakeldavo

[1] Iš gyvo garnio buvo išpešamos tik kelios kuoduko plunksnos, vartojamos kepurei papuošti.

galingą kurtinį arba pasirodydavo gulbė, tada buvo išmetama stipri sa kalo keleivio patelė arba Islandijos sakalas, o paskui juos galvotrūkčiais per tankumynus ir skynimus skubėdavo raiteliai.

Kartais būdavo mišrios medžioklės su sakalais ir šunimis, ypač kurtais. Tokiu būdu medžiojami kiškiai, lapės ir vilkai. Ir dabar plačiose Azijos stepėse kirgizai, turkmėnai, mongolai, kazachai laiko įvairių rūšių sakalų, vanagų, erelių ir su jais medžioja net antilopes. Taip pat Šiaurės Afrikoje, pvz., Maroke ir daugelis beduinų genčių medžioklę su sakalais gerai žino.

Seniau valstybės buvo griežtai nustatyta, kuris luomas turėjo teisę laikyti tą ar kitą medžioklinį paukštį. Pavyzdžiui, Anglijoje teisę naudotis ereliais ir dideliais islandiniais sakalais turėjo tik karalius. Tuo tarpu kunigaikščiai galėjo naudotis balobanais, o lordai — sakalais keleiviais. Damos ir jauni bajorai medžiojo startsakaliais ir sketsakaliais, o dvasiškiai ir šiaip medžiotojai — tik su vištvanagiais ir paukštvanagiais; tiesa sakant, jiems teko geriausia dalis, nes gerai dresuotas vištvanagis yra vertingesnis, negu sakalas, nors medžiodamas jis neparodo to žavėtino žaidimo, kaip pastarasis. Apie vištvanagį ir paukštvanagį sakydavo, tai „žemo polėkio" paukščiai, tuo tarpu sakalai buvo laikomi „aukšto polėkio" paukščiais. Skirtumas yra tas, kad sakalai puldavo tik aukštai skrendantį laimikį, o vanagai stveria jį ir nuo žemės. Ereliai yra greičiau „žemo polėkio" paukščiai, nes jie dažnai, kaip ir vanagai, stveria bėgantį ar net tupintį laimikį. Tiesą sakant, kilnusis ir karališkasis erelis, medžiodamas tokius paukščius, kaip gulbes, einius, gerves, kartais kyla labai aukštai, bet paprastai persekioja laimikį žemai ir stverdami jį sužaloja, kartais net užmuša. Iš tikrųjų, kas nematė erelio, ypač daug didesnės jo patelės, puolimo, jos baisaus į auką nukreipto snapo, tas neturi supratimo apie šio plėšraus paukščio jėgą.

Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje medžiodavo visomis šiomis sakalų rūšimis ir vertindavo jas šia tvarka: baltieji Islandijos sakalai, medžiokliniai sakalai iš Š. Europos, balobanai, kilę iš stepių, sakalai keleiviai, sketsakaliai, startsakaliai, net pelėsakaliai ir raudonkojai sakalai, pagaliau vištvanagiai ir paukštvanagiai. Kuriam tikslui buvo panaudojami nežalingi pelėsakaliai ir raudonkojai sakalai — neaišku. Gal būt, jie buvo dresuojami smulkiems paukščiams, pvz., vieversiams ar perkūno oželiams, gaudyti.

Senais laikais dresuotas medžioklinis paukštis kainuodavęs fantastines sumas. Dabar taip pat jis kainuoja nepigiai, bet ir pateisina šias išlaidas, nes vargiai yra gražesnis sportas, kaip sakalininkystė.

* *
*

Šių dienų plėšrieji paukščiai dalijami į du pobūrius. Pirmajam priklauso Amerikos grifai — savotiški, lavonais mintą paukščiai, konvergentiškai panašūs į senojo pasaulio grifus. Visi kiti plėšrieji paukščiai sudaro antrą pobūrį — normaliųjų plėšriųjų paukščių. Amerikos grifų *(Cathar-*

SAKALAS KELEIVIS

tae) iš viso yra 6 rūšys, kitų plėšriųjų paukščių — 265 rūšys. Pastarieji sudaro 4 šeimas: sekretoriai, *Sagittariidae* — 1 rūšis; vanagai, *Accipitridae* — 205 rūšys; sakalai, *Falconidae* — 58 rūšys; žuvininkai, *Pandionidae* — 1 rūšis.

Šeima. **SAKALAI.** *Falconidae*

Sakalai nuo kitų plėšriųjų paukščių skiriasi snapu. Jo kiekvienoje antsnapio pusėje yra dantukas ir atitinkama išpiova posnapyje; viduryje šnervių matyti ryškus spuogelis (žr. 24 pav.); pastaibis vidutinio ilgio, kartais ilgesnis, kartais trumpesnis už vidurinį pirštą; sparnai ilgi ir laibi, suglausti dažnai siekia uodegos galą. Išplėstas sparnas primena dal-

24 pav. 1 — sakalo; 2 — suopio; 3 — vapsvaėdžio snapas

gį, todėl skrendančių sakalų siluetas savotiškas. Sakalų sparnai šeriasi skirtingai nuo kitų plėšriųjų paukščių: visų pirma iškrinta septintoji didžioji plasnojamoji plunksna, paskui šeštoji, penktoji ir t. t. iki pirmosios. Kai yra išmetama penktoji plunksna, iškrinta taip pat ir aštuntoji, o kartu su pirmąja ir pačios vidinės. Jų sparnai mažai tinka sklandymui, bet gali išvystyti nepaprastą greitį. Minta pasigautu laimikiu, būtent, šviežiu maistu. Savo grobį jie puola nepaprastu greičiu, dažnai iš didelio aukščio ir nepaprastu tikslumu. Turėdami didelę smūgio jėgą, dauguma sakalų gaudo tik skrendantį grobį, nes, puolant nejudamą taikinį, inercijos jėga būtų jiems patiems pavojinga. Dėl savo jėgos, vikrumo, narsumo jie yra pavojingi kitų paukščių bei žinduolių priešai. Tačiau gamtos mylėtojui jie yra nuostabus ir šaunus stebėjimo objektas. Nuo senų laikų ši grupė sakalų, kurie ypač pasižymi minėtosiomis savybėmis, vadinama kilniaisiais sakalais.

Sakalas keleivis. *Falco peregrinus* Tunstall.

Spalvotas pav. ir LXIII

Est. *rabapistrik.* Latv. *piekuns.* Lenk. *sokół wędrowny.* Rus. *sapsan.* Vok. *Wanderfalke.*

Ši rūšis nūdien suskirstyta į keliolika porūšių, gyvenančių visuose pasaulio kraštuose. Iš jų trys porūšiai gyvena Europoje; *F. p. germanicus* Erlanger Vakarų ir Vidurio Europoje, rodos, iki Lietuvos; *F. p. peregrinus* Tunstall į rytus nuo jo; *F. p. leucogenys* Brehm Europos šiaurėje ir Sibiro vakaruose.

Laisvėje sakalą keleivį galima pažinti iš šių požymių: jis maždaug varnos didumo (patelė) arba mažesnis (patinas), ilgais dalgiškais sparnais greitai mojuoja, bet kartais (rečiau) paukštis sklando, uodega dažniau-

siai suglausta, atrodo laibesnė gale, negu pamate. Apskritai paukštis turi būdingą sakalams siluetą (25 pav.).

Sakalo keleivio viršugalvis, kaklo viršutinė dalis ir skruostai juodi, toliau, nugara ir pečiai tamsiai pilki, su tamsesniais dryžiais skersai plunksnų. Dar toliau į užpakalį, ypač uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos pilkos (pelenų) spalvos su ryškiais juosvais skersiniais dryželiais. Didžiųjų plasnojamųjų plunksnų išorinės vėtyklės juosvos, o vi-

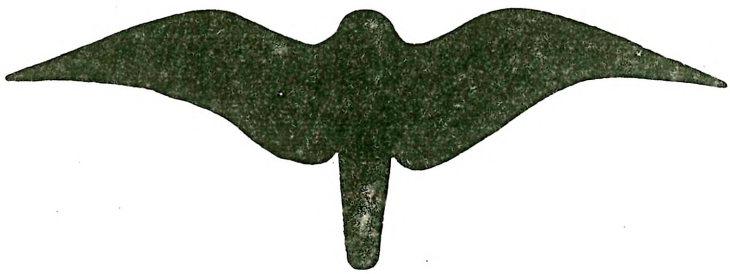

25 pav. Sakalo keleivio siluetas

durinėse yra skersinės palšvos dėmės; mažosios plasnojamosios plunksnos pilkos, skersai dryžuotos. Vairuojamosios plunksnos juosvos su skersinėmis pilkai palšomis juostelėmis, o uodegos galas palšas. Gerklė ir pagurklis baltas, o toliau krūtinės link ima atsirasti išilgai plunksnų stiebų juodos dėmės, kurios platėja ir tuo būdu ant krūtinės ir pilvo susidaro skersinis raibumas. Pagurklyje ir krūtinės vidurinėje dalyje dažnai matyti silpnas rausvas atspalvis. Snapas melsvas, juodu galu, vaškinė, kojos ir vokų kraštai geltoni. Patelė didesnė, tų pačių spalvų, bet iš viršaus juodesnė. Kūno ilgis 400—500 *mm;* sparnų tarpugalis patino 840—1060 *mm,* patelės 990—1130 *mm;* suglausto sparno ilgis *F. p. peregrinus* patino 305—333 *mm,* patelės 350—377 *mm (F. p. germanicus* patino 293—315 *mm,* patelės 344—366 *mm).* Vienas *F. p. peregrinus* patinas sveria 748 *g,* dvi patelės 910 *g* ir 1133 *g*[1].

Jaunų paukščių viršugalvis rusvai dėmėtas, o kaklo užpakalis, nugara ir pečiai juosvos spalvos, su rusvais plunksnų kraštais. Uodegos dengiamosios plunksnos juosvai ir šviesiai rudai dryžuotos. Skruostai, užuot buvę juodi, turi gana siaurą pailgą dėmę po akimis, o likusi galvos šonų dalis rusva, su išilginiais dryžiais. Plasnojamosios plunksnos rusvai juosvos, taip pat margos, kaip senų paukščių. Vairuojamosios plunksnos juosvos, melsvu atspalviu, su palšu skersiniu raibumu. Apačia rudai gelsva, kartais rudesnė, kartais geltonesnė, išmarginta išilginėmis juodomis įvairaus dydžio dėmėmis. Kojos nešvarios, žalsvai geltonos spalvos.

Jaunikliai šeriasi antraisiais gyvenimo metais nuo kovo iki gruodžio mėnesio. Seniai šeriasi daugiausia tarp rugpiūčio ir gruodžio mėnesių.

---

[1] Kiti skirtumai tarp šių porūšių yra šie: *F. p. peregrinus* yra didesnis (palyginus sparno ilgį), apačioje rusvas atspalvis mažiau žymus, negu *F. p. germanicus,* apačios raibumas yra retesnis, t. y. ne taip suglaustas. *F. p. leucogenys* nežymiai didesnis už *F. p. peregrinus,* apatinė jo kūno dalis beveik balta arba vos raiba.

Sakalo keleivio gausūs porūšiai gyvena visame žemės rutulyje, t. y. Europoje, Azijoje, Afrikoje, Š. Amerikoje, kalnuotoje Pietų Amerikos dalyje ir Australijoje. Be to, aptinkamas Tasmanijoje ir Indoaustralijos archipelage.

Latvijoje ir Estijoje peri retai, bet dažnai pasirodo traukimo metu. Rytprūsiuose jis yra retas ir kasmet jų mažėja. Neringoje neseniai perėjo. Pastaruoju metu buvo pastebėtas 1959 m. Lenkijoje jau Taczanowski's (apie 1882 m.) pažymi jį esant retą paukštį, o naujesnių duomenų apie jo buvimą ten neturiu. Atrodo, ne geresnė jo būklė yra ir Lietuvoje. Tyzenhauz'as (1843 m.) apie sakalą keleivį sako šitaip: „Lietuvoje pralekiąs, kartais peri". Man vis dėlto atrodo, kad Tyzenhauz'as neturėjo pakankamai duomenų apie šio sakalo perėjimą mūsų krašte ir kad iš tikrųjų jis buvo gausesnis. Kad ir dabar sakalas keleivis nėra pas mus paprastas paukštis, bet retu jo nepavadinčiau, ypač rudenį ir žiemą, kai jie atskrenda iš kitų kraštų. Kaune kasmet žiemos metu tenka jų matyti, bet retai pasitaiko, kad kas nušautų, nes tai labai baikštūs ir atsargūs paukščiai. Atrodo, kad šie sakalai Lietuvoje dar neretai peri; reikia manyti, kad seniau dar gausiau perėjo. Apie tai turiu šių duomenų. 1915 m. birželio mėnesį Rūdininkų Girioje Parekėčių miške, keletą kilometrų nuo Senųjų Macelių kaimo, aplankiau vieną jų lizdą. Lizdas buvo sukrautas aukštos pušies viršūnėje; jame buvo trys pūkuoti, bet jau paaugę jaunikliai. Po lizdu gulėjo daugybė įvairių laukinių paukščių kaulų ir plunksnų, daugiausia ančių ir pempių. Du jaunikliai buvo išimti iš lizdo ir užauginti (Zoologijos muziejuje esąs egzempliorius yra vienas tų paukščių). Kitą lizdą radau 1927 m. birželio mėn. 16 d. netoli Vievio stoties, Anykščių ežero krante, sausame pušyne, taip pat aukštos pušies viršūnėje. Kadangi prie lizdo negalima buvo prilipti, nežinau, kas jame buvo, bet spėju, kad kiaušiniai arba labai maži jaunikliai, nes sakalas visą laiką jame tupėjo. Įdomu, kad šis lizdas buvo artimoje pilkųjų garnių ir kovų kaimynystėje. Lankydamas šią vietą keletą metų iš eilės, vis rasdavau ten perinčių sakalų.

Prienų miškuose jie irgi peri. Ten 1933 m. birželio 7 d. vienas medžiotojas prie lizdo nušovė patelę ir ją dovanojo Kauno Zoologijos muziejui. 1954.IV.26 sakalas keleivis buvo nušautas Ventės Rage. Jis svėrė 1157 *g*.

Sakalo keleivio gyvenamos vietos gali būti įvairaus pobūdžio. Vakarų Europos kraštuose jam tinka kalnuotos ir uolėtos vietos, ne tik miškingos, bet ir plikos, kur neprieinamuose uolų kyšuliuose bei plyšiuose suka lizdą. Tačiau taip pat gerai prisitaiko jis ir prie miškingų lygumų, ypač aukštų pušynų, augančių protarpiais su laukais ir pievomis. Nuostabu, kad jis ne tik nevengia didelių miestų, bet dažnai ten ir apsigyvena ilgesniam laikui, ypač žiemą. Taczanowski's mini patelę, kuri kelioliką metų iš eilės, nuo rugpiūčio iki kovo mėnesio nuolat tupėdavo Varšuvoje Šv. Kryžiaus ir kitų bažnyčių palangėse, nepaisydama judėjimo ir triukšmo visų judriausioje miesto dalyje. Kasdien apie 10 val. ji atsinešdavo karvelį ir ramiai pešdavo jį, nepaisydama šaukiančių ir akmenukus svaidančių vaikų. Vakare atskrisdavo čia nakvoti, bet apie 1860 m. iš-

nyko. Jos vietoje atskrisdavo kiti, bet nė vienas neturėjo tokių papročių, kaip pirmoji. Įdomu, kad apie 1897 metus, t. y. 37 metais vėliau po Taczanowski'o aprašomų stebėjimų, aš dar būdamas vaikas ant tos pačios bažnyčios Varšuvoje kelis kartus irgi mačiau sakalą keleivį. Galima manyti, kad miestuose apsigyvena jis dėl to, kad čia yra daugybė karvelių, sudarančių jam maisto išteklių visai žiemai. Tokį pat sakalą keleivį, pripratusį prie žmogaus buveinių, aptikau 1904 m. Rusijoje, netoli Ilmenio ežero, Jurjevo vienuolyne. Gyvenęs ten sakalas mito varnomis ir kuosomis. Tais pačiais metais spalio mėn. 17 d. aš jį patykojau ir nušoviau tuo momentu, kai jis stvėrė varną (iškamša tebėra Kauno Zoologijos muziejuje).

Atrodo, kad sakalas keleivis turi ir pastovias nakvynės vietas, pvz., tinkamą medį ar kt. Tokių medžių aptikau Kaspijos jūros Saros saloje. Šie sakalai ten kas vakarą atskrisdavo nakvoti į mišką. Vienas Kauno Zoologijos muziejaus egzempliorius yra iš ten.

Svarbiausias sakalo maistas — įvairūs paukščiai: pempės, varnos, kurapkos, tetervinai, karveliai, visokie balų paukščiai, antys, strazdai, varnėnai, net laukinės žąsys ir garniai. Taip pat kaip vištvanagiai, kai kurie sakalai specializuojasi gaudyti tam tikros rūšies paukščius, pvz., tik karvelius arba antis, varnas ir t. t. Jie yra labai greiti, todėl paveja jis ne tik kregždes, bet ir tokius gerus lakūnus, kaip čiurliai. Pavytą paukštį jis apsvaigina krūtinės smūgiu ir, suleidęs nagus, bematant užmuša. Šiai medžioklei reikalingas didesnis atviras plotas, bet netinka miškas, kur medžiai sudarytų kliūtį greičiui išvystyti. Yra žinoma atsitikimų, kai sakalas užsimušdavo, užlėkęs ant kokio nors kieto daikto, už kurio buvo pasisukęs jo grobis. Naujesniais duomenimis, retkarčiais jis čiumpa grobį nuo žemės, pvz., bėgančias kurapkas arba žvėriukus, o kai kada puola didelius skrendančius vabzdžius.

Klystų tas, kas manytų, kad sakalas keleivis, būdamas puikus gaudytojas, nepraleidžia nė vieno pasirodžiusio paukščio. Anaiptol, savo grobį jis tepuola tada, kai esti alkanas, ir tuo skiriasi nuo plėšriųjų žinduolių, pvz., kačių, kurios niekuomet nepraleidžia progos pasmaugti pelę ar paukščiuką. Tad pajūryje, ypač traukimo metu, dažnai galima matyti sakalą keleivį ramiai traukiantį į žiemos buveines kartu su varnėnais, karveliais ir kitokiais paukščiais, kurie paprastai sudaro jo laimikį. Antra vertus, atrodo, kad kiekvienas puolimas sakalui kainuoja daug jėgų, nes po kelių nesėkmių jis nutraukia medžioklę ir tam tikrą laiką ilsisi. Taigi medžiodamas sakalininkas turi neužmiršti šių būdingų auklėtinio bruožų, ypač turi žiūrėti, kad jis, pagavęs paukštį, neprisisotintų, nes tada visiškai nustotų tą dieną medžiojęs, o tik, kur nors aukštai nutūpęs, ramiai sau virškintų. Todėl patyręs sakalininkas skuba kuo greičiausiai atimti laimikį ir, davęs sakalui mažą kąsnelį, tęsia medžioklę.

Medžioklė sakalui geriausiai pavyksta tada, kai jis netikėtai užklumpa netoli skrendantį paukštį; jis kartais ilgiau tupi arti kurapkų būrio, kantriai laukdamas, kol jos pakils. Dauguma paukščių, ypač antys, kurapkos, žinodamos, kad, tupint ar plaukiant, sakalas yra mažiau pavojingas, vi-

sais būdais vengia pasirodyti ore arba, sakalui pasisukus, stengiasi kuo greičiau nusileisti ant žemės. Karveliai sraigtiškais vingiais stengiasi laikytis aukščiau priešo; tuomet medžiojama labai aukštai. Netikėtai užpultas paukštis staigiai puola kairėn, dešinėn, nerdamas į pirmą pasitaikiusį medį ar krūmą. Kartais medžioja du sakalai, ir tada jų auka greit patenka į nagus, bet neretai, besipešant abiem nugalėtojam, ji pasprunka. Antys sakalo išvengia daugiausia, nes jos esti veikliausios vakare, sutemus, arba anksti rytą, prieš auštant, kai sakalas miega ar gerai nemato.

Kai kada paukštis, kad išsigelbėtų, naudojasi savotiška priemone: padaręs staigų posūkį, kaip akmuo krinta žemyn. Dažniausiai tai padaro antys, užskridusios ant vandens, nes sakalas nei iš žemės, nei iš vandens jų nečiumpa. Vieną sykį mačiau vištvanagio vejamą fazaną, kuris staiga krito į eglių gyvatvorę.

Pagavęs didesnį paukštį, sakalas jį doroja ten, kur jie nukrinta, tačiau jei grobis yra mažas, sakalas, suėmęs jį nagais, palei pat žemę neša į patogesnę vietą. Didesniam grobiui jis išpeša nedidelį odos plotą ir pro ten pasiekia raumenis, kurie sudaro jam skaniausią kąsnį. Mažesnius paukščius dažnai sulesa visus, pirma nutraukęs galvas.

Sakalo gyvenimą labai apsunkina varnos, suopiai ir kt. Varnos aplamai persekioja visus plėšriuosius paukščius, ypač tada, kai jie esti pagavę laimikį, jos apspinta ratu ir kelia neapsakomą triukšmą. Tačiau, blogesni yra suopiai ir pesliai, nes jie greit atima laimikį. Tie sakalo išnaudotojai nuolat sekioja jį ir „elgetauja". Ir nuostabus dalykas, kad toks šaunus ir drąsus paukštis, kaip sakalas, neatsigina nuo šių elgetų, bet iš karto užleidžia jiems savo dalį. Šį reiškinį, gal būt, galima pateisinti tuo, kad sakalui lengviau sumedžioti laimikį, negu peštis su šiais negarbingais priešais, o juk, pvz., nuo peslio lengvai apgina savo vaikus net naminė kurkė. Todėl sakalas kartais yra žalingesnis paukštis, negu galėtų būti, nes jis priverstas medžioti ne tik sau, bet ir šiems paukščiams atiduoti dalį laimikio. Tai yra ryškus pavyzdys paukščių parazitizmo, paplitusio ir kitose šeimose.

Pavadinimas „sakalas keleivis" yra mokslinio vardo vertimas, kažkodėl priimtas daugelyje Europos kalbų, tačiau be pagrindo, nes jis ne daugiau keliauja už daugelį kitų paukščių. Bent Vidurio Europoje, veikiausiai ir mūsų krašte, seni sakalai yra sėsliai, bet jaunikliai linkę praleisti žiemą, rudenį pasitraukę pietvakarių pietų kryptimi, Belgijoje ar Prancūzijoje. Maždaug ten pat ar toliau, net iki Ispanijos ir Šiaurės Afrikos, nuskrenda sakalai iš Suomijos ir kitų Europos šiaurės kraštų, bet dalis jų žiemoja Lietuvoje.

Sakalai keleiviai yra labai ištikimi savo gimtinei, todėl daugelį metų peri vis toje pačioje vietoje, dažniausiai ir tame pačiame lizde. Kalnuotuose kraštuose vietą lizdui parenka neprieinamose uolose, o ašigalių kraštų tundrose, kur teauga kerokšliai krūmai, lizdus krauna net ant žemės, kupstuose. Mūsų krašte beveik visuomet lizdui renkasi aukštas, sunkiai įlipamas pušis. Daugeliu atvejų užima jau gatavus kitų paukščių

lizdus, kur viduryje arba pakraštyje padaro nežymų patiesalą iš suneštos medžiagos.

Veisimosi laikotarpio pradžioje daug skraido, gainiojasi ir šaukia. Balsas panašus į kitų sakalų šauksmą. Tai kartojami „kje kje kje..." arba „kri kri kri...", kurie skardūs ir toli girdimi. Porelės nariai esti labai prisirišę vienas prie kito, ir jei, kilus pavojui, pvz., prisiartinant žmogui, patelė duoda šį signalą, bematant atsiranda patinas, bet, žuvus vienam porelės nariui, netrukus susidaro nauja pora.

Kiaušinių deda 3—4, retai 6. Atrodo, kad juos deda jau balandžio mėn. pradžioje. Jų vidutinis didumas 50,9×40,6 *mm*; pagrindinė spalva moliškai gelsva su daugybe tamsiai rudų dėmių ir taškų, kartais taip tankių, jog susilieja, ir pagrindinės spalvos nebematyti. Peri 29 dienas (Heinroth'as), skaitant nuo pirmo padėto kiaušinio. Peri abudu tėvai, bet daugiausia patelė; tuomet patinas neša jai lesalo, kurį padeda ant šakos, arba patelė, pasitikusi patiną, laimikį pačiumpa ore. Ir vienu, ir kitu atveju abiejų paukščių susitikimas esti lydimas garsių šauksmų.

Išsiritę iš kiaušinių paukščiukai būna apaugę trumpais tankiais baltais pūkais, galvos šonai esti tamsesni; sveria 31,5—36,5 *g*; tarp devintos ir keturioliktos dienos jie keičia savo pūkus, ir tada pradeda atsirasti plunksnų spaigliai. Tuo metu ant jų daugiausia tupi patelė, o patinas neša maistą, kurį patelė išmėsinėja ir išdalija vaikams. Maisto likučius iš lizdo išneša arba sulesa seniai. Po 10—14 dienų jau nebėra reikalo šildyti jauniklių, ir abu tėvai lesina juos kiekvienas atskirai. Sakalo jaunikliai, kaip ir kitų plėšriųjų paukščių vaikai, toli iš lizdo švirkščia savo skystas baltas išmatas. Jaunikliai lizde užtrunka 35—40 dienų (Heinroth'as), bet paskui dar visa šeima laikosi būryje ir seniai vis parūpina vaikams maisto, kol pagaliau išsiskiria.

Nelaisvę sakalas keleivis pakelia gerai, bet jį reikia įleisti į didelį erdvų narvą, kad nesusižalotų sparnų ir uodegos plunksnų, ir nenustotų grožio. Taip pat svarbu, kad lakta būtų gana stora ir minkšta (pvz., aptraukta oda, milu), kad nesugadintų nagų. Jam reikia šviežios mėsos, ypač paukštienos, pvz., varnų, žvirblių, karvelių, bet lesa ir žiurkes, katieną, arklieną, jautieną. Aš vieną kartą laikiau porą sakalų keleivių ir turėjau progos įsitikinti jų protu, jėga ir vikrumu. Jie mane gerai pažindavo ir sutikdavo (ypač būdami alkani) tokiu žvarbiu šauksmu, jog net ausyse spengdavo. Vieną sykį įmečiau jiems gyvą varną, kuri pamačiusi baisų pavojų, apsivertė aukštielninka, išsižiojo ir atkišo nagus. Sakalai svyravo valandėlę, bet, kai varna apsivertė, vienas sakalas akimirksniu įsikabino jai į sprandą ir netrukus užmušė. Dar greičiau jie apsidirbo su jaunu kačiuku, didesniu už voverę.

Sakalą keleivį reikėtų globoti tankiai gyvenamuose kraštuose, ypač mažai miškinguose, jis vis eina retyn, virsdamas tikru gamtos paminklu. Tai galima pasakyti beveik apie visus Europos kraštus, jų tarpe ir apie Lietuvą, tad turėtume daryti pastangų, kad šaunusis sakalas, tikras gamtos papuošalas, galutinai nenustotų pas mus gyvavęs.

MEDŽIOKLINIS SAKALAS

Medžioklinis sakalas. *Falco rusticolus* L. (*F. gyrfalco* L.)

Spalvotas pav.

Est. *Islandi jahipistrik.* Latv. *medību piekuns.* Lenk. *sokół białozór.* Rus. *krečet.* Vok. *Jagdfalke.*

Dementjev'as mini 9 porūšius, gyvenančius Š. Skandinavijoje, Murmane ir toliau į rytus iki Ramiojo vandenyno, Š. Amerikoje, Grenlandijoje ir Labradore. Iš jų, atrodo, į Pabaltijo kraštus kai kada užklysta tik porūšis *F. r. rusticolus* L.

Medžioklinis sakalas didesnis už sakalą keleivį, bet į jį panašus. Jo apačia balta, skersai (senų paukščių) arba išilgai (jaunų) dėmėta. Kartais ant krūtinės ir pilvo vyrauja grynai balta spalva.

Čia paminėti porūšiai panašūs, ir nelengva juos atskirti. Kūno viršus tamsiai pilkas melsvo atspalvio, skersiniais vingiuotais balsvais arba baltais dryžiais; viršugalvis pilkos šiferio spalvos, balsvais išilginiais dryželiais. Sakalo keleivio tamsi išilginė labai ryški dėmė po akimi, medžioklinio sakalo vos žymi. Plasnojamosios plunksnos tamsiai durpinės su balsvais skersiniais dryžiais vidinėse vėtyklėse. Kūno apačia balta, su juodais taškeliais, tartum lašeliais, ant kaklo bei pagurklio ir didelėmis dėmėmis ant krūtinės ir pilvo; vairuojamosios plunksnos su balsvais skersiniais dryžiais. Grenlandijos paukščių apačia beveik grynai balta, o kartais visas paukštis esti baltas su vos žymiu tamsiu dryžuotumu. Snapas šviesiai pilkas, vaškinė ir kojos geltonos. Rainutės tamsiai durpinės. Kūno ilgis 565—660 *mm;* sparnų tarpugalis 1200—1350 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 342—372 *mm,* patelės 380—407 *mm,* vienos Lietuvoje nušautos patelės 405 *mm;* sveria patinas apie 1190 *g,* patelė 1500—2000 *g* (Dementjev'as).

Jauni paukščiai nuo senių daugiausia skiriasi kūno apačios margumu, kuris yra toks pat, kaip jaunų sakalų keleivių, t. y. ne skersinis, bet išilginis, sudarytas iš didelių tamsių dėmių. Viršutinė kūno dalis yra rudesnė ir neturi melsvo atspalvio.

Ši sakalo rūšis gyvena poliarinėje srityje, būtent, tolimosios šiaurės kraštuose tiek Europoje, Azijoje, tiek Amerikoje ir Grenlandijoje. Iš savo ašigalio tėvynės medžiokliniai sakalai užklysta į įvairius Europos kraštus, pvz., į D. Britaniją, Prancūzijos pakraščius, Olandiją, Belgiją, Vokietiją, Daniją, Suomiją, Lenkiją ir Pabaltijo kraštus, bet čia jų pasirodymas yra retas reiškinys. Pasak Tyzenhauz'o, Lietuvoje, nors ir labai retai, aptinkamas traukimo metu. Pasak Niethammer'io, Rasytės rinkiniuose yra vienas egzempliorius, nušautas apie Klaipėdą 1922 m. sausio mėn. Kauno Zoologijos muziejuje yra jaunos patelės egzempliorius, nušautas 1947 m. rudenį netoli Kauno.

Tėvynėje peri jūrų pakraščių uolose ir medžiuose, kur jų yra. Deda 3—4 kiaušinius, spalva labai panašius į sakalo keleivio, bet didesnius. Minta, atrodo, daugiausia žvyrėmis (baltaisiais tetervinais) ir visokiais jūrų paukščiais, perinčiais „paukščių mugėse", t. y. alkomis, narūnėliais

ir kt. Jis labiau, negu sakalas keleivis, linkęs medžioti žinduolius ir nemaža pagauna lemingų ir jaunų kiškių.

Sakalininkystės laikais medžioklinis sakalas buvo labiausiai vertinamas, ypač gražūs balti paukščiai.

Sketsakalis. *Falco subbuteo* L.

LXIV pav.

Est. *loopistrik.* Latv. *bezdelīgu vanadziņš.* Lenk. *kobuz.* Rus. *čeglok.* Vok. *Baumfalke, Lerchenfalke.*

Keturi porūšiai. Europos ir Vakarų Sibiro paukščiai yra *F. s. subbuteo* L.

Sketsakalis yra tipingas sakalas, todėl žmogus, net mažai pažįstąs paukščius, ore pripažins jį tokiu. Jis yra nedidelis, karvelio didumo (patelė) arba mažesnis (patinas), pasižymi ilgais siaurais sparnais, bet gana trumpa uodega; jo siluetas ore labai panašus į čiurlio, tik žymiai didesnis (26 pav.). Viršutinė kūno dalis tamsi, apačioje matyti daug baltos spalvos.

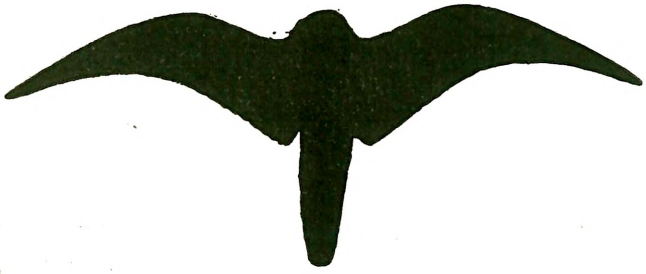

26 pav. Sketsakalio siluetas

Viršugalvis, kaklo viršutinė dalis, nugara, pečiai juosvi, melsvai pilko atspalvio, lyg miltuoti, sprande didelė balta dėmė, kakta irgi tos spalvos, po akimis didelė karpyta juoda dėmė, susisiekianti su baltu smakru ir baltais kaklo šonais. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juosvos, mažosios šviesesnės, su skersinėmis palšomis dėmėmis vidinėse vėtyklėse. Apatinė kūno dalis, pradedant nuo kaklo, balta, išmarginta išilginėmis juodomis dėmėmis. Kelnės ir pauodegys ryškios rudos spalvos. Vairuojamosios plunksnos pilkos spalvos ir visos, išskyrus dvi vidurines, vidinėse vėtyklėse turi 12 rusvų skersinių juostelių; pats uodegos galas irgi rusvas. Snapas melsvas, gale juodas. Kojos, vaškinė ir vokų kraštai geltoni. Rainutės tamsiai durpinės. Kūno ilgis 300—350 *mm*; sparnų tarpugalis 755—781 *mm*; sparno ilgis patino 242—257 *mm*, patelės 255—286 *mm* (Heinroth'as, Schiöler'is), 5 Lietuvoje nušautų patinų 249—258 *mm*, 2 patelių 253—261 *mm*; sveria patinas 150—205 *g*, patelė 230—340 *g*.

Jauni paukščiai ne taip ryškiai juodi, daug kur prasimuša rusva spalva, visos viršutinės kūno dalies plunksnos aptrauktos rusvais krašteliais. Apačia ne tiek balta, kiek palša, panašiai marga kaip senų paukščių, ir palšos (ne rudos) „kelnės". Iš to geriausiai galima pažinti jauną paukštį.

Jų kojos ir vaškinė, užuot geltonos, yra žalsvos spalvos. Šeriasi jie kitų metų kovo—gegužės mėnesiais. Kartais šėrimasis užtrunka ir ilgiau. Seni paukščiai šeriasi žiemojimo vietose nuo rugsėjo iki kovo mėnesio.

Sketsakalis gyvena Europoje nuo Viduržemio pietuose iki Anglijos, Skandinavijos (iki Bergeno), Suomijos (iki 65°), bet nėra jo Airijoje ir Škotijoje. Gyvena taip pat Europos rytuose ir Sibiro šiaurėje iki miško ribos. Rytuose jis siekia Ramųjį vandenyną ir gyvena net pietinėse Kurilų salose. Azijos pietuose yra paplitęs iki Mažosios Azijos, Irano ir Indijos šiaurvakarių. Toliau pietinėje Kinijoje ir Šiaurės Afrikoje (skirtingi porūšiai).

Mūsų krašte gana paprastas paukštis, bet niekur nepasitaiko jų apsčiai, o tik paskiros poros. Žiemai iš Europos pasitraukia į Rytų ir Pietų Afriką iki Kaplando; žiemoja taip pat Indijos šiaurvakariuose, o, gal būt, ir Afrikos šiaurryčiuose. Į Lietuvą atskrenda neanksti — tik gegužės mėnesio pradžioje, o rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais jau ištraukia.

Mūsų krašte gyvena nedideliuose pušynuose arba didesnių miškų pakraščiuose, arti dirbamų laukų ar šiaip didesnių lygių plotų. Juos medžiojančius esu matęs tik lygumoje ir niekuomet miške. Sketsakalis yra beveik vikriausias ir greičiausias iš sakalų. Jis, kaip ir sakalas keleivis, yra vienas geriausių lakūnų, prilygstąs kregždei arba čiurliui. Medžiodamas laukuose paprastai skraido žemai, palei pat žemę, dažnai nutupia ant akmenų ir kupstų. Neretai palydi einantį per lauką žmogų, nes tikisi pačiupti jo pakeltų paukščių. Dažnai prieš medžiotoją pasirodo jų porelė, ir tuomet yra gera proga pasigrožėti jų vikrumu, gaudant grobį.

Paukščius jie medžioja dažniausiai rudeniop, kai jauni paukščiukai būna išskridę iš lizdų, — daugiausia vieversius, strazdus, varnėnus, kregždes (dažniausiai langines), net čiurlius. Didesnio už strazdą paukščio jie nėra linkę pulti.

Vasaros pradžioje svarbiausią sketsakalių maistą sudaro vabzdžiai. Pasirodžius karkvabaliams, jie tam tikrą laiką jais tik ir minta, gaudydami ore. Mėgsta jie sketes *(Libellulidae)*, ir jų pamedžioti apsilanko tvenkiniuose, ežeruose. Tuomet labai įdomu juos stebėti, ypač jei tvenkinys nedidelis, ir sakalas nuolat yra žiūrovo akivaizdoje. Kas yra kolekcionavęs sketes, žino, kaip sunku entomologiniu tinkleliu pagauti šiuos ore vikrius vabzdžius. Taigi dar nuostabiau, kad sakalas jas lengvai pagauna. Paprastai užtenka jam kelių staigių posūkių, ir didelė sketė jo naguose. Pagautą laimikį jis sudoroja čia pat, skrisdamas: prikišęs koją su vabzdžiu prie snapo, jis nutraukia jam sparnus ir kitas mažai vertingas dalis, o patį liemenį sulesa kąsneliais ir paskui vėl tęsia medžioklę. Tai būna dažniausiai vakare, saulei leidžiantis, ir užtrunka iki sutemų, nes didelės skečių rūšys *(Aeschna)* skraido labai vėlai. Aplamai sketsakalis, kaip ir sakalas keleivis, dažniausiai minta tik ore pagautais gyvūnais.

Pavasarį atskridusius sketsakalius nesunku pastebėti jų veisimosi vietose, nes jie tuomet per ištisas dienas atlieka tuoktuvių žaidimus; čia pakyla į padebesius, čia nusileidžia iki pat žemės, kad vėl staigiu judesiu iškiltų aukštyn. Tada dažniausiai ir išgirsi jų balsą, labai panašų į kitų

sakalų, ypač pelėsakalio, tai garsai, panašūs į „kje kjej kje...“ (labai panašu į grąžiagalvės balsą).

Lizdus jų visuomet rasdavau pušyne, gana aukštai ir prilipti prie jų būdavo labai sunku. Dauguma autorių teigia, kad jis lizdų nekraunąs, o tik užimąs apleistus kitų paukščių lizdus, ypač pelėsakalių, varnų, kartais ir suopių. Kiaušinius deda labai vėlai, birželio mėnesį, net iki jo pabaigos. Tokį vėlyvą terminą galima pateisinti tuo, kad tada jauniklių maitinimas sutampa su vabzdžių gausumu.

Vidutinis kiaušinių dydis 40×33,2 *mm*; jų pagrindinė spalva gelsvai molinė, gana vienodai išmarginta nedidelėmis dėmėmis ir taškais, rečiau tos dėmės tarp savęs susilieja. Kiaušinis sveria 22—26 *g*. Peri nuo pirmo arba nuo pirmųjų kiaušinių. Jeigu palinkimas perėti yra stiprus, tai pasitaiko, kad patelė pradeda perėti dar tuščiame lizde, maždaug savaitę prieš padedant pirmąjį kiaušinį; net ir tuomet ją patinas lesina. Kiaušinius peri 28 dienas.

Ką tik prasikalę jaunikliai, apaugę tankiais baltais pūkais, rausvais snapais ir kojomis, sveria apie 17 *g*. Po aštuonių dienų maino pūkus, ir jie ant nugaros būna pilkai melsvo atspalvio, o apačioje pasidaro rusvi. Iš pradžių motina nuolat šildo vaikus, o tėvas medžioja ir nešioja maistą į lizdą. Jei laimikis mažas, pvz., vabzdžiai, jis pats jį perduoda vaikams, bet, jei atnešamas didesnis grobis, patinas, priskridęs lizdą, šaukia tam tikru balsu, o patelė, išskridusi priešais, perima atneštą laimikį. Dėl to ji žaibo greitumu apsiverčia ore beveik aukštielninka ir suima nagais patino naštą (Christoleit'as). Paaugus vaikams, abu seniai lesina juos kiekvienas atskirai. Maždaug po trijų su puse savaičių jaunikliai pradeda karstytis šakose, netoli lizdo; bet jau visai gerai išmokę skraidyti, gana ilgai esti senių aprūpinami maistu. Tuomet laimikis jiems perduodamas ore.

Sketsakalių porelė yra labai prisirišusi prie vietos. Kasmet jie grįžta perėti į ją, nors nebūtinai į tą patį lizdą. Todėl, aptikus tokią vietą, kasmet galima ten jų rasti. Mūsų krašte tai nedideli pušynai, dažniausiai, buvusių didelių miškų likučiai, bet deja tie likučiai nyksta ir sakalų vis mažėja.

Gal būt, sketsakalis žalos padaro gaudydamas mažus paukščius, daugiausia vieversius, bet taip pat atneša ir naudos, naikindamas karkvabalius, sketes ir kitus vabzdžius. Taigi žmogaus ūkiui jis yra nekenksmingas, o gamtos apsaugos ir estetikos atžvilgiais yra pageidaujamas mūsų laukų papuošalas, todėl nenaikintinas. Sakalininkystės laikais su sketsakaliais retkarčiais būdavo medžiojami mažieji paukščiai, pvz., vieversiai; prijaukintas sakalas, laisvai pririšamas plona virvele ir paleidžiamas lauke, kur yra pakeltų vieversių, tuomet vieversiai, pastebėję pavojingą priešą, krinta žemyn, prisiglaudžia prie žemės ir gali būti pridengti tinkleliu.

Nelaisvėje sketsakalis yra vienas maloniausių paukščių, bet prijunksta tik tuomet, jei yra jaunas iš lizdo paimtas. Geriausiai jaukinti tada, kai pradeda atsirasti didesnių plunksnų spaigliai, nes jaunesni paukščiai

yra lepūs. Maitinti jį reikia dideliais vabzdžiais, karkvabaliais, žiogais, be sparnų, arba pelių, žiurkių, žvirblių mėsa kartu su sugrūstais kaulais. Vėliau tokios švelnios mėsos jie nėra reikalingi ir pasitenkina jautiena, arkliena, varniena. Jie gerai jaučiasi kambaryje, moka skraidyti net ankštoje patalpoje, tupia ant stalo, prašo maisto iš savo globėjo rankų ir t. t. Pats esu kelis kartus juos auginęs ir įsitikinęs jų maloniu būdu.

Startsakalis. *Falco columbarius* L.

LXV pav.

Est. *väike pistrik.* Latv. *purva vanadziņš.* Lenk. *drzemlik.* Rus. *dierbnik.* Vok. *Merlin, Zwergfalke.*

Pasak Stegmann'o, yra septyni porūšiai. Mūsų paukščiai *F. c. aesalon* Tunstall porūšio.

Startsakalis yra mažiausias mūsų sakalų, mažesnis už sketsakalį ir už paukštvanagį, būdingos sakalams išvaizdos. Jis gana trumpas, kresnas; sparnai žymiai trumpesni negu sketsakalio. Iš viršaus žiūrint, gražios, melsvai pilkos (patinas) arba rusvai pilkos (patelė ir jaunikliai) spalvos. Nuo maždaug to paties didumo paukštvanagio patinuko galima jį atskirti iš trumpesnės uodegos ir smailių sakališkų sparnų.

Seno patinuko viršugalvis, nugara ir pečiai gražios melsvai pilkos spalvos (kaip laukinio karvelio), su siaurais dryželiais išilgai plunksnų, stiebų. Kakta ir skruostai rusvai balzgani, taip pat su išilginiais stiebiškais dryželiais, sprandas ryškiai rudas, išilgai dryžuotas. Plasnojamosios plunksnos juosvos, su baltomis skersinėmis dėmėmis vidinėse vėtyklėse. Uodega melsva, kaip nugara, o jos gale plati juoda juosta, kuri baigiasi balsvu krašteliu. Smakras ir gerklė balsvi, toliau, visa apačia gražios šviesiai rudos spalvos su išilginiu margumu, sudarytu iš siaurų juodų dryželių; šis rudumas ryškus rudenį, paukščiams baigus šertis, bet vėliau nublunka ir pasidaro maždaug palšos spalvos. Snapas melsvai pilkas, vaškinė ir kojos geltonos, rainutės durpinės spalvos.

Patelė neturi būdingos patinui melsvos spalvos viršutinėje kūno dalyje: čia vyrauja pilkas rudumas su šviesiomis pilkomis dėmėmis, sprandas šviesus, balzganai rudas. Apačia nešvariai balta išilgai tamsiai dėmėta. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos, su rudomis skersinėmis dėmėmis. Uodega tamsesnė kiek už nugarą su septyniomis skersinėmis rusvomis juostomis. Kūno ilgis patino 276—311 *mm*, patelės 315—343 *mm*; sparnų tarpugalis patino 562—625 *mm*, patelės 635—691 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 193—202 *mm*, patelės 203—222 *mm*, dviejų Lietuvoje nušautų patinų 198—215 *mm*, vienos patelės 207 *mm*. Sveria patinas apie 170 *g*, patelė apie 200 *g*.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet rudas atspalvis nugaroje dar labiau ryškus.

Startsakalis gyvena Islandijoje, D. Britanijos salose, Europos ir Azijos šiaurėje ir Vidurinės Azijos kalnuose, taip pat Šiaurės Amerikos

šiaurinėje dalyje. Europoje peri Farerų salose, Didžiojoje Britanijoje pietuose iki Valijos, visoje Skandinavijoje, Suomijos pietuose iki 62°, Š. Rusijos pietuose iki Minsko. Iš Pabaltijo kraštų, pasak Transehe ir Grosse, peri Estijoje ir Latvijoje, bet retai. Niethammer'is cituoja du atsitikimus, kad Vokietijoje startsakalis perėjo. Nauji duomenys apie startsakalio perėjimą Lietuvoje šie: 1954 m. birželio mėn. 1 d. studentas V. Logminas Širvintų rajone, retokame, sausame Pašilių pušyne rado lizdą, iš kurio nubaidė perintį paukštį. Liepos mėn. 10 d. prie lizdo tupėjo 3 jaunikliai. Liepos mėn. 11 ar 12 d. jie jau buvo iš lizdo išskridę. Senė patelė laikėsi arti lizdo, bet patino dažniausiai nebūdavo. Prie lizdo rasta vieversio ir rudosios devynbalsės liekanų. Dokumentui sudaryti buvo nušautas vienas jauniklis, kuris tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. Tai yra vienintelis man žinomas atsitikimas, liudijantis apie šio paukščio perėjimą Lietuvoje.

Tikra šio sakaliuko kartu su baltąja pelėda, sėjiku ir šiaurės elniu būstinė yra šiaurės tundra. Tik rudenį, skrisdamas į pietus, jis aplanko mūsų kraštą ir traukia toliau arba lieka mūsų krašte visai žiemai. Pasirodo pas mus rugsėjo mėnesio pabaigoje, spalio mėnesį lengviausia jų užtikti, žiemą matyti rečiau, o balandžio mėnesį jų vėl būna gausiau. Keliaudami rudenį, jie pasiekia Pietų Europą ir Afrikos šiaurvakarinę dalį. Tarybų Sąjungoje žiemoja Kryme, Užkaukazėje, Turkmėnijoje (kovo mėnesį aptikau jų apie Tašauzą, Amu-Darjos žemupio pakraščiuose), pietiniame Kazachstane.

Būdami tundros paukščiai ir pratę prie lygumų, startsakaliai vengia miškų ir, atvykę pas mus, apsigyvena laukuose, pievose, kur auga neaukšti medžiai ir krūmai. Dažnai galima jų užtikti tupint senose laukinėse kriaušėse, augančiose viduryje ariamų laukų. Kaip ir kiti tundros paukščiai, jie kartais nuostabiai nebaikštūs ir prisileidžia žmogų per keliolika žingsnių. Man atmintinas vienas nuotykis. Būdamas vaikas, per velykų atostogas savo tėviškėje, Lydos apskr. medžiojau su mažo kalibro šautuvėliu. Tarp daugybės pievoje lesinėjančių strazdų pastebėjau žemai alksnyje gražų startsakalio patinuką. Priėjau prie jo per 10—12 žingsnių ir norėjau nušauti. Tačiau paskutinis šovinys nedegė, o tuo tarpu sakaliukas perskrido į gretimą medį, kur vėl bandžiau jį nušauti, bet ir vėl nepasisekė.

Žiemą startsakaliai neretai apsigyvena arti kaimų, miestelių, net ir didelių miestų, nes čia kaip tik gausiausia randa žvirblių, ypač startų, kuriomis dažniausiai minta. Tuo laiku aš neretai matydavau jų Kauno priemiesčiuose, pvz., Vilijampolėje, Fredoje. Per savo keliones mėgsta gaudyti nykštukus, bėgikus, o atsitiktinai lesa vabzdžius, ypač naktinius drugius.

Savo tolimoje šiaurės tėviškėje startsakalis peri ant žemės arba uolų kyšuliuose, kartais apleistuose varnų lizduose. Deda 4—5 labai panašius į mūsų pelėsakalio kiaušinius. Vidutinis dydis 39,3×31,2 *mm*. Peri 25—26 dienas. Išsirita pūkuoti, visai balti jaunikliai, bet, iškritus jų pirmiesiems pūkams, išauga antri, šiek tiek pilkesni. Po 25 dienų jauni paukščiai palieka lizdą.

Nepaisant gana mažo ūgio, startsakalis yra labai drąsus, net akiplėša, vadinasi, turi daug kilniųjų sakalų savybių. Todėl sakalininkystės laikais buvo dresuojamas, kaip ir kiti sakalai, bet, žinoma, mažam grobiui medžioti.

Pelėsakalis. *Falco tinnunculus* L.

LXVI pav.

Est. *hüre-tuuletallaja*. Latv. *dzelteņais vanags, vēja vanags*. Lenk. *pustułka*. Rus. *pustelga*. Vok. *Turmfalke*.

Jų yra apie 10 porūšių. Europoje ir Azijos vakaruose gyvena *F. t. tinnunculus* L. porūšis.

Pelėsakalis, be abejo, dažniausiai aptinkamas mūsų krašte plėšrusis paukštis, maždaug kėkšto didumo; krinta į akis ilga uodega su plačia skersine juosta gale, nors ir sakalo išvaizda, bet ypač ilgais siaurais sparnais (27 pav.), ryškiai ruda (lapės spalvos) viršutine kūno dalimi ir palša apačia.

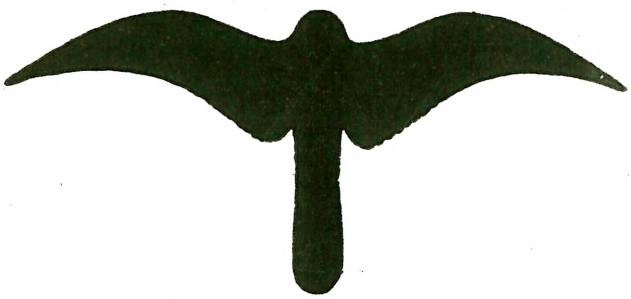

27 pav. Pelėsakalio siluetas

Seno patinuko galva ir sprandas švelnios pilkos (pelėnų) spalvos. Nugara, pečiai, sparnų dengiamosios plunksnos rudos, degintos plytos spalvos, išilginiais juodais dryželiais ir dėmėmis. Plasnojamosios plunksnos juosvos, didelėmis baltomis dėmėmis vidinėse vėtyklėse. Antuodegis pilkas, kaip ir galva. Vairuojamosios plunksnos taip pat melsvai pilkos, su plačia skersine juosta gale. Visa apačia palšos spalvos, kartais rudesnė, su įvairaus didumo išilginiais dryželiais ir dėmėmis. Snapas melsvas, vaškinė, kojos ir vokų kraštai geltoni. Patelė yra didesnio ūgio ir, be to, nuo patino skiriasi ir tuo, kad galva ir uodega ruda, kaip ir visa kūno viršutinė dalis. Vairuojamosios plunksnos, be plačios skersinės juostos gale, yra išmargintos siauresnėmis (apie 10) skersinėmis juostomis. Kūno ilgis 320—350 *mm*; sparnų tarpugalis 753—805 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 230—258 *mm*, patelės 245—271 *mm*, vieno Lietuvos patino 236 *mm*, vienos patelės 248 *mm*. Svoris patino apie 200 *g*, patelės 230 *g*.

Jaunikliai panašūs į pateles, vadinasi, nėra pilkos spalvos ant galvos ir uodegos, be to, išmarginti platesnėmis dėmėmis.

Šio paukščio gyvenamas geografinis plotas apima visą Europą iki 70° Skandinavijoje ir iki 60° Europos rytuose. Pietuose gyvena Vidužemio jūros pakraščiuose ir jos salose. Š. Afrikoje nuo Maroko iki Tripolio, Azijoje nuo Anatolijos ir Vakarų Sibiro iki Amūro ir Š. Mongolijos. Skirtingas pelėsakalio porūšis gyvena Madeiroje, Kanaruose ir likusiose Afrikos bei Azijos dalyse.

Mūsų ir kaimyniniuose kraštuose pelėsakalis yra dažnas paukštis, bet ne visur vienodai paplitęs. Jis vengia didelių miškų ir pelkėtų kraštų. Dažniausiai pasitaiko sausose vietose, ypač ten, kur tarp dirbamų laukų auga nedideli praretinti pušynai. Lydos apskrityje — Vosyliškių, Ščiučino, Žaludko, Voverkos, Naujadvario apylinkėse — aptikdavau jų dažnai, bet visai nematydavau nei Rūdininkų, nei Gudų giriose, nebent, jų pakraščiuose, kur buvo dirbamų laukų. Kauno apylinkėse galima jų dažnai matyti; kasmet viena ar dvi poros peri Lampėdžių pušyne. (Šiaip atrodo, kad Kauno krašte jie yra retesni, negu Vilniaus krašto pietinėje dalyje.)

Žiemai pelėsakaliai išskrenda į pietus, į Afriką, net iki pusiaujo, bet jau Vidurio Europos kraštuose, pvz., Vidurio Vokietijoje, Olandijoje, Belgijoje, daugiausia lieka žiemoti. Pasak Tischler'io, ne per rečiausiai žiemoja Rytprūsiuose, o Tyzenhauz'as teigia, kad dažnai žiemoja mūsų krašte. Man vis dėlto žiemos metu jų užtikti neteko.

Pelėsakalis nuo kitų sakalų skiriasi daugeliu atžvilgių; visų pirma ilga uodega (iš to panašus į linges) ir kojomis su labai trumpais pirštais. Dažnai užtiksi jų laukuose, kur mėgsta tupėti atskirų medžių viršūnėse, ant telegrafo stulpų, ežiaženklių ir t. t. Daug skraido lengvu vikriu polėkiu ir dažniau, negu kiti plėšrieji paukščiai, pakimba ore plasnodami sparnais, norėdami įsižiūrėti kokį nors smulkų laimikį ant žemės. Nuo kitų sakalų pelėsakalis skiriasi ir tuo, kad medžioja savo grobį beveik tik ant žemės ir tik retai pagauna ką nors ore. Svarbiausias jo maistas pelėnai ir kiti smulkūs graužikai, paskui, dideli vabzdžiai, pvz., žiogai, kartais driežai, gluodenai, smulkios varlės; smulkūs paukščiai sudaro tik mažą jo maisto nuošimtį, nebent tik labai šaltą žiemą tuose kraštuose, kur jis lieka žiemoti. Dėl šių ypatybių pelėsakalis yra laikomas nekilniuoju sakalu.

Iš visų savo giminių pelėsakalis, tur būt, yra didžiausias rėksnys. Jo balsas skardus, ausį veriąs, ilgai kartojamas „tju-tju-tju. . .", labai panašus į grąžiagalvės balsą, tik stipresnis, ištisomis dienomis girdimas ten, kur jie peri. Būdamas geras lakūnas, jis, kaip ir kiti sakalai, mėgsta ištisomis valandomis skrajoti padebesiais, vartytis ore ir visaip mankštintis. Ypač tai galima pastebėti veisimosi metu. Dažnai mėgsta savotiškai rungtis su kitais paukščiais, ypač krankliais, varnomis, suopiais, ereliais. Aptikęs paukštį, pelėsakalis, o dažnai jų pora, pakyla aukščiau priešo, paskui suglaustais sparnais puola jį iš aukštybių, bet priešas moka vikriai išvengti smūgio; čia vėl puola jį ir t. t. Atrodo, kad tai nėra mūšis, bet savo rūšies sportas, mankšta, užtrunkanti kartais labai ilgai, ypač giedram dangui esant. Tai yra labai patrauklus vaizdas, ir, ypač turint gerą žiūroną, galima ilgą laiką juo gėrėtis.

LXV. STARTSAKALIS — FALCO CALUMBARIUS L.

LXVI. PELĖSAKALIS — *FALCO TINNUNCULUS* L.

LXVII. RAUDONKOJIS SAKALAS — *FALCO VESPERTINUS* L.

LXVIII. VIŠTVANAGIS — *ACCIPITER GENTILIS* (L.); senas paukštis

Pelėsakalis pavasarį pas mus atskrenda anksti, kovo mėnesiui įpusėjus, ir netrukus apsigyvena savo pernykštėse buveinėse, prie kurių esti taip pat prisirišęs, kaip ir sketsakaliai. Lizdui pasirenka seną apleistą varnos ar voverės lizdą, papildydamas jį šiek tiek nauja medžiaga. Be atvirų lizdų, kartais apsigyvena senose drevėse ar uoksuose. Lizdas dažniausiai esti labai aukštai. Kituose kraštuose jie peri uolose, aukštų pastatų bokštuose, net ir stačiuose krantuose, kur nėra medžių. Deda 5—6, kartais net iki 8 kiaušinių, dažniausiai gegužės mėnesiui įpusėjus. Kiaušinius deda pradieniui; jie yra šviesiai gelsvi, dugnas išmargintas daugybe tamsių ir šviesių dėmių bei taškų taip, kad šis raštas neretai visai užstoja kevalo dugną. Vidutinis dydis 38,4×30,5 *mm*. Perėti pradeda abu tėvai prieš padėdami paskutinį kiaušinį, bet dažniausiai peri patelė. Perėjimas trunka 28—31 dieną, o jaunikliai išbūna lizde 27—33 dienas. Kol vaikai esti maži, maistą rūpina vien patinas; perduoda jį patelei ne ore, kaip kad daro kiti sakalai, bet nutūpęs artimoje šakoje arba iš snapo į snapą (Christoleit'as). Išskridę jaunikliai iki spalio mėnesio laikosi kartu su tėvais, o to mėnesio pabaigoje visi palieka mūsų kraštą.

Taikomosios ornitologijos autoriai vienu balsu pripažįsta pelėsakalį vienu naudingiausiu žmogui paukščiu, uoliausiu pelių naikintoju. Tad šis sakaliukas visiškai nusipelno žmogaus globos.

Pelėsakalis, kaip ir sketsakalis, lengvai prie žmogaus prijunksta, bet iš lizdo turi būti paimti ne per jauni ir ne per seni jaunikliai. Tinkamiausias amžius yra tada, kai vienas centimetras uodegos išsikiša iš pūkų. Suaugę jie puikiai laikosi narvuose, net ir kambaryje, pramoksta tupėti ant savo augintojo peties, pripranta išskristi pro langą ir grįžti atgal namo. Nelaisvėje peri neretai. Kauno Zoologijos sode vienais metais buvo gauta pora jaunų pelėsakalių, o kitą pavasarį patelė padėjo kiaušinių ir pradėjo perėti. Gaila tik, kad nieko neišperėjo, tur būt, dėl to, kad nuolat trukdė lankytojai.

Raudonkojis sakalas. *Falco vespertinus* L.

LXVII pav.

Est. *punajalgne tuuletallaja*. Latv. *kukaiņu vanadziņš*. Lenk. *kobczyk*. Rus. *kobčik*. Vok. *Rotfussfalke*.

Du porūšiai. Europos ir Azijos paukščiai sudaro *F. v. vespertinus* L. porūšį.

Raudonkojis sakalas yra už sketsakalį mažesnis, bet į jį labai panašus. Senus paukščius iš pirmo žvilgsnio nesunku pažinti iš spalvų. Patinas beveik melsvai juosvos spalvos, o patelės apačia ruda, tik viršus margai pilkas. Ir vieno, ir kito kojos raudonos. Jauniklius sunkiau pažinti, nes jie labai panašūs į jaunus sketsakalius. Dažnai tupinėja mažais būreliais.

Senas patinas atrodo taip: visas kūnas, išskyrus pauodegį ir kelnes, tamsiai pilkas (šiferio spalvos), plasnojamosios plunksnos sidabruotu atspalviu. Vaškinė, vokų kraštai ir kojos raudoni, nagai balti. Rainutės durpinės. Patelės viršugalvis ir sprandas pilkai gelsvi, o likusi viršutinė kūno dalis pilkos pelenų spalvos, su skersinėmis dėmėmis. Plasnojamosios

plunksnos tamsesnės, su palšomis ar balsvomis dėmėmis vidinėse vėtyklėse. Uodega pilka, kaip ir nugara, išmarginta 7—9 siauromis skersinėmis juostomis ir viena platesne juosta gale. Visa apačia ruda, nežymiais išilginiais dryželiais. Kojos, snapas ir akys tokios, kaip patino. Kūno ilgis apie 300 *mm*; sparnų tarpugalis 732—766 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 230—260 *mm*, patelės 230—253 *mm*. Sveria apie 145 *g*. Dydžio skirtumo tarp abiejų lyčių nėra. Jaunikliai labai panašūs į sketsakalį, t. y. nugara ir pečiai rusvai pilki ir skersai tamsiai margi, kakta balzgana, kartais rusva. Skruostuose tokia pat juosva dėmė, kaip sketsakalio, ir taip pat kaip jo (to paties amžiaus) atrodo visa apatinė kūno dalis, t. y. palša išilginėmis tamsiomis dėmėmis. Sparnai ir uodega tokie, kaip patelės. Vaškinė, kojos ir vokų kraštai geltoni.

Jaunikliai šeriasi nuo vasario iki gegužės mėnesio. Tada jiems iškrinta ne visos plunksnos, pvz., tos pačios lieka plasnojamosios ir didelės sparnų viršutinės bei apatinės dengiamosios plunksnos. Visiškai nusišeria (iškrinta visos senos ir naujos plunksnos) vėliau, būtent, birželio—spalio mėnesiais.

Raudonkojis sakalas gyvena Europos rytinėje dalyje nuo Archangelsko, Leningrado, Pskovo, Lenkijos, Vengrijos ir Dobrudžios į rytus iki Usurio krašto, Mandžiūrijos ir Š. Kinijos. Pradedant Baikalu, į rytus gyvena skirtingas nuo europinio porūšis. Žiemoja ties pusiauju ir Pietų Afrikoje. Kai kuriais metais jie Europos kraštuose traukia masiškai.

Iš artimų mums kraštų žinomas Lenkijoje, ypač pietrytinėje dalyje, kur jų aptiko Taczanowski's. Kai kada traukimo metu, pasak šio autoriaus, jų esti ten labai gausu. Estijoje ir Latvijoje traukimo metu nedažnas. Pasak Tischler'io, šie sakaliukai Klaipėdos krašte buvo daug kartų matyti. Neringoje stebėjo juos Floericke ir Lindner'is. Tischler'is rašo, esą, Rytprūsiuose rudenį traukia kasmet, ypač išilgai Neringos, bet paskirais metais nevienodai. Labai gausu jų buvo 1897, 1898 ir 1901 metais. Traukia jie ten rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais, kartu su pelėsakaliu. 1910 metais gegužės mėnesį šimtai raudonkojų sakalų, maždaug 2—3 savaites laikėsi apie 5 *km* į pietus nuo Kranco. Lietuvoje jų iki šiol neužtikau. Tyzenhauz'as vis dėlto rašo, kad peri Lietuvos miškuose. Manau, kad anksčiau ar vėliau raudonkojis sakalas bus Lietuvoje aptiktas, ypač mūsų pajūryje.

Raudonkojai sakalai apsigyvena mažuose miškeliuose, ypač alksnynuose, viduryje dirbamų laukų, pievų ar didesnių miškų pakraščiuose. Iš čia jie išskrenda į lygumą pamedžioti visokių vabzdžių, kuriais jie beveik ir minta. Jų polėkis negreitas, bet vikrus; paprastai skrenda neaukštai ir dažnai pakimba ore, kaip kad daro pelėsakalis, norėdamas ant žemės įsižiūrėti grobį. Mielai nutupia ant telegrafo stulpų, paskirų lauke augančių medžių ir kt. Iš vabzdžių svarbiausią maistą sudaro žiogai, skėriai, karkvabaliai, sketės, kurias moka vikriai pagauti ore ir skrisdami sulesti. Pritrūkus vabzdžių, minta pelėmis ir kartais smulkiais paukščiukais.

Kiaušinius deda senuose varnų, šarkų, ypač kovų lizduose, o kadangi yra labai draugiški, tai, užėmę kovų koloniją, sudaro bendruomenę, kar-

tais iš 50—60 porų. Pasak Taczanowski'o, kartais peri plačiuose sekliuose uoksuose. Vengrijoje jie krauna lizdus tam reikalui iškabintose pintinėse. Deda dažniausiai 4—5 kiaušinius, visiškai panašius į pelėsakalio, bet mažesnius (vidutiniškai 36,8×29,2 *mm*). Peri abu tėvai, dažniau motina, bet prasikalusiems paukščiukams — tėvas nešioja maistą, o motina juos lesina.

Pažymėtina, kad šie sakaliukai linkę laikytis būriais. Būriais jie medžioja vabzdžius, būriais tupia į medžius, kartais taip tirštai, jog atrodo kaip lapai. Taip pat pažymėtina, kad jie mato tamsoje ir medžioja vakare net sutemus. Žmogumi pasitiki ir arti prisileidžia.

Šeima. **VANAGAI.** *Accipitridae*

Šiai šeimai priklauso dauguma plėšriųjų paukščių, būtent, visi plėšrieji, išskyrus sakalus, Amerikos grifus, Afrikos sekretorius ir žuvininkus. Jiems būdinga tai, kad neturi dantuko antsnapio kraštuose (antsnapis kartais gali būti švelniai išlenktas), nėra spuogelio šnervės angoje. Šiai šeimai priklauso 205 rūšys.

Vištvanagis. *Accipiter gentilis* (L.)

LXVIII, LXIX, LXX pav.

Est. *kanakull.* Latv. *vistu vanags.* Lenk. *jastrząb gołębiarz.* Rus. *jastreb tetereviatnik.* Vok. *Hünerhabicht.*

Žinoma daugiau kaip dešimt porūšių, gyvenančių Europoje, Azijoje, Š. Afrikoje ir Š. Amerikoje. Lietuvoje gyvena *A. g. gentilis* (L.) rasė, kuri vakaruose ribojasi su *A. g. gallinarum* (C. L. Brehm).

Šis visiems žinomas grobuonis gana lengvai atskiriamas nuo kitų plėšriųjų paukščių. Patelė savo didumu prilygsta suopiui, o patinukas žymiai mažesnis. Seni paukščiai iš viršaus yra būdingos pilkos pelenų spalvos, kartais melsvesni, kartais rudesni, o apačia balta, su skersiniais juodais dryželiais. Pridursime dar, kad uodega gana ilga, pilka, su aiškiais stambiais skersiniais dryžiais, sparnai trumpi, apvaliais galais, kojos ir akys geltonos. Jų siluetas ore toks būdingas, kad nebent tik su paukštvanagiu galima jį sumaišyti, bet vištvanagis yra daug didesnis. Nuo sakalo keleivio, kurio apačia taip pat gali būti dryžuota, vištvanagis skiriasi tuo, kad neturi juodos juostelės, einančios nuo akies išilgai skruosto. Abi lytys gana skiriasi ūgiu, jų kūno ilgis svyruoja tarp 500—600 *mm*; sparnų tarpugalis siekia iki 1000 *mm*. Patino suglausto sparno ilgis 303—322 *mm*, patelės 342—365 *mm*, Lietuvos paukščių 6 patinų 318—337 *mm*, 5 patelių 352—369 *mm*. Sveria patinas 655—750 *g*, patelė 1050—1250 *g*.

Jauni, nenusišėrę paukščiai, taip skiriasi nuo senių, jog nepratyrę žmonės laiko juos atskira rūšimi. Jų visa viršutinė kūno dalis pilkai rusva

arba palša, nublukusiais plunksnų kraštais. Apačia rusva su išilginėmis juosvomis dėmėmis, tačiau vėliau rusvasis dugnas blunka, pasidaro šviesiai rusvai gelsvas, net beveik baltas. Jaunų paukščių rainutė šviesiai geltona (citrinos spalvos), ir tik senių pasidaro ugniškai oranžinės spalvos. Jau antrą gyvenimo vasarą jaunikliai ima šertis, ir tada vietoje išilginio rašto ant krūtinės ir pilvo atsiranda skersiniai dryželiai. Šios skersai dryžuotos plunksnos visų pirma pasirodo šlaunų vidinėje dalyje, ir jų galima kartais aptikti jau pirmą gyvenimo žiemą. Seniai šeriasi vieną sykį per metus, pavasarį.

Vištvanagio balsas panašus į skiemenį „jiek", einąs pavieniui arba keleta kartų iš eilės. Prie lizdo jie žvarbiai šaukia „ki ki ki..." Jaunikliai veriančiu balsu rėkia „kja kja..."

Vištvanagis gyvena visame palearktiniame regione, tačiau Afrikoje tik Šiaurės Maroke, taip pat Š. Amerikoje. Lietuvoje jis yra daug paprastesnis paukštis, negu manoma, nes jis nemėgsta per daug rodytis žmonėms. Mūsų krašte matomas ir vasarą, ir žiemą. Jis labai prisirišęs prie savo gyvenamosios vietos. Vienas žieduotas paukštis po penkių mėnesių buvo rastas už 7 *km*, o kitas, po 10 mėnesių, už 45 *km* nuo žiedavimo vietos. Pavasarį ir vasarą laikosi miškuose, misdamas visokiais jaunais paukščiais, daugiausia iš lizdų imamais. Kėkštai, žalvarniai, karveliai, strazdai sudaro tada jo pagrindinį maistą. T. Zubavičius teigia, kad vištvanagiai paima iš lizdų daug jaunų varnų, bet, atrodo, senų varnų mėsa jam netinka; taip pat sulesa jis nemaža jaunų kiškių ir voverių. Vėliau, suaugus jaunikliams, vištvanagiai persikelia į laukus, krūmus, mažus miškelius arti sodybų, net ir miestų. Matyti, kad tada svarbiausią jo maistą sudaro naminiai karveliai ir kiti naminiai paukščiai, o iš laukinių — kurapkos. Net kiti plėšrieji paukščiai nėra nuo jo apsaugoti; jis neretai pagauna ir pelėdas, mažus sakalus, paukštvanagius. Vieną sykį 1940 m. pavasarį užėjau vištvanagį draskant suopį. Dvėselienos neliečia. Jis turi savo mėgstamas vietas, kur paprastai peša ir drasko pagautą grobį; tai yra kelmas, stora medžio šaka, kartais senas lizdas ir kt. Pasak Niethammer'io, vištvanagio išplitimas priklauso nuo žmogaus gyvenamųjų vietų, kitaip sakant, jis plinta kartu su žmogumi, sekdamas naminius karvelius.

Žiemą vištvanagiai lieka mūsų krašte, bet dalis jaunų paukščių išskrenda, atsidurdami gana toli nuo savo gimtinės. Todėl rudenį traukiančių iš šiaurės vištvanagių pasitaiko Lietuvoje apsčiau.

Vištvanagio polėkis yra greitas ir vikrus. Dažniausiai galima jį matyti skrendant neaukštai, žemiau medžių viršūnių, tur būt, dėl to, kad nepastebėtų jo medžiojami paukščiai. Jis įtraukia galvą į pečius, ir dėl to kaklas atrodo labai trumpas; uodegą suglaudžia taip, kad jos galas darosi lygus pamatui arba net siauresnis. Bet kai kada, pakilęs aukštai, jis suka ore ratus ir tuomet kartkartėmis labiau išplečia uodegą. Jis yra labai atsargus ir beveik niekuomet neprisileidžia ginkluoto žmogaus per šūvį. Kartu jis pasižymi nepaprasta drąsa, kuri kartais virsta akiplėšiškumu. Pasitikėdamas savo vikrumu ir jėga, vištvanagis staiga puola karvelius, viščiukus, ramiai belesinėjančius kieme, ir nusineša juos, iki žmogus spėja atsipei-

kėti nuo netikėto įspūdžio. Neretai pasitaiko, kad jis pro atdaras duris įskrenda į daržines, klojimus ar paukštides ir pasigrobia kokį nors paukštį. Ir čia jis neretai padeda galvą, nes kartais, negalėdamas iš karto pakelti sunkesnio paukščio, užtrunka ilgiau, o tuo metu žmogus spėja uždaryti duris. Pasitikėdamas savo apsukrumu, jis dažnai pagrobia kurapką iš būrio, kurį pakelia medžiotojas, o kartais taip įsidrąsina, jog pagrobia jam iš panosės nušautą, bet dar nepasiekusį žemės, paukštį.

Išskyrus gandrus, gerves ir didelius plėšriuosius paukščius, vargiai kuris kitas paukštis yra nuo vištvanagio apdraustas. Visi jie, nuo žvirblio iki kurtinio, patenka į jo nagus. Jis juos pagauna tiek lygumoje, tiek tankumyne. Jam nereikia būtinai pakilti ore aukščiau aukos, kad smigęs galėtų įsikabinti jai į nugarą, kaip kad daro sakalai; jis, vikriai valdydamas savo trumpus sparnus, gali atlikti staigius judesius, posūkius ir pulti skrendantį paukštį iš šono arba, pavijęs jį iš apačios, apsisukti ore ir įsikabinti jam į krūtinę savo baisiais nagais. Vanagai grobį puola ilgomis kojomis. Gaudantį vanagą ore galima pažinti iš tolo, jis, pripuolęs savo auką, ištiesta koja taiko pagrobti. Jam taip pat pakanka drąsos pulti kiškį, nors sulaikyti šį žvėriuką jam sunkiai einasi, ypač jei kiškis puola į tankumyną ir medžių šakomis nubraukia užsėdusį puoliką. Medžioklės ūkyje vištvanagio daroma žala didelė. Daugiausia nuo jo nukenčia kurapkos, ypač žiemą, kai ant sniego užsideda pluta. Tuomet kurapkoms sunku apsikasti ir pasislėpti nuo priešo akių. Pasižymėjęs būrį, vištvanagis dažniausiai išmedžioja jas iki paskutinės. Taip pat ir fazanų veisti negalima ten, kur yra vištvanagių, todėl fazanų augintojo pirmas rūpestis yra išgaudyti vanagus.

Kaip ir dauguma kitų plėšikų, vištvanagis, užtikęs paukščių būrį, visuomet pasirenka silpnesnį. Todėl jis pirmiausia išmedžioja fazanų pateles; tai medžioklės ūkiui sudaro ypatingą žalą. Dėl tos priežasties ir tetervinų pulkuose pavasarį paprastai randama daug mažiau tetervų, negu tetervinų, nes jas per žiemą išmedžioja vištvanagiai. Tenka stebėtis, kaip vanagai moka atskirti silpnesnius ar suvargusius paukščius nuo stiprių ir sveikų. Pavyzdžiui, jie vis pagrobia tuos paukščius, kurie atsilieka nuo būrio, arba tuos, kurie laikosi nuošaliai nuo kitų, t. y. visokius pavargėlius bei paliegėlius.

Buvusios paukščių stebyklos Rasytėje direktorius Thienemann'as, atgaivinęs taurųjį sakalininkystės sportą, duoda daug naujos medžiagos, įrodančios aukštą plėšriųjų paukščių psichiką. Pratindamas savo prijaukintus vištvanagius medžioklei, šis autorius, numatytoje pratybai vietoje, paleisdavo jauną prijaukintą kirą. Kadangi tai darydavo pajūryje, tai dažnai prijaukintasis kiras prisiplakdavo prie savo laukinių giminaičių. Vis dėlto paleistas vanagas pirmiausia puldavo prijaukintąjį kirą, nes šis, kaip nelaisvėje laikomas paukštis, atrodydavo labiau suvargęs. Taigi šis faktas įrodo, kokį vaidmenį plėšrieji paukščiai atlieka gamtoje natūralinės atrankos atžvilgiu. Tačiau išalkęs vištvanagis dažnai puola net dideles namines antis ir vištas. Esu matęs, kaip vištvanagis užklupo didelę ruanišką antį, belesinėjančią rugienoje. Jis vienos kojos nagais įsikabino

jai į šoną, o antis, baisiai rėkdama, smarkiai plasnojo sparnais. Su įdomumu laukiau puolimo pabaigos, bet atbėgusi iš kiemo šeimininkė nubaidė vanagą.

Pagrobęs iš kiemo kokį naminį paukštį, vanagas nespėja jo užmušti vietoje, o, gal būt, tai daro sąmoningai. Įsikabinęs vištai ar karveliui į nugarą, jis traukia jį į artimiausią mišką ar krūmus, ten ramiai nupeša ir sulesa. Pagrobtas paukštis, plasnodamas sparnais, pats padeda vanagui laikytis ore, o šiam tik lieka nukreipti grobį į pageidaujamą pusę. Radęs tinkamą vietą, kur iš tolo nebūtų jo matyti ir kur būtų patogu laimikį nupešti ir išmėsinėti, pvz., prie kelmo, kupsto ar išvirtusio medžio, jis imasi darbo. Pirmiausia lesa savo aukos galvą ir tuo visai ją nutildo, paskui nupeša ir sulesa, atsiplėšdamas po mažą mėsos gabalėlį. Mažus žvėriukus ar paukščiukus sudrasko į du ar tris gabalus, arba suryja visą.

Didžiausi vištvanagio priešai yra varnos. Jos nekenčia vanago visa savo varniška siela, nepraleisdamos progos neapykantai pareikšti. Jos šnipinėja ir viešai skelbia jo sumanymus, kvaršina jam galvą savo amžinu riksmu, kliudo medžioklėje, o, svarbiausia, neduoda ramiai sudoroti laimikio. Vos tik vanagas su pagautu karveliu ar kurapka nutupia ramioje vietelėje, tuoj apsupa jį juodoji varnų gauja. Tiesa, jos nedrįsta prieiti arti, bet suka ratu aukščiau jo, ar, užėmusios visas patogias vietas artimuose medžiuose, kelia neapsakomą triukšmą. Tokioje aplinkoje dažniausiai vanagui ir tenka užkandžiauti. Kartais, kai varnos jam iki gyvo kaulo įgrįsta, jis netenka kantrybės ir, lyg nenoromis, pagriebia vieną iš jų. Tuomet iš pradžių tarp varnų kyla panika ir sumišimas. Skubiai plasnodamos sparnais, ne taip, kaip paprastai varnos daro, jos pakrinka į visas puses, paskui pakyla aukštai į orą ir vienai minutei atrodo, kad viskas nurimo. Bet tai tik vienai minutei. Atsikvošėjusios nuo pirmo baisaus įspūdžio, jos grįžta į vietą, kur įvyko nelaimė. Tiesa, šį kartą jos atsargesnės, ir vanagą supąs juodas ratas dabar darosi platesnis. Užtat jų triukšmas toks, kokio dar nėra buvę, išgirdusios tą riksmą, čia atskuba visos apylinkės varnos. Jos jau iš tolo kartoja girdimą nelaimingo įvykio signalą ir tuo duoda ženklą savo kaimynėms. Pastarosios padaro tą patį, ir štai visa varnų padermė skuba į nurodytą vietą. Bet ir vanagas pamažėli baigia užkandžiauti; jis suėdė smegenis, mėsingą krūtinę, kepenis, dar, pagalvojęs valandėlę, paima sukrešėjusio kraujo gniužulėlį ir, nusivalęs snapą į medžio šaką, pakyla skristi. Štai jis lekia pažeme, pakrūmiais, pagrioviais, pasiekia tankesnį mišką, metasi į šonus ir pagaliau išsisukęs nuo varnų, nutupia eglių tankumyne. Čia jis tupės, gal būt, porą valandų, ramiai virškindamas auką. Jo gurklys išsipūtęs, net plunksnos prasiskyrė nuo prarytos mėsos gumulo, ir balti švelnūs pūkai matyti tarp jų; jo gražios geltonos kojos aptaškytos krauju, o prie pado tebesilaiko prilipęs aukos plunksnelių pluoštelis... Dabar jis tvarkysis apdarą, kasysis pakaušį, krapštys antuodegį, švelnins, lygins plunksnas ir blusinėsis... O ten ilgą laiką dar sukinėsis varnos, čia nutūpdamos medžių viršūnėse, čia pakildamos ir skelbdamos vanagui tokią neapykantą, kuriai išreikšti tiesiog nėra vardo.

Atrodo, kad svarbiausią vištvanagio maistą, bent mūsų krašte, sudaro kėkštai, strazdai, naminiai ir laukiniai karveliai, bet, kaip buvo minėta, beveik joks paukštis ir žvėriukas nėra nuo jo apdraustas. Geriausių tam įrodymų galima rasti jo lizde, kai augina jauniklius. Tuo metu jis sulesa labai daug kėkštų, kuriuos kartu su pelėmis galima būtų įrašyti į jo nedidelių nuopelnų lapą, nes kėkštai ir pelės, be abejo, priklauso prie kenksmingų žmogui padarų.

Apie vištvanagio mitybą išsamių duomenų pateikia O. Uttendörfer'is. Jis kontroliavęs 317 lizdų Rytprūsiuose netoli Lietuvos sienos.

Žinduoliai rasti šie: 1 katė, 1 lapė (jauniklė), 201 kiškis, 162 triušiai, 259 voverės, 7 kurmiai, 52 laukinės pelės, 2 žiurkės ir kt., iš viso 713 žvėriukų, priklausančių 16 rūšių.

Iš paukščių rasta: 1485 kėkštai, 1425 naminiai karveliai, 880 kurapkų, 712 karvelių keršulių, 482 varnėnai, 335 strazdai giesmininkai, 326 varnos, 277 amaliniai strazdai, 233 fazanai, 195 juodieji strazdai, 179 ausuotosios pelėdos, 138 dirviniai vieversiai, 117 šarkų, 113 pelėsakalių, 105 didieji margieji geniai, 99 naminės vištos, 87 paukštvanagiai, 86 karveliai purpleliai, 72 kikiliai, 53 pempės, 49 smilginiai strazdai, 46 didžiosios antys, 46 žaliosios meletos, 46 naminės pelėdos, 43 kovai, 29 gegutės, 25 laukiai, 16 suopių, 15 vištvanagių ir kt. Iš viso 8309 paukščiai, 123 rūšių. Kėkštai, naminiai karveliai, kurapkos, karveliai keršuliai, varnos ir fazanai sudaro 60% vištvanagio laimikio; žinduoliai sudaro tik 8%. Pažymėtina, kad vištvanagis pagauna daug kėkštų, taip pat jie pasižymi hanibalizmu, būtent, vienos vados jaunikliai sulesa jauniausią brolį.

Iš sąrašo atrodo, kad vištvanagį reikėtų laikyti nepaprastai žalingu paukščiu, tačiau jo daroma žala išsilygina tuo, kad jis sulesa daug kėkštų, varnų ir šarkų.

Vištvanagiai daugiausia peri didesniuose miškuose, bet retkarčiais ir mažuose, netoli nuo žmogaus gyvenamųjų vietų. Antai, 1933 m. buvo rastas jų lizdas nedideliame Eigulių, taip pat Kamšos miške, netoli Kauno. Dažniausiai rasdavau jų lizdus pušynuose, rečiau beržynuose, aukštuose, nešakotuose medžiuose, kur įlipti būdavo sunku. Lizdai kraunami beveik viršūnėse, arba stiprios, toli atsikišusios šakos gale. Jie daromi iš visokio storumo sausų šakų ir išklojami jaunomis spygliuočių bei lapuočių šakutėmis. Naujų žalių šakelių seniai ir vėliau prineša; iš to galima pažinti, kad lizdas yra gyvenamas. Iš pradžių lizdas esti nelabai didelis, bet, besinaudodami tuo pačiu pastatu daug metų, vištvanagiai jį nuolat didina, prinešdami vis naujos medžiagos; be to, ten lieka kaulai ir šiaip visokių grobio likučių, pagaliau juose susidaro storas puvenų sluoksnis, ir ilgainiui pradeda augti žolės. Dėl to seni lizdai esti tokie dideli, jog kartais žmogus patogiai gali juose sėdėti ar stovėti. Tiesa, vištvanagiai, kaip ir kiti plėšrieji paukščiai, griežtai nesilaiko to paties lizdo ir dažnai apsigyvena neužimtuose kitų didelių paukščių lizduose, pavyzdžiui, suopių, erelių, juodųjų gandrų. Viršutinė lizdo dalis esti visai plokščia, tik vienoje vietoje galima pastebėti įdubimą, išklotą švelnesne medžiaga, į

kurį dedami kiaušiniai. Bet vėliau, ypač paūgėjus jaunikliams, tas įdubimas išsilygina, ir pasidaro lygi, kieta aikštė.

Lietuvoje kiaušiniai randami balandžio—gegužės mėnesiais. Rūdininkų Girioje radau kiaušinių jau balandžio 14 dieną, o Gudų Girioje gegužės 17 ir 18 dienomis aplankiau du lizdus, kuriuose kiaušiniai buvo taip užperėti, kad paukšteliai turėjo netrukus prasikalti. Visuose mano lankytuose lizduose buvo ne daugiau kaip trys kiaušiniai ar jaunikliai, bet, pasak Hartert'o, esti ir 4 kiaušiniai. Jie yra didesni už vištinius (vidutiniškai 58×45 *mm*), vienodos baltos spalvos su nežymiu melsvu atspalviu, kartais baltais debesėliais. Pagal šią vienodą spalvą vištvanagio kiaušiniai lengvai atskiriami nuo margų kiaušinių kitų, dažniausiai naudingų, plėšriųjų paukščių. Labai retai juose esti keletas tamsių dėmių, tačiau tokių kiaušinių aš Lietuvoje nesu matęs. Po 35—37 dienų (pasak Kuhk'o ir Welander'io) iš kiaušinių išsikala jaunikliai, apaugę švelniais, tankiais baltais pūkais. Dažniausiai galima užtikti perinčią patelę, bet vieną sykį pastebėjau, kad peri ir patinas. Nušovęs perinčią patelę, už kelių valandų atėjau paimti kiaušinių. Kai mano palydovas užlipęs į medį jau beveik palietė lizdą, staiga iš jo išskrido patinas, kuris buvo nušautas.

Pasak O. Uttendörfer'io (1952), perėjimo pabaigoje, kai patelė labai stropiai tupi lizde, patinas atneša jai maisto ir jeigu ji neišskrenda priešais, pastarasis padeda savo naštą arti, pvz., medžio šakume, arba net ant žemės. Jeigu patinas perėjimo metu žūva, patelė be pertraukos peri iki 5 dienų, pagaliau bado verčiama, pradeda medžioti, ir tuomet kiaušiniai atšąla. Vienu tokiu atveju patelė buvo dirbtinai maitinama tol, kol atsirado patinas pavaduotojas, perėmęs žuvusiojo pareigas. Pasak Kleinschmidt'o, kartais atsiranda keli patinai pavaduotojai ir tai būna tarp įvairių plėšriųjų paukščių.

Kadangi vištvanagis padaro žmogui daug žalos, ypač medžioklės ūkyje, tai dažnai tenka su juo kovoti. Dėl jo baikštumo paprasta medžioklė su šautuvu esti mažai sėkminga, bet gana daug jų nušaunama atsitiktinai per medžiokles su varymu. Sėkmingiausias būdas naikinti vištvanagius, tai iššaudyti juos prie lizdo. Tačiau ir tai ne visuomet pavyksta. Jei, pvz., iš karto nepavyksta nušauti vištvanagio, o nevykęs šūvis tik jį nubaido, tai jau antrą kartą jis neprisileidžia per šūvį. Dar lengviau pagauti senius, patalpinus jauniklius nedidelėje, iš žagarų padarytoje, palapinėje ir pastačius prie įėjimo geležinius spąstus; atnešę maisto jaunikliams, seniai šiaip ar taip į juos patenka. Sėkmingas gali būti gaudymo būdas tam tikrais, iš tinklo padarytais, spąstais.

Senais laikais vištvanagiai buvo žinomi, kaip medžiokliniai paukščiai. Kai kuriais atvejais jie buvo dar labiau vertinami negu sakalai keleiviai, nes su jais galima buvo medžioti tokiose vietose, kur ilgasparnis, nors ir greitesnis, sakalas negalėjo būti pritaikytas. Matyti, kad vanagų patinai, nors ir mažesnio ūgio, buvo daugiau vertinami, negu didesnės patelės, nes jie yra drąsesni.

LXIX. VIŠTVANAGIS — *ACCIPITER GENTILIS* (L.); jaunas paukštis

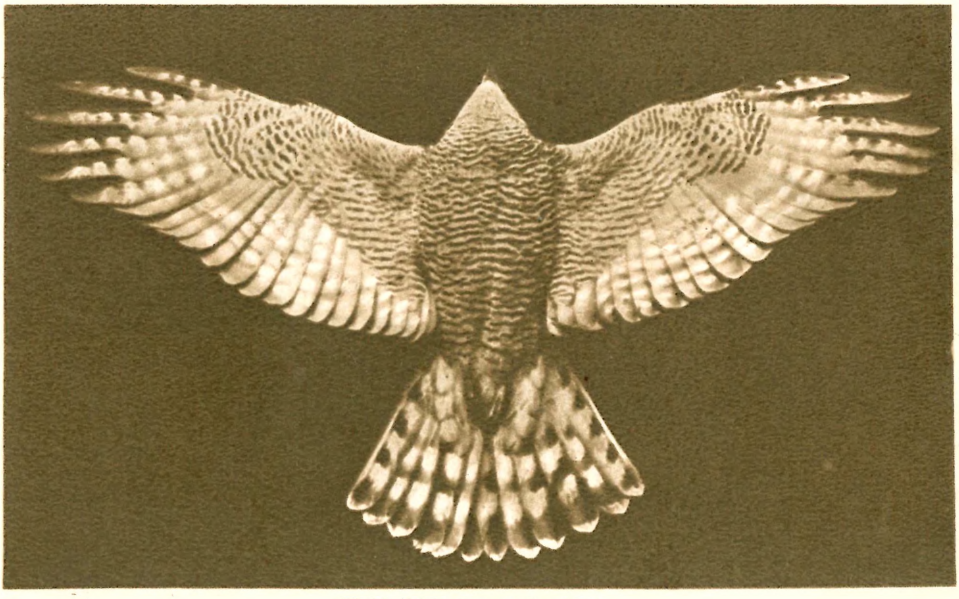

LXX. Vištvanagio polėkis

LXXI. PAUKŠTVANAGIS — *ACCIPITER NISUS* (L.)

LXXII. NENDRINĖ LINGĖ — *CIRCUS AERUGINOSUS* (L.)

Paukštvanagis. *Accipiter nisus* (L.)

LXXI pav.

Est. *raudkull.* Latv. *zvirbuļu vanags.* Lenk. *krogulec.* Rus. *perepeliatnik.* Vok. *Sperber.*

Apie 8 porūšiai paplitę Europoje, Azijoje ir Afrikoje. Mūsų krašto paukščiai priklauso *A. n. nisus* (L.) porūšiui.

Paukštvanagis yra daug mažesnis už vištvanagį, bet spalva į jį labai panašus, tiksliau kalbant, panašus tik į seną vištvanagį, nes šio vanagėlio jaunikliai niekuomet neturi išilginio rašto apatinėje kūno dalyje, kuris esti pas didesnį jo giminaitį. Iš visų plėšriųjų paukščių ši rūšis daugiausia pasižymi abiejų lyčių skirtumu. Kartais patelė gali sverti iki 300 *g*, o patinas 160—170 *g*. Patino ilgis apie 310 *mm;* jo sparnų tarpugalis apie 620 *mm*, suglausto sparno ilgis 190—207 *mm*. Patelės ilgis 350—380 *mm;* sparnų tarpugalis apie 750 *mm;* suglausto sparno ilgis 228—239 *mm*, Lietuvos paukščių 5 senų patinų 195—203 *mm;* 5 patelių 228—241 *mm*. Senas patinas skiriasi nuo patelės gražia melsva spalva viršutinėje kūno dalyje, be to, ryškiai rudu skersiniu raibumu pagurklyje ir krūtinėje; skruostuose ir kaklo šonuose rudumo yra daugiausia. Abiejų lyčių kojos ir akys geltonos. Jauni paukščiai panašūs į patelę, bet apatinės kūno dalies baltas dugnas, užuot buvęs švarus, dažnai esti palša spalva aptrauktas, o viršutinės dalies plunksnos turi rusvus kraštus. Jauniklių akys šviesiai žalsvai geltonos, o labai senų paukščių darosi ugnies spalvos. Jaunikliai šeriasi sekančių metų vasarą, taip pat ir seniai kasmet apie tą laiką.

Paukštvanagis gyvena beveik visoje Europoje, Azijos vakaruose ir Afrikos šiaurėje. Visame tame dideliame plote paukštvanagiai skirstomi į aštuonis porūšius, kurių skirtumus tik specialistai įžiūri. Mūsų krašte jie priklauso paprasčiausiems plėšriesiems paukščiams. Dalis mūsų paukštvanagių lieka žiemoti, kita dalis rudenį pasileidžia į kelionę pietvakarių link. Iš daugelio Lietuvoje žieduotų paukštvanagių šeši buvo rasti įvairiuose Vakarų Europos kraštuose (Lenkija, Poznanė, V.4, Čekoslovakija, Karlovy Vary, XII.24, Vokietija, Berlynas, IV.17, Vokietija Offenburg, XI.8, Karaliaučius ir Įsrutis, XII.7, Prancūzija, La Verdière, XI.12), nuskridę iki 1600 *km* kelio pietvakarių kryptimi. Neringoje kas rudenį galima pastebėti mažiau arba daugiau traukiančių paukštvanagių. Tas paukštvanagio palinkimas skristi žiemoti į šiltesnius kraštus yra labai nevienodas ir net vienos vados paukščiai vieni išskrenda, kiti lieka žiemoti.

Paukštvanagis mėgsta nedidelius miškus, ypač mišrius. Iš spygliuočių jam labiau patinka eglynai, bet šiaip apsigyvena ir kitur, kur yra bet kokių medžių. Mielai apsilanko jie soduose, ypač senuose parkuose, dažnai jį užtiksi taip pat kaimuose, net priemiesčiuose. Rudenį, kai prasideda jų traukimas, paukštvanagių pasitaiko visur, kur kitu metu vargiai užtiksi. Tuomet dažniausiai ir galima jų matyti mūsų krašte. Taip pat ir pavasarį netikėtai pamatysi paukštvanagį balose, pievose.

Tai yra narsus, ypač vikrus ir gudrus paukštis. Dėl trumpų sparnų, jis mikliai skraido po tankumynus, kaip adata nerdamas pro mažiausias

spragas. Medžiodamas lekia jis pačia pažeme, palei tvoras, alėjas ir, atskridęs į vietą, kur paprastai laikosi paukšteliai, staiga pakyla, kad galėtų iš aukštumos lengviau susivokti padėtyje ir juos užpulti. Jo medžiojamos vietos daugiausia kiemai, sodai ir apskritai artimiausios sodybų apylinkės, o medžiojami paukščiai — žvirbliai ir startos. Vargas tiems paukščiams, kai staiga viršum jų galvų pasirodo paukštvanagis. Jie nespėja atsipeikėti nuo pirmo baisaus įspūdžio, ir puolikas, jau pagrobęs vieną jų, nešasi į artimus krūmus ar patvorį. Užpultos startos iš karto pakrinka į visas puses, besistengdamos pakilti aukščiausiai, o gudresni žvirbliai neria į tankumyną, į tvoras, ypač gyvatvores, kuriose jiems visiškai saugu. Jei vanagėliui puolimas nepavyko, jis čia pat nutupia į artimiausią medį ir tupi, ilgai nejudėdamas, kol viskas nurimsta ir galima vėl pakartoti puolimą.

Paukštvanagio polėkis panašus į vištvanagio, labai lygus. Jis skrenda greitai plasnodamas sparnais, bet kartais plaukia ore, visai sparnų nejudindamas. Kai kada pamatai jį, pakilusį aukštai, sukant ratą ore. Dažniausiai taip elgiasi jų porelės, atskridusios į mažai joms žinomą vietą, gal būt, norėdamos apžvalgyti ir įvertinti naują medžiojamą sritį. Šių vanagėlių balsą tenka girdėti gana retai. Esant pavojui, pvz., prie lizdo pasigirsta skardus, tankiai kartojamas kirkimas „kir-kir-kir...“ Pavasarį, poravimosi metu, medžiodamas kurtinius, girdėdavau miškuose ankstyvais rytais jų kitokį, švelnų, ilgai tęsiamą balsą „kji-i-i... kji-i-i...“

Minta daugiausia paukščiais, nuo mažiausių iki kurapkos dydžio. Tačiau kurapką ir karvelį paukštvanagis puola retai ir tai tik patelė, kadangi ji yra daug didesnė ir stipresnė. Svarbiausias jų maistas — žvirbliai ir startos, paskui eina kiti, maždaug to paties didumo, paukšteliai. Pasak vokiečių autorių, jis gaudo taip pat peles ir didelius vabzdžius, bet retai. Vieną sykį užtikau paukštvanagį draskantį pempę, bet man atrodo, kad ši pempė buvo pašauta (dieną prieš tai buvo medžiojamos pempės), ir vanagėliui teko ją tik pribaigti.

Pastaraisiais laikais ornitologinėje literatūroje pasirodė labai tikslių duomenų apie paukštvanagio mitybą. Šių duomenų santrauka padarė žinomas ornitologas O. Uttendörfer'is (1952 m.). Jis ištyrė ir suregistravo 864 paukštvanagio lizdų maisto likučius. Ten rasta 1386 smulkių žinduolių, jų tarpe 459 rudieji pelėnai ir 734 lauko pelės, 13 rūšių. Paukščių iš viso pagauta 58 077, priklausantys 126 rūšims. Daugiausia buvo naminių žvirblių (6090), kikilių (4365), dirvinių vieversių (3781), geltonųjų startų (3561), rudųjų devynbalsių (2813), didžiųjų zylių (2685) ir t. t. Rasta taip pat nedaug vabzdžių (*Carabus, Palyphylla, Prionus* ir kt.).

Remiantis šiomis skaitlinėmis, olandas Tinbergen'as rašo, kad 33,5% paukštvanagio laimikio yra žalingi žemės ir miškų ūkiui paukščiai, 65% yra abejingi arba naudingi, 0,5% sudaro medžiojamieji paukščiai (kurapka, fazanas, tetervinas). Taigi išvada — paukštvanagis žemės ir miškų ūkiui yra abejingas paukštis. Jis yra ypatingas naminio žvirblio priešas. Tai, išnaikinus paukštvanagį, smarkiai padaugėtų žvirblių (žvirblis laikomas žalingu paukščiu).

Kaip ir vištvanagiui, paukštvanagiui tenka kentėti nuo savo priešų — įvairių smulkiųjų paukščių. Ypatingai jam įgrįsta kielės, kregždės. Išvydusios savo priešą, jos pasileidžia paskui jį, ypatingais balsais perspėdamos kitus paukščius apie pavojų. Įdomu, kad taip pat kregždės ir kielės signalizuoja pasirodžius katei. Tą signalą gerai pažįsta kiti paukščiai; jis yra labai savotiškas. Man ne sykį teko juo naudotis vanagėliui susekti.

Paukštvanagis peri mūsų krašte dažniausiai eglynuose, bent visi man žinomi lizdai buvo eglėse. Tam reikalui jis pasirenka vidutinio amžiaus arba gana jaunas egleles ir krauna lizdą nelabai aukštai, kartais net taip žemai, jog galima ranka jį pasiekti. Neretai jis naudojasi senais varnų, kėkštų ar voverių lizdais. Mano patyrimu, Lietuvoje paukštvanagiai deda kiaušinius gegužės mėnesio pirmoje pusėje, bet galima spėti, kad tai nusitęsia ir vėliau. Kiaušinių esti 3—7, jie trumpi, buki, vidutinis jų dydis 39,4×31,9 *mm*, sveria apie 22 *g*. Perįs paukštis maždaug kas 20 minučių apverčia juos snapu. Jų spalva gana nevienoda, bet dažniausiai melsvai arba žalsvai balzgani, išmarginti tamsiai rudomis dėmėmis, taškais ir vingeliais. Raštas arti bukojo galo kai kada susilieja į vieną tamsų žiedą.

Peri ne mažiau kaip 31 dieną, t. y. beveik tiek pat, kiek vištvanagis. Jaunikliai, išsiritę iš kiaušinio, labai gražūs, apaugę baltais tankiais pūkais, atrodo kaip vatos kamuoliukai. Po 27 dienų jie pradeda skraidyti, bet dar vis grįžta į lizdą. Patelė yra labai prisirišusi prie savo kiaušinių ir jauniklių. Nubaidyta nuo lizdo, ji bematant grįžta ir nutupia į jį. Jei kiaušiniai esti išimti, ji paprastai po 4 savaičių vėl deda, bet tik jau ne tiek, kiek pirmą kartą. Besiartinant žmogui prie lizdo, ji, be paliovos rėkdama, pralekia pro pat jo galvą, kad beveik ranka galima ją pasiekti, ir, ilgiau nenutolstant jam, nutupia lizde pašildyti vaikų. Vieną sykį, 1926.V.15, Kaišiadorių miškų urėdijoje, norėdamas patirti, kas yra lizde, liepiau piemenukui įlipti į medį. Kai vaikas jau pasiekė lizdą ir ėmė kišti ranką, staiga atskridusi patelė nutūpė lizde, išplėtė sparnus ir, garsiai rėkdama, buvo pasiruošusi gintis iki paskutiniųjų. Vaikas, netekęs drąsos, nulipo nuo medžio. Pasirodė, lizde buvo 3 vos išsiritę paukščiukai ir 2 jau skilę kiaušiniai. Piemenukui nulipus iš medžio, patelė tuoj atsitūpė ant vaikų ir kiaušinių. Patinas toli gražu neturi to pasiryžimo ir drąsos, todėl laikosi toli nuo lizdo.

Nors paukštvanagis laikomas kenksmingas žmogui paukštis, tačiau reikia pripažinti, kad jo daroma žala, toli gražu, ne tokia didelė, kaip daugelis žmonių mano. Didesnę jo maisto dalį sudaro žvirbliai ir startos — paukščiai, kurių teigiamoji reikšmė žmogaus ūkiui yra maža ar jokia. Tai labai mažina paukštvanagio žalingumą. Tačiau jis yra nekenčiamas ten, kur žmogui pageidaujama mažesnių paukščių gera būklė. Sakalininkystės laikais paukštvanagis buvo auginamas ir pratinamas medžioklei, nors jis tetiko vien iki kurapkos dydžio paukščiams, daugiausia putpelėms, gaudyti. Net ir dabar medžioklė su jais kai kuriuose rytų kraštuose yra mėgstamas sportas.

Nendrinė lingė. *Circus aeruginosus* (L.)[1]

LXXII pav.

Baltar. *šuliak.* Est. *roo-janesekull.* Latv. *niedru lija.* Lenk. *błotniak stawowy.* Rus. *lun' kamyševyj.* Vok. *Rohrweihe.*

Daugiau kaip aštuoni porūšiai. Mūsų paukščiai priklauso *C. a. aeruginosus* (L.) porūšiui.

Mūsų krašte gyvena keturios lingių rūšys, tuo tarpu visame pasaulyje jų yra apie 20 rūšių.

Nendrinės lingės — laibi, ilgi paukščiai, plonomis, aukštomis kojomis ir dideliais sparnais. Aplink akis plunksnos sudaro savotišką ratą, kaip pelėdų, vadinamąjį skruostų vainiką. Uodega ilga, bet, kadangi sparnai taip pat ilgi, tai, jiems susiglaudus, jų galai gali siekti uodegos galą. Šis požymis labai būdingas. Savotiškas ir lingių polėkis, jos kelia aukštai sparnus linguodamos iš vieno šono į kitą, ir dėl to šiek tiek panašios į kirus ar žuvėdras. Bendras jų požymis yra tas, kad jos krauna lizdą ant žemės ir, vengdamos miško, laikosi lygumų. Labai retai tupi medžiuose. Dažniausiai laikosi kupstuose ar nendrynuose.

Laisvėje nendrinę lingę nesunku pažinti iš šių požymių. Ji maždaug suopio didumo, bet laibesnė, tamsiai durpinės spalvos, patino uodega pilkai sidabruota ir tos pačios spalvos didelis laukas sparne. Patelė irgi durpinės spalvos, šviesia galva bei sprandu ir šviesiais palšais lankeliais sparnų pamatuose. Jaunikliai tamsiai kavinės spalvos, gelsva galva. Antuodegis visų lyčių ir įvairaus amžiaus paukščių ne baltas (skirtumas nuo kitų lingių rūšių).

Patino viršugalvis balsvas, išmargintas išilginiais dryželiais, skruostai pilkai palši, su išilginiais dryžiais, nugaros ir pečių durpinės plunksnos nublukusiais rusvais kraštais, kaklas ir krūtinė palši, su išilginėmis dėmėmis, pilvas rusvas, tamsiu išilginiu margumu. Didžiosios plasnojamosios plunksnos beveik juodos, o mažosios plasnojamosios ir jų dengiamosios — pilkai sidabruotos; tai sudaro toli matomą šviesų lauką

---

[1]RAKTAS LINGIŲ RŪŠIMS APIBŪDINTI

1. Uodegos dengiamosios plunksnos nebaltos; vidurinės vairuojamosios plunksnos nedryžuotos; nugara durpinės spalvos	**Nendrinė lingė**
— Uodegos dengiamosios plunksnos mažiau ar daugiau baltos. Viršutinė kūno dalis šviesiai pilka (pelenų spalvos) arba durpinės spalvos; pastaruoju atveju uodega skersai dryžuota	2
2. Sparnai siekia uodegos galą. Antrosios plasnojamosios plunksnos išpiova jos išorinėje vėtyklėje nepridengta sparno dengiamosiomis plunksnomis (30 pav.)	**Pievinė lingė**
— Sparnai nesiekia uodegos galo	3
3. Antra iki penktos (įskaitytinai) plasnojamosios plunksnos turi išpiovas išorinėse vėtyklėse (28 pav.)	**Javinė lingė**
— Antra iki ketvirtos plasnojamosios plunksnos turi išpiovas išorinėse vėtyklėse; antrosios išpiova paslėpta po dengiamosiomis sparno plunksnomis (29 pav.)	**Stepinė lingė**

sparnuose. Senesnių paukščių spalvos šviesesnės ir išmargintos plonesniais dryželiais. Rainutė rausvai geltona, kojos ir vaškinė geltonos, snapas juodas. Patelės viršugalvis, sprandas, pasmakrė palšai geltoni, o per akį eina pailga tamsi dėmė. Šiaip viršutinė bei apatinė kūno dalis ir sparnai durpinės spalvos; beveik tokios spalvos ir uodega, tik šiek tiek pilkesnė. Kūno ilgis 470—500 *mm;* sparnų tarpugalis apie 1250 *mm;* suglausto sparno ilgis patino apie 400 *mm,* patelės 405—415 *mm,* Lietuvos paukščių 3 patinų 383, 410, 410 *mm,* 2 patelių 428, 429 *mm.*

Nendrinė lingė gyvena Europoje, pradedant nuo Švedijos, Danijos ir Š. Rusijos iki Vidužemio jūros, o Azijoje iki Vid. Azijos, Jenisiejaus ir Kobdo rytuose. Toliau randama N. Gvinėjoje, Australijoje, Tasmanijoje, N. Zelandijoje, N. Kaledonijoje ir Fidži salose. Taip pat peri Egipte, gal būt ir Indijoje. Žiemoja Afrikoje, Indijoje, Ceilone ir Birmoje. Kai kurie paukščiai žiemoja Vidužemio jūros pakraščiuose, net ir Vidurio Europos kraštuose, o kiti lieka vasaroti Afrikoje. Kai kuriuose Europos kraštuose, pvz., Anglijoje ir Airijoje, beveik išnaikinta.

Artimuose mums kraštuose nendrinė lingė yra paprastas paukštis. Ji gausus paukštis Latvijoje ir Estijoje. Tą patį sako Tischler'is apie Rytprūsius, kur Mozūruose ir Nemuno deltoje ji apsčiai perinti, o Neringoje paskiri paukščiai pasirodo balandžio ir rugsėjo mėnesiais ir esti net varnų tinklais pagaunami. Lenkijoje nendrinės lingės, pasak Taczanowski'o, paprastas paukštis. Mūsų krašte jos nėra retos, o kai kur net labai gausios, tačiau vengia tų vietų, kur gamtos sąlygos neatitinka jų gyvybinių reikalavimų, pvz., per keliolika metų stebėjimų tėviškėje, Lydos apskr., vieną sykį temačiau ir nušoviau lingę (1904.VIII. 13). 1946 m. pavasarį užtikau jų Papio ežere ir apie Vokę, manau, kad ten jos ir peri. Daugų ežerų grupėje jų perinčių neužtikau. Šiaip, kur tik yra plačių seklių vandenų, apaugusių aukšta vandens augalija, nendrinę lingę dažniausiai užtiksi. Nedaug jų mačiau Ežerėlyje. Labai daug nendrinių lingių yra Suvalkų krašto ežeringoje pietinėje dalyje, ypač apie Žuvinto, Žaltyčio, Simno ežerus. Žiemą praleidžia Vidužemio jūros pakraščiuose, tiek Europoje, tiek Afrikoje, bet kai kada ir Vidurio Europoje, o kartais vasarą praleidžia Afrikoje. Viena mūsų žieduota lingė buvo nušauta apie Baltstogę, nuskridusi maždaug 145 *km* pietų kryptimi.

Kovo mėnesio pabaigoje arba balandžio mėnesio pradžioje į mūsų kraštą atskrenda pirmosios lingės, ir ten, kur jų yra daug, pvz., Žuvinto ežere, jų pasirodymą nesunku pastebėti. Jei oras esti gražus, saulėtomis dienomis jos tuoj pradeda savo tuoktuvių žaidimus — figūrinius skridimus dangaus žydrynėje, kartais pakildamos taip aukštai, jog būna vos įžiūrimos plika akimi. Tuomet jomis pasigrožėti galima tik pro gerą prizminį žiūroną.

Tuo metu apsirūpinti maistu joms nelengva ir reikia pasitenkinti varlėmis, pelėmis, net rupūžėmis, kurių aplamai paukščiai nemėgsta dėl jų odos liaukų, iš kurių sunkiasi baltas gailus skystis. Nemėgsta jų ir lingės, bet, nerasdamos nieko geresnio, stvėrusios jas, perplėšia odą, išverčia ją, kaip maišą, ir išlesa visus raumenis. Tik vidurių neliečia, ypač

ilgų vingiuotų kiaušintakių. Šiuos organus lingės visuomet išmeta, ir jie, išbrinkę nuo drėgmės, kaip šaltienos krūva, dažnai randami ežerų pakraščiuose. Tuo laiku kaip tik iš žiemos miego pabudusios iššliaužia iš savo urvų gyvatės ir nevikriai rėplinėja arba šildosi įsaulyje. Žuvinto ežero pakraščiuose jų nepaprastai daug, ir jos dažnai patenka lingėms į nagus. Vandeninės žiurkės irgi dažnai jų pagaunamos, kaip ir laukinės pelės, dėl kurių lingės kartais nutolsta nuo ežerų pakraščių. Tik paaugus nendrėms, švendrams, meldams, lingių maistas būna įvairesnis, nes tada pradeda perėti visokie vandens paukščiai, o jų kiaušinius ir jauniklius ji be vargo gali pagrobti. Medžiodama lingė neskrenda aukštai, daugiausia vos keliasdešimt metrų aukštyje, dažnai sulig nendrynų viršūnėmis. Matyti, toks aukštis joms yra patogiausias, nes nepastebimos jos gali netikėtai užklupti kitus paukščius ir žvėriukus. Jos medžioja labai metodiškai, tai yra, kruopščiai apieško didelį plotą, apžiūrėdamos pakeliui kiekvieną plovą, nendryną, salelę, krūmyną, dažnai pasuka į šalį arba grįžta atgal ir vėl tęsia savo kelionę nustatyta kryptimi, todėl jų medžiojimo būdą galima palyginti su darbu gero paukštinio šuns, kuris sąžiningai apieško visą lauką, norėdamas nepraleisti pasislėpusio paukščio.

Lingės polėkis gražus, nors ir negreitas; ji dažnai plaukia oru, aukštai iškeldama sparnus ir linguodama čia į vieną, čia į kitą šoną, ypač būdingas yra tas momentas, kai ji, norėdama nutūpti tankiame švendryne, dar aukščiau pakelia sparnus taip, kad jie beveik susiglaudžia savo paviršiais.

Įpusėjus pavasariui, lingėms maisto nebetrūksta; ima perėti antys, laukiai, žuvėdros, kirai ir daugybė kitų vandens paukščių. Tiesa, ančių kiaušinius lingei rasti sunkiau, nes jos moka gerai paslėpti savo lizdą. Tačiau kirai, žuvėdros, laukiai turi aukoti jai didelę duoklę, nes jų lizdai gerai matomi net iš tolo. Taigi, lingės, pakaitomis su varnomis, tik spėja vogti jų kiaušinius. Varna, suėmusi kiaušinį snapu, nešasi jį į patogesnę vietą arba jaunikliams į lizdą, o lingė, negalėdama savo trumpu riestu snapu to padaryti, sulesa jį vietoje ir, tik prisilesusi, murzina pasitraukia į šalį. Ilgai kirai, žuvėdros kelia neapsakomą triukšmą, besisukdami viršum vagies, bet, jam prisilesus, nurimsta, vėl deda naujų kiaušinių vietoj prarastų, vėl apsilanko lingės, varnos, ir t. t. Šiek tiek sunkiau apsidirbti lingei su pempės kiaušiniais, nes jos įtūžusios, bendromis jėgomis puola grobuonį ir toli palydi nuo savo lizdų. Be kirų ir žuvėdrų, lingės daug nuostolių daro laukiams, nes ne tik kiaušiniai, bet ir pats perįs paukštis patenka į lingės nagus. Ne vieną sykį Žuvinto ežero plovuose esu pakėlęs lingę nuo pusiau sulesto laukio, vieną kartą nuo rudagalvės anties. Ji yra smarkus priešas visų jaunų paukščių, pradedant kalviuku ir baigiant antimis. Rudeniop, kai paauga ir sustiprėja paukščių jaunikliai, lingės vėl imasi smulkių graužikų, gyvačių, net ir vabzdžių, nes pagauti skrendantį paukštį jai nelengva. Užtat lingės puikiausiai moka surasti ir stverti kokį nors paliegėlį, pvz., pašautą antį. Pats, medžiodamas Dovinės pakraščiuose, vakare, jau sutemus, pašoviau antį, bet ne-

galėjau jos rasti, o atėjęs rytą šioje vietoje pakėliau lingę ir taip radau savo antį jau pusiau sulestą. Iš dalies lingės minta žuvimis ir pagauna jas, ypač neršto metu, kai jos išplaukia į seklias vietas ir aplamai tuomet esti nebaikščios. Kartą teko aptikti lingę, lesančią negyvą ir jau gerokai papuvusią žuvį.

Veisimosi metu neretai girdimas lingių balsas, ypač per jų tuoktuvių skridimą; tai panašus į švilpimą, ilgai tęsiamas „kvii", kartais virpamas, kartais girdėti trumpas „pic", šiek tiek panašus į laukio balsą.

Lizdą krauna plovuose ar vandens pakraščiuose, tankiame nendryne, ant nulaužtų pernykščių nendrių arba jų nupiautų stabarų, likusių nuo pernykščio šienavimo. Vieną sykį lizdą radau ant kupsto po karklo krūmu. Lizdą krauna abu poros nariai, net ir nesusiporavęs patinas kartais vienas kraunasi „bergždžią" lizdą. Kai kada taiso ir aukština pernykštį lizdą. Jis būna iki pusantro metro aukščiau vandens, bet paprastai tarp lizdo dugno ir vandens paviršiaus esti vos keliasdešimt centimetrų atstumas. Lizdo medžiaga, tai sausos nendrės, meldai, žolės, karklai, šaknys ir kt. Viename lizde esu radęs javų pėdo grįžtę.

Žuvinto ežere anksčiausiai lizdą radau 1921.V.15 (trys neužperėti kiaušiniai), o 1926.V.15 radau net tris lizdus, iš kurių vienas tebebuvo tuščias, o kituose buvo po tris kiaušinius. Betgi, iš patikimų šaltinių žinau, kad nendrinių lingių kiaušiniai Žuvinto ežere jau buvo rasti gegužės mėnesio 4 dieną. Tais pačiais metais dar VI.5 d. radau du lizdus, vieną su trim, kitą su penkiais kiaušiniais, ir tą pačią dieną anksčiau (V.15 d.) rastame lizde jau buvo prasikalęs vienas jauniklis. A. Palionis Žuvinto ežere, viename lizde, matė ką tik išsiritusius jauniklius 1926.VI.14 d., o kitą lizdą su dviem kiaušiniais dar VI.21. Pats 1923.VII.27 d. nušoviau du jau skrendančius jauniklius. Jų visa šeima tupėjo švendruose, jaunikliai cypė ir kibo prie senių, reikalaudami maisto, o toje vietoje, kur jie tupėjo, radau didelę pusiau sulestą pilkąją rupūžę. Dar 1924.VIII.20 d. matydavau linges šeimomis, o 1921.VIII.22 d. buvau nušovęs visai suaugusį vienišą jauniklį, draskantį pelę; iš to sprendžiu, kad jis jau medžiojo savarankiškai.

Dėtyje būna 3—5, kartais 6, kiaušiniai. Jie labai panašūs į vištos kiaušinius. Vidutinis jų dydis 48,1×37,5 *mm*, jie sveria apie 40 *g*. Rodos, kad peri viena patelė, ir šis reikalas trunka ne mažiau kaip 32 dienas. Patinas tuo laiku parūpina maisto ir, kai atskrenda prie lizdo, patelė pakyla nuo jo, ir patinas meta atneštą grobį; tik vėliau, paaugus vaikams, abu tėvai medžioja kad pasotintų savo vaikus.

Kaip ir kitų plėšriųjų paukščių vaikai, maži nendrinių lingių jaunikliai esti opūs tiesioginiams saulės spinduliams, ir motina stengiasi padaryti pavėsį, pridengdama juos sparnais. Ką tik išsiritę iš kiaušinių jaunikliai esti apšepę trumpais baltais pūkais, tik aplink akis prasimuša tamsesnė spalva. Vėliau, kaip ir kitų plėšriųjų paukščių, šie pūkai pasikeičia kitais, šiek tiek tamsesniais, šviesios palšai molinės spalvos su dar tamsesniais laukeliais aplink akis. Po 56 dienų (Brouwer'is, 1934) jaunikliai jau gali paskristi, bet dar laikosi kartu su tėvais, skraido pas-

kui juos, įkyriai su riksmu reikalaudami maisto. Manau, kad dalis šių lingių palieka mūsų kraštą jau rugpiūčio mėnesiui įpusėjus. 1921.VII.22, 1926.VII.26 ir 1927.VIII.30 Žuvinto ežere mačiau jų dar daug, o 1925.IX. 16—17 nemaža jų ten būta, bet 1927.IX.24—28 temačiau labai mažai. Kauno Zoologijos muziejus turi du egzempliorius, nušautus 1924.IX.8 d. ir 1925.IX.17 d. Nendrinių lingių Lietuvoje nušaunama nemaža per ančių medžiokles, nors šis paukštis yra baikštus ir žmogų nelabai prisileidžia, bet, skraidydamas ir darydamas daugybę vingių, posūkių, ratų, neretai užskrenda viršum medžiotojo galvos, ypač tankiame nendryne.

Medžioklės ūkyje nendrinė lingė yra neabejotinai žalinga, nes sunaikina daug kiaušinių ir jaunų paukščių. Nuodydamas varnas apnuodytais kiaušiniais, ne sykį prie padėto kiaušinio esu radęs negyvą lingę. Mūsų medžioklės įstatymas leidžia jas naikinti ištisus metus, kaip ir vanagus. Vis dėlto nendrinės lingės naudai tenka pasakyti, kad ji yra žalinga tik veisimosi metu ir, nors sulesa daugybę jaunų paukščių ir jų kiaušinių, bet daugiausia laukių, kurie ir šiaip turi tendenciją plisti ir medžioklės ūkyje nelabai vertinami. Antys mažiau nuo jų nukenčia.

Javinė lingė. *Circus cyaneus* (L.)

LXXIII pav.

Est. *välja-jänesekull.* Latv. *lauku līja.* Lenk. *błotniak zbożowy.* Rus. *lun' polevoj.* Vok. *Kornweihe.*

Du porūšiai. Mūsų paukščiai priklauso *C. c. cyaneus* (L.) porūšiui.

Nuo jau aprašytos nendrinės lingės javinę lingę nesunku atskirti iš mažesnio ūgio, bet ypač iš balto antuodegio, matomo iš tolo, jei tik paukštis neskrenda per aukštai. Bet į dvi sekančias rūšis yra panašesnė, ir dėl to senesniuose veikaluose šios trys rūšys buvo painiojamos.

Didumu javinė lingė neprilygsta suopiui ir yra už jį daug laibesnė. Kūno ilgis abiejų lyčių 437—470 *mm;* sparnų tarpugalis 1020—1150 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 330—360 *mm,* patelės 360—400 *mm,* vieno Lietuvos patino 350 *mm,* vienos patelės 381 *mm.* Patinas sveria 290—340 *g,* patelė 392—480 *g.*

Senas patinas iš pirmo žvilgsnio daro melsvai balto paukščio įspūdį, nes jo visa viršutinė kūno dalis, viršugalvis, gerklė ir pagurklis yra švelnios melsvos spalvos (pelenų arba pilkojo kiro spalvos), tik antuodegis ir pilvas yra balti. Didelės plasnojamosios plunksnos juodos. Dvi kraštinės vairuojamosios plunksnos beveik baltos, o dvi vidurinės pilkais dryžiais, visos kitos turi pilkas išorines vėtykles, o vidinės baltos ir yra skersai dryžuotos. Snapas juodas, ryškia geltona vaškine, kojos geltonos ir tokios pats spalvos rainutė.

Patelės viršus durpinės spalvos su šviesiais rusvais plunksnų kraštais, o šie kraštai ant sprando yra šviesesni, ir tuo būdu susidaro šviesesnė dėmė, taip pat po akimis balsvas laukelis. Antuodegyje balta dėmė. Plas-

LXXIII. JAVINĖ LINGĖ — *CIRCUS CYANEUS* (L.)

LXXIV. PIEVINĖ LINGĖ — *CIRCUS PYGARGUS* (L.)

LXXV. JUODASIS PESLYS — *MILVUS MIGRANS* (Bodd.)

LXXVI. RUDASIS PESLYS — *MILVUS MILVUS* (L.)

nojamosios plunksnos juosvos, tamsiais skersiniais dryžiais, sparno apačia balta, šiek tiek rusvo atspalvio ir smulkiai rudai dėmėta. Vairuojamosios plunksnos durpinės spalvos, rudomis skersinėmis juostomis. Apačia šviesiai rusva ar gelsva, ar net palša, išmarginta pailgomis juosvomis dėmėmis. Snapas ir akys kaip patino. Sveria apie 440 *g*.

Jaunikliai panašūs į patelę, bet apačia ryškiai ruda ir nugaros plunksnų kraštai rudesni. Šeriasi antraisiais gyvenimo metais nuo kovo iki birželio mėnesio ir ilgiau, paskui jauni patinukai pasidaro panašesni į senus patinus, nes jų nugara būna rusvai pilka, apačia praranda savo rusvą spalvą, pasidaro šviesi, ir jos margumas lieka mažai žymus. Šio amžiaus jauna patelė panaši į senę. Seniai šeriasi tuoj išvedę vaikus.

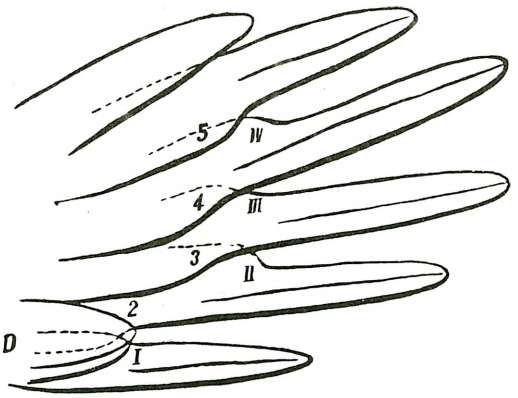

28 pav. Javinės lingės sparno galas

Javinės lingės geografinis išplitimas apima Aziją ir Š. Ameriką, Europoje aptinkamos iki speigiračio, retkarčiais iki 69°, pietuose iki Pirėnų, Š. Ispanijos, Italijos ir Sicilijos, toliau yra jų Sibire, bet nėra Kamčiatkoje. Žiemai pasitraukia į Ispaniją ir Š. Afriką, bet šiapus Sacharos, Š. Indiją, Birmą, Kiniją ir Japoniją. Retkarčiais žiemoja Vidurio Europoje, net Rytprūsiuose. Anglijoje beveik išnaikinta. Iš artimų mums kraštų reta Latvijoje ir Estijoje. Rytprūsiuose, pasak Niethammer'io, randama „Lietuvos lygumoje" apie Šilutę, Rusnę, Labguvą. Baer'is matė jų 1896 m. gegužės pabaigoje Aukštumalės raiste, netoli Šilutės, Christoleit'as — perėjimo metu apie Rusnę. Lenkijoje (Taczanowski's) paprastas paukštis, ypač rudens traukimo metu.

Lietuvoje javinė lingė nėra reta, bet toli gražu ne tokia paprasta, kaip nendrinė. Dažniausiai jų matydavau per rudens traukimą. 1920 m. gegužės 30 dieną užtikau porą javinių lingių Alytaus apskr., netoli Anyškio ežero, o iš jų elgesio sprendžiu, kad jos ten perėjo.

Javinė lingė yra lygumų gyventoja ir daugiausia mėgsta vietas, kur pievos eina pakaitomis su pelkėmis, laukais, krūmais. Tai yra vienas gražiausių paukščių, ypač patinas; ore savo pilkai melsva spalva ir grakščiu polėkiu yra šiek tiek panašus į kirus. Ji yra labai judri, ištisomis dienomis skraido neaukštai, dažnai nutupia ant kokio nors kupsto, bet ne-

ilgam, ir vėl tęsia savo medžioklę. Nušauti, ypač seną baltą patiną, nelengva, bet patelės ir jaunikliai neretai atskrenda šūvio atstumu. Minta taip pat, kaip nendrinės lingės, bet iš paukščių daugiausia pagauna smulkias rūšis, lesa jų jauniklius ir kiaušinius.

Lizdą krauna ant žemės; jis daug mažesnis, negu nendrinės lingės, išorinis skersmuo yra vos 30—42 *cm*, o vidinis — tik 15—20 *cm*. Veisimosi metu patinas skraido tuoktuvių polėkiu, pakyla spirališka linija, o paskui, suglaudęs sparnus, vėl puola žemyn, ir dažnai ore apsiverčia kulvartomis. Tuomet ir girdėti jo balsas „ke ke". Kiaušiniai balti, labai glotni, kartais retomis dėmelėmis išmarginti; jų vidutinis didumas 44,4×34,8 *mm*, būna jų 3—6. Peri tuo pačiu laiku, kaip ir nendrinė lingė. Patelė tupi lizde labai stropiai ir prisileidžia žmogų visai arti, tuo tarpu patinas nerimauja: užskrenda virš žmogaus galvos, visą laiką šaukdamas „ker ker". Patelė nuo lizdo pakyla, tik žmogui priėjus visai arti. Išsiritus vaikams, seniai dar labiau nerimauja.

Stepinė lingė. *Circus macrourus* (Gm.)

Est. *korve-jänesekull.* Latv. *garasilija.* Lenk. *błotniak blady.* Rus. *lun' stepnoj.* Vok. *Steppenweihe.*

Stepinė lingė, iš vienos pusės panaši į javinę lingę, iš kitos — į pievinę, ir nuo tų dviejų rūšių ne taip lengva ją atskirti, ypač jauniklius. Dydžiu stepinė lingė irgi yra tarp tų dviejų rūšių. Jos kūno ilgis 430—520 *mm*; sparnų tarpugalis 990—1030 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 340—380 *mm*, patelės 350—380 *mm*, vieno Lietuvos paukščio, jauno patino

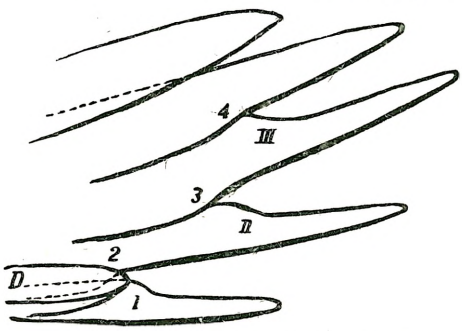

29 pav. Stepinės lingės sparno galas

357 *mm*. Ji yra laibesnė už javinę lingę, smailesniais sparnais, senų paukščių antuodegyje yra balta tamsiai išmarginta dėmė, seno patino apačia grynai balta, viršus šviesiai pilkai melsvas. Patelė tokia pat, kaip javinė lingė, bet antuodegio balta dėmė tamsiai išmarginta. Jos apačia šviesi, retomis išilginėmis dėmėmis. Jaunikliai irgi panašūs į to paties amžiaus javinės lingės jauniklius, bet jų apačia vienodai rusvai gelsva (svogūnų lukštų spalva), be margumo.

Ši rūšis paplitusi Sibire nuo Š. Mongolijos ir Tian-Šanės rytuose ir pereina į Europą iki Podolės, Pinsko pelkių, pietuose iki Užkaspijo, Š. Kau-

kazo ir Dobrudžos, šiaurėje iki Tiumenės, Permės, Kazanės ir Maskvos. Rasta beperint ir Švedijoje (Lönnberg'as, 1924). Latvijoje ir Estijoje stepinė lingė yra reta (Grosse ir Transehe), taip pat ir Lenkijoje (Taczanowski's). Rytprūsiuose, matyti, nereta, o 1897 ir 1901 metais Neringoje traukimo metu buvo tikri jų antplūdžiai, bet senų paukščių maža buvo pastebėta. Tačiau 1913.IV.19 Pervalkoje buvo nušautas senas patinas. Lietuvoje šių paukščių užtikdavau tik rudens traukimo metu ir tiktai jauniklius. Vieną sykį 1901 m. rugsėjo mėnesį netoli Vosyliškių per keliolika minučių atskrido du paukščiai ir buvo nušauti.

Savo gyvenimo būdu stepinė lingė mažai tesiskiria nuo javinės ir pievinės lingės.

Nesuskaitoma daugybė šių lingių teko stebėti Kazachstane, Išimo stepėse. Visur, kiek tik aprėpia akys, neaukštai sklando šie gražūs paukščiai. Iš jų išsiskiria žili, beveik balti, patinukai. Kaskart jie padaro posūkį ore, norėdami patikrinti pastebėtą pelėno ar susliko judėjimą. Jie puola žemėn aukštai pakėlę sparnus ir atkišę į priekį savo geltonas kojas, kad pastvertų laimikį.

Pievinė lingė. *Circus pygargus* (L.)

LXXIV pav.

Est. *soo-jänesekull.* Latv. *pļavu lija.* Lenk. *błotniak popielaty.* Rus. *lun lugovoj.* Vok. *Wiesenweihe.*

Pievinė lingė, kad ir panaši į dvi aukščiau aprašytas rūšis, vis dėlto lengviau ją atskirti nuo šių, negu javinę lingę nuo stepinės lingės. Aplamai ji yra žymiai mažesnė, ypač maža atrodo tupinti. Ji laibesnė, ilgesniais ir smailesniais sparnais. Seną patiną lengviausia apibūdinti, net ore, iš juodo sparnų rašto (žr. 31 pav.).

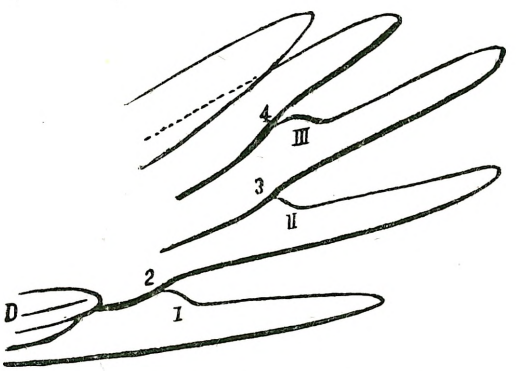

30 pav. Pievinės lingės sparno galas

Seno patino viršus melsvai pilkas, bet žymiai tamsesnis, negu dviejų aprašytųjų rūšių, didelės plasnojamosios plunksnos juodos, o mažos melsvos, kaip ir visa nugara, bet su skersine juoda juosta. Uodegos dvi vidurinės vairuojamosios plunksnos pilkos, o visos kitos balsvos su skersi-

niais tamsiais dryžiais. Apačia nuo snapo iki pagurklio melsvai pilka, toliau balta, su išilginiais rudais dryžiais. Kai kada visa apačia pilka. Snapas juodas, vaškinė, kojos ir rainutė geltonos. Patelė tokia pat, kaip javinės lingės, bet antuodegio balta dėmė išmarginta tamsiomis dėmėmis.

Jauniklių viršutinė kūno dalis durpinės spalvos, su rudais plunksnų kraštais, sprandas balsvas, su tamsiais išilginiais dryželiais, apačia šviesiai ruda, su tamsiais dryželiais išilgai plunksnų stiebų. Kūno ilgis 420—480 *mm;* sparnų tarpugalis 1060—1126 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 340—380 *mm,* patelės 335—390 *mm,* Lietuvos paukščių vieno patino 358 *mm,* vienos patelės 384 *mm.* Sveria patinas 236—310 *g,* patelė 268—422 *g.*

Geografinis pievinės lingės išplitimas apima Europą iki 57° šiaurėje, o pietuose iki Portugalijos, P. Ispanijos, vidurinės Prancūzijos, Š. Italijos, Š. Vengrijos ir P. Rusijos; Afrikoje, Maroke, Azijoje, Armėnijoje, per Kirgizų stepes iki Altajaus ir Tarbagatajaus; Sibiro šiaurėje iki Sverdlovsko ir Tiumenės (Stegmann'as, 1937). Latvijoje ir Estijoje labai reta. Lenkijoje perėjimo metu retesnė, negu javinė lingė, bet traukimo metu gausesnė (Taczanowski's). Tas pat teigiama apie Rytprūsius. Neringoje nepastebėta, bet rasta beperint Kuršių marių pietrytiniame pakraštyje (Christoleit'as).

Mano stebėjimų duomenimis, Lietuvoje pievinė lingė nėra labai reta. Žuvinto ežero pakraščiuose dažnai jų užtikdavau, nors ne taip apsčiai, kaip nendrines linges. Mačiau jų porą 1926.VII.26, o tų pačių metų V. 13 d. netoli Kiaulyčios upės žiočių (prie Žuvinto ežero) nušoviau patiną ir patelę; pastaroji turėjo aiškias perimas dėmes ant pilvo. Dažnai matydavau jų Alytaus apskrityje, Dugnų raiste (prie Arciūnų kaimo, Daugų valsčiuje), kur neabejotinai peri, taip pat dažnai atskrisdavo jos prie Geluko ežero.

Savo papročiais pievinė lingė maža tesiskiria nuo kitų rūšių. Tai yra nepaprastai gražus paukštis, tikras mūsų raistų papuošalas. Nušautų lingių skilviuose bei gurkliuose radau vieną sykį varlę ir paukščių kiaušinių trynių, kitą sykį prarytą driežą *(Lacerta vivipara)* ir kalviuko *(Anthus pratensis)* kiaušinių.

Šios lingės skrenda žiemoti į Pusiaujo bei Pietų Afriką ir Aziją, pradedant Abisinija ir Sudano Senegambijoje, Gvinėjos ir Kongo srityse. Savo papročiais panaši į javinę lingę, turi panašų balsą; be to, per tuoktuvių skridimą savotiškai zvimbia, kaip ir perkūno oželis. Peri panašiose, kaip jis, vietose. Dugnų raistas (apie Daugus), kur kasmet perėjimo laikotarpiu turiu progos jų užtikti, yra apie 1000 *ha* samanotas plotas, apaugęs beržais, mažomis pušelėmis, karklais, vietomis viksvomis, nendrėmis, girtuoklėmis ir spanguolėmis, vienu žodžiu, tai yra tipinga tetervinų ir lingių vieta. Iš čia lingės daro ekskursijas.

Apie pievinių lingių gyvenimą Žuvinto ežero pakraštyje T. Zubavičius praneša tai, kad pavasarį jos pasirodo vėliau, negu nendrinės lingės, pvz., 1948 m. balandžio mėn. 30 d., 1952 m. balandžio mėn. 16 d. 1957 m. balandžio mėn. 30 d. Pirmiau atskrenda patinukai. Tuoktuves pradeda gegužės mėnesį. Lizdui vietą parenka patinas, bet jį krauna abu.

Tik patinas daugiau darbuojasi ir iš toliau neša medžiagą, o patelė tvarko vidų. Apie gegužės mėn. vidurį pradeda dėti kiaušinius. Lizdą suka iš šakučių, nendrių, o vidų iškloja samanomis ir minkštomis žolelėmis. Patelė retai iš jo pasitraukia. Tuoktuvių metu daugiau veiklūs patinai; jie pakyla, šūkauja, o patelės tupi lizde. Deda kasdien po vieną baltą kiaušinį, nežymiai melsvo atspalvio (pasak Corlett'o, deda nuo 1,5 paros iki

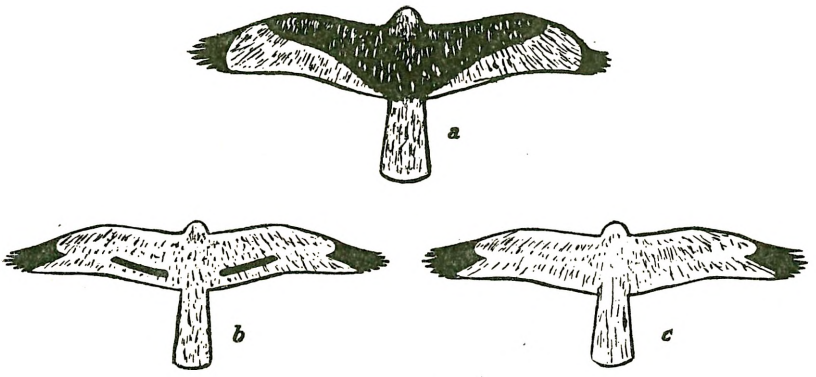

31 pav. Lingių patinų polėkio vaizdas iš viršaus: *a* — nendrinės lingės; *b* — pievinės lingės; *c* — javinės lingės

3). Kiaušinių esti 4—5. Lizdo plotis 26—27 *cm*, guolio 13—14 *cm*, gylis 4 *cm*. Keturių kiaušinių dydis — ilgis 41,2—41,8 *mm*, plotis 33—34,8 *mm*. Sveria 26 *g*. Daugiausia peri viena patelė, bet retai pavaduoja patinas. Jaunikliai buvo stebimi lizde iki liepos mėn. pabaigos, o kartais aptinkami dar rugpiūčio mėnesį. Perinčiai patelei patinas nešioja maistą ir perduoda jį iš nagų į nagus. Pagrindinis maistas smulkūs graužikai ir mažų paukščių jaunikliai bei kiaušiniai.

Atrodo, kad dėl melioracijos darbų pievinė lingė mūsų krašte sparčiai nyksta ir kad reikėtų padaryti pastangų išlaikyti šiam gražiam paukščiui.

Juodasis peslys. *Milvus migrans* (Bodd.)

LXXV pav.

Est. *must. taevahoidja.* Latv. *melnā klīja.* Lenk. *kania czarna.* Rus. *koršun čiornyj.* Vok. *schwarzer Milan.*

Aštuoni porūšiai. Mūsų krašto paukščiai *M. m. migrans* (Bodd.) porūšio.

Peslys yra maždaug suopio dydžio, iš tolo atrodo beveik vienspalvis, pilkai durpinės spalvos su šviesesne galva ir šviesiomis sparnų dengiamosiomis plunksnomis, ypač sparnai iš apačios atrodo tamsūs. Uodega iškirpta (kaip kregždės), bet nežymiai, ir jei uodega plačiai išskleidžiama, tai iškarpa beveik išnyksta. Užtinkamas dažniausiai prie vandens, sukantis ore ratus (32 pav.).

Seni paukščiai yra rudos kavinės spalvos, tik jų galva šviesi, palša arba kartais beveik balta (labai senų paukščių). Dauguma plunksnų turi

išilginį, sutampantį su stiebu, dryželį, dėl to susidaro, nors ir nelabai ryškus, margumas; tik nugaroje to dryžuotumo nėra. Plasnojamosios plunksnos juosvos, tik jų vidinės vėtyklės iš dalies baltos, skersiniu tamsiu margumu. Vairuojamosios plunksnos tokios kaip nugara spalvos, su aštuoniomis skersinėmis juostomis, jų apačia šviesiai pilka. Snapas juosvas, vaškinė ir kojos geltonos, rainutė durpinės spalvos. Sparnų galai beveik siekia uodegos galą. Patelė didesnė, šiaip nuo patino nesiskiria. Kūno ilgis apie 590 *mm;* sparnų tarpugalis 1430—1510 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 417—452 *mm,* patelės 430—465 *mm,* Lietuvos paukščių vieno patino 443 *mm,* dviejų patelių 452, 453 *mm.* Sveria 800—900 *g.* Jauniklių galva nėra tokia šviesi kaip senių, nugara durpinės spalvos, su tamsiomis vidurinėmis dėmėmis visose plunksnose ir šviesiais galais.

Juodasis peslys gyvena beveik visoje Europoje nuo Suomijos ir Archangelsko šiaurėje iki pat Vidužemio jūros pietuose, toliau Vidurinėje Azijoje iki Kamčiatkos ir Japonijos, Egipte, Australijoje, Naujojoje Gvinėjoje, Celebese, Pamyre, Mažosiose Zundo salose. Europos paukščiai žiemoja Pusiaujo ir Pietų Afrikoje.

Lietuvoje neretas paukštis, tačiau toli gražu ne visose apylinkėse. Apskritai laikosi prie didelių vandenų, ypač ežerų su sausais, net smiltingais kraštais, bet ne prie balų (Taczanowski's). Niekur nebuvau jų taip daug matęs, kaip šiaurinėje Gardino apskr. ežeringoje dalyje, taip pat Trakų ir Lazdijų apskr. Gardino krašte dažniausiai matydavau jų Saločių (arti Pariečių geležinkelio stoties), Kabelių, Beržtų, Ežeronių (Baltojo) ežerų pakraščiuose. Dažnai matydavau jų apie Vievį, Anykščių ežero pakraščiuose, kur jie peri aplinkiniuose pušynuose. Kaunui artimose apylinkėse, kur nėra ežerų, jų pasitaiko rečiau, nebent Nemuno pakrantėse jų pasirodo gana dažnai. Užtikdavau jų Utenos apskr., būtent, Labanoro miškuose. Savo tėviškėje, Lydos apskr., beveik nematydavau jų. Alytaus apskr., apie Daugo ežerą, jie gana paprasti. Iš artimų mums kraštų, juodieji pesliai apsčiai paplitę Kuršių marių pakraščiuose ir daug jų peri Neringoje nuo Kranco iki Juodkrantės; netoli Rasytės 1907.VII.8 buvo rastas lizdas su dviem suaugusiais vaikais. Pasak Gude, jie peri Nemuno žemupio srityje.

Juodąjį peslį dažniausiai galima pamatyti kokio nors didelio ežero pakraštyje, aukštai ore, beveik be judesių sparnais skląndant išilgai kranto. Jis kaskart pasisuka atgal, padaro ratą, lyg norėdamas dar pažiūrėti pralėktą kelio dalį, vėl traukia pirmyn, vėl padaro ratą ir t. t. Kartais, ypač pavasarį, girdėti jo savotiškas vibruojantis balsas. Kartais pamatysi jų keletą vienoje vietoje, nes peslys yra vienas iš tų plėšriųjų paukščių, kurie turi paprotį bendromis jėgomis susirasti maisto šaltinį. O maistą daugiausia jiems teikia vanduo; tai visų pirma žuvys — gyvos ir negyvos. Tiesa, jis nemoka taip meniškai žuvauti, kaip erelis žuvininkas, ir daugiausia pagauna išplaukusias į seklumą žuvis, kaip kad esti neršto metu, arba stveria sužalotas nesveikas žuvis, o dar dažniau padvėsusias ir plūduriuojančias vandens paviršiuje, nes žvejodamas nemoka pasinerti į vandenį. Tokiu būdu jis sumedžioja ir daug varlių. Įdomu, kad savo

laimikį jis sulesa ore, laikydamas jį viena koja prie snapo ir mėsinėdamas mažais gabalais, o paskui griaučius numesdamas į vandenį. Taip pat pagal upes jis randa visokių plaukiančių smulkių gyvūnų lavonų, nuo kurių neatsisako. Didesnė dvėseliena jam irgi tinka, ir neretai jų galima užtikti, kaip varnas, ant naminių gyvulių lavonų. Lesa ir visokias smulkias atmatas, ypač šiltuose kraštuose, pvz., Egipte, pesliai esti nuolatiniai turgų — aikščių ir šiukšlynų valytojai, todėl tuose kraštuose jie yra įstatymo globojami. Mūsų krašte jie mažiau turi šių palinkimų, bet yra pastebėta, kai jie, stvėrę naminio paukščio žarnas, išmestas į šiukšlyną, pakelia aukštyn į orą taip, kad laiko už vieno galo, o kitas galas dar velkasi žeme. Netoli Kauno, juodsidabrių lapių fermoje, kelis kartus mačiau peslį, stveriantį lapių maistą, mėsos likučius. Peslio „ubagiški" palinkimai pasireiškia ir tuo, kad jis saugo kitus plėšriuosius paukščius, pvz., sakalus, vanagus, kai jie, pasisotinę savo grobiu, palieka vidurius ir kitus likučius. Dėl to jie mielai krauna lizdus kaimynystėje su sakalu keleiviu.

Netoli Vievio, Anykščių ežero pakraštyje, aukštame pušyne, keletą metų perėjo juodųjų peslių porelė. Vieta jų buvo pasirinkta tikrai pelninga — netoli sakalo keleivio lizdo, greta garnių kolonijos, iš keliasdešimt lizdų ir šalia tokios pat kovų kolonijos. Peslys čia tikrai turėjo daug naudos iš savo kaimynų: garnių gauja, be paliovos nešiodama žuvis savo jaunikliams, dažnai jas pameta, ir pamestas kąsnis tenka pesliams. Iš garnių ir kovų lizdų neretai iškritę ir užsimušę vaikai tenka pesliams. Tačiau yra duomenų, kad pesliai grobia ir gyvus paukščius ir dėl to apsilanko kiemuose, norėdami pačiupti jaunų viščiukų, ančiukų. Taip pat medžioja peles ir kitus smulkius žvėriukus. Volgos deltoje peslių lizdų aptikdavau arti kormoranų, naktikovų, garnių kolonijų. Matyti jie mito šių paukščių pamestu laimikiu, kurio čia visuomet apstu.

Jų bendruomeniški polinkiai pasireiškia ir tuo, kad kartais bendrai nakvoja. Mačiau kaip Kaspijoje, Saros saloje, sulėkė nakvoti į vieną medį apie 30 peslių.

Juodieji pesliai į mūsų kraštą atskrenda balandžio mėnesio pirmomis dienomis, o rudenį traukia rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais. Atskridę pavasarį, jie tuoj pradeda tuoktuvių žaidimus, maždaug panašius į kitų šios giminės paukščių. Rodosi, kad jie veistis pradeda tik trečiais savo gyvenimo metais. Lizdą daro nedidelį arba užima kitų paukščių, pvz., varnų, garnių, gandrų lizdus, juos iškloja supuvusia mediena, moliu, arklių mėšlu, skudurais, popiergaliais. Po lizdu dažniausiai rasi žuvų likučių; iš to galima pažinti peslio lizdą. Dažniausiai lizdą krauna aukštai, 12—25 *m* aukštyje, pačiame medžio vainike arba pušies, ąžuolo ar kt. šakoje. Patys pesliai yra linkę apsigyventi kartu, tad neretai randama keletas jų lizdų arti vienas kito.

Volgos deltoje, kur retai pasitaiko aukštų medžių, pesliai krauna lizdus žemokuose gluosniuose.

Deda 2—3 kiaušinius, retai daugiau. Jų dydis 54×43,3 *mm* (11 kiaušinių vidurkis). Jie yra balti, išmarginti gana retomis ir smulkiomis tamsiai

rudomis dėmėmis, o tarp jų pasitaiko tamsių vingiuotų gyslelių (kaip startos kiaušiniuose), margumas dažniausiai spiečiasi viename gale. Peri abu tėvai, bet kiek laiko tatai trunka, nėra tikrai žinoma. Vos prasikalę jaunikliai esti apaugę tankiais pūkais, iš viršaus pilkai rusvos spalvos, apačioje šviesesni. Antrasis pūkų apdaras išmargintas lyg baltomis žvaigždutėmis pūkų, esančių būsimųjų plunksnų viršūnėse. Jaunikliai pradeda skraidyti maždaug 43 dienų.

Rudasis peslys. *Milvus milvus* (L.)

LXXVI pav.

Est. *punane taevahoidja.* Latv. *sarkanā klīja.* Lenk. *kania rdzawa.* Rus. *koršun krasnyj.* Vok. *roter Milan, Gabelweihe.*

Trys porūšiai; visi Europos paukščiai priklauso *M. m. milvus* (L.) porūšiui.

Rudasis peslys panašus į juodąjį, bet didesnis, rudesnis, ilgesniais sparnais ir ilgesne uodega; pastarosios išpiova daug gilesnė, matoma net ir tada, kai uodega esti plačiai išskleista (32 pav.). Apatinėje sparnų pusėje aiškus baltas plotas. Apskritai vyrauja geležies rūdos spalva. Šios spalvos yra nugaros plunksnos, kurių kiekvienos vidurys tamsesnis. Galva balsva, kartais beveik balta, išilgai smulkiai dryžuota. Kūno apačioje šis rudumas dar aiškesnis, nes vietoj vidurinio tamsaus ploto kiekviena plunksna turi išilgai stiebo einantį siaurą išilginį dryžį. Šis dryžuotumas papilvėje ir pauodegyje beveik išnyksta. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, o jų vidinės vėtyklės nuo pamato iki pusės baltos, dėl to susidaro balta dėmė apatinėje sparno pusėje. Vairuojamosios plunksnos iš viršaus šviesiai rudos, nežymiai skersai dryžuotos, bet dvi vidurinės nedryžuotos; iš apačios uodega balsva. Snapas didelis, labai riestas melsvas; vaškinė ir kojos geltonos, rainutė šviesios pilkai geltonos spalvos.

Kūno ilgis 600—650 *mm;* sparnų tarpugalis 1545—1590 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 475—500 *mm,* patelės 480—530 *mm.* Sveria apie 1000 *g.*

Jaunikliai nuo senių skiriasi tamsesnės spalvos galva, yra rudesni.

Paplitęs Europoje nuo Švedijos pietų iki Vidužemio jūros kraštų ir Š. Afrikoje (Alžyre, Maroke, Tunise). Rytuose siekia Estiją, kur labai retas, Latviją, Lietuvą, Lenkiją, Ukrainos vakarinę dalį, Besarabiją. Kaukaze gyvena skirtingas porūšis *M. m. caucasicus* Buturlin, Kapverdyje — *M. m. fasciicauda* Hartert.

Iš artimų mums kraštų rudasis peslys Lenkijoje, pasak Taczanowski'o, esąs gana paprastas, tačiau retesnis, negu juodasis. Latvijoje dažnas ir peri Kurše, bet retas Vidžemėje. Tischler'io duomenimis, Rytprūsiuose rudasis peslys peri atskiromis poromis šen bei ten ir visur, net traukimo metu, yra retas paukštis; šie duomenys liečia Šilutę, Rusnę, Ragainę ir Gumbinę. Neringoje neperi, net ir traukimo metu yra retas. Daugiau jų peri Kuršių marių rytiniame krante

LXXVII. JŪRINIS ERELIS — *HALIAËTUS ALBICILLA* (L.).

LXXVIII. PALŠASIS GRIFAS — *GYPS FULVUS* (Hablizl)

LXXIX. TAMSUSIS GRIFAS — *AEGYPIUS MONACHUS* (L.)

LXXX. KILNUSIS ERELIS — *AQUILA CHRYSAETOS* (L.)

Apie jo buvimą Lietuvoje turime labai maža duomenų. Tyzenhauz'as (1843 m.) teigia, kad mūsų krašte rudasis peslys kai kur esąs paprastas, kai kur niekada nematomas ir laikosi atvirų laukų, o juodasis — miško, vandens pakraščiuose. Aš pats Lietuvoje šį paukštį laikau labai retu ir neturiu duomenų, kad jis čia perėtų.

Rudasis peslys yra didingas paukštis, daug puikesnis, negu anksčiau aprašytasis jo tamsusis giminaitis. Tačiau papročiais yra į jį panašus, bet mažiau prisilaiko vandenų, labiau mėgsta sausas vietas ir turi gana griežtai nustatytus plotus. Minta ne tiek žuvimis, kiek smulkiais žvėriukais, ropiiais, varliagyviais, dideliais vabzdžiais, jaunais paukščiais. Taip pat dažnai atima grobį iš kitų plėšriųjų paukščių — sakalų, vanagų arba sulesa jų maisto likučius. Lesa dvėselieną. Dažnai, ypač bado metu, pvz., pavasarį, lanko kiemus ir šiukšlynus, renka žarnas ir kitokias mėsos atliekas. Neretai pačiumpa jaunų naminių paukščių.

Lizdus krauna panašiai, kaip juodasis peslys, arba naudojasi kitų paukščių lizdais. Lizdų dugnas visuomet esti išklotas įvairiausiomis atliekomis ir šiukšlėmis, skudurais, grįžtėmis, kailių gabalais, popieriumi, kaulais, net gumos dirbiniais. Deda dažniausiai 3 kiaušinius, rečiau 2 ar 4; jie yra panašūs į juodojo peslio kiaušinius, bet didesni, būtent, vidutiniškai 56,6×44,6 *mm*.

Jūrinis erelis. *Haliaëtus albicilla* (L.)

LXXVII pav.

Est. *merikotkas.* Latv. *jūras ērglis.* Lenk. *bielik.* Rus. *orlan bielochvost.* Vok. *Seeadler.*

Keturi porūšiai: mūsų paukščiai *H. a. albicilla* (L.) porūšio.

Šis didingas paukštis yra tokio pat ūgio arba šiek tiek didesnis už kilnųjį erelį (maždaug kalakuto dydžio), vadinasi, priklauso mūsų didžiausiems plėšriesiems paukščiams. Ore galima jį pažinti iš milžiniško sparnų tarpugalio (beveik pustrečio metro), stipraus (senių geltono, jauniklių juosvo) snapo ir trumpos, kyliškos uodegos, senių paukščių baltos, o jauniklių baltai margos (32 pav.). Skrisdamas jūrinis erelis galvą ir uodegą laiko šiek tiek žemiau horizontalios linijos. Beveik visas kūnas juosvai palšos spalvos, šviesesniais plunksnų kraštais, dėl to susidaro, nors ir nelabai ryškus, margumas. Tik galva ir kaklas yra šviesesni, kartais net balsvi. Plasnojamosios plunksnos juodos, taip pat tamsios ir sparnų apatinės dengiamosios plunksnos, todėl, žiūrint iš apačios, jūrinis erelis išplėstais sparnais daro beveik juodo paukščio įspūdį (išskyrus uodegą). Pastaibio didesnė dalis plika (skirtumas nuo kilniojo erelio), geltonos spalvos, tokios pat spalvos ir snapas, rainutė durpinės spalvos. Kūno ilgis iki 1000 *mm;* sparnų tarpugalis 2120—2400 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 610—640 *mm,* patelės 651—727 *mm,* Lietuvos paukščių dviejų patinų 613, 620 *mm,* dviejų patelių 638, 660 *mm.* Sveria patinas apie 3600 *g,* patelė 5540—6250 *g.*

Jauni nenusišėrę paukščiai yra tamsesnės spalvos, ypač tamsi galva, o toliau visas kūnas rusvai juosvas, plunksnų galuose stambios tamsesnės dėmės, plunksnų pamatai balti. Vairuojamosios plunksnos palšos ar balsvos, išmargintos netaisyklingai, kaip marmuras, tamsiu raštu. Snapas juodas su geltona vaškine, kojos geltonos. Antrais, trečiais metais margumas pamažėli nyksta, ir kūno spalva pasidaro vienodesnė, galva darosi šviesesnė, bet krūtinės plunksnos dar turi baltų pamatų. Tik penktais gyvenimo metais jauniklių požymiai visai išnyksta. Jaunikliai šertis pradeda vasario mėnesį (Witherby), o seni paukščiai pradėję vasarą, šeriasi dar ir žiemą.

Gyvena Europoje iki 70° šiaurėje, iki Viduržemio ir Juodosios jūrų pietuose, vakaruose iki Vokietijos šiaurryčių, Vengrijos ir Rumunijos, rytuose Anatolijoje, Mezopotamijoje, Š. Irane, per visą Sibirą, Š. Kiniją ir Japoniją. Š. Amerikoje pietuose iki Meksikos, Grenlandijoje ir Islandijoje. Tankiai gyvenamuose Europos kraštuose jūrinis erelis gerokai išnaikintas ir virtęs retenybe, o kai kur visai mažai jų yra, kaip Danijoje, Anglijoje, Švedijoje priskaitoma vos tik apie 20 perinčių porų. Retai peri Lenkijoje, būtent, didžiųjų Mozūrų ežerų srityje. Dar gana apsčiai aptinkamas Tarybų Sąjungos šiaurinėje dalyje, tundroje ir miškatundrėje, ypač didžiųjų upių slėniuose (Obė, Jenisiejus, Kolyma). Atrodo, gausesnis Volgos žemupyje ir Kaspijos jūros srityje. 1956.III.16 d. Volgos deltoje, plaukdamas laiveliu iš Astrachanės rezervato į Kaspiją, nuolat jų matydavau ore arba krante. Vienu metu suskaičiavau jų 18. Pakraščių karklų ir nendrių tankumynuose matėsi jų lizdai. Šių erelių daug mačiau žiemos buveinėse, Kaspijos pakraščiuose, ypač Saros saloje, ir Kyzyl-Agačo įlankos pakraščiuose. Minėtoje saloje, patykojęs prie medžio, kur šie paukščiai nakvojo, vieną vakarą nušoviau tris, o mano draugas, stovėjęs netoli, vieną (1949.I.17).

Atrodo, kad jūrinis erelis Lietuvoje nebeperi, nors, gal būt, viena kita pora išveda vaikus ežeringame Zarasų krašte ir Neringoje. Iš kelių autorių pateiktų duomenų galima spėti, kad, jei jie ir nustojo perėti Lietuvoje, tai nelabai seniai. Pavyzdžiui, Tyzenhauz'as rašo, kad jūrinis erelis, išskyrus mažąjį erelį rėksnį, Lietuvoje yra paprasčiausia erelių rūšis, čia perinti ir žiemojanti. Pasak Taczanowski'o, jo laikais perėjo jie Žuvinto ir Amalvo ežerų pakraščiuose. Hartert'o duomenimis, perėjo ir Kuršių marių pakraščiuose. Mūsų Zoologijos muziejus turi keletą jų egzempliorių, sumedžiotų įvairiose Lietuvos vietose: vienas jų nušautas Ukmergės apskr., Taujėnų dvare. Jį mums dovanojo K. Radvila. Pasak jo, 1923 m. gruodžio mėn. pradžioje du paukščiai nuolat lankėsi Taujėnų miškuose ant dvėselienos, padėtos vilkams, kol kartą atėję žmonės vieną jų pagavo. Šie žmonės pasakojo, kad jis buvo labai priėdęs ir turėjo apšalusius sparnus. Paskui jis, išbuvęs nelaisvėje apie porą mėnesių, padvėsė. Lavono tyrimas zoologijos laboratorijoje parodė, kad paukščio širdies makštyje buvęs šratas 3,5 *mm* diametro. Kitas Kauno Zoologijos muziejaus egzempliorius, jaunas patinas, irgi buvo nušautas 1928.XI 22 d. Lazdijų girininkijoje, Natalinos miške, netoli Šeštokų, ant dvėselienos, padėtos

vilkams. Pasak jį nušovusio girininko S. Sinkevičiaus, kas rytą anksti ant šios dvėselienos atskrisdavo du jūriniai ereliai ir vienas jų buvo nušautas. Abudu jie buvo labai baikštūs. Puikų egzempliorių, seną patelę, gavome 1930 m. II mėn. 10 d. iš Raseinių urėdijos. Ji buvo rasta miške negyva, be jokių sužalojimų. Kitą 1929 m. XI. 24 d. (patiną) gavome iš Ariogalos (Kėdainių apskr.).

Kauno apylinkėse retkarčiais, ypač rudenį, matydavau šių erelių. Vieną sykį mačiau pačiame Kaune (1925.III.9 d.): šiaip įvairiose Lietuvos vietose esu matęs šių paukščių palaikų. Rodosi, dažniau šių erelių pasitaiko pajūryje. Kasmet daug jų traukia rugsėjo mėnesio pabaigoje iki lapkričio mėnesio pradžios išilgai Neringos. Dažnai šie ereliai pakliūva į ištiestus varnoms gaudyti tinklus. Preparatorius Sondermann'as nuo 1885 iki 1912 m. gavęs 49 jūrinius erelius iš įvairių Rytprūsių vietų, jų tarpe tris nuo Šilutės.

Tikrų kelionių, kaip kiti paukščiai keleiviai, jūriniai ereliai neatlieka. Tačiau žiemai ne visi palieka savo tėviškėje, ypač jauni. Išilgai mūsų pajūrio ir Neringoje jų traukimas gana pastovus reiškinys; atrodo, kad tai iš Suomijos, o, gal būt, ir iš kitų Šiaurės Europos kraštų atskridę paukščiai.

Jūrinis erelis gyvena dideliuose miškuose, arti ežerų ir didelių upių ar jūros pakraščių. Savo drąsa ir jėga prilygsta kilniajam ereliui, bet yra mažiau paslankus, lėtesnis. Jam gana sunku pakilti iš vietos, ypač lygumoje, ir iš pradžių polėkis atrodo toks lėtas, jog daro nesveiko paukščio įspūdį, užtat plačioje erdvėje jis puikiai išnaudoja vėjo jėgą, norėdamas ilgesnį laiką išsilaikyti ore, net per stiprias vėtras. O vis dėlto Naumann'o veikale aprašytas nuotykis, kai smarkios audros metu jūrinis erelis, ilgą laiką kovojęs su vėju, ilgainiui buvo parblokštas ir krito į siaučiančias bangas. Matęs šį įvykį laivo kapitonas pasuko prie jo ir geležiniu kabliu iškėlė gyvą į denį.

Jūrinis erelis yra paukštis, prisitaikęs gyventi jūros pakraščiuose. Jis minta daugiausia žuvimis; tai matyti iš to, kad jo padai yra labai karpuoti, šiurkštūs, vadinasi, tinkami slidžiam žuvies kūnui sulaikyti. Aišku, toks didelis paukštis žvejoja ir dideles žuvis, daugiausia lydžius. Nusižiūrėjęs iš aukštumos, jis puola, kaip ir žuvėdros, su tuo tik skirtumu, kad pagrobia ne snapu, bet nagais, o pagavęs nusineša į kokią nors aukštumą ir sulesa. Pažymėtina, kad lesa negreit, atsiplėšdamas snapu po mažą gabalėlį ir palikdamas vidurius, skeletą, odą, net tokių mažų žvėrelių, kaip žiurkė. Specialioje literatūroje pateikiama faktų, kad jūriniai ereliai, puolę didesnes žuvis ir įsikibę į jas nagais, buvę įtraukti jų į gilumą ir paskandinti. Be žuvų, jūrose jie minta jaunais ruoniais ir vandens paukščiais, gagomis, narais ir kt. Vieno nušauto erelio skilvyje radau mažojo krago likučius. Kartais apsilanko kirų, kormoranų kolonijose ir iki soties prisigrobia jaunų paukščių. Vidaus vandenyse, pvz., mūsų ežeruose, jo svarbiausią maistą sudaro antys, laukiai, kragai, bet, žinoma, toks sunkus paukštis, kaip šis erelis, nesugeba pavyti jų ore, tad pasirenka kitą būdą,

būtent, vejasi juos ilgą laiką, kol taip nuvargina, jog jie pagaliau patenka į jo nagus. Jis taip pat, kaip ir suopiai, turi paprotį kartais atimti laimikį iš kitų silpnesnių plėšriųjų paukščių, pvz., sakalo keleivio ir erelio žuvininko, ir dėl to atidžiai seka jų elgesį. Sausumoje jis taip pat pakankamai randa maisto, medžiodamas kiškius, triušius, net žiurkes, o bado verčiamas, net varles ir roplius. Naminiai paukščiai, ypač žąsys, nėra nuo jo apsaugoti, ir kartais jis pridaro didelių nuostolių valstiečiams. Mėgsta dvėselieną ir nuolat lankosi, kur jos yra. Vieną kartą medžiodamas Azerbaidžane žąsis, netekau pašautos žąselės, nes ją tuoj pačiupo jūrinis erelis ir per trumpą laiką sulesė. Kai priėjau prie jo, buvo belikę tik skeletas su raumenų likučiais.

Jūrinio erelio balsas yra skardus, klykiamas, panašus į kai kurių kirų balsą: „kli kli kli jie jie...", bet jie turi dar kitą karkiantį balsą.

Lytinė veikla prasideda ne anksčiau kaip po 5—6 metų, vadinasi, paukščiams įsigijus savo galutinį apdarą. Susidariusi pora yra labai patvari ir, tur būt, nepersiskiria visą gyvenimą. Kaip ir kiti plėšrieji paukščiai, atlieka ore savotiškus tuoktuvių žaidimus, sukdami ratus ir pakaitomis klykdami į taktą.

Lizdus krauna aukštuose medžiuose, dažnai aukščiau kaip 20 metrų, pačiame vainike, rečiau atsikišusioje šakoje. Nemiškinguose kraštuose, pvz., stepėse, kartais krauna juos ant žemės arba ant nulaužtų nendrių. Sibire Dybowski's jų lizdų rasdavo karklų krūmuose. Lizdas labai didelis, didesnis už gandro, ypač dideli seni lizdai. Jo statyba pradedama jau gruodžio mėnesį, o kiaušinius deda (bent kai kur) jau vasario mėnesio pabaigoje. Jie esti balti, nedėmėti, arba retomis, molio spalvos dėmėmis, 73× ×57,6 *mm*. Daugiausia peri patelė, patinas tik kelioms valandoms pavaduoja ją švintant. Perėjimo laikas ligi šiol nėra tiksliai nustatytas ir svyruoja tarp 31 ir 46 dienų. Pasak B. Berg'o iš pradžių patinas nešioja maistą, perduoda jį patelei, o pastaroji susmulkina ir lesina vaikus. Šis maistas, tai žuvys, laukiai, kragai. Pažymėtina, kad ši didelė erelio rūšis deda net 2—3 kiaušinius, ir, nors tarp jauniklių esti didokas amžiaus ir ūgio skirtumas, vis dėlto jie nesipeša tarp savęs, kaip daro kiti dideli plėšrieji paukščiai, todėl užauga neretai visi trys arba du. Išbuvę lizde apie 10 savaičių, jie persikelia ant artimų medžių, o vėliau apleidžia ir mišką.

Sumedžioti jūrinį erelį nelengva, nes jis yra labai baikštus. Net perintis paukštis, iš tolo žmogui artinantis, pakyla nuo lizdo, ir taip išvengia šūvio. Paaugus jaunikliams, seniai, atgabenę maistą, padeda jį ant lizdo krašto ir daugiau jais nesirūpina, neprarasdami ir tuomet savo baikštumo; žinoma, neveisimosi laikotarpiu jie dar labiau vengia žmogaus, ypač seni, prityrę paukščiai. Tuomet tik jauniklį kai kada pavyksta apgauti, privažiavus per šūvį.

Zoologijos soduose dažnai galima matyti jūrinių erelių, nes jie gerai pakelia nelaisvę ir išgyvena labai ilgai.

Palšasis grifas. *Gyps fulvus* (Hablizl)

LXXVIII pav.

Est. *valgepea-kaelus-kotkas.* Latv. *kalnu lija.* Lenk. *sęp płowy.* Rus. *sip bielogolovyj.* Vok. *Gänsegeier.*

Yra žinomi trys porūšiai, iš jų Europoje aptinkamas porūšis *G. f. fulvus* (Hablizl).

Palšasis grifas, kartu su kitomis grifų rūšimis, sudaro labai būdingą tiek savo išvaizda, tiek ir gyvenimo būdu paukščių grupę. Todėl visų pirma pateiksiu šios grupės bendrą charakteristiką.

Tai yra dideli, sunkūs ir nevikrūs paukščiai, daugiausia kalakuto dydžio. Jie labai skiriasi nuo kitų dieninių paukščių. Ypač krinta į akį jų galingi sparnai, tokie ilgi, jog paukštis negali priglausti prie kūno, ir jie visuomet nuo jo atstoja. Ne mažiau būdinga jų galva ir kaklas, nes vietoj plunksnų čia auga pūkai arba jie pliki. Snapas ilgesnis, negu kitų plėšriųjų paukščių, o gomuryje yra ataugų, dantukų formos. Jos, atrodo, turi tam tikrą vaidmenį draskant mėsą, be to, snapo kraštai yra aštrūs, kaip peiliai, todėl imti gyvą grifą į rankas visuomet pavojinga. Kojos gana ilgos, bet nagai mažai teriesti, o kadangi vidurinis pirštas yra visų ilgiausias, tai koja turi tam tikro panašumo į vištinių paukščių koją.

Papročiais grifai labai skiriasi nuo kitų plėšriųjų paukščių. Jie nepaslankūs ir ėdrūs, minta dvėseliena, o jei puola gyvus gyvulius, tai tik paliegėlius ar visai nusilpusius. Radę dvėselieną, jie minkštose dalyse, pvz., papilvėje, savo aštriais snapais prakapoja skylę, pro kurią išvelka vidurius ir kitus minkštuosius organus. Tam jie giliai kiša galvą į padarytą skylę; iš to galima suprasti, kokią reikšmę turi plika galva ir kaklas arba savotiškos trumpos šių kūno dalių plunksnos. Daugiausia jie laikosi būriais ir dvėselieną puola bendrai. Ieškodami maisto, jie labai aukštai suka ratą; bet, turėdami puikias akis, grobį pamato iš toli, ir bematant ant jo nusileidžia; tai yra ženklas kitiems jų draugams, kurie tuojau skuba į tą pačią vietą. Tenka stebėtis, kaip greit grifai sužino apie kritusį gyvulį, o kadangi jų susirenka daug, tai grobį bematant sulesa, ir lieka tik griaučiai. Prie jų puotos prisideda varnos, krankliai, o tropikų Afrikoje ir marabutai. Dažnai taip prisilesa, jog nebegali pakilti ir, esant pavojui, stengiasi greit išvemti surytąją mėsą. Jie turi savotišką kvapą, todėl preparuoti grifą yra labai nemalonus darbas.

Grifai mėgsta tupėti uolų kyšuliuose ir storose atsikišusiose medžių šakose, iš kur nekliudomi galėtų nuskristi, išplėtę savo galingus sparnus. Jų polėkis lėtas, bet patvarus; jie gali pakilti labai aukštai, kur ištisas valandas suka ratus. Skrendančiam grifui būdinga, kad jo galva giliai įtraukta tarp pečių, o kadangi ji yra plika ar bent pūkuota, tai atrodo labai maža.

Peri neprieinamose uolose, rečiau medžiuose. Deda 1—2 grynai baltus arba išmargintus tamsiai rudomis dėmėmis kiaušinius. Grifų yra žinoma apie 20 rūšių, gyvenančių Europoje, Azijoje ir Afrikoje.

Šie dideli plėšrūs paukščiai turi tam tikros reikšmės gamtos ekonomikoje ir žmogaus ūkyje. Jie, lesdami gyvūnų lavonus, pagreitina medžia-

gos apykaitą ir užkerta kelią užkrečiamoms ligoms plisti. Jie eina lyg sanitarų pareigas, pašalindami visokius nešvarumus, todėl atogrąžų kraštuose juos vertina ir saugo įstatymais. Šiaurės kraštuose grifai yra reti svečiai. Mūsų krašte retkarčiais pastebimos jų dvi rūšys.

Palšąjį grifą, didelį, maždaug kalakuto didumo paukštį, laisvėje nesunku pažinti iš jo šviesiais pūkais apšepusio kaklo bei galvos ir iš labai ilgų, plačių sparnų, trumpos apvalios uodegos, ir apikaklės kaklo pamate. Kūno ilgis apie 1000 *mm;* sparnų tarpugalis nuo 2360 iki 2800 *mm;* patino ir patelės suglausto sparno ilgis 650—760 *mm,* dviejų Lietuvos paukščių — patelės 708 *mm* ir nežinomos lyties 707 *mm.* Svoris apie 7 *kg.*

Palšasis grifas kaip ir kiti šios genties paukščiai turi stiprų, gale riestą snapą apie 88 *mm* ilgio (nuo viršūnės iki kaktos pamato) ir iki 42 *mm* aukščio. Senų paukščių galva ir kaklas apšepę balsvais arba gelsvais pūkais, bet ant galvos, vietoj pūkų, prisimaišo daug šerelių, kaklo pamate savotiška apikaklė, sudaryta iš rudų plunksnų. Kaklo pamate pagurklio srityje yra savotiškas trikampiškas plotas, apaugęs trumpomis palšai rudomis plunksnomis, ryškiai išsiskiriančiomis iš viso kūno plunksnų. Šiaip visa viršutinė kūno dalis palšos ar smėlio spalvos, tamsesnė arba šviesesnė, kartais sidabrišku atspalviu, taip kad gali atrodyti balsva. Apačia tamsiai ruda. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos juodos. Snapas rago spalvos, vaškinė pilka, kojos melsvos arba žalsvos, rainutė juosvai durpinės spalvos.

Jaunikliai nuo senių skiriasi tuo, kad ant galvos turi tik baltus pūkus, kartais su juosvomis dėmėmis, o apatinės kūno dalies plunksnos išilgai stiebų turi balsvus dryžius. Tik trečiais ar ketvirtais metais ant galvos pasirodo šereliai, iš pradžių trumpi, paskiau ilgesni. Jauni paukščiai pradeda šertis po metų, šiaip šeriasi gegužės—birželio mėnesiais, bet šis laikotarpis nėra griežtai ribotas (Witherby).

Palšasis grifas gyvena Š. Afrikoje, P. Europoje, būtent, Portugalijoje, Ispanijoje, Pietų Prancūzijoje (čia jau baigia nykti), Sardinijoje, Sicilijoje, Slavonijoje, Dalmatijoje, Balkanų pusiasalyje, Besarabijoje, Podolėje, Kryme, Kaukaze ir Urale, toliau — Kretoje, Kipre, M. Azijoje, Palestinoje ir Vid. Azijoje, Afganistane ir Š. Indijoje gyvena skirtingas porūšis. Iš artimų mums kraštų ši grifo rūšis kelis kartus buvo aptikta Vokietijoje, Lenkijoje, vieną sykį net Estijoje. Apie Lietuvą turiu šiuos duomenis. 1929 m. gegužės mėn. 6 d. kopose netoli Klaipėdos buvo rastas išbadėjęs ir visai nusilpęs grifas, kurį be jokio vargo pavyko pribaigti pagaliu. Šis paukštis, kopų inspektoriaus V. Merkelio atsiųstas, yra Kauno Zoologijos muziejuje. 1936 m. birželio pradžioje, Raseinių apskrityje, Girkalnio valsč., buvo pastebėti du palšieji grifai, nusileidę nenupiautų rugių lauke. Juos pavyko pagauti rankomis. Juos įsigijo Kauno Zoologijos sodas, kur vienas jų tebėra gyvas, ir net yra padėjęs vieną kiaušinį, o antras vėliau padvėsė tuberkulioze; jo iškamša yra Kauno Zoologijos muziejuje. Trečias egzempliorius 1936 m. birželio mėn. 16 d. buvo nušautas Meškuičių valsč., Barisių kaime. Pasak sumedžiojusio jį Pr. Biručio, šis grifas prieš tai buvo sudraskęs dvi penėtas žąsis ir gandrą. Jei

čia yra tiesa, tai šis faktas naujai nušviečia grifų mitybos režimą, nes ligi šiol neturima duomenų, kad jie puldinėtų gyvus paukščius. Gal tik dvėselienos stoka kai kuriuose kraštuose verčia juos taip elgtis. Paskutinis čia paminėtų grifų pateko į Šiaulių muziejų.

Palšieji grifai gyvena lygumose ir kalnuose, kur tik randa užtektinai dvėselienos ir gyvulinių atmatų. Jie daugiausia mėgsta lavonų krūtinėje esančius organus, kaip širdį ir kepenis.

Peri neprieinamose uolose ir aukštuose medžiuose. Iš stambių šakų bei šaknų nerūpestingai krauna didelį plokščią lizdą, dažniausiai uolų plyšiuose ir urvuose. Neretai greta randama keletas lizdų, priklausančių kelioms poroms. Deda vieną ar du kiaušinius, kurių vidutiniai matai 92,4× ×69,2 *mm*, baltos be blizgesio spalvos, rečiau jie esti gelsvai rusvai dėmėti. Peri vasario—kovo mėn., 6 savaites. Palšojo grifo balsas susideda iš šnypščiančių garsų, bet turi taip pat balsą, panašų į asilo bliovimą, o susijaudinęs šaukia „giak" arba karkia „krė krė".

Sumedžioti grifą nelengva, nes jis yra labai baikštus, nebent užtikus jį prisprogusį dvėselienos: tuomet galima jį užmušti su lazda, ar net paimti rankomis. Šiltuose kraštuose, pvz., Egipte, kur jų yra daug, prie dvėselienos gaudo juos taip: padarę skylę lavono pilve, pritaiso kilpą, tuomet grifas kiša galvą norėdamas pasiekti vidurius, užsineria ją ant kaklo. Kai kur, pvz., Egipte, grifų kailiukai vartojami šiltiems apdarams siūti; dėl to, išpešus dideles plunksnas, kailiukas išdirbamas kartu su jo švelniais, nepaprastai šiltais pūkais. Toks drabužis labai tinka apsisaugoti nuo šalčio vėsiomis Egipto naktimis.

Tamsusis grifas. *Aegypius monachus* (L.)

LXXIX pav.

Est. *must raisakotkas.* Latv. *maitas lija.* Lenk. *sęp kasztanowaty.* Rus. *grif čiornyj.* Vok. *Mönchsgeier, Kuttengeier.*

Tamsusis grifas yra kiek didesnis už palšąjį. Jo spalva tamsiai durpinė, kartais beveik juoda, galva šviesesnė, bet niekuomet nėra balta. Kaip ir kiti grifai, skrisdamas giliai įtraukią galvą tarp pečių. Kūnas ilgesnis už 1000 *mm;* sparnų tarpugalis 2360—2700 *mm;* suglausto sparno ilgis 750—840 *mm;* sveria patinas 7000—11 500 *g,* patelė 7500—12 500 *g.*

Tamsusis grifas nuo palšojo skiriasi ne tik spalva, bet ir tuo, kad kaklas viršutinėje dalyje yra plikas, o šios vietos oda melsvai pilka. Apikaklė, kuri kaklo pamate žymesnė, negu palšojo grifo, yra tamsiai durpinės spalvos, tos pačios spalvos yra ir trikampiškas skydas iš trumpų plunksnų, sudarytas kaklo pamate. Snapas juosvas, vaškinė melsva, rainutė tamsiai ruda, kartais gelsvai ruda. Kojos balsvai melsvos.

Jaunikliai nuo senių skiriasi tuo, kad galvos pūkai yra daugiau panašūs į šerius ir tamsesni, kartais visai juodi. Viršutinė kūno dalis beveik juodos spalvos, kaklo pamato skydas juodas.

Tamsusis grifas yra gyventojas šių kraštų: Portugalijos, Ispanijos, Balearų salų, Sardinijos, Sicilijos, Jugoslavijos, Rumunijos, Serbijos, Bul-

garijos, Graikijos, Krymo, Kaukazo, Mažosios Azijos, Palestinos, Egipto, Š. Arabijos, Irano (į rytus iki Beludžistano), Afganistano, Vid. Azijos, Himalajų vakarų, Tibeto ir Mongolijos. Dažnai nusibasto į šiaurę ir apie 30 kartų buvo pastebėtas Vokietijoje, apie 10 kartų Pabaltijyje ir Lenkijoje. Pasak Tischler'io, Rytprūsiuose ši rūšis yra net dažnesnė, negu palšasis grifas, tą patį sako Taczanowski's apie Lenkiją. Kalbant apie Lietuvą, neturime nė vieno patikimo dokumento, kad jis būtų čia rastas. Tačiau, turint galvoje, kad jų buvo rasta visuose kaimyniniuose kraštuose, neabejoju, kad pasitaiko ir mūsų krašte.

Savo papročiais panašus į palšąjį grifą, bet daugiau tupi medžiuose. Minta tuo pačiu maistu, bet suryja daugiau odos, plaukų, plunksnų; ir dėl to susidaro išvamos. Lizdą beveik visuomet krauna medžiuose, kartais net kelių metrų aukštyje nuo žemės. Deda daugiausia tik vieną kiaušinį, retai baltą, o dažniausiai išmargintą dėmėmis, taškais arba ištisais rudos spalvos plotais.

Kilnusis erelis. *Aquila chrysaëtos* (L.)

LXXX, LXXXI, LXXXII pav.

Est. *kaljukotkas.* Latv. *klinšu ērglis.* Lenk. *orzeł przedni, zys.* Rus. *berkut.* Vok. *Steinadler.*

Apie šešetą porūšių. Mūsiškiai paukščiai priklauso porūšiui *A. ch. chrysaëtos* (L.).

Kilnusis erelis yra bene žymiausias tauriųjų plėšriųjų paukščių atstovas. Laisvėje jį net iš tolo pažinti nesunku, o tuo labiau turint gyvą ar negyvą rankose. Reikia pažymėti jo dydį — išplėstų sparnų tarpugalis apie du metrus ir daugiau. Kūnas ir uodega tamsiai durpinės spalvos. Uodegos pamatas baltas (jauniklių) arba balsvas (senių). Paminėkime dar kilnią „erelišką" išvaizdą, nelabai plačius, bet ilgus, išsiskėtusiomis didelėmis plasnojamosiomis plunksnomis sparnus.

Seni paukščiai, ypač patelės, yra beveik kalakuto ūgio. Galva ir sprandas rusvai palšos, šiaip visas kūnas durpinės spalvos, viršuje su nežymiu metaliniu žvilgėjimu, apačia truputį šviesesnė, dažnai su rudomis dėmėmis. Visų plunksnų pamatai balti, bet šios baltos dalys paslėptos po kitomis plunksnomis. Plasnojamosios plunksnos juodos. Uodegos plunksnos juodos su ryškiai atrėžtu pilku pamatu. Snapas juodas, vaškinė ir pirštai geltoni. Kojos apžėlusios trumpomis plunksnomis iki pat pirštų pamatų (tuo ir skiriasi nuo jūrinio erelio, kurio pastaibis plikas). Nuo šlaunies auga ilgos plunksnos, sudarančios vadinamąsias kelnes, siekiančias iki pat pirštų. Kūno ilgis apie 800 *mm;* sparnų tarpugalis svyruoja tarp 2090—2180 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 600—660 *mm,* patelės 625—705 *mm,* Lietuvos paukščių trijų patinų 595, 598, 646 *mm,* trijų patelių 610, 655, 657 *mm.* Svoris patino apie 3600 *g,* patelės 4500 *g.*

Jaunikliai skiriasi nuo senių tamsesnėmis spalvomis, rudų dėmių krūtinėje nebuvimu ir uodegos pamato grynai balta spalva. Dažnai į paviršių prasimuša ir pilvo plunksnų balti pamatai, be to, plasnojamųjų plunksnų vidinių vėtyklių pamatai yra balti ir aiškiai matomi iš apačios, paukščiui

LXXXI. Medžioklei pratintas erelis

LXXXII. Medžioklei pratintas erelis

LXXXIII. KARALIŠKASIS ERELIS — *AQUILA HELIACA* Sav.

skrendant. Šį apdarą jaunikliai dėvi maždaug metus, ir to laikotarpio pabaigoje plunksnos pasidaro blankesnės. Antrais ir trečiais metais jaunikliai atrodo beveik kaip seniai, bet uodegos pamatas darosi pilkesnis. Ketvirtais metais uodegos pamate baltumo mažai belieka, taip pat plasnojamosiose plunksnose išlieka tik nedidelės baltos dėmelės.

Kilniojo erelio tėvynė — beveik visa Europa, nuo Murmano šiaurėje iki Vidužemio jūros pietuose, rytuose Sibiras ir rytų Indija iki Japonijos, toliau Š. Amerika iki Meksikos pietuose. Afrikoje gyvena Egipte, Tunise, Alžyre, Maroke. Žiemos metu, ypač jauni paukščiai, atlieka netolimas keliones, pvz., iš kalnų nusileidžia į lygumas arba iš šiaurės traukia į pietus. Vienas žieduotas paukštis buvo atrastas po 20 metų (Niethammer'is). Iš esmės yra tai miškų paukštis, bet, žmogaus spaudžiamas, buvo priverstas persikelti į neprieinamus kalnus, kur dabar daugiausia ir peri.

Neišdildomą įspūdį daro žiūrovui šis paukščių šaunuolis net ir tuomet, kai žiūrima į jį uždarytą zoologijos sodo narve. Graži tauri galva, taisyklingai užlenktu snapu ir giliomis reikšmingomis akimis, kuriose spindi jėga, narsumas, išmintis ir, sakytum, sąmonė, kad jis yra pranašesnis už daugelį gyvų padarų. Tokį įspūdį, tur būt, žmogus patirdavo nuo senų senovės, todėl visais laikais visos tautos pareikšdavo ypatingą pagarbą ereliui, vadindamos jį paukščių karaliumi. Ir tikrai šis pavadinimas jam taip pat tinka, kaip liūtui žvėrių karaliaus vardas. Gaila darosi, įsitikinus, kad nūdien šis karališkas paukštis, kultūros slegiamas, yra išvarytas iš tų kraštų, kurie ne taip seniai buvo jo tėviškė. Tankiai gyvenamoje Europoje beveik nebėra jam vietos: žmogus išvijo jį iš lygumų, privertė apsigyventi kalnuose; kur seniau kilnusis erelis buvo paprastas reiškinys, šiandien beperi keletas porų. Dėl to gamtos globėjai išsireiškė, kad reikia jas laikyti paslaptyje ne tik nuo medžiotojų, bet ir nuo fotografų. Artimuose mums kraštuose šis erelis jau nebeperi, nors Rytprūsiuose perėjo iki 1880 metų. Net esama davinių, kad 1905 m. dar veisės Jūros miške. Nebeperi jis ir Lenkijos lygumoje, kur, pasak Taczanowski'o, perėjo iki 1859 metų; tik Karpatuose, atrodo, dar peri kelios porelės. Latvijoje, pasak K. Vilko, dar 1927 m. perėjo miškuose palei Lubanės ežerą ir 1929 m. Tirelio pelkėje. Naujaisiais duomenimis, peri Estijoje. Lietuvoje nūdien šis erelis nebeperi, bet Tyzenhauz'as savo ornitologijoje (1843 m.) aiškiai rašo „Lietuvoje peri", ir šiandien sunku pasakyti, kada paskutinė kilniųjų erelių pora paskutinį kartą išvedė vaikus mūsų miškuose.

O vis dėlto šie didingi paukščiai nėra taip reti Lietuvoje, ypač rudens ir žiemos metu, kai jie keliaudami atsilanko iš kaimyninių mums kraštų. Atskrenda paprastai spalio mėnesį ir išbūna visą rudenį. Tuo laiku daugiausia jų mūsų krašte nušaunama, ir nors neturime šiuo reikalu statistikos, galima manyti, kad nuo medžiotojų rankos žūva jų nemaža. Kauno Zoologijos muziejus turi šiuos egzempliorius: jauną patelę, nušautą vokiečių kareivio 1918.XI.6 Lydos apskr., netoli Vosyliškių; 1926 metais buvo gauti net 3 egzemplioriai, būtent, senas patinas, nušautas II.12, Uk-

mergės apskr., Panoterių valsč., netoli Mileigainių dvaro, jauna patelė, nušauta X.17 netoli Rumšiškių, pagaliau — gruodžio pradžioje jaunas patinas iš Lazdijų apskr., Leipalingio valsč., ir kt.

Paminėtinas ir gražus kilniojo erelio egzempliorius, tebesąs Kauno Zoologijos sode. Jis buvo pagautas rankomis Zarasų apskrityje; draskydamas savo grobį tankiame jaunuolyne buvo netikėtai žmogaus užkluptas ir, tankių medžių trukdomas, negalėjo greit pakilti. Kai kurie metai, pavyzdžiui, 1926 m., esti labai gausūs šių erelių ne tik mūsų krašte, bet ir visame Pabaltijyje (pasak M. Härms'o, Estijoje). Kauno apylinkėse man pačiam teko jų matyti keletą kartų Obelynės ūkyje.

Atskridę pas mus rudenį, kilnieji ereliai pasirenka tinkamą vietą ir čia paprastai užtrunka visą žiemą. Jie turi savo įprastas vietas, kur mėgsta tupėti, pvz., aukštą medį, kūgį ar kt., ir iš kur gali apžvelgti didesnį plotą. Svarbiausią jų maistą sudaro vidutinio didumo žvėrys, kaip kiškiai, triušiai, nesuaugusios lapės, maži šuniukai, stirniukai.

Lietuvoje nušautų erelių skilviuose bei gurkliuose dažniausiai rasdavau kačių ir kiškių palaikų, net ištisas kojas su pirštais ir nagais. Puolęs grobį, ypač tokį, kuris gali gintis, pvz., lapė ar šuo, erelis apkabina jam snukį pirštais, giliai suleisdamas nagus, po to snapu prakerta jam gerklę. Be žinduolių, pagauna ir paukščių, bet negali jų pavyti ore, todėl puola tik tupinčius didelius lėtus paukščius, kaip kurtinius, tetervinus, gerves, gandrus. Mūsų krašte mėgsta pamedžioti namines žąsis ganyklose ir kartais pridaro valstiečiui didelių nuostolių ne tiek draskydamas žąsis, kiek išvaikydamas jas į visas puses. Dažnai užpuola naminius šunis, ir Thienemann'as mini atsitikimą, kai 1900 m. lapkričio mėnesio pradžioje Neringoje, netoli Šarkuvos, erelis puolė paskui vežimą bėgantį urvinį šuniuką ir buvo botkočiu užmuštas. Vis dėlto šio didelio stipraus paukščio jėga yra paprastai perdaug vertinama, nes iš tikro jis tegali pakelti naštą, ne sunkesnę už save. Atrodo, kad vidutinio didumo kiškis yra didžiausias svoris, kurį jis dar gali panešti oru (apie 4 *kg*). Tad ir pranešimai, esą, ereliai pagrobią net vaikus, priklauso pasakoms, tačiau reikia pripažinti, kad erelis galėtų pulti kūdikį, net ir gerokai jį sužeisti. Be gyvų padarų, kilnusis erelis neretai lesa dvėselieną ir neretai iš pasalų esti ant jos nušaunamas. Kauno Zoologijos muziejaus paukštis iš Kamarūnų dvaro keletą dienų lankė padvėsusį veršį, kur ir buvo nušautas.

Aišku, kad toks didelis paukštis reikalauja daug maisto, ypač veisimosi metu, todėl perinčių erelių medžiojamas plotas esti labai didelis.

Kalnuose lizdą krauna neprieinamose stačiose uolose, o lygumose aukštuose medžiuose, ąžuoluose ar pušyse paprastai vidury vainiko. Turi paprotį krauti keletą lizdų ir iš jų pasirenka vieną, kurį sekančiais metais pakeičia kitu, ir t. t. Naujas lizdas esti nelabai didelis, bet kasmet pridedant naujos medžiagos, ilgainiui jis virsta griozdišku pastatu iki dviejų metrų pločio ir tiek pat aukščio. Atrodo, kad tik patelė tesirūpina lizdo statyba ir tai ne tik pavasarį, bet ir per visą žiemą. Kol jaunikliai esti lizde, iš jo pašalinama suterštoji medžiaga ir nesulestos maisto dalys, pvz., kaulai ir kt., juos sulesa seniai.

Deda du, rečiau tris kiaušinius, kurių vidutinis dydis 76,7×59,4 *mm*. Jų paviršius šiurkštus, nešvariai baltu dugnu su visokio dydžio dėmėmis ir taškais, rudai violetinės ar molinės spalvos. Ši spalva labai individuali, margumas gali būti tankesnis ar retesnis, o kartais jo visai nesti. Pasak Taczanowski'o, Lenkijoje (tur būt, ir mūsų krašte) jau kovo mėnesio pabaigoje patelė pradeda perėti kiaušinius. Peri nuo pat pirmo kiaušinio, o antrąjį ir trečiąjį kiaušinį padeda po dviejų ar trijų dienų. Taigi ir jaunikliai išsirita ne tą pačią dieną, ir jie žymiai skiriasi ūgiu. Todėl jauniausias esti nuolat skriaudžiamas, nustumiamas nuo maisto, ir pagaliau užmušamas. Galų gale lizde lieka tik vienas, kuris ir užauga nekliudomas.

Peri 44—45 dienas, o jaunikliai lizde išbūna 77—80 dienų. Kol jaunikliai maži ir motina turi juos pridengti, rūpinasi maistu tėvas, patiekdamas jį patelei, kuri apdalija vaikus, o pati sulesa kaulus ir kitus mažiau maistingus organus. Tik po 5—6 metų jaunikliai lytiškai subręsta ir pradeda perėti.

Net sakalininkystės laikais medžioklė su kilniuoju ereliu Europoje buvo visai nežinoma, bet kraštuose į rytus nuo Volgos ši medžioklė tebevykdoma ir dabar[1]. Kirgizijos medžioklės sąjunga 1932 metais tarp savo narių turėjo 50 asmenų, gyvenančių į rytus nuo Isyk-Kulio ežero, Tian-Šanės kalnuose ir praktikuojančių medžioklę su ereliais. Šis kraštas nuo senų laikų yra klasiška vieta medžioklės su ereliais, kuriai gyventojai atsiduoda su didele aistra.

Norėdamas pasirūpinti medžioklinių erelių, medžiotojas keliauja ieškoti jų lizdo kovo, net vasario mėnesiais, o radęs stengiasi per daug netrukdyti senių, kol jaunikliai paauga tiek, kad jų plasnojamosios plunksnos yra pusės normalaus ilgio. Seniams pagauti vartojami tam tikri tinklai, paslėpti lizde, ar kitoki spąstai.

Medžiotojo reikmenys susideda iš stambios odinės pirštinės su pamušalu, užmaunamos ant dešinės rankos, ant kurios tupės erelis, o kadangi jis yra gana sunkus, tai pritaikomas tam tikras ramstis, atsiremiąs į medžiotojo kelį arba į balną. Ant galvos ereliui uždedamas kalpokas iš minkštos odos taip, kad išsikištų snapas su šnervėmis. Toliau plonas lynas ir jaukas; pastarasis — stambi lapės iškamša ereliui masinti.

Visų pirma, erelis (kaip ir sakalai) pratinamas prie naujos jam aplinkos, žmonių, šunų, naminių gyvulių. Iš pradžių su auklėtiniu elgiamasi labai griežtai, jis laikomas pusbadžiu, nes tik tada galima jį priversti daryti tai, ką nori žmogus, ypač imti maistą iš jo rankų. Nuo pat pradžių vartojamas kalpokas, ir auklėtinis mokomas pažinti jaukus. Paskui daroma kiškio ir gazelės iškamša, kuriai į akių skyles prikemšama mėsos. Iškamša rodoma paukščiui, ir jis šaukiamas. Iš pradžių jis bijo iškamšos, bet badas teikia jam drąsos; jis nuskrenda, nutupia ant galvos ir ima lesti mėsą iš akių. Po dviejų trijų pamokų jis be svyravimo puola šį dirbtinį grobį.

---

[1] Žinias apie medžioklę su ereliu esu paėmęs iš G. Dementjev'o straipsnio, išspausdinto žurnale „L'Oiseau et la Revue française d'Ornithologie", 1936.

Dabar prasideda tolimesnis etapas: virve pririštą iškamšą raitas medžiotojas greit velka paskui save, o kitas paleidžia ant jos erelį. Šis pratimas trunka apie mėnesį, ir tik paskui pereinama prie tikros medžioklės. Iš pradžių tam parūpinama gyva lapė ar vilkas, kuriam surišamas snukis, kad jis negalėtų erelio sužaloti, arba jaunas, dar nepritypęs žvėris. Tą dieną erelis negauna priprastos maisto porcijos, o tik pusę jos, kad vakare būtų kiek išalkęs. Vakare kaip tik tinkamiausias laikas medžioklei pradėti, nes oras dažniausiai ramus. Maždaug 50—60 metrų nuo erelio, paleidžiamas žvėris, ir erelis priskridęs įsikabina jam abiem kojom į snukį ir sprandą; tada laimikis atimamas, ir paukštis gauna tam reikalui paruoštą gabaliuką mėsos, arba ta mėsa išpiaunama iš pagauto žvėries šlaunies.

Daugiausia medžiojamos lapės korsakai *(Vulpes corsac)*, stirnos, džeiranai *(Gazella subgutturosa)*, vilkai, rečiau kiškiai. Medžiotojas yra ginkluotas šautuvu arba tik peiliu, kartais su ereliu bendradarbiauja ir šunys. Dažniausiai medžiotojas esti raitas, nes labai svarbu kuo greičiausiai pasiekti erelį su jo grobiu, kitaip, ypač vilkas, gali jį pavojingai sužaloti. Suškin'as (žinomas ornitologas) pasakojo, kad jis keliaudamas kirgizų stepėse užtiko didelę erelio patelę, kuriai per medžioklę vilkas nukando koją. Ji pas savo šeimininką gyveno kaip invalidas. Antra vertus, jei medžiotojas ne iš karto atranda erelį, tada sunku atimti laimikį, o jei jis pasisotina, tai medžioklė tą dieną yra baigta. Pagaliau, jei ereliui nepavyksta pagauti taikomo žvėries, jis kartais puola šunis ar naminius gyvūnėlius, kurie atsitiktinai pasipainioja. Taigi labai svarbu, kad medžiotojas sekiotų savo paukštį.

Ereliai įvairius žvėris skirtingai puola. Jei žvėris yra nedidelis, pvz., kiškis, erelis suleisdamas nagus, akimirksniu jį užmuša. Šiek tiek didesnius puola iš aukštai (50—60 metrų), tada smūgis esti toks stiprus, kad, pvz., lapė apverčiama ir užmušama iš karto. Kartais erelis, viena koja suėmęs lapę už snukio, o kita už sprando, stengiasi suglausti kojas ir taip nulaužti kaklo stuburą. Dar stipresnius žvėris puola jis protarpiais smogdamas snapu į galvą, akis, įsikabindamas jiems į snukį ir sprandą ir, išplėtęs sparnus, stengiasi palaikyti pusiausvyrą.

Vid. Azijos gyventojai medžioklę su ereliu laikė ne tik maloniu sportu, bet ir pelningu verslu, nes geras paukštis per medžioklės sezoną gali sumedžioti 30—50 lapių. Dementjev'as mini erelį, vardu „Alagym", dvylikos metų amžiaus, 1923 metais per vieną dieną sumedžiojusį 14 vilkų. Žinoma, tai yra išimtinis atsitikimas, be to, reikia pridurti, kad Vid. Azijos vilkai yra daug mažesni už mūsiškius. Geras erelis gali tarnauti savo šeimininkui keliolika metų, taigi ilgiau, negu kad Europos kraštuose tarnavo sakalai. Priežastis, pasak Dementjev'o, yra nepaprastai palankios gyvenimo sąlygos Vid. Azijoje, šviežios mėsos gausumas, be to, Azijos medžiotojų rūpinimasis paukščiais.

Gero erelio kaina labai didelė. Ji prilygsta puikaus arklio kainai, o rekordiniai paukščiai gali kainuoti pasakiškai. Dementjev'as pateikia daug nuotraukų, vaizduojančių įdomius momentus iš prityrusio sakalininko

Devletbek Koškunov'o medžioklių. Jos padarytos 1935 metais Ketmeno kalnuose, įeinančiuose į Tian-Šanės sistemą. Per kiekvieną medžioklės sezoną minėtasis medžiotojas sumedžioja apie 50 lapių. Jo paukštis taip pat gerai medžioja vilkus ir gazeles (džeiranus). Jų 1935 metais paukštis sugavo penkias.

Man du kartus teko auginti kilniuosius erelius. Vienas jauniklių, paimtas iš lizdo, buvo labai jaukus ir sugyvenamo būdo. Kitas, pagautas laisvėje gana greit apsiprato su nauja aplinka. Kai kurie autoriai (Taczanowski's) teigia, kad ne visi individai yra gero būdo ir tarp jų esama tokių, kurie niekuomet nelaisvėje neapsipranta.

Ereliai dėl jų nykimo kai kurių kraštų gamtos apsaugos įstatymais draudžiami medžioti, tačiau deja, Lietuvoje kasmet jų nušaunama nemaža.

Karališkasis erelis. *Aquila heliaca* Sav.

LXXXIII pav.

Du porūšiai. Vienas — *A. h. adalberti* Brehm, gyvena Ispanijoje ir, gal būt, Maroke, kitas — *A. h. heliaca* Sav. kitose vietose.

Karališkasis erelis mažesnis, bet kresnesnis negu kilnusis. Uodegos pamate ir sparnų apatinėje pusėje nėra baltos spalvos. Uodega trumpesnė ir lygi, tamsiai pilka su 5—7 skersinėmis siauromis juostomis ir plačia juosta gale.

Senų paukščių kakta ir viršugalvis beveik juodi, aiškiai skiriasi nuo rusvo ar palšo pakaušio ir kaklo. Viršutinė kūno dalis tamsiai durpinė, tokios pat spalvos ir apatinė, pečių srityje yra po vieną didelę baltą dėmę. Plasnojamosios plunksnos juodos.

Jauniklių pirmasis aprėdas labai skiriasi nuo senių. Jų galva ir visa apačia šviesiai palša, bet kiekviena plunksna turi tamsesnius kraštus, iš kurių susidaro pailgi dryžiai. Viršutinė kūno dalis šviesiai durpinės spalvos, nežymiai palšai išmarginta. Jaunikliai palaipsniui įgyja senių rūbus.

Kūno ilgis patino 726—830 *mm*, patelės 810—835 *mm*; sparnų tarpugalis patino 1900—2010 *mm*, patelės 2050—2110 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 540—600 *mm*, patelės 580—645 *mm*. Sveria 2500—3160 *g*.

Gyvena Europos pietryčiuose, taip pat tebėra ir Ispanijos (skirtingas porūšis) pietvakarinėje dalyje, Vidurinėje Azijoje ir Irane. Tai yra stepių ir miškastepių paukštis, mažiau plėšrus, negu kilnusis erelis. Minta smulkiais ir vidutinio dydžio žvėriukais, ypač suslikais. Skrendančių paukščių negaudo, bet ant žemės pagauna ir didokus, net žąsies ūgio. Yra žinoma daug atsitikimų, kai šie ereliai buvo matomi bei nušaunami įvairiuose Vakarų Europos kraštuose. Iš artimų kraštų pastebėtas Lenkijoje (Taczanowski's). Pasak Dementjev'o, nuskrenda į Lietuvą ir Pabaltįjį, tačiau šis autorius neduoda konkrečių duomenų. Pasak Tischler'io, lietuviškoje Rytprūsių dalyje vienas šis erelis buvo nušautas 1910 m. VI. 12 d. netoli Darkiemio.

Didysis erelis rėksnys. *Aquila clanga* Pallas

LXXXIV pav.

Est. *suur konnakotkas.* Latv. *lielais ērglis.* Lenk. *orzeł grubodzioby.* Rus. *podorlik bolšoj.* Vok. *Schelladler.*

Šios rūšies seni ornitologai neatskirdavo nuo mažojo erelio rėksnio, nors skirtumai gana žymūs. Visų pirma, jis didesnis, yra tikros ereliškos išvaizdos ir daug tamsesnės spalvos; jis yra net tamsesnis už anos rūšies jauną paukštį. Arčiau įsižiūrėjus, galima pastebėti, kad niekuomet nėra rudos dėmės sprande, o tai būdinga jauniems mažiesiems ereliams rėksniams[1].

Apatinė ir viršutinė jo kūno dalis tamsiai durpinės spalvos, raudonu metalo žvilgėjimu, tik pakaušis ir sprandas kiek šviesesni. Uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos turi mažiau ar daugiau baltos spalvos.

Labiausiai nuo mažojo erelio skiriasi tuo, kad didžiojo erelio septintoji plasnojamoji plunksna yra trumpesnė už pačią ilgiausiąją ne daugiau kaip šešiais centimetrais (o mažojo erelio septintoji plasnojamoji plunksna yra trumpesnė už pačią ilgiausiąją daugiau negu 6 centimetrais). Be to, septintoji šios plasnojamosios plunksnos išorinė vėtyklė netoli galo yra ryškiai įlenkta (32 pav.); mažojo erelio plunksnoje šis lenkimas nežymus. Kojos, kaip ir mažojo erelio, yra plunksnėtos iki pat pirštų pamatų. Pirštai ir vaškinė geltoni, snapas beveik juodas, rainutė durpinės spalvos. Jaunikliai tamsesni, beveik juodi su raudonu metalo žvilgėjimu. Visos plunksnos turi šviesią, išilgai stiebo einančią dėmę; šios dėmės ant nugaros ir pečių yra maždaug lašo formos. Uodegos dengiamosios plunksnos šviesios, kartais baltos. Vairuojamosiose plunksnose tik retai būna skersinio rainuotumo pėdsakų. Jaunikliai šeriasi tarp balandžio ir gruodžio mėn. ir 3—4 metų darosi panašūs į senius. Kūno ilgis apie 700 *mm;* sparnų tarpugalis tarp 1620 ir 1720 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 495—530 *mm,* patelės 525—560 *mm.*

Šios rūšies geografinis išplitimas labai didelis, nes apima rytinę Europos dalį nuo Rytprūsių, Galicijos ir Vengrijos iki Uralo, toliau per visą Sibirą iki Amūro ir Usurio. Šiaurės išplitimo riba Europoje siekia 60°, o pietuose Makedoniją. Randamas ir Indijos šiaurės vakaruose. Žiemai išskrenda į Indiją, Pietų Kiniją ir Egiptą.

Artimuose mums kraštuose, pvz., Latvijoje, Lenkijoje ir Vokietijoje, šis paukštis yra retas. Tischler'is, remdamasis esančiais pas jį duomenimis, pažymi šią rūšį perint Jūros miškuose ir Tavelninkuose. Kiek jis yra dažnas Baltarusijoje, neturime tikrų duomenų. Mūsų krašte jis yra taip pat labai retas.

Savo papročiais didysis erelis rėksnys panašus į mažąjį ir minta tuo pačiu maistu, ypač varlėmis. Iš paukščių dažnai pagauna laukių. Jo bal-

[1] Dementjev'as didįjį ir mažąjį erelį laiko ne atskiromis rūšimis, bet tik vienos rūšies porūšiais. Mažasis, pasak autoriaus, yra vakarinis porūšis, o didysis rytinis. Tačiau pastaraisiais laikais šie paukščiai laikomi skirtingomis, labai artimomis rūšimis. Šių dviejų erelių sistematiniai santykiai yra pavyzdys to, kad tarp rūšių ir porūšių nėra aiškios ribos.

są sudaro maloniai skambą „kliuk kliuk" arba ilgai traukiamas „kiau kiau", kaip suopio arba mažojo erelio. Veisimosi atžvilgiu taip pat panašus į savo mažąjį giminaitį, kiaušiniai tokios pat spalvos, bet truputį didesnį (68,2×54,2 *mm*).

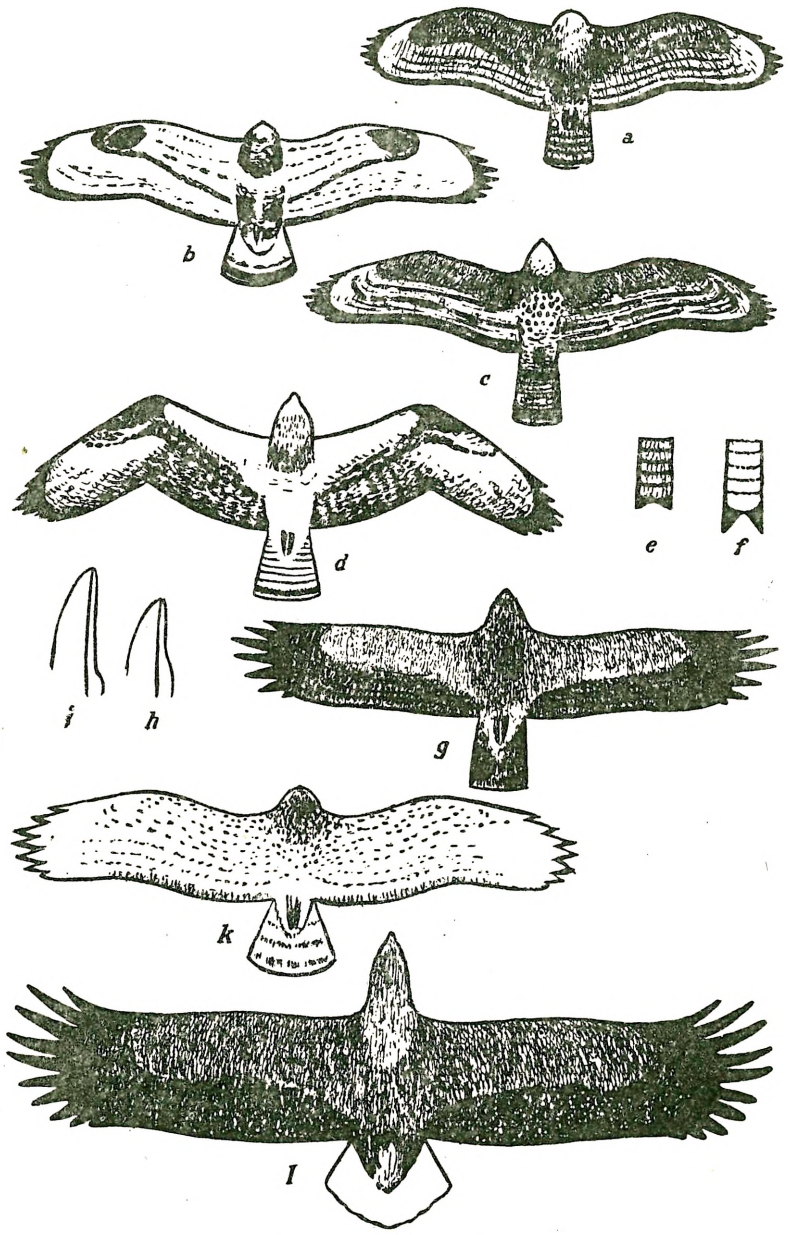

32 pav. Polėkio vaizdas iš apačios: *a* — vakarinio suopio; *b* — tūbuotojo suopio; *c* — vapsvaėdžio; *d* — erelio žuvininko; *g* — mažojo erelio rėksnio; *k* — gyvatėdžio; *l* — jūrinio erelio. Uodegos: *e* — juodojo peslio; *f* — rudojo peslio. Plasnojamosios plunksnos; *i* — didžiojo erelio rėksnio; *h* — mažojo erelio rėksnio

Mažasis erelis rėksnys. *Aquila pomarina* G. L. Brehm

LXXXV pav.

Est. *väike konnakotkas.* Latv. *mazais ērglis.* Lenk. *orlik, orzeł krzykliwy.* Rus. *podorlik malyj.* Vok. *Schreiadler.*

Du porūšiai. Mūsų paukščiai priklauso *A. p. pomarina* C. L. Brehm porūšiui.

Tai yra mažiausia mūsų erelių rūšis. Iš pirmo žvilgsnio sakytum, kad čia esama suopio, nes ir didumas maždaug atitinka, nebent tik patelė yra didesnė. Tačiau nuo suopio aiškiai skiriasi tuo, kad yra beveik vienspalvis, tamsiai durpinis ar pilkai durpinis. Seniai, patinas ir patelė, yra pilkos žemės spalvos, šiokiu tokiu durpiniu atspalviu, kartais rusvesne dėme sprande, plasnojamosios plunksnos tamsios, beveik juodos, uodega tokia pat, bet skersai vairuojamųjų plunksnų eina siauri skersiniai dryžiai, kartais neaiškūs, vos pastebimi. Uodegos viršutinės dengiamosios plunksnos palšos, bet šonuose gali būti beveik baltos; iš to susidaro antuodegyje balsva dėmė. Pažymėtina, kad koja yra plunksnėta iki pat pirštų pamatų: iš to mažąjį erelį lengva atskirti nuo paprastojo suopio. Snapas melsvai juodas, vaškinė ir pirštai geltoni, rainutė gelsvai pilka.

Pirmais metais jauni paukščiai daug tamsesni, tamsiai durpinės (arba degintos kavos) spalvos, su aiškia šviesiai rudos spalvos dėme pakaušyje ir sprande, be to, krūtinės viduryje esti tokios pat spalvos dėmė arba daug rusvų išilginių dryželių; panašios dėmės, bet platesnės ir šviesesnės, esti ant sparnų dengiamųjų ir pečių plunksnų. Viršutinė kūno dalis turi gana aiškų metalinį žvilgėjimą.

Antraisiais gyvenimo metais visos dėmės palaipsniui dingsta ir galutinai išnyksta ketvirtaisiais gyvenimo metais.

Kūno ilgis 600—650 *mm;* sparnų tarpugalis 1340—1410 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 460—490 *mm,* patelės 495—525 *mm,* Lietuvos paukščių 5 patinų 432—495 *mm,* 4 patelių 466—493 *mm.* Patelės sveria apie 1500 *g.* Šeriasi 12—18 mėnesių amžiaus nuo balandžio iki gruodžio mėn.

Mažojo erelio geografinis išplitimas apima Europos dalį nuo Rytų Vokietijos ir Pabaltijo respublikų į rytus iki Leningrado, Novgorodo, Kijevo, Poltavos, toliau Mažąją Aziją, Kaukazą, Užkaukazę ir Indiją. Pietuose siekia Balkanų pusiasalį. Žiemoti išskrenda į pietų Afriką. Artimuose mums kraštuose — Rytprūsiuose, Lenkijoje, Latvijoje ir Estijoje — gana apsčiai aptinkamas. Peri Klaipėdos ir Šilutės krašte, bet neperi Neringoje.

Mūsų krašte mažasis erelis rėksnys nėra retas, bet tik miškinguose kraštuose, ir gausumo atžvilgiu galima jį pastatyti į antrą vietą po paprastojo suopio. Daugiausia jų matydavau Rūdininkų ir Gudų giriose. Bene taip pat apsčiai užtinkamas ir Kaišiadorių urėdijoje. Atrodo, dažnai pasitaiko Zapyškio ir Kazlų Rūdos miškuose. Lazdijų miškų ūkyje, netoli Šeštokų stoties, Kirsnos upelio pakraščiuose, 1928.V.27 mačiau jų porą sename alksnyne, o iš jų elgsenos spėju, kad jie ten perėjo (pas vietinį girininką Sinkevičių mačiau 1926 m. nušautos jaunos patelės iškamšą). Mačiau jų Buktos miške (Marijampolės apskr.). Manau, kad ir kituose didesniuose miškuose šis paukštis nėra retas.

LXXXIV. DIDYSIS ERELIS RĖKSNYS — *AQUILA CLANGA* Pallas
jaunas dar dėmėtas paukštis

LXXXV. MAŽASIS ERELIS RĖKSNYS — *AQUILA POMARINA* G. L. Brehm; senas jau nebedėmėtas paukštis

LXXXVI. VAKARINIS SUOPIS — *BUTEO BUTEO* (L.)

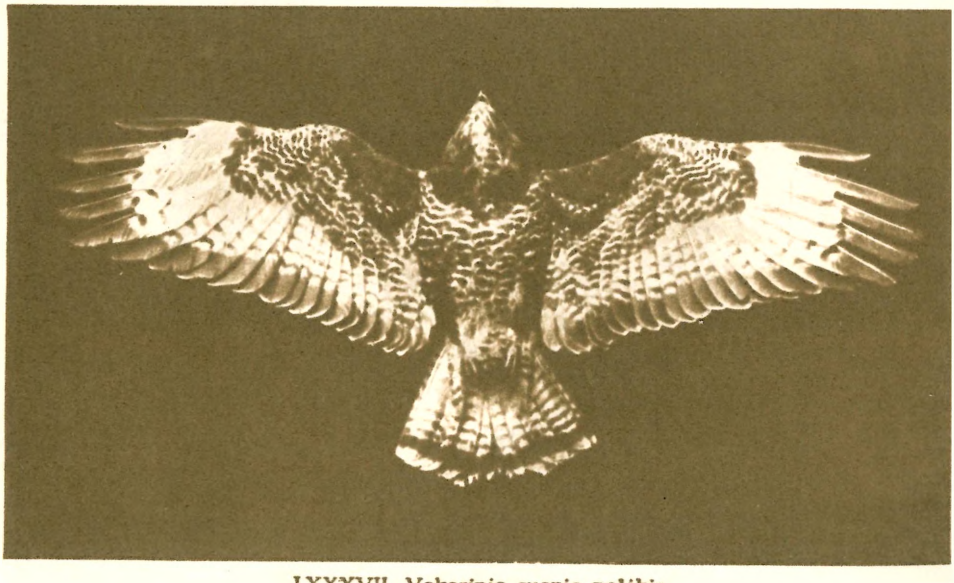

LXXXVII. Vakarinio suopio polėkis

Mažasis erelis iš dalies turi kilnią, didingą erelių išvaizdą, iš dalies yra panašus į suopį; jis neturi tos drąsos ir akiplėšiškumo, kaip tikri ereliai, ir yra gana lėtas, bet vis tiek jo gražus galvos siluetas, reikšmingos didelės akys ir ereliška spalva daro gerą įspūdį. Šis įspūdis dar geresnis, kai matai jį sukantį padebesiais ratus, nes tuomet jo polėkis atrodo tikrai ereliškas. Jis pats, sakytum, gėrisi savo sparnų menu, ištisomis valandomis bemankštindamas juos. Medžiodamas Rūdininkų ar Gudų Girioje, kai rudenį ateidavo „bobų vasara" ir stodavo šiltos saulėtos dienos, aš mėgdavau grožėtis šiais ereliais. Atsigulęs tarp žydinčių viržių, ilgai žiūrėdavau, kai pora, o kartais trys, — matyti, pora senių ir vienas jauniklis, — plačiai išplėtę sparnus, spirališkomis linijomis sukdavo ratus, kartais pakildami taip aukštai, kad būdavo vos įžiūrimi taškeliai. Jie lyg lenktyniaudavo, pakaitomis stengdavosi pakilti aukščiau vienas kito, paskui vėl, pusiau suglaudę sparnus, nerdavo žemyn. Būdingi jų sparnai ir nuo suopio skiriasi tuo, kad plasnojamosios plunksnos galuose išsiskečia, todėl sparnas atrodo lyg pirštuotas. Tuomet visą laiką girdėti jų balsai: tai savotiškas, dažnai kartojamas „kiau-kiau", gana malonus, iš tolo šiek tiek panašus į mažo šuniuko skalijimą. Visas tas vaizdas gražią saulėtą rudens dieną, kai šilai pasipuošę švelniu, violetiniu viržių patiesalu, kai auksu žėri pageltę berželiai, o mėlyname danguje plaukia sidabriniai voratinkliai — daro tikrai žavų reginį.

Mažieji ereliai atskrenda pas mus jau kovo mėnesio pabaigoje. Tuo laiku aš mačiau jų Gudų Girioje, kur jie tuoj susiieško tinkamas lizdavietes. Tai tikras miškinis paukštis, be to, nemėgstąs kirstų ir apnaikintų miškų. Sausas šilas jam irgi mažiau tinka, o daugiausia jis mėgsta drėgnus miškus, kur pakaitomis su pušimis auga eglės ir beržai, alksniai artimoje kaimynystėje su pievomis ir balomis. Apskritai jie dažnai apsilanko pievose, net nuskrenda į ežerų pakraščius, jei tik esti tenai didesnių pelkėtų plotų, pvz., neretai matydavau jų Žuvinto ežero pakraščiuose.

Nepaisant nemažo ūgio, erelis rėksnys minta smulkiais gyvūnais. Rodos, kad esminį jo maistą sudaro varlės, bent jų daugiausia rasdavau nušautų paukščių skilviuose bei gurkliuose, toliau driežai (mūsų krašte daugiausia gyvagimdis driežas, *Lacerta vivipara*), gluodenai, gyvatės, smulkūs žvėriukai, pvz., kirstukai, pelės, kurmiai, pasak Niethammer'io, net voverės, ežiai, žebenkštys ir išplautos į krantą žuvys. Mielai lesa sliekus ir didesnius vabzdžius, ypač žiogus. Neabejotinai lesa jaunus paukščius, imdamas juos iš lizdų, nes vieną kartą (Kaišiadorių miškų urėdijoje) 1926.VI.15 esu radęs lizde negyvą kalviuką. Šie ereliai Žuvinto ežero kirų kolonijose dažnai ima didelę duoklę. Lygiai kaip ir suopiai, jie kartais atima laimikį iš kitų plėšriųjų paukščių; lanko ir dvėselienas. Jie yra nepaprastai akylūs ir net smulkiausią grobį pastebi iš tolo tankioje žolėje. Gaudo grobį savotiškai, būtent, viena koja.

Mažųjų erelių lizdų teko man dažnai aptikti mūsų miškuose. Porelė, parinkusi tinkamą vietą, labai prie jos prisiriša ir kasmet į ją grįžta. Dažniausiai lizdus rasdavau eglės šakose, priglaustus prie kamieno. Pats lizdas, kol jis yra naujas, nedidelis ir nuolat puošiamas naujomis žalio-

mis eglišakėmis. Kasmet gyvendamas tame pačiame lizde, prineša naujos medžiagos ir ilgainiui lizdas pasidaro labai didelis, kaip ir kitų plėšriųjų paukščių. Kartais užima kitus apleistus lizdus. Taczanowski's rašo, kad jam buvęs žinomas lizdas, kuriame keletą metų anksti pavasarį perėdavo krankliai, o išskridus jų vaikams, tuoj imdavo perėti ereliai.

Kiaušinių deda vieną arba du; jie esti gana apvalūs, vadinasi, laibasis ir bukasis galas mažai skiriasi, pagrindinė jų spalva balta arba balsvai molinė, įvairaus didumo taškais ir dėmėmis, rusvai arba violetiškai pilkos spalvos; dažnai šis margumas esti lygiai išbarstytas po visą kiaušinio paviršių. Didumas (100 kiaušinių vidurkis) — 62,9×50,6 *mm* (Hartert'as). Deda kas 3—4 dienas, kartais rečiau, bet perėti pradeda padėjus pirmą kiaušinį. Perėjimas trunka 43 dienas, daugiausia peri patelė, bet ir patinas stropiai dalyvauja net tuomet, kai patelė esti žuvusi. Išsiritę iš kiaušinių jaunikliai iš pradžių pilkai balti, tamsesne galva, paskui, pakeitę pūkus, jie pasidaro baltesni. Iš pradžių maistą nešioja tik patinas, o patelė lesina jauniklius, paskui nešioja abu tėvai. Per trumpą laiką (pasak Gericke) nuo 4 iki 14 dienų jaunesnysis brolis nuolat skriaudžiamas ir nustumiamas nuo maisto padvesia, ir užauga tik vienas vaikas.

Esu kelis kartus auginęs mažąjį erelį ir įsitikinau, kad tai malonus, jaukus ir protingas paukštis. Savo auklėtiniams duodavau visišką laisvę, jie būdavo auginami dirbtiniame lizde, pritaisytame prie sienos, kokioje nors pastogėje, ir užaugę paukščiai galėdavo jį apleisti, kada norėdavo. Jie skraidydavo po kiemą ir sodą, o prisilesę tingiai tupėdavo ant stogo ar ant tvoros. Be mėsos, kurios lengviausiai būdavo parūpinti, duodavau jiems varlių, žiogų, kartais pelių. Jie gerai mane pažindavo ir šaukiami atskrisdavo iš tolo. Vienas jų, vardu „Pranciškus", buvo ypač protingas, pvz., greit ėmė suprasti, kad aš jam ieškau varlių ir žiogų, ir, kai aš nusilenkdavau pagauti vieno tų gyvūnų, jis staiga puldavo man prie rankų pasiimti duoklės. Rudenį jie paprastai išskrido, bet prieš tai keletą dienų iš eilės aukštai ore suko ratus, lyg įsidėmėdami savo tėviškės vaizdą. Prieš išskrendant, aš imdavau juos baidyti visokiais būdais, kad jie nebebūtų tokie jaukūs, imtų bijoti žmogaus ir nesiduotų lengvai nušaunami. Nors mano auklėtiniai būdavo visuomet žieduoti, bet, deja, nė apie vieną jų nesu gavęs pranešimo.

Kaip ir suopių, mažųjų erelių rėksnių mūsų krašte daug nušaunama, nors medžioklės įstatymas juos globoja.

Vakarinis suopis. *Buteo buteo* (L.)

LXXXVI, LXXXVII pav.

Latv. *klijans.* Lenk. *myszołów zwyczajny.* Rus. *zapadnojevropejskij, bolšoj kaniuk.* Vok. *Mäusebussard.*

Suopis sudaro 9 porūšius, kurie kartais labai nežymiai skiriasi. Iš tų porūšių du randami Lietuvoje, būtent, vakarinis suopis, *B. b. buteo* (L.), ir rytinis suopis, *B. b. zimmermannae* Emcke, arba *B. b. vulpinus* Gloger.

Aplamai suopiai yra dideli, sunkūs ir nevikrūs paukščiai, ilgais ir plačiais sparnais, kurie ramybėje siekia uodegos galą (skirtumas su vana-

gais). Jų galva didelė, plati, akys taip pat didelės. Kojos trumpais pirštais ir nelabai stiprios, kaip tokio didelio paukščio. Plunksnomis apaugęs labai gausiai ir nuo to suopiai atrodo didesni, negu yra iš tikrųjų, ypač didelė atrodo galva.

Ore vakarinį suopį nuo kitų plėšriųjų paukščių ir nuo tūbuotojo suopio nesunku atskirti iš silueto, iš durpinės spalvos viršutinės kūno dalies, gana trumpos apvalios uodegos ir labai įtrauktos tarp pečių galvos. Dar lengviau šią rūšį nustatyti iš balso; tai ilgai traukiamas, panašus į katės niurzgesį garsas, dažnai girdimas, ypač veisimosi laikotarpiu.

Savo apdaru vakarinis suopis turi daug individualinių skirtumų arba „fazių". Viršutinė kūno dalis paprastai esti durpinės spalvos, vos žymiu metaliniu žvilgėjimu. Plasnojamosios plunksnos durpinės spalvos, tamsesnės galuose, negu pamatuose, jų vidinės vėtyklės baltos, su tamsiomis dėmėmis. Uodega durpinė, kartais pilka, su 8—12 skersinių siaurų juostelių ir palšu galu. Apačia esti įvairių spalvų. Tamsios fazės metu jo krūtinė ir pilvas toks, kaip nugara, bet išmargintas skersiniais balsvais ir rudais dryželiais. Baltosios fazės metu apačia balta, nežymiai išmarginta durpinės spalvos dėmėmis; kartais net galva esti beveik balta, net ir ant nugaros gali būti baltų plunksnų kraštų. Vis dėlto dažniausiai pasitaiko vidutinių spalvų paukščių, tai yra, kad jų visa apačia esti balsva ar palša, didelėmis išilginėmis palšomis tamsiomis dėmėmis. Kelnės tamsiai pilkos, skersiniais rusvais dryželiais. Snapas melsvas, su juosvu galu, vaškinė ir kojos geltonos (pastaibis ir pirštai nėra apaugę plunksnomis), rainutė tamsiai durpinė, bet šviesesnės fazės metu gali būti šviesi.

Jauni nenusišėrę paukščiai iš viršaus yra durpiškai pilkšvos spalvos, bet visos plunksnos turi rusvus kraštus. Apačios spalva svyruoja, kaip ir senių, bet dažniausiai esti išilginis margumas. Rainutės pilkos. Pavasarį atskridę pas mus jauni suopiai dar nėra nusišėrę, ir šis procesas, prasidėjęs balandžio mėnesį, trunka iki lapkričio; tuo pačiu laiku šeriasi ir seniai. Kūno ilgis apie 550 *mm;* sparnų tarpugalis 1213—1375 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 375—391 *mm,* patelės 384—425 *mm,* Lietuvos paukščių, porūšio *B. b. buteo,* 2 patinų 351—408 *mm,* 5 patelių 389—410 *mm,* porūšio *B. b. zimmermannae* 1 patino 334 *mm.* Patinas sveria 617—871 *g,* patelė 700—1193 *g.*

Rytinis suopio porūšis panašus į vakarinį, bet šiek tiek mažesnis. Patino suglausto sparno ilgis 340—385 *mm,* patelės 350—396 *mm.* Apskritai jis daug rudesnis, negu vakarinis, ypač apačioje ir uodegoje, kuri gali būti visai ruda, su nežymiais siaurais skersiniais dryžiais ir juodu galu. Uodegos apatinės dengiamosios plunksnos turi rudus banguotus skersinius dryželius. Viršutinės kūno dalies plunksnos visuomet baigiasi rudais kraštais, taip pat mažųjų plasnojamųjų plunksnų balti pamatai yra rusvo atspalvio. Krūtinė ir pilvas stambiai išilgai dėmėti, kartais skersai dryžuoti. Ore atrodo laibesnis, sparnai smailesni, be to, vikresnis, negu vakarinis porūšis.

Vakarinis suopio porūšis gyvena Europoje nuo Vidužemio jūros pakraščių pietuose iki Škotijos, Hebridų, vidurinės Skandinavijos (65°) ir

Suomijos pietvakarių; vakaruose nuo Portugalijos iki Latvijos, Voluinės, Bulgarijos ir Graikijos, o į rytus nuo šios ribos gyvena jau rytinis porūšis, kuris, susisiekdamas su vakariniu, neretai poruojasi ir duoda mišrių formų.

Rytinis suopis aptinkamas Europoje nuo Švedijos, Lietuvos, Lenkijos, Rumunijos, Bulgarijos į rytus iki Jenisiejaus, Altajaus ir Tian-Šanės. Šiaurėje siekia 65° (Suomijoje) ir 60° Rusijoje.

Lietuvoje šis suopis daug retesnis, negu vakarinis. Mūsų Zoologijos muziejaus rinkinyje yra du šio porūšio egzemplioriai, iš kurių vieną nušoviau Metelio ežero pakraščiuose 1921 m. gegužės mėn. 26 d., kitas (jaunas) nušautas Gudų Girioje, netoli Zubravo kaimo, 1904 m. liepos 28 d. Pastarasis egzempliorius yra visai tapatus su mano rinkinyje esančiais paukščiais iš Leningrado apylinkių, kur tik tas porūšis tepasitaiko. Remdamasis šiais duomenimis, manau, kad rytinis suopis mūsų krašte peri.

Nors suopis yra stiprus ir ištvermingas paukštis, bet rudenį apleidžia Lietuvą, traukdamas į šiltesnius kraštus. Didesnė dalis išskrenda iš Lietuvos spalio mėn. ir kovo mėn. jau vėl pasirodo pas mus. Apie kovo 15 d. galima jų užtikti miškuose, kur paprastai peri. Be abejo, jie atskrenda ir anksčiau, pvz., Kazlų Rūdos miškuose 1920 m. esu matęs suopį kovo mėn. 7 d., 1925 m. Kauno apylinkėse vasario 16 d. Gal būt, šis paukštis buvo žiemojęs, nes tai neretai pasitaiko. Štai Kauno Zoologijos muziejus turi keletą egzempliorių, nušautų žiemos metu: vienas Radviliškio apylinkėse 1923 m. gruodžio mėn., antras Panevėžio apskr., Krekenavos valsč., 1931 m. sausio mėn. 7 d., trečias 1941 m. sausio mėn. 28 d., o vienas, įlindęs į lapių fermos narvą, 1942 m. sausio 26 d. Obelynėje prie Kauno, buvo pagautas gyvas. Tai jauniklis pirmuoju apdaru.

Žiaurią 1928/29 metų žiemą suopiai, tur būt, smarkiai nukentėjo nuo šalčio ir bado. Artimiausiose Kauno apylinkėse, Kamšos miške, kovo 9 d., buvo rastas labai sulysęs ir sušalęs paukštis jauniklio apdaru (pernykštis). Kyla klausimas, ar tie paukščiai, kuriuos užtinkame pas mus žiemą, yra mūsų krašte išsiperėję, ar yra atėjūnai iš šiauresnių kraštų. Kol kas šiam klausimui išspręsti neturime davinių. Gal būt, ateityje paukščių žiedavimo praktika tai padės išaiškinti.

Rudenį, jau rugsėjo mėnesį, pradeda suopiai traukti. Kadangi tuo metu atskrenda paukščiai ir iš šiauresnių kraštų, tai suopių mūsų krašte padaugėja. Tuomet, ypač gražiomis dienomis, prieš saulei leidžiantis, galima pastebėti lėtai traukiančius suopius, paprastai po keletą, gana toli vienas nuo kito. Šį reiškinį kasmet galima stebėti netoli Kauno, prie pat Nemuno kranto. Žieduodami suopius jau nuo 1929 m., turime keletą davinių apie jų traukimo kelią ir žiemos buveines. Vienas jaunas suopis, mano pažymėtas 1925 m. liepos mėn. 25 d. Obelynėje, netoli Kauno, buvo sumedžiotas Saksonijoje, netoli Rochlitzo miestelio, 1929 m. vasario 16 d. Pažymėtina, kad šis paukštis, paimtas iš lizdo Panemunės miške, netoli Kauno, drauge su savo broliu keletą savaičių buvo laikomas nelaisvėje. Abudu paukščiai buvo maitinami mėsa ir šiaip negyvais gyvūnėliais. Po kiek laiko abu paspruko, ir vienas netrukus buvo rastas negyvas, visiškai su-

lysęs. Iš to galiu spręsti, kad stipęs badu. Tai visai suprantama, nes abu paukščiai buvo maitinami ne visai natūraliu maistu, ir patys nebuvo pripratę jo ieškoti. Todėl itin vertas susidomėjimo faktas, kad antrasis ne tik išmoko sau maisto susiieškoti, bet ir išgyveno laisvėje daugiau kaip tris su puse metų. Jis buvo nuskridęs apie 855 *km* pietvakarių kryptimi. Kitas toje pačioje vietoje 1930 m. birželio 24 d. mano žieduotas suopis buvo rastas negyvas 1932 m. rudenį Vokietijoje, Riemslacho miške (Krs. Melle. Hannover 52°12′ N, 8° O). Jis buvo nuskridęs apie 1000 *km* pietvakarių kryptimi. Jaunas suopis, kurį apžiedavo J. Okuličius Panevėžio apskr., Viešintų girininkijoje, 1931 m. liepos mėn., atsidūrė net Jugoslavijoje, kur ir buvo pagautas gyvas apie Veliką Nedelją (46°30′ N, 15°55′ O) 1933 m. sausio 3 d. Jis nuskrido 1150 *km* pietų kryptimi. Pagaliau dar vienas jauniklis, žieduotas 1934 m. liepos mėn. 18 d. Marijampolės apskr., Ivoniškio girininkijoje, buvo nušautas Maltos saloje tų pačių metų spalio 15 d. Turint galvoje kai kurių suopių žiemojimą Lietuvoje ir šiuos duomenis, išeina, kad šių paukščių žiemos buveinės užima labai didelį plotą.

Suopį iš tolo nesunku pažinti iš jo trumpo, storo kūno, didelių plačių sparnų ir polėkio. Jis skrenda čia lėtai plasnodamas sparnais, čia ramiai plaukdamas oru. Pavasarį, poravimosi metu, arba rudenį, prieš traukimą, mėgsta jis, aukštai pakilęs, ilgą laiką ore sukti ratu, visai nejudindamas sparnų. Tuomet dažnai girdimas jo balsas.

Suopiai ilgesnį laiką tupi vienoje vietoje, kokiame nors kalnelyje, šieno kupetoje, kūgyje ar sausoje atsikišusioje medžio šakoje. Jie yra ramaus būdo, taikingi paukščiai. Vis dėlto jie labai baikštūs ir atviroje vietoje neprisileidžia per šūvį. Dažnai esti labai nutukę, nes labai ėdrūs. Jie minta pelėmis, žiurkėmis, kurmiais, varlėmis, driežais, gyvatėmis, sliekais ir vabzdžiais (kiek man teko patirti, ypač dideliais žiogais). Šiuo maistu jie minta antroje vasaros pusėje, kai laukai jau esti nuvalyti. Tuomet jie išskrenda iš miškų, bet ištisą dieną tupi kur nors aukštoje vietoje, viduryje ar pakraštyje lauko, ir tyko grobio. Pagavęs laimikį, suopis jo nesineša į šalį, kaip kiti plėšrieji paukščiai, bet sulesa vietoje. Suopiai rudenį sulesa ypač daug kurmių. Ilgai tupėdami netoli kurmių urvų jie laukia momento, kai kurmis, besirausdamas iškelia žemę. Tada suopis staiga puola tą vietą ir, giliai suleidęs kojas į purią išjudintą žemę, iškelia iš ten kurmį. Dėl to rudenį suopių kojos beveik iki pat kulnų esti išteptos limpančia žeme.

Palikę žiemoti, suopiai neretai kenčia badą ir kartais lesa net dvėselieną. Vieną sykį vėlai rudenį netoli Kauno, Apsaugos girininkijoje, užėjau negyvą, jau gerokai susigulėjusį kiškį. Vėliau, eidamas vėl ta pačia vieta, pasukau pažiūrėti, kas atsitiko su kiškiu, ir prisiartinęs staiga pakėliau suopį. Kiškis jo buvo gerokai aplestas. Panašų dalyką Orenburgo gubernijoje aprašo žinomas rusų ornitologas Zarudnyj. Vėlai rudenį, jau pasnigus, per patį suopių traukimą, kai buvo matyti jų ištisi būriai, jis, įsitaisęs palapinę iš medžių šakų, padėjo ant sniego tris nušautus suopius. Netrukus kažin iš kur atskrido suopis, nutūpė ant savo draugo lavono ir

pradėjo pešioti plunksnas iš jo krūtinės. Netrukus pasirodė kitas ir, išplėtęs sparnus, pasišiaušęs ėmė pulti pirmąjį. Trumpai pasipriešinęs, pirmasis užleido savo grobį antrajam. Tuoj pasirodęs trečias suopis įsikibo vienam iš esančiųjų į galvą ir norėjo atimti grobį, tačiau jam nepavyko. Kiek vėliau visi trys gyvieji paukščiai pasidalijo draugų lavonais, ir kiekvienas ėmė juos pešioti. Bet taika netrukus buvo vėl suardyta, nes pasirodė naujų paukščių, ir tie stengėsi atimti grobį iš seniau atvykusių. Zarudnyj aprašytas vaizdas parodo, kad išalkę suopiai drąsa esti panašūs į kitus plėšriuosius paukščius. Pasak Naumann'o, suopis, bado verčiamas, drąsiai puola sakalą ir iš jo atima grobį. Jis net stengiasi laikytis arti sakalo, kad, progai pasitaikius, pasinaudotų jo laimikiu. Zarudnyj rašo, kad neretai jis atima grobį iš paukštvanagio, o kartais sulesa ir jį patį. Šiaip didesnius paukščius, pvz., kurapkas ir kt., suopis pagauna tik tada, kai jie esti sužaloti, pašauti ar šiaip liguisti. Neretai jis sulesa paukščius ir žvėris, patekusius į kilpas.

Medžioklės ūkyje suopis gali padaryti tam tikros žalos, gaudydamas jaunus kiškius ar medžiojamųjų paukščių jauniklius. Bet jo žalos laikotarpis esti labai trumpas — atitinka, maždaug veisimosi metą. Tačiau jo nauda, kurią jis teikia žmogui, naikindamas daugybę vabzdžių ir kitų kenksmingų gyvūnų, kaip pelių, kur kas didesnė už jo daromą žalą. Štai Naumann'o žodžiai: „Rudenį... mūsų laukuose knibždėte knibždėjo pelės, ir iš derliaus maža buvo vilties. Bet šį rudenį atsirado daugybė varnų ir suopių, kurie ir gaudė tik peles, todėl jų gurkliai nuolat buvo pelių pilni, o jie patys tiesiog apaugę lašiniais. Kadangi ir žiema pelėms buvo nepalanki, visos jos buvo galutinai išnaikintos. Šiam reikalui kai kuriose Vokietijos vietose, pvz., apie Kasselį ir Silezijoje, statomos aukštos kartys su skersine, kad suopiai galėtų ant jų patogiai nutūpti ir iš ten žvalgytis pelių".

Apie suopių mitybą duomenų pateikia O. Uttendörfer'is (1952). Duomenys gauti kontroliuojant 110 lizdų. Buvo rasta šių paukščių likučiai: 71 kėkšto, 35 varnėnų, 30 amalinių strazdų, 27 margųjų genių, 22 dirvinių vieversių, 21 suopio (jauni), 20 kikilių, 15 strazdų giesmininkų, 14 varnų, 10 juodųjų strazdų, 10 fazanų, 10 karvelių keršulių, 8 ausytųjų pelėdų, 7 mėlynųjų zylių, 6 šarkų, 1 didžiosios anties, 1 kryklės ir kt. Iš viso 389 paukščiai, priklausantys 60 rūšių. Tuo būdu vienam suopių lizdui tenka nepilnai 4 paukščiai. Tenka pažymėti, kad suopiai dažnai atima laimikį iš kitų plėšriųjų paukščių, ypač sakalų; galima manyti, kad čia suminėti fazanai kaip tik buvo gauti iš „antrųjų rankų". Kas liečia žinduolius, minėtasis autorius tikslių apskaičiavimų nepateikia, nes žinduolių kaulus suopiai visiškai suvirškina, todėl ir nelieka jų jokių pėdsakų. Maisto vienam jaunikliui per dieną reikia nuo 0 iki 150 *g*, vidutiniškai 75 *g*. Keturiems jaunikliams 300 *g* dienai, o kartu su tėvais 600 *g*. Per 40 dienų (kai jaunikliai yra lizde) maisto reikia $40 \times 600 = 24\,000$ *g*. Šio skaičiaus du trečdalius sudaro peliniai graužikai, būtent, 800—1000 št. Prie jų prisideda dar kurmiai ir varlės, taigi bendra suma 23 000 *g*. Paukščiams, žuvims, dvėselienai ir vabzdžiams lieka apie 1000 *g*. Taigi paukš-

čiai suopio mitybos balanse sudaro tik mažą dalelę. Iš šių duomenų aišku, kad apie suopio daromą žalą negali būti kalbos.

Suopiai peri visuose didesniuose mūsų krašto miškuose. Lizdą krauna įvairiuose medžiuose, tiek spygliuočiuose, tiek lapuočiuose, dažniausiai pusės medžio aukštyje, prie kamieno. Kaip ir kitų plėšriųjų paukščių, suopio lizdo pamatas esti sukrautas iš drūtų šakų. Kasmet prie jų pridedama smulkių spygliuotų šakučių, iš kurių spyglių ilgainiui susidaro suplūktas purus sluoksnis. Viršutinė lizdo dalis yra nedaug įdubusi tol, kol jame yra kiaušiniai; išsiritus, ypač užaugus jaunikliams, lizde susidaro plati, lygi aikštė.

Kiaušinius dėti pradeda gegužės viduryje ir deda iki birželio mėnesio pabaigos. Paprastai rasdavau tris jauniklius, bet, galimas daiktas, kad tas skaičius priklauso nuo to, jog vienas kiaušinis esti neverstas; o tai neretai pasitaiko. Kiaušiniai esti gana trumpi ir buki, tarp smaigalio ir bukojo galo mažas skirtumas; pasitaiko ir nukrypimų. Jų ilgis 53—60 *mm*, plotis 43—47 *mm*. Sveria kiaušinis apie 60 *g*, tai yra tiek, kiek geros vištos kiaušinis. Įvairi esti kiaušinių spalva. Jų dugnas dažniausiai grynai baltas, rečiau šiek tiek rusvas, išmargintas įvairiomis rudomis, šviesiomis ir tamsiomis dėmėmis. Šios dėmės esti didesnės ir tankesnės bukajame gale. Kartais jos retos, bet pasitaiko beveik baltų kiaušinių. Kartais dėmės tokios tankios ir taip tarpusavyje susiliejusios, jog baltumo jau beveik nematyti.

Suopių jaunikliai, paimti iš lizdo, gerai prijunksta, pripranta prie žmogaus, bet tik tada, jei paimami labai jauni. Išimti vyresni paukščiai lieka labai baikštūs. Man daug kartų teko auginti suopius ir įsitikinti jų maloniu būdu. Viena jų pora buvo taip pripratusi, kad išskrisdavo už kelių kilometrų ir vėl grįždavo po kelis kartus į dieną. Nakvoti jie visada sugrįždavo į seną ąžuolą, prie pat namų. Lesindamas juos, visuomet garsiai švilpdavau, kad pripratinčiau pažinti šį ženklą. Kai jie pramoko skristi ir pradėjo atsitolinti nuo namų, pakakdavo sušvilpti, ir jie tuojau pasirodydavo. Įdomu būdavo žiūrėti, kai jie, atskridę iš toli, iš pradžių sukdavo ratu aukštai ore, o paskui, vis nusileisdami, nutūpdavo ant žemės ir garsiai šaukdami prašydavo maisto. Vieną kartą čigonai, pravažiuodami pro ūkį, pagavo mano suopį ir išvežė už 5—6 kilometrų. Sutikęs juos kaimietis, žinodamas, kad tai mano paukštis, patarė jiems jį paleisti; tą jie ir padarė. Netrukus suopis jau buvo kieme.

Naumann'o veikale randame žinių, esą, prijaukinti suopiai neretai krauna lizdus ir deda kiaušinius, kuriuos labai stropiai peri. Ne sykį buvo bandyta pakišti jiems perėti vištų kiaušiniai. Vienu atveju, kai buvo padėti neužperėti kiaušiniai, suopis juos išperėjo ir viščiukus globojo, kaip višta, lesindamas smulkiais mėsos gabalėliais. Kitą sykį, norint sutrumpinti perėjimo laiką, jam buvo padėti užperėti kiaušiniai; šį kartą suopis išperėjo viščiukus, bet juos sulesė.

Nors suopis, be abejo, yra naudingas paukštis ir nusipelnęs žmogaus globos, vis dėlto mūsų krašte jų daug nušaunama ir draskomi jų lizdai. Medžiotojai, kurie, apskritai turi mažai supratimo apie paukščius, šaudo

suopius ir didžiuojasi sunaikinę plėšrųjį paukštį „vanagą", nes mano, kad kiekvienas plėšrusis turi būti naikinamas. Neretai (nors kaskart rečiau) darydavo tokių klaidų ir miškų administracija.

Tūbuotasis suopis. *Buteo lagopus* (Brünnich)

LXXXVIII pav.

Est. *karvasjalgne viu.* Latv. *biksainais klijans.* Lenk. *myszołów włochaty.* Rus. *kaniuk mochnonogij.* Vok. *Rauchfussbussard.*

Keturi porūšiai. Vakarų Sibiro ir Europos porūšis yra *B. b. lagopus* (Brünnich).

Tūbuotasis suopis labai panašus į paprastąjį, tačiau, be vargo yra nuo jo atskiriamas. Pirmiausia, jis skiriasi didesniu ūgiu ir šviesesnėmis spalvomis, ypač žiūrint iš viršaus. Tuomet jis atrodo šviesiai palšas, net balzganas, ypač krinta į akis baltas uodegos pamatas, esąs daugiau kaip iki pusės jos ilgio. Toliau būdinga didelė tamsi dėmė sparno apatiniame dilbio-plaštakos sulenkime (32 pav.). Pridursime jo sunkų, lėtą polėkį, paprotį dažnai kyboti ore, plasnojant sparnais, ir palinkimą tupėti kupstuose, akmenyse ar atskiruose medžiuose plačių lygumų viduryje. Turėdami rankose, iš karto pažinsime tūbuotąjį suopį iš to, kad koja yra apaugusi plunksnomis iki pat pirštų pamatų; dėl to ir yra duotas atitinkamas pavadinimas.

Galva balzganai palša, tamsesniais išilginiais dryželiais, nugara, sparnai tamsesni, šviesiais plunksnų kraštais, antuodegis baltas, vairuojamųjų plunksnų didesnė dalis baltos, bet jų galai juosvi, balsvai užbaigti. Plasnojamosios plunksnos juosvai durpinės, baltais pamatais, žiūrint iš apačios, tik mažosios plasnojamosios plunksnos yra šiek tiek skersinėmis tamsiomis dėmėmis išmargintos. Krūtinė ir pilvas tamsūs, beveik juodi, o pauodegys baltas. „Kelnės" balsvos, skersai margos. Snapas melsvai juosvas, vaškinė ir pirštai geltoni. Rainutės durpinės spalvos. Kūno ilgis 550—600 *mm;* sparnų tarpugalis 1310—1440 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 400—435 *mm,* patelės 420—458 *mm;* Lietuvoje nušautų paukščių: vieno patino 426 *mm,* 4 patelių 424—460 *mm.* Sveria patinas apie 900 *g,* patelė 1000—1100 *g.*

Kaip ir paprastasis suopis, tūbuotasis sudaro daug individualinių nukrypimų plunksnų spalvomis. Jauni paukščiai nuo senių mažai tesiskiria. Jie iš viršaus esti tamsesni, vietomis šviesiai dėmėti, pilvo juodame dugne skersinis rusvas raibumas, kojų plunksnos tamsesnės.

Tūbuotojo suopio tėvynė — vakaruose vidurinė Švedija ir visas Sibiras, Kamčiatka, Aleutai, Kurilai, apima Aliaską, Kanadą ir Niufaundlendą. Mūsų porūšis gyvena tik iki Obės upyno, rytuose. Europoje peri nuo 59° iki Nordkapo. Žiemoti išskrenda į Vidurio Europą, bet nukeliauja iki Europos pietų, net ir iki Egipto. Per savo rudens keliones jie kasmet pasirodo Lietuvoje, bet ne kasmet vienodai gausiai. Kai kada būna jų ištisi antplūdžiai, kaip 1931—1932 metų žiemą. Manoma, kad tie antplū-

LXXXVIII TŪBUOTASIS SUOPIS — *BUTEO LAGOPUS* (Brünnich)

LXXXIX. VAPSVAĖDIS — *PERNIS APIVORUS* (L.)

XC. GYVATĖDIS — *CIRCAETUS GALLICUS* (Gm.)

XCI. ŽUVININKAS — *PANDION HALIAËTUS* (L.)

džiai priklauso nuo staigaus šiaurėje gyvenančių lemingų sumažėjimo, kuriais suopiai daugiausia minta. Mažiau ar daugiau jų būna mūsų krašte priklausomai ir nuo laukinių pelių gausumo. Jie pas mus atskrenda spalio mėnesį ir apsigyvena lygumose, kurios daugiausia primena jų gimtąją šiaurės tundrą. Miško jie vengia ir tuo skiriasi nuo paprastojo suopio, bet mėgsta, kad viduryje lauko būtų paskirų medžių, pvz., laukinių kriaušių, kaip mūsų krašte dažnai esti, tvorų aplink ganyklas, kauburių ir kt., aplamai nežymių iškilumų; važiuodamas mūsų keliais, neretai pamatysi suopį, tupintį ant telefono stulpo.

Radę tinkamą vietą, t. y. kur gausu pelių, jie apsistoja čia visai žiemai, prie jų prisideda kiti, ir taip susidaro jų grupė, užvaldanti vieną ar kitą vietovę. Kauno apylinkėse kasmet galima jų užtikti kairiajame Nemuno krante tarp Garliavos, Kačerginės ir Nemuno, nes šioje vietoje labai gausu pelių *(Microtus arvalis* ir *Apodemus agrarius)*. Aplamai rodosi, kad šie paukščiai, atskridę pas mus, daugiau laikosi derlinguose laukuose, nes ten daugiau randa pelių, todėl ir Suvalkų krašte užtikdavau jų daugiau, negu Vilniaus krašte. Vieną kartą 1920.XII.24 d. Kauno apylinkėse, netoli Pyplių kaimo, per 2—3 valandas mačiau jų apie 20; iš jų vieną nušoviau. Jis buvo labai nutukęs.

Savo tėviškėje, t. y. tundroje, tūbuotasis suopis minta daugiausia lemingais, kurių ten užtinkama daugybė, o Lietuvoje lemingus pavaduoja lauko pelės. Medžiodamas suopis tupi aukštesnėse vietose, iš kur atidžiai apžiūri apylinkę, kartkartėmis pakyla ir lėtais judesiais skrenda, darydamas plačius ratus, o jei pastebi ką nors ant žemės, pakimba ore plasnodamas sparnais. Puldamas grobį, jis nesuglaudžia sparnų, bet kelia juos aukštyn ir gana švelniai nusileidžia ant žemės. Vieną sykį 1914 m. sausio mėn. mano brolis, važiuodamas rogutėmis, staiga pamatė suopį, nusileidusį ant sniego prie pat rogučių, ir čia pat pastebėjo jo griebiamą pelę, vykusiu šūviu jam pasisekė šį paukštį nušauti (yra Kauno Zoologijos muziejuje).

Kartais jis pagauna paukščių, bet daugiausia sužeistų, paliegusių ar šiaip apsilpusių. Pavyzdžiui, baisią 1929 metų žiemą, išskrodęs nušautą tūbuotąjį suopį, radau jo skilvyje kurapkos liekanų. Posingis pranešė, kad 1937 metais, vėlai rudenį, kada kurapkos smarkiai nukentėjo nuo lijundros, jų daug išgaudė suopiai. Tūbuotasis suopis kartais puola dvėselieną ir neretai palydi sakalą keleivį, norėdamas atimti iš jo grobį.

Lizdą krauna ant žemės, ant uolų, kartais medžiuose, 1914 m. birželio mėnesį Murmane, netoli Petsamo, radau lizdą su 4 kiaušiniais. Jis buvo apie 15 *m* pakilęs nuo žemės, stačios uolos kyšulyje ir galėjau jį matyti užlipęs dar aukščiau, bet negalėjau prie jo prieiti. Abu seniai labai nerimavo dėl mano apsilankymo ir, plasnodami sparnais, kybojo ore virš mano galvos. Kiaušinių esti 4—5, rečiau 3 arba 6, jie yra labai panašūs į paprastojo suopio kiaušinius (vidutinis dydis 55×43,5 *mm*).

Nemažai tūbuotųjų suopių mūsų krašte nušaunama per rudens ir žiemos medžiokles ir dėl to tenka sielotis, nes šis gražus šiaurės svečias, nors kartais sulesa kurapką ar net pašautą kiškį, vis dėlto mūsų žemės ūkiui

atneša daug naudos, sunaikindamas nesuskaitomą daugybę pelių. Tad ir turėtume jį globoti.

Nelaisvę šis paukštis pakelia gerai, tenkindamasis bet kokia mėsa. Kauno Zoologijos sode jau kelinti metai gyvena senas paukštis viename narve su ereliais rėksniais ir paprastaisiais suopiais. Jis nesipeša su kitais savo draugais ir nesidaužo prie tinklo, todėl jo plunksnos yra visiškoje tvarkoje.

Vapsvaėdis. *Pernis apivorus* (L.)

LXXXIX pav.

Est. *herilaseviu.* Latv. *kikis.* Lenk. *trzmiełojad, pszczołojad.* Rus. *osojed.* Vok. *Vespenbussard.*

Du porūšiai. Mūsų krašto *P. a. apivorus* (L.) porūšis.

Nepažįstantis paukščių lengvai supainios vapsvaėdį su suopiu, nes jis yra beveik to paties dydžio, tiksliau skaitant, kiek mažesnis, bet jo viršutinė kūno dalis tokios pat spalvos kaip ir suopio. Tačiau, turint šiek tiek patyrimo, galima lengvai pastebėti laibesnį kūną, ypač ilgesnę uodegą su plačia skersine tamsia juosta pačiame jos gale, neskaitant mažesnių juostelių. Taip pat nuo suopio jis skiriasi maža, nebūdinga plėšriam paukščiui, galva. Apačia įvairių spalvų: balta, palša, durpinė arba marga (32 pav.).

Gana sunku šį paukštį smulkiau aprašyti, nes retai kurio plunksnose yra tiek individualių skirtumų. O vis dėlto vapsvaėdį vieną kartą atidžiai išnagrinėjus, įsitikinama, kad, nepaisant spalvų skirtumų, jo išvaizda labai ryški. Pirmiausia, tai nedidelė, karveliška galva (dažnai net pilka, kaip laukinio karvelio), silpnu, mažai užlenktu snapu, kurio pamate niekuomet nėra šerelių, kaip kitų plėšriųjų paukščių, o tik smulkios ovalinės formos plunksnelės. Pastaibis trumpas, padengtas smulkiais apvalainiais žvyneliais, o ne skydeliais, kaip suopio (pav. 32). Taip pat būdingi mažai riesti, gana silpni nagai ir tai, kad pastaibis visuomet esti suteptas moliu, durpėmis, žeme ir kt. Pagaliau, dar viena — nuo paukščio kyla stiprus, malonus bičių korių kvapas. Senų paukščių spalvos esti tokios: galva, ypač patino, vienodos pilkos spalvos, kaip laukinio karvelio, patelės su tam tikru margumu, toliau, nugara ir sparnų smulkios plunksnos pilkai durpinės spalvos, tamsesniais plunksnų stiebais. Tokios pat spalvos uodega su dviem plačiomis tamsiomis juostomis, iš kurių viena beveik pamate, o kita beveik gale, tarp plačių juostų apie šešetą nežymių siaurų juostelių, pats uodegos galas balzganas. Mažosios plasnojamosios plunksnos yra dryžuotos, kaip uodegos vidurinė atkarpa. Apačia labai įvairių spalvų. Joje gali vyrauti balta spalva gana retomis skersinėmis tamsiomis dėmėmis, ypač krūtinės ir pilvo šonuose, arba tos dėmės gali tarp savęs susilieti ir sudaryti ištisinį skersinį raibumą. Kartais apačia esti gelsvos molinės spalvos arba tamsi, būtent, degintos kavos spalvos, nedėmėta arba su balsvomis dėmėmis. Snapas juosvas, tik posnapio pamatas geltonas, vaškinė pilka, kojos geltonos, bet paprastai labai nešva-

rios nuo kapstymosi žemėje. Rainutės geltonos. Patelė nežymiai didesnė už patiną. Kūno ligis 550—600 *mm*; sparnų tarpugalis 1270—1354 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 375—425 *mm*, patelės 395—425 *mm*, Lietuvos paukščių 2 patinų 413, 432 *mm*, 3 patelių 355, 395, 407 *mm*. Sveria apie 700 *g*.

Jauniklių spalvos taip pat įvairios. Jie gali būti ištisai tamsios kavinės spalvos; kartais šios spalvos esti tik nugara su balsvomis dėmėmis sparnų dengiamosiose plunksnose, apačia rusvai palša, tamsiomis išilginėmis liepsnelėmis; kitais atvejais galva ir nugara tankiai išmarginta balsvomis dėmėmis, tuomet ir apačia esti balta. Jauniklių vaškinė esti geltona, akys melsvai pilkos arba gelsvai pilkos. Jaunikliai pirmą sykį šeriasi nuo gegužės iki rugsėjo mėnesio, maždaug apie tą laiką šeriasi seni paukščiai.

Gyvenamas plotas apima Europą iki 66°30′ (Suomijoje) šiaurėje ir iki vidurinės Italijos, Graikijos ir Kaukazo pietuose, toliau per Sibirą iki Japonijos. Žiemoti išskrenda į pusiaują arba į Pietų Afriką, daugiausia į Liberiją, Gvinėją, Kameruną, Angolą ir Kongo.

Kaimyniniuose mums kraštuose, pvz., Lenkijoje, Latvijoje ir Estijoje, yra neretas ir perįs paukštis. Apie Rytprūsius Tischler'is pateikia šiuos duomenis: „Mozūrų pušynuose trūksta jo, taip pat Klaipėdos krašte nėra jų daug..., bet Tilžės apskrityje, apie Dinkius, nuolat peri. Taip pat Labguvos apskr. daug kartų buvo pastebėtas perėjimo metu. Iš Pakalnės apskrities turiu vieną patelę nušautą 1913.V.31 ir vieną patelę iš Šnikių nuo Geldupės 1896.IX.14. Atrodo, kad apsčiausiai gyvena jis Ragainės, Pilkalnio, Įsručio, Geldupės ir Vėluvos miškuose... Tuo būdu Szielask'is klysta, pažymėdamas šį paukštį esant tik lietuviškos lygumos žemutinėje dalyje ir perint retkarčiais".

Visame mūsų krašte vapsvaėdis nėra retas paukštis, bet ne visur vienodai apsčiai aptinkamas. Daugiausia užtikdavau jų dideliame Gudų Girios masyve, toliau Rūdininkų Girioje ir Kazlų Rūdos miškuose. Nors tai yra miškinis paukštis, bet jis nemėgsta tamsaus miško; jam daugiausia tinka sausokas pušynas arba mišrus miškas su gražiomis pievelėmis. Dažnai užtiksi jį didelių miškų pakraščiuose, besiribojančiuose su pievomis, o kartais apsigyvena ir mažose girelėse viduryje laukų. Gudų Girioje vapsvaėdžių mėgstamų vietų yra Katros upės pakraščiuose nuo Dubyčių iki Beržtų, nes tie pakraščiai yra apžėlę gražiomis pievomis. Panašių vietų daug apie Musteikos kaimą, Musteikos upės krantuose. Merkys tarp Jašiūnų iki Valkininkų su savo puikiomis pievomis Rūdininkų Girioje irgi teikia vapsvaėdžiams gerų buveinių. Rudeniop vapsvaėdžių užtinkama daug dažniau ir kitur, ypač medžiojant jaunus tetervinus su šunimis miško pakraščiuose, sausose pievose ir viržynuose, nes tokiose vietose laikosi daug kamanių, vapsvų ir kitų plėviasparnių vabzdžių, kuriais šie paukščiai ir minta, ir, bent man, vapsvaėdžio sąvoka visuomet susijusi su marga žydinčia pieva ir daugybe ten dūzgiančių vabzdžių. Antroje vasaros pusėje neretai galima jų matyti artimose Kauno apylinkėse, ypač mišku apaugusiuose Nemuno skardžiuose. Obelynėje, ties

Lampėdžiais, tuo laiku jie taisyklingai pasirodo ir išbūna ten keletą savaičių; taip pat esu pastebėjęs jų Fredoje. Gal būt, šis reiškinys yra susijęs su vapsvų ir širšių gausumu šiose vietovėse, o pastarųjų gausumas priklauso nuo daugybės ten esančių išpuvusių medžių, kuriuose plėviasparniai vabzdžiai daro lizdus.

Iš mūsų plėšriųjų vapsvaėdis, gal būt, mažiausiai turi plėšraus paukščio požymių: silpnas snapas, silpnos kojos su trumpais nagais, neplėšikiška fizionomija daro įspūdį kažkokio švelnaus padaro, daug švelnesnio už suopį. Lygus, neskubus yra jo polėkis, kuriuo jis plaukia oru dažniausiai neaukštai, šiek tiek aukščiau miško viršūnių. Jis dažnai tupi žemutinėse medžių šakose, ant akmens arba ant kupsto, ir ilgą laiką išbūna nejudėdamas. Žmogumi pasitiki labiau, negu kiti jo šeimos paukščiai, neretai užskrenda viršum medžiotojo galvos taip arti, jog visi jo kūno požymiai aiškiai pastebimi, kartais net atviroje vietoje prisileidžia per gerą šūvį, o dar mažiau paiso sėdinčio ar gulinčio žmogaus ir nutupia kartais visai arti jo.

Svarbiausias vapsvaėdžio maistas — vabzdžiai, pavyzdžiui, žiogai, drugių vikšrai, bet daugiausia visokie plėviasparniai, laukinės bitės, kamanės ir vapsvos. Šį savo grobį jis renka iš žiedų, vaikščiodamas pievose. Ginkluotus plėviasparnius, kaip vapsvas ir kitus, suima jis skersai ir perkanda taip, kad pilvelio galas su geluonimi nukrinta. Vapsvaėdžių pilvuose visuomet randami šiuo būdu nuo geluonies atskirti vabzdžiai. Taip teigia Naumann'as, bet vėlesni autoriai apie tai nekalba. Dementjev'as rašo, kad vapsvaėdžiai vapsvas ryja su geluonimi. Tai būtų suprantama, turint galvoje, kad net tokie švelnūs paukščiai, kaip bitininkai, irgi ryja visus šiuos vabzdžius. Įdomu, kad vapsvaėdis puikiai moka susirasti tarp žolių net ir žemėje plėviasparnių lizdų. Kas yra mėginęs atkasti iš žemės vapsvų lizdą, tas žino, koks tai nelengvas dalykas, o vis dėlto mūsų paukštis meniškai atlieka šį uždavinį. Jis kasa kojomis, nors, kaip atrodo, nelabai pritaikytomis šiam darbui. Kasa ilgesnį laiką. Vienai kojai pailsus pakeičia kita. Kadangi vapsvų lizdai esti gana giliai žemėje, tai paukščiui tenka iškasti tokią gilią duobę, kad jis visas galėtų į ją sulįsti, ir esti atsitikimų, kai jis tuomet pagaunamas rankomis. Prisikasęs lizdą, jis išplėšia visus korius su perais, kuriuos dalimis suryja, o kartais naguose nusineša į lizdą visą korį, ten suryja atskirus perus ir, palaikęs juos gurklyje, atryja ir sušeria jaunikliams. Obelynėje, kur dirva yra molinga ir labai kieta, vis dėlto porą kartų užtikau juos kasant vapsvų lizdus. Antraeilis vapsvaėdžių maistas yra pelės ir kiti smulkūs žvėriukai, retai jauni paukščiai, kiaušiniai, sliekai, bet pažymėtina, kad lesa jie ir augalinį maistą, pvz., žiedus, žirginių švelnius lapelius, kuriuos, tur būt, atsitiktinai nusitveria su vabzdžiais, bet mielai lesa uogas, o laikomi nelaisvėje, godžiai lesa slyvas, abrikosus ir kitus saldžius vaisius. Auginami nelaisvėje, šie paukščiai pripranta lesti baltą, piene mirkytą duoną, bulves ir virtas daržoves, bet ypač mėgsta varškę.

Vapsvaėdžiui būdinga tai, kad pavasarį pasirodo vėlai — gegužės mėn. pradžioje arba ne anksčiau kaip balandžio mėnesio paskutinėmis dieno-

mis. Taigi jis yra vėlyviausias mūsų plėšriųjų paukščių. Taip pat rudenį pranyksta anksti, paprastai būna iki rugsėjo mėnesio pabaigos. Pasirodę pavasarį, jie, kaip ir kiti jų giminaičiai, pradeda savo tuoktuvių žaidimus.

Lizdus krauna medžiuose, maždaug pusėje jų aukščio, bet gerai paslepia. Jų pačių sukrauti lizdai nėra dideli, bet dažnai jie naudojasi ir daug didesniais svetimais lizdais. Kaip ir kiti šios šeimos paukščiai, vapsvaėdžiai turi paprotį puošti juos žaliomis šakutėmis, ir tas palinkimas trunka tol, kol lizde yra jaunikliai, net ir tušti lizdai esti išklojami žaliomis šakutėmis.

Iš visų savo giminių vapsvaėdis pradeda perėti vėliausiai, ne anksčiau gegužės mėnesio pabaigos arba birželio mėnesio pradžioje. Jo kiaušinius lengva pažinti, nes jie esti labai tamsūs, tai yra pagrindinis balsvas lukšto dugnas esti tirštai nubertas tamsiai rusvomis juosvomis dėmėmis, taip susiliejusiomis tarp savęs, jog pagrindinė spalva nėra matoma. Dydis (vidurkis) 49,7×40,6 *mm*. Jų esti visuomet du. Juos deda 3—5 dienų protarpiais. Dažniausiai patelė pradeda perėti nuo pirmo kiaušinio ir tik trumpą laiką pavaduoja patinas; pavadavimas yra lydimas savotiškų balsų ir snapo kalenimo. Perėjimas trunka 30—31 dieną. Pūkuoti jaunikliai yra balti, o jų posnapis geltonas. Atrodo, kad abu tėvai atneša maisto ir betarpiškai lesina vaikus. Kai kada atnešęs maistą vienas tėvų perduoda kitam, o šis vaikams. Iki trijų savaičių motina savo vaikus dengia lizde, o jie iš lizdo išskrenda po 35—40 dienų, nors paskui dar dažnai į jį grįžta. Vapsvaėdžio lizdą galima pažinti iš daugybės aplink gulinčių vapsvų korių.

Heinroth'as rašo, kad jis mėginęs auginti vos iš kiaušinių prasikalusius vapsvaėdžius, bet tai jam nepavykę, ir augintiniai padvėsdavę po kelių dienų, nors būdavę maitinami tranų perais. Seni paukščiai vaikus lesina gūžyje paruoštu ir atrytu maistu; gal būt, tokio paruošimo stoka ir galima aiškinti Heinroth'o nepasisekimą. Tačiau didesni iš lizdo paimti jaunikliai gana gerai pakelia nelaisvę. Aš kelis kartus turėjau progos juos auginti, o neturėdamas jiems įprasto maisto, lesindavau mėsa, ir vis dėlto jie jausdavosi neblogai. Jie pramokdavo pažinti globojantį juos asmenį, reaguodavo į savo aplinkos pakitimus ir aplamai buvo malonūs, įdomūs paukščiai.

Gyvatėdis. *Circaëtus gallicus (ferox)* (Gm.)

XC pav.

Est. *madukotkas.* Latv. *čūsku ērglis.* Lenk. *orzeł krótkoszpon.* Rus. *oriol zmejejad.* Vok. *Schlangenadler.*

Yra žinomi 4 porūšiai, iš jų du palearktiniame regione. Mūsų paukščiai priklauso *C. g. gallicus* (Gm.) porūšiui.

Gyvatėdis jau iš tolo pažįstamas iš didelės storos galvos, kuri daro jį panašų į pelėdą, o nuo visiems žinomo suopio jį nesunku atskirti iš daug didesnio ūgio ir iš to, kad apatinė kūno dalis beveik balta, būtent,

baltas pilvas ir baltas sparnų pamušalas, šiek tiek išmargintas tamsiomis dėmėmis. Tai yra gražus stambus paukštis; jo ilgis 640—660 *mm;* sparnų tarpugalis 1570—1620 *mm;* suglausto sparno ilgis 510—560 *mm,* vieno Lietuvos paukščio patino 486 *mm.* Patelė ne visuomet didesnė už patiną. Sveria apie 2000 *g.*

Visa viršutinė kūno dalis rusvai pilka su daugiau arba mažiau nublukusiais plunksnų kraštais, plotas tarp snapo pamato ir akies baltas, bet apaugęs juodais šereliais, vairuojamosios plunksnos tokios pat spalvos, kaip ir visa nugara, bet su trimis skersiniais tamsiais dryžiais. Didžiosios plasnojamosios plunksnos juodos, o mažų plasnojamųjų vėtyklės baltos su keliomis didelėmis tamsiomis dėmėmis. Apatinė kūno dalis balta, tik kaklas ir pagurklis palšai pilki su tamsiais dryželiais išilgai plunksnų stiebų, o toliau krūtinė ir pilvas kartais visai balti, kartais mažiau ar daugiau išmarginti palšomis dėmėmis. Snapas tamsiai pilkas, pamate melsvas, vaškinė balsvai mėlyna; kojos pilkos ar melsvos; rainutė geltona ar oranžinė.

Jaunikliai panašūs į suaugusius, bet kūno apačia išmarginta daugiau pailgomis, o ne skersinėmis dėmėmis. Jų rainutė yra šviesiai geltona. Jauni paukščiai pirmą sykį visiškai šeriasi sekančiais gyvenimo metais tarp balandžio ir spalio mėnesio, o vėlesniame amžiuje daugiausia gegužės—birželio mėnesiais. Gyvatėdžio (visų jo porūšių) geografinis išplitimas apima Š. Afriką, Pietų ir Vidurio Europą, Kaukazą, pietinį ir vakarinį Sibirą, Tian-Šanę, Vid. Aziją, Š. Mongoliją, Afganistaną ir Indijos šiaurę. Iš artimų mums kraštų jis peri Vokietijoje, tarp kitko Ramintos Girioje, prie Vištyčio ežero. Pasak Hartert'o, Prūsų Lietuvoje, Labguvos apskrityje, rastas jo lizdas samanotame pušyno raiste. Pasak Taczanowski'o, gyvatėdis yra negausus Lenkijoje, o Grosse ir Transehe pažymi jį kaip labai retą paukštį Latvijoje ir Estijoje.

Mūsų krašte gyvatėdžių daugiausia Gudų Girioje, apie Musteikos ir Zubravo kaimus. Vieną kartą apie Musteiką aptikau lizdą pušies viršūnėje atsikišusios šakos gale. Tupėjęs lizde senis pakilo, ir paskui abu seniai suko ratus labai aukštai. Lynojo ir buvo šaltokas oras; kai prilipau prie lizdo, radau vieną pūkuotą negyvą, dar šiltą jauniklį. Matyt, jis sušalo, seniui apleidus lizdą. Rūdininkų Girioje gyvatėdžiai irgi peri. 1915 metais preparatorius V. Rinkevičius parnešė man gyvą jauniklį, paimtą iš lizdo netoli Pakrampio kaimo. Kauno Zoologijos muziejuje yra abu seni egzemplioriai, vienas nušautas netoli Onuškio, kitas — apie Bezdonis (1935.V.29 d.).

Gyvatėdis tarp kitų mūsų plėšriųjų paukščių yra gana savotiškas. Jis panašus į erelius ir į suopius. Kaip ir suopiai bei mažosios erelių rūšys, jis gyvena didesniuose pušynuose, ypač tokiuose, kur yra pievų ir balų, užtat laukuose jo nepamatysi. Nepaisant tingaus būdo, jo polėkis yra gražus ir vikrus, mėgsta, ypač saulėtomis dienomis, pakilti iki padebesių, ištisais pusvalandžiais vartytis, miklintis ore. Tuomet labai ryškiai matyti jo balta krūtinė ir pilvo spalva. Balsas skardus malonus „ju-ek", panašus į „ksilofono arba varpo garsą" (Niethammer'is).

Jo maistą sudaro beveik išimtinai ropliai ir varliagyviai, ypač daug sulesa jis žalčių, gyvačių, gluodenų. Retai lesa jis vabzdžius, kirmėles, peles. Kai kurie autoriai, pvz., K. Tyzenhauz'as, teigia, kad jis drasko paukščius; kur tik pamatysi jį, sukantį ratą ore, gali būti tikras, jog užtiksi ten tetervinų. Vasaros metu dažnai krūtinės plunksnos esti suteršto mėlynių sultimis, tariamai nuo sudraskytų tetervinų (kurie šiuo metu daugiausia mėlynėmis minta). Tačiau kiti autoriai neturi duomenų, kad gyvatėdis mistų paukštiena. Jis grobį įsižiūri tupėdamas aukšto medžio viršūnėje arba pakibęs ore, kaip suopiai. Roplius jis praryja ištisai, kartais nukąsdamas jiems galvas. Prarijus žaltį, jo galas ilgai kabo iš snapo. Seniau buvo manyta, kad gyvatėdis apsisaugo nuo gyvatės nuodų, turėdamas tam tikrą imunitetą, bet vėliau paaiškėjo, kad jis apsisaugo nuo gyvatės įkandimo tik vikrumu, o imuniteto neturi. Jis praryja iki 1 *m* ilgio roplį. Lietingomis vasaromis, kai roplių būna mažai, gyvatėdis medžioja peles, varles, iš dalies jaunus neskraidančius paukščius, strazdus, kėkštus (Gavrilenko, 1929). Pasak Uttendörfer'io, gyvatėdžio šeimyna per vieną vasarą sulesa 800—1000 gyvačių.

Pavasarį gyvatėdžiai mūsų krašte pasirodo balandžio mėnesio antroje pusėje, o žiemoti išskrenda spalio mėnesį. Jų lizdas palyginti mažas, panašus į suopio ir dažnai viduryje išklotas žaliomis spygliuočių ar lapuočių šakutėmis. Dažniausiai (bent pas mus) lizdą krauna 15—20 *m* aukštyje, viršūnėje arba atsikišusioje šakoje. Deda vieną, kartais 2 kiaušinius, kurių vidutinis dydis 72,8×57,5 *mm*, vadinasi, jie palyginti yra didoki (pasak Sachse, šviežias kiaušinis sveria 173,7 *g*). Kiaušiniai abiejuose galuose buki; jų spalva grynai balta, retai keliomis neaiškiomis rudomis dėmėmis. Peri abu seniai, bet daugiausia patelė, kuri, be to, peri stropiau ir apleidžia lizdą tik dideliam pavojui esant. Pasak Taczanowski'o, jei žmogus ilgesnį laiką nepasišalina nuo vietos, kur yra lizdas, patelė ilgainiui, nusileidusi iš aukštumos, nutupia lizde ir ima perėti. Aplink lizdą visuomet randama daug padrikų plunksnų, nes tuo metu seniai šeriasi. Peri 35 dienas. Jaunikliui seniai atneša prarytų žalčių, gyvačių, iš pradžių susmulkina jas, paskui duoda vis didesnius gabalus, bet jau po trijų savaičių jauniklis gali ištisai praryti vidutinio didumo žaltį. Dienai jaunikliui reikia 120—150 *g* maisto. Apskritai jauniklis lizde išbūna apie 10 su puse savaičių.

Nelaisvę gyvatėdis pakelia blogai, bet, gal būt, dėl to, kad retai jam patiekiama tinkamo maisto. Mano augintinis tik labai nenoriai lesdavo gyvulių ar paukščių mėsą; jos imdavosi pabadavęs ilgesnį laiką. Buvo tai jauniklis, paimtas iš lizdo Rūdininkų Girioje, jau beveik apsiplunksnavęs. Jis buvo labai gero, taikaus būdo ir nesidraskė, kaip kiti to amžiaus plėšrieji paukščiai, ypač vištvanagiai. Ištisomis valandomis stovėdavo beveik nejudėdamas, įsmeigęs į vieną tašką dideles išraiškingas akis. Jis vis daugiau lyso ir aš, matydamas, kad paprasta mėsa jam netinka, pradėjau davinėti vėžlių mėsos, bet tas irgi nepadėjo, o žalčių ir gyvačių buvo sunku gauti. Aplinkybių verčiamas (karas, 1915 m.), turėjau jį užmušti.

Baigdamas gyvatėdžio aprašymą, norėčiau išreikšti pageidavimą, kad šis gražus ir greičiau naudingas, negu žalingas paukštis būtų daugiau globojamas. Deja, taip nėra, nes dauguma medžiotojų nepraleidžia progos jį nušauti, manydami, kad toks didelis plėšrus paukštis yra ir didelis plėšikas. O vis dėlto turime pripažinti, kad dėl savo retumo gyvatėdis mūsų miškuose yra tikras gamtos paminklas.

Šeima. **ŽUVININKAI.** *Pandionidae*

Sekdami Dementjev'u, žuvininkus išskiriame į atskirą šeimą, nors jie turi daugiau bendro su vanagais, ir ne visi autoriai šį atskyrimą pateisina.

Būdingas šios grupės požymis yra kojos. Jų pastaibis labai trumpas, stiprus, apaugęs smulkiais žvyneliais. Apatinėje pirštų pusėje yra smulkūs aštrūs spygleliai slidžiam grobiui sulaikyti. Nagai vienodo ilgio, apvalūs, t. y. be vagelės apatinėje pusėje (kaip kad būna kitų plėšriųjų paukščių). Koja neturi „kelnių". Išorinis pirštas gali atsisukti atgal. Sparnai labai ilgi, uodega trumpa. Kūno apatinėje dalyje plunksnos švelnios, žibančios kaip šilkas. Ekologiniu atžvilgiu jie turi daug savotiškų ypatybių.

Žuvininkas, erelis žuvininkas. *Pandion haliaëtus* (L.)

XCI pav.

Est. *kalakotkas.* Latv. *mazais zivju ērglis.* Lenk. *rybołów.* Rus. *skopa.* Vok. *Fischadler.*

Trys porūšiai visame pasaulyje. Lietuvos paukščiai priklauso *P. h. haliaëtus* (L.) porūšiui.

Vargiai kuri kita plėšriųjų paukščių gentis yra tokia savotiška kaip žuvininkai, nes labai ištobulėjęs jų sugebėjimas žuvauti. Kiekvienas jų organas ir apskritai kūno proporcijos bei išvaizda yra tam reikalui prisitaikę. Taigi į save kreipia dėmesį ilgos, nepaprastai stiprios kojos, lygiomis trumpomis plunksnomis, be kitiems plėšriesiems paukščiams būdingų „kelnių". Jų ketvirtas (išorinis) pirštas gali lengvai atsisukti atgal, ir tada du nagai gali būti įsmeigti į grobį iš vieno šono, o du — iš kito; nagai neturi smailių kraštų, bet yra apvalūs. Sparnai labai ilgi, plunksnos trumpos, šilko pobūdžio, labai prigludusios prie kūno. O kadangi jų formos laibos ir grakščios, tai jie yra panašūs į žuvėdras arba kirus, vadinasi, į paukščius, kurie taip pat minta žuvimis. Šis panašumas sudaro gerą konvergencijos[1] pavyzdį.

Žuvininką, ypač skrendantį, jo gaivale pažinti nesunku. Jis yra už suopį didesnis, apačia balta, tik pagurklis tamsus, viršus tamsiai palšas;

[1] Konvergencija — negiminingų gyvūnų grupių panašumas, susidaręs dėl panašaus gyvenimo būdo arba panašios aplinkos.

sparnai siauroki. labai ilgi, gana žymiai sulenkti riešo sunėrime; uodega išbraižyta siaurais skersiniais dryželiais (32 pav.); užtinkamas dažniausiai virš vandenų, kur neretai pakimba ore plasnodamas sparnais, kaip smulkūs sakalai ir suopiai, arba puola į vandenį griebdamas žuvį.

Žuvininko galva balsva, juodais išilginiais dryželiais pakaušyje, kartais su rudos spalvos priemaiša, kur, be to, plunksnos ilgesnės ir sudaro lyg kuodą; nuo akies į pakaušį eina juoda juostelė. Visa viršutinė kūno dalis rusvai juosva, apačia balta, tik pagurklis rusvas, retais išilginiais dryželiais. Uodega pilkai durpinė, balsvomis skersinėmis juostelėmis išmarginta, bet apatinė uodegos pusė šviesesnė, beveik balsva. Visa apačia balsva, su puikiu šilko pobūdžio žvilgėjimu. Snapas ir nagai juodi; vaškinė ir kojos melsvos, pastaibis padengtas smulkiais žvyneliais. Rainutės ryškiai geltonos.

Kūno ilgis apie 600 *mm;* sparnų tarpugalis 1610—1750 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 450—495 *mm,* patelės 470—510 *mm,* vieno Lietuvos paukščio patelės 511 *mm.* Sveria apie 1500 *g.* Jaunikliai skiriasi nuo senių tuo, kad nugaros plunksnos yra rusvai apvedžiotos, o jų kaklas ir krūtinė rudesni, tamsiai dėmėti, galva tamsesnė. Jaunikliai šeriasi pradedant nuo pavasario iki rudens, seniai vasaros metu.

Ši rūšis tikrai kosmopolitinė, nes gyvena visose pasaulio dalyse: Europoje, Azijoje, Afrikoje, Indoaustraliniame salyne, Australijoje, Š. ir P. Amerikoje, Šiaurės Europoje; siekia Laplandiją, Murmaną, Archangelską; pietuose nebeperi Graikijoje, Bulgarijoje, Serbijoje, Italijoje, Prancūzijoje, Olandijoje; jau nebeperi Belgijoje, D. Britanijoje ir Danijoje, nors seniau perėdavo. Vokietijoje dažnesnė tik miškingose ir ežeringose rytų provincijose. Pasak Tischler'io, jie seniau perėjo Neringoje, bet prieš keletą metų (tai yra, prieš 1914 m.) buvo nušautas lizde paskutinis paukštis. Gude (apie 1914 m.) praneša, kad jie peri Nemuno aukštupyje. Dabar Neringoje žuvininkai pastebimi tiek rudenį, tiek pavasarį, bet nelabai dažnai. Vienas patinas buvo nušautas apie Pervalką 1908.V.5, o kitas Rasytėje 1909.IV.22. Latvijoje, pasak Grosse ir Transehe, jie peri labai retai. Taczanowski'o laikais nebuvo retas Lenkijoje, ypač kairiajame Vislos krante, bet kiek tas teigimas tinka dabartiniam metui, duomenų neturime.

Kaip ir vakarų kraštuose, žuvininkai Lietuvoje nyksta. Žinau tikrai, kad 1914 metais perėjo jie Rūdininkų Girioje, netoli Pakrampio kaimo, ir tais pačiais metais vienas senas paukštis buvo nušautas lizde. Mačiau jų ten dar 1946 m. pavasarį, bet nežinau, ar jie perėjo. Rodosi, dar neseniai perėjo Kaišiadorių miškuose, bet buvo jų ten nemaža nušauta, ir dabar neturime tikrų duomenų, ar jie ten dar peri. Ten dažnai jie lankydavosi arti Gaižiūnų karpių tvenkinių, kur, savininko žodžiais, išgaudydavo daug žuvų. Ten jų nušauta 1924.VIII.10 d. viena sena patelė ir 1925 m. dar trys. Raseinių apskr., Šilo Pavėžupio dvare, pasak S. Putvinskio, jie dažnai lankydavosi karpių tvenkiniuose, ir vieną jų jis yra nušovęs. Tyzenhauz'as sako, kad šis paukštis pas mus paprastas arti vandenų (prieš 1844 m.), o, pasak Taczanowski'o, jis esąs neretas „Augustavo krašte". Pavasarį ereliai žuvininkai pasirodo balandžio mėnesiui įpusėjus,

o palieka mūsų kraštą spalio mėnesį. Žiemoja pietinėje Azijoje arba tropikų bei Pietų Afrikoje, o Europos pietų paukščiai žiemoja savo krašte.

Kadangi žuvininkas minta žuvimis, jo buveinė visuomet susijusi su dideliais vandenimis, ežerais, upėmis arba jūros įlankomis. Pas mus kartkartėmis pamatysi jį ir viršum Nemuno, bet visų dažniausiai dirbtiniuose žuvų ūkiuose. Veikiausiai pamatysi jį ore, skrendant savotišku, nuo kitų plėšriųjų paukščių skirtingu, polėkiu. Šis polėkis gana lėtas, kaip didžiųjų kirų. Kartkartėmis sustoja ore, nulenkęs žemyn galvą ir atidžiai žiūrėdamas į vandenį, o, įsižiūrėjęs žuvį, suglaudžia sparnus ir nepaprastu greičiu puola grobį, kad net vanduo ištyška aplinkui. Kartais taip atlikęs sunkų žygį, pasilsi vandens paviršiuje minutėlę, o paskui kyla, nešdamas naguose savo laimikį, kartais pasipurto ore ypatingu virpamu judesiu ir nutupia patogioje vietoje, kad galėtų sulesti žuvį. Pagauna žuvų iki 2 *kg*, bet įvairūs autoriai teigia, kad, įsikabinęs į per didelę žuvį, esąs įtraukiamas į vandenį ir paskandinamas.

Rodosi, kad žuvys yra pagrindinis jo maistas ir tik retkarčiais ryja varles (Rey, Liebe). Į paukščius nekreipia dėmesio. Aš pats, daug stebėdamas erelius žuvininkus Archangelsko krašte, Šeleksos upės pakraščiuose (Šiaur. Dvinos prieupis), matydavau, kad jie perskrisdavo virš ančių, kirų ir kitų vandens paukščių būrių, bet nei žuvininkai, nei šie paukščiai nekreipdavo vieni į kitus jokio dėmesio.

Atskridusios pavasarį porelės tuoj susiieško lizdavietes ir pradeda savo tuoktuvių žaidimus, gainiodamiesi, vartydamiesi ore, kaip ir kiti plėšrieji paukščiai, šaukia gana melodingu balsu „tju tju". Jie yra labai prisirišę prie savo lizdavietės ir kasmet grįžta į tą pačią vietą. Lizdui pasirenka labai aukštus medžius ir sukrauna jį pačioje viršūnėje, atrodo, tam, kad turėtų laisvą erdvę išskrisdami iš jo. Tuo pačiu reikalu jie dažniausiai pasirenka medį su sausa viršūne, o nuo jų gailių išmatų šakos dar labiau džiūsta ir pasidaro dar erdviau. Būdinga, kad lizdo pamatas daugiausia sukrautas iš sausų bežievių trumpų stabarų ir kad jo apatinė dalis yra apvali ar net kūgelio pavidalo. Jo skersmuo gali turėti apie vieną metrą, o aukštis priklauso nuo senumo ir esti nuo pusės iki dviejų metrų, nes paukščiai kasmet jį didina ir kartais naudojasi tuo pačiu lizdu dvidešimt metų iš eilės. Rodosi, kad vien patinas pradeda krauti lizdą ir tam reikalui prisižvejoja medžiagos vandenyje, nešiodamas ją naguose. Lizdą krauna apie 14 dienų; pačioje pabaigoje paruošiamas kiaušiniams patiesalas su įdubimu apie 10 *cm* gylio.

Patelė deda dažniausiai tris, rečiau du ar keturis kiaušinius, mažiausiai kas dvi dienas. Jų spalva labai graži. Dugnas rusvai balsvas, nušlakstytas visokio dydžio tamsiai rudos ir pilkai violetinės spalvos taškais ir dėmėmis. Jų matai (vidurkis) 60,7×44,8 *mm*, o sveria apie 70 *g*. Peri patelė, bet kelioms valandoms ją pavaduoja patinas, o šiaip jis nešioja jai lesalą. Perėjimo pradžioje patelė labai lengvai nuo lizdo pakeliama, paskui sunkiau, ypač lietingu oru. Išsiritusius jauniklius patelė stropiai šildo, o patinas nešioja maistą, dėdamas jį tiesiog į lizdą arba išmesdamas

į orą netoli lizdo; tuomet patelė, išvydusi patiną, skrenda jam priešais ir vikriai pagauna ore paleistą žuvį.

Pūkuoti jaunikliai išilgai nugaros turi šviesiai palšos spalvos dryžį, įterptą tarp dviejų tamsesnių laukelių; apačia šviesesnė. Vėliau gauna antrą pūkų apdarą, pilkesnį, su baltu išilginiu dryžiu ir tamsesniais šoniniais laukeliais. Jie išbūna lizde nuo 8 iki 10 savaičių, o išskridus iš jo, visa šeima laikosi krūvoje apie mėnesį laiko, gyvendama artimose lizdo apylinkėse.

Heinroth'as apie du auginamus, vos pradėjusius plunksnotis erelius žuvininkus, rašo, kad iš pradžių jie labai nesugyvenę, taip kapoję snapais vienas kitą, kad reikėjo juos perskirti, bet augintojų atžvilgiu buvę labai švelnūs ir, pamatę juos, šaukdavę panašiais į sakalo balsais. Mažas žuvis, mekšrus, aukšles, rydavę ištisai, o didesnes smulkindavę, bet labai nevikriai. Šis faktas atitinka stebėjimus, pagal kuriuos išskridę iš lizdo jaunikliai dar ilgą laiką esti senių lesinami. Toliau Heinroth'as rašo, kad jo augintiniai paaugę, buvę nuobodūs paukščiai, visai nesidomėjo aplinka. Tai yra bendras visų labai specializuotų (stenoikinių) paukščių požymis. Jiems priešpastatyti galime tokį mažai specializuotą paukštį, kaip pelėsakalis, kuris ir nelaisvėje nenustoja savo pastabumo ir yra nuolat kuo nors užimtas.

Zoologijos soduose žuvininkų užtinkama retai, nes jie blogai pakelia nelaisvę. Jiems nuolat reikia šviežių žuvų, o tuos jų reikalavimus nelengva patenkinti, be to, žiemai reikia šiltos patalpos.

Kaip jau esu minėjęs, žuvininkas mūsų krašte jau retai kur beperi, nes yra per daug žmogaus persekiojamas. Į tą faktą turėtume atkreipti daugiau dėmesio, ypač miškininkai turėtų pasistengti, kad nebūtų kertami seni medžiai su lizdais plėšriųjų paukščių, tarp kurių yra daug nykstančių rūšių, sudarančių tikrus mūsų gamtos paminklus.

BŪRYS. **PELĖDOS.** Striges *(Strigiformes)*

Pelėdos yra nuo kitų paukščių skirtinga ir tokia būdinga grupė, kad jas pažinti lengva ne tik žinovui. Būdingi jų požymiai — kresnas stuomuo, didelė, mažai nuo liemens atsiskyrusi galva, didelės, į priekį atkreiptos akys, ilgos, nors ir beveik visiškai po plunksnomis paslėptos, kojos. Pirštai sutvarkyti taip, kad išorinis gali laisvai atsisukti į užpakalį ir tada jie būna kaip genių, t. y. du atkreipti į priekį, du į užpakalį, bet taip pat gali būti trys pirštai atsukti į priekį. Paprastai kojos yra plunksnėtos, iki pat pirštų pamatų ar net iki pirštų galų. Tik vienos pelėdų genties *(Ketupa)*, mintančios žuvimis, pastaibiai pliki. Gal būt, didžiausia pelėdų savybė yra jų plunksnos. Jos lengvos, nepaprastai minkštos, sudaro storą purų apsiaustą, todėl pelėdos atrodo visuomet didesnės, ypač storesnės, negu iš tikrųjų yra. Visos kontūrinės plunksnos — šilko pobūdžio, o ypatingą išvaizdą turi plasnojamosios plunksnos, nes jos apžėlusios lyg mašastas, smulkiomis minkštomis ataugėlėmis. Dėl tokių plunksnų savybių skrendančių pelėdų visai negirdėti ir tuo jos skiriasi nuo vanagų ar sakalų. Kaip savotišką tyliam skridimui įrengimą, reikia pažymėti kraštines plasnojamąsias plunksnas: jų išorinės vėtyklės sudaro atgal užlenktų kabliukų eiles, pro kurias, plasnojant sparnams, prasikošia oras, ir tuo būdu tildomas garsas.

Galva plunksnomis apaugusi labai savotiškai. Aplink akis plunksnos yra spinduliškai sutvarkytos ir dėl to susidaro du dideli ratai, po vieną aplink akį. Šių ratų pakraštyje plunksnos yra kitokio pobūdžio, būtent, smulkios, ir dažniausiai kitokių spalvų. Dėl to susidaro būdingi pelėdoms „skruostų vainikai". Iš kitų paukščių kažką panašaus turi tik lingė.

Snapas gana ilgas, bet didesnė jo dalis paslėpta plunksnose, todėl kartais atrodo labai trumpas; vaškinė apaugusi ilgomis šerių pobūdžio plunksnomis, dengiančiomis snapo pamatą. Tie šeriai turi juntamųjų organų paskirtį, ir pelėda, draskydama maistą, nuolat kėtoja juos.

Būdinga pelėdoms yra akių padėtis. Jos yra galvos priekyje, maždaug kaip žmogaus. Kitų paukščių akys yra galvos šonuose, ir jos matymo laukas yra apie 180°, todėl dauguma paukščių labai gerai mato kas darosi aplinkui net nepasukdami galvos; todėl iš užpakalio užklupti paukštį neįmanoma, o su pelėda tatai padaryti galima. Šį pelėdų trūkumą iš dalies išlygina jų pilka, nežymi apsaugojamoji spalva, leidžianti išvengti

priešo. Pati akių forma yra labai savotiška: jos nėra apvalios, bet turi laibuoju galu pirmyn nukreipto nupiauto kūgelio formą; šis laibasis galas yra apvalainas, ir tik jis išsikiša iš po vokų. Be to, yra labai nejudrios, ir pelėda vartyti akimis negali, todėl, norėdama pažiūrėti į šalį, turi pasukti visą galvą, o tai labai palengvina nepaprastai paslankus kaklas. Galvą pasukti gali daugiau kaip 180°. Pelėdų akys yra didesnės už kitų stuburinių, pvz., naminės pelėdos akys sudaro vieną trečdalį galvos ir vieną trisdešimt antrąją dalį viso kūno. Rainutės esti ryškiai spalvotos: geltonos, oranžinės, durpinės; ar šios spalvos turi reikšmės regėjimo stiprumui, yra abejotina, bet veikiausiai ne, nes tamsoje, kai lėliukė išsiplečia, rainutė beveik visai išnyksta. Vokų funkcija yra dvejopa: kiti paukščiai užsimerkdami užtraukia akį apatiniu voku; taip daro ir pelėda, niekieno netrukdoma, būdama visiškoje ramybėje. Atvirkščiai, esant pavojui, pvz., žmogaus akivaizdoje, ji užtraukia viršutinį voką, smarkiai susiaurina akių plyšius ir greitai mirkčioja. Kadangi viršutiniai vokai esti gana ryškių spalvų, tai šioje būklėje jie yra aiškiai matomi.

Pelėdos yra nakties paukščiai, bet tai nereiškia, kad jos nemato dieną. Gal būt, visiškas įsaulis kiek trukdo joms matyti, bet šiaip iki smulkmenų jos pastebi viską, kas darosi dienos šviesoje. Apuokai, su kuriais medžiojami plėšrieji paukščiai, jau padebesiuose pastebi, atrodantį lyg tašką, sakalą, ar vanagą, o dienos metu prieiti baikštesnes pelėdų rūšis taip pat sunku, kaip ir kokį nors kitą dieninį paukštį. Tačiau jos gerai mato prietemiuose, tik nemato tamsiomis naktimis. Todėl pelėdos daugiausia medžioja vakarų ir rytų prieblandoje arba mėnesienos naktimis. Tai liečia ne visas jų rūšis, nes kai kurios yra veiklios ir dienos metu, pvz., raiboji, baltoji pelėda ir kt., pastarosios pasižymi mažomis akimis.

Pelėdų akių ypatybė — jų toliaregiškumas; jos gerai pastebi iš tolo net smulkius dalykus, bet, pvz., mažai mato sugauto, jau jų naguose esančio, laimikio smulkmenas. Stvėrusi žiurkę, pelėda, norėdama pradėti mėsinėti, apčiuopomis snapu ir apysnapio šereliais ieško, kur yra jos galva.

Dėl akių didumo ir visa galva atrodo labai didelė. Prie to prisideda dar savotiška kaukolės kaulų struktūra — kaulai nėra masyvūs, bet turi kempinės struktūrą, t. y., sudaryti iš plonų plokštelių ir laisvų protarpių, pripildytų oro *(diploe)*, todėl kaukolė yra didelė, bet mažai talpi. Pelėdos didelė galva ir didelės reikšmingos, į priekį nukreiptos akys daro protingo gyvūno įspūdį, todėl jau senovės graikai padarė pelėdą išminties simboliu, pavesdami ją išminties deivei Atėnei; pačią net deivę Homeras vadina „pelėdake" (glaukopis), t. y. šviesiarege. Iš tikrųjų, pelėdos smegenys nėra didesnės už kitų paukščių, o proto atžvilgiu jos taip pat jiems neprilygsta.

Klausa yra labai jautri. Ausies išorinė anga labai didelė, iš priekio pridengta jau minėto skruosto vainiko; čia susidaro net odos raukšlė, panaši į žinduolių ausies grybą, tik su tuo skirtumu, kad pelėdos grybas yra atdaras į užpakalį, o ne į priekį, ir todėl jos geriau išgirsta garsus, ateinančius iš užpakalio. Pelėdų ausies grybas gali priglusti prie galvos arba nuo jos atsikišti, ir tuo būdu ausies anga sumažėja arba padidėja.

Besiklausydama pelėda dažnai laiko galvą taip, kad viena ausis atkreipta žemyn, kita aukštyn (žr. I t., 29 psl.). Neabejotinai klausa pelėdoms turi didelę reikšmę, nes yra svarbiausias jutimas, kuriuo jos naudojasi medžiodamos savo grobį. Jos puikiausiai išgirsta peles ir kitus smulkius žvėriukus, nežymiai cypiančius; pamėgdžiojant šį žvėrelį, galima net prisimasinti pelėdą iš gana toli. Gebėjimas toli girdėti ir visiškai tylus polėkis sudaro pelėdoms tobulą priemonę kovoti dėl būvio. Pažymėtina, kad dieninės pelėdos, t. y. tos, kurios vadovaujasi daugiau akimis, turi mažesnį ausies grybą.

Iš vidaus anatomijos ypatybių pažymėsime, kad pelėdos neturi tikrojo gurklio (kaip dieniniai plėšrieji paukščiai), nebent tik stemplė yra truputį išplėsta. Dėl to, tur būt, pelėdos mažai pajėgia iš karto praryti maisto, o ryšium su tuo išsivystė paprotys daryti atliekamo kąsnio atsargas. Pelėda, pagavusi kokį žvėriuką, perplėšia odą ir vis, užversdama ją, plėšia snapu iš po jos raumenis; pasisotinusi ji rūpestingai suvynioja likusią dalį į odą ir nukiša viską į kokį tamsų užkampį. To tikslas, tur būt, apsaugoti mėsą nuo musių, kurios galėtų ten padėti kiaušinių, be to, išlaikyti ją drėgną. Kitaip pasielgtų dieniniai plėšrieji paukščiai: esant maisto pertekliui, jie prisikemša pilną skilvį, paskui gurklį; šio ištekliaus užtenka ilgam laikui.

Kaip ir daugelis kitų paukščių, pelėdos atryja išvamas: dėl to jos galva daro keistus judesius ir pagaliau prasižiojusios išmeta pailgą didoką kamuolį, susivėlusį iš prarytų plunksnų, plaukų, kietų vabzdžių dalių ir kt. Nuo dieninių plėšriųjų paukščių skiriasi ir tuo, kad pastarieji savo išvamose neturi kaulų, nes kaulai jų skilviuose esti perdėm ištirpinami, o pelėdų išvamose yra daug, net visiškai plonų kaulų, o kartais net taip gražiai išsilaikiusios smulkių žvėriukų kaukolės, jog galima apibūdinti, kam jos priklausė. Matyti, šios dvi paukščių grupės virškina skirtingai. Dieninių plėšriųjų paukščių skilvyje yra stiprios rūgšties, tirpinančios kaulus, o pelėdose vyksta kitoks procesas. Mažesnį grobį, kaip peles, kirstukus, pelėdos daugiausia praryja ištisai, bet dažniausiai prieš tai joms nutraukia galvas. Pelėdų žiotys gali nepaprastai išsiplėsti, ir todėl gali praryti labai didelius kąsnius, pvz., naminė pelėda gali praryti visą žvirblį.

Nuo dieninių plėšriųjų paukščių, kurių aklosios žarnos yra visiškai sunykusios, pelėdos skiriasi didokomis 5—10 *cm* ilgio aklosiomis žarnomis. Tos pelėdų rūšys, kurios yra veiklios nakties metu, dieną tūno uoksuose, uolų plyšiuose, apytamsiuose trobesiuose arba tankiose medžių šakose. Tupėti jos dažnai pasirenka tokius medžius, kurių žievės spalva mažai tesiskiria nuo jų plunksnų, ir tuomet, ypač prisiglaudusios prie stuobrio, darosi nepastebimos. Kilus pavojui, pvz., besiartinant žmogui, jos nežymiais judesiais pakeičia pozą, išsitempia aukštyn, priglaudžia plunksnas, pasidarydamos aukštos, laibos, kaip sausas samanotas medžio stavaras. Tuomet jos primerkia savo dideles akis. Bet ir tos pelėdos, kurios paprastai medžioja naktimis, nepraleidžia progos stverti arti pasitaikiusį laimikį ir dienos metu. Atsimenu tokį atsitikimą. Dar būdamas

moksleivis, vieną sykį rengiausi nupreparuoti karvelį; kadangi buvo vasara ir gražus oras, pasirinkau vietą sode po didelėmis senomis liepomis. Padėjęs karvelį ant stalo, nuėjau į namą atsinešti preparavimo įrankių, o, grįžęs atgal, pamačiau pelėdą, pešiojančią mano karvelį ir jau spėjusią nuėsti galvą. Mat, mūsų sode pelėdos buvo globojamos, ir minėtos liepos buvo nuolatinė jų būstinė.

Dienos metu pelėdos slapstosi ir dėl daugybės įkyrių joms paukščių, nes daugelis, išvydę pelėdą, visaip reiškia joms neapykantą. Vanagai, sakalai, varnos, pamatę, ypač didelę pelėdą, pvz., apuoką, duoda savotišką signalą, kuriuo sušaukia visos apylinkės pelėdų priešus. Kartais per kelias minutes susirenka daugybė varnų, aptupia visus aplinkinius medžius ir kelia neapsakomą triukšmą. Tuo ir baigiasi jų neapykantos pareiškimas, nes pulti apuoko jos nedrįsta. Taip pat atskrenda vanagų, sakalų, bet, padarę kelis formalius puolimus, nutupia artimuose medžiuose arba pasišalina. Visokie smulkūs paukšteliai — zylės, kikiliai, musinukės — taip apspinta net mažiausių pelėdų rūšis, kaip lututes, pelėdikes ir kt., ir ištisais pusvalandžiais be paliovos šaukia aplink jas. Šioje paukščių gaujoje ypač išsiskiria kikiliai, kurie sutartinai, visi vienu metu, pradeda ir baigia šauksmą, vėl pradeda ir t. t. Taip darosi, kol pagaliau triukšmas tampa pelėdai nepakenčiamas, ir ji pasileidžia skristi kitur. Kylant pelėdai, triukšmas paprastai pasiekia aukščiausią laipsnį. Žinant šį paukščių paprotį, dažnai pavyksta surasti dienos metu pasislėpusią pelėdą.

Ta paukščių neapykanta pelėdoms galima panaudoti varnų ir vanagų medžioklei arba smulkiems paukščiams gaudyti. Varnoms ir vanagams naikinti, ypač Vokietijoje, plačiai vartojami prijaukinti didieji apuokai. Tam reikalui apuokas, už vienos kojos pririštas grandinėle, tupdomas tam tikrame pastate netoli palapinės, kur su šautuvu pasislepia medžiotojas. Trumpu laiku sugarma visos apylinkės varnos, ir tuomet lengvai galima jas šaudyti. Taip pat iš kažin kur ima atskristi sakalų, vanagų, lingių, nors atrodo, kad visoje apylinkėje jų nebūta. Tuo būdu galima sumedžioti retų ir baikščių plėšriųjų paukščių. Vietoje gyvo apuoko galima imti ir jo iškamšą, ypač padarius taip, kad patraukus virvelę, kilnotųsi jos sparnai. Vis dėlto gyvas apuokas kur kas geriau, negu iškamša. Mažiems paukščiukams gaudyti panašiai vartojama pelėdikė (*Athene noctua*). Aplink ją pritaisoma pagaliukų, pateptų tam tikrais klijais, prie kurių prilimpa paukšteliai.

Pelėdos yra vienišiai paukščiai, gyvena poromis, net traukimo metu nesirenka būriais, bet kiekviena atskirai sau skrenda. Daugumas jų yra sėslūs paukščiai, bet šiaurėje gyvenančios rūšys, kaip antai, baltoji, raiboji pelėda, stojus žiemai, toli pasitraukia į pietus. Iš mūsų pelėdų gana toli pietvakarių kryptimi nuklysta mažasis apuokas.

Pelėdų balsai yra įvairūs: mažos rūšys švilpia, giksi, didelės šūkauja, ūbauja.

Lizdų sau pelėdos nekrauna, o naudojasi kitų paukščių apleistais lizdais, išpuvusių medžių uoksais, uolų urvais, senų trobesių tamsiais už-

kampiais, kai kurios egzotinės rūšys peri net žemėje, giliuose urvuose. Jos tenkinasi jau esamu, kitų paukščių suneštu patiesalu, arba deda kiaušinius tiesiog ant augalų puvenų. Iš mūsų krašte gyvenančių rūšių vien tik balinė pelėda darosi atvirą lizdą, pati susinešdama jam medžiagą. Visos pelėdos deda baltus, daugiausia beveik apvalius kiaušinius, lygiu blizgančiu lukštu. Perėjimo laikotarpis yra ilgas, kaip ir sakalinių paukščių, pvz., pelėdikė peri 4 savaites, vadinasi, lygiai tiek, kiek sketsakalis arba pelėsakalis, su kuriuo ji yra lygaus ūgio ir turi to paties dydžio kiaušinius. Šį panašumą į sakalinius paukščius Heinroth'as aiškina tuo, kad ilgas perėjimo laikas yra arba tų paukščių, kurie paslepia savo kiaušinius (pelėdos), arba tų, kurie moka juos apginti (sakaliniai), arba pagaliau tie, kurių kiaušiniams apskritai negresia pavojus (pingvinai, alkos ir kt.). Tokį ilgą perėjimo laikotarpį reikėtų laikyti pirminiu reiškiniu, iš kurio vėliau, atrankos keliu, susidarė trumpesnis, tuo atveju, kai paukščiai ėmė krautis atvirus lizdus.

Kaip ir dieninių plėšriųjų paukščių, pelėdų vaikai, vos išsiritę iš kiaušinių, yra apaugę tankiais baltais pūkais, o netrukus šis pūkų apdaras esti pakeičiamas antruoju taip pat pūkiniu, o paskui būna dar vienas apdaras, kuriame yra kartu ir pūkų, ir plunksnų (vadinamas *mesoptile*). Šis laikinasis apdaras esti labai švelnus, minkštas bei purus ir užauga iš tų pačių pradų, kaip ir pūkai, išstumdami pastaruosius savo viršūnėmis. Šis pereinamasis pelėdų apdaras esti trumpalaikis, ir pelėdos, pradėjusios skristi, jau praranda jį; išauga galutinės plunksnos.

Pelėdų vaikai, išsikalę iš kiaušinių, turi suaugusius vokus, arba, kaip sakoma, yra akli, o dieninių plėšriųjų paukščių vaikai mato iš pat pradžių, todėl ir seniai lesina juos skirtingai, pvz., sakalas duoda jaunikliui gabalėlį mėsos, laikydamas jį ties jo akimis, o pelėda šiuo gabalėliu turi paliesti vaiko žiočių kampą, tuomet tas apčiuopomis paima jį.

Pelėdos yra paplitusios po visą pasaulį, ir todėl galima daryti išvadą apie jų tolimą filetinį senumą, kitaip sakant, pelėdų grupė turėjo atskilti nuo bendro paukščių kamieno labai seniai, dar tais laikais, kai žemynai nebuvo vienas nuo kito taip izoliuoti kaip šiandien. Kitaip negalima įsivaizduoti, kokiu būdu tokie menki lakūnai, pvz., balų pelėda, arba liepsnotoji pelėda, galėjo atsirasti Europoje, Azijoje, Afrikoje, Amerikoje, Zundo salose ir kitur. Laikydamiesi Reichenow'o ir kai kurių kitų autorių sistematikos, mes dedame pelėdų grupę greta dieninių plėšriųjų paukščių, su kuriais jos turi daug bendro. Panaši jų kūno išvaizda, kojos, snapas, vaškinė, ketvirto piršto antros ir trečios falangos trumpumas, pagaliau ir jų gyvenimo būdas. Kaip ir pastarieji, jos peri ilgai, ir jaunikliai yra apžėlę tankiais pūkais. Vis dėlto Fürbringer'is anatominiais tyrimais stengiasi įrodyti, kad pelėdos nėra kilusios iš bendro kamieno su dieniniais plėšriaisiais paukščiais, bet greičiau yra gimiringos žalvarnėms ir lėliams. Reichenow'as sako, kad „šios hipotezės negalima nei įrodyti, nei atmesti". Toliau Fürbringer'is suranda, kad pelėdų panašumas į dieninius plėšriuosius paukščius esąs vien konvergencijos reiškinys, kilęs dėl panašaus mitybos būdo. Dementjev'as yra nuomonės, kad daugelis pelėdų

kūno ypatybių vis dėlto negali pateisinti šių pažiūrų ir kad giminystės santykiai tarp dieninių plėšriųjų paukščių, pelėdų ir žalvarnių reikalauja dar naujų duomenų. Todėl mes šiuo reikalu leidžiame sau padaryti mažą nukrypimą nuo Reichenow'o sistemos, priskyrę pelėdų grupę ne dieninių plėšriųjų paukščių būriui, kaip kad daro tas autorius, bet sudarydami atskirą būrį, sekdami Dementjev'u, Gladkov'u ir kt. (1948 m.).

Pelėdos turi daug priešų. Nekalbant apie gana nekaltą neapykantą, kurią jai reiškia smulkūs paukšteliai, jas dažnai persekioja vanagai ir sakalai, apie ką liudija dažnai randamos nupeštų pelėdų plunksnos. Kadangi sakalai ir vanagai medžioja vien dienos metu, tai tenka manyti, kad pelėdos esti pagaunamos arba ankstį rytą, arba vakare, dar ne visai sutemus. Bet, tur būt, pikčiausias pelėdų priešas yra žmogus. Pelėdų keista išvaizda, savotiška fizionomija su didelėmis akimis sukelia žmonėse, ypač mažos inteligencijos asmenyse, neapykantą, net pasibaisėjimą jomis. Jų balsus, keistai aidinčius nakties tyloje, prietaringi žmonės laiko nelaimės pranašyste. Tad ir daugelis medžiotojų nesusilaiko nepaleidę šūvio į pelėdą, jei tik ji pasirodo tinkamu atstumu, o kaimo vaikai mielu noru plėšia jų lizdus ir kankina jauniklius. Čia yra viena didžiausių klaidų, kurias žmogus daro paukščių atžvilgiu, nes pelėdos, sulesdamos daugybę smulkių žvėriukų, ypač pelių, yra vieni iš naudingiausių žmogui paukščių. Geyer v. Schweppenburg'as, ištyręs Vokietijoje 21 654 pelėdų išvamas, jose rado 53 370 stuburinių gyvūnų likučių, jų tarpe 73,60% pelių, 23,68% kirstukų, 1,68% smulkių paukščių, 0,45% varlių, 0,35% kurmių, 0,12% šikšnosparnių ir 0,06% įvairių kitų gyvūnų.

Visame pasaulyje priskaitoma 133 pelėdų rūšys. Jos dalijamos į dvi šeimas: tikrosios pelėdos, *Strigidae* ir liepsnotosios pelėdos, *Tytonidae*.

Šeima. **TIKROSIOS PELĖDOS.** *Strigidae*

Kaukolė apvalaina, orbitos didelės, raktikauliai pneumatiniai, krūtinkaulio užpakaliniame krašte yra 2 poros išpiovų. Snapas stiprus, smarkiai riestas. Ausys, o kartais ir atitinkama dalis kaukolės, nesimetriškos. Postembrioninėje raidoje tik pūkinis apdaras būna vienas, o antrą sudaro mesoptile.

Baltoji pelėda. *Nyctea scandiaca* (L.)

XCII pav.

Est. *lume—öökull.* Latv. *baltā pūce.* Lenk. *sowa biała.* Rus. *sova bielaja.* Vok. *Schneeule.*

Baltoji pelėda viena didžiausių mūsų pelėdų, tokio ūgio kaip didysis apuokas. Visa arba beveik visa balta. Gana maža galva. Veikli dienos metu.

Seni patinai yra grynai balti, kartais be jokio tamsaus rašto, bet dažniau su tam tikra juosvo rašto priemaiša. Galima užtikti visus pereinamuosius laipsnius nuo grynai baltų paukščių iki tokių, kur vyrauja pa-

grindinė balta spalva, išmarginta skersinio raibumo. Tuomet tik skruostai, gerklė, kojos, pauodegys esti grynai baltos spalvos. Patelės turi daugiau tamsių spalvų ir, rodos, niekuomet nėra grynai baltos, bet senesniame amžiuje darosi baltesnės. Kojų ne tik pirštai, bet ir padai apaugę labai tankiomis ir ilgomis plunksnomis. Iš šių savotiškų apavų kyšo tik aštrūs tamsūs nagai. Snapas juosvas, rainutės geltonos aukso pobūdžio spalvos.

Jaunieji paukščiai turi dar mažiau baltos spalvos, ir jų apdare ji užima tiek pat vietos, kaip ir juosvoji.

Kūno ilgis 600—650 *mm*; sparnų tarpugalis 1410—1485 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 395—415 *mm*, patelės 425—460 *mm*, vieno Lietuvoje nušauto patino 380 *mm*. Sveria apie 2 *kg*.

Baltosios pelėdos gyvenamas plotas apsupa visą šiaurės ašigalį Europoje, Azijoje ir Š. Amerikoje. Europoje ji peri Skandinavijoje; šiaip gyvena Jan Mayeno Žemėje, Špicbergene (čia, atrodo, neperi), Prano Juozapo Žemėje, Vaigače, Kolos pusiasalyje, Šiaurės Europos ir Sibiro tundroje. Veisimosi laiku esu užtikęs jų Šiaurės Murmane, netoli Petsamo. Pasak Hartert'o, kartais peri iki „Baltijos provincijų", gaila tik, kad tas autorius nenurodo tikslesnių duomenų.

Tyzenhauz'as apie baltąją pelėdą pateikia šiuos duomenis: „Mūsų krašte pasirodo vėlai rudenį, išbūna per žiemą, pavasarį išskrenda. Yra atsitikimų, kad jų užmušdavo vasaros metu; iš to galima būtų manyti, kad jos peri Lietuvoje. Laikosi žemose, krūmais apaugusiose vietose. Pallas'as mini mažesnę šios pelėdos veislę, visai baltą, retais tamsiais taškeliais apibarstytą, vos tik 0,75 paprastos baltos pelėdos svorio. Tokios veislės du paukščius teko man matyti Vileikos apskr., Adutiškių kapitulos dvare; abu buvo už paprastuosius paukščius daug mažesni, balti kaip sniegas, su smulkiais sukepusio kraujo spalvos taškeliais, kai kur gana simetriškai ant viso kūno išsidėsčiusiais. Deja, pakabintos jos virš klojimo vartų nuo liepos mėnesio kaitrų ir kirmėlių taip pagedo, jog negalėjau išgelbėti nė liekanų šių retų paukščių, kurie buvo gal ne tik atskiros veislės, bet ir atskiros, ligi tol nežinomos, rūšies"[1].

Baltosios pelėdos apsilanko Lietuvoje tik žiemos metu, tačiau ne kasmet galima jų matyti. Daugumas autorių teigia, kad kai kurie metai esą ypatingai gausūs šių paukščių, o kitais jų visai nepamatysi. Turiu įspūdį, kad pastaraisiais metais šis paukštis labai retai Lietuvoje pastebimas. Taczanowski's sako, kad jų pasitaiko Suvalkų krašte dažniau, negu Lenkijoje. Thienemann'o teigimu, Neringoje ji yra nepaprastas reiškinys, nepalyginti retesnis, negu raiboji pelėda ir, apskritai pastaraisiais laikais ji ten nepastebima. Rytiniame Kuršių marių krašte pasitaiko dažniau.

Aplamai rudenį šis paukštis atlieka tolimas keliones į pietų kraštus, pasiekdamas net Prancūziją, Belgiją, Olandiją, D. Britaniją, Daniją, retkarčiais net Kroatiją ir Azorus; Europos rytuose pasiekia net Kaukazą, o Azijoje — Indiją, Usurio kraštą ir Japoniją.

---

[1] Tokios veislės (porūšio) nei Dementjev'as, nei kiti autoriai nemini. Spėju, kad čia būta senų patinų, kuriems yra būdinga smulkūs taškeliai.

Baltoji pelėda yra vienas ištvermingiausių paukščių šalčio atžvilgiu, nes dažnai žiemoja savo tėviškėje, kaip Naujojoje Žemėje, Grenlandijoje ir kitur. Kad ji gali gerai pakelti didelius šalčius, matyti iš jos puikaus šilto žiemos apdaro, kokį vargu turi kuris kitas paukštis. Būdama tundrų gyventoja, ir mūsų krašte ieško plačių lygumų, t. y. didelių laukų, ganyklų, pelkių ir kt. Ten galima jų pamatyti tupinčių žemai ant ežiaženklių, didelių akmenų krūsnių, tvorų, kuriomis tveriamos ganyklos. Jei laukas labai lygus, ji nutupia atskiruose senuose medžiuose, kurie čia dažnai auga viduryje laukų. Vieną sykį mudu su broliu, dar būdami vaikai, apie 1896 m., kalėdų išvakarėse medžiodami Lebiodkos ūkyje, pamatėme dvi visai baltas pelėdas, nutūpusias lauke, dviejose artimose kriaušėse. Kadangi važiavome rogutėmis, bandėme prie jų privažiuoti, bet jos buvo labai baikščios ir, palydėtos kelių mūsų šūvių, laimingai nuskrido.

Jos turi paprotį, patupėjusios keliolika minučių, nuolat kilti į orą ir, apsukusios keletą ratų, vėl nutūpti įprastoje vietoje. Pažymėtina, kad jų polėkis nėra toks tylus, kaip kitų pelėdų. Priešingai, jos sparnais sukelia tokį šlamėjimą, kaip dieniniai plėšrieji paukščiai, nes jų plasnojamosios plunksnos yra tvirtos ir kietos. Jų balsas yra kurkiamas, kartais jis šiek tiek panašus į šuniuko lojimą. Pasak Naumann'o, tuose kraštuose, kur žmogus jas mažai persekioja, jos lydi medžiotoją, tikėdamos pagauti jo pakeltus gyvūnus arba jam iš panosės pagriebti pašautą paukštį ar kt. Grenlandijoje, esą, jos artinasi prie sodybų, ir ten jų daugiausia galima užtikti. Mūsų krašte žinau vieną atsitikimą, kai žiaurią 1929 m. žiemą viena baltoji pelėda vis lankėsi Kamarūnų ūkyje, apie Leipalingį, pagaliau buvo nušauta ant klojimo stogo ir atsiųsta mūsų muziejui, kur ir tebėra.

Tundrose baltoji pelėda minta daugiausia lemingais ir žvyrėmis (baltaisiais tetervinais). Atskridusi į mūsų kraštą, gaudo daugiausia lauko peles, kurmius, atsitiktinai kiškius ir kurapkas. Minėtojo Kamarūnų paukščio skilvyje buvo kurapkos likučių; mat, tą žiemą dėl nepaprastų šalčių kurapkos buvo labai išvargusios ir skverbdavosi į ūkio trobesius. Kaip ir kitos pelėdos, ji minta tik visai šviežiu maistu.

Lizdą krauna tundroje lygioje vietoje, nežymioje duobutėje. Ją iškloja viržiais ir šiek tiek plunksnomis. Deda 4—6, kartais net iki 10 kiaušinių, visai baltų, 57,3×45,1 *mm* dydžio. Šiaurės tautos godžiai ieško baltosios pelėdos kiaušinių maistui, taip pat medžioja ir pačias pelėdas, kurių mėsa tinka valgyti. Gal būt, čia ir yra toji priežastis, dėl kurios šis paukštis vis retėja.

Šią pelėdą, pasak Pallas'o, labai gerbia totoriai. Mat, esama legendos, kad didysis mongolų vadas Čingischanas savo valdymo pradžioje kartą, priešo vejamas, buvęs priverstas pasislėpti meldynuose. Priešai ieškoję jo netoli tos vietos, kur jis buvo pasislėpęs, iš krūmo pakėlę baltąją pelėdą, o žinodami, kad tai yra baikštus, nepakenčiąs žmogaus artumo paukštis, liovęsi ieškoję. Taigi pelėda išgelbėjusi jam gyvybę. Todėl mongolų kunigaikščiai baltąją pelėdą padarė valstybės ženklu, ir ligi šiol Perekopo tvirtovės vartų akmenyje tebėra iškaltas jos atvaizdas, kaip Čingischano kilmės valdovų ženklas.

Didysis apuokas, žiūras. *Bubo bubo* (L.)

Spalvotas pav.

Est. *kassikull.* Latv. *ūpis.* Lenk. *puhacz.* Rus. *filin.* Vok. *Uhu.*

Apie 15 porūšių. Didesnėje vakarinėje Europos dalyje gyvenantis porūšis yra *B. b. bubo* (L.), jam priklauso ir Lietuvos paukščiai.

Didysis apuokas visų didžiausia mūsų pelėdų, todėl nesunku ją pažinti. Vyrauja joje rudoji spalva, ant galvos pora ilgų, iš plunksnų sudarytų „auselių". Akys didelės, ugnies spalvos. Skrisdamas ilgai sklando, laikydamas sparnų galus aukščiau horizontinės linijos, protarpiais keliskart suplansnoja sparnais ir vėl sklando. Ūbauja: „uhuhu-u".

Didysis apuokas atrodo žąsies didumo, iš tikrųjų yra daug mažesnis, tik gausios plunksnos padaro jį tokiu dideliu paukščiu. Viršugalvis, sprandas, nugara palšai rudi, juosvu išilginiu ir skersiniu raštu; apačia šviesesnė, išilginėmis dėmėmis, kurios pilvo link darosi vis siauresnės, o kartu čia prisideda švelnūs skersiniai dryželiai. Skruostai palši, išbraižyti plonais spinduliškai sutvarkytais dryželiais ir plonais koncentriniais ratais. Pasmakrė balta. O ties kiekviena akimi iš ilgų plunksnų sudaryta juodos spalvos ąuselė su šviesesniu vidiniu kraštu. Plasnojamosios plunksnos galuose juodos, šiaip rudai ir juodai skersai išmargintos; maždaug tokio pat rašto ir uodegos plunksnos. Kojos apaugusios plunksnomis iki pirštų pamatų (CIV pav.) ir švelniai skersai dryžuotos. Snapas ir nagai juodi. Rainutės puikios oranžinės ugnies spalvos. Patelė už patiną šiek tiek didesnė, šiaip, nuo jo beveik nesiskiria. Kūno ilgis 650—700 *mm;* sparnų tarpugalis 1550—1760 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 420—470 *mm,* patelės 450—495 *mm,* Lietuvos paukščių vieno patino 415 *mm,* vienos patelės 460 *mm.* Patinas sveria apie du, patelė du su puse kilogramo. Vienas Lietuvos patinas — 1400 *g.*

Jaunikliai molinės spalvos, švelniais skersiniais dryželiais.

Didysis apuokas gyvena visame palearktiniame rajone, išskyrus Japonijos salas, aptinkamas visos Europos daugiausia kalnuotuose ir miškinguose kraštuose, Afrikos šiaurėje, didesnėje Azijos dalyje. Europoje randamas Skandinavijoje, Kolos pusiasalyje, pietinėje Archangelsko krašto dalyje, pietuose iki Charkovo, Poltavos, Craikijos, pietinės Italijos, Sicilijos, vakaruose iki Ispanijos, kur gyvena skirtingi porūšiai. Nėra jo Danijoje, Olandijoje, D. Britanijoje.

Kai kuriuose Europos kraštuose didžiųjų apuokų pastaraisiais laikais buvo žymiai sumažėję, nors, pvz., Vokietijoje, gamtos apsaugos įstatymu jis buvo griežtai globojamas, bet 1938 m. buvo bepriskaitoma vos 100—110 perinčių porų, iš jų nemaža Kuršių marių pakraščiuose. Latvijoje ir Estijoje jis yra retas. Lenkijoje irgi didelė retenybė, bet pasitaiko kai kur dešiniame Vislos krante (J. Stolzmann'as, 1921 m.). Dažnesnis Baltarusijoje, ypač Poliesėje.

Lietuvoje, senų patikimų eigulių duomenimis, didieji apuokai buvo gana paprasti paukščiai, maždaug prieš 50 metų, Gudų ir Rūdininkų giriose. Pasak prityrusio Gudų Girios medžiotojo eigulio Tamošiaus Gaidžio,

DIDYSIS APUOKAS

XCII. BALTOJI PELĖDA — *NYCTEA SCANDIACA* (L.); patelė

XCIII. MAŽASIS APUOKAS — *ASIO OTUS* (L.)

XCIV. BALINĖ PELĖDA — *ASIO FLAMMEUS* (Pontop.)

XCV. APUOKĖLIS — *OTUS SCOPS* (L.)

apie 1890 metus didžiųjų apuokų pasitaikydavo aplink Musteikos kaimą. Ten, kaip tik Musteikos pelkėtame aukštupyje, yra tamsių aukštų alksnynų, užverstų kelmais ir žagarais, labai tinkamų šiems paukščiams. Jie taip pat perėdavo Eidukynės miške, tarp Musteikos ir Marcinkonių kaimų. Rodos, dar daugiau jų buvo Rūdininkų Girioje, kur tinkamų jiems senų alksnynų, maišytų su tamsiais eglynais, būta visame Merkio upyne, ypač Senųjų ir Naujųjų Macelių, Žagarynės ir Pirčiupio apylinkėse. Buvęs Vilniaus medžioklės draugijos jėgeris K. Jurgelevičius 1914 metais pasakojo man, kad senais laikais, maždaug apie 1890 metus, didžiųjų apuokų būta ten labai daug ir jam pačiam tekdavę rasti jų lizdų ant žemės, pelkėtose vietose, tarp žagarų ir kelmų. Kokios priežastys privertė apuoką iš mūsų krašto išnykti, man neaišku, bet atrodo, kad žmogaus persekiojimas negalėjo suvaidinti didelio vaidmens. Greičiau čia turėjo reikšmės bendri krašto gamtos pakitimai, pvz., miškų ploto sumažėjimas, faunos nykimas ir kt.

Naujesniais laikais apie apuoką duomenų turiu labai nedaug. Lazdijų girininkas Sinkevičius pranešė, kad netoli jo pasodos, apie Šeštokų stotį, 1926 m. pavasarį naktimis dažnai buvę girdimi didžiųjų apuokų balsai. Jo eiguliai pasakojo, kad seniau jie buvę radę lizdą ant žemės po kelmu, bet 1928 m. apuokai ten visai išnykę. Aš pats esu gavęs du apuokus: iš jų vienas (patelė) buvo kažkieno sužeistas ir vėliau pagautas Alytaus apylinkėse ir ilgesnį laiką auginamas nelaisvėje, paskui man perduotas 1926.VII.8. Kitas buvo nušautas 1921.XII.21 Panevėžio urėdijos, Pajuostės girininkijos, Pakalnės miške. Abu tie egzemplioriai tebėra Kauno Zoologijos muziejuje. 1954 m. sausio mėnesį esu gavęs paukštį iš Varėnos apylinkių. Jis taip pat yra Kauno Zoologijos muziejuje. Vienas paukštis buvo rastas negyvas ant plento, netoli Vilkaviškio. Spėjama jį užsimušus į mašinų prožektorius.

Didysis apuokas mėgsta ramias, žmonių mažai lankomas vietas, todėl gyvena kalnuose, kur stačios uolos su urvais ir plyšiais teikia jam saugių vietų. Lygumoje apsigyvena miškuose, ypač senuose eglynuose bei alksnynuose, netoli vandenų ir pelkių, kur tikisi apsčiai rasti didesnių medžiojamų paukščių. Jo išvaizda yra didinga, laikosi stačiai su atlenktomis į šonus „auselėmis"; jo didelis ūgis, baisiai ginkluotos kojos, stiprus riestas snapas, o visų labiausiai reikšmingos, ugningos akys, daro žmogui savotišką įspūdį, o visiems gyvūnams įvaro baimės. Įpykęs daro keistas pozas: pasišiaušia taip, jog atrodo dukart didesnis, išplėsdamas viršum savęs sparnus ir prisidengdamas jais, nelyginant stogeliu, tūpčiodamas vietoje, mirkčiodamas akimis ir kalendamas snapu. Ištisą dieną tupi pasislėpęs tankiame medyje; net žmogų prisileidžia arti, jei tik yra tikras, kad jis jo nemato, bet, sykį pakeltas, antrą sykį jokiu būdu nebeprisileidžia. Per varomąsias medžiokles, pakeltas miške, skrenda žemai tarp medžių. Nakties metu aplanko pievas, miškų pakraščius, laukus, kur tikisi rasti laimikį. Jo fizinė jėga ir drąsa atitinka jo išvaizdą, ir vargiai kuris paukštis drįsta su juo kautis, o pats jis neretai puola už save didesnį grobį, pvz., kiškius, jaunus stirniukus, kates. Taczanowski's aprašo

šį įvykį, kurį jam pranešė „šaunus Lietuvos medžiotojas A. Vankovičius"; sykį Minsko gubernijoje, miške, kur groję keliolika kurtinių, jo akivaizdoje apuokas puolęs grojantį patiną, nuvaręs nuo šakos ir nuvijęs taip toli, jog negalima buvę patikrinti, kas vykę toliau. Todėl keletą metų iš eilės kurtiniai čia nesusirinkdavę tuoktuvių.

Vis dėlto svarbiausias didžiojo apuoko maistas — tai maži ir vidutinio dydžio žvėriukai; pelės, žiurkės, kiškiai, triušiai, ežiai, voverės, katės, o išimtiniais atvejais stirniukai, toliau, paukščiai, daugiausia, varnos, ropliai ir varlės, dideli vabalai ir kiti vabzdžiai. Kartais puola jis miegančius kitus plėšriuosius paukščius ir pelėdas. Kartais, apsigyvendamas netoli garnių kolonijų, plėšia lizdus. Schäffer'io 1932 m. duomenimis, 90% jo maisto sudaro pelės ir tik 3,4% žmogaus medžiojamųjų gyvūnų. Iš to matyti, kad medžioklinėje literatūroje dažnai įrodinėjama didžiojo apuoko žala yra labai perdėta.

Didysis apuokas, pasirinkęs tinkamą vietą, peri ten daugelį metų, skelbdamasis dažnu ūbavimu. Atrodo, kad poros nariai yra labai prisirišę prie vienas kito ir nepersiskiria, gal būt, visą gyvenimą. Nesama tikrų duomenų, kada mūsų krašte jie pradeda dėti kiaušinius, bet galima manyti, kad kovo mėnesio pabaigoje. Šiam reikalui jis parenka gatavus kitų didelių paukščių lizdus, pvz., suopių, kranklių, erelių; juos naudoja be jokių pataisų ir papildymų, todėl per vieną sezoną jie taip susidėvi, jog antrais metais niekam netinka. Užėmusi lizdą, patelė dažnai iškasa ten tokį didelį įdubimą, kad tupint jos visai nematyti. Dažnai lizdą krauna ant žemės, tarp suverstų medžių, žagarų arba raistų tankumyne, paprastai gana aukštai ant kupsto arba ant sutrūnijusio kelmo. Neretai, pasirinkę lizdą medyje, apuokai neapskaičiuoja jo tvirtumo, todėl pasitaiko, kad lizdas neišlaiko sunkumo ir sugriūva su pirmaisiais kiaušiniais arba jaunikliais. Po tokio nelaimingo atsitikimo, jei tik būna ne per vėlai, paukščiai krauna antrą lizdą. L. Jezersko duomenimis, didysis apuokas 1955.IV.30 rastas beperint Druskininkų miškų ūkyje, prie Latežerio, maždaug per 16 *km* nuo ežero. Čia auga beveik gryni pušynai, vieta nežymiai kalvota, kalvelės 2—3 *m* aukščio. Lizdas buvo gana atviroje vietoje, ant kalvelės, prie pušies kamieno rytų pusėje. Perintis paukštis prisileido per 10 *m*, o dar arčiau priėjus, pakilo ir nutūpė apie 50 *m* toliau nuo lizdo, aukštoje pušyje. Lizde buvo 2 balti kiaušiniai; jų dydis 59,8×48,7 *mm* ir 61,9×50,1 *mm*, svoris 67,5 *g* ir 70,5 *g*. Perintis paukštis į lizdą dar nebuvo grįžęs po 2 val. Kiaušiniai jau buvo šalti. Vis dėlto iš kiaušinių V.6 išsirito jaunikliai. Tuo laiku čia skraidžiojo krankliai, ir V.9 lizde jauniklių jau nebuvo. Atrodo, kad juos sunaikino krankliai.

Dažniausiai deda 3 kiaušinius, rečiau 2, 4 ar net 5 apvalius, visai baltus, su gana aiškiais nelygumais lukšte. Jų vidutinis dydis 60×49,7 *mm*. Kiaušinius deda kas dvi tris dienos. Peri tik patelė, o patinas nešioja jai maistą. Laimikiui perduoti paukščiai turi pasirinkę patogų medį, arba maistas esti perduodamas lizde.

Po 35 dienų iš kiaušinių išsirita jaunikliai, apaugę balzganais su palšu atspalviu pūkais, bet greit ant pečių pradeda atsirasti tikros plunksnos.

Abudu tėvai nešioja vaikams maistą ir teigiama, kad lesina punktualiai pirmą kartą tarp 3 ir 4 val., antrą sykį tarp 20 ir 21 val. Jaunikliai lizde išbūna iki 5 savaičių, bet, dar prieš galėdami paskristi, iššliaužia iš lizdo ir slapstosi artimuose tankumynuose, išmindami daugybę takų žolėse, kaip jauni vilkai ir lapės. Kai kada, jei šeimyna esti dažnai trukdoma, seniai perneša vaikus į kitą vietą.

Jau ir paprastu laiku didžiojo apuoko girdimas balsas padaro žmogui ypatingą įspūdį, o dar labiau, pavasario pradžioje, kai šie paukščiai esti labai veiklūs ir triukšmingi. Jie baisiai gaudžia, ypač jei kartu šaukia keli paukščiai, žvarbiai spiegia, kartais ir kalena snapu, visa tai nakties tamsoje prietaringą žmogų gali nejaukiai nuteikti. Pati aplinka, kur tie balsai dažniausiai girdimi, tamsūs miškai, neprieinami raistai, senų pilių apleisti griuvėsiai, dar padidina įspūdį. Tai galima manyti, kad senovėje, kai mūsų kraštą supo tamsios girios, apuokas, visur paplitęs paukštis, galėjo labai paveikti liaudies vaizduotę. Gal būt, tos pasakos apie vaiduoklius, apie piktųjų dvasių naktinius žygius ir yra kilusios girdint apuokų balsus, prietarų pilnais laikais.

Didžiųjų apuokų dažnai aptinkama zoologijos soduose ar šiaip pas paukščių mėgėjus. Juos laikyti nesunku, nes jie pasitenkina bet kokia mėsa, be to, gali ilgai badauti ir nebūtinai kasdien reikalauja savo kąsnio. Antra vertus, su apuokais dažnai medžiojamos varnos ir vanagai. Savo veikale Heinroth'as įdeda pilną pasigėrėjimo straipsnį, kuriame aprašo jo auginamus apuokus. 1—2 savaičių amžiaus jaunikliai buvo paimti iš lizdo ir auginami namie padarytame dirbtiniame lizde. Paūgėję, būtent, vieno mėnesio amžiaus, jie sulesdavo po vieną didelę žiurkę 400—500 *g*, atmesdami visus jos vidurius, bet prarydami kaulus ir plaukus, kurie paskui būdavo išmetami išvama, svėrusia iki 50 *g*. Jie būdavo labai ramūs vidudienį, o veikliausi vakare ir nakties pabaigoje. Jie laisvai ir vikriai skraidydavo kambaryje ir mielai tūpdavo ant savo globėjo peties ar rankos; esant šiltam orui, mėgdavo maudytis, taip pat jiems patikdavo, kai juos apipurkšdavo vandeniu, sudarant lyg dirbtinį lietų.

Medžioklė su didžiuoju apuoku yra nepaprastai patraukli ir pamokanti. Pasidaręs paslėptą palapinę, kad iš jos galima būtų patogiai į visas puses šaudyti, medžiotojas pasiima į pintinę savo prijaukintą apuoką ir už kojos pririša prie tam tikro pastato taip, jog jis iš tolo būtų gerai matomas. Paprastai jau po kelių minučių pasirodo pirmoji varna, tam tikru riksmu pranešdama visai apylinkei apie pasirodžiusią baidyklę. Tuoj pasirodo antra, trečia ir t. t., bet apuokas maža į jas tekreipia dėmesio. Tik, štai, staiga jo akys įsminga į dangų, jis pats suglaudžia visas savo plunksnas, pasidaro laibas, ilgas — tai reiškia, kad padebesyje pasirodo vanagas, sakalas ar kitas plėšrusis paukštis, kartais dar taip aukštai, kad žmogus vos galėtų jį pastebėti. Artinantis priešui, jo poza pasikeičia: jis pamažu šiaušiasi, lyg pasidarydamas du kartu didesnis, išskleidžia sparnus ir laukia priešo puolimo. Įdomu pažymėti, kad jis nevienodai sutinka įvairius plėšriuosius paukščius, lyg skirtingai įvertindamas kiekvieno jų pavojingumą.

Ši paukščių neapykanta apuokui ir kitoms pelėdoms įvairiai aiškinama: vieni teigia, kad dienos paukščiai keršiją pelėdoms už jų naktinius žygdarbius, kiti mano, kad tuo pasireiškianti dienos paukščių neapykanta naktiniams. Vargiai tegalima sutikti su tais aiškinimais, nes kažin ar paukščiams gali būti žinoma pelėdų nakties veikla, antra vertus, ir pelėdos, taip pat naktiniai paukščiai, puola apuoką nakties metu. Veikiausiai reikėtų manyti, kad keista pelėdų išvaizda, jos didelės ryškios akys ir kitos jų ypatybės sujaudina kitus paukščius ir esti jų puolimo priežastis.

Pastaraisiais laikais įvairiuose Europos kraštuose apuokai sparčiai nyksta. Yra pavojaus, kad būsimosios žmonijos kartos nebematys jo. Pastarųjų laikų tyrimai parodė, kad šis didingas paukštis visai nėra toks žalingas, kaip jį vaizduoja, ypač senesnių laikų, medžioklinė literatūra. Šiais sumetimais Vokietijos gamtos apsaugos centrinė įstaiga išleido įstatymą, teikiantį globą didžiajam apuokui, kartu miškų administracijai buvo išmokamos nemažos premijos už kiekvieną laimingai išperėjusią vaikus apuokų porą. Daug kur dirbtiniu būdu buvo apgyvendinami apuokai tuose miškuose, kur jų seniau būta. Tų priemonių dėka šio gražaus paukščio padėtis Vokietijoje, nors ir pamažu, vis gerėja.

Mažasis apuokas, ausytoji pelėda. *Asio otus* (L.)

XCIII pav.

Est. *korvukas räts.* Latv. *ausaina pūce.* Lenk. *sowa uszata.* Rus. *sova ušastaja.* Vok. *Waldohreule.*

Penki šios pelėdos porūšiai gyvena Eurazijoje, Afrikoje ir Amerikoje. Europoje gyvena *A. o. otus* (L.) porūšis.

Laisvėje mažąjį apuoką lengva pažinti. Jis yra maždaug kuosos didumo, nors dėl savo gausių purių plunksnų atrodo kiek didesnis; labai ilgi sparnai ramioje būklėje ilgesni už uodegos galą; ant galvos pora labai ilgų „auselių"; akys ugninės spalvos.

Nors mažasis apuokas už didįjį daug mažesnis, bet spalvų ir kūno sudėties atžvilgiu taip panašus, jog atrodo lyg jo miniatiūra. Jame vyrauja trys spalvos — juoda, palšai ruda ir balta, labai sudėtingai tarp savęs susiraizgiusios. Sprandas, nugara, pečiai šviesiai rudos spalvos, su išilginėmis tamsiomis dėmėmis ir smulkiu skersiniu tamsesniu raštu; ant pečių keletas stambių baltų dėmių. Skruostai pilkai gelsvi, o skruostų vainikas sudarytas iš skirtingų baltų ir juodų plunksnelių. Ties akimis pora stačių 4—5 *cm* ilgio „auselių", sudarytų iš šešių plunksnų. Pasmakrė balta, o krūtinė ir pilvas gelsvi, su stambiu išilginiu margumu ir kur-ne-kur švelniu skersiniu raštu. Didžiosios plasnojamosios plunksnos rusvos, su skersiniais tamsiais dryžiais ir smulkiu tamsesniu raštu, mažos plasnojamosios ir vairuojamosios, maždaug tos pačios spalvos. Koja, plunksnėta iki pat nagų, šviesiai gelsvos spalvos. Snapas juosvas, rainutės oranžinės, ugninio atspalvio.

Kūno ilgis apie 350 *mm;* sparnų tarpugalis 920—950 *mm;* suglausto sparno ilgis 285—305 *mm,* Lietuvos paukščių 4 patinų 285—312 *mm,* 2 patelių 283—303 *mm.* Sveria apie 300 *g.* Mažieji apuokai spalvos atžvilgiu sudaro daug individualinių skirtumų. Būna tamsesni, šviesesni, rudesni, kartais apačios pagrindinė spalva esti balzgana su vos žymiu geltonumu. Patinai beveik nesiskiria nuo patelių, nebent yra kiek šviesesni.

Jauniklių, pereinamuoju apdaru *(mesoptile),* galva, nugara ir apačia šviesiai pilkos spalvos, su neaiškiais skersiniais tamsesniais dryžiais, aplink akis beveik juodas plotas, tik plasnojamosios plunksnos tokios kaip senių. Jau dviejų mėnesių amžiaus jie pameta pusę šio dryžuoto apdaro, o sulaukę keturių mėnesių, turi tokį pat apdarą kaip seniai. Kitą kartą jaunikliai šeriasi sekančių metų gegužės—liepos mėnesį. Seni paukščiai šeriasi tik nuo rugsėjo iki gruodžio mėnesio.

Visi porūšiai gyvena visoje Europoje ir Azijos rytuose iki Japonijos, Europos šiaurėje iki 68° (Suomija) ir 68° (Uralas); toliau Afrikos šiaurvakarių dalyje, pvz., Tunise, Alžyre, Š. Maroke, Azorų ir Kanarų salose (atskiras porūšis). Mažosios Azijos šiaurinėje dalyje (atskiras porūšis). Pietinė išsiplatinimo riba Azijoje prieina iki Kansu, Sečuano ir Himalajų; Šiaurės Amerikoje (atskiras porūšis).

Mažasis apuokas Lietuvoje neretas paukštis ir atrodo, kad visur peri. Daugiausia vis dėlto rasdavau jų pietinėje Lietuvos dalyje, taip pat Lydos apskrityje. Kauno apylinkėse esu radęs jų perint; vieną sykį Obelynėje visa jų šeima, seni ir jaunikliai, laikėsi sode, o 1938 metais trys pereinamuoju apdaru jaunikliai buvo atnešti į Kauno Zoologijos sodą. Žiemos metu užtikdavau jų labai retai, todėl, man rodos, kad didesnė jų dalis rudenį palieka Lietuvą, pasitraukdama į šiltesnius kraštus pietvakarių kryptimi taip pat, kaip Skandinavijos ir Vokietijos paukščiai.

Rudens metu mūsų krašte šių pelėdų padaugėja, nes laikinai apsistoja, traukiančios iš šiaurės kraštų. Tų pakeleivingų paukščių užtinkama ypač mūsų ir Rytprūsių pajūryje. 1934 ir 1935 m. rudenį Ventės Rage mūsų žieduoti trys mažieji apuokai per dvejus metus buvo atrasti Vokietijoje, Vengrijoje ir Olandijoje. Vienas pietinėje Švedijoje žieduotas apuokas, trečiųjų savo gyvenimo metų kovo mėnesį, rastas Lietuvoje. Antra vertus, šis gausesnis pelėdų pasirodymas priklauso nuo laukinių pelių gausumo, kuriomis jos beveik tik ir minta. Pasak Thienemann'o, Rytprūsiuose Aukštučių girininkijoje, apie Šilėnus, girininkas Pupelis pakėlė apytikriai 100 apuokų apie 30 arų ploto pušyne, o Tischler'is Lazgėnuose per vieną savaitę stebėjo 14—20 mažųjų apuokų vis tame pačiame medyje.

Šie apuokai mėgsta mažus spygliuočių ar lapuočių miškelius, kartais pasitaiko parkuose ir soduose. Dažniausiai užtikdavau jų praleidžiančių dieną žemose šakose, bet gerai pasislėpusių jų tankumyne. Pamatęs žmogų ar šiaip pajutęs pavojų, apuokas elgiasi kaip ir kitos pelėdos, t. y. priglaudžia visas plunksnas, išsitempia kaip pagalys ir atrodo labai plonas, tuomet akys esti primerktos, o galva nuo priglaustų plunksnų įgau-

na kažkokią keistą, lyg katės, išvaizdą. Pakeltas nuskrenda netoli ir vėl nutupia tankumyne. Kartais užtikdavau jų lazdynų krūmuose.

Mūsų krašte jie yra retesni už naminę palėdą, nuo jos skiriasi ir tuo, kad vengia trobesių. Tačiau, didelio šalčio spiriami, atsisako nuo šio papročio ir ieško prieglaudos pavietėse, daržinėse bei kituose ūkio trobesiuose. Taczanowski's mini vieną žiaurią žiemą, dėl kurios daugybė šių pelėdų skverbėsi į ūkio trobesius ir daugybė jų tuomet buvo išnaikinta, nes, nepratusios prie aplinkos, nemokėjo gerai pasislėpti, kaip naminė pelėda, ir lengvai patekdavo į žmonių rankas.

Didelę šio apuoko maisto dalį sudaro smulkūs graužikai. Daugiausia tai rudieji pelėnai *(Microtus arvalis)*, geltonkaklės pelės *(Apodemus flavicollis* ir *Clethrionomys gloreolus)*, žiurkės *(Epimys norvegicus)*, vandeninės žiurkės *(Arvicola amphibius)*. Pirmajai čia paminėtų rūšių tenka net 88% bendro apuoko laimikio (Tinbergen'as, 1932 m.). Labai mažą nuošimtį sudaro kirstukai ir kurmiai. Geyer v. Schweppenburg'as (1906), ištyręs 6000 išvamų, rado 8300 pelėnų likučių. Išimtiniais atvejais jie gaudo paukščius, daugiausia tuos, kurie nakvoja būriais, kaip žvirbliai, žaliukės, startos. O. Uttendörfer'is (1952), ištyręs ausytųjų pelėdų maisto likučius, nustatė 50 827 įvairių stuburinių gyvūnų, jų tarpe 41 652 pelinių graužikų, 7 jauni triušiai, 4673 paukščiai, 9 varlės, 1 žuvis ir 150 vabzdžių. Paukščiai sudaro tik 8%. Iš to aišku, kad nauda atnešama žmogaus ūkiui yra labai didelė.

Iš to, kas aukščiau pasakyta, išeina, kad mažasis apuokas yra vienas naudingiausių paukščių, visiškai nusipelnęs žmogaus globos. Rodos, kad mažieji apuokai, būdami gana silpni ir liekni paukščiai, kartais nukenčia nuo ilgai užtrukusio blogo oro. Vieną sykį 1901 m. balandžio 1 dieną Lebiodkos ūkyje (Lydos apskr.) po kelių dienų siautusios pūgos radau ant sniego du baisiai sulysusius negyvus, bet šiaip nesužalotus apuokus.

Veisimosi laiku, būtent, pradedant nuo kovo mėn. pradžios, jie pradeda daug šaukti, ūbauti savo toli girdimais, gana maloniais balsais, teikiančiais gražiai pavasario nakčiai savotiškos nuotaikos. Patino tuoktuvės pasireiškia ypatingu polėkiu, per kurį jis pliaukši, suglausdamas po savimi sparnų galus, panašiai kaip daro karveliai. Lizdų jie patys nekrauna, bet naudojasi senais varnų, voverių, kėkštų lizdais, net visai nepataisydami jų. Labai retai peri uoksuose. Vis dėlto vieną sykį mūsų sode, kur eglių tankumyne buvo pakabintas didelis iš trinkos padarytas inkilas pelėdoms, jame apsigyveno mažieji apuokai ir išperėjo vaikus.

Lankydamasis Turkmėnijoje, 1948 m. kovo mėn. 27 d. kapinėse, netoli Hadžikumbet, aptikau keletą senų medžių, kur buvo įsikūrusi kovų kolonija. Kartu su šiais paukščiais, jų senuose lizduose gyveno nedidelė mažųjų apuokų kolonija. Iš čia yra kilę keli Kauno Zoologijos muziejaus egzemplioriai.

Deda 4—6, rečiau 7 visai baltus kiaušinius, vidutiniškai 40,2×32,3 *mm* dydžio ir apie 23 *g* svorio; jie dedami pradieniui, bet perimi nuo pat pirmojo, todėl tarp jauniklių lizde esti gana didelis amžiaus ir ūgio skirtumas. Peri tik patelė, o patinas nešioja jai maistą. Tačiau lizdas vis tiek

visuomet stropiai saugomas ir, jei tik patelė laikinai palieka jį, patinas esti netoliese. Po 27—28 dienų iš kiaušinių ima kaltis jaunikliai; jei perint kas nors trukdė, tada reikia dar kelių dienų. Kaip ir kitų pelėdų, jaunikliai apaugę baltais pūkais ir iš pat pradžių „auselių" vietoje turi ilgesnių pūkų kuodelius, iš to galima juos atskirti nuo naminės pelėdos vaikų; praregi tik po 5 dienų. Dabar juos maitina ir tėvas, ir motina, o po 24—25 dienų jie palieka lizdą, bet, prieš išskrisdami, iššliaužia ant artimų šakų ir dažnai tupi ten išsirikiavę. Pakrikę iš lizdo, jie dienos metu ramiai tupi, gerai pasislėpę šakų tankumyne. Temstant jie ima nepaliaujamai šaukti, reikalaudami iš tėvų duoklės. Jų balsas cypiantis ar čirškiantis, leidžiamas periodiškai, lygiais tarpais. Kiekvieno jauniklio jis, savo ruožtu, panašus į nepateptų durų girgždėjimą, ir dėl to susidaro savotiškas pavasario nakties koncertas, trunkąs ištisomis valandomis. Tik pasirodžius kuriam nors seniui, balsų tempas pagyvėja, cypimas sumyšta, susilieja. Seniui, perdavusiam maistą, nutolus, „koncertas vėl tęsiamas".

Tuo laiku palėdų pora sumedžioja nepaprastai daug smulkių graužikų, mat, seniai nepaiso, kiek vaikai gali jų suryti: jei medžioklė gerai sekasi, ir vaikai esti sotūs, visas lizdo pakraštys esti išklotas atliekamomis pelėmis.

Visi, kas tik yra auginę šias pelėdas, su pasigėrėjimu atsiliepia apie jų malonų būdą ir jaukumą. Žinoma, tai daugiausia liečia jaunus, iš lizdo paimtus, paukščius, nes suaugę vargiai taip prijunksta. Duodame čia trumpą ištrauką iš vieno augintojo, laikiusio apuoką, aprašymo, kuris buvo įdėtas A. E. Brehm'o veikale. Paukštis vos aštuonių dienų amžiaus buvo paimtas iš lizdo, išaugintas išgyveno 17 metų. Jis atskirdavo žmones, buvo labai meilus savo šeimininkui ir jo žmonai, daug šaltesnis kitiems šeimos nariams ir aiškiai priešingas visiems svetimiems žmonėms. Vieną sykį pas augintoją apsilankęs žinomas ornitologas Reichenow'as buvo įvestas į kambarį, kur gyveno apuokas. Tas priskridęs tuoj jį puolė, nagais įdrėksdamas kaktą iki kraujo, o paskui ramiai nutūpė ant krosnies. Jis buvo labai įdomus savo žaidimais — žaisdavo ištisomis valandomis, kai tik jį paleisdavo iš narvo, nežiūrint, ar buvo saulėta, ar apsiniaukę. Smagiausia jam buvo draskyti smulkiais gabaliukais mėtomus popieriaus gniužulus. Jis labai džiaugdavosi, jei jį paleisdavo į kambarį. Džiaugsmą rodydavo, sukdamas galvą, supdamas visą kūną, tūpčiodamas ir žaisdamas viskuo, kas jam pasitaikydavo. Nosines, servetes, staltieses stverdavo nagais, norėdamas kur nors paslėpti; pagrobęs, pvz., nosinę pasileisdavo skristi, paskui, nutūpęs sofoje, rūpestingai kišdavo ją į plyšį, snapu ir kojomis. Tačiau, kad ir būdavo labai tuo darbu užimtas, liaudavosi, jei į kambarį šeimininkas įmesdavo popieriaus gniužuliuką. Gražiu, vikriu polėkiu, nepaliesdamas žemės jis stverdavo šį naują žaislą, nunešdavo kur nors ant aukšto daikto ir imdavo pešioti į smulkius gabaliukus. Kai numesdavo antrą gniužuliuką, dar nesudorojęs pirmojo, jis, nepaleisdamas jo, stverdavo koja kitą, o, negalėdamas dėl tos naštos nutūpti, ilgą laiką skrajodavo po kambarį, kol pagaliau nutūpdavo ant grindų. Apsidirbęs su vienu gniužuliukų, prašydavo kito, tai yra, nutūpdavo šeiminin-

kui ant peties arba ant kelių, reikšmingai įsmeigęs į jį akis. Pažymėtina, kad šis apuokas buvo vienodai veiklus ir taip pat gerai matė ir tamsoje, ir šviesoje — tai prieštarauja klaidingai paplitusiai nuomonei, kad pelėdos dienos metu nematančios. Jis labai mėgdavo įsaulį ir nepraleisdavo progos pasišildyti prieš saulutę, plėsdamas sparnus ir atstatydamas čia krūtinę, čia nugarą.

Balinė pelėda. *Asio flammeus* (Pontop.)

XCIV pav.

Est. *soorüts.* Latv. *purva pūce.* Lenk. *sowa błotna.* Rus. *sova bolotnaja.* Vok. *Sumpfohreule.*

Trys porūšiai. Europos ir Azijos paukščiai priklauso *A. f. flammeus* (Pontop.) porūšiui.

Balinė pelėda to paties dydžio, kaip ir mažasis apuokas. Jos tokie pat ilgi sparnai, vadinasi, ilgesni už uodegą, bet už jį šviesesnių spalvų, ypač apačioje vyrauja gelsva (šiaudų) spalva. Polėkis linguojamas kaip lingės, aukštai iškeltais sparnais. Auselės trumpos.

Viršutinėje kūno dalyje vyrauja juosvos plunksnos su palšai rudais kraštais, tik ant pečių ir sparno dengiamųjų plunksnų šie palši kraštai dar gana sudėtingai margi. Plasnojamosios plunksnos irgi palšai rusvos, tamsiai margos; sparno apačia balta, su tamsiais plasnojamųjų plunksnų galais ir keliais tamsiais skersiniais dryžiais. Uodega palšai ruda, su penkiomis ar šešiomis tamsiomis juostomis. Būdingi šiai pelėdai tamsūs, beveik juodi, skruostai, t. y. supąs akį plotas sudaręs vadinamąją „kaukę", o to ploto pakraštys baltas; viršum akių pora trumpų auselių, juodų su baltais kraštais. Kūno apačia balzgana, išmarginta išilginiais siaurais tamsiais dryželiais. Kojų ir pauodegio plunksnos beveik baltos, be margumo. Snapas ir vokų kraštai juodi. Rainutės šviesiai geltonos. Patelės šiek tiek didesnės ir tamsesnės už patinus.

Kūno ilgis 350—400 *mm*; sparnų tarpugalis 1020—1055 *mm*; suglausto sparno ilgis 290—330 *mm*, Lietuvoje rastų trijų patinų 307, 312, 314 *mm*, vienos patelės 323 *mm*. Sveria apie 350 *g*.

Jaunikliai pereinamuoju apdaru iš viršaus yra pilkos žemės spalvos, su skersiniu palšu raštu; apačia šviesiai palša, bet ne marga. Kaukė juoda, ir paakiais po vieną ryškią baltą dėmę. Šeriasi tuo metu, kaip ir mažasis apuokas, bet baigia greičiau. Seniai šeriasi tarp rugpiūčio ir lapkričio mėnesių.

Balinės pelėdos geografinis išplitimas labai didelis; Europos šiaurėje prasideda 70°, o pietuose prieina iki Pirėnų, Italijos, Balkanų pusiasalio, Kaukazo ir Vid. Azijos. Azijoje užima visą palearktinę sritį iki Kamčiatkos, Sachalino ir Anadyrio. Taip pat gyvena Š. Amerikoje ir Havajų salose. Iš Europos kraštų nėra Airijoje ir Pirėnų pusiasalyje. Žiemoja Vidurio Europoje, pietiniame Sibire, Š. Afrikoje ir Indijoje.

Pasak Tyzenhauz'o, mūsų krašte paprasta durpynuose, peri kupstuose ir iš visų mūsų pelėdų vienintelė nežiemojanti rūšis; dienos metu puikiau-

XCVI. LUTUTĖ — *AEGOLIUS FUNEREUS* (L.)

XCVII. PELĖDIKĖ — *ATHENE NOCTUA* (Scopoli)

XCVIII. ŽVIRBLINĖ PELĖDA — *GLAUCIDIUM* PASSERINUM (L.)

XCIX. RAIBOJI PELĖDA — *SURNIA ULULA* (L.)

siai mato ir pakyla į orą iki nepasiekiamų akiai aukštumų. Pats šios pelėdos lizdo mūsų krašte nesu užėjęs, bet šiaip šių paukščių teko dažnai matyti. Daugiausia pasirodo jų Lietuvoje vasaros pabaigoje ir, medžiojant balų paukščius, galima dažnai užtikti. Jos tupi visuomet ant žemės, tarp žolių ir kupstų, pakyla tik varu varomos. Anksti rytą, prieš saulei tekant, ir vakare galima jų matyti skraidant ore ne tik virš balų ir pievų, bet ir virš ežerų, ypač meldais ir nendrėmis apaugusių. Apskritai jos yra labai vikrios, puikūs lakūnai, dažnai ilgą laiką suka ore ratus kaip suopiai arba lingės. Ant žemės moka gerai slapstytis ir, pvz., prieš medžiotoją, susigūžusios tūno duobutėse tarp žolių arba prisiglaudusios prie kupsto, kelmo ir t. t., pakildamos tik tada, kai nėra kitos išeities. Sykį pakeltos darosi baikštesnės ir antrą kartą daug sunkiau prisileidžia per šūvį. Dieną gerai mato ir visu savo laikymusi daro daugiau dieninio plėšraus paukščio, negu pelėdos, įspūdį. Į medžius retai nutupia.

1952 m. pavasarį apsilankęs Kazachstane, Išimo stepėje, aptikau ten labai daug balinių pelėdų. Jos kaip ir lingės buvo matomos ore sukančios ratą ir kaskart puolančios savo grobį iš aukštumos. Ten balinė pelėda kartu su stepine linge vienas paprasčiausių paukščių.

Balines pelėdas turėjau progos stebėti Daugo ežero Papiškių saloje, kur, rodosi, jos peri. Sėdėdamas būdelėje, padarytoje tetervinams medžioti, pavasarį stebėjau nepaprastai gražų jų tuoktuvinį polėkį, kai jos, suplasnojusios keliskart sparnais, paskui, iškėlusios juos aukštyn beveik smailiu kampu ir, linguodamos kairėn, dešinėn, tam tikrą laiką sklandydavo ore, kaip javinė ar pievinė lingė. Kartais jos staiga pasuka, o kitąsyk garsiai suplasnoja, suglaudusios sparnų galus po savimi. Tuoktuvės trunka nuo nakties iki vidudienio ir vėl vakarop iki nakties. Jų balsas gana malonus, toli girdimas „bu bu bu..." arba „au au..." Supykusios jos kalena snapu, kaip ir kitos pelėdos. Lizdą krauna ant žemės, kartais visai lygioje vietoje taip, kad guolis esti žemiau žemės paviršiaus arba kupstuose, prilenktose aukštose žolėse, viržynuose. Tai, atrodo, yra vienintelė pelėdų rūšis, kuri pati sau krauna lizdą. Jis sudarytas iš stambesnės medžiagos, o virš jo pridedama plonų žolių, net žaliųjų dalių, lapų ir t. t.

Kiaušinių esti 4—5, net daugiau, jei yra pakankamai maisto, ypač pelių. Jie yra grynai balti, ilgesni, negu mažojo apuoko, vidutiniškai 39,6×30,7 *mm*, sveria apie 20 *g*. Peri patelė, o patinas eina sargybą. Perėjimas trunka 24—29 dienas. Jei pasirodo žmogus, patinas labai nerimauja, vis skraido virš jo, dažnai apsimeta paliegėliu, stengdamasis atkreipti į save jo dėmesį. Tuomet dažnai girdėti jo savotiškas balsas, panašus į du tris kartus pakartotą mažo šuniuko lojimą; nusileidęs ant žemės, kvaksi kaip antis, cypia ir knarkia. Visą tą laiką patelė ramiai tupi, nerodydama jokio gyvybės ženklo.

Jaunikliai išbūna lizde apie 17 dienų, o 35 dienų amžiaus jau skraido, bet, kadangi iš kiaušinių ritasi kas 1—2 dienos, tai jų amžius nevienodas, todėl ir tarpusavyje skiriasi ūgiu.

Seniai prie vaikų esti labai drąsūs ir puola priešą, net žmogų, garsiai kalendami snapais. Jausdami pavojų, jaunikliai pasislepia žolėse ir tyli, bet šiaip, išgirdę tėvus, tuoj atsiliepia, reikalaudami iš jų sau duoklės.

Svarbiausią balinės pelėdos maistą sudaro pelės, todėl metais, kai gausu pelių, jų susirenka mūsų krašte daug, ir ilgai užtrunka. Šiaurės kraštuose jų esminį maistą sudaro lemingai. Kiek jos sunaikina pelių, rodo šie apskaičiavimai. Gerber'is (1931 m.), ištyręs 160 balinių pelėdų išvamų, jose rado 827 lauko peles, o Peters'as (1935 m.) 429 išvamose — 849 lauko peles. Tik, kai nėra pelių, balinės pelėdos gaudo didelius vabzdžius, smulkius paukščius, o išimtiniais atvejais roplius ir varles. Tad jos priklauso prie mūsų naudingiausių paukščių, kuriuos reikėtų atsidėjus globoti.

Apuokėlis. *Otus scops* (L.)

XCV pav.

Latv. *mazā ausaina.* Lenk. *syczek.* Rus. *sovka, zorka, spliuška.* Vok. *europäische Zwergeule.*

Yra apie šešetą porūšių. Europos vakaruose *O. s. scops* (L.), o rytuose ir Azijos vakaruose *O. s. pulchellus* Pallas. Kur eina šių dviejų porūšių riba, kol kas neaišku. Remiantis tuo, kad vienas paukštis *O. s. pulchellus* buvo nušautas Latvijoje (Grosse ir Transehe), galima tikėtis užtikti jų ir Lietuvoje.

Apuokėlis, tai mažytė, maždaug strazdo dydžio, pelėda, bet dėl plunksnų gausumo atrodanti truputį didesnė. Ant galvos turi „auseles". Spalvos — mišinys juodo, pilko, balto, iš tolo atrodo lyg koks apipelėjęs daiktas. Ore panaši į lėlį.

Visoje viršutinėje kūno dalyje švelnus raštas, sudarytas taip, kad rusvai pilkas dugnas yra nuruožuotas taisyklingais išilginiais plonais juodais dryželiais, be to, ploniausiu banguotu skersiniu raštu. Pakaušyje ir ant sprando gana aiškios apvalios baltos dėmės. Skruostai pilki, švelniais banguotais koncentriniais ratais ir tamsesniu skruostų vainiku. „Auselės" panašios į katės ausis. Apačia pilka, išilginiais juodais dryželiais, šiek tiek stambesniais, negu nugaroje, ir vietomis, ypač krūtinėje, baltomis apvaliomis dėmelėmis. Plasnojamosios plunksnos skersai rainuotos. Uodega pilka, išmarginta šviesiais banguotais dryžiais. Snapas pilkos rago spalvos. Rainutės geltonos.

Kūno ilgis 190—200 *mm;* sparnų tarpugalis 480—500 *mm;* suglausto sparno ilgis *(O. s. scops)* patino 144—160 *mm,* patelės 148—162 *mm.*

Jaunikliai šviesesni ir netokio ryškaus rašto kaip seniai.

O. s. pulchellus porūšis labai panašus, pilkesnis ir paprastai turi labai daug baltų dėmelių viršutinėje kūno dalyje. Jo sparnai truputį ilgesni, būtent, patino 151—164 *mm,* patelės 156—163 *mm.*

Šios rūšies išplitimo sritis apima Vidužemio jūros kraštus (išskyrus Tripolį ir Egiptą), pietinę ir vidurinę Rusiją ir vakarinę Azijos palearktinę dalį. Žiemoti išskrenda į Senegambiją, Abisiniją, Senarą ir Ugandą. Traukimo metu dažnas Sacharos vakarų oazėse, kartais ir Egipte. Iš ar-

timų mums kraštų jos pastebėtos apie 35 kartus Vokietijoje (iš jų vienas egzempliorius buvo nušautas Ramintos Girioje, vadinasi, Lietuvos pasienyje). Lenkijoje Taczanowski's laiko jį rečiausia šio krašto pelėda. Latvijoje sumedžiota vieną kartą. Lietuvoje aš apuokėlio nesu aptikęs ir nežinau nė vieno patikimo fakto, kad jų būtų rasta. Vis dėlto Tyzenhauz'as pateikia duomenų: „Mūsų krašte, nors retai, aptinkamas kiekvienu metų laiku, bet daug mažesnis, vos už žvirblinę pelėdą didesnis. Ar tai skirtinga rūšis, ar veislė nuo vietovės priklausanti, pasakyti negaliu". Kad Tyzenhauz'as rado Lietuvoje apuokėlį, nėra nuostabu, bet sunku patikėti, kad jis čia būtų užtinkamas „kiekvienu metų laiku".

Apuokėlis gyvena mažuose miškeliuose, soduose, tiek kalnuose, tiek dykumose. Minta daugiausia dideliais vabzdžiais, pelėmis, žiurkėmis, varlėmis, driežais, kartais smulkiais paukšteliais, net žuvimis ir vėžiagyviais. Lizdą krauna uolų urvuose, medžių uoksuose, net ir trobesių tamsiuose užkampiuose ir deda 3—6 visai baltus, 31,3×27 *mm* dydžio kiaušinius.

Veisimosi metu girdėti šių paukščių savotiškas balsas, panašus į varlės kūmutės balsą, būtent, „kliu" arba „kuvi". Esant pavojui, jie, nejudėdami atsistoję medžio šakose ar kitur, išsitempia aukštyn, darosi laibi, o kai kada net įstrižoje pozoje, pasidarydami nepaprastai panašūs į seną šaką.

Lututė. *Aegolius funereus* (L.) (*tengmalmi* Gm.)

XCVI pav.

Est. *karvasjalgne kivikull.* Latv. *biksainais apogs.* Lenk. *sowa włochatka.* Rus. *syč mochnonogij.* Vok. *Rauhfusskauz.*

Šešetas rūšių gyvena Europoje, didesnėje Azijos dalyje ir Š. Amerikoje. Europos paukščiai priklauso *Ae. f. funereus* (L.) porūšiui.

Aplamai lututė panaši į pelėdikę, bet dėl plunksnų gausumo atrodo kiek didesnė, taip pat platesne galva. Skrisdama rodo kiek didesnę uodegą. Dažniausiai labai pasitiki žmogumi, prisileisdama net per keletą metrų.

Viršugalvis pilkos pelės spalvos su eilėmis išilginių apvalių baltų taškelių; sprando šonais du balti laukeliai, kur yra daug baltų dėmių. Nugaros vidurys nedėmėtas, bet pečiuose didokos apvalios baltos dėmės. Plasnojamosios plunksnos turi dideles baltas dėmes, vairuojamosios plunksnos su skersinėmis, per vidurį nutrūkstančiomis baltomis juostomis (pelėdikės jos esti palšos ir per vidurį beveik nenutrūksta). Skruostai beveik balti, tik akių artimiausi plotai juosvi. Apatinė kūno dalis balta, su skersinėmis ir išilginėmis pilkomis dėmėmis. Pažymėtina kojos, gausiai apžėlusios tankiomis baltomis plunksnomis iki pat pirštų galų (tuo lututė lengvai atskiriama nuo pelėdikės). Snapas nešvariai gelsvas, rainutės ryškiai geltonos. Nuo pelėdikės lututė skiriasi ir tuo, kad jos ausies angos labai didelės, be to, nesimetringos (pelėdikės šios angos mažos). Manoma, kad ši ausų asimetrija yra susijusi su pelėdų gebėjimu tiksliai nustatyti garso kilmės vietą (Niethammer'is).

Jaunikliai neturi tokių purių plunksnų, kaip kitos pelėdos; pilkai durpinė spalva vyrauja net skruostuose.

Kūno ilgis 250—270 *mm;* sparnų tarpugalis apie 540 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 160—170 *mm,* patelės 165—180 *mm,* Lietuvos paukščių vieno patino 161 *mm,* patelės 176 *mm.*

Lututės gyvenamasis plotas labai didelis. Ji apima Šiaurės ir Vakarų Europą, Sibirą iki Kamčiatkos, Kurilų salas, Š. Kaukazą, Tian-Šanę, Tarbagatajų, Zaisano sritį, Altajų, Kentejų kalnus, Šiaurės Kanzų, taip pat Š. Amerikos šiaurinę dalį. Mūsų kraštui priklausantis porūšis *(Ae. f. funereus)* Europoje gyvena iki 68—69° šiaurėje ir iki Pirėnų ir Balkanų pusiasalio pietuose, o rytuose iki Volgos vidupio, Kazanės ir Ufos.

Lututė yra retas, iš dalies sėslus ar bent žiemojąs paukštis Latvijoje ir Estijoje. Lenkijoje, išskyrus Karpatus, priklauso prie rečiausių paukščių (Taczanowski's). Vokietijoje ji daugiau kalnų gyventojas, bet pavieniui peri ir Rytprūsiuose. Pasak Tyzenhauz'o, mūsų krašte lututė esanti paprastas paukštis, o kartu šis autorius laiko pelėdikę retu paukščiu; šis teigimas vargiai atitinka dabartinę padėtį, nes pelėdikę esu užtikęs Lietuvoje visur, o lututę esu matęs tik kelis kartus. Vieną sykį, 1933 m. spalio 7 d., ekskursuodamas su miškų mokyklų mokiniais Alytuje, užtikau ją pušyne; ji tupėjo kadagio krūme ir prisileido per porą žingsnių. Vieną jos egzempliorių gavau iš Veiviržėnų 1936 m. vasario 5 d. Abu tie paukščiai tebėra Kauno Zoologijos muziejuje.

Lututė nėra visai sėslus paukštis, ir, pvz., Neringoje traukia bemaž kasmet spalio—lapkričio mėnesiais, kartais dar gruodžio mėnesį, neretai užskrenda ant Nidos ir Ventės Rago švyturių. Lietuvoje ir aplamai lygumų kraštuose lututė laikosi maišytų miškų, bet šiaurėje, būtent Novgorodo gubernijoje, užtikdavau jų lapuotuose miškuose. Yra tai tikras naktinis paukštis, praleidžiąs dieną uoksuose arba tankiose spygliuotų medžių šakose, iš kur sunku jį išvaryti, nes labai nenoromis palieka savo slėptuvę. Pavasarį naktimis (kartais jau prieš saulei tekant) girdėti patino tuoktuvių balsas, skambąs, maždaug „dududu", panašiai kaip kukučio balsas, bet pabaigoje pereinąs į švelnų virpėjimą. Šį balsą jis leidžia skrisdamas. Kartais girdimas balsas panašus į šuns lojimą — „vavava".

Lututės minta beveik stuburiniais gyvūnais, daugiausia smulkiais graužikais, kaip laukinėmis ir naminėmis pelėmis, miegapelėmis ir kirstukais, taip pat smulkiais paukšteliais, ypač zylėmis, kikiliais, musinukėmis, strazdais; labai retai lesa varles, o dar rečiau vabzdžius, tuo ir skiriasi nuo pelėdikės.

Peri uoksuose, neretai pasirinkdama meletų ir kitų genių lizdus, kartais pasinaudoja dirbtiniais inkilais. Deda 4—6 baltus kiaušinius, vidutiniškai 32,3×26,3 *mm* dydžio. Rodos, kad peri vien patelė ir perėjimas trunka 25—31 dieną. Jaunikliai po 30 dienų palieka lizdą.

Įvairūs autoriai teigia, kad lututė, patekusi į nelaisvę, lengvai apsiprantanti su nauja būkle ir pasidaranti labai jauki, ir tai ne tik jaunas, bet ir senas paukštis. Ji esti labai švelnaus būdo, nesidrasko ir nežnaibo, duodasi net nešiojama, kai pakiši atsargiai pirštą po nagais. Taczanows-

ki's rašo, kad Sibire vieno medžiotojo auginama lututė pramokusi giedoti kaip gaidys, loti kaip šuo ir pamėgdžioti kitų naminių gyvulių balsus. Tas pats autorius teigia, kad Sibire lututės dažnai įlendančios į spąstus, paspęstus sabalams ir kiaunėms gaudyti, ir dėl to esančios nemėgstamos.

Pelėdikė. *Athene noctua* (Scopoli)

XCVII pav.

Latv. *apogs.* Lenk. *sówka, pójdzka.* Rus. *syč.* Vok. *Steinkauz.*

Visame palearktiniame regione yra vienuolika porūšių. Didesnėje Europos dalyje ir mūsų krašte *A. n. noctua* (Scop) porūšis, be to, dar keturi porūšiai tik Europoje ir Š. Afrikoje.

Pelėdikė ūgiu maždaug prilygsta dideliam strazdui (pvz., amaliniam). Iš viršaus paišai pilka su baltais taškais. Veikli ir dienos metu. Polėkiu kiek panaši į genį arba kuoduotąjį vieversį.

Visa viršutinė kūno dalis yra pilkos spalvos (tokia spalva, kaip naminės pelės), balzganomis dėmėmis ir taškais išmarginta; šis marginys smulkus ant galvos, stambus pečiuose ir sparnų dengiamosiose plunksnose. Plasnojamosios plunksnos tos pačios spalvos, kaip ir nugara, išmargintos rusvai balsvomis dėmėmis. Uodega tamsiai pilka su 4—5 palšais skersiniais dryžiais. Skruostai nešvariai balzgani, tamsesniu koncentriniu debesėliu aplink akis; skruostų vainikas daug tamsesnis. Visa kūno apačia nešvariai balzgana, tamsiai pilkomis dėmėmis. Kojos plunksnėtos iki pat nagų, bet plunksnos retos, o ant pirštų, vietoj tikrų plunksnų, esti tik menki šereliai (skirtumas nuo lututės). Rainutės ryškiai geltonos, snapas gelsvas.

Tarp patino ir patelės, išskyrus patelės didesnį ūgį, nėra aiškaus skirtumo. Kūno ilgis apie 230 *mm*; sparnų tarpugalis 550—580 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 152—160 *mm*, patelės 158—164 *mm*. Sveria 135—198 *g*.

Jaunikliai panašūs į senius, bet jų spalvos sudaro daug mažiau kontrastų. Vietoj baltos vyrauja palša spalva.

Ši rūšis gyvena Š. Afrikoje, Europos šiaurėje iki pietinės Anglijos (kur yra įveista iš Olandijos), Danijos, Latvijos, pietuose iki Pirėnų, P. Prancūzijos, Italijos, Vengrijos, gal būt, Bosnijos ir Serbijos; rytuose, pradedant nuo Pskovo, rytinės Baltarusijos ir Charkovo gyvena skirtingi porūšiai. Nėra jų Sibire, bet vienas porūšis (*A. n. orientalis* Sev.) gyvena Turkestane, net Užbaikalėje ir vienas Š. Kinijoje (*A. n. plumipes* Swinh).

Atrodo, kad kraštuose į šiaurę nuo Lietuvos pelėdikė yra jau retas paukštis. Grosse ir Transehe pažymi, kaip net labai retą paukštį Kurše ir Vidžemėje. Härms Estijos paukščių sąraše visai jos nemini, tik vėliau papildė jį šia rūšimi. Rytprūsiuose E. Christoleit'as laiko ją retu paukščiu, o Hildebrandt'as sako, kad ji „turėtų" perėti apie Šilutę. Neringoje buvo pastebėta Le Roi. Pasak Tischler'io, buvo gauti keli egzemplioriai iš Klaipėdos, Šilutės ir Rasytės.

Tiek Tyzenhauz'as, tiek Taczanowski's teigia, kad pelėdikė Lietuvoje esanti retas paukštis, net retesnis už lututę. Aš su tuo negaliu sutikti, nes pats įvairiose vietose esu dažnai užtikęs pelėdikių ir susidariau įspūdį, kad ši rūšis mūsų krašte gana vienodai ir apsčiai paplitusi, bent Lietuvos pietinėje pusėje. Dažnai jų esu matęs Lydos krašte, Vosyliškių miestelyje ir jo apylinkėse, pvz., Šeibakų kaime, kur jos nuolat peri senoje klevų alėjoje. Prie pat Vosyliškių jos peri senoviniame mūriniame javų sandėlyje. Jos peri taip pat šimtamečiuose beržuose, kuriais apsodintas Lydos vieškelis, ir Kauno Zoologijos muziejus turi vieną egzempliorių, kurį 1904 m. rugsėjo mėn. 15 d. nušoviau netoli Mažeikavo. Jų irgi esu užtikęs Žoludko apylinkių senuose vėjo malūnuose. Taip pat esu matęs Orlios miestelyje, Nemuno krante, net ir Kauno muziejus turi vieną patiną ten mano nušautą. 1910 m. rugpiūčio mėn. 4 d. Rūdininkų Girioje esu jų matęs Žagarynės kaime, Merkio krante. Rodosi, kad jos esančios paplitusios ir pietinėje Suvalkijoje. Esu jų matęs Šeštokų stotyje, Liudvinavo ir Daukšių apylinkėse (vienas mūsų rinkinio egzempliorius nušautas ten 1926 m. balandžio mėn. 6 d. Bambininkų kaime, Simno valsč.). 1921 m. birželio mėn. 12 d. gavau du apsiplunksnavusius jauniklius, išimtus iš lizdo, kuris buvo kaimiečio svirnelyje. Artimiausiose Kauno apylinkėse ši rūšis irgi neretai pasitaiko, pvz., man yra tekę jų matyti Ringaudų kaime senuose trobesiuose ir žinau, kad jos ten perėjo. Taip pat esu gavęs vieną iš Zapyškio, kitą iš Pabaisko, Ukmergės apskr. Šiaurinėje Lietuvoje pelėdikė, rodos, daug retesnė, bet T. Zubavičius matė vieną 1932 m. vasaros metu Biržų apskr., Daujėnų miestelyje.

Pelėdikė yra sėslus paukštis ir tikrų kelionių neatlieka, bet kartais nusibasto gana toli nuo savo gyvenamosios vietos. Paprastai laikosi arti sodybų, ypač kur yra senų trobesių ir senų išpuvusių medžių. Lietuvoje neretai pasitaiko miesteliuose, malūnuose ir kt. Mielai laikosi arti vieškelių, kur pakraščiais auga seni išpuvę medžiai. Dienos metu dažniausiai tupi uoksuose, bet jau popietinėmis valandomis iš jų išlenda ir laukia vakaro atviroje vietoje, kartais skraido dienos metu. Žiemą laikosi daugiausia trobesiuose.

Jos balsas tai keliolika kartų kartojamas „kuik, kuik, kuik..." kaip matyti, susišaukimo balsas. Sujaudinta šaukia „kav, kav, kav".

Minta daugiausia pelėmis ir dideliais vabzdžiais (apie $^1/_3$ maisto), be to, mažiau pasigauna varlių, roplių. Medžioja dažniausiai lygiame lauke, todėl dažnai galima ją matyti skrendant prie pat žemės ir tupint ant kupstų bei žemės grumstų. Didesnę jos gaudomų vabzdžių dalį sudaro degutininkai *(Carabidae)* ir auslindos *(Forficula)*. Kartais jį daro maisto atsargas išpuvusiuose medžiuose.

Jau kovo mėnesio pabaigoje prasideda lytinė veikla. Ji dažnai užtrunka. Kaip ir kitos pelėdos, lizdo jokio nekrauna, o savo kiaušinius deda uoksuose, tiesiog ant puvenų, sienų, ypač plūktinių, plyšiuose, trobesių tamsiuose užkampiuose ir kt. Deda 4—5, retai daugiau, visai baltus, vidutinio dydžio 33,6×28,1 *mm* kiaušinius ir ima perėti, prieš padėdama

paskutinį kiaušinį. Peri vien tik patelė. Perėjimas trunka 28 dienas. Penkių savaičių jaunikliai jau skrenda.

Pelėdikę neretai galima užtikti nelaisvėje. Ji gerai ją pakelia, darosi labai jauki, kalbina savo globėją visokiais balsais, prašosi pakasoma ir apskritai savo įdomiu elgesiu yra labai maloni.

Žvirblinė pelėda. *Glaucidium passerinum* L.

XCVIII pav.

Est. *varblas öökull.* Latv. *apodziņš.* Lenk. *sowa karliczka.* Rus. *syč vorobej.* Vok. *Sperlingskauz.*

Vienas porūšis, *G. p. passerinum* (L.), gyvena Europoje bei Vakarų Azijoje ir vienas, *G. p. orientale* (Tacz.), Azijos rytuose; be to, keletas porūšių yra Š. Amerikoje.

Ši įdomiausia mūsų krašto pelėda yra vos vieversio ūgio, labai judri net ir dienos metu. Būdama sujaudinta, mostiguoja uodega, kaip medšarkė. Polėkiu yra panaši į vieversį, bet jos sparnai apvalesni.

Galvos ir nugaros pagrindinė spalva žalsvai pilka (kaip naminės pelės), su smulkiais, ryškiais taškeliais kaktoje, mažiau ryškiais ir retesniais pakaušyje ir didesnėmis dėmėmis ant nugaros ir sparnų. Skruostai balti su keliais koncentriniais tamsiais ratais. Krūtinė ir pilvas balti su gana retais išilginiais pilkais laibais dryželiais. Uodega pilka, silpnu rusvu atspalviu, su penkiomis ryškiomis baltomis skersinėmis juostomis. Pastaibis visas plunksnėtas, baltos spalvos, pirštai apžėlę baltais, visiškai juos pridengiančiais šereliais. Rainutės geltonos. Kūno ilgis apie 170 *mm;* sparnų tarpugalis 280—300 *mm;* suglausto sparno ilgis 94—107 *mm,* vieno Lietuvos paukščio 106 *mm.* Gerai nusipenėjusios patelės svoris 75 *g.* Patelė skiriasi nuo patino šiek tiek didesniu ūgiu. Jaunikliai pirmais gyvenimo metais jau panašūs į senius, bet turi daugiau rusvo atspalvio nugaroje, ir krūtinė stambesnėmis dėmėmis išmarginta.

Gyvena šiaurės Europos miškuose iki 68,5° Laplandijoje ir iki 62° Urale, toliau Sibire iki Usurio ir Sachalino, bet pradedant Baikalu gyvena skirtingas porūšis (*G. p. orientae* Tacz.). Vakaruose pasitaiko iki Ispanijos, Vokietijoje aptinkama kalnų miškuose ir jos šiaurės rytų dalyje. Italijoje dar randama, bet tik Alpių miškuose; jų yra taip pat Karpatuose. Rusijos pietuose iki žemutinės Volgos ir Kaukazo. Pietinėje savo išplitimo ploto dalyje yra gana retas paukštis, išlikęs kaip reliktas iš ledynų laikotarpio kartu su spygliuočių miškais, panašiai kaip lututė, virbė, juodagalvė didžioji sniegena ir kt. paukščiai (Stegmann'as).

Pasak Tyzenhauz'o, žvirblinė pelėda Lietuvos miškuose nereta, ypač senuose soduose dažnai matoma. Taczanowski's rašo: „Soduose nepastebima, bet Augustavo šiaurinėje dalyje (t. y. Suvalkų krašte) sunkiomis žiemomis prisiartina prie miškinių sodybų trobesių ir kartais juose apsigyvena". Kauno Zoologijos muziejuje tebėra vienas egzempliorius, kurį mano tėvas, dar gimnazistas būdamas, sumedžiojo Vilniui artimose apylinkėse apie 1861 m., o kitą egzempliorių turime iš Molodečnos apylinkių

(sumedžiotas 1934 metų spalio mėn.). Rodosi, kad šis paukštis yra Lietuvoje retas ar, gal būt, dėl slapto gyvenimo būdo retai aptinkamas. Retai jis tepasitaiko ir Latvijoje bei Estijoje, o Rytprūsiuose Tischler'is mini tik tris ten sumedžiotus paukščius. Tai yra sėslus paukštis, retai pasitraukiąs iš savo tėviškės.

Ši graži pelėda yra veikliausia dienos metu. Ji labai judri ir drąsi. Daugiausia puola smulkius paukštelius, ypač didelę duoklę paima iš zylių būrių, toliau pagrobia daug žvirblių, startų, sniegenų ir kitų savo dydžio paukščių, kartais pačiumpa net iš lesyklos. Maisto likučius ji dažnai paslepia tamsiuose užkampiuose ir aplamai, ypač žiemos metu, daro iš smulkių paukščiukų didokas atsargas, sukraudama jas medžių uoksuose ir kitur. Prieš aušrą ir vakare, saulei nusileidus, galima girdėti jų švelnų balsą: tai švilpimas, panašus į sniegenos balsą, bet sudaraąs ilgą eilę, kartais keliolika minučių girdimą. Autoriai rašo, kad šį balsą nesunku esą pamėgdžioti ir prisivilioti patį paukštelį. Peri uoksuose su maža anga, būtent, mažų genių padaryta, deda 4—6 baltus, kaip ir kitų pelėdų, kiaušinius. Jų vidutinis dydis 28,8×22,8 *mm*.

Raiboji pelėda. *Surnia ulula* (L.)

XCIX pav.

Est. *vööt öökull.* Latv. *strīpainā pūce.* Lenk. *sowa jarzębata.* Rus. *jastrebinaja, bierlozovaja sova.* Vok. *Sperbereule.*

Apie trejetą porūšių gyvena Eurazijoje ir Š. Amerikoje. Europoje ir Sibiro vakaruose gyvena *S. u. ulula* (L.) porūšis.

Kas gerai šios pelėdos nepažįsta, užtikęs laisvėje, tikrai palaikys ją paukštvanagiu, kurio ūgio (patelės) ji maždaug yra. Jos apatinė kūno dalis taip pat raiba, kaip paukštvanagio. Ji veikli dieną. Savo polėkiu panaši į mažą sakalą ir panašiai pakimba ore, plasnodama sparnais. Viršugalvis, sprandas, kaklo užpakalinė dalis juosvi, su skersiniais balsvais dryželiais, nugara dar tamsesnė, su didelėmis baltomis dėmėmis, ypač ant pečių. Plasnojamosios plunksnos juosvos su eilėmis skersinių balsvų dėmių, tos pačios spalvos ir uodega su 9—10 skersinių dryžių ir balsvu galu; jos kraštinės plunksnos žymiai trumpesnės negu vidurinės. Skruostai balsvi, o skruostų vainikas juodas, bet nepilnas, t. y. atdaras į priekį, sudaraąs maždaug piautuvo pavidalo juodą dėmę. Visa apačia kartu su pauodegiu balsva, taisyklingais juosvais dryžiais. Koja iki pat pirštų galų apaugusi gelsvai balsvomis plunksnomis. Snapas žalsvai gelsvas. Rainutės ryškiai geltonos.

Kūno ilgis 350—400 *mm;* sparnų tarpugalis 720—730 *mm;* suglausto sparno ilgis patino 225—236 *mm,* patelės 227—243 *mm,* Lietuvos paukščių vieno patino 238 *mm,* vienos patelės 240 *mm.*

Jaunikliai panašūs į senius, bet sprande ir tarpupetėje neturi baltų dėmių, taip pat pauodegys nėra raibas.

C. LAPLANDINĖ PELĖDA — *STRIX NEBULOSA* (Forster)

CI. URALINĖ PELĖDA — *STRIX URALENSIS* Pallas

CII. NAMINĖ PELĖDA L. — *STRIX ALUCO* L.

Raiboji pelėda gyvena šiaurinėje Europoje, Sibire, Altajuje, Tarbagatajuje, Tian-Šanėje ir Amerikos šiaurėje. Europoje randama Skandinavijoje iki 70°, Š. Suomijoje, visoje Rusijos šiaurėje. Atrodo, labai paprasta Leningrado apylinkėse, nes dažnai aptikdavau jų paukščių turguose, bet, rodos, kad Pabaltijo kraštuose neperi.

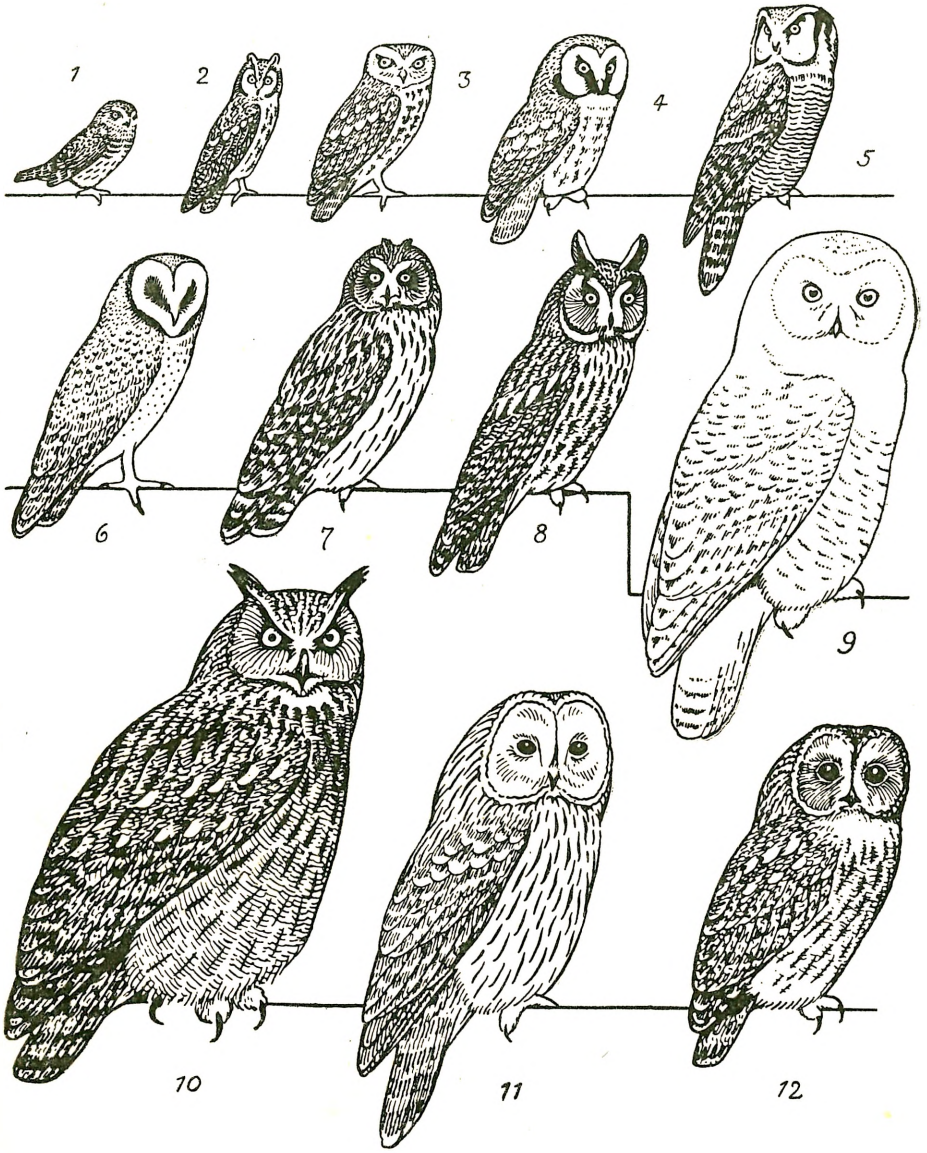

33 pav. Pelėdos: 1. Žvirblinė pelėda, 2. Apuokėlis, 3. Pelėdikė, 4. Lututė, 5. Raiboji pelėda, 6. Liepsnotoji pelėda, 7. Balinė pelėda, 8. Mažasis apuokas, 9. Baltoji pelėda, 10. Didysis apuokas, 11. Uralo pelėda, 12. Naminė pelėda

Apie raibąją pelėdą Tyzenhauz'as rašo, kad ji Lietuvoje esanti paprasta kiekvienu metų laikotarpiu. Iš to galima būtų padaryti išvadą, kad ji mūsų krašte peri. Aš, toli gražu, to negalėčiau pasakyti, nes apskritai

ji pas mus, bent dabartiniu laiku, nėra paprastas paukštis, pasirodo tik rudenį, gal būt, išbūna ir visą žiemą; vasarą nė vieno sykio jos nesu matęs. Tik vieną kartą 1915 m. gegužės mėn. pabaigoje, važiuodamas iš Jašiūnų į Žagarynę, Rūdininkų Girioje, pamatęs tupinčią raibąją pelėdą pušies viršūnėje, lengvai ją nušoviau (šis egzempliorius tebėra Kauno muziejuje). Vis dėlto, galima manyti, kad senovėje raiboji pelėda mūsų krašte perėjo, bet naujesniais laikais nustojo, nes esama davinių, kad net ir Prūsijoje Lietuvos miškuose ji perėjo, bet dabar veikiausiai visai nebeperi. Taigi manau, kad ji, kaip ir dauguma šiaurės gyvūnų, pamažėli traukiasi į šiaurę nuo savo pietinės geografinio išplitimo ribos.

Norėdami duoti supratimą apie šios pelėdos gyvenimo būdą, pateikiame čia Taczanowski'o žodžius: „Ši pelėda ne tik iš vietinių, bet apskritai ir iš visų rūšių pati dailiausia: maža apvali galvutė, ilga uodega, laibas stuomuo, nedidelės akys daro ją panašią į dieninius plėšriuosius paukščius, o apatinės kūno dalies raibumas sugretina ją su vanagais. Savo papročiais irgi į juos panaši. Nesislapsto nuo šviesos dienos metu, nes mato gerai ir toli, bet nėra linkusi toli skristi, nuvyta iš tolo pasirenka vietą, kur turi nuskristi ir nutūpti. Ypač mėgsta būti nedideliuose alksnynuose ir beržynuose. Sibire būdama gausi, laikosi ir miškuose; nesiartina prie žmogaus sodybų, bet kartais naktimis atskrenda į tuščius trobesius paieškoti maisto. Dažniausiai tupinėja sausuose medžiuose ant stavaro arba ant storos šakos, bet labiausiai mėgsta tupėti sauso nulūžusio beržo viršūnėje, kur sunku ją pastebėti[1]. Žmogaus atžvilgiu yra nebaikšti, net labai arti prisileidžia".

Minta pelėmis ir kitais smulkiais žinduoliais, bet kartu išgaudo ir daug paukščių, net už save ne mažesnių. Tyrinėtojai neturi vieningos nuomonės, kuriuo paros metu ji medžioja; vieni teigia, kad ji tai daranti tiek naktį, tiek dieną, kiti tai neigia. Pastarosios nuomonės buvo ir Pallas'as. P. Godlewski'o stebėjimai aiškiai įrodo, kad ši pelėda yra dienos paukštis ir kad medžioja panašiai kaip sakalai ar vanagai. Štai Taczanowski'o aprašomas įvykis. „1877 m. žiemą Kultuke, netoli Baikalo ežero, Godlewski's pakėlė kurapkų *(Perdix barbata)* 12 paukščių, kurie netoliese pakalnėje nusileido. Eidamas prie jų, jis pamatė raibąją pelėdą, tupinčią medyje, toje vietoje, po kuria buvo nusileidusios kurapkos. Jam per daug prisiartinus, pelėda perskrido į kitą artimą medį, o, pakilus pirmai kurapkai, pelėda pasileido vytis, pagavo ir čia pat nusileido ant žemės. Atėjęs tenai, jis rado pasmaugtą, bet dar ne visai sužalotą kurapką, kurią jis atėmė, o pelėda tuoj grįžo į medį, kur buvo likę kitos kurapkos. Godlewski's atėjęs vėl pakėlė vieną kurapką, o pelėda, vėl ją pasivijusi, pagavo, bet vėl laimikis buvo iš jos atimtas. Ši medžioklė ir toliau truko ta pačia tvarka, kol paskutinioji kurapka buvo pagauta. Viskas prasidėjo apie 1 val. po pietų, o paskutinė kurapka buvo paimta temstant. Viso šio būrio kurapkos buvo nupreparuotos".

Apie raibosios pelėdos veisimąsi pateikiame šiuos iš B. Berg'o paimtus duomenis: „Skandinavijos Laplandijoje ji peri daugiausia pušynų ri-

[1] Tikrai ši pelėda turi tas spalvų kombinacijas, kurios yra beržo žievėje.

boje, būtent, kur pušynai pereina į beržyną. Tais metais, kai daug pelėnų, šių pelėdų peri daug gausiau negu kitais metais. Lizdus krauna išpuvusiame medyje arba sename meletos uokse, senose nusilupusiose pušyse arba seno nulūžusio beržo viršutiniame gale; gal būt, ir senuose plėšriųjų paukščių lizduose, bet, tur būt, retai, nes B. Berg'as tokių neužtikdavo. Patiesalui naudojamos uokso puvenos ir truputis pūkų, kurie, be to, prikibę prie uokso krašto, lengvai nurodo, kur esama lizdo. Ilga jos uodega, matyti, labai jai kliudo; kartais įkiša ją į plyšį, paprastai ji kyšo iš uokso. Pelių gausiais metais deda 6—9 (net iki 10) kiaušinius, kitais, maisto atžvilgiu nepalankiais metais 3—4 kiaušinius; šiaurinėje Laplandijoje (įšiauriau speigiračio) pilnos dėtys aptinkamos gegužės 1 dieną, bet gegužės 5 dieną buvo rasta kiaušinių, kurie buvo perėti apie 10 dienų. Vidutinis kiaušinių dydis 40×31,81 *mm*. Jauniklius lesina abu tėvai. Seniai prie lizdo nebaikštūs, ir, žmogui apsilankius, patinėlis gailiai šaukia žvarbiu balsu, kaip sakalas, perskrisdamas iš medžio į medį ir sekdamas žmogų. Jei esti šuo, pelėda vis jį puola; net ir rudenį, tais metais, kai gausu pelių, turint su savim, ypač baltą šunį, galima šių pelėdų daug prišaudyti".

Laplandinė pelėda. *Strix nebulosa* (Forster)

C pav.

Est. *lapi kakk.* Latv. *ziemeļu pūce.* Lenk. *sowa mszarna.* Rus. *sova kamennaja.* Vok. *Lapplandskauz.*

Du porūšiai, iš kurių vienas, *S. n. lapponica* Thunb., gyvena Europoje ir Sibire, kitas *S. n. sakhalinensis* (But.), Sachaline ir Anadyryje.

Laplandinė pelėda viena didžiausių mūsų pelėdų. Ji ūgiu beveik prilygsta didžiajam apuokui. Pažymėtina vikrus polėkis ir ilga uodega. Pelėda yra tamsiai pilkos spalvos, bet labai mažomis geltonomis akimis. Neturi auselių. Laplandinė pelėda yra didingas paukštis, toks skirtingas nuo kitų pelėdų, jog pažinti jį galima iš pirmo žvilgsnio. Skruostai pilki, plonais koncentriniais juosvais ratais, skruostų vainikas sudarytas iš rudų ir juodų ruoželių. Po snapu didelė juoda dėmė. Viršugalvio ir sprando pagrindinė spalva pilka, išmarginta išilginiais juosvais dryželiais ir švelniu skersiniu banguotu, tos pačios spalvos raštu. Tokia pat ir nugara, bet išilginės tamsios dėmės žymiai stambesnės; pečių plunksnose daug baltos spalvos. Sparno dengiamosios plunksnos pilkos su tamsiu raštu, panašiu kaip nugaroje, be to, turi baltų laukelių. Plasnojamosios plunksnos rusvai juosvos, su plačiomis skersinėmis juostelėmis, beveik tų pačių spalvų ir uodega. Visa apačia šviesiai pilka, su išilginėmis didelėmis tamsiomis dėmėmis, tik kur-ne-kur, ypač pilvo šonuose, matyti ir skersinis raštas. Pauodegys baltas, su tankiu tamsiu banguotu skersiniu raštu. Kojos tankiai plunksnėtos iki pat pirštų galų, nešvariai balsvos, su skersinėmis tamsesnėmis dėmėmis. Snapas geltonas, kaip vaškas. Rainutės geltonos gintaro spalvos. Nagai juodi. Kūno ilgis apie 650 *mm*; sparnų tarpugalis apie 1400 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 426—455 *mm*, patelės 435—465 *mm*, vienos Lietuvos patelės 435 *mm*.

Laplandinės pelėdos tėviškė labai plati: Š. Skandinavija, Suomija, Rusijos šiaurė (Pskovo, Smolensko, Novgorodo, Jaroslavlio, Archangelsko, Vologdos, Kirovo sritys), Sibiras ir Sachalinas. Atskiras porūšis gyvena Š. Amerikoje.

Estijoje ir Latvijoje reta, bet vieną sykį perinti Latvijoje prie Lubanės ežero buvo nušauta (1910.IV.23 d.). Vokietijoje taip pat viena buvo sumedžiota 1832 m. rudenį Rytprūsiuose apie Šnekus, Pakalnės apskr. (Kreis Niederung), ir šis egzempliorius buvo Berlyno Zoologijos muziejuje. Iš Baltarusijos yra žinomi keli egzemplioriai, kuriuos gavo Taczanowski's, vieną jų iš Borisovo (Minsko gub., Berezinos kranto), nežinia kada, bet spėju, jog apie 1860 m., kitą iš Gardino gubernijos, Merečovščiznos, 1877 m. Lenkijoje sumedžiotas vienintelis egzempliorius apie Chelmą 1872 m., ir tai yra piečiausia vieta, kur laplandinė pelėda aplamai yra pastebėta.

Mūsų krašte šią pelėdą pirmą sykį pastebėjęs Tyzenhauz'as išsamiai aprašė jos išvaizdą ir gyvenimo būdą, todėl pateiksiu čia jo teksto vertimą: „Ši pelėda reta ne tik Grenlandijoje, Laplandijoje ir poliariniuose Azijos kraštuose, bet ir mūsų krašte; daugiau kaip prieš 20 metų (t. y. apie 1825 m.) aptikau ją pirmą sykį Lietuvoje, o 1829 m. jos monografiją ir natūralaus dydžio piešinį nusiunčiau Mokslo Mėgėjų Draugijai Varšuvoje. Gyvena didžiųjų girių gilumoje, plačiuose kelių dešimtų valakų samanynuose, kur nesilanko žmonės. Ten gyvena žiemą ir vasarą, bet niekuomet neužklysta į miško pakraščius, laukus bei krūmus. Visi egzemplioriai, kuriuos turiu savo rinkinyje, ir tas, kurį dovanojau Varšuvos muziejui, yra kilę iš Pastovių dvaro, Dysnos apskrityje. Ligi šiol, nepaisant ryžtingų pastangų, nepavyko nustatyti, ar ji buvo kur nors kitur Lietuvoje pastebėta. Ji minta baltaisiais kiškiais, visokiais smulkiais žvėriukais, kurtiniais, žvyrėmis ir kt. Medžioja ne tik saulei leidžiantis, bet ir rytui auštant, taip pat ir saulėtomis dienomis, nes visiškoje saulės šviesoje puikiai mato. Visuomet baikšti ir akyla, artinantis medžiotojui, iš anksto moka paspukti ir gali būti nušauta tik iš pasalų, kai skrenda. Lizdas iš sausų šakų, plokščias, platus, vidutinio aukščio, pušų viršūnėje, išklotas samanomis ir nuosavomis plunksnomis. Kiaušinių savo rinkinyje neturiu, nepaisant padarytų pastangų jų gauti".

Aš taip pat turėjau laimės gauti vieną egzempliorių. Jis buvo rastas negyvas Šiaulių apskr., Pakruojo miške 1933.II.5 d., visai sulysęs ir todėl labai lengvas. Dovanojo jį muziejui Velutis. Pasak B. Berg'o, Laplandijos samaninguose miškuose metais, kai gausu pelių ir lemingų, šių pelėdų kartais esti daugoka ir prietėmiuose seka medžiotojo šunį. Kitais metais jos yra retos. Jų ūbavimas panašus į naminės pelėdos, bet garsesnis. Kiaušinių skaičius, kaip ir kitų šiaurės pelėdų, svyruoja pagal maisto gausumą, t. y. pelių bei lemingų išteklių. Kiaušiniai yra balti ir, palyginus su paukščio dydžiu, maži, būtent, vidutiniškai 54×42 *mm*. Iš jų išsiritę jaunikliai yra iš viršaus balsvai pilki, apačia jų balta, kojos gelsvai pilkos.

Uralinė pelėda. *Strix uralensis* Pallas

CI pav.

Est. *uurali kakk.* Latv. *garastpūce, uralpūce.* Lenk. *sowa długoogonowa.* Rus. *nejasyt' dlinnochvostaja.* Vok. *Habichtseule.*

Aprašyti devyni porūšiai. Vakaruose, t. y. ir mūsų krašte, gyvena *S. u. liturata* Tengmalm porūšis.

Bendrais bruožais uralinė pelėda labai panaši į naminę, bet be didelio vargo galima ją atskirti iš to, kad ji yra žymiai didesnė, labai šviesių spalvų, turi daug mažesnes akis, ypač pažymėtina jos labai ilga uodega.

Aplamai visame šios pelėdos apdare vyrauja šviesi balzganai pilka spalva su ryškiomis išilginėmis juosvos spalvos dėmėmis. Šios dėmės ryškiausios kaklo užpakalinėje dalyje, ant nugaros mažiau ryškios ir rusvo atspalvio. Ant pečių baltos dėmės, bet ne tokios ryškios, kaip naminės pelėdos, nes bendrame balsvame dugne jos mažai išsiskiria. Plasnojamosios plunksnos tamsiai pilkos, su 3—4 balsvais dryžiais. Ilga (235—260 *mm*) pleištiška uodega turi balsvą galą ir keletą skersinių šviesių dryžių. Skruostai beveik rato formos, šviesiai pilki, su plonais juosvais rėželiais, einančiais spinduliškai nuo akies, o skruostų vainikas sudarytas iš baltų ir juodų dėmelių. Apačia balsva arba nežymiai gelsva (grietinės arba kavos su pienu spalvos), su aiškiomis išilginėmis juosvomis dėmėmis. Kojos plunksnėtos iki pirštų galų, tokios pat spalvos kaip kūno apačia, be jokio margumo. Snapas ryškiai geltonas, rainutės tamsiai durpinės spalvos. Kūno ilgis 550—600 *mm;* sparnų tarpugalis 1060 *mm* ir daugiau; suglausto sparno ilgis patino 350—385 *mm,* patelės 375—395 *mm,* dviejų Lietuvos paukščių nežinomos lyties 350 ir 358 *mm.* Sveria patinas 600—700 *g,* patelė 800—1000 *g.* Patelė, be didesnio ūgio, nuo patiniuko niekuo nesiskiria.

Šios pelėdos apdaras turi gana didelių individualių skirtumų, ypač mažiau ar daugiau ryškaus rudumo. Visų paukščių, kuriuos aš esu gavęs Lietuvoje, pagrindinė spalva yra beveik grynai šviesi, kaip ir keliolikos paukščių, gautų Novgorodo, Leningrado ir Archangelsko krašte.

Uralinės pelėdos (su visais jos porūšiais) gyvenamasis plotas apima miškingąją šiaurės Europos dalį, Sibirą, Š. Mongoliją, Mandžiūriją, Korėją, Sachaliną ir Japoniją. Europos pietinėje dalyje randama vien kalnuose. Europoje (*S. u. liturata,* porūšis) Norvegijos pietų rytų dalyje, Suomijoje, Rusijos šiaurėje (nuo Archangelsko iki 53° pietuose). Kaip ledynų laikotarpio reliktas, yra Karpatuose, Slavonijos ir Š. Albanijos miškinguose kalnuose, Alpių rytinėje dalyje, Čekijos, Bavarijos pasienio kalnuose. Pabaltijo kraštuose ji reta Estijoje ir labai reta Latvijoje. Peri Rytprūsiuose, būtent, miškuose įpiečiau Kuršių marių ir kitur, bet visur retai. Lenkijoje (išskyrus Karpatus) Taczanowski's laiko ją didžiausia retenybe, nes žino tik apie vieną ten nušautą egzempliorių.

Pasak Tyzenhauz'o, mūsų krašte paprastas paukštis. Jis gyvena šiluose ir soduose, kur yra senų alėjų arba apleistų mūrų. Nūdien vargiai galima būtų pasakyti, kad uralinė pelėda yra paprastas Lietuvos paukštis,

nebent tik taip buvo Tyzenhauz'o laikais (t. y. pirmoje devynioliktojo šimtmečio pusėje), nes, aplamai imant, nuo to laiko Lietuvos gyvūnija labai pakito, ypač išnyko būdingos šiaurės kraštams rūšys. Savo muziejuje turime vieną egzempliorių, nušautą 1937.XII.31 Joniškio urėdijoje, be to, turime du egzempliorius, vieną nušautą apie Molodečną 1934.XII.18, kitą — netoli Naručio 1939.I.8.

Autoriai, turėję progos stebėti uralinę pelėdą, teigia ją esant sėsliu paukščiu, tik atliekančią klajoklines keliones, bet ne per daug nutolstant nuo savo gyvenamosios vietos. Jos balsas panašus, iš dalies, į naminės pelėdos, iš dalies, į didžiojo apuoko, bet turi žemesnių tonų ir skamba gailiau: „hu, huhu, uhu", kitas girdėtas balsas panašus į šuns lojimą, maždaug „hauhauhau". Jos nėra labai baikščios ir kartais žmogų prisileidžia gana arti. Vieną sykį, pavasarį medžiodamas kurtinius Archangelsko krašte, išgirdau šios pelėdos balsą, o netrukus ji pati atskridusi nutūpė per 4—5 metrus neaukštoje šakoje taip, kad ankstyvo ryto prieblandoje galėjau ją gana aiškiai matyti. Norėdamas nušauti, turėjau net pasitraukti toliau, kad artimas šūvis nesudraskytų. Matyti, jų daug ir nušaunama, apie tai galiu spręsti ir iš to, jog dar studentaudamas Peterburge, paukščių turguose, galėdavau jų prisipirkti, kiek tik norėdamas.

Uralinė pelėda daug stipresnė ir plėšresnė už naminę. Ji medžioja daugiau dienos metu. Rodosi, kad Vidurio ir Vakarų Europoje jos esminį maistą sudaro smulkūs graužikai. Jų išvamų tyrimas parodė tai, jog jos minta kaip ir naminės pelėdos. Įdomu, kad retos pelės *Sicista subtilis* buvimas Vokietijoje iki 1937 m. buvo žinomas tik iš uralinės pelėdos išvamų. Tais metais, kai pelių nedaug esti, ji puola daug didesnius gyvūnus, pvz., voveres, kiškius, tetervinus. Taczanowski's aprašo Sibiro tyrinėtojo Walecki'o nuotykį: lapkričio mėnesį (kai Daūrijoje /Užbaikalėje/ kiškis jau buvęs visai išbalęs) jis išėjęs drauge su trimis kitais medžiotojais į mažą, bet labai tankų krūmyną, prie pat sodybos, šalia šaltinio, bet šiaip į atvirą vietą. Pusė mylios už kalno buvęs maumedžių miškas, o pietų šlaite retai augę kreivi juodojo beržo kerai. Kai po kelių šūvių vienas varomųjų baltųjų kiškių bėgo į kalną ir atsidūrė plikame lauke, nežinia iš kur atsiradusi uralinė pelėda ėmusi jį vytis ir pulti iš oro, bet kiekvieną sykį baltasis, atsigulęs aukštielninkas, imdavęs kulti pelėdą užpakalinėmis kojomis ir vėl bėgdavęs toliau. Šis manevras pasikartojęs iki aštuonių sykių, kol kiškis, nuolat jausdamas virš savęs pakibusį priešą ir lyg netekęs vilties išsigelbėti, staiga pasukęs į medžiotojus ir kritęs nuo šūvio. Visa tai įvykę prieš saulėlydį. Galima manyti, kad pelėda buvo gausių šūvių atviliota.

Veisimosi atžvilgiu ši didžioji pelėda mažai tesiskiria nuo savo mažosios giminaitės, naminės pelėdos. Taip pat, kaip ir ana, ji pasirenka uoksus, bet paprastai gana aukštai — nuo 4 *m*, dažniausiai tarp 10 ir 20 *m* aukščio. Kartais šių uoksų anga esti tokia maža, jog sunku suprasti, kaip toks didelis paukštis gali pro ją pralįsti. Kartais ji užima varnų ir plėšriųjų paukščių atvirus lizdus, ypač mėgsta apsigyventi suopių lizduose. Retkarčiais deda kiaušinius ant žemės tarp šakų. Kaip ir kitos pelėdos, ne-

daro jokio patiesalo, o naudojasi vien minkštomis puvenomis, prie kurių prisideda šiek tiek nuosavų plunksnų arba sutrūnijusių lapų. Dėti pradeda tuo pačiu laiku, kaip ir naminė pelėda, tai yra įpusėjus kovo mėnesiui, bet kartais užtrunka iki gegužės mėnesio. Retais atvejais kiaušiniai randami jau vasario mėnesį. Rodos, kad veisimosi reiškiniai priklauso nuo mitybos sąlygų; blogais metais šie paukščiai visai nesiveisia.

Kiaušiniai visai balti, mažai blizga, kartais su kalkių gniužulais lukšte. Juos deda kas 3, net kas 5 dienos. Jų vidutinis dydis 49,4×41,8 *mm*; pradeda perėti nuo pirmojo kiaušinio arba vėliau. Peri vien tik patelė, o patinas dažnai vakaro prietemoje atneša maistą, kurį patelė paima išlindusi iš uokso. Patinas tuo metu kartais apsilanko uokse, bet atrodo, kad pats neperi. Perėjimo laikotarpis trunka 27—29 dienas. Maistą neša patinas, bet vaikus lesina patelė. Abudu tėvai prie lizdo yra labai drąsūs ir puola už save stipresnį priešą.

Heinroth'as aprašo tris namie išperėtas uralines pelėdas. Kiaušiniai buvo paimti viename Rytprūsių miške ir nuvežti į Berlyną. Užaugę trys paukščiukai pasirodė 2 patinai ir viena patelė, labai pripratę prie Heinroth'o žmonos, leisdavęsi kasomi, nešiojami ir t. t., bet kitus žmones, net patį Heinroth'ą, žiauriai puldavę ir vieną sykį taip įsikabinę visais aštuoniais nagais į sprandą, jog jis turėjęs kuo skubiausiai pasitraukti iš jų narvo. Patelė, turėdama 21 mėnesį amžiaus, padėjo tris kiaušinius inkile, kuris buvo pritaisytas narve, bet, deja, tie kiaušiniai pasirodė neapvaisinti ir buvo iš inkilo išimti. Tuomet patelė padėjo dar 2 kiaušinius, bet taip pat neapvaisintus.

Nežinia, kiek uralinių pelėdų yra dar užsilikę Lietuvos miškuose, bet spėjama, kad nedaug ir, be to, jų vis mažėja. Miškų administracija galėtų patarnauti mokslui, nušviesdama šio paukščio gyvenimo būdą. Taip pat jos garbingas uždavinys būtų apsaugoti nuo galutinio išnykimo šį įdomų ir retą paukštį.

Naminė pelėda. *Strix aluco* L.

Spalvotas pav. ir CII pav.

Est. *kodukakk.* Latv. *meža pūce.* Lenk. *puszczyk.* Rus. *sova sieraja.* Vok. *Waldkauz.*

Apie dešimtį porūšių gyvena Europoje, Š. Afrikoje ir Azijoje. Šiaurės Europos, taigi ir Lietuvos, paukščiai priklauso *S. a. aluco* L. porūšiui.

Naminė pelėda yra maždaug varnos ūgio, bet dėl savo tankių plunksnų atrodo didesnė, ypač krinta į akis didelė galva ir storas kaklas, beveik tokio pat storio, kaip pats liemuo. Bendra spalva pilkai marga (kaip beržo žievė), kartais rusva, su ryškiomis baltomis dėmėmis ant pečių, aiškiai matomomis, jei į skrendantį paukštį žiūrima iš viršaus. Uodega gana trumpa, sparnai gaubti. Apdaro spalvos atžvilgiu naminės pelėdos sudaro du kraštutinumus (fazes), būtent, vienose vyrauja balzganai pilka spalva, kitose ryškiai rusva, o tarp šių kraštutinių tipų galima rasti visokių pereinamųjų tarpugrandžių. Pilkosios fazės paukščiai turi visą viršutinę kūno dalį pilką, su išilginiu juosvu ruoželiu kiekvienoje plunksnoje ir

švelniu skersiniu banguotu dryžuotumu; ant pečių ir sparnų dengiamųjų plunksnų yra didokos baltos dėmės. Plasnojamosios plunksnos durpinės spalvos su pilkai rusvomis skersinėmis dėmėmis, vairuojamosios plunksnos, maždaug tokios pat, bet dar turi įvairų smulkų sudėtingą raštą. Skruostai balsvai pilki, su tamsesniais plunksnų stiebais ir nelabai žymiais koncentriniais tamsesnės spalvos ratais: skruostų vainikas tamsus, labai ryškus. Kūno apačia marga — balsvos plunksnos turi didelę išilginę juosvą dėmę su skersinėmis tos pačios spalvos atšakomis. Kojų plunksnos baltos, kartais nežymiai margos.

Rudajai fazei būdinga ruda spalva ten, kur pirmoje fazėje yra pilka, net ir baltos kūno vietos turi aiškų rusvą atspalvį. Kartais vyrauja tamsiai bronzinė spalva. Snapas balsvas. Akys labai didelės, tamsiai durpinės, beveik juodos, vokų kraštai rausvi. Kūno ilgis 400—450 *mm*; sparnų tarpugalis 910—1005 *mm*; suglausto sparno ilgis patino 265—275 *mm*, patelės 267—286 *mm*. Patinas sveria 380—480 *g*, patelė 500—668 *g* (Niethammer'is); rytuose esti didesnių paukščių, negu vakaruose.

Jaunikliai pirmu apdaru esti balsvi, pilkais skersiniais banguotais dryžiais. Šeriasi tarp birželio ir spalio mėnesio.

Naminės pelėdos gyvenamasis plotas apima Europą, miškingąją šiaurės vakarų Afrikos dalį, vidutinę Azijos juostą iki Korėjos. Europoje ji gyvena iki 63° šiaurėje, Norvegijoje ir Suomijoje, iki 61° Rusijoje; pietuose iki Vidužemio jūros. Vakaruose iki Olandijos, Belgijos ir vakarinės Vokietijos gyvena mūsiškis porūšis *(S. a. aluco)*, o toliau vakaruose, kaip D. Britanijoje, Prancūzijoje ir Pirėnų pusiasalyje, truputį mažesne forma (*S. a. sylvatica* Schaw). Taip pat Š. Afrikoje yra skirtinga forma (*S. a. mauritanica* Witherby). Rytuose iki Uralo, Kaukaze ir Azijoje gyvena skirtingi porūšiai.

Lietuvoje naminė pelėda yra dažniausiai aptinkama pelėdų rūšis ir, apskritai, bene dažniausias plėšrusis paukštis. Pasitaiko visuose dideliuose ir mažuose miškuose, gal būt, išskyrus tik plikus retus pušynus. Dažnai randama soduose ir aplamai sodybose; nevengia ir miestų, ypač priemiesčių, ir man yra tekę jų matyti ar bent girdėti Kaune, Aleksote, Fredoje ir Vilniuje.

Mūsų krašte randamos abi fazės. Atrodo, kad Kauno apylinkėse vyrauja pilkoji fazė, nes iš 11 čia nušautų paukščių, esančių mūsų rinkinyje, tik vienas yra aiškiai rudas, o pietiniam Vilniaus krašte (Lydos apskr.) daugiausia randama rudosios fazės paukščių. Rudoji fazė yra labai paplitusi Rytprūsiuose.

Naminė pelėda — sėslus paukštis ir net labai prisirišęs prie savo gyvenamosios vietos, tai ypač galima pasakyti apie senus paukščius, bet jaunikliai, kaip ir kitų paukščių, linkę daugiau nutolti nuo savo lizdaviečių. Žiedavimas Vokietijoje parodė, kad jos kartais nutolsta iki 300 kilometrų. Lietuvoje per nepilnus metus sužieduotos penkios naminės pelėdos buvo rastos nuo 3 iki 10 kilometrų nuo žiedavimo vietos, viena jų už 64 *km*.

Jų maistas gana įvairus, bet daugiausia smulkūs žvėriukai, ypač pelės, žiurkės, kirstukai, miegapelės, taip pat kurmiai, rečiau kiškiai ir žebenkš-

CIII. Jaunos pelėdos. Viršuje — pirmas; apačioje — antras pūkinis rūbas: *a* — mažasis apuokas, *b* — liepsnotoji pelėda, *c* — naminė pelėda

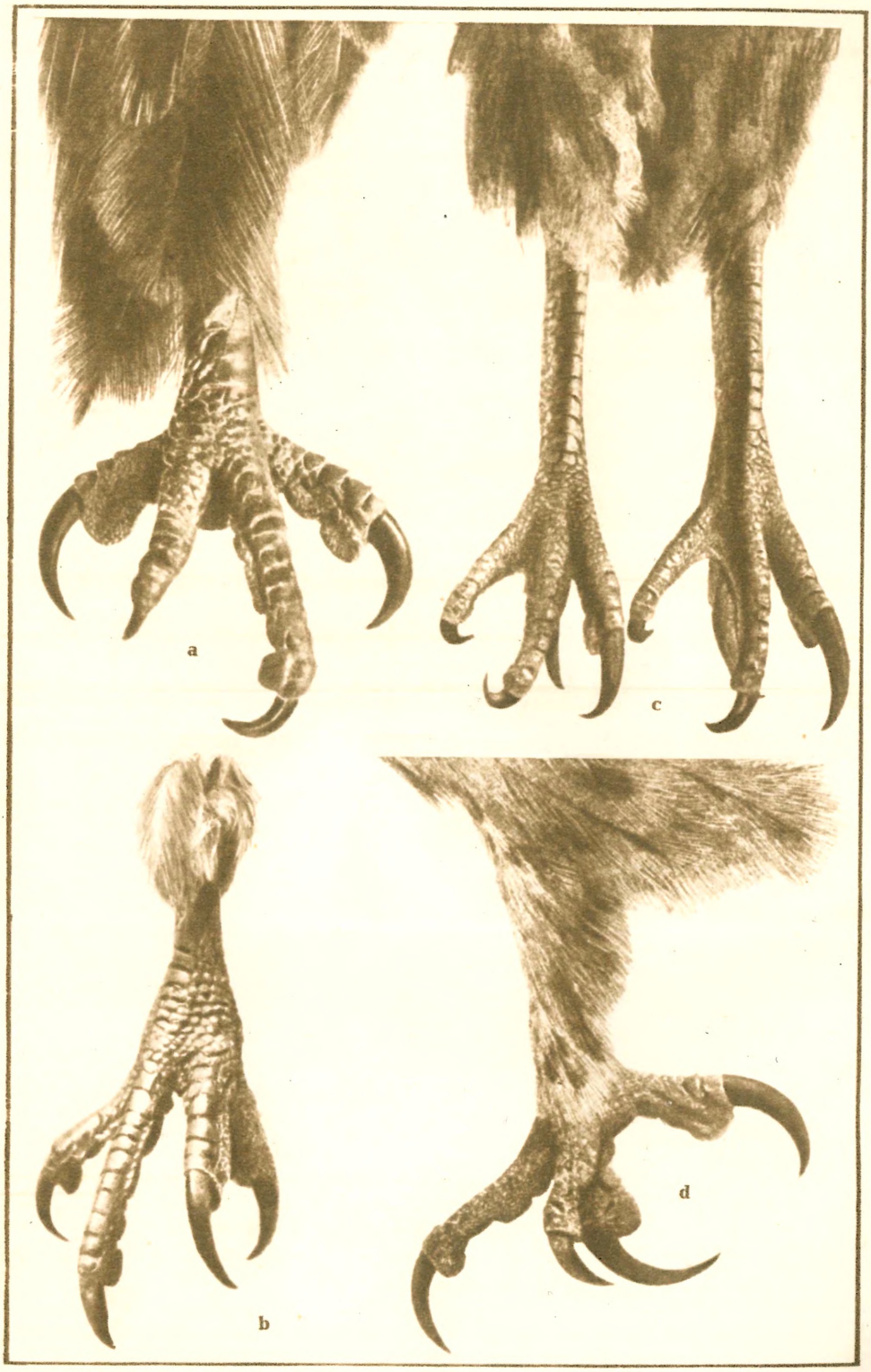

CIV. PLĖŠRIUJU PAUKŠČIŲ KOJOS: a) juodojo peslio; b) rudojo peslio; c) vakarinio suopio; d) tūbuotojo suopio

a) kilniojo erelio; b) jūrinio erelio

a) vapsvaėdžio; b) erelio žuvininko; c) paukštvanagio; d) vištvanagio (patelės)

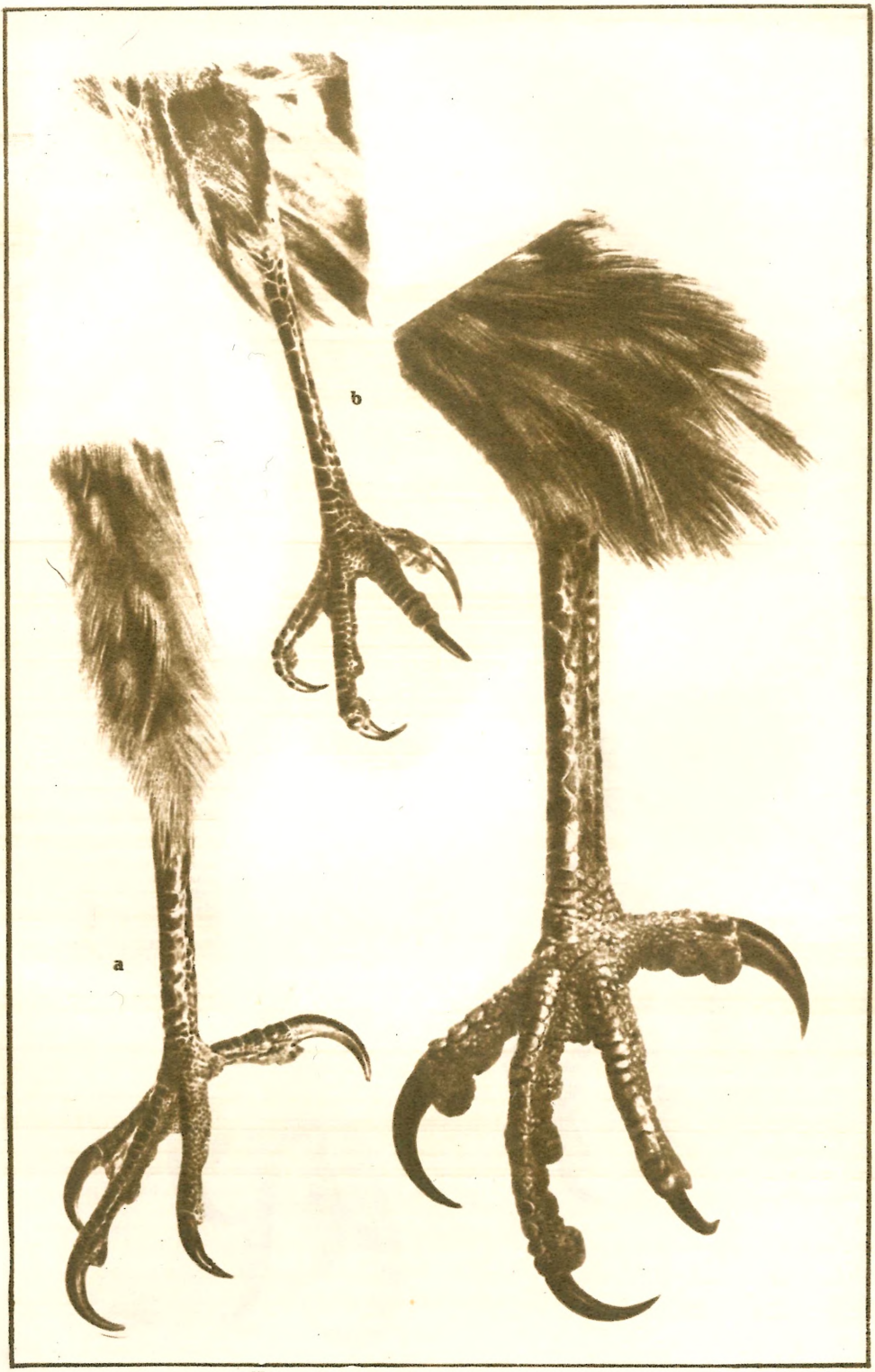

a) stepinės lingės; b) pievinės lingės; c) nendrinės lingės

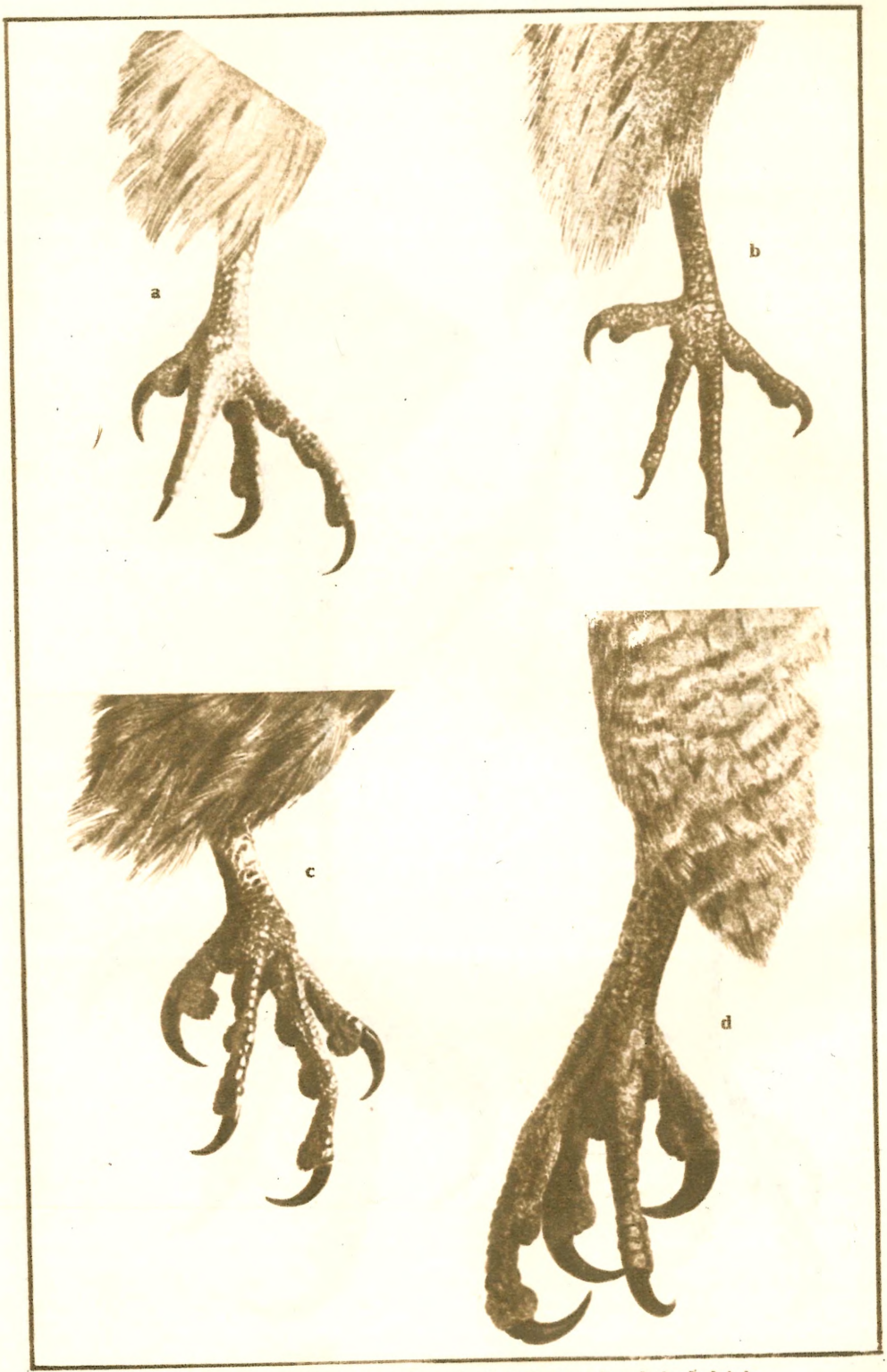

a) pelėsakalio; b) startsakalio; c) sketsakalio; d) sakalo keleivio

tys; daug visokių vabzdžių, vabalų, drugių ir jų vikšrų, žiogų, svirplių. Jos lesa visokius smulkius paukščius, daugiausia veisimosi laikotarpiu, imdamos juos iš lizdų. Kaip ir tarp kitų plėšriųjų paukščių, taip ir tarp naminių pelėdų pasitaiko siaurų specialistų, kurie medžioja tam tikrą laimikį, pvz., kai kurie individai medžioja tik laukines peles, kitos linkusios medžioti namines peles trobesiuose ir t. t., kai kurios išsispecializuoja apieškoti kirptas eglių gyvatvores, kur mėgsta perėti žaliukės, čiviliai, medšarkės ir kiti smulkūs paukščiai. M. Želnys praneša, esą naminės pelėdos lizde (1927 m. IV mėn. 29 d.) radęs likučius ančiukų, vieno perkūno oželio, gyvą, bet sužalotu sparnu, kregždę. Ji kartais puola net tokius didelius ir stiprius paukščius, kaip pelėsakaliai, sketsakaliai ir pelėdikės. Jei naminė pelėda pagauna didesnius paukščius, tai dažniausiai jie yra sužeisti, paliegėliai ar įsivėlę į kilpas. Du sykius turėjau progos nustatyti, kad pelėda puolė karvelį. Vieną kartą tai buvo pelėda, pagauta lankiniais spąstais, į kuriuos buvo pastatyta karvelio iškamša vanagams gaudyti, antrą kartą pelėda buvo pagauta narveliniais spąstais, kur buvo uždarytas gyvas karvelis. Daugiausia ji pagauna miegančius paukščius, prisiartindama savo tyliu polėkiu arba išimdama juos iš uoksų, įkišusi ten savo ilgą, su stipriais nagais koją. Daug rečiau ji imasi varlių, žuvų, minkštakūnių, sliekų, net ir vėžių. Namie auginamos naminės pelėdos kartais išimdavo iš akvariumų žuvytes ir kitus smulkius gyvūnus. Bandymai parodė, kad naminė pelėda per dieną atryja vieną išvamą, tuo būdu iš išvamų skaičiaus ir jų turinio galima susidaryti gana pilną vaizdą apie šio paukščio ūkinę reikšmę. Rörig'o išnagrinėtų 412 išvamų parodė, kad buvo sulesta 538 lauko pelės, 4 miškinės pelės, 156 naminės pelės, 11 kirstukų, 2 kurmiai, 18 paukščių; iš to matyti, kad naminė pelėda pagauna didesnį nuošimtį paukščių, negu kitos pelėdų rūšys, bet, nepaisant to, jos sunaikina daugybę graužikų, ir todėl ji turi būti laikoma naudingu paukščiu. Bene patikimiausias paukščių mitybos žinovas O. Uttendörfer'is (1952), per savo gyvenimą ištyręs milžinišką skaičių plėšriųjų paukščių maisto likučių, naminių pelėdų išvamose rado 55 624 stuburinių gyvūnų likučius, jų tarpe 26 056 pelinių graužikų, apie 90 kiškių (jaunų), 180 triušių, 6923 paukščių, 41 roplių, 7122 varliagyvių ir 102 žuvų. Be to, daug vabzdžių. Atrodo, kad, palyginus su kitomis pelėdų rūšimis, naminės pelėdos mityba yra įvairesnė, ir ji sulesa daugiau paukščių.

Šią pelėdą kai kurie autoriai teisingai vadina „gyvaisiais žiurkių spąstais". Ji nugali 250—300 *g* svorio žiurkę ir dažnai yra naudojama zoologijos soduose didelių žvėrių narvuose žiurkėms gaudyti.

Yra tai tikras naktinis paukštis, besislapstąs dienos metu medžių uoksuose, apytamsiuose trobesiuose ar bent tankiose šakose. Žmogaus aptikta, stengiasi pasidaryti nepastebima, priglaudžia visas plunksnas, nepaprastai pasistiepia ir primerkia akis, ir tada ji tikrai darosi panaši į sausą šakos galą ar kitą negyvą daiktą. Išbaidyta iš uokso, ji paprastai nutupia netoliese, bet paskui vėl pakyla ir nuskrenda toliau. Bado verčiama, retkarčiais medžioja ir dienos metu, bet kartais, išvydusi lengvą laimikį, esantį netoli jos, ypač pavėsiuose, susigundo ir pagrobia jį net

vidurdienį. Tinkamiausias jai laikas — tai vakaro ir ankstyvo ryto prieblanda arba mėnesienos naktis. Heinroth'as aptemdytame kambaryje darė bandymus, kokio tamsumo laipsniui esant pelėda gali matyti. Pasirodo, kad ji aiškiai matė ir pagrobdavo pelę tuomet, kai žmogus negalėdavo pažinti, kas tai per daiktas, ir tiksliai nutūpdavo ant spintos krašto arba žmogaus peties, bet, aptemdžius kambarį taip, kad žmogus nieko nematydavo, ji, kur nors nutūpusi, daugiau nepasijudindavo, o, priversta skristi, susidurdavo su įvairiais daiktais, užskrisdavo ant sienos ir t. t. Iš to išeina, kad pelėdos tamsoje savo regėjimu ne tiek pralenkia žmogų, kiek paprastai buvo manoma.

Vakare, saulei nusileidus ir aprimus visiems dienos paukščiams, ypač kuosoms, kėkštams, kitaip jie neduotų jai ramybės, pelėda išskrenda iš savo slėptuvės, nutupia kur nors netoli, pasipurto, pasidairo savotiškai, lenkdama galvą, ir nuskrenda toliau pradėti savo naktinės medžioklės. Medžiojamasis plotas — dažniausiai kokia nors sodyba su trobesiais, tvoromis, malkinėmis, sodu, daržais. Ten vakare ir prasideda žiurkių ir pelių gyvenimas, jos tuomet išeina iš savo urvų, bėga iš vieno ūkio pastato į kitą, lankosi paukščių ėdžiose, šiukšlynuose. Atskridusi pelėda nutupia ant stogo, ant kamino, ant šulinio svirties ir ilgai stebi, kas darosi aplinkui, lėtai sukiodama galvą čia kairėn, čia dešinėn. Ji tuomet nepaiso žmonių, nepaiso, kad priebutyje susėdę kalbasi ką tik pavakarieniavę žmonės, o pavėlavusi melžėja neša per kiemą sunkų, pilną pieno kibirą. Tuo metu taip pat žmonių nepaiso ir smulkūs jų įnamiai, žiurkės bei pelės. Tad, įsižiūrėjusi laimikį, pelėda nusileidžia iš savo stebyklos ir tyliai kaip šešėlis praskridusi pro šnekučiuojančius žmones, puola žemyn ir stveria nagais pasitikėjusią kiemo aplinka pelytę. Dabar ji nusineša ją į ramią vietą, pvz., į sodą ir, nutūpusi kur nors storoje obels šakoje, ima mėsinėti. Pirmiausia, nutraukia ir praryja jos galvą, tuomet ji tikra, kad žvėriukas nepabėgs, tad galima ir ramiai pasidairyti aplinkui, o paskui praryti visą kūnelį. Su žiurke daro kitaip. Nulesusi galvą, ima lupti odą nuo priekio į užpakalį, kaip medžiotojas lupa lapę pro nasrus. Dažnai ji nebaigia darbo, ir iš ryto valstietis randa kur nors sodo takelyje tokių pusiau nuluptų žiurkių.

Vidurnaktį pelėdos šiek tiek aprimsta, ypač jei naktis tamsi, o prieš aušiant vėl pasidaro veiklesnės ir drąsesnės, nutupia pačiuose priebučiuose arba ant praviro lango, dažnai šaukdamos taip, kad iš miego prikelia žmogų. Kaip ir kitos šios šeimos rūšys, pilkoji pelėda turi savo mėgstamus medžius, kur nutupia atryti išvamų, iš prarytų plaukų, kaulų, plunksnų, todėl po tokiais medžiais esti dažnai jų pridrabstyta. Visą vasarą dažnai girdimas pelėdų balsas panašus maždaug į „kuvik-kuvik...“ Mūsų kaimiečiai įžiūri jame panašumą į žodį „suvystyk“ (vaiko gimimo pranašavimas).

Tuoktuvės prasideda labai anksti. Atrodo, kad poros susidaro net rudenį. Prieš stojant žiemai, tyliomis naktimis girdimas patino balsas, o vėliau tie balsai nutyla, ir žiemą jų neišgirsi. Tačiau ankstyvą pavasarį, jau kovo mėnesio pirmomis dienomis ar vasario mėnesiui baigiantis, vėl

pasigirsta, dažniausiai, kai po gražios saulėtos dienos, kaip kad esti mūsų krašte šiuo metu, stoja gražus mėnesienos vakaras. Tai toli girdimas ūbavimas „hu hu huu...", labai panašus į okarinos žemuosius tonus, bet nesunkiai pamėgdžiojamas ir kitokiais būdais. Kartais jis turi įvairių moduliacijų ir baigiamas drebančiais garsais (tremolo). Maloniai jis skamba nakties tyloje, tuo maloniau, kad tai pirmas pavasario pranašas, daug ankstesnis, negu vieversys ir varnėnas, ir, gal būt, tik didžioji zylė savo nesudėtinga giesmele anksčiau praneša saulę pasisukus į vasarą. Kiaušiniams perėti naminė pelėda įsikuria uokse, senoje, bičių apleistoje drevėje, bičių inkile, iškritus iš jo plautui ir prasivėrus plačiai angai, pro kurią ji gali įlįsti. Kartais apsigyvena trobesių užkampiuose, palėpėse, bažnyčių bokštuose, karvelidėse, rečiau atviruose senų didesnių paukščių lizduose.

Kiaušinių dažniausiai esti trys, rečiau du ar keturi, išimtiniais atvejais iki šešių; jie yra balti, turi silpną blizgesį, o jų vidutinis dydis 48,2× ×38,7 *mm*. Dedami jau kovo mėnesį. Vieną sykį Kaune, 1925 m. balandžio mėn. 29 d., man atnešė jau iš lizdo iškritusį jauniklį. Apskaičiuojant, kad jaunikliai palieka lizdą vidutiniškai po 31 dienos, o kiaušiniai perimi 28—30 dienų, išeitų, kad šiuo atveju kiaušiniai buvo padėti apie kovo mėnesio pirmąją dieną (Vokietijoje kartais kiaušiniai aptinkami jau vasario mėnesį). Pasak M. Želnio, Varliavos girininkijoje 1927 m. balandžio mėn. 29 d. buvo rasti du kiaušiniai, o kitą dieną jaunikliai jau buvo išsikalę; taigi kiaušiniai turėjo būti padėti balandžio mėnesio pirmomis dienomis. Dviem kitais atvejais nustačiau, kad kiaušiniai buvo padėti apie kovo mėn. 20 d. (1925 m.) ir kovo 26 d. (1926 m.).

Peri tik patelė (išimtiniais atvejais ir patinas), o patinas nešioja maistą, kurį šaukdamas patiekia į lizdą arba kurį patelė, išskridusi iš lizdo, iš jo perima. Seniai labai stropiai saugo savo lizdą ir neretai puola net žmogų. Vieną sykį mūsų sode senoje liepoje perėjo pelėdos. Tuo laiku atvažiavęs pas mus į svečius vienas pažįstamas nuėjo pasivaikščioti į sodą taku, prie kurio augo senoji liepa; tik staiga iš užpakalio puolusi jį pelėda numetė jam kepurę nuo galvos. Vyras buvo trumparegis ir pamanęs, kad užkliuvo kokią šaką, pasilenkė ir užsimovė kepurę, bet čia įvyko antras antpuolis, ir šį kartą pelėda jam nagais apdraskė pakaušį. Panašių įvykių aprašo kiti autoriai (Taczanowski's).

Apie 14 dienų patelė tupi ant vaikų dienos metu. Tačiau jau nuo dešimtos dienos naktimis tupi kur nors ant šakos arti jų. Tik po 8 dienų jaunikliai praregi. Išėjusius iš lizdo vaikus seniai dar ilgai globoja. Paprastai visa šeimyna laikosi netoli lizdavietės, ir jaunikliai nuolat šaukia savotiškais balsais, panašiais į netepto rato garsą (maždaug „pit-sy"). Kai atskrenda kuris senis su lesalu, vaikai jį apipuola iš visų pusių, keldami didelį triukšmą.

Žmogaus auginama naminė pelėda labai su juo susigyvena ir pasidaro visai jauki, pramoksta suprasti jo balsą ir judesius, duodasi nešiojama ant rankos ar peties. Aprašomi atsitikimai, kai jauki pelėda išskrisdavo į sodą ir pro atvirą langą grįždavo atgal į kambarį ir t. t.

Šeima. LIEPSNOTOSIOS PELĖDOS. *Tytonidae*

Liepsnotųjų pelėdų kaukolė siaura, ilga, orbitos nedidelės. Raktikauliai nepneumatiniai. Krūtinkaulio užpakalinis kraštas turi vieną porą išpiovų. Snapas ištįsęs, palyginti silpnas; ausys simetriškos. Postembrioninėje raidoje yra du pūkiniai apdarai, kaip dieninių plėšriųjų paukščių. Mesoptile nėra.

Liepsnotoji pelėda. *Tyto alba* (Scopoli)

Spalvotas pav.

Latv. *plivurpūce*. Lenk. *sowa płomykówka*. Rus. *sipucha*. Vok. *Schleiereule*.

Yra daugiau kaip 20 porūšių, iš kurių septyni priklauso vien palearktinei sričiai. Rytinis porūšis, t. y. mūsų krašte gyvenantis, *T. a. guttata* (Scopoli).

Liepsnotoji pelėda išvaizda ir spalva labai skiriasi nuo kitų šio būrio rūšių, ir pažinti ją nesunku. Ji yra, maždaug karvelio dydžio, turi didelę galvą, tamsiai durpinės spalvos akis ir labai aiškų skruostų vainiką. Vyrauja ruda spalva, apačia šviesesnė. Visas viršugalvis, nugara ir sparnų dengiamosios plunksnos švelnios pilkos spalvos (perlų pilkumas), su lygiai suskirstytais taisyklingais, maždaug kanapių grūdo didumo, baltais ir juodais taškeliais, be to, pastebimas švelnus labai smulkus skersinis banguotumas. Skruostai balsvi, nežymiu rusvu atspalviu. Plasnojamosios ir vairuojamosios plunksnos rusvos, su pilkomis skersinėmis juostomis, bet apatinė plasnojamųjų plunksnų pusė balta, su tamsiomis skersinėmis juostomis. Apatinės kūno dalies spalva svyruoja nuo baltos, balsvai rusvos iki rudos. Visų mano matytų Lietuvos paukščių krūtinė ir pilvas gana ryškios rudos spalvos, tuo tarpu iš Anglijos gauti paukščiai turi baltą apačią. Apskritai, visos plunksnos labai švelnios, blizgančios, šilko pobūdžio. Kojos ilgokos, laibos, apšepusios retais šereliais iki pat nagų. Snapas melsvas, rainutės durpinės spalvos. Kūno ilgis 320—340 *mm*; sparnų tarpugalis 905—983 *mm*; suglausto sparno ilgis 271—291 *mm*, penkių Lietuvoje nušautų patinų 278—295 *mm*.

Liepsnotoji pelėda gyvena beveik visose pasaulio dalyse; nėra jos tik Rytų Europoje ir Vidurinėje Azijoje. Mūsų porūšis *(T. a. guttata)* gyvena Vidurinėje Europoje, šiaurėje iki Jutlandijos, Pietų Švedijos ir Latvijos. Rytuose, pasak Dementjev'o, peri dar Podolėje, Kijevo, Poltavos srityje ir Kryme. D. Britanijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje ir pietinėje Europoje gyvena *(T. a. alba)* porūšis, grynai balta krūtine ir pilvu.

Iš artimų mums kraštų reikia nurodyti Vokietiją, kur ši pelėda yra labai paprasta, tačiau šio krašto rytuose ji yra daug retesnė (pvz., Rytprūsiuose).

Lenkijoje, sprendžiant iš Taczanowski'o duomenų, pasitaiko visur, bet neapsčiai, ir prisilaiko pasirinktos vietos. Latvijoje, pasak A. Grosse, tris kartus sumedžiota, būtent, apie Kandavą 1929.X.17 d., apie Bauskę 1935 m. ir apie Skriveilį 1935 m. Baltarusijoje, pasak Dementjev'o, už-

LIEPSNOTOJI PELĖDA

klydusi ši pelėda 1929 metų gruodžio mėnesį buvo sumedžiota apie Bobruiską. Be to, 1935 m., pasak Härms'o, pasirodė Estijoje. Tyzenhauz'as nemini, kad ši pelėda būtų pasitaikiusi Lietuvoje. Iš K. Radvilos girdėjau, kad jis matęs nušautą Lietuvoje paukštį, bet tikrai nustatyti, kad ji priklausė Lietuvos faunai pavyko tik neseniai, kai mūsų Zoologijos muziejus gavo du egzempliorius, vieną 1932 m. iš Šiaulių apskr., Lukšių kaimo, ir antrą 1932.XI.1 d. iš Panevėžio apskr., Krekenavos valsčiaus. Nuo to laiko teko jų matyti ir daugiau, ypač pietinėje Suvalkijoje bei gauti išsamių apie jų veisimąsi duomenų, kuriuos pateikiame žemiau.

Pasak Hildebrandt'o (iš Tischler'io), atrodo, kad ji peri Šilutės apskr. ir yra gana paprasta apie Ragainę ir Gumbinę. Ji buvo rasta taip pat Tilžės, Pakalnės (Niederung), Vėluvos, Pilkalnio, Stalupėnų, Darkiemio apskrityse.

Vėliau apie šios pelėdos buvimą Lietuvoje gavome daugiau duomenų. Atrodo, kad ji mūsų krašte kaskart labiau plinta ir nebėra retas paukštis.

Liepsnotosios pelėdos plinta toliau į šiaurę. Apie tai turiu šiuos E. Taurinš'o 1957 m. duomenis: „Perinti Latvijoje liepsnotoji pelėda pirmą kartą pastebėta 1947 m., apie Livberzės gyvenvietę (apytikriai 15 *km* į rytus nuo Jelgavos). Be to, 1948 ir 1949 metais ir vėliau jos perėjo Dobelės pilies griuvėsiuose ir sename akmeniniame pastate, netoli Babitės ežero. Iš šių trijų vietų yra kilę Rygos Zoologijos sodo paukščiai. Viena liepsnotoji pelėda nušauta Siguldos rajone, į šiaurę nuo Dauguvos. Tačiau ten perint nebuvo pastebėta. Atrodo, kad šių paukščių pastaraisiais metais, ryšium su nepalankiomis žiemomis, sumažėjo. 1952 ir 1956 m. pavasarį buvo rasta negyvų paukščių".

Pateikiu duomenis, liečiančius šios pelėdos perėjimą. Juos užrašė T. Zubavičius Daukšiuose, Marijampolės rajone. Jos ten perėjo nuo 1947 iki 1954 metų, vieną kartą (1947 m.) ant tvarto palėpėje po šiaudais.

1950 m. kovo mėn. 27 d. buvo gautas vienas egzempliorius iš Gudelių ir pasiųstas Kauno Zoologijos muziejui. Tų pačių metų kovo 25 d. apdegusioje Daukšių bažnyčioje buvo rasta liepsnotųjų pelėdų pora. 1950.IV.27 tos pačios bažnyčios palėpėje, sename kuosų lizde, rasti 2 pelėdų kiaušiniai, o V.5 d. buvo jau 5 kiaušiniai ir šalia gulėjo vienas vandeninis kirstukas, naminė pelė ir vandeninė žiurkė, bet vėliau lizdas buvo išplėštas.

Tų pačių metų V.15 d. tame pačiame lizde vėl rastas vienas kiaušinis, o dviem dienom vėliau, t. y. V.17 d., kaip ir anksčiau, lizde buvo abi pelėdos ir padėti 2 kiaušiniai. V.19 d. buvo jau trečias kiaušinis ir prinešta negyvų pelių bei kirstukų. V.25 d. buvo 5, o V.27 d. 6 kiaušiniai ir pradėti perėti. Pirmas paukščiukas prasikalė VI.14 d.; o paskutinis VI.21 d.; du kiaušiniai buvo tušti. Iš šių duomenų matyti, kad pelėda deda kiaušinius pradieniui ir pradeda perėti nuo pirmojo kiaušinio. Taip pat iš to stebėjimo išeina, kad patinas patelę maistu aprūpina nuo pat pirmųjų kiaušinių, o, gal būt, ir anksčiau. Liepsnotoji pelėda peri 30 dienų. Keturių kiaušinių dydis: ilgis 38,7—39,9, plotis 29,4—31,1 *mm*. Jaunikliai pradėjo matyti po 10 dienų. VIII.13 d. pelėdžiukai jau buvo visai suaugę, o

VIII.20 d. jų lizde jau nebuvo. Tačiau VIII.25 d. visa šeimyna buvo pastebėta medžiojant arti bažnyčios. Taigi mūsų liepsnotosioms pelėdoms jau nikliams išvesti buvo reikalinga ne mažiau 98 dienų (Anglijos paukščiams, pasak Brown, 81—86 dienos).

Liepsnotosios pelėdos minta smulkiais žvėriukais, pelėmis, pelėnais, žiurkėmis; sulesa gana daug kirstukų ir tai galima aiškinti tuo, kad ši pelėda medžiodama daugiausia vadovaujasi klausa, todėl dažnai stveria kirstukus, kurie turi paprotį cypti. Smulkūs paukščiai sudaro tik nedidelį jos maisto procentą. Didesnių paukščių neliečia ir net, priešingai, kai kada karvelidėse ramiai praleidžia dieną tarp karvelių.

„LIETUVOS PAUKŠČIŲ"

I knygoje yra aprašytos šios šeimos:

TETERVINAI / FAZANAI / KARVELIAI / STEPINĖS VIŠTELĖS / GERVĖS / EINIAI
STORKULNIAI / SĖJIKAI / KIRAI / ALKOS

III knygoje bus aprašytos šios šeimos:

GEGUTĖS / GENIAI / TULŽIAI / BITININKAI / ŽALVARNĖS / KUKUČIAI / LELIAI
ČIURLIAI / KREGŽDĖS / MUSINUKĖS / MEDŠARKĖS / VARNOS / VOLUNGĖS
ŠNEKUČIAI / KIKILIAI / KIELĖS / VIEVERSIAI / LIPUČIAI / BUKUČIAI / ZYLĖS
GIESMININKAI